

8632

BH S N
LIBRARY.

श्रीस्वामिनारायणो जयति ।

श्रीवासुदेवमाहात्म्यम् ।

(स्कन्दपुराणसप्तविष्णुखण्डान्तर्गतम्)

हरिजीवनदासकृत-गुजराणुवादसहितम् ।

धर्मधुरन्धर आचार्यश्री

आनन्दप्रसादजि महाराजश्रीनी आज्ञाधी
मुंबई सत्सङ्गिसमाजतरफची छपावी प्रसिद्धकर्ता

डा. कल्याणजी करमशी दामजी

सं. १९९६ निर्णयसागर प्रेस, मुंबई सन १९४०

Sa 2-HV

vās/HAR किंमत रु. १-०-०

Published by Thakar Kalyani Karamshi Damji, Andheri

Printed by Ramchandra Yesu Shedge, at the Mumaya sagar
Press, 26 28, Kolbhat Street, Bombay 2

વિજ્ઞપ્તિ—

આ શ્રીવાસુદેવમાહાત્મ્ય ગ્રંથ, પરંબ્રહ્મ ભગવાન્ વાસુદેવ શ્રીહરિનું માહાત્મ્ય કે જે પારમ્યમાં પર્યવસાનવાળું છે તેનું નિઃસંશય નિરૂપણ કરનાર હોવાથી યથાનામ તથાશુણ્ય છે. આ માહાત્મ્ય બદરીપતિ ભગવાન્ શ્રીનારાયણેજ ભક્તોત્તમ નારદમુનિને ઉદ્દેશીને પ્રવતવિહું પરમોત્તમ છે. ભગવાન્ શ્રીહરિએ જેની સ્વાભીષ્ટ આઠ સમ્બાસ્રોમાં સકારણ ગણના કરીને, 'આતો અમારા ઉદ્ધવસંપ્રદાયનું મૂળ છે' 'આના જેવો બીજો કોઈ અન્યજ નથી' આ રીતે જેની પ્રશંસા કરી હોય તેના ગૌરવમાટે હવે આથી કોઈ વિશેષ વચનની જરૂરજ રહેતી નથી. આના ગૌરવમાટેનો વિશેષ ભૂમિકામાં બહુજ જણાવ્યો છે. આવા ગૌરવાન્વિત ગ્રંથ ઉપર ત્રણ ટીકાઓ સંસ્કૃત થવાનું પણ ભૂમિકામાં જણાવવામાં આવ્યું છે. આવા આ સંપ્રદાયના મૂળભૂત અત્યંત ઉપયોગી ગ્રંથની ઘણી કોપીઓ લખાયેલી જણાય છે. પરંતુ આ સદીક ગ્રંથ ગીર્વાણુ વાણીમાં ગુંથાયેલો હોવાથી તેનો લાભ સર્વ કોઈને મળી શકે નહિં. સર્વને સુલભ થવા માટે વિદ્વદ્વર્થ દીનાનાથ ભટ્ટના પુત્ર રામચંદ્રજીએ પોતાના પિતાએ કરેલી સંસ્કૃત ટીકા તથા પોતે કરેલા શુર્જશુવાદ સાથેનો આ ગ્રંથ ૧૯૪૯ માં અમદાવાદમાં આવેલા વિજયપ્રવર્તક પ્રેસમાં પત્રરૂપમાં છપાવીને પ્રસિદ્ધિમાં મુક્યો હતો. આ પ્રમાણે થવાથી આ પ્રવર પ્રબન્ધનો લાભ સંપ્રદાયી જનતાને બહુ સારો આવ્યો. આ પ્રબન્ધને છપાયાં ઘણાં વર્ષો થતાં તેની કોપીઓ ખપી જવાથી વળી ઘણાં વર્ષથી તેની દુર્લભતા ચાલુ હતી. આવી દુર્લભ દશામાં પણ સંપ્રદાયના અધ્યક્ષોએ કે બીજાઓએ ફરીથી મુદ્રાપણમાં કશો લક્ષ આપ્યો જણાતો નથી. આ રીતે આ પુસ્તકની બહુ દુર્લભતા થવાથી, તેની બહુજ ઉપયોગિતા બહુને મુંબઠના સત્સંગિસમાજે છપાવવાનો વિચાર કર્યો. આનું ભાષાંતર અસાધ્યની પદ્ધતિએ હોય તો જનતાને બહુ સુગમ થાય એમ ધારીને શાસ્ત્રી

હરિશ્ચન્દ્રનાદાસ કે જેમણે સત્સંગિશ્ચવન વિગેરે ગ્રંથોનું ભાષાંતર કરેલું છે તેમને તે કરી આપવાની સૂચના કરી. આ ઉપરથી તેમણે ભૂમિકામાં જણાવેલી ત્રણ ટીકાઓને આધારે વિશેષાર્થ સાથે ઓનું ભવ્ય ભાષાંતર કરી આપ્યું. આ પુસ્તક છપાવવા માટે ધ. ધુ. આચાર્યશ્રીની આજ્ઞા માર્ગતાં, તે પણ કો. ધર્મ-સ્વરૂપદાસજી દ્વારા લેખિત મળી છે. ભાષાંતર સાથે આ પુસ્તક છપાવવાનું નક્કી થતાં એક એક શ્લોક સાથે ગુજરાતી અર્થ હોય અને ગૂટકા રૂપમાં હોય તો વધારે સાફ એમ કેટલાકની ઉપયોગી સૂચના થવાથી તેમ કરવાનું નક્કી થયું. આનું છાપકામ શુદ્ધ સુંદર થવાના અભિપ્રાયથી સર્વોત્તમપણે નિર્ણીત થએલા નિર્ણયસાગર પ્રેસમાં છપાવવાનું નક્કી થયું. નિશ્ચય મુજબ છપાવવાનો આરંભ કરતાં તે કામ શાસ્ત્રીહસ્તકજ શોધાર્થ છપાઈને પૂર્ણ થયું. આની સાથે ભૂમિકા તથા વિષયાતુકમણ્ડિકા લખવાથી પુસ્તકના ગૌરવમાં અને ઉપયોગિતામાં ઘણો વધારે થયો. આ પુસ્તક કાગળ વિગેરેની મોટી મોંઘવારીના મધ્યમાં આવવાથી તેનો ખર્ચો વધારે થાય એ સહજ છે. તથાપિ પડતર કીમતેજ આપવાનું ઠરાવ્યું છે. આના કાગળો ટાઇપો ઓઈન્ડીંગ વિગેરેની ઉત્તમતા તો નિરીક્ષણ કરવાથીજ જણાશે. આ રીતે આ પુસ્તક અપૂર્વરીતે છપાઈને પ્રકાશમાં આવે છે તેનો સર્વ કોઈ સારો લાભ લેશે અને ગ્રાહક થવા દ્વારા સહાય કરશે એવી આશા છે. દર્શને આરંભીને વધારે કોપી લેનારને કાંઈ લાભ આપવામાં આવશે. આના સંબંધની વાતચિત જમનાદાસ વસનજી ઠક્કર સાથે કરવી.

લી૦ સેવક—

કલ્યાણજી કરમસી દામજી

મળવાનું ઠેકાણું—

નિર્ણયસાગર પ્રેસ, પોષ્ટ નંબર ૨

મુંબઈ

જમનાદાસ વસનજી ઠક્કર, ભગતવાડી ભુલેશ્વર

મુંબઈ

છળીલદાસ હરગોવિંદદાસ મીઠાવાળા અહ્લાયાની વાડી સુરત

માધવલાલ દલસુખરામ કોઠારી સ્વામિનારાયણ

ઓશીસ, પાંચકુવા હરણપોળ,

અમદાવાદ

શ્રીસ્વામિનારાયણો વિજયતેતરમુનિ

મૂમિકા-

આ શ્રીવાસુદેવમાહાત્મ્ય પ્રબન્ધ, શ્રીવાસુદેવના પારમ્થરૂપ (સર્વથી પર વાસુદેવ જ છે, તેથી પર ખીજું કોઈ નથી) માહાત્મ્યનો ઓધ આપનાર હોવાથી સાર્થક સંજ્ઞાવાળો છે. આવો ભાવાર્થ “ન વાસુદેવાત્પરમસ્તિ પાવનં ન વાસુદેવાત્પરમસ્તિ મદ્ગલમ્ । ન વાસુદેવાત્પરમસ્તિ દૈવતં ન વાસુદેવાત્પરમસ્તિ વાન્હિતમ્ ॥” (અ. ૨૫-૬૯) આ વચનથી આ પ્રબન્ધ જ જણાવે છે. આ પ્રબન્ધનું માહાત્મ્ય અને તેનું કારણ અંતિમ અધ્યાયમાં કહેવામાં આવ્યું છે. આની ભગવાન શ્રીહરિએ શિક્ષાપત્રી, વચનામૃત, સત્સંગિજીવનમાં સ્વાભિમત આઠ સગ્ગાઓમાં ગણના કરી છે. શિક્ષાપત્રીભાષ્યમાં વાસુદેવમાહાત્મ્યને અભીષ્ટ કહેવામાં “પરમ્ભૂતદેવતાવિશેષપ્રતિપત્તિઃ” (‘પરંબ્રહ્મ ભગવાન પુરુષોત્તમ વાસુદેવ જ પરાત્પર છે’ આવો દેવતાનિર્ણયાત્મક વિશેષ આ ગ્રંથ સ્પષ્ટ બતાવે છે, માટે આ વિશેષથી આ ગ્રંથની અભીષ્ટતા કહી છે.) આ રીતે વાસુદેવમાહાત્મ્યનો વિશેષ દર્શાવવાપૂર્વક અભીષ્ટતા કહી છે. સત્સંગિજીવનમાં તો “શ્રીવાસુદેવમાહાત્મ્યં માસં તત્રાશ્વનો-રુપુનઃ । પ્રદાંસાં તસ્ય બહુધા ચકાર જનસંસદિ ॥ સર્વયાઽસ્મમ્મતસ્યેદં મૂલમિત્યેવમીરયન્” (પ્ર. ૪ અ. ૪૫ શ્લો. ૭-૮) (અર્થ-અમદાવાદ મંદિરવિષે રહીને શ્રીહરિએ એક માસ પર્યંત શ્રીવાસુદેવમાહાત્મ્ય સાંભળ્યું અને ‘આ શ્રીવાસુદેવમાહાત્મ્ય જ અમારા મત-સંપ્રદાયનું સર્વ પ્રકારે મૂળ છે’ એમ મહાસભામાં કહેવાપૂર્વક તેની બહુધા પ્રશંસા કરી) આ રીતે આ પ્રબન્ધને સ્વયં ભગવાને પોતાના સંપ્રદાયના મૂળ તરીકે સંભાવના કરી છે. જેને સંપ્રદાયનું મૂળ કહ્યું તેનો ઉત્કર્ષ નિરતિશય કહેવાય. વળી “શ્રીવાસુદેવમાહાત્મ્યાત્સ તુ જ્ઞેય ઇતિ સ્વયમ્ । સ્વામ્યેવોચે તત્સત્સાદ્ગોદ્ગવ્યસ્તત્ત્વતશ્ચ સઃ ॥” (પ્ર. ૨ અ. ૨ શ્લો. ૨૪) (અર્થ-શ્રીહરિ કહે છે કે-હે ભક્તો ! ‘તે ઉક્ત

સ્વધર્મ તો શ્રીવાસુદેવમાહાત્મ્યથકી જાણવો” એમ ગુરૂ શ્રીરામા-
 નંદસ્વામીએ પોતે આપણને કહ્યું છે, માટે તેનાથકી તત્ત્વથી જાણવો.)
 આ રીતે ગુરુવચનના અનુવાદથી સ્વધર્મ જાણવાની આખતમાં આ
 ગ્રંથનો વિશેષ શ્રીહરિએ કહ્યો. વચનામૃતના પરધારામાં આ વાસુદેવ-
 માહાત્મ્યને શ્રીહરિએ સચ્ચાશ્રોથકી કાઢેલા ચાર સારની અંદર
 ગણ્યું છે, આ પણ એક આખત આના ઉત્કર્ષને અધિકપણે જણાવનારી
 છે. મધ્યપ્રકરણના ૨૮ વચનામૃતમાં તો—“દેવે પ્રાગજ્યે કહ્યું જે,
 શ્રીમદ્ભાગવત જેવો કોઈ ગ્રંથ નથી, પછી શ્રીભહારાજ ઓલ્યા જે
 શ્રીમદ્ભાગવત તો સાઈ જ છે પણ સ્કંદપુરાણને વિષે શ્રીવાસુ-
 દેવમાહાત્મ્ય છે તે જેવો કોઈ ગ્રંથ જ નથી, કાં જે એ ગ્રંથને વિષે
 ધર્મ જ્ઞાન વૈરાગ્ય અને ભક્તિ તથા અહિંસાપણું એનું અતિશય
 પ્રતિપાદન કર્યું છે”. આ રીતે સર્વ થકી સમધિક સમુત્કર્ષ સકારણ
 સ્વયં શ્રીહરિએ કહ્યો છે. વળી લોયાના ૯ વચનામૃતમાં તત્ત્વજ્ઞાનના
 ઉદયમાં હેતુભૂત ઉપનિષદો, વ્યાસસૂત્ર અને ભગવદ્ગીતાની ગણના
 સાથે શ્રીવાસુદેવમાહાત્મ્યને પણ શ્રીહરિએ ગણ્યું છે. વળી વડતાલ
 ૧૮ વચનામૃતમાં ‘એકાદશસ્કંધમાં તથા ભગવદ્ગીતામાં તથા
 વાસુદેવમાહાત્મ્યમાં જેમ સાધુનાં લક્ષણ કહ્યાં છે તથા વર્ણાશ્રમના
 ધર્મ કહ્યાં છે તથા પોતાની ભક્તિ કર્યાનું કહ્યું છે” આ રીતે ધર્મ
 ભક્તિ આદિકના જ્ઞાનમાં વાસુદેવમાહાત્મ્ય પણ લેવાનું કહ્યું છે.
 આ રીતે આ ગ્રંથનું ગૌરવ સકારણ શ્રીહરિએ બહુધા કહ્યું છે તો
 હવે આમાં વિશેષ કહેવાની જરૂર રહેતી નથી.

આ પ્રકારથી પણ આ પ્રબન્ધનો ઉત્કર્ષ સમજાય છે—આ પ્રબન્ધ
 ભગવાન શ્રીહરિએ વાંચતાં સંપ્રદાયમાં બહુ જ ઉપયોગી જણાવાથી
 આની ટીકા કરવાની આજ્ઞા આમોદના ભટ્ટ દીનાનાથ વિદ્વદ્ધર્મને
 કરેલી. આ ઉપરથી તેમણે વૈષ્ણવવલ્લીલા નામની ટીકા (સંસ્કૃત)
 કરી. આ ટીકા વાંચવાથી શ્રીહરિ બહુ પ્રસન્ન થયા. આ આખત ટીકાના
 આરંભમાં આવેલા ‘સકલૈશ્વર્યસમ્પન્ન ઉદ્ભવાધ્વપ્રવત્તકઃ । શ્રીસ્વામી
 સહજાનન્દો જ્યત્યેકાન્તધર્મભૂઃ ॥ શ્રીવાસુદેવમાહાત્મ્યાશિલાર્યં વેત્તિ

સ સ્વયમ્ । યથા તત્પરિતમતિ વ્યાકુર્વે તત્સમાસતઃ” આ મંગળ શ્લોકથી તથા અંતમાં ‘તસ્યાંજ્ઞેયં રચિતા મયા વૈષ્ણવવહ્નુમા । શ્રીવાસુદેવમાહાત્મ્યટીકા તુપ્યતુ તેન સઃ ॥” આ શ્લોકથી નિશ્ચિત થાય છે. આ ટીકા સં. ૧૮૮૬ માં અંપાવઘી (માગશર શુદી ૬) એ દુર્ગપુરમાં રહીને પૂર્ણ કરવામાં આવી છે. વળી આ ગ્રંથ ઉપર પાછળથી ગોપાળાનંદસ્વામીના શિષ્ય સાધુ માધવદાસજીએ રહસ્યાર્થપ્રખોદિની નામની સંસ્કૃત ટીકા સં. ૧૯૧૬ માં રામનવમીએ પૂર્ણ કરી છે. વળી ઉપરની બન્ને ટીકામાં અન્વયાર્થ નહિ હોવાથી સાધારણ ભાલેલાને વાંચવામાં કલેશ પડતો બહુને વર્ણીશ્રી અખંડચિંતનાનંદજીએ સાન્વયાર્થપ્રકાશિકા નામની ટીકા કરી છે. આ ટીકા સર્વથી પાઠ્યાલ છે. તેનો લેખનકાળ લખ્યો નથી. આવી ટીકાઓ ઉપરથી પણ આ ગ્રંથનું ગૌરવ સિદ્ધ થાય છે.

આવો આ સર્વોત્તમ ગ્રંથ, સ્કંદપુરાણ કે જે વ્યાસકૃત અઠાર પુરાણની અંદર આવેલું મહદ્ છે તેના વિષ્ણુખંડમાં આવેલું છે. આ મહાપુરાણના અનુક્રમે વાલ્મીકિય, બ્રહ્મોત્તર, કાશી, રેવા, કેદાર, પ્રભાસ અને વિષ્ણુ આ નામના સાત ખંડો (વિભાગો) વર્તે છે. એમાં અંતિમ વિષ્ણુખંડ છે. આના ત્રણ ભાગો છે તેમાં પ્રથમ દ્વિતીય ભાગમાં કર્મકાંડ અને જ્ઞાનકાંડનું નિરૂપણ કરીને અંતિમ ભાગમાં તે સર્વના રહસ્યભૂત અને કૃળભૂત ઉપાસનાકાંડરૂપ આ શ્રીવાસુદેવમાહાત્મ્યનો પ્રાદુર્ભાવ છે. આના મૂળ પ્રવર્તક બદરીપતિ ભગવાન શ્રીનરનારાયણ છે. તેમણે ભક્તવર્ચ નારદજીને પ્રથમ કહેલું. તે પરંપરાએ કાર્તિકસ્વામીને પ્રાપ્ત થયેલું. તેમણે આની પ્રવૃત્તિ બહુધા કરી. આની ગુરુપરંપરા આ જ ગ્રંથમાં અંતે છે. આના બંનેશ (૩૨) અધ્યાયો છે.

આ પ્રબંધનો પ્રસ્તાવ એવા રૂપથી થયો છે કે-ભગવાન વેદવ્યાસ કે જે સુમુક્ષુ જીવોના મોક્ષ માટે જ કેવળ કૃપાથી પ્રવર્તેલા હતા તેમણે એવો નિશ્ચય કરેલો કે- ‘મક્તયા ત્વનન્યયા શક્યઃ’ ‘મક્તયા હમ્યહ્ત્વનન્યયા’ આમાં કહ્યા પ્રમાણે આત્યંતિક શ્રેયનું પરમ સાધન તો સાક્ષાત્ પરંબ્રહ્મ ભગવાન શ્રીવાસુદેવના ચરણારવિંદનું એકાંત

ઉપાસન જ ભક્તિરૂપાપત્ર છે. આ ઉપાસનની સિદ્ધિમાં તો 'સત્ત્વશુદ્ધૌ ધ્રુવા સ્મૃતિઃ' આમાં કહ્યા પ્રમાણે અંતઃકરણશુદ્ધિની અત્યંત અપેક્ષા છે. અંતઃકરણની શુદ્ધિ તો 'યજ્ઞો દાનં તપશ્ચૈવ પાવનાનિ મનીષિણામ્' 'નહિ જ્ઞાનેન સદૃશં વલિત્રમિદં વિદ્યતે' 'જ્ઞાનામ્નિઃ સર્વકર્માણિ ભક્ષસાત્કુસ્તેઽર્જુન' આમાં કહ્યા પ્રમાણે કર્મયોગ અને જ્ઞાનયોગથી થાય છે." આનો નિશ્ચય કરીને નિશ્ચયાનુસાર પ્રથમ ઉપાસનમાં ઉપયોગી કર્મયોગ તથા જ્ઞાનયોગનું નિરૂપણ કરીને પછીથી ઉપાસનનું નિરૂપણ કરવા આ શ્રીવાસુદેવમાહાત્મ્ય ઉપરના અર્થની જિજ્ઞાસાવાળા શૌનક સૌતના અને સાવાણ્ણિ સ્કંદના સંવાદથી પ્રવર્તાવ્યું છે.

આનો આરંભ એવારૂપથી થયો છે કે—સૂતપુરાણીના પુત્ર ઉચ્ચશ્રવાએ ધર્મ જ્ઞાન વૈરાગ્ય યોગ વિગેરે બહુ બહુ સાધનો મોક્ષમાટે બહુબહુ ઇતિહાસોથી શૌનકને કહી સંભળાવતાં "આ સાધનો બહુ દુષ્કર છે અને વળી બહુ વિદ્વો આવતાં હોવાથી તેની સિદ્ધિ દુર્લભ છે અને વળી તેમાં બહુ કાળનો વિલંબ થાય છે" એમ સમજાયાથી સર્વક્રોધથી સુષ્પેથી થઈ શકે એવું અને વળી જેમાં સર્વને અધિકાર હોય અને વળી જેમાં કશાં વિદ્વો આવે નહિ અને વળી જેનાથી મહાકૃપાની પ્રાપ્તિ થાય એવું મોક્ષસાધન શૌનક મહર્ષિએ પુછ્યું. આના ઉત્તરમાં ઉચ્ચશ્રવાએ આવા જ પ્રશ્નોત્તરના સંબંધવાળો, સાવાણ્ણિ સ્કંદ (કાર્તિકસ્વામી)ના સંવાદવાળો સુંદર ઇતિહાસ લીધો, કાર્તિકસ્વામીએ વળી ઉત્તરાર્થ માટે ભીષ્મપિતામહ અને યુધિષ્ઠિરના સંવાદવાળો સર્વોત્તમ ઇતિહાસ લીધો. એમ ઇતિહાસોથી શૌનકપ્રશ્નનો ઉત્તર આપવામાં આવ્યો છે.

ઉત્તરાર્થનો સંક્ષેપ એવો છે કે—“અકામઃ સર્વકામો વા મોક્ષકામ વદારથીઃ । તીવ્રેણ ભક્તિયોગેન યજેત પુરુષં પરમ્ ॥” આ શ્રીભાગવત વચનને અનુસારે તથા “વસૈવ સર્વથા ભક્તિઃ કર્તવ્યા મનુજૈર્મુત્રિ । નિઃશ્રેયસકરં કિદ્ધિત્તતોઽન્યથેતિ દૃશ્યતામ્ ॥” આ શિક્ષાપત્રી વચનને અનુસારે વાસુદેવ પરમપુરુષ પરંબ્રહ્મ પુરુષોત્તમ ભગવાન્ શ્રીકૃષ્ણની જ સકામ નિષ્કામ સર્વક્રોધએ ઉપાસના કરવી. ઉપાસના કે જે

ભક્તિપર્યાય છે તે એકલી નહિ પણ 'સ્વકર્મણા તમમ્યચ્ચં સિદ્ધિં વિન્દતિ માનવઃ' 'ધર્મેણ સહિતા કૃષ્ણાભક્તિઃ કાર્યેતિ તદ્વહઃ' આમાં કહ્યા પ્રમાણે સ્વધર્મે સહિત જ સર્વેએ કરવી. વેદોક્ત સ્વધર્મ કે જે દૈવ પિતૃય કર્મના વિસ્તારરૂપ છે તેનું અનુષ્ઠાન અન્ય કૃષ્ણની ઇચ્છા નહિ રાખતાં પરમાત્મપ્રીત્યર્થે જ કરવું. પરમાત્મપ્રીત્યર્થરૂપ સંબન્ધે વર્ણિત જેને શુભ કર્મ કરવામાં આવે છે તે ગુણાત્મક (બંધક) હોઇને ક્ષયિણુ અને અદ્ય કૃષ્ણવાળું થાય છે. એટલું જ નહિ પણ ભગવાનના આવા સંબન્ધે સહિત હોવાથી અશુભ દેશાદિકના યોગને લીધે કૃષ્ણની વિગુણતા લાવનારૂં અને બહુ વિદ્યવાળું અને તેથી ઇચ્છિત કૃષ્ણને નહિ પ્રસવનારૂં થાય છે. આનું આ જ શુભ કર્મ જે 'પુવં નૃણાં ક્રિયાયોગાઃ સર્વે સંસૃતિ-હેતવઃ । ત ઇવાત્મવિનાશાય કલ્પન્તે કલ્પિતાઃ પરે' 'કરોતિ યદ્યત્સકલં પરસ્મૈ નારાયણાયેતિ સમર્પયેત્ત' 'ચત્કરોપિ.....તત્કુરુવ મદર્પણમ્' આમાં કહ્યા પ્રમાણે ભગવાનની પ્રસન્નતાના ઉદ્દેશથી કરવામાં આવે તો સર્વસમર્થ ભગવાનના સંબન્ધને લીધે 'પ્રોક્તાસ્તે નિર્ગુણા મક્તા નિર્ગુણસ્ય હરેર્યતઃ । સમ્બન્ધાત્તક્રિયાઃ સર્વા ભવન્ત્યેવ હિ નિર્ગુણાઃ' આમાં કહ્યા પ્રમાણે નિર્ગુણુ (અર્થબંધક) થાય છે. અને વાંછિત થકી પણ અધિક અક્ષય કૃષ્ણ આપનારૂં થાય છે અને અશુભ દેશાદિકના યોગથી તેમાં કાંઈપણુ વિગુણતા આવતી નથી તેમ જ અકૃપાણુ ભગવાનનો સંબન્ધ હોવાથી કોઈપણુ વિદ્ય નડી શકતું નથી તેમ જ તે શુભ કર્મ બલે અદ્ય હોય પણ ઉક્ત ભગવત્સંબન્ધને લીધે મહાકૃષ્ણને પ્રસવનારૂં થાય છે. જેમ કણ્ઠિકામાત્ર અગ્નિ વનકાષ્ઠના યોગથી મહત્તર અનિવાર્ય થાય છે તેમ સર્વથી મોટા ભગવાનના સંબન્ધને લીધે મહત્તર અને અંતરાયોએ અનિવાર્ય થાય છે. આ પ્રમાણે હોવાથી પ્રવૃત્ત કે નિવૃત્ત ધર્મમાં રહેવા-પૂર્વક સર્વકોઈ નરોએ વાસુદેવ પરંબ્રહ્મણી ભક્તિ ઉપાસના કરવી એ જ સિદ્ધાંત છે. આત્મજ્ઞાન કે જે સ્થૂળાદિ ત્રણુ દેહથકી વિલક્ષણુ શુદ્ધ આત્માની સતત લાવનારૂપ છે તેનો પણ ઉપર પ્રમાણે ભગવદુપાસનામાં જ ઉપયોગ છે પણ સ્વતંત્રપણે નહિ. જે વૈરાગ્યાદિ સાધનો વર્ણુમાં છે તેનો પણ ભક્તિપર્યાય ભગવદુપાસનામાં જ ઉપયોગ છે.

આ રીતે સ્વધર્મ આત્મજ્ઞાન વૈરાગ્યાદિ સાધનો સાથેનું જે ભક્તિપર્યાય ઉપાસન છે તેને જ 'એકાંતિક ધર્મ' 'ભાગવત ધર્મ' એમ કહેવામાં આવે છે. આવા જ એકાંતિક ધર્મનું સર્વાધિક ગૌરવ કહે છે. આ ઉપરનો અધો અર્થ આ ગ્રંથના અધ્યાય ૨ માં 'વાસુદેવ: પરંમહા' આ ૧૧ શ્લોકને આરંભીને 'પ્રવૃત્તે વા નિવૃત્તે વા' આ ૨૧ શ્લોકપર્યંતથી સુંદર રીતે વર્ણવ્યો છે. આવા એકાંતધર્મની સ્પષ્ટતા 'ત્રિભિ: સ્વધર્મ-પ્રમુલ્લેચ્યુક્તા ભક્તિરિયં મુને । ધર્મં ઇકાન્તિકમ્ ઇતિ પ્રોક્તો ભાગવતશ્ચ સ: ॥ સાક્ષાન્નગવત: સદ્નાત્તદ્ધક્તાનાં ચ વેદશામ્ । ધર્મો દ્વેકાન્તિક: પુરિભ: પ્રાપ્યતે નાન્યથા ક્વચિત્ ॥ નૈતાદશં પરં કિચ્છિન્માધનં હિ મુમુક્ષતામ્ । નિ:શ્રેયસકરં પુંસાં સર્વામદ્રવિનાશનમ્ ॥' (અ. ૨૫ શ્લો. ૬૪-૬૫-૬૬) ધ્યાનથી વચનથી કરી છે. આ પહેલાં "ગાઢ-ચ્છેદેન યા સેવા સા ભક્તિરિતિ ધીયતે ॥ શ્રવણં કીર્તનં તસ્ય સ્મૃતિશ્ચ-રણસેવનમ્ । પૂજા પ્રણામો દાસ્યં ચ સહ્યં ચાત્મનિવેદનમ્ ॥ ઇત્યેતૈ-નૈવભિર્માર્ષેભ: સેવેત તમાદરાત્ । અનન્યયા ધિપણયા સ હિ ભક્ત ઇતીર્યતે ॥" (શ્લો. ૬૧-૬૩) આ વચનથી ભક્તિ ભક્તનું લક્ષણ કહ્યું છે. વળી "સ્વધર્મજ્ઞાનવૈરાગ્યૈ: સહ લક્ષ્મીવદીશ્વરે । તસ્મિન્નનન્યા ભક્તિયાં ધર્મં ઇકાન્તિક: સ વૈ ॥ તેનૈવાતિપ્રસન્ન: સ્વાદ્ગોલોકાધિપતિ: સ્વયમ્ । જાયતે સ ચ ભક્તોડપિ પરિપૂર્ણમનોરય: ॥" (અ. ૨૦ શ્લો. ૪-૫) આ વચનથી સાંગ ભક્તિને જ એકાંતિક ધર્મ કહીને તેનાથી જ ભગવત્પ્રસન્નતા થવાની કહી છે. આવા એકાંતિક ધર્મથી ભગવાનને પ્રસન્ન કરનારા ભક્તની "દિવ્યમૂર્તિં તમીશાનં તપસૈકાન્તિકેન ચ । ય: પ્રીણયતિ ધર્મેણ સ ધન્યતમ ઉચ્યતે ॥" (અ. ૧૯ શ્લો ૨૩) આથી ધન્યતમના કહી છે. બ્રહ્માએ ભગવાનની સ્તુતિ કરતાં "વિચાર્યાહં વેદાન્મુદ્ધુરુપગતો નિશ્ચયમિમં રમારામે ભક્તિસ્ત્વયિ દૃઢતરા યર્હસુશ્રુતામ્" આ વચનથી 'લક્ષ્મીપતિ ભગવાનની ભક્તિથી જ આત્મતિક મોક્ષની પ્રાપ્તિ થાય છે' એમ નિરૂપણ કર્યું છે આ રીતે આ પ્રબંધમાં ભગવાનની પ્રાપ્તિમાં ઉપાયભૂત ભક્તિપર્યાય ઉપાસન અને તેના અંગભૂત સ્વધર્મ જ્ઞાન વૈરાગ્ય યોગ વિગેરે સાધનોનું સરસ વર્ણન કરવામાં આવ્યું છે.

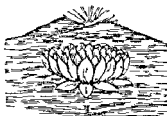
ભક્તિથી પ્રાપ્ય જે પરાતપર પરંબ્રહ્મ ભગવાન્ વાસુદેવ છે તેમના સ્વરૂપનું વર્ણન આમાં સ્થળે સ્થળે બહુ રમ્ય રીતે કરવામાં આવ્યું છે. તેમાં અક્ષરાધિપતિ સ્વયં ભગવાન્ શ્રીકૃષ્ણે પોતે જ પોતાનું સ્વરૂપ સ્વભાવ વિગેરે યથાસ્થિત ભક્તવર્ય નારદજીને કહ્યું છે—

“અસાવહમિહ બ્રહ્મન્નસ્તિબ્રહ્મરધામતિ । રાધાલક્ષ્મીયુતો નિલયં વસામિ સ્વાશ્રિતૈઃ સહ ॥ વાસુદેવસ્વરૂપોઽહં સર્વકર્મફલપ્રદઃ । અન્તર્યામિતયા વર્તે સ્વતન્ન્રઃ સર્વદેહિનામ્ ॥ વૈકુણ્ઠારયે મહદ્દાન્નિ લક્ષ્મ્યા સહ ચતુ- મુંજઃ । વસામિ નન્દગરુડમુરયૈઃ સાકં ચ પાર્ષદૈઃ ॥ ધાન્નિ તેજોમયે દિવ્યે શ્વેતદ્વૌષેઽન્વહં ભુવિ । દદામિ શ્વેતમુક્તેભ્યઃ પચ્ચકાલં સ્વદર્શનમ્ ॥” (અ. ૧૮ શ્લો. ૬-૯) આ રીતે અક્ષરાધીશ પોતે પોતાનું અંતર્યામિસ્વરૂપ તથા રાધાલક્ષ્મીવિશિષ્ટ પરસ્વરૂપ તથા વૈકુંઠશ્વેત- દ્વીપવાસિ દિવ્ય સ્વરૂપ કહીને, ભવિષ્યમાં થનારા મત્સ્ય રૂર્મે વરાહ વૃસિહ રામ કૃષ્ણાદિ અનેક અવતારોને કહીને અંતમાં ‘યદા યદા ચ વેદોક્તો ધર્મો નાશિષ્યતેઽસુરૈઃ । પ્રાદુર્ભાવો ભવિષ્યો મે તદ્રક્ષાયૈ તદા તદા ॥’ (શ્લો. ૪૬) આ રીતે અવતારનું પ્રયોજન અને તેનું આનંદ્ય કહ્યું છે. વળી નારાયણે નારદજી પ્રત્યે “તેજઃપુજા- મિરુદ્ધાદ્ગો ગુણાતીતાન્નુતાકૃતિઃ । અલ્પઞ્ડાનન્દરૂપશ્ચ સદા શુદ્ધોઽચ્યુ- તોઽસ્તિ સઃ ॥ રૂપવર્ણવયોવસ્થાઃ પ્રાકૃતા નૈવ તસ્ય હિ । સર્વં તસ્યાસ્તિ તદ્દિવ્યં સર્વોપકરણાનિ ચ ॥ પૃકાન્તિકાનાં મક્તાનાં સ પૃવ પરમા ગતિઃ ॥ આત્માત્મા ચાક્ષરાત્મા ચ દ્વૈપ આકાશનિર્મલઃ । દિવ્યદગ્નીદ્વયઃ સન્માત્રઃ પુરુષો વસુદેવજઃ ॥ સમસ્તક્લ્યાણગુણો નિર્ગુણશ્ચેશ્વરેશ્વરઃ । પરયા વિદ્યાયા વેદ્ય ઉપાસ્યો બ્રહ્મભિઃ પ્રભુઃ ॥” (અ. ૧૯ શ્લો. ૧૭-૧૮-૨૧-૨૩) આ રીતે પરા વિદ્યાએ વેદ્ય પરમ પ્રાપ્ય પરમાત્માનું તેજોમય દિવ્ય રૂપ તથા અનંતકલ્યાણ ગુણો કહ્યા છે. વળી ગોલોકાં- તર્વર્તી અક્ષરધામમાં ગયેલા નારદજીએ (અ. ૧૭) “જય શ્રીકૃષ્ણ ! મગવન્નારાયણ ! જગત્પ્રભો ! । વાસુદેવાલિલાવાસ ! સદૈકાન્તિક- વહ્નમ્ ! ॥ ૨૭ ॥ અત્યાશ્ચર્યાંચંનીયાદ્જ્ઞે રાધિકાકમલાદિભિઃ । ત્વમેવા- ત્યન્તિકં શ્રેયોઽમીપ્સતાં પરમા ગતિઃ ॥ ૨૮ ॥ નિત્યાનામાત્મનાં નિલ્ય આત્મા ચેતનચેતનઃ । ક્ષરાક્ષરેમ્યશ્ચ પરસ્ત્વં બ્રહ્મ પરમં હૃરે ॥ ૨૯ ॥”

આ રીતે સર્વાન્તર્યામી શાધાલક્ષ્મીવિશિષ્ટ પરમગતિરૂપ ભગવાનની સ્તુતિ કરી છે. વળી નારદજીએ ગોલોકાન્તર્વર્તી અક્ષરધામમાં દિવ્ય સિંહાસન વિષે વિરાજમાન સ્વદૃષ્ટ દિવ્યમૂર્તિ પર ભગવાનનું વર્ણન અ. ૧૭ શ્લોક ૧૧ થી ૨૨ સુધીમાં સુંદર કર્યું છે. વળી નારાયણે પોતે જ “સત્ત્વં જ્ઞાનમનન્તં યો વ્રહ્મેતિ શ્રુતિર્વર્ણિતઃ । ત્રિગુણવ્યતિ-
રિત્તશ્ચ પુરુષો દિવ્યવિગ્રહઃ ॥ મહાપુરુષ હસ્યુક્તો વાસુદેવશ્ચ યઃ પ્રમુઃ ।
નારાયણ ઋષિર્વિષ્ણુઃ કૃષ્ણશ્ચ ભગવાનિતિ ॥” (અ. ૩ શ્લો. ૫-૬)
આ રીતે પરસ્વરૂપનું પ્રતિપાદન કર્યું છે. પરાત્પર ભગવાન જે પ્રકૃતિપર ધામમાં દિવ્યમૂર્તિથી દિવ્ય પાર્ષદાદિ સાથે વિરાજમાન છે તે ગોલોક અક્ષરધામનું અદ્ભુત વર્ણન અ. ૧૬-૧૭ માં “મૂમ્ય-
સેજોનિલાકાશાહંમહાપ્રકૃતીઃ ક્રમાત્ । ક્રાન્ત્વા દશોત્તરગુણાઃ પ્રાપ
ગોલોકમદ્ભુતમ્ ॥ ૧૨ ॥ ધામ તેજોમયં તદ્દિ પ્રાપ્યમેકાન્તિકૈર્હરેઃ ।”
ઇત્યાદિ વચનોથી વિસ્તૃત કર્યું છે. (આ શ્લોકોનો અર્થ ગુર્જરાનુ-
વાદથી જાણવો) આ રીતે આ પ્રબન્ધ ઉપાસ્ય પ્રાપ્ય પરમાત્માના
સ્વરૂપનું અને પ્રાપક સાંગ ઉપાસનનું વર્ણન પરિપૂર્ણપણે કરે છે.
આવા વિશેષથી આ પ્રબન્ધની સર્વોત્કૃષ્ટતા ઉપર પ્રમાણે આ
સંપ્રદાયમાં સ્વયં શ્રીહરિએ માની છે.

લી. હરિજીવનદાસ,

વડતાલ.

श्रीहरिः ।

श्रीवासुदेवमाहात्म्यम्

विषयानुक्रमणिका-

१ सूत पुराणीना पुत्र उग्रप्रवायशी धर्म ज्ञान वेराय आदिषु षड्विध श्रेयःसाधनो सांभजतां, तेने सुदुष्कर समग्रता शौनक महर्षिंये तेमना प्रत्ये पुछेलो आत्यंतिक श्रेयनो सहेलो सारो उपाय, तेनो स्वयं उत्तर नहि आपतां तेवा न प्रश्नोत्तरना प्रसंगवाणो गोडवेलो सावर्णि कर्तिक स्वाभीनो पूर्व संवाद, कर्तिकस्वाभींये कहेयुं देवताराधनश्च सुकर सुंदर भोक्षसाधन, देवताओ षड्विध होवाशी तेमां आराध्य प्राप्य परा देवताना निर्णयनो सावर्णिंये पुछेलो प्रश्न विगेरे. १

२ आना उत्तरमां कर्तिक स्वाभींये युधिष्ठिरना प्रश्नशी लीभपितांये कहेवा 'वासुदेव परंश्रद्धा श्रीकृष्ण पुरुषोत्तम न सर्वोपस्थभरा देवता छ' जेवा निर्णयश्च श्रीवासुदेवमाहात्म्यनो अनुवाद अने ते न परा देवताना संबन्धशी न धर्मादि साधननी कर्तव्यतानो कहेलो शोकभो निर्णय अने आना संबन्धमां नारद अने नरनारायणुना संवादशी कहेलो पुरातन धतिडारा विगेरे. २

३ नारदप्रत्ये नारायणुे षव ब्रह्मादि देवोनी उपासनानो निषेध करवा पूर्वक ब्रह्मपुराधीरा जगवान् श्रीवासुदेवनी न अेक निष्काम उपासना करवानो आपेक्षा सत्य निर्णय. ३

४ नरनारायणुना पूर्व रूपनां दर्शन करवा धृच्छता नारदछने नारायणुे कहेली तेनी अह दुर्लभता अने तेने भाटे श्वेतद्वीप धाम प्रत्ये जवानी आपेक्षी अनुज्ञा, आज्ञाशी त्यां गच्छेवा नारदछंये दीडेला श्वेतद्वीपनुं अने तेमां रहेला निरत्र अक्षर मुक्तोनुं सुंदर वर्णुन अने प्रसंगशी श्वेतमुक्ता जेवा यवाना कहेला अहिंसादि साधनो विगेरे. ४

५ साधनजणशी श्वेतद्वीपवासी मुक्तो जेवा यवामां कर्तिक स्वाभींये उपरिचर वसुराजनी अह्लुत आभ्याधिकानो प्रस्ताव कर्तां करेयुं उपरिचर वसुना सहशुणुनुं वर्णुन, कदाचित् तेने देवपक्षपातने लीधे स्वर्गयज्ञी ब्रह्म यज्ञने भूमिनिवरमां प्रवेश यवाश्च यजेला अनर्थनुं वर्णुन, वणी नारायणुना अनुग्रहजणशी क्षीरी तीने यजेली स्वर्गप्राप्ति, ते पछी वणी

પિત્રિઓના શાપથી ભૂમિઉપર ચેદીદેશનો રાજ યદને ફરીથી યએલી સ્વર્ગપ્રાપ્તિ, ત્યા રહેલા નારદાદિ પરમર્ષિઓના સમાગમથી વાસુદેવની દ્વ ઉપાસના થતા તેને યએથી ગોલોક પરમ પદની પ્રાપ્તિ વિગેરે. ૫

૬ ભક્તરાજ રાજને યએલા મહા અનર્થને અસખવિત સમગ્રતા સાવર્ણિએ તેના સળન્ધમા પુછેલા ચાર પ્રશ્નોના ઉત્તરે આપતા, કહેલો અધ પાતનો હેતુ (વેદને હિંસાપર કહેવારૂપ) અને તેવા પ્રમગવાળો, હિંસામય યજ્ઞ કરનારા ઇન્દ્રાદિ દેવો તથા તેનો નિષેધ કૃવા ત્યા આવેલા મહર્ષિઓના પરસ્પર સવાદવાળો કહેવો ઇતિહાસ વિગેરે ૬

૭ અધ પાતને પામેલા ભક્તોત્તમ વગુ રાજને ભક્તવત્સલ ભગવાને ગરૂડદ્વારા કરાવેલી ફરીથી સ્વર્ગપ્રાપ્તિ, સ્વર્ગમા રહેતા પણ પિત્રિઓના અતર્કિત શાપથી પૃથ્વીઉપર કૃતપણ રાજના પુત્રરૂપે ઉત્પન્ન યદને રાજભોગને અતે ફરીથી યએથી સ્વર્ગપ્રાપ્તિ, સ્વર્ગસ્થપમા ત્રિવ વૈરાગ્ય પામીને ભગવાનના ધ્યાનમા તરુપર થતા તેને યએથી બ્રહ્મપુરાદિ ધામના દ્વારભૂત શ્રેતસ્વીપધામની પ્રાપ્તિ અને તે પછી યએથી ગોલોક પરમ પદની પ્રાપ્તિ ૭

૮ હિંસામય યજ્ઞની પુન પ્રવૃત્તિ અને દેવાદિકમા રહેલા સનાતન ધર્મના વિખર્યાસનુ કારણ પુછતા તેના ઉત્તરમા લક્ષ્મી નારાયણના માહાત્મ્ય વાળો પુરાતન ઇતિહાસ મહેવાનો આરભ, મહર્ષિઓના અતિક્રમ દોષથી બુદ્ધિવિખર્યાસને પામેના મત ઇન્દ્રને યએવો ત્રિવોડીલક્ષ્મીનારૂપ મેખનૂર્તિ દુર્વાસાનો શાપ વિગેરે ૮

૯ શાપ આપીને દુર્વાસાનુ કૈલાસમા ગમન, શાપવશાત ત્રિવોડીયટ્રી લક્ષ્મી આદિકનુ સમુદ્રમા અવર્ધાન, તે પછી લો ય ભોગોપકરણાદિ પદાર્થનો નાશ, આ આપ્ત ભગમા જનોએ કરેલુ પશ્વ અપકવ માસનુ ભક્ષણ ઇત્યાદિ હેતુથી હિંસ્ર યજ્ઞની પ્રવૃત્તિનુ કથન વિગેરે ૯

૧૦ ફરીથી લક્ષ્મીની પ્રાપ્તિનુ કારણ પુછતા, લક્ષ્મીહીન દેવેન્દ્રાદિકનો દૈત્યોએ મરેલો પરાભવ, આ આપ્તકાળમા મહાદુ ખી ઇન્દ્રાદિકોએ મેરમા રહેલા બ્રહ્માને કરેલુ સન્દુ ખતુ નિવેલન, દેવદુ અથી દુ ખિત બ્રહ્માનુ દેવ માથે તથા શકર સાથે ક્ષીરસમુદ્રપ્રત્યે આવણુ, સતવર્ષપર્યંત તપશ્ચર્યામા પ્રવર્તેના દેવોને સ્તુતિપ્રસન ભગવાને પ્રદર્શાવેલો લક્ષ્મીઆદિકની પ્રાપ્તિનો (સમુદ્રમથનરૂપ) ઉપાય વિગેરે ૧૦

૧૧ ભગવાનના કલાપ્રમાણે સુરો અસુરો મળીને ભગવત્સહાયથી અપેક્ષિત સાધનો મેળવીને મથવા માટેલા સમુદ્રયટ્રી પ્રથમ નીકળેલા હાવાહળ વિષનુ ભગવાનની આજ્ઞાથી શિવજીએ કરેલુ ખાન વિગેરે ૧૧

१२ चार व्युद्भूतिओने धरनारा लगवाननी प्रणज सहायधी भयवा भाडेवा समुद्र थडी अद्रमादि अमृतात चौद स्तोनी यजे नी उत्पत्ति विगेरे १२

१३ अमृतमणरा लधने आवता धन्वतरीयडी असुरोजे ते जगात् लई लेता निरारा यजे ना देवताओजे लगवाननी प्रार्थना करता लगवाने मोहिनी स्त्रीरूप धरीने ते द्वारा मढाभोड उषनवीने लक्ष्म देवताओने करावेलु अमृतपान अने अमृतपानधी अमर जनेला देवोजे उल्लेख हैल्योनी रसातलमा प्रवेश विगेरे १३

१४ त्रिवेडीना नरनारीओजे मणीने करे तो वक्ष्मीछनो अलिषेकोत्सव अने लक्ष्मीनारायणनो लोकपद्धतिने अनुसारे यथाविधि यजे तो भगण विवाटोत्सव विगेरे १४

१५ प्रसन्न लव व्रजादि देवो ऋषिओ तेमनी पत्नीओ विगेरेजे स्वरूप रूप गुणु अर्थये विभूति गढिमा विगेरे वर्णुवा पूर्वक करे नी यथाभाव लगवत्स्तुति, लक्ष्मीप्रसात्थी त्रिकोवारीने पुन समृद्धिनी प्राप्ति लक्ष्मीछने लगवाने आपे तो वक्ष स्थलमा निवास, कन्यापिता समुद्रे करेयी लगवानने पडेर मल्ली अने देवता विगेरेतु करेनु अहु सन्मान अने लगवान तथा देवोतु स्वस्वस्थाने पधारतु विगेरे १५

१६ चार अध्यायधी प्रसन्नप्राप्त कथा कटीने यातु कथा कहेता मेरशिअर उपर जजे ना नारदछतु श्वेतद्वीपधामप्रत्ये लघु, परब्रह्म श्रीकृष्णना दर्शन पामवानी ध्वजाधी तीव्र तपमा प्रवर्ते ना नारदछतु श्वेतमुक्तनी सहायधी अष्टावशुभार गोरोक धाममा आवतु अने प्रसंगात् करेनु गोरोक धामतु अद्भुत वर्णुन विगेरे १६

१७ गोलोकातवर्ती अक्षरधामतु वर्णुन तेमा रहे ना परब्रह्म श्रीकृष्णना स्वरूप रूप गुणु विभूति अर्थये विगेरेतु वर्णुन आवा श्रीकृष्णना दर्शनधी परमानंद पामेला नारदछजे करेली लगवत्स्तुति प्रार्थना विगेरे १७

१८ प्रसन्न लगवाने नारदछने कहेलु साक्षात् स्वदर्शनतु करलु अक्षरादि धाममा पोतानी स्थितितु कथन ब्रह्माने वर आपवाना प्रसन्नधी जगतना रक्षलुमाटे लविध्यमा यतारा अवतारी पोताना मरयादि अनेक अवतारोतु कथन, दर्शनधी ज परिपूर्ण नारदछने लगवानथडी गुणुगतोपयोगी वीणाणी प्राप्ति, स्वाराधनमाटे अहरीकाश्रम प्रत्ये जवानी लगवाने जरेली नारदछने आज्ञा प्रथमना येडे श्वेतमुक्तसाथे नारदछतु श्वेतद्वीपमा आवतु अने लक्ष्मी अहरीकाश्रममा आवतु विगेरे १८

૧૯ બદરીકાશ્રમમા રહેલા નારદજીને તપોમૂર્તિ નારાયણે કહેલું પ્રત્યક્ષ દેષ શ્રીકૃષ્ણસ્વરૂપનું વિજ્ઞાન અને નારદજીએ મ્હેલું તેમનું તપથી આરાધન આદિક ૧૮

૨૦ નારાયણે નારદજી પ્રત્યે કહેલું એકાતિક ધર્મનું લક્ષણ અને ચારેય વર્ણના કહેતા ધર્મશાસ્ત્રોક્ત પૃથક્ પૃથક્ ધર્મો વિગેરે ૨૦

૨૧ નારાયણે નારદજી પ્રત્યે કહેલા બ્રહ્મચારિના આવશ્યક ધર્મો ૨૧

૨૨ ગૃહસ્થ નરનારીઓના સદ્ધર્મોનું નિરૂપણ ૨૨

૨૩ વાનપ્રસ્થ, સન્યાસી અને ત્યાગાશ્રમી વૈષ્ણવોના ધર્મોનું પૃથક્ પૃથક્ નિરૂપણ ૨૩

૨૪ ભગવાન વાસુદેવધર્મી ભગતના બ્રહ્મચારિ કહેવા દ્વારા કહેલું ક્ષેત્રક્ષેત્ર જ્ઞાના જ્ઞાનરૂપ સામ્યજ્ઞાન વિગેરે ૨૪

૨૫ વૈરાગ્યનું લક્ષણ અને તેનો અભિવિધ પ્રત્યયના જ્ઞાનથી ઉદય થવાનું નિરૂપણ તથા ભક્તિ ભક્ત આદિનું લક્ષણ વિગેરે ૨૫

૨૬ એકાતિકધર્મની સિદ્ધિમા ઉપયોગી પૂલવિધિ પુષ્ટતા ભગવાને કરેલું તેમા અધિકારીનું નિરૂપણ તથા પૂલમૂર્તિઓનું વિધાન વિગેરે ૨૬

૨૭ પૂલવિધિ કહેતા પૂન્ય અગદેવોની પૂલમહાવિધે દિશાક્રમથી સ્થાપનાનો યથાર્થિત કહેલો પ્રકાર વિગેરે ૨૭

૨૮ પૂલવિધિ કહેતા, કરવા યોગ્ય સધાસહિત શ્રીકૃષ્ણભગવાનના ધ્યાનનો પ્રકાર વિગેરે ૨૮

૨૯ પૂલવિધિ કહેતા, કહેલો શ્રીરાધાકૃષ્ણની મહાપૂલનો અનુક્રમથી સંપૂર્ણ વિધિ અને તેનું માહાત્મ્ય વિગેરે ૨૯

૩૦ નારદજીના પૂજવાથી નારાયણે કહેલો પૂલવિધિમા ઉપયોગી મનો નિમદના હેતુભૂત અષ્ટાંગયોગ અને તેના લક્ષણો તથા તેનો મદિમા વિગેરે ૩૦

૩૧ નદ્યસરાય અતિમતુષ્ટ નારદજીએ નારાયણની અતિપ્રેમથી કરેલી સ્તુતિનું નિરૂપણ અને ભગવાને તેમને કરેલી સર્વત્ર એકાતિકધર્મની પ્રવૃત્તિની આજ્ઞા આદિક ૩૧

૩૨ આ ક્રમથી મપ્રદાયપ્રવૃત્તિ, તેનો મદિમા અને આના શ્રોતા વક્તા બંનેને મગતા મદાણનું નિરૂપણ વિગેરે ૩૨

इति विषयानुक्रमणिका ।

તે હરિજીવનદાસ,

વડતાલ

शुद्धिपत्रम् ।

पृष्ठ	पङ्क्ति	अशुद्ध	शुद्ध
११	६	नैष्ठिकेन्द	नैष्ठिकेन्द्र
१२	२३	अकारोः	अकरोः
२१	१४	तपशुादि	तर्पशुादि
४३	२४	प्रश्नो	प्रश्ना
८२	८	सखीतवृताम्	सखीवृताम्
१०३	२१	समथ	समर्थ
१०७	१०-११	उपरिचरवसु- सद्शुश्रुवर्णुन	श्रीवासुदेव- प्रसादनिरूपणु
१२३	२०	विष्णो	विष्णो
१३७	५	जंगु	जंगु
२१६	१२	अैठकुंज पणु	अैठकुंज नदि पणु
२२१	१८	आश्रमांज	आश्रमभांज
२३१	५	धर्णीअे	धर्णीअे
२४८	१७	वैधति	वैधृति
२६८	१६	भाडाभाया	भडाभाया
२८५	१०	कार्य	काय
२९१	७	एकैकस	एकैकसि
३४२	१५	चकणकती	चणकती
३४४	८	भदडास	भंदडास
३५१	१५	पञ्चागमेव	पञ्चाङ्गमेव
३६६	२२	उपेदेष्टा	उपदेष्टा

श्रीस्वामिनारायणो विजयतेतराम् ।

श्रीवासुदेवमाहात्म्यम् ।

(स्कन्दपुराणस्थविष्णुखण्डान्तर्गतम्)

गुर्जरानुवादसहितम् ।

शौनक उवाच-

जीवानां श्रेयसे सौते ! बहुधा साधनानि ते ।

धर्मो ज्ञानं च वैराग्यं योगादीन्युदितानि नः ॥१॥

अध्याय १ लो.

समस्त भुभुक्षु लोकोना निःश्रेयसभाटे प्रादुर्भवेत्सा परम कृपाणु
लगवान् श्रीविदेव्यास, लोकोना परम भोक्षमां उपयोगी उपा-
सनाकांडमां इति उपलवाभां हेतुभूत अंतःकरणशुद्धिभाटे, सप्त-
षंडात्मक स्कंदपुराणमां आवेत्सा विष्णुषंडाना प्रथम द्वितीय भागमां
कर्मकांड तथा ज्ञानकांडनुं उपपत्तिसाथे सप्रपंच्य विवेचन करीने,
लगवद्भक्तिये रक्षित केवण प्रवृत्त निवृत्त कर्म न नेम अेम
तेवुं आत्मज्ञान पणु शास्त्रमां डेय कडेवुं लोवाधी उपासनाकांडना
परम रक्षस्थभूत अने समग्र विष्णुषंडात्रप महाकष्टपतत्रना
इणभूत अेवुं साक्षात् परंश्रद्ध श्रीवासुदेव लगवानना चरणार-
विंदनुं ने उपासन छे ते न आत्यंतिक श्रेयनुं साक्षात् परम

१ आ अध्यायमां शौनकमुनिअे सूतपुत्र उग्रभवा प्रये अने सावर्द्धि-
मुनिअे कर्तिकस्वामी प्रये आत्यंतिक श्रेयनो सहेषामां सहेषो उपाय
नणुवा भाटे पुछेसा प्रभनो अर्थ सविस्तर वलुंव्यो छे.

સાધન છે એમ નિશ્ચય કરીને, તેનો ઉપદેશ વિષ્ણુખંડના ત્રીજા ભાગમાં ૩૨ પત્રીશ અધ્યાયાત્મક શ્રીવાસુદેવમાહાત્મ્ય ગ્રંથથી કરતાં, પૂર્વોક્ત સમગ્ર અધિકારીઓએ દુઃસાધ્ય એવું જે શ્રદ્ધાત્મજ્ઞાન અને તેના અંગભૂત ધર્માદિ સકળ સાધનોનું પણ સાક્ષ્ય શ્રીવાસુદેવભગવાનના ચરણારવિંદની ઉપાસનાથી જ થાય છે એમ પ્રતિપાદન કરતા થકા, આવા અર્થની જાણસાવાળા શૌનક સાવણિ આદિકના પ્રશ્નોને ઉતારતાં, આ ગ્રંથનો પ્રસ્તાવ કરે છે.

આત્યંતિક શ્રેયનું સુખસાધ્ય સાધન શૌનકમહર્ષિ પુછે છે—
હે સૌતે!—સૂતપુરાણીના પુત્ર ઉત્તરવ્રત ! તમોએ સુમુક્ષુ જીવોના શ્રેયની સાક્ષાત્ કે પરપરાએ પ્રાપ્તિ માટેનાં બહુ બહુ સાધનો, જેવાં કે ધર્મ-વર્ણાશ્રમસંબંધી, જ્ઞાન-જીવાત્માસંબંધી, વૈરાગ્ય-ભગવાન થકી ખીજા વસ્તુમાત્રમાં અચ્ચિર અને યોગ-પરમાત્માસંબંધી અષ્ટાંગ યોગ આદિક અમોને વિસ્તારથી કહ્યાં ॥૧॥

इतिहासैर्बहुविधैर्विस्पष्टार्थानि तानि च ।

सर्वाण्यपि महाबुद्धे ! श्रुतान्यस्माभिरादरात् ॥२॥

હે મહાબુદ્ધે ! બહુ બહુ ઇતિહાસો કહી કહીને જેનો અર્થ અતિશય સ્પષ્ટ કર્યો છે એવાં તે સમગ્ર ધર્માદિ સાધનો, તેના તેના ફળસાથે મેં યજ્ઞસ્થમુનિગણોની સાથે આદરથી સાંભળ્યાં ॥૨॥

सर्वेषां मनुजानां तु दुष्कराण्येव तानि तु ।

बाहुल्याच्चान्तरायाणां तत्सिद्धिरपि दुर्लभा ॥३॥

તમોએ કહેલાં અને મેં સાંભળેલાં તે ધર્માદિ સમસ્ત સાધનો તો બુદ્ધિશક્તિઆદિકે રહિત એવા ત્રૈવણિકો તથા સ્ત્રી શુદ્રઆદિક સર્વે કોઈ મનુષ્યોએ નહિ સિદ્ધ કરાય એવાં અતિ કઠિન છે. વળી તેમાં અશુભ દેશ કાળાદિક અનંત અંતરાયો અતાર્કિત આવી પડતા હોવાથી તેની સિદ્ધિ જે અભીષ્ટ ફળપ્રાપ્તિ તે પણ દુર્લભ છે ॥૩॥

प्रयत्नेनापि महता पुरुषैर्वैर्यशालिभिः ।
 साधितान्यपि सिद्ध्यन्ति तानि कालेन भूयसा ॥४॥
 अतो भवान् द्विजातीनामाश्रमाणां च सर्वशः ।
 ब्रवीतु सुकरोपायं स्त्रीशूद्रादेरपीह नः ॥५॥
 कृतेन येनाप्यल्पेन येन केनापि देहिना ।
 अन्तरायैरविहतं महदेव फलं भवेत् ॥६॥
 मोक्षस्य साधनं तादृक् सुविचार्य महामते ! ।
 हिताय सर्वजीवानां कृपया वक्तुमर्हसि ॥७॥

जलणी तथा शिलोष्ठवृत्ति मुद्रण आदिक अहु मङ्गलित्वा
 धर्मादि साधनोवडे ज छिन्तित सिद्धिने पूर्वे पाभी गया छे, तो
 तभो तेने दुर्लभ केम कडो छो ? जेवी शंकाभां कडे छे के-तभाइ ते
 कडेवुं सत्य (अर्धव्यंगीकारभां) छे. अहु लांभो काण अने वणी सतत
 अत्यास आदिकवडे तेवा मडासभर्थोने धर्मादिवडे अलिखित
 सिद्धि भवे थर्छ छे परंतु आधुनिक ने अभो आदिक अल्पशक्ति-
 वाणा सर्व जनो छीजे तेमनाथीतो ते साधनो दुःसाध्य छे. तो
 सर्वनी उपर दया लावीने सुખसाध्य ने कोर्छ पीजे उपाय डोय
 ते कडो ? जेवा अलिप्रायथी यार श्लोकवडे कडे छे-तभोजे
 कडेलां ते साधनो मडाधैर्यशाणी पुरुषोजे मडा प्रयासे करीने
 साधतां पणु अहु दीर्घकाणे करीने भांड भांड सिद्ध थयां छे. जेकतो
 अहु लांभो काण जय अने वणी प्रयासनो पार ज नहि अने
 वणी मडा धैर्यशास्त्रीथी ज साधी सकाय छे. भाटे ब्राह्मणादि
 त्रैलोक्यो तथा ब्रह्मचारी आदिक यार आश्रमीजो तथा स्त्रियो
 शूद्रो आदिक सर्व कोर्छजे पणु आ लोकभां सडजसाध्य जेवो
 ने मोक्षोपाय ते अभने दया लावीने कडो. नरदेहधारी ने कोर्छ
 पणु जरे. इरेसा अरुप पणु साधनथी जिया विजे ओहुं-अनो-
 क्षीष्ट अविनाशी मोक्षरूप मडाङ्गण थाय जेवुं मोक्षसाधन सर्व

જીવોના હિતભાટે સારી રીતે વિચાર કરીને અમારી ઉપર કૃપા કરીને કહેવાને યોગ્ય છે. તમો મહાબુદ્ધિશાળી છો. જે કોઈ સાધારણ જન પણ કરી શકે અને વળી તે સાધન પણ બહુ મોટું નહિ પણ અલ્પ જ હોય અને વળી તેમાં કોઈ અંતરાયો ન આવી શકે અને આવે તો તેનું નિવારણ થઈ જાય અને વળી ક્ષણ પણ અલ્પ નહિ પણ બહુ મોટું થાય એવું મોક્ષસાધન કહો? એવો પુછવાનો આશય છે ॥૪-૭॥

प्रसादाद्ब्रह्मदेवस्य व्यासस्य जनकस्य च ।

जानासि सर्वमेव त्वं तन्नो बृहि बुभुत्सतः ॥८॥

હું અલ્પબુદ્ધિ છું તે મારાથી સ્વલ્પ પ્રયાસ કરવાથી પણ મહાક્ષણ આપે એવું બીજું મોક્ષસાધન કહેવાભાટે શી રીતે સમર્થ થવાય? એમ પણ કહી શકાય તેમ નથી. કેમ કે તમોતો મોટા મોટાઓના મહા કૃપાપાત્ર છો. પરંત્રહા ભગવાન શ્રીકૃષ્ણના ક્ષાતા મહાસમર્થ બળદેવજી તથા સર્વ લોકોના ઉપકારાચ્ચે અવતરેલા મહાકાર્ણિક ભગવાન વેદવ્યાસ તથા પિતા રોમહર્ષણુના (તથા ત્રૈવ્યાક્રણિ, ક્રશ્થપ, સાવણિ, અકૃતબ્રહ્મ, વૈશંપાયન, હારીત, આ છ પુરાણીઓના પણ) મહા અનુગ્રહથી તમો સમસ્ત શાસ્ત્રોના સિદ્ધાંતને સારીરીતે જાણો છો. માટે મોક્ષનો સહેલો ઉપાય જાણવા ઇચ્છતા અમોને તે કહેવાને યોગ્ય છે ॥૮॥

सौतिरुवाच-

महिर्षिरपि सावर्णिरेवमेव हि शौनक ! ।

विनीतः स्कन्दमप्राक्षीत्पुनः शङ्करनन्दनम् ॥९॥

આ રીતે પૂછેલા સૂતપુત્ર ઉચ્ચવા કહે છે-હે શૌનક ! સાવર્ણિ નામના મહર્ષિએ પણ તમો પૂછો છો તેમજ શંકરનંદન કાર્તિક-સ્વામિપ્રત્યે જ્ઞાનકાંડનો અર્થ સાંભળ્યા પછી વિનયથી પૂછ્યું હતું ॥૯॥

સાવર્ણિરુવાચ—

શ્રુતા નાનાવિદ્યા ધર્માઃ સાહ્યજ્ઞાનં ચ નૈકઘા ।

યોગાદીનિ ત્વદુક્તાનિ સાધનાનિ મયા ગુહ ! ॥૧૦॥

સાવર્ણિ મુનિ પૂછે—હે ગુહ ! (કાર્તિકસ્વામિ) ધર્મો કે જે વર્ણાશ્રમભેદથી અનેક પ્રકારના છે, સાંખ્યજ્ઞાન કે જે આત્માના-ત્માના વિવેકરૂપ હોઈને અનેક પ્રકારનું છે, યોગ કે જે અષ્ટાંગ હોઈને બહુ પ્રકારનો છે, ઇત્યાદિ તે આ સમગ્ર સાધનો તમોએ કહેલાં મેં સાંભળ્યાં છે. આદિરાષ્ટ્થી વૈરાગ્યાદિ લેવાં ॥૧૦॥

સુદુષ્કરાણિ મન્યેઽહં તાનિ ત્વસ્માદૃશાં કિલ ।

મહતામપિ ચાન્યેષાં કૃચ્છ્રસાધ્યાનિ વૈ ચિરાત્ ॥૧૧॥

તે ધર્માદિ સાધનો તો અમારા જેવા અદૃષ્ટ બળવાળાઓથી અત્યંત દુષ્કર છે એમ હું નિશ્ચયથી માનું છું. કિં બહુના-મારાયકી જે ખીજા મોટાઓ છે તેઓએ પણ મહા કષ્ટથી સાધ્ય અને તેમાં પણ બહુ કાળસાધ્ય છે એમ હું નિશ્ચયથી માનું છું ॥૧૧॥

અતો વર્ણાશ્રમવતાં શ્રેયસ્કૃત્સુકરં ચ યત્ ।

સાધનં તચ્છ્રેષ્ઠતમં વક્તુમર્હસિ મેઽધુના ॥૧૨॥

માટે વર્ણાશ્રમી સર્વ કોઈ જનોએ સુખેથી થઈ શકે એવું અને વળી સર્વથી શ્રેષ્ઠતમ એવું જે શ્રેયસ્કારી સાધન હોય તે મને હાલમાં કહેવાને યોગ્ય છો. સુકર કહું એ ઉપરથી તે પૂર્વોક્ત ધર્માદિ સાધનની અપેક્ષાએ નિર્બંધ ન હોવું જોઈએ, કિંતુ શ્રેષ્ઠતમ હોવું જોઈએ. સાધનોમાં ધર્માદિક શ્રેષ્ઠ કહેવાય છે, યોગાદિક શ્રેષ્ઠતર કહેવાય છે, તેના કરતાં પણ શ્રેષ્ઠતમ-નિરતિશય શ્રેષ્ઠ કહો. જે સાધન કહો તે સર્વથી સુખેથી થાય એવું હોવું જોઈએ અને વળી નિઃશ્રેયસ્કારી હોવું જોઈએ અને વળી સર્વની અપેક્ષાએ શ્રેષ્ઠતમ હોવું જોઈએ એવો પૂછવાનો અભિપ્રાય છે ॥૧૨॥

सौतिरुवाच-

इति पृष्टो मुनीन्द्रेण तेन जिज्ञासुना गुहः ।

वासुदेवं हृदि ध्यायन्कार्तिकेयः स ऊचिवान् ॥१३॥

सूतपुत्र उच्यते—आ रीते ज्ञानसु मुनिवर्य साव-
ल्लिख्ये पूछेला इतिहासुत गुह्य हृदयमां वासुदेव लगवाननुं ध्यान
धरीने षोडशा. लगवाननी प्रसन्नता विना आ प्रश्नतो उत्तर
दुष्कर होवाथी लगवाननुं हृदयमां ध्यानविधान ज्ञानाभ्युं छे ॥१३॥

स्कन्द उवाच-

शृणु ब्रह्मन्! प्रवक्ष्येऽहं श्रुतं पितृमुखान्मया ॥

सर्वेषामपि जीवानां सुकरं मोक्षसाधनम् ॥ १४ ॥

कार्तिके स्वामी कहेछे—हे ब्रह्मन्! में पिता महादेवना
मुपश्रुती सांभलणेंदुं सर्व कोर्ष ज्ञाने सुप्तेथी करी शक्य ज्येदुं
मोक्षसाधन तुं कडीश तेने सावधान मनथी सांभलणे ॥१४॥

देवताप्रीणनसमं खेष्टसिद्धिमभीप्सताम् ।

नास्त्यन्यत्साधनं किञ्चिद्दर्णाश्रमवतामिह ॥१५॥

आ लोकमां पोताने अलीष्ट सिद्धिने छन्दनारा वरुणाश्रमी
ज्जोने देवताना आराधनेने तुल्य भीलुं कोर्ष पणु साधन नथी ॥१५॥

अप्यल्पं सुकृतं कर्म देवसंबन्धतः कृतम् ।

फलं ददाति निर्विघ्नं महदेव हि तन्नृणाम् ॥१६॥

अल्प पणु यत् क्रियित् शुभ कर्म जे देवताने उद्देशीने
करवामां आव्युं होय तो अंतराय विना अनुष्योने महाक्षणने निश्चे
आपे छे ॥१६॥

दैवं पित्र्यं स्वधर्मश्च काम्यं कर्मापि यच्च तत् ।

देवतायास्तु संबन्धात्सद्यः स्याद्विष्टसिद्धिदम् ॥१७॥

जे दैव-अग्निहोत्रादिक, जे पित्र्य-श्राद्धादिक, जे स्वधर्म-

વર્ણુશ્રમોચિત સદાચાર, જે કામ્ય-પુત્રેષ્ટ્યાદિક, ઇલાદિ જે કોઈ પણ કર્મ છે તે દેવતાને ઉદ્દેશીને કરવામાં આવ્યું હોય તો તત્કાળ ઇચ્છિત સિદ્ધિને આપનારૂં થાય છે ॥૧૭॥

સાહ્યયોગવિરાગાદિ પ્રાગુક્તં યચ્ચ દુષ્કરમ્ ।
તદપિ સ્યાદ્દિ સુકરમનેનૈવાશુ સિદ્ધિદમ્ ॥૧૮॥

દેવળ નિત્ય નૈમિત્તિક આદિક જ અલ્પ સાધન હોવાથી બલિષ્ઠ દેવતાના આશ્રયથી ઇષ્ટ ફળને આપનારૂં છે એમ નહિ કિંતુ પૂર્વોક્ત સમગ્ર સાધનો પણ દેવતાના આશ્રયથી જ ઇષ્ટ સિદ્ધિને આપનારાં થાય છે એમ હવે કહે છે-જે સાંખ્ય યોગ વૈરાગ્ય આદિક દુષ્કર સાધનો પ્રથમ કહ્યાં તે પણ આ દેવતાના સંબન્ધથી સુકર અને તત્કાળ ઇષ્ટ સિદ્ધિને આપનારાં થાય જ ॥૧૮॥

દેવસ્યારાધનેનૈવ યતઃ સિદ્ધ્યતિ વાચ્છિતમ્ ।
અતઃ સર્વૈર્યથાશક્તિ પ્રીત્યાઽઽરાધ્યઃ સ માનવૈઃ ॥૧૯॥

જે હેતુ માટે દેવતાના આરાધને કરીને જ વાંચિત ફળ સિદ્ધ થાય છે તે હેતુમાટે સર્વ મનુષ્યોએ તે દેવતાનું યથાશક્તિ પ્રીતિથી આરાધન કરવું ॥૧૯॥

સાવર્ણિરુવાચ-

દેવા बहुविधाः प्रोक्तास्त्वया षण्मुख ! मे पुरा ।
नानाविधा वर्णिताश्च तदाराधनरीतयः ॥२०॥

દેવતાના સંબન્ધથી જ સર્વ કર્મ ઇષ્ટ ફળને આપનારૂં થાય છે, એમ સાંભળીને જેમના મનમાં સંશય થયો છે એવા સાવર્ણિ મુનિ આઠ શ્લોકથી પૂછે છે—હે સ્વામી કાર્તિક ! તમોએ ખંડના પ્રથમ ભાગમાં ઊર્ધ્વલોકવાસી દેવતાઓ વસુ રુદ્ર આદિત્ય આદિક ભેદથી બહુ પ્રકારના મને કહ્યાં છે અને તે દેવોની આરાધનાની રીતિઓ (પ્રવૃત્ત કર્મસંસ્થાવાણી) બહુ પ્રકારની વર્ણુન કરી છે ॥૨૦॥

तत्फलानि च सर्वाणि त्वयोक्तानि पृथक् पृथक् ।
स्वर्गादिप्राप्तिमुख्यानि कालग्रस्तानि तानि तु ॥२१॥

स्वर्गादि लोकोनी प्राप्ति ते जेभां मुष्य छे जेवां ते देवतासध-
ननां इणो पणु तमोज्ये लुदां लुदां कक्षां परंतु ते इणो तो काणे
गणेषां अतितुच्छ नाशवंत छे जेम पणु तमोज्ये कक्षुं छे ॥२१॥

निवृत्तिधर्मिणां ब्रह्माद्युपास्तेयोंगिनां गुह ! ।

जनादिलोकाप्तिकलं द्विपरार्धान्तनश्वरम् ॥२२॥

हे शुद्ध ! निवृत्त धर्मवाणा योगी पुरुषोने ब्रह्मादि देवोना
उपासनथी जन तप सत्य आ लोकोनी प्राप्तिइपी इण जे कक्षुं
ते तो द्विपरार्धने अंते नाश थर्ध जनाइ छे ॥२२॥

दुष्कराणीह संसाध्य कर्माणि पुरुकृच्छ्रतः ।

क्षयिष्णुफललाभश्चेत्तर्हि किं तदुपार्जनैः ॥२३॥

आ लोकोभां दुष्कर जेवां प्रवृत्ति निवृत्ति कर्मोने भडा कष्ट
वडे सिद्ध करीने ज्यारे नाशवत इणनी प्राप्ति थाय तो तेवां कर्म
करवातुं शुं प्रयोजन ? देवण वृथा परिग्रम ज छे ॥२३॥

कालेन नाश्यते येषां वपुःस्थानवलादिकम् ।

तेषां न रोचते महामुपासाञ्च दिवौकसाम् ॥२४॥

जे देवोतुं शरीर स्थान भण ज्ये आदिकनो काणे नाश कराय छे ते
देवताओनी उपासना आ कर्मक्षुभिभां भने इच्छिकर थती नथी ॥२४॥

यः स्वयं निर्भयोऽन्येषां भयहर्ता सनातनः ।

नित्यधामाऽक्षयफलप्रदाता भक्तवत्सलः ॥२५॥

यस्य प्रसादात्सर्वेषां सर्व एव मनोरथाः ।

सिद्ध्येषुश्चाञ्जसैवात्र तं देवं वद मे गुह ! ॥२६॥

हे शुद्ध ! माटे जे देव स्वयं काण भायादिकना भये रहित लोभने

भीष्म शरयुगतना लयने छरनारा होय अने जे सनातन-नित्य होय अने जेनुं धाम नित्य-काणशक्तिअे अविद्याह्य होय अने जे अक्षय इणने आपनारा होय तथा लकतोनेविये भडावत्सण होय अने जेना प्रसादथी सर्व जनोना समस्त मनोरथो अनायासथी सत्वर आ जन्मभां ज सिद्ध थाय अेवा भडासमर्थ देव भने कछो ॥२५-२६॥

तदाराधनरीतिं च सुकरां शिष्टसंमताम् ।

ब्रूहि सर्वां विशेषेण जिज्ञासामीदमञ्जसा ॥२७॥

तथा मुझेथी करी शक्य अेवी अने नारद सनकादिक शिष्ट जनोअे स्वीकारेकी अेवी ते देवनी समग्र आराधनरीतिने विशेषपळे, भने कछो, आ जे प्रश्नने हुं तत्वथी ज्ञानुवा धंछुं छुं ॥२७॥

इत्थं महर्षिणा तेन संपृष्टो भगवान् गुहः ।

सुप्रसन्न उवाचेदं मानयंस्तमुदारधीः ॥२८॥

इति श्रीस्कन्दपुराणे विष्णुखण्डे श्रीवासुदेवमाहात्म्ये सावर्णि-
प्रश्नो नाम प्रथमोऽध्यायः ॥१॥

आ प्रकारे भडर्षि सावर्णिअे पूछेला भडा लुद्धिवाणा समर्थ कार्तिक स्वामी अहु प्रसन्न थधने ते मुनिने मान आपताथका आ प्रभाळे ओल्या ॥२८॥

इति श्रीस्कन्दपुराणे विष्णुखण्डे श्रीवासुदेवमाहात्म्ये
सावर्णिप्रश्नो नाम प्रथमोऽध्यायः ॥१॥

સ્કન્દ ઉવાચ-

મહાન્તં પ્રશ્નવિત્ પ્રશ્નં પૃચ્છસિ ત્વમિહાનઘ ! ।

નાસ્યોત્તરં વર્ષશતૈર્વક્તું શક્યં સ્વતર્કતઃ ।

ઋતે દેવપ્રસાદાદ્વૈ બ્રહ્મન્ ! જ્ઞાનિવરૈરપિ ॥૧॥

અધ્યાય ૨ જો.

કાર્તિક સ્વામી કહે છે—હે નિષ્પાપ બ્રહ્મન્ સાવર્ણિમુને ! તમારા પ્રશ્નમાં બહુ ગૌરવ રહેલું છે. પ્રશ્ન પુછવામાં પ્રવીણ એવા તમો આ લોકમાં મહાન્—અવશ્ય જાણુવા યોગ્ય ઉત્તરવાળો પ્રશ્ન પુછો છો. આ પ્રશ્નનો પ્રત્યુત્તર દેવદેવ શ્રીવાસુદેવ ભગવાનના અનુપાધિ અનુગ્રહ વિના તો ભવબ્રહ્માદિ દેવો કે જે સર્વશક્તિશક્તિ જ્ઞાનિવરો છે તેઓથી પણ સો વર્ષે કરીને પણ સ્વચ્છિક્ષિત તર્કયુક્તિઓ વડે તો આપવા સમર્થ થવાય તેમ નથી જ. તો ખીજની તો વાત જ શી કહેવી? ભગવાનના અનુગ્રહવાળા તો મારા જેવા અદ્વૈતોપણુ તમારા પ્રશ્નનો પ્રત્યુત્તર આપવા સમર્થ થઈ શકે છે ॥૧॥

વાસુદેવપ્રસાદાત્તુ મયા જ્ઞાતં વદામિ તે ।

અનાલ્બેયં ન તે કિશ્ચિદ્ધર્મનિષ્ઠાય સન્મતે ! ॥૨॥

હે સન્મતે ! મેં તો શ્રીવાસુદેવ ભગવાનના અનુગ્રહથી તમારા તે પ્રશ્નનો ઉત્તર યથાસ્થિત જાણ્યો છે તે તમને કહું છું. તમો ભાગવતધર્મનિષ્ઠ અને સન્મતિશાળી છો. આવા તમને ત કહેવા યોગ્ય ગુપ્ત કાંઈપણુ મારે નથી. આ જે ગુણુયોગને લીધે તમો પૂર્ણ અધિકારી છો. આવા અધિકારીઓ જ ઉત્તરને પણ યથાસ્થિત સમઝી શકે છે. ગુરુઓ ગુણી સ્નેહાસ્પદ શિષ્યને ગુણુ પણ કહે છે, તો તમને હું યથાસ્થિત ઉત્તર આપુ છું ॥૨॥

૧ આ અધ્યાયમાં આત્મિક મોક્ષના સાધન ત્રિપણુ પ્રસંગથી 'સર્વોપાસ્ય શ્રીકૃષ્ણ વાસુદેવ ભગવાન જ છે' એવો લીલમવચનથી નિર્ણય કર્યો છે. તથા નારદજીને નરનારાયણુનું દર્શન વર્ણવ્યું છે.

एवमेव हि पप्रच्छ निवृत्ते भारते रणे ।
 अजातशत्रुर्नृपतिर्भीष्मं धर्मविदांवरम् ॥३॥
 शयितं शरशय्यायां ध्यानप्राप्ताच्युतेन च ।
 प्राप्तमैकात्म्यमच्यग्रं निगमागमपारगम् ॥४॥

कौरव पांडवनो संग्राम समाप्त तथा पृथी व्यालुशय्यामां
 सुतेला, धर्मज्ञ जनोमां श्रेष्ठ, ध्यानअण्णथी हृदयमां स्फुरित थम्बेला
 लगवान् श्रीकृष्णुनी साये अेकैकतमाने पामेला, भाटे ७ शस्त्रा-
 स्रना प्रहारनी प्रअण पीडा छतां अव्यथ मनवाणा अने निगम
 आगमना पारने पामेला अेवा नैष्ठिकेन्द लीष्मपितामहना प्रत्ये
 अन्ततशत्रु युधिष्ठिर राज्ञ्ये तमो पुछो छो तेम ७ पूर्व प्रश्न
 पुछयो छतो ॥३-४॥

युधिष्ठिर उवाच-

चतुर्षु तात ! वर्णेषु चतुर्ष्वप्याश्रमेषु यः ।
 इच्छेच्चतुर्वर्गसिद्धिं देवतां कां यजेत सः ॥५॥
 निर्विघ्नेन च सा सिद्धिः कथं स्यादल्पकालतः ।
 कथं चाप्यल्पसुकृती पदवीं महतीमियात् ।
 एतं मे संशयं छिन्धि सर्वज्ञस्त्वं पितामह ! ॥६॥

युधिष्ठिर राज्ञ पुछे छे—हे तात लीष्म ! आर वरुमां डे
 आर आश्रममां वर्ततो ने कोर्ष पणु जन धर्म अर्थ काम
 अने मोक्ष आ आर पुरपार्थने डे हरकोर्ष अेक पुरुपार्थने छन्छतो
 छोय ते क्या देवतुं यजन-पूजन लजन करे ? अेक तो आ प्रश्न
 छे. वणी ते आर पुरपार्थनी सिद्धि निर्विघ्नपणु अने वणी
 दांयां काणे नदि पणु अल्प काणमां क्या साधनथी थाथ ? आ
 भीजे प्रश्न छे. वणी अल्प पुणुयवान् जन पणु महापुणुयवान्

નાગદાદિ જનોને મળતી મોટી પદવીને કયા ઉપાયથી પામે ? આ રીતે પ્રશ્ન છે આ ત્રણ પ્રશ્નરૂપ સશય છે તેને નિવારણ કરો હે પિતામહ ! તમો સર્વજ્ઞ છો, માટે તમને અવિદિત કાઈ પણ નથી તો તમો જ આ સમસ્ત તત્વાર્થ કહેવાને યોગ્ય છો ॥૫-૬॥

સ્કન્દ ઉવાચ—

एवं धर्मात्मना तेन पृष्टः शान्तनवो मुने ! ।

किञ्चिज्जहास वीक्ष्यैव श्रीकृष्णमुत्सपङ्कजम् ॥७॥

કાર્તિક સ્નાત્રી કહે છે—હે મુને ! આ પ્રકારે ધર્માત્મા યુધિષ્ઠિર રાજાએ પુછેલા શતપુત્ર ભીષ્મપિતામહ, ભગવાન શ્રીકૃષ્ણ કે જે પોતાના ભક્ત ભીષ્મને અવસાન સમયે પોતાનું દર્શન આપવા અને તે દ્વારા ભક્ત યુધિષ્ઠિર રાજાને ઓધ આપવા તેમની સાથે કુરુક્ષેત્રમાં પધાર્યા હતા તેમના મુખકમળ સામું જોઈને જ કિંચિત્ હાસમુખનાળા થયા એટલે સ્વયં શ્રીકૃષ્ણ તથા વ્યાસાદિ મુનિગણોએ પણ બહુ બહુ ઇતિહાસો કહી કહીને ‘શ્રીકૃષ્ણ પરમ દેવત છે’ એમ વારેવારે ઓધ આપેલા બાળકો દિને સુહૃદો મિત્રો કાકાઓ બાતાઓ ગુરુઓ આદિકના મહા દ્રોહથી બહુ ભય પામી ગએલા, ‘કોટિવર્ષોએ પણ નરકથી મારો મોક્ષ થયાનો નથી’ એમ માની બેઠેલા, તે પછી કુરુક્ષેત્રમાં શરૂ પાડેલા પડેના ભીષ્મના શરણને પામેલા, ફરીથી ભીષ્મપિતામહે પણ “एष वै भगवान् साक्षादाद्यो नारायण पुमान् । मोहयन् मायया लोक गूढश्चरति वृष्णिषु ॥ अत्यानुभाव भगवान् वेद गुह्यतम शिव । देवर्षिनोरद साक्षाद्भगवान् कपिलो नृप । ॥ य मन्यसे मातु-लेय प्रिय मित्र सुहृत्तमम् । अकारो सखि वृत्त सौहृदादथ सार-विम् ॥” આ પ્રકારે ઓધ આપેના પણ યુધિષ્ઠિરને ફરીથી તે દિવ્યરૂપ શ્રીકૃષ્ણમાં મનુષ્યભાવરૂપ સશય ઉત્પન્ન થયો બાપુવાથી અને ભગવાનની માનુષ્યવીવાન અનુકરણ બાણવાથી મદહાસમુખવાળા થયા ॥૭॥

दृशा संप्रेरितस्तेन नरनारायणोदितम् ।

श्रीवासुदेवमाहात्म्यं पितुः श्रुतमुवाच तम् ॥८॥

अनतकोटी ब्रह्माडोने सकटपमात्रमा सर्जनारा, अक्षरधरना
नियामक, लव ब्रह्मादि सर्वकोधने गुणुकर्मानुसारे इण आपनारा,
साक्षात् वसुदेवनदन जेवो हु ते भारा भाडात्म्यज्ञान विना भारा
स्वइपनो निश्चय निश्चय दुर्लभ छे तो तभो ते न प्रथम कडो, आ
प्रकारे ते श्रीकृष्णे पोतानी दृष्टिथी न प्रेरणा करेला लीभपिता
भडे नरनारायणु भगवाने कडेहु, पिता आसतम शततु थडी
सालणेहु जेनु श्रीवासुदेवमाहात्म्य युधिष्ठिर राज प्रत्ये कहु ॥८॥

ततः श्रुत्वा नारदोऽपि कुरुक्षेत्रं गतः पुनः ।

कैलास एत्य तत्प्राह पितर मे स चापि माम् ॥९॥

कुरुक्षेत्र के न धर्मक्षेत्र डोधने भारतसभामना स्थानभूत हुतुं
ते प्रत्ये गजेलो नारदमुनिजे पणु लीभथडी पुन सालणीने,
पाछा कैलासमा आवीने ते श्रीवासुदेवमाहात्म्य भारा पिता श्रीम
हादेवने कहु ते भारा पिताजे पणु भने कहु 'तत पुन श्रुत्वा'
आ पदथी "जे श्रीवासुदेवमाहात्म्य पूर्वे नरनागयणु ऋषियडी
सालण्यु हुतु ते न इरीथी नारदज्ये लीभथडी सालण्यु"
जेम नली लेतु ॥९॥

तत्तेऽहं संप्रवक्ष्यामि निश्छिन्नपरिपृच्छते ।

महासदसि निर्णीतं मुनिवर्यापसंशयम् ॥१०॥

हे मुनिवर्य ! आ रीतनी परपराथी प्राप्त थयेतु ते आ
श्रीवासुदेवमाहात्म्य के न देवर्षि ब्रह्मर्षि राजर्षि आदिकनी मछा
सलामा निर्णीत थयेतु, माटे न सशयरहित छे ते निष्कपटपणु
पुछता तभने हु डवे कहु हु ॥१०॥

वासुदेवः परब्रह्म श्रीकृष्णः पुरुषोत्तमः ।

देवोऽकामैः सकामैश्च पूज्यो मुक्तैर्नरैरपि ॥११॥

પ્રથમ સર્વોપાસ્ય દેવને કહ્યું છે—જે વાસુદેવ—“દેવાવાસ્યમિદં
 સર્વં” ‘સર્વંત્રાસૌ સમસ્તં ચ વસત્યત્રેતિ વૈ વતઃ । તતઃ સ વાસુદેવેતિ
 વિદ્વન્નિઃ પરિપચ્યતે ॥” ‘સર્વાણિ તત્ર ભૂતાનિ વસન્તિ પરમાત્મનિ । ભૂતેષુ
 ચ સ સર્વાત્મા વાસુદેવસ્તતઃ સ્મૃતઃ ॥” ઇત્યાદિ શ્રુતિસ્મૃતિઓમાં
 સમસ્ત વિશ્વને પોતાવિષે વાસે છે અને તે પોતે સર્વેલા વિશ્વમાં
 સર્વાન્તર્પામિપણે વસે છે માટે વાસુ અને સૃષ્ટિસ્થિતિલયવડે
 વિહાર કરે છે માટે દેવ, મળીને વાસુદેવ સાર્થક નામથી વર્ણવ્યા
 છે. અથવા ‘વાસુદેવાપલ્યતશ્ચ વાસુદેવઃ પ્રકીર્તિતઃ’ આ નિરૂક્તિને
 અનુસારે વાસુદેવના પુત્ર હોવાથી વાસુદેવ નામથી કહ્યા છે. જે
 ‘પરંબ્રહ્મ—‘નારાયણઃ પરંબ્રહ્મ’ ‘અક્ષરાત્પરતઃ પરઃ’ ‘ક્ષરાક્ષરેભ્યશ્ચ પરસ્વં
 વ્રહ્મ પરમં હરે !’ ‘પરંબ્રહ્મ પરં ધામ’ ‘શ્રુત્વા કૃષ્ણં પરંબ્રહ્મ’ ઇત્યાદિ
 શ્રુતિસ્મૃતિઓમાં અક્ષરબ્રહ્માદિ સર્વેની અપેક્ષાએ નિરવધિ
 કલ્યાણુતમ સ્વરૂપ રૂપ ગુણુ વિભૂતિ આદિકવડે મોટાઈરૂપ ગુણુ-
 યોગને લીધે પરતરપણે પ્રતિપાદન કરેલા હોવાથી સાર્થક પરં-
 બ્રહ્મ નામથી કહ્યા છે. જે પુરુષોત્તમ—‘સ વત્તમઃ પુરુષઃ’ “દ્વાવિમૌ
 પુરુષૌ લોકે ક્ષરશ્ચાક્ષર ઇવ ચ । ક્ષરઃ સર્વાણિ ભૂતાનિ કૃદસ્થોઽક્ષર
 ઠચ્યતે ॥ ઠત્તમઃ પુરુષસ્ત્વન્યઃ પરમાત્મેત્યુવાહતઃ । યૌ લોકત્રયમા-
 વિશ્ય વિમર્શ્યંવ્યય દેશ્વરઃ ॥ યસ્માદ્ક્ષરમતીતોઽહમક્ષરાદપિ ચોત્તમઃ ।
 યતોઽસ્મિ લોકે વેદે ચ પ્રથિતઃ પુરુષોત્તમઃ ॥” ઇત્યાદિ શ્રુતિ સ્મૃતિ-
 ઓમાં અક્ષર મુક્તાદિ સર્વ પુરુષોની અપેક્ષાએ નિરતિશય ઉત્કૃષ્ટ-
 તારૂપ ગુણુયોગને લીધે અન્વર્થ પુરુષોત્તમ નામથી કહ્યા છે. જે
 શ્રીકૃષ્ણુ—શ્રી—રાધા કે લક્ષ્મીએ યુક્ત હોઈને ‘કૃપિર્ભૂવાચકઃ શબ્દો
 ણશ્ચ નિવૃત્તિવાચકઃ । તયૌરૈવંયં પરં વ્રહ્મ કૃષ્ણ હત્યભિષીયતે ॥’ આ
 નિરૂક્તિ વચનને અનુસારે અનવધિ આનંદ ગુણુયોગને લીધે
 અન્વર્થ શ્રીકૃષ્ણુ નામથી કહ્યા છે. આવાં દિવ્ય મંગળ નામથી
 કહેલા જે એક દેવ છે તે સકામ નિષ્કામ સર્વકોઈ નરોએ તથા
 બ્રહ્મભાવાપન્ન મુક્તોએ પણ સદા ઉપાસ્ય છે. “અકામઃ સર્વકામો
 યા મોક્ષકામ ઠદારથીઃ । તીવ્રેણ મક્ષિયોગેન યજેત પુરપં પરમ્ ॥”

એમ ભાગવતમાં કહ્યું છે. “સકામૈર્નિષ્કામૈરપિ સુરનરૈઃ સેવ્યચર-
ણમ્” એમ સત્સંગિભવતમાં કહ્યું છે ॥૧૧॥

द्विजातीनां चाश्रमाणां स्त्रीशूद्रादेश्च सर्वथा ।

स्वस्वधर्मैरेष एव तोपणीयोऽस्ति भक्तितः ॥१२॥

દ્વિજાતિશબ્દવાચ્ય ત્રૈવર્ણિકો, આશ્રમિઓ અને સ્ત્રીશૂદ્રાદિ સર્વકોઈએ પણ પોતપોતાના વર્ણાશ્રમવિહિત ધર્મોએ સહિત જ ભક્તિવડે આ શ્રીકૃષ્ણ જ સર્વથા સંતોષણીય છે. જે જન ભક્તિને ત્યજીને કેવળ સ્વધર્મવડે જ ભગવાનને પ્રસન્ન કરવા ઇચ્છે છે તે તો કટિમાં તુંબડી બાંધીને સાગર તરવા ઇચ્છે એવો જાણવો. જે જન સ્વધર્મને પણ ત્યજીને ભક્તિથી જ ભગવાનને પ્રસન્ન કરવા ઇચ્છે છે તે પણ મસ્તકે પાપાણુ મુકીને સમુદ્રને તરવા ઇચ્છે એવો જાણવો. માટે ધર્મભક્તિનું સાહિત્ય જ કહેવા ઇચ્છ્યું છે. તેથી સ્વધર્મમાત્રથી કે.કેવળ ભક્તિથી પણ પ્રસન્ન કરવા યોગ્ય નથી કિંતુ સ્વધર્મસમેત ભક્તિથી જ ભગવાન પ્રસન્ન કરવા યોગ્ય છે. આ અર્થ નારદીય પુરાણમાં—“યઃ સ્વધર્મ પરિ-
ત્યજ્ય ભક્તિમાત્રેણ જીવતિ । ન તસ્ય તુષ્યતે વિષ્ણુરાચારાતુષ્યતે હરિઃ ॥
સર્વાંગમાનામાચારઃ પ્રથમઃ પરિકલ્પતે । આચારમ્રભવો ધર્મો ધર્મસ્ય પ્રમુરચ્યુતઃ ॥ તસ્માત્કાર્યાં હરેર્ભક્તિ સ્વધર્મસ્યાવિરોધિની ॥” આ વચનથી તથા મત્સ્ય પુરાણમાં—“સ્વધર્મહીના ભક્તિશ્ચ પ્રાકૃતૈવ પ્રકીર્તિતા । તસ્માદ્ધર્મપરો મૂલ્વા પૂજયસ્વ જનાર્દનમ્ ॥” આ વચનથી વર્ણવ્યો છે. આ બધો અર્થ “ધર્મેણ રહિતા કૃષ્ણભક્તિઃ કાર્યાં ન સર્વથા” “ધર્મેણ સહિતા કૃષ્ણભક્તિઃ કાર્યેતિ તદ્વહઃ” આ શિક્ષા-
પત્રીશ્લોકની ટીકામાં સપ્રમાણ સવિસ્તર વર્ણવ્યો છે ॥૧૨॥

तस्मात्कर्माखिलमपि दैवं पित्र्यं च सर्वदा ।

तत्પ્રીત્યા એવ કર્તવ્યં વેદોક્તં ચ યથોચિતમ્ ॥૧૩॥

ભગવાન સ્વધર્મસહિત ભક્તિવડે જ સંતોષણીય હોવાથી વેદોક્ત યથોચિત દૈવ પિત્ર્ય સમગ્ર પણ કર્મ સર્વદા તે શ્રીકૃષ્ણની

પ્રસન્નતા માટે જ જનોએ કરવું. વેદવિહિત સમગ્ર કર્મ કરવું અને તેમાં ભગવાનની પ્રસન્નતાસિવાય ખીજા ક્ષણની ઇચ્છા ન રાખવી એટલું તાત્પર્ય છે ॥૧૩॥

सुखाप्तये नृभिर्यद्यत्कर्मात्र क्रियते शुभम् ।

अपि स्वनुष्ठितं तच्चेत्कृष्णसंबन्धवर्जितम् ।

तदा क्षयिष्ण्वल्पफलं ज्ञेयं तच्च गुणात्मकम् ॥१४॥

આ લોકમાં મનુષ્યો મનોભીષ્ટ સુખક્ષણની પ્રાપ્તિમાટે જે જે શુભ કર્મ કરે છે તે ભલે સારી રીતે સાસ્ત્રવિધિને અનુસારે અનુષ્ઠાન કર્યું હોય પણ જો તે કૃષ્ણસંબંધ જે તેમની પ્રસન્નતા વિનિયોગવાળો છે તેણે વર્જીત હોય તો તે શુભ કર્મ માયિક ત્રિગુણાત્મક હોઈને (બંધક હોઈને) નશ્વર અને વળી અદ્ય ક્ષણવાળું સમઝવું ॥૧૪॥

फलवैगुण्यकृत्तच्चाशुभदेशादियोगतः ।

बहुविधं च तद्गुणां नैव वाञ्छितसिद्धिदम् ॥१५॥

એટલું જ નહિ પણ તે ભગવત્સંબંધે વર્જીત શુભ કર્મ, અશુભ દેશકાળાદિક આકાના સંબંધથી ક્ષણની વિગુણતાને એટલે જે ઇષ્ટિત ક્ષણને ઉદ્દેશીને શુભ કર્મ કર્યું હોય તે નહિ યતાં ઉલટી અનીષ્ટિત ક્ષણની પ્રાપ્તિને કરનારું, (જેમ ઇન્દ્રને હણવામાટે ઉત્પન્ન કરેલો પૃત્રામુર ઇન્દ્રેજ હણીનાંખ્યો એમ) માટેજ બહુવિધવાળું થાય છે. માટે મનુષ્યોને તેવું કર્મ વાંછિત ક્ષણને આપનારું ન જ થાય ॥૧૫॥

कर्मतदेव श्रीकृष्णप्रीणनाय क्रियते चेत् ।

तत्સंबन्धेन तर्हि तद्भवेत्सर्वं हि निर्गुणम् ॥१६॥

આનું આ જ શુભ કર્મ જો ભગવાનની પ્રસન્નતાના ઉદ્દેશથી કરવામાં આવે તો કર્મમાં આવેલા ભગવત્સંબંધને લીધે તે દેવપિઆદિ તથા સંખ્યયોગાદિ સમગ્ર પણ સત્કર્મ તત્કાળ નિર્ગુણ-

અર્થાંધક થઈને ગુણાતીત ભગવદ્દામસુખરૂપ નિલ દ્ગને આપનાઈ થાય છે. જેમ ઋષભદેવના પુત્ર ભરતશ્રીએ યજ્ઞમાં આરાધનીય સૂર્યાદિ દેવોની ભગવાનના ચક્ષુઆદિક અંગમાં ભાવના કરી હતી તેમ ભાવના કરવી તેને કર્મમાં ભગવત્સંબન્ધ કહે છે. એટલે દૈવ પિત્ર્યાદિ કર્મમાં આરાધનીય દેવોને ભગવાનના અંગ તરીકે (પણુ સ્વતત્રપણુ નહિ) સમજવાથી સર્વમાં ભગવાનનો સંબન્ધ આવે છે ॥૧૬॥

સ્વવાञ्छિતાદપ્યધિકં દદાતિ ફલમક્ષયમ્ ।

અસદ્દેશાદિસમ્બન્ધાત્તદ્વૈગુણ્યં ભવેન્ન ચ ॥૧૭॥

વળી તે ભગવત્સંબન્ધવાળું સત્કર્મ સ્વવાંછિતથડી પણુ અધિક અને વળી અક્ષય દ્ગને આપે છે. અને વળી અશુભ દેશકાળાદિકના યોગને લીધે પણુ વિપરીત દ્ગને આપનાઈ થતું નથી ॥૧૭॥

વિઘ્નસ્તુ કોઽપિ બ્રહ્મર્ષે ! પ્રતાપાચ્ચક્રપાણિનઃ ।

તસ્મિન્ન પ્રમવેત્ ક્વાપિ તત્સ્યાદીપ્સિતસિદ્ધિદમ્ ॥૧૮॥

હે બ્રહ્મર્ષે ! તે ભગવદારાધનરૂપ કર્મમાં ભક્તરક્ષાર્થે હસ્તમાં સુદર્શન ચક્રને ધારી રહેલા ભગવાનના પ્રતાપને લીધે કોઈપણુ અશુભ દેશકાળાદિ અંતરાય તો ક્યારેય પણુ પોતાનું બળ બતાવવા સમર્થ થતો નથી. એટલે તેનો વિનાશ કે અન્યથાપણું કરી શકતો નથી. અને વળી તે કર્મ ઈષિત સિદ્ધિને આપનાઈ થાય છે ॥૧૮॥

યદ્યપ્યલપં સ્વસુકૃતં તથાપિ પરમાત્મનઃ ।

સાક્ષાત્સમ્બન્ધતો બ્રહ્મન્ ! ભવત્યેવ મહત્તરમ્ ॥૧૯॥

હે બ્રહ્મન્ ! પોતે કરેલું ભગવદારાધનરૂપ સત્કર્મ યદ્યપિ અદ્ય હોય તથાપિ સાક્ષાત્ નરનાયધારી પરમાત્માના સંબન્ધથી મહા-દ્ગને આપનાઈ થાય છે ॥૧૯॥

યથા સ્ફુલિઙ્ગમાત્રોઽપિ વનકાષ્ઠાયયોગતઃ ।

અનિવાર્યો ભવેદાવસ્તથૈતદ્ધરિયોગતઃ ॥૨૦॥

આ અર્થને દૃષ્ટાંતથી સ્ફુટ કરે છે—જેમ દાવાનળ પ્રથમ સ્ફુલ્લિગમાત્ર-કણિકામાત્ર હોય પણ વનવર્તી કાષ્ટસમૂહના યોગને લીધે વૃષ્ટ્યાદિવડે પણ અનિવાર્ય મહાન થાય છે તેમ આ અહ્ય પણ સુકૃત ભગવાન શ્રીહરિના સાક્ષાત્ સંબંધને લીધે મહત્તર અને અતરાયોએ અનિવાર્ય થાય છે. આ અર્થ દ્રૌપદીસમર્પિત શાકાન્તભક્ષણમાં અને શ્રીદામસમર્પિત તાંદુળભક્ષણ આદિકમાં પ્રસિદ્ધ છે. અહ્યપણ સત્કર્મ ભગવાનના સંબંધને લીધે મહાકળને આપનાઈ થયું છે ॥૨૦॥

પ્રવૃત્તે વા નિવૃત્તે વા તસાદ્ધર્મે સ્થિતૈર્નરૈઃ ।

ઉપાસ્તવ્યો વાસુદેવસ્તત્સમ્યક્સિદ્ધિમીપ્સુભિઃ ॥૨૧॥

માટે પ્રવૃત્ત કે નિવૃત્ત ધર્મમાં રહેલા અને તેના તેના યથાર્થ ફળને ઇચ્છતા સર્વકોઈ નરોએ વાસુદેવ ભગવાનની ઉપાસના કરવી. આ બધો અર્થ ગદ્ય મધ્યપ્રકરણના ૧૧ વચનામૃતમાં 'ભામયો યેન મૂતાનાં જાયતે યશ્ચ સુવત ! । તદેવ દ્યામયં દ્રવ્યં ન પુનાતિ ચિકિરિસતમ્ ॥ એવં વૃણાં ક્રિયાયોગાઃ સર્વે સંસૃતિહેતવઃ । ત પૃથામવિનાશાય કલ્પન્તે કલ્પિતાઃ પરે ॥' આ ભાગવતવચનને પ્રમાણપણે પરિબહીને શ્રીહરિએ સવિસ્તર વર્ણવ્યો છે. તથા ગીતામાં 'નેહાભિક્રમનાનોઽસ્તિ પ્રલવાયો ન વિચતે । સ્વલ્પમપ્યસ્ય ધર્મસ્ય શ્રાયતે મહતો મયાત્' ઇત્યાદિ વચનોવડે વર્ણવ્યો છે ॥૨૧॥

અત્રાપ્યુદાહરન્તીમમિતિહાસં પુરાતનમ્ ।

નારદસ્ય ચ સંવાદમૃપેર્નારાયણસ્ય ચ ॥૨૨॥

આ વર્ણુશ્રમોચિત સ્વધર્મમાં રહીને વાસુદેવની ઉપાસના કરવારૂપ આખતમાં પણ પુરાતન આ એક ઇતિહાસને ઋષિઓ કહે છે. જેમાં નારદઋષિ અને નારાયણઋષિનો સંવાદ છે. એટલે તેમનું શ્રોતા વક્ત્રાપણું છે ॥૨૨॥

યો વાસુદેવો ભગવાન્નિત્યં બ્રહ્મપુરે સ્થિતઃ ।

દાક્ષાયણ્યામાવિરાસીદ્ધર્માલ્લોકહિતાય સઃ ॥૨૩॥

ને વાસુદેવ પરંબ્રહ્મ ભગવાન્ બ્રહ્મપુર ધામમાં નિલ્ય નિવાસ કરી રહ્યા છે તે જ સમસ્ત લોકોના આત્મતિક હિતમાટે ધર્મપ્રબળપતિ થકી બ્રહ્મપુત્ર દક્ષપ્રબળપતિની પુત્રી મૂર્તિમાં પ્રકટ થયા હતા ॥૨૩॥

કૃતે યુગે દ્વિજવર ! પુરા સ્વાયમ્ભુવાન્તરે ।

નરો નારાયણશ્ચેતિ દ્વિરૂપઃ પ્રાદુરાસ સઃ ॥૨૪॥

તેમના પ્રાદુર્ભાવ કાળને કહે છે—હું દ્વિજવર ! પ્રથમનો જે સ્વાયંભુવમન્વંતર તેમાં વર્તતા સત્ય યુગમાં નારાયણ અને નર એવા બે રૂપે પ્રગટ થયા હતા. 'જ્યેષ્ઠો નારાયણસ્ત્ર નરસ્તસ્વાનુજઃ સ્મૃતઃ' આ વચનને અનુસારે નારાયણને મોટા ભાઈ બનણુવા અને નરને નાના ભાઈ બનણુવા ॥૨૪॥

ધર્માશ્રમાત્તપસ્તમું ક્ષેમાયૈવ નૃણાં મુવિ ।

નરનારાયણૌ તૌ ચ વદર્યાશ્રમમીયતુઃ ॥૨૫॥

પ્રકટ થયેલા તે નરનારાયણ ભગવાન્ ભરતખંડમાં વર્તતા નરોના ક્ષેમમાટે જ તપ કરવામાટે ધર્માશ્રમ થકી બદરીકાશ્રમમાં આવી રહ્યા ॥૨૫॥

તત્રાયૌ લોકનાથૌ તૌ કૃશૌ ધમનિસન્તતૌ ।

તેપાતે તેજસા સ્વેન દુર્નિરીક્ષ્યૌ સુરૈરપિ ॥૨૬॥

તે આશ્રમમાં સર્વ જગતના કારણભૂત, લોકોના નાથ-રક્ષક, કૃશ મૂર્તિ જેમની છે, માટે જ ઉઘાડી નાડિઓથી વ્યામ, પોતાના સાહજક તેજને લીધે દેવોએ પણ ભગવત્પ્રસાદ વિના દુર્દૈવ્ય એવા તે નરનારાયણ ઋષિ તપશ્ચર્યાપરાયણ થયા ॥૨૬॥

યસ્ય પ્રસાદં કુવતિ સ વૈ તૌ દ્રષ્ટુમર્હતિ ।

શક્યન્તે નાન્યથા દ્રષ્ટુમપિ તદ્દામવાસિનઃ ॥૨૭॥

તેઓ જેની ઉપર અનુબ્રહ્ કરે તેજ જન તેમને જેવામાટે યોગ્ય થાય. તેમના અનુબ્રહ વિના તો તે ધામના વાસી ઋષિઓને પણ દેવાદિદોષેપણુ સ્વતંત્રપણે જેવા સમર્થ થવાનું નથી તો સ્વયં નરનારાયણને જેવા માટે સમર્થ ન થવાય એમાં તો કહેવું જ શું ? ॥૨૭॥

एकदा नारदो योगी ताभ्यामेव दिदक्षितः ।

अन्तरात्मतया चान्तर्हृदयेऽपि प्रचोदितः ॥२८॥

मेरोर्महागिरेः शृङ्गात्सद्यो गगनवर्त्मना ।

तं देशमागमद् ब्रह्मन् ! वदर्याश्रमसंज्ञितम् ॥२९॥

હે બ્રહ્મન્ ! એક સમયે નરનારાયણે બહાર જોવા ઇચ્છેલા અને વળી તેમના મનમાં પણ અંતર્યામિરૂપે પ્રેરણા કરેલા એવા યોગી નારદમુનિ તત્ક્ષણ મહાગિરિ મેરુના શિખરથકી આકાશ માર્ગે કરીને જેમાં નરનારાયણ ઋષિ રહ્યા છે એવા અદર્યાશ્રમ સંજિત દેશમાં આવ્યા ॥૨૮-૨૯॥

तयोराह्निकवेलायामागतस्तत्र स द्रुतम् ।

आद्याश्रमक्रियासक्तौ तौ ददर्श च दूरतः ॥३०॥

બદરીકાશ્રમમાં બદરીપતિ નરનારાયણને સંધ્યાવંદનાદિ આહ્નિકવિધિ કરવાની વેળામાં એકદમ આવેલા નારદમુનિએ આદ્યાશ્રમ જે શ્રદ્ધાચર્યાશ્રમ તેને ઉચિત ક્રિયા જે સ્વધર્મ તેમાં તત્પર એવા નરનારાયણનાં દૂરથી દર્શન કર્યા ॥૩૦॥

दृष्ट्वैश्वरचर्यां तां तस्य कौतूहलं त्वभूत् ।

अहो ! ! एतौ जगत्पूज्यावीश्वरौ सर्वदेहिनाम् ।

एतौ हि परमं ब्रह्म काऽनयोराह्निकक्रिया ॥३१॥

દર્શન કરતાં સંધ્યા વંદનાદિ નિત્યકર્માચરણરૂપ પરમેશ્વરચર્યાને જોઈને જ આ મુનિના મનમાં મોટું કૌતૂહલ-આશ્ચર્ય ઉપજ્યું. (તે કહે છે-) અહો !! આતો આખાય જગતે પૂજા કરવાલાયક, સર્વ દેહિઓના નિયામક અને સ્વયં પરમશ્રદ્ધા-તેમના અવતાર-બલ નિશ્ચયથી છે. તો એમને આવી કર્મપરવશ પ્રાકૃત પ્રાણીની પેઠે આહ્નિક ક્રિયા કરવી કેમ ઘટે? ન જ ઘટે. જે સમગ્ર શ્રદ્ધાંકુપૂજ્ય છે તેમને અન્યનું પૂજન, જે સર્વેશ્વર છે તેમને યમનિયમાદિકને પરતંત્રપણું અને જે પરમશ્રદ્ધા છે તેમને નિત્ય કર્મમાં અતિશય આદર આતો અતિશય આશ્ચર્યવત છે ॥૩૧॥

पितरौ सर्वभूतानां दैवतानां च दैवतम् ।

कां देवतां तु यजतः पितृन्वै तौ महामती ॥३२॥

आतो सभस्त जगतना माता पिता, देवोना परम देव अने
महामतिमान् छे ते कया देवतुं अथवा कया पित्रीतुं पूजन करता
दुशे ॥३२॥

इति सञ्चिन्त्य मनसा भक्तो नारायणस्य सः ।

तत्समीपमुपेत्याथ तस्थौ नत्वा कृताञ्जलिः ॥३३॥

नारायणना परम भक्त नारदमुनि आ प्रकारनो मनभां आश्रये
साथे विचार करीने, पछी तेमनी समीपे जधने साष्टांग प्रणाम
करीने जे छथ जेडीने उभा रक्षा ॥३३॥

कृते दैवे च पित्र्ये च ततस्ताभ्यां निरीक्षितः ।

पूजितश्चैव विधिना शास्त्रदृष्टेन सोऽनघ ! ॥३४॥

हे निष्पाप सावल्लि मुने ! श्रीनरनारायण भगवाने देवसंयन्धी
संध्याजपादि अने पितृसंयन्धी तपसादि विधि करी परवारतां,
नारदमुनिने जेया अने पछी शास्त्रोक्त विधि प्रमाणे तेमनी
सारी पूज करी ॥३४॥

तं दृष्ट्वा महदाश्चर्यमपूर्वं विधिविस्तरम् ।

उपोपविष्टः सुप्रीतो नारदोऽभूच्च विसितः ॥३५॥

अतिशय आश्चर्यरूप, अदृष्टपूर्व जेवा ते विधिविस्तारने
जधने नारदभक्ति अत्यंत प्रसन्न थया अने समीपे जेसीने आहु
विश्रमय पाभ्या ॥३५॥

नारायणं सन्निरीक्ष्य प्रयतेनान्तरात्मना ।

नमस्कृत्य च तं देवमिदं वचनमब्रवीत् ॥३६॥

इति श्रीस्कन्दपुराणे विष्णुखण्डे श्रीवासुदेवमाहात्म्ये आत्यन्तिक-

श्लोकः साधननिरूपणनामा द्वितीयोऽध्यायः ॥ २ ॥

વિસ્મય પામેલા નારદમુનિ ખોતાના પ્રિયતમ નારાયણદેવને પ્ર-
યત્નપૂર્વક અંતરાત્માથી નિહાળીને એટલે જેવા બહાર જેવાછે તેવા
તેમને હૃદયમાં ધારીને, નમસ્કાર કરીને આવું વચન બોલ્યા ॥૩૬॥

ઇતિ શ્રીસ્કંદપુરાણે વિષ્ણુખંડે શ્રીવાસુદેવમાહાત્મ્યે આત્યં-
તિક શ્રેયઃસાધનનિરૂપણનામા દ્વિતીયોઽધ્યાયઃ ॥૨॥

નારદ ઉવાચ—

વેદેષુ સપુરાણેષુ સાજ્ઞોપાજ્ઞેષુ ગીયસે ।

ત્વમેવ શાશ્વતો ધાતા નિયન્તાઽમૃતમચ્યુત ! ।

ત્વં વિધાતા ચ સતતં ત્વયિ સર્વમિદં જગત્ ॥૧॥

અધ્યાય ૩ જે.

નારદમુનિ કહે છે—હે અચ્યુત ! (‘શાશ્વતં શિવમચ્યુતં’ આ
શ્રુતિને અનુસારે સ્વરૂપ-સ્વભાવાદિકથી કદાપિ પ્રચ્યુતિ નહિ
પામનારા, અથવા—‘યસ્માન્ન ચ્યુતપૂર્વોઽહમચ્યુતસ્તેન કર્મણા’ ‘તસ્માહં
ન પ્રણયમિ’ ‘ન ત્યજેયં કયન્નન’ આ વચનને અનુસારે આશ્રિત-
રક્ષણુવ્રત થકી ક્યારેય ચ્યુત નહિ થનારા, અથવા—પડ્ભાવવિકારે
રહિત એવા) ચાર વેદો, તેનાં શિક્ષાદિ અંગો, ભારત પાંચરાત્ર
રામાયણુ આદિક ઉપાંગો, પુરાણો, ઉપપુરાણો, ઇત્યાદિ સમગ્ર
શાસ્ત્રોમાં તમો એક જ અનેક પ્રકારે ગાન કરાવો છો. દેવી રીતે
તો—શાશ્વત-અનાદિસિદ્ધપણે, ધાતા-સર્વ જગતના આદિકર્તા-
પણે, નિયંતા-સર્વના અંતઃપ્રવિષ્ટ નિયામકપણે, અમૃત-જરામ-
રણનિવારણુપૂર્વક મોક્ષપ્રદપણે, વિધાતા-બ્રહ્માદિરૂપે જગદુત્પ-
ત્સાદિકના કર્તાપણે તમો એક જ નિરંતર વર્ણન કરાવો છો. આ
ચેતનાચેતનાત્મક સમસ્ત જગત્ સર્વાતર્યામી તમારે આધારે રજું
છે. તમો સર્વના આધાર છો. ‘સર્વે વેદા યત્પદમામનન્તિ’ ‘સર્વે વેદા

૧ આ અધ્યાયમાં અન્ય દેવોના ઉપાસનનો નિષેધ કરવાપૂર્વક એક
બ્રમવાન વાસુદેવનું જ ઉપાસન કરવાનું કહ્યું છે.

યત્રેકં ભવન્તિ' 'વેદૈશ્ચ સર્વૈરહમેવ વેદઃ' 'વાસુદેવપરા વેદાઃ' 'વેદે
રામાયણે ચૈવ ભારતે ભરતર્પભ ! । આદૌ મધ્યે તયા ચાન્તે વિષ્ણુઃ
સર્વેત્ર ગીયતે' 'અન્તઃ પ્રવિષ્ટઃ શાસ્ત્રા જનાનાં સર્વાત્મા' 'અન્તર્યામ્યમૃતઃ'
'૯૫ ધાતા વિધાતા ચ સર્વેષાં પ્રાણિનાં પ્રભુઃ' 'મયિ સર્વમિદં પ્રોતં
સૂત્રે મણિગણા ઇવ' 'વિષ્ણોઃ સકાશાદુદ્ઘૃતં જગત્ત્રૈવ ચ સ્થિતમ્ ।
સ્થિતિસંયમકર્તાંઽસૌ જગતોઽસ્ય જગચ સઃ' ઇત્યાદિ શાસ્ત્રવચનોભાં
આ અર્થ અનુવર્ણુઓ છે ॥૧॥

ચત્વારો હ્યાશ્રમા દેવ ! સર્વે વર્ણાશ્ચ કર્મભિઃ ।

યજન્તે ત્વામહરહર્નાનામૂર્તિસમાસ્યિતમ્ ॥૨॥

હે દેવ ! (દિવ્ય ધૃતિમાન-ક્રાંતિવાણા) ચાર આશ્રમો અને
ચાર વર્ણોમાં વર્તતા સર્વ જનો, ભવ બ્રહ્મા ઇન્દ્ર આદિક અનેક
રૂપે રહેલા એક આપને જ વર્ણુશ્રમોચિત પોતપોતાનાં કર્મોવડે
આરાધે છે. આ અર્થ 'સ્વકર્મેણ તમમ્બચ્યં' 'સ્વે સ્વે કર્મણ્યભિરતઃ'
આ ગીતાવચનથી કહ્યો છે ॥૨॥

પિતા માતા ચ સર્વસ્ય દૈવતં ત્વં હિ શાશ્વતમ્ ।

કં ત્વં ચ યજસે દેવં પિતરં વા ન વિબ્રહે ॥૩॥

સમસ્ત જગતના માતાપિતા તમો એક જ છો. અને વર્ણી
દેવતાઓના તથા પિત્રીઓના પણ અનાદિસિદ્ધ પરમ દેવ તમો
જ છો. 'તમીશ્વરાણાં પરમં મહેશ્વરં તં દૈવતાનાં પરમં ચ દૈવતમ્'
'પિતાહમસ્ય જગતો માતા ધાતા પિતામહઃ' આ શ્રુતિરમૃતિમાં
આ અર્થ વર્ણુઓ છે. આવા પરંબ્રહ્મ પરમાત્મા સર્વેશ્વર તમો કયા
દેવનું કે પિત્રીનું યજન કરોછો તેને હું બલ્લી શકતો નથી ॥૩॥

શ્રીનારાયણ ઉવાચ-

નૈતદ્રહસ્યં વક્તવ્યમાત્મગુહ્યમથાપિ તે ।

મયિ ભક્તિમતે વ્રહ્મન્ ! પ્રવક્ષ્યામિ યથાત્થમ્ ॥૪॥

આ રીતે નારદમુનિએ સંશય પ્રતિ પુછેલા સ્વયં શ્રીનારાયણ
કૃપાથી શાશ્વત બોલ્યા—હે વ્રહ્મન્ ! તે તમોએ પુછ્યું તે સ્વસ્થ

મારે શુભ હોવાથી કહેવા યોગ્ય નથી તથાપિ મારેવિષે અનન્ય ભક્તિનિષ્ઠાવાળા તમને યથાસ્થિત કહું છું. ભક્તિવાળાને જ રહસ્ય કહી શકાય ॥૪॥

સત્યં જ્ઞાનમનન્તં યો વ્રહ્મેતિ શ્રુતિવર્ણિતઃ ।

ત્રિગુણવ્યતિરિક્તશ્ચ પુરુષો દિવ્યવિગ્રહઃ ॥૫॥

મહાપુરુષ ઇત્યુક્તો વાસુદેવશ્ચ યઃ પ્રમુઃ ।

નારાયણ ક્રપિર્વિષ્ણુઃ કૃષ્ણશ્ચ ભગવાનિતિ ॥૬॥

જે 'સત્યં જ્ઞાનમનન્તં વ્રહ્મ' આ શ્રુતિએ સત્ય જ્ઞાન અનંતસ્વરૂપ-પણે અનુવર્ણવ્યા છે. જે 'નિર્ગુણ' 'નિરજનઃ' 'યત્ર ત્રિસર્ગો મૃત્યા' 'સત્ત્વાદયો ન સન્તીશે યત્ર ચ પ્રાકૃતા ગુણાઃ' આમાં કહ્યા પ્રમાણે માયિક ત્રિશુભુ થકી વ્યતિરિક્ત-વિલક્ષણુ માયાશુભુલીત છે. જે 'પૂર્વમેવાહમિહાસમિતિ તત્પુરુષસ્ય પુરુષત્વં' આ શ્રુતિએ પૂર્વસિદ્ધ શુભુયોગને લીધે અથવા- 'પૂરણાસાદનાચેવ તતોડસૌ પુરુષો મતઃ' આ વચનને અનુસારે ભક્તકામોને પુરવારૂપ અને ભક્તવિરો-ધિને હણવારૂપ શુભુયોગને લીધે અથવા- 'સ યત્પૂર્વોડસ્યાત્સર્વસ્યાત્સ-ર્વાન્વાપ્મન ઓપત્તસ્યાત્પુરુષઃ' આ શ્રુતિને અનુસારે ભક્તોનાં સર્વે ખાપોને બાળવારૂપ શુભુયોગને લીધે અથવા- 'આત્મેવેદમગ્ર આસી-ષુરુષવિષઃ' આ શ્રુતિને અનુસારે પુરુષાકારયોગને લીધે પુરુષ શબ્દથી કહ્યા છે. આવા શુભુયોગને લીધે જ 'પુરુષ પ્વેદં સર્વં' 'સહસ્રસીર્ષાં પુરુષઃ' 'પુરુષાન્ન પરં કિંચિત્' 'પરાત્પરં પુરુષમુપૈતિ દિવ્યં' 'ભગવાનિતિ શબ્દોડયં તથા પુરુષ ઇત્યપિ । નિરુપાધી ચ વર્તેતે વાસુદેવે સનાતને' ઇત્યાદિ શ્રુતિસ્મૃતિઓ પરંથદ્ધ પરમાત્માને પુરુષશબ્દથી નિરૂપણુ કરે છે. જે 'વેદાહમેતં પુરુષં મહાન્તં આદિ-ત્વવર્ણં તમસઃ પરદ્યાત્' 'તત્તે રૂપં કલ્યાણતમં પશ્યામિ' 'યદા પદ્મઃ પદ્મતે રુપમવર્ણં' 'ય ણ્વોડન્તરાદિત્યે હિરણ્મયઃ પુરુષો દ્દ્યતે' 'તસ્યેપ આત્મા વિષ્ણુતે તન્નું સ્વામ્' 'પરમાત્મા વાસુદેવો ભગવાન્ દિવ્ય-વિગ્રહઃ' ઇત્યાદિ શ્રુતિ સ્મૃતિએ દિવ્યવિગ્રહ-પર વ્યૂહ વિભાગાદિ

સર્વ અવસ્થામાં પણ અનવધિ સૌન્દર્ય લાવણ્ય યૌવન સૌકુમાર્ય
 આદિક અનંત કલ્યાણુગુણુસંપન્ન નિલસિદ્ધ નિર્દોષ પ્રદારશમ્ય
 અપ્રાકૃત મૂર્તિપણે વર્ણુવ્યા છે. જે વારાહસંહિતામાં કહેલાં યત્રીશ
 મહાપુરુષનાં દિવ્ય લક્ષણુએ યુક્ત હોવાથી અથવા ક્ષરાક્ષર
 પુરુષ થકી મહાન્હોવાથી 'વેદાહમેતં પુરુષં મહાન્તં' 'તસ્યૈકસ્ય મહત્ત્વં
 હિ સ ચૈકઃ પુરુષઃ સ્મૃતઃ । મહાપુરુષશબ્દં સ વિભલ્લૈકઃ સનાતનઃ'
 ઇત્યાદિ શ્રુતિસ્મૃતિમાં મહાપુરુષ નામથી વર્ણુવેલા છે. જે 'ઈશા-
 વાસ્યમિદં સર્વં' 'સર્વભૂતાધિવાસઃ' 'સર્વત્રાસૌ સમસ્તં ચ વસત્યત્રેતિ
 વૈ યતઃ । તતઃ સ વાસુદેવેતિ વિદ્વન્નિઃ પરિપચ્ચતે' ઇત્યાદિ શ્રુતિસ્મૃ-
 તિએ સર્વે વિશ્વને પોતાવિષે વાસવારૂપ અને સર્વમાં પોતે વસ-
 વારૂપ ગુણુયોગને લીધે સાર્થક વાસુદેવ નામથી વર્ણુવ્યા છે. જે
 સર્વના પ્રભુ-નિરૂપાધિ સ્વામી નિયામક હોવાથી 'મહાન્ પ્રમુખે
 પુરુષઃ સત્ત્વસ્યૈષ પ્રવર્તકઃ' 'એક એવ હરિઃ સ્વામિશબ્દવાચ્યોઽન્તિ
 સર્વથા' ઇત્યાદિ શ્રુતિસ્મૃતિએ પ્રભુ શબ્દથી નિરૂપણુ કર્યા છે. જે
 'એક એવ નારાયણ આસીત્' 'અન્તર્બંહિશ્ચ તત્સર્વં વ્યાપ્ય નારાયણઃ
 સ્થિતઃ' આ શ્રુતિએ સર્વાન્તર્યામિત્વરૂપ ગુણુયોગને લીધે અસાધા-
 રણુ ભંગળ નારાયણુ નામથી વર્ણુવેલા છે. જે સર્વાર્થના સાક્ષાત્
 જેવારૂપ ગુણુયોગને લીધે ઋષિ નામથી વર્ણુવ્યા છે. જે 'વિવેક
 મૂતાનિ ચરાચરાણિ' 'તત્સદૃશ્વા તદેવાનુપ્રાવિશત્' 'વ્યાપ્ય સર્વાન્નિમાન્
 લોકાન્ સ્થિતઃ સર્વત્ર કેશવઃ । તતશ્ચ વિષ્ણુનામાસિ વિશેષાંતોઃ
 પ્રવેશનાત્ ॥' ઇત્યાદિ શ્રુતિસ્મૃતિએ વિભૂતિભૂત સર્વે વિશ્વમાં
 અનુપ્રવેશરૂપ ગુણુયોગને લીધે અન્વર્થ વિષ્ણુ નામથી વર્ણુવ્યા છે.
 જે 'કૃષિર્ભૂગચકઃ શબ્દો ણશ્ચ નિવૃંતિવાચકઃ । વિષ્ણુસ્તદ્વાયોગાશ્ચ
 કૃષ્ણો ભવતિ શાશ્વતઃ.' આ નિરૂક્તિમાં નિરતિશય આનંદરૂપ ગુણુ-
 યોગને લીધે અથવા 'કૃષ્ણો વર્ણશ્ચ મે યસ્માત્તેન કૃષ્ણો ભવામ્યહમ્'
 આ ભારત વચનમાં અતિરમણીય મેઘશ્યામ અપ્રાકૃત દિવ્ય કૃષ્ણ
 વર્ણુરૂપ ગુણુયોગને લીધે સાર્થક કૃષ્ણુ નામથી વર્ણુવ્યા છે. જે
 'જ્ઞાનશક્તિપલ્લેશ્ચયંવીર્યતેજાંસ્યદોપતઃ । ભગવચ્છન્દવાપ્યાસિ વિના

હેયેગુણાદિભિઃ' આમાં કહેલા ભગશબ્દવાચ્ય જ્ઞાન શક્તિ આદિક ઇ
ગુણોના યોગને લીધે સાર્થક ભગવાનશબ્દથી વર્ણવ્યા છે ॥૫-૬॥

एकः स एव देवो नौ पितरौ चेति विद्धि भो ! ।

आवाभ्यां पूज्यतेऽसौ हि दैवे पित्र्ये च कल्पिते ॥७॥

હે નારદ ! શ્રુતિસ્મૃતિમાં ઇત્યાદિ ઉક્ત વિશેષણોએ વિશિષ્ટ-
પણે જે એક દેવ (અવતારી) છે તે અમારા (અવતારોના)
માતાપિતા છે એમ તમો નિશ્ચે જાણો. આ જ કૃષ્ણ દેવદેવને
અમો શાસ્ત્રે કર્તવ્યપણે કહેલા દેવસંબન્ધ અને પિતૃસંબન્ધ
કર્મમાં પૂજ્ય એ છીએ ॥૭॥

नास्ति तस्मात्परतरः पिता देवोऽथवा द्विज ! ।

आत्मा हि नौ स विज्ञेयः कृष्णो ब्रह्मपुरेश्वरः ॥८॥

હે દ્વિજ ! જે બ્રહ્મપુર અક્ષરધામના અધીશ્વર શ્રીકૃષ્ણ છે
તેજ અમારા આત્મા (અવતારી) છે એમ જાણો. તેમનાથકી
પરતર ખીલે કોઈ પિતા કે પૂજ્ય દેવ અમારે નથી ॥૮॥

तेनैषा प्रथिता ब्रह्मन् ! मर्यादा लोकभाविनी ।

दैवं पित्र्यं च कर्तव्यमिति लोकहितैषिणा ॥९॥

હે બ્રહ્મન્ ! તે પરતર પરમાત્મા પરંબ્રહ્મ શ્રીકૃષ્ણ ભગવાને
સર્વે લોકોનું હિત કરવાની ઇચ્છાથી સર્વે જનોને મુખ કરનારી આ
દેવસંબન્ધી તથા પિતૃસંબન્ધી કર્મ કરવારૂપ મર્યાદા શાસ્ત્રદ્વારા
પ્રવર્તાવી છે. તે સર્વકોઈ હિતેચ્છુ જને અનુસરવી જોઈએ. 'ન મે
પાર્યાસ્તિ કતંવ્યં ત્રિપુ લોકેષુ કિञ્ચન । નાનવાત્મવાત્મવ્યં વર્તે ણ્ય ચ
કર્મણિ ॥ યદિ ઇહં ન વર્તેયં જાતુ કર્મણ્યતન્દ્રિતઃ । મમ વર્તમાનુ-
વર્તન્તે મનુષ્યાઃ પાર્થ ! સર્વશઃ ॥ ડરસીદેયુરિમે લોકા ન કુર્યાં કર્મ
ચેદ્દહમ્ । સંકરસ્ય ચ કર્તાં સ્વામુપહન્યામિમાઃ પ્રજાઃ ॥' આ રીતે
ગીતામાં પોતે ભગવાનજ કર્મની કર્તવ્યતા સહેતુક કહે છે ॥૯॥

प्रवृत्तं च निवृत्तं च द्वेषा कर्मास्ति वैदिकम् ।

यथाधिकारं विहितं पुरुषार्थोपलब्धये ॥१०॥

प्रवृत्त अने निवृत्त अेवा लेदथी अे प्रकारतुं कर्मे वेदमां कळुं
छे. ते धर्मादि चार पुरषार्थनी प्राप्तिभाटे अधिकारने अनुसारे
सर्व शोधने कर्तव्यपणुे कळुं छे ॥१०॥

तत्र वेदोक्तविधिना खोचितस्त्रीपरिग्रहः ।

वित्तार्जनं च न्यायेन द्रव्ययज्ञाः सकामनाः ॥११॥

वासो ग्रामे च नगरे पूर्तमिष्टं च कर्म यत् ।

प्रवृत्तं तत्तु सकलमशान्तिकृदुदीरितम् ॥१२॥

प्रवृत्त कर्मनुं स्व३प अे श्लोकथी कळेछे—ते द्विविध कर्ममध्ये
वेदोक्त विधिने अनुसारे पोताने उचित अेवी स्त्रीनो परिग्रह
करवो, नीतिमार्गथी धन संपादन करवुं, स्वर्गादि मुष्नी काम-
नाथी द्रव्यप्रधान न्योतिष्टोभादि यज्ञो करवा, गाममां के नग-
रमां निवास करवो तथा धृष्ट शब्दथी अने पूर्त शब्दथी कळेवुं अे
कर्मे ते सर्व प्रवृत्त कर्मे नलवुं. आ सर्व पणु कर्मे शास्त्रमां अशां-
तिने करनाइं कळुं छे. धृष्टापूर्त कर्मनुं लक्षणु नारटे कळुं छे—‘हिंस्रं
द्रव्यमयं काम्यमग्निहोत्राद्यशान्तिदम् । दर्शश्च पूर्णमासश्च चातुर्मास्यं
पञ्चः सुतः ॥ एतदिष्टं प्रवृत्ताख्यं हुतं प्रहुतमेव च । पूर्तं सुरालयाराम-
कृपाजीव्यादिलक्षणम् ॥’ छति. हिंस्र शब्दथी रयेनादि कर्मे नलवुं.
पशु शब्दथी पशुयाग नलवुं. सुत शब्दथी सोमयाग नलवुं.
हुत शब्दथी वैश्वदेव अने प्रहुत शब्दथी अलिदान नलवुं.
आराम शब्दथी आगमगीत्या नलवुं. आशुव्य शब्दथी
पालीनी परम आदिक नलवुं. षीजे अर्थतो स्पष्ट छे ॥११-१२॥

स्त्रीद्रव्ययोः परित्यागः कामलोभक्रुधां तथा ।

वनवासश्च वैराग्यं तपः क्षान्तिः शमो दमः ॥१३॥

ब्रह्मयज्ञा योगयज्ञा ज्ञानयज्ञाश्च सर्वशः ।

जपयज्ञाश्चेति मुने ! निवृत्तं कर्म कीर्तितम् ॥१४॥

निवृत्त कर्मनुं स्व३प अे श्लोकथी कळे छे—हे मुने ! स्त्री

દ્રવ્યનો તથા કામ ક્રોધ લોભનો સર્વથા પરિત્યાગ, અનાસક્તિરૂપ
વૈરાગ્ય, વનવાસ, કૃત્ય આંદ્રાયણુદિરૂપ અથવા વિહિત ભોગ-
સંકોચરૂપ તપ, પરાપરાધસહનરૂપ ક્ષમા, અંતઃકરણનિગ્રહરૂપ
શમ, બાહ્યેન્દ્રિયનિગ્રહરૂપ દમ, બ્રહ્મરૂપે સ્વાત્માના મનનરૂપ
બ્રહ્મચરો, પરમાત્મામાં ચિત્તસમાવેશરૂપ યોગચરો, પરમાત્માના
સ્વરૂપને યથાર્થ જાણવારૂપ જ્ઞાનચરો, સ્વાધ્યાય અને સ્તોત્ર મંત્રા-
દિક્ષની આવૃત્તિરૂપ જપચરો, ઇત્યાદિ સર્વ જે સત્કર્મ તે નિવૃત્ત
નામનું જાણવું ॥૧૩-૧૪॥

ત્રિલોક્યાં ગતયો ધર્મ પ્રવૃત્તમનુતિષ્ઠતામ્ ।

સ્વર્ગલોકાવધિ મુને ! મનુષ્યાણાં ભવન્તિ ચૈ ॥૧૫॥

આ રીતે પ્રવૃત્ત નિવૃત્ત કર્મનું સ્વરૂપ કહીને, હવે પ્રવૃત્તકર્મ-
કર્તાઓને મળતું ક્ષુદ્ર ક્ષણ પાંચ શ્લોકથી કહે છે—હે નારદ મુને !
પ્રવૃત્ત ધર્મને રૂડીરીતે પાળતા મનુષ્યોને પાતાળલોકને આરંભીને
સ્વર્ગલોકપર્યંત જે ત્રિલોકી તેમાંજ ગતિ થાય છે. તેથી ઉપર
ગતિ થતી નથી ॥૧૫॥

इन्द्रचन्द्राग्निलोकादौ स्वस्वपुण्यफलं च ते ।

भोगैश्वर्यं बहुविधमभीष्टं भुञ्जते खलु ॥૧૬॥

યથાશાસ્ત્ર પ્રવૃત્ત ધર્મના અનુષ્ઠાતા તેઓ ઇન્દ્રલોક ચંદ્રલોક
અગ્નિલોક મુખ્ય જેમાં છે એવા સ્વર્ગમાં પોતપોતાના પુણ્યનું જે
અભીષ્ટ બહુવિધ ભોગેશ્વર્યરૂપ ક્ષણ તેને નિશ્ચે ભોગવે છે ॥૧૬॥

यावत्पुण्यं तावदेव भुक्त्वा तत्ते सुरास्ततः ।

क्षीणे तु सुकृते भूयः पतन्ति विवशा भुवि ॥૧૭॥

પોતાના પુણ્યક્ષણને ભોગવવા ગએલા તે દેવતાઓ જેટલું
પુણ્ય છે તેટલું જ તેનું ક્ષણ મુખ્યરૂપ ભોગવીને, પુણ્યનો ક્ષય
થતાં તો ઇચ્છા ન છતાં પણ પરવશપણે પુનઃ તે ઇન્દ્રાદિ પુણ્ય
લોકથી વળી મનુષ્ય લોકમાં પડે છે. એટલે યથાકર્મ અવતારને
ધરે છે. આ સમગ્ર અર્થ 'દૈવિષ્ઠા માં સોમપાઃ પૂતપાપા યજ્ઞેરિદ્વા

સ્વર્ગતિં પ્રાર્થયન્તે । તે પુણ્યમાસાઘ સુરેન્દ્રલોકમશ્નન્તિ દિવ્યાન્ દિવિ
દેવભોગાન્ ॥ તે સં મુક્ત્વા સ્વર્ગલોકં વિશાલં ક્ષીણે પુણ્યે મર્ત્યલોકં
વિશન્તિ । एवं ત્રયીધર્મમનુપ્રપન્ના ગતાગતં કામકામા લભન્તે ॥
આ ગીતાવચનોમાં સ્પષ્ટ છે ॥૧૭॥

ભોગૈશ્વર્યાદિનાશો હિ કાલવેગેન જાયતે ।

અનિચ્છતામપિ મુને ! તેષાં પુણ્યક્ષયે સતિ ॥૧૮॥

હે મુને ! સુખખાહુલ સ્વર્ગાદિલોકથકી નીચે નહિ પડવા ઇચ્છતા
એવા દેવતાઓનું પુણ્ય ભોગથી ક્ષીણ થઈ જતાં, તેમના ભોગઐશ્વર્ય
આદિક સુખનો નાશ કાળવેગે કરીને નિશ્ચે થઈ જાય છે ॥૧૮॥

આધિકારિકદેવાનામપિ બ્રહ્મદિને મુહુઃ ।

ઈષ્ટભોગૈશ્વર્યનાશો જાયતે કાલરંહસા ॥૧૯॥

ને અધિકારમાં નિયોજેલા ઇન્દ્રાદિ દેવો છે તેમનો પણ પ્રજા-
સદા બ્રહ્માના એક જ દિવસમાં તેમાં પણ ૧૪ ચૌદવાર નાશ
બળવાન કાળવેગે કરીને થાય છે. તેની સાથે જ તેમના અભીષ્ટ
ભોગ ઐશ્વર્ય આદિકના સુખનો પણ નાશ થઈ જાય છે. સત્ય ત્રેતા
દ્વાપર અને કલિ આ ચાર યુગો એક હજારવાર જાય ત્યારે
બ્રહ્માનો એક દિવસ થાય છે. આવા એક જ દિવસમાં ચૌદ ઇન્દ્ર
અને ચૌદ મનુઓ નાશ પામી જાય છે. આ અર્થે “ચતુર્યુગસહસ્રં
તુ દિનમાહુઃ પ્રજાસૃજઃ । યત્રેન્દ્રા મનવશ્ચ સ્યુશ્વતુર્દશ ચતુર્દશ” આવી
સ્મૃતિ છે ॥૧૯॥

નિવૃત્તધર્મનિષ્ઠા યે યોગિનશ્ચ તપસ્વિનઃ । જનાદીન્

યાન્તિ લોકાંસ્ત્રીંસ્તે તુ ત્રૈલોક્યતો ઘહિઃ ॥૨૦॥

આ રીતે પ્રવૃત્તકર્મનિષ્ઠોને મળતું ફળ કહીને, હવે નિવૃત્તકર્મ-
નિષ્ઠોને મળતું ફળ કહે છે- નિવૃત્ત ધર્મમાં નિષ્ઠાવાળા તપસ્વી
અને યોગી એવા ને જનો છે તે તો ત્રિલોકી થઈ બહાર ઉપર
વર્તેલા એવા ને જન તપ સત્ય આ ત્રણ લોકો તેને પામે છે ॥૨૦॥

તત્તલ્લોકૈશ્વર્યભોગાન્ મુઙ્ગન્તે તે નિજેપ્સિતાન્ ।

દૈનંદિનેઽપિ પ્રલયે વર્તન્તે તે યથાસુખમ્ ॥૨૧॥

તે ઊર્ધ્વ લોકોને પામેલા તેઓ તે તે લોકોનાં જે સ્વેપ્સિત ઐશ્વર્યો અને ભોગો તેને ભોગવેછે. તે લોકમાં રહેલા તેઓ દૈનંદિન જે બ્રહ્માના પ્રત્યેક દિવસે થતો નૈમિત્તિક અપર નામનો રાત્રિપ્રલય કે જેમાં દશ લોકનો નાશ થાયછે તેમાં તો સુખેથી રહેછે ॥૨૧॥

બ્રહ્મણો દ્વિપરાર્થાન્તે તદ્ભોગૈશ્વર્યસમ્પદઃ ।

નશ્યન્તિ કાલશત્તયૈવ લોકાસ્તેષાં ચ નારદ ! ॥૨૨॥

હે નારદ ! બ્રહ્માના શતવર્ષાવસાનરૂપ દ્વિપરાર્થ કાળનો અંત આવતાં, નિવૃત્તધર્મો તેઓના જનાદિ લોકો અને તે તે લોકનાં જે ઐશ્વર્ય ભોગ સંપદાઓ તેનો કાળશક્તિથીજ વિનાશ થાય છે. 'ધામ્નહ્યમુવનાહ્લોકાઃ પુનરાવર્તિનોઽર્જુન !' એમ ગીતામાં કહ્યુંછે ॥૨૨॥

અથૈતદ્ દ્વિવિધં કર્મ ગુણાત્મકમપિ દ્વિજ ! ।

કૃતં ચૈદ્વિષ્ણુસમ્બદ્ધં નિર્ગુણં સ્યાત્તદા તુ તત્ ॥૨૩॥

આ રીતે ભગવદ્ભાક્ત્યે વર્ણિત એવું બન્ને પ્રકારનું પણ કર્મ નશ્વર-કળ આપનાર હોવાથી મુમુક્ષુએ ત્યાગ્ય છે એમ એકાદશ સ્કંધમાં ઉદ્ભવ્ય પ્રતિ શ્રીકૃષ્ણે "તસ્માત્ત્વમુદ્ધવોત્સજ્ય ચોદનાં પ્રતિચોદનામ્ । પ્રવૃત્તં ચ નિવૃત્તં ચ શ્રોતવ્યં શ્રુતમેવ ચ ॥ મામેકમેવ વરણમાત્માનં સર્વંદેહિનામ્ । યાદિ સર્વાંભાભાવેન મયા સ્યા હ્યકુવો-મયઃ ॥" આ વચનથી કહ્યું છે. આ પ્રકારે મુમુક્ષુને વર્ત્યપણે તે કહેલું પણ બન્ને પ્રકારનું કર્મ જે ભગવાનની આરાધનાના ઉદ્દેશથી કરવામાં આવે તો મુક્તિ આપનારૂં થાય છે, એમ કહે છે- દે દ્વિજ ! પૂર્વોક્ત પ્રવૃત્ત નિવૃત્ત કર્મ યદપિ ગુણાત્મક હોવાથી અંધક છે તથાપિ જે તે વિષ્ણુભગવાનના ઉપાસનરૂપ સંબંધથી કરવામાં આવે તો નિર્ગુણ (અઅંધક) થાય છે. આ અર્થ 'પ્રોક્તાસ્તે નિર્ગુણા મત્ત્ય નિર્ગુણસ્ય હરેયંતઃ । સમ્પન્થાત્તઙ્કિયાઃ સર્વાં મયન્વયેષ દિ નિર્ગુણાઃ ॥' આ શિક્ષાપત્રી શ્લોકમાં ભગવાને નિરૂપણ કર્યો છે.

આ મૂળ અર્થને ટીકામાં—‘યથા ગદ્ગામ્બુનો યોગાત્ રઘ્યાવાયંપિ ગાદ્ગતામ્ । યાતિ નિગુંગતામેવં ક્રિયા ગુણમયી હરેઃ ॥’ આ પ્રમાણુથી દૃઢ કયો છે. એકાદશ સ્કંધમાં તથા ગીતામાં આ અર્થ બહુ સ્પષ્ટ કયો છે તે તે થકી જાણુવો ॥૨૩॥

તત્કલં ચાક્ષયં સ્યાદ્દિ સ્વેષ્ટાદપ્યવિકં નૃણામ્ ।

મક્તાસ્તે મગવદ્ધામ યાન્ત્યષ્ટાવૃત્તિતઃ પરમ્ ॥૨૪॥

અને તેનું ક્ષણ તેવા મનુષ્યોને અક્ષય (અવિનાશી) અને વળી ખોતે ઇચ્છેલા થકી પણ અધિક નિશ્ચે થાય છે. એમ શાથી? તો બન્નેય પ્રકારનું કર્મ ભગવાનના સંબન્ધથી કરનારા જે ભક્તો છે તે દેહને અંતે અષ્ટાવરણુથકી પર વર્તતા ભગવદ્ધામ અક્ષરને પામે છે. અક્ષરધામની પ્રાપ્તિ એજ અક્ષય અધિક ક્ષણ જાણુવું. કેવળ કર્મથી તે ક્ષણ મળતું નથી. પૃથ્વી જળ તેજ વાયુ આકાશ અહંકાર મહતત્ત્વ અને પ્રકૃતિ, આ આઠ આવરણો ઉત્તરોત્તર દશ દશ ઘણાં અધિક જાણુવાં. આ ઉપરથી એમ સિદ્ધ થયું કે—પ્રાપ્ય જે અક્ષરધામ કહું તે આ અષ્ટાવરણુવેષ્ટિત પ્રહ્લાંડ થકી પાર હિર્ષ્ય છે. અષ્ટાવરણુથકી પાર કહું તેથી આ ધામ એક લોક-વિશેષ છે એમ પણ સિદ્ધ થયું. અષ્ટ આવરણુથકી પાર આવનાકું જે ધામ તે અક્ષરજ છે પણ ખીજે કોઈ માયિક લોક નહિ એમ પણ સિદ્ધ થયું ॥૨૪॥

અતો વિવેકિનો નિત્યં વિષ્ણુમક્ત્યન્વિતાઃ ક્રિયાઃ ।

પ્રવૃત્તા વા નિવૃત્તા વા કુર્વતે સકલા અપિ ॥૨૫॥

આ રીતે ભગવાનનો સંબન્ધ રાખીને કરેલા દ્વિવિધ કર્મથી ભગવાનના ધામની પ્રાપ્તિ થતી હોવાથીજ જે વિવેકી (બંધમોક્ષ જ્ઞાનમાં કુશળ) જનો છે તે નિરંતર પ્રવૃત્ત કે નિવૃત્ત સર્વ કોઈ પણ ક્રિયાઓને ભગવદ્ભક્તિએ સહિત જ કરે છે ॥૨૫॥

બ્રહ્મા સ્થાણુર્મનુર્દક્ષો મૃગુર્ધર્મસ્તથા યમઃ ।

મરીચિરઙ્ગિરાશ્વાત્રિઃ પુલસ્ત્યઃ પુલહઃ ક્રતુઃ ॥૨૬॥

વૈભ્રાજશ્ચ વસિષ્ઠશ્ચ વિવસ્વાન્ સોમ એવ ચ ।

કરુણ્યપઃ કર્દમાદ્યાશ્ચ પ્રજાનાં પતયો મુને ! ॥૨૭॥

દેવાશ્ચ ઋણ્યપઃ સર્વે સર્વે વર્ણાસ્તથાશ્રમાઃ ।

પૂજયન્તિ તમેવેશં પ્રવૃત્તં ધર્મમાસ્થિતાઃ ॥૨૮॥

હવે પ્રવૃત્ત ધર્મના અધિકારીઓને કહે છે—બ્રહ્મા શિવ મનુ દક્ષ ભૃગુ ધર્મ યમ મરીચિ અગિરા અત્રિ પુલસ્ત્ય કંતુ વૈભ્રાજ વસિષ્ઠ મૂર્ય ચદ્ર કરુણ્યપ તથા કર્દમાદિ પ્રજાપતિઓ, સમસ્ત ઋષિઓ, સર્વે વર્ણો તથા આશ્રમો, આ સર્વે પ્રવૃત્ત ધર્મને આશરીને સર્વેશ્વર શ્રીકૃષ્ણને જ પૂજે છે. આ સ્થળે બ્રહ્માને પ્રવૃત્તિધર્મને આશરેલા શકરાદિકને સમાનપણે ગણ્યા છે તથાપિ પ્રવૃત્તધર્મનું પ્રવર્તકપણું પણ તેમનું જ છે એટલો વિશેષ બાણવો. આ અર્થે ભારતના ગાત્રિ પર્વમાં—'નિવૃત્તિલક્ષણં ધર્મમૃષિનાં રાયણોઽવધીત્ । પ્રવૃત્તિલક્ષણં ધર્મં પ્રજાપતિરયાવધીત્ ॥' આ વચનથી કહ્યો છે ॥૨૬-૨૮॥

સનઃ સનત્સુજાતશ્ચ સનકઃ સસનન્દનઃ ।

સનત્કુમારઃ કાપિલ આરુણિશ્ચ સનાતનઃ ॥૨૯॥

ઋશ્યુર્યતિશ્ચ હંસાદ્યા મુનયો નૈષ્ઠિકવ્રતાઃ ।

તમેવ પૂજયન્તીશં નિવૃત્તં ધર્મમાસ્થિતાઃ ॥૩૦॥

હવે નિવૃત્ત ધર્મના અધિકારીઓને કહે છે—સન સનત્સુ-જાત સનક સસનદન સનત્કુમાર કપિલ આરુણિ સનાતન ઋષુ યતિ હર, ઇલાદિ નૈષ્ઠિકવ્રતધારી મુનિઓ નિવૃત્ત ધર્મને આશરીને તે પરમેશ્વર શ્રીકૃષ્ણને જ પૂજે છે ॥૨૯-૩૦॥

વાસુદેવસ્થાઙ્ગતયા માવયિત્વા સુરાન્ પિતૃન્ ।

અહિંસપૂજાવિધિના યજન્તે ચાન્નહં હિ તે ॥૩૧॥

તે અત્રે પ્રકારના પણ ભક્તો તે તે કર્મમાં પૂજ્યપણે માનેલા દેવતાઓને અને પિત્રિઓને ભગવાન વાસુદેવના અંગપણે ભાવના

કરીને એટલે 'આ સર્વે દેવો તથા પિત્રીઓ ભગવાનનું અંગ (અપ્રધાન) છે પણ પ્રધાન નથી' એમ સમજીને હિંસારહિત પૂજાવિધિથી નિરંતર પૂજે છે ॥૩૧॥

યથાધિકારમેતે હિ તેન યત્ર નિયોજિતાઃ ।

પ્રવૃત્તં વા નિવૃત્તં વા ધર્મં તે પાલયન્તિ તમ્ ।

તસ્ય દેવસ્ય મર્યાદાં ન ક્રામન્ત્યુભયેઽપિ તે ॥૩૨॥

શ્રીવાસુદેવ ભગવાને જ પ્રવૃત્ત કે નિવૃત્ત ધર્મમાં યથાધિકાર-તેમના તેમના સ્વભાવને નહિ ઉલ્લંઘન કરીને નિયોજેલા તે આ બન્નેય પ્રકારના ભક્તો તે પ્રવૃત્ત ધર્મ કે નિવૃત્ત ધર્મને સાવધાન-પણે પાળે છે. તે બન્ને પ્રકારના પણ જનો તે દેવદેવ ભગવાનની કરેલી મર્યાદાને લેશથી પણ ઉલ્લંઘન કરતા નથી ॥૩૨॥

ચતુર્વર્ગે તેષુ યસ્ય યદ્યદિદૃષ્ટમં ભવેત્ ।

તત્તત્સમ્પૂરયત્યેવ સર્વશક્તિપતિઃ પ્રભુઃ ॥૩૩॥

તે ભક્તોને મધ્યે જેને ચાર પુરુષાર્થની અંદર જે જે અતિ-શય ઇષ્ટ હોય તેને તેને ભગવાન નિશ્ચે સંપૂર્ણ કરે છે, કારણ કે ભગવાન સર્વ શક્તિઓના પતિ અને મહાપ્રભુ છે. એટલે સર્વ અર્થ આપવા સમર્થ છે ॥૩૩॥

મક્ત્યા કૃતસ્યાપ્યલ્પસ્ય ભગવાન્ પુણ્યકર્મણઃ ।

પ્રીતો દદાત્યેવ ફલં મહદક્ષયમીપ્સિતમ્ ॥૩૪॥

અલ્પ પણ પુણ્ય કર્મ જે ભગવદ્ભક્તિએ સહિત કરવામાં આવે તો ભગવાન ભક્તિગમ્ય હોવાથી તેની ઉપર પ્રસન્ન થઈને મોટું અને વળી અક્ષય અને વળી ઇપ્સિત એટલું ફળ નિશ્ચે આપે છે ॥૩૪॥

તેષુ તન્નક્તિતો લોકે યે ત્વેકાન્તિત્વમાસ્થિતાઃ ।

વાસુદેવં વિનાન્યત્ર સહ્વીણાશેપવાસનાઃ ॥૩૫॥

દેહાન્તે તે તુ સમ્પ્રાપ્ય તસ્ય ધામ તમઃપરમ્ ।

દેહૈરપ્રાકૃતૈરેવ પ્રેમ્ણા પરિચરન્તિ તમ્ ॥૩૬॥

આ લોકમાં દ્વિવિધ ભક્તો મધ્યે જેઓ ભગવાન વાસુદેવ વિષે ભક્તિભરથી એકાંતિકપણાને પામેલા, માટે જ ભગવાન થકી ખીજા માયિક વસ્તુમાત્રની સમગ્ર વાસનાએ સર્વથા રહિત થઈ ગયા છે તે એકાંતિક ભક્તોતો દેહને અંતે માયાથકી પર વર્તતા ભગવદ્ધામ અક્ષરને પામીને પ્રકૃતિ સમન્ધે ચર્ણત હોવાથી અપ્રાકૃત-દિવ્ય દેહે યુક્ત થઈને ભગવાનની પ્રેમપૂર્વક પરિચર્યાને કરે છે. એક-ભગવાનવિષેજ અંત-સમસ્ત ઇન્દ્રિયોની વૃત્તિઓનું પર્યવસાન જેણે કરીને થાય તે એકાંત-કહેવાય, એવો તો ભાગવતધર્મ છે, તેને ધારી રહેલા જે હોય તે એકાંતિક કહેવાય. અથવા-એક ભગવાનવિષેજ જેનો અત-કળભાવ અને સાધનભાવનો નિશ્ચય હોય તે એકાંત કહેવાય, એટલે જેમાં એક ભગવાનને ક્ષણરૂપ માનવાનો અને સાધનરૂપ માનવાનો નિર્ણય હોય તે એકાંત કહેવાય, એવો તો ભાગવતધર્મ છે તેને ધારી રહેલા જે હોય તે એકાંતિક કહેવાય ॥૩૫-૩૬॥

અન્યે તુ ભક્તાઃ કાલેન તદુપાસનદાર્ઘ્યતઃ ।

વાસનાનાં ક્ષયે જાતે યાન્ત્યેકાન્તિકવાદ્ધિ તમ્ ॥૩૭॥

આ જન્મમાં એકાંતિકપણાને નહિ પામેલા, વિષયવાસનાવાળા ભક્તો તો અહુકાળે કરીને ભગવાનની ઉપાસનાની દૃઢતા થવાથી વાસનાનો વિનાશ થતાં, એકાંતિકની પેઠે શ્રીવાસુદેવને પામે છે. અભિપ્રાય એવો છે કે-દેવ મનુષ્યાદિકમાં વારે વારે જન્મ પામીને, સાંના ભોગ ઐશ્વર્ય આદિકમાં અહુવિધ દુરંત દુઃખ દેખીને, તેમાં વૈરાગ્ય પામતાં, સતોનો સમાગમ થવાથી ભક્તિના અંગભૂત ધર્માદિકની દૃઢતા કરીને, પછી પ્રાકૃત વસ્તુઓમાંથી ભોગેચ્છાને છોડી દઈને વાસુદેવને પામે છે ॥૩૭॥

येन केनापि भावेन तेन सम्यद्ध्यते तु यः ।

संसृतिं न प्रयात्येव स तु काप्यन्यजीवत् ॥३८॥

जे एव जे दोषपणु लावथी लगवानना संभन्धने पामे छे ते तो अन्य एवनी पेठे क्यारेथ पणु जन्मभरणरूप संसृतिने नथीज पामतो. सवासनिक होवाथी देव भनुष्यादिकभां जन्म धारणु करीने निर्वासनिक यधने लगवानना धामने पामेछे ॥३८॥

कर्मयोगस्य संसिद्धिर्ज्ञानयोगस्य चेप्सिता ।

तस्याश्रयादेव नृणां निर्विघ्नं भवति द्रुतम् ॥३९॥

वणी भनुष्योने कर्मयोगनी तथा ज्ञानयोगनी अलीष्ट इदी सिद्धिपणु लगवानना आश्रये करीनेज निर्विघ्नपणु अने वणी जलदी थायछे ॥३९॥

तस्मात्स एव भगवान् सर्वैरपि जनैरिह ।

स्वामीष्टफलसिद्ध्यर्थं प्रीत्योपास्यो यथाविधि ॥४०॥

लगवानना संभन्धथीज कर्मयोग ज्ञानयोगनी छप्सित सिद्धि यती होवाथी लगवान् साक्षात् श्रीकृष्णुज सर्व कोर्ध पणु जनोअे स्वालीष्ट इणनी सिद्धि भाटे आ लोकभां प्रीतिथी यथा- विधि उपासना करवा योज्य छे ॥४०॥

ब्रह्मैक्यमाप्ता निर्विघ्ना अपि ब्रह्मशिवादयः ।

श्रीविष्णोः कुर्वते भक्तिं सन्तीत्यं तन्महागुणाः ॥४१॥

संसारपाशयकी मुक्तावा छन्धता पुरुषोने तो मुक्तिभां हेतु होवाथी लगवाननुं उपासन करवुं ते उचितज छे पणु मुक्तोतो पूर्णुक्षम होवाथी तेभने ते घटतुं नथी ? अेम शंका करवी नहि. केमके-ब्रह्मभावरूप मुक्ताभावने पामेला, छथर होवाथी निर्विघ्न अेवापणु लव ब्रह्मादिको पणु श्रीविष्णुनी भक्तिने कर्थाज करे छे. करणु के मुक्तोभां पणु अविधमान अेवा मोटा मोटा ज्ञान शकत्यादि तथा करणुय सौशील्य वात्सल्य औदार्य आदिक दिव्य

ગુણો ભગવાનમાં ભક્તિ કરાવે એવા નિત્ય વર્તે છે. માટે સર્વેએ પણ એજ ઉપાસ્ય છે. આ અર્થે 'આત્મારામાશ્ચ મુનયો નિર્ગન્ધ્યા અપ્યુરુષમે । કુર્વન્લહૈતુર્કીં ભક્તિમિત્યંમૂતગુણો હરિઃ ॥' આ ભાગવત વચનમાં સ્પષ્ટ છે ॥૪૧॥

इति गुह्यसमुद्देशस्तव नारद ! कीर्तितः ।

अतिप्रेम्णा हि सततं मयि भक्तिमतोऽखिलः ॥४२॥

इति श्रीस्कन्दपुराणे विष्णुखण्डे श्रीवासुदेवमाहात्म्ये श्रीवासु-
देवसर्वोपास्यत्वनिरूपणनामा तृतीयोऽध्यायः ॥३॥

હે નારદ ! આ પ્રકારનો સમગ્ર રહસ્ય વૃત્તાંત મારે વિષે નિરંતર પ્રેમભક્તિથી જોડાઈ રહેલા, માટેજ અધિકારી તમને યથાસ્થિત કહી સંભળાવ્યો ॥૪૨॥

इति श्रीस्कंदपुराणे विष्णुखंडे वासुदेवमाहात्म्ये श्रीवासु-
देवसर्वोपास्यत्वनिरूपणनामा तृतीयोऽध्यायः ॥३॥

स्कन्द उवाच—

स एवमुक्तोत्मविदां वरिष्ठो नारायणोत्तमपू-
रुपेण । जगाद् वाक्यं जगतां गरिष्ठं तमच्युतं
लोकहिताधिवासम् ॥१॥

अध्याय ४ थो

કાર્તિકે સ્વામી કહે છે—હે સાવર્ણિ મુને ! 'સ ઉત્તમઃ પુરુષઃ' આ શ્રુતિએ ઉત્તમ પુરુષપણે નિરૂપણ કરેલા શ્રીનારાયણે પૂર્વોક્ત પ્રકારે કહેતાં, આત્મજ્ઞાનિઓમાં અતિ શ્રેષ્ઠ એવા નારદજી સમગ્ર જીવોના પરમગુરુ, લોકહિતાર્થે જેમનો ભૂમિઉપર અધિક નિવાસ છે, અચ્યુત-અખલિત ઐશ્વર્યવાળા એવા શ્રીનારાયણ પ્રત્યે વચન બોલ્યા ॥૧॥

૧ આ અધ્યાયમાં શ્રીનરનારાયણની આજ્ઞાથી ચેતદ્વીપ ધામપ્રત્યે ગએલા દર્શનાર્થી નારદજીએ દેખેલા ત્યાંના દિવ્ય મુક્તોત્તુ વર્ણન કર્યું છે.

श्रीनारद उवाच-

श्रुतं मया देव ! समं त्वयोक्तमृष्याकृतिच्छादित-
भूरिधाम्ना । तवैव लीला सकलेयमीश ! सर्वेश्वर-
स्योति विदामि चित्ते ॥२॥

नारदऋषि कहे छे—हे देव ! आपे कहेलुं सर्व भे सांभजी
लीधुं. ऋषिना नेवी मनुष्याकृतिनुं अनुकरणु करीने सर्वाधिक तेज
अश्वर्यने ठांडीने वतीं छे, तेथी आवा अभने जगुआओछे.
परंतु तमो परब्रह्म वासुदेव ज साक्षात् छे. हे ईश ! ने आ
तप धर्माचरणुदिक छे ते तो सर्वेश्वर आपनी लीला ज लोकशि-
क्षणुअं छे अेम हुं यित्तमां नालुं धुं ॥२॥

त्वद्दर्शनेनैव हि पूर्णकामो भवामि भूमन् ! स्वह-
दीप्सितेन । तथाप्यहं तत्तव पूर्वरूपं प्रभो ! दिद-
क्षामि हि कौतुकं मे ॥३॥

हे भूमन् ! (निरतिशय आनंदस्वरूप. आ अर्थ—“भूमा त्वेव
विजिज्ञासितव्यः” “अनन्ताखिलगुणवाननन्तैश्वर्यसेवितः । अनन्तजी-
वेशपतिः कृष्णो भूमाऽखिलेष्टः” आ श्रुति स्मृतिअे कहे छे)
भारा मनमां जलु दिवसथी छेअेहुं आपनुं दुर्लभ दर्शन थयुं तेले
करीने ज हुं परिपूर्णु मनोरथवाणी थई गयो धुं. यद्यपि आपना
दर्शनथी ज पूर्णुकाभ थयो धुं तथापि हे प्रभो ! हुं तमाई ने
परोक्ष पूर्व मूणरूप श्रीकृष्णु नामनुं छे तेनां दर्शन करवा छेअुं धुं,
केमके भने पूर्वरूपनां दर्शन करवामां अतिशय आश्चर्य वतीं छे.
तो आ मनोरथ सपूर्णु करो ॥३॥

श्रीनारायण उवाच-

न तत्स्वरूपं मम दानयज्ञयोगैश्च वैदेस्तपसापि
दृश्यम् । एकान्तिकैर्मक्तवरैस्तु भक्त्या ह्यनन्यया
नारद ! दृश्यते तत् ॥४॥

આ રીતે શ્રીકૃષ્ણનામના સર્વકારણ પુરુષોત્તમનાં દર્શન કરવા ઇચ્છતા નારદ મુનિએ પુછેલા શ્રીનારાયણ કહે છે-હે નારદ ! તમોએ જોવા ઇચ્છેલું માંડે શ્રીકૃષ્ણ નામનું જે પૂર્વસ્વરૂપ તેનાં દર્શન, દાન યજ્ઞ યોગ વેદાધ્યયન તપ આદિક સાધનોવડે પણ થઈ શકતાં નથી. તે સ્વરૂપનાં દર્શન શાથી થાય ? તો એકાંતિક ભક્તવરોને તો અનન્ય (અન્યાભચારિણી) ભક્તિથી જ તે સ્વરૂપનાં દર્શન થાય છે. ધર્મ જ્ઞાન વૈરાગ્યે સહિત એવી એકાંતિકી પ્રેમલક્ષણ ભક્તિએ કરીને જ તે ભગવાનનું દર્શન થઈ શકે છે પણ તે વિના બીજાં સાધનોએ કરીને થઈ શકતું નથી. આ અર્થે ગીતાના ૧૧ અધ્યાયમાં ભગવાને “ન વેદ્યજ્ઞાધ્યયનૈનં દાનૈઃ” “મક્તયા ત્વનન્યયા શક્યઃ” આ વચનથી સુસ્પષ્ટ કર્યો છે ॥૪॥

**મક્તિસ્તવ ત્વસ્તિ મયિ હ્યનન્યા જ્ઞાનં ચ વૈરાગ્યયુતં સ્વધર્મઃ
અતશ્ચ તદ્દર્શનમાપ્સ્યસિ ત્વં સુરેશ્વરાઘૈરપિ ચદુરાપમ્ ॥૫॥**

તમારે તો મારેવિષે સ્વધર્મ જ્ઞાન વૈરાગ્યે સહિત અનન્ય-એકાંતિકી ભક્તિ વર્તે છે, માટે માંડે દર્શન કે જે મોટા મોટા ભવ બ્રહ્માદિ દેવોને પણ દુર્લભ છે તેને મારી ઇચ્છાથી પામશો. અધિકારી થવામાં અનન્યભક્તિજ હેતુ છે. તમારેવિષે તો તે નિત્ય વર્તે છે. તો તમો મારા તે સ્વરૂપના દર્શનના પૂર્ણ અધિકારી થયા છો ॥૫॥

**ત્વદીયમક્તયાઽતિતરાં પ્રસન્નસ્ત્વા જ્ઞાપયામ્યઘ
તદીક્ષણાય । સિતાન્તરીપં વ્રજ તત્ર તેઽયં મનોરથઃ
સેત્સ્યતિ વિપ્રવર્ય ! ॥૬॥**

હે વિપ્રવર્ય ! તમારી નિરવધિ ભક્તિએ કરીને અતિશય પ્રસન્ન થએલો હું હાલમાં તે બ્રહ્મધામાવિષે શ્રીકૃષ્ણસ્વરૂપનાં દર્શન કરવાની તમને આશા આપું છું. દર્શન કરવા મારે કયા દેશમાં જવું ? તો ક્ષીર સમુદ્રના ઉત્તર તીરે વર્તતા શ્વેતદ્વીપ ધામમાં જવ. ત્યાં તમારો આ મનોરથ જે મારાં સાક્ષાત્ દર્શનરૂપ છે તે નિશ્ચે સિદ્ધ થશે ॥૬॥

स्कन्द उवाच-

श्रुत्वेति वाचं परमेष्ठिपुत्रः सोऽप्यर्चयित्वा तमृषिं पुराणम् ।
खमुत्पपातोत्तमयोगयुक्तस्ततोऽधिमेरौ सहसा निपेते ॥७॥

कार्तिक स्वामी इहे छे—हे सावर्णि मुने ! अह्नाना पुत्र नारद-
मुनि श्रीनारायणुं आवुं वचन सांभणीने न तत्काण पुराणु-
पुरुष श्रीनारायणु ऋषिनुं यथाविवि पूजन करीने, पोते अष्टांग
योगनी उत्तम सिद्धि वाणा डोवाथी त्यांथी आकाशभागं उडतां
अेकदम मेरुपर्वत उपर नथ पडोव्या ॥७॥ .

तस्यावतस्थे च मुनिर्मुहूर्तमेकान्तमासाद्य गिरेः स शृङ्गे ।
आलोकयन्नुत्तरपश्चिमेन ददर्श चाल्यद्भुतमन्तरीपम् ॥८॥

मेरुपर्वते पडोवेल्ला नारदमुनि; ते मेरुगिरिना शिष्यरमां
अेकान्त स्थानने पाभीने अे घडी पर्यंत उला रह्ला. उला रहीने थारे
आलु दृष्टि करतां उत्तर पश्चिम दिशानो अंतराण भाग न्ने वायु-
कोणु ते तरङ्ग जेतां अति अद्भुत अेक द्वीप (पेट) जेवामां
आव्यो ॥८॥

क्षीरोदधेरुत्तरतो हि द्वीपः श्वेतः स नाम्ना प्रथि-
तो विशालः । देदीप्यमानो विततेन सर्वतो ज्यो-
तिश्चयेनातिसितेन नित्यम् ॥९॥

डेवो द्वीप ? तो क्षीरसागरना उत्तर तीरे वर्ततो, 'श्वेत' अेवी
संज्ञाथी विख्यात (श्वेतद्वीप), विशाल अने समस्त दिशाव्योभां
प्रसरी रडेल्ला अतिश्वेत तेजःपुंजथी निरंतर देदीप्यमान छे ॥९॥

आत्रैरनेकैरसनैरशोकैरात्रातकैर्निम्बकदम्बनीपैः ।

विल्वैर्मधुकैः सुरदारुभिश्च पुश्वैर्वटैः किंशुकचन्दनैश्च ॥१०॥

सज्जैश्च शालैः पनसैस्तमालैर्मुनिद्रुमैः केतकचम्पकैश्च ।

कुन्दैश्च जातीसुरमल्लिकाभिर्द्रुमैर्वृतः पुष्पफलावनम्रैः ॥११॥

કલ્પદ્રુમાણાં વહુભિશ્ચ વૃન્દૈઃ સુવર્ણરમ્ભાક્રમુકા-
લિભિશ્ચ । મહદ્ધિરુદ્યાનવૈરૈરનેકૈઃ સરિત્સરોમિવિં-
કચામ્બુજૈશ્ચ । હંસાદિભિઃ પક્ષિવૈઃ સુશબ્દૈર્ગૈ-
ર્મૃગાણાં રુચિરશ્વલદ્ધિઃ ॥૧૨॥

વળી તે શ્વેતદ્વીપ કેવો? તો પુષ્પક્ષ્ણના ભારથી નમી ગએલા અનેક આંખાના વૃક્ષો, અસન-આહનના વૃક્ષો, આસોપાલવના વૃક્ષો, આમ્રાતક-એક પ્રકારના આમ્રવૃક્ષો, (જેને રસાળ નામથી કહે છે) લીંબાના વૃક્ષો, કદંબના વૃક્ષો, નીપ-કલંબના અથવા અપોરીયાના વૃક્ષો, ખીલીના વૃક્ષો, મહુડાના વૃક્ષો, દેવદારના વૃક્ષો, પીપળાના વૃક્ષો, વડના વૃક્ષો, ખાખરાના વૃક્ષો, ચંદનના વૃક્ષો, સર્જ-સાદડના વૃક્ષો, અથવા આસનના વૃક્ષો અથવા અર્બુનવૃક્ષો, સાગના વૃક્ષો, ફનસના વૃક્ષો, તમાલના વૃક્ષો, અગથીયાના વૃક્ષો, કેવડાના વૃક્ષો, ચંપાના વૃક્ષો, ઇંસાદિ બહુ-વિધ વૃક્ષોથી વીંટાએલો તથા પુષ્પક્ષ્ણના ભારે કરીને નમી ગએલી મોગરાની વેલીઓ, બદધની વેલીઓ, અમરવહ્ણી અને મલ્લિકા-અટમોગરાની વેલીઓથી વીંટાએલા વૃક્ષોથી વીંટાએલો છે. વળી કેવો? તો અનેક કલ્પવૃક્ષોના સમૂહોથી તથા સોનેરી કેળો અને સોપારીના વૃક્ષોની પંક્તિઓથી વ્યાપ્ત છે. વળી મોટા મોટા સર્વોત્તમ અગીચાઓ તથા જેમાં વિવિધ ક્રમજો ખીલી રહ્યાં છે એવી અનેક નદીઓ અને સરોવરોથી વ્યાપ્ત છે. વળી મધુર શબ્દને કરતા હંસાદિક ઉત્તમ પક્ષિઓ અને અહીંતહીં ભમતા મૃગજાતોએ કરીને બહુ શોભાયમાન છે ॥૧૦-૧૨॥

सर्वेऽपि जीवाः किल यत्र मुक्ता वसन्ति च स्याव-
रजङ्गमाश्च । तं वीक्षमाणेन च तेन दृष्टा भक्तोत्त-
माः श्रीपुरुषोत्तमस्य ॥१३॥

જે શ્વેતદ્વીપમાં સ્થાવર જંગમ સર્વ કોઈપણ જીવો મુક્તોજ વસી

रत्ना छे. आवा अत्युत्तम श्वेतद्वीपने जेतां, नारदछने श्रीयुरूपो-
त्तमना उत्तम लक्ष्म्येवा श्वेतमुक्तो जेवाभां आव्या ॥१३॥

अतीन्द्रिया निर्गतसर्वपापा निष्यन्दहीनाश्च सुग-
न्धिनश्च । द्विवाहवः केऽपि चतुर्भुजाश्च श्वेताश्च
केचिन्नवनीरदाभाः ॥१४॥

पद्मच्छदाक्षाः सममानगात्राः सुरूपदिव्यावयवाः
सुसाराः । विकीर्णकेशाश्च सदा किशोराः सद्भिश्च
चिह्नैर्निखिलैरुपेताः ॥१५॥

सरोजरेखाङ्कितपाणिपादाः पद्ममिहीना मिहिराति-
तेजसः । सितांशुका ध्यानपराश्च सौम्याः कालो-
ऽपि येभ्यो भयमेति नित्यम् ॥१६॥

केवा श्वेतमुक्तो? तो अतीन्द्रिय-धन्द्रियोने अतिक्रम करीने
वर्तनारा, अटले प्राकृत धन्द्रियोन्ने वल्लत-दिव्य धन्द्रियोवाणा
अने प्राकृत धन्द्रियोवाणा जनोन्ने अदृश्य, समस्त पापे रहित,
(निर्दोष) परशेवान्ने रहित, अतिशय सुगन्धयुक्त अंगवाणा,
केटलाक द्विभुज तो केटलाक यतुर्भुज, केटलाक श्वेत शरीरवर्णुवाणा
तो केटलाक नवीन मेघसमान रथाम शरीरवर्णुवाणा, प्रकृष्टित
कमण्डण जेवां सौम्य विशाण नेत्रवाणा, न्यून के अधिकपणुन्ने
रहित होवाथी समान भापवाणा करयरणुदि अंगवाणा, इअ
वृष-सौन्दर्यवाणा अने प्रकृतिजन्य नखि होवाथी दिव्य अवयव-
वाणा, करयरणुदि अंगभां सम्यक् सार-पणवाणा, (अर्थात् दृढ
अंगवाणा) मस्तक उपर चोतरकं छुटा लांथा कणा सुंदर केशने
धारी रहेला, सदा किशोर-सोण वर्षनी वयभां वर्तता, सामुद्रिक
शास्त्रभां प्रसिद्ध शुभ समस्त चिह्नोन्ने युक्त, कमणना जेवी
रमणीय रेष्वाथी चिह्नित करयरणुतणवाणा, क्षुधा पिपासा शोक
भोड जरा मृत्यु, आ छ निर्मिओन्ने रहित अथवा 'जायतेऽस्ति,

વર્ધતે, વિપરિણમતે, સ્પક્ષીયતે, નશ્યતિ,' આ છ ઊર્મિઓ જે દુઃખ-રૂપ દેહસ્વભાવો કહેવાય છે તેનાથી રહિત, સૂર્ય કરતાં પણ અધિક તેજસ્વી, સર્વ શ્વેત વસ્ત્રોને ધારી રહેલા, શાંતસ્વભાવવાળા, નખશિખા પર્યંત ભગવન્મૂર્તિનું ધ્યાન કરવામાં તત્પર, સર્વકોઈને ચળાયમાન કરનારો કાળપણુ જેમનાથકી નિરતર ભય પામતો રહે છે, આવા દિવ્ય લક્ષણવાળા શ્વેતમુક્તો શ્વેતદ્વીપમાં નારદભૂએ જોયા ॥૧૪-૧૬॥

સાવર્ણિરૂવાચ-

અતીન્દ્રિયા નિરાતઙ્કા અનિષ્પન્દાઃ સુગન્ધિનઃ ।
કે તે નરાઃ કથં જાતાસ્તાદૃશાઃ કા ચ તદ્ભતિઃ ॥૧૭॥
શ્વેતદ્વીપઃ પયોમ્મોઘૌ વર્તતે હિ ધરાતલે ।
તદ્વાસિનામપિ કથં પ્રોક્તાતીન્દ્રિયતા ત્વયા ॥૧૮॥

આ પ્રકારે કાર્તિકસ્વામીએ કરેલું દિવ્ય શ્વેતદ્વીપનું વર્ણન અને તેમાં રહેલા દિવ્ય મુક્તોનું વર્ણન સાંભળીને જેમને મોટો સંસાર થયો છે એવા સાવર્ણિન્કુપિ પુછે છે—હે સ્વામી કાર્તિક ! અતીન્દ્રિય, કાળભયે વર્ણીત, પરશેવાએ રહિત, બહુ સુગન્ધવાળા, ઈંસાદિ લોકવિલક્ષણુ લક્ષણુવાળા નરો કહ્યા તે દેવાદિકને મધ્યે ક્યા નામથી કહેવાય છે ? અને તેવા અતીન્દ્રિયાદિ ધર્મવાળા ક્યા સાધનથી થયા છે ? અને તેઓ આગળ કઈ ગતિને પામશે ? આ ત્રણ મારા પ્રશ્નો છે, વળી જે શ્વેતદ્વીપ કહ્યો તેતો ભૂમિઉપર વર્તતો જે ક્ષીરસાગર તેના ઉત્તર તટ ઉપર વર્તતો લૌકિક છે, તેવા ભૂમિસ્થ શ્વેતદ્વીપના નિવાસીઓને પણ તમોએ અતીન્દ્રિયતા કેમ કહી ? ત્યાં અતીન્દ્રિયતા સભવતી નથી ॥૧૭-૧૮॥

યે બ્રહ્મણ્યક્ષરે ધ્યાન્નિ સચ્ચિદાનન્દરૂપિણિ ।
સ્થિતાઃ સ્પુશ્ચિન્મયા મુક્તાસ્તે તથા સ્યુર્નહીતરે ॥૧૯॥
'પૃત્તસ્તત્ત્વં મહાપુરમ્' 'તદક્ષરે પરમે વ્યોમન્' 'યદ્ભૂત્વા ન તિવતન્તે

તદ્વામ પરમં મમ' ઇત્યાદિ શ્રુતિ સ્મૃતિઓએ નિલપણે પ્રતિપાદન કરેલા સચ્ચિદાનંદરૂપ અક્ષરધામમાં જે ચૈતન્યમૂર્તિ મુક્તો રહ્યા છે તે જ તેવા અતીન્દ્રિયત્વાદિ સ્વભાવવાળા છે. આવા મુક્તો અક્ષરધામથી ખીન્ત લૌકિક ધામમાં હોઈ શકે જ નહિ. આ પણ એક સંશય રહે છે ॥૧૯॥

एतं मे संशयं छिन्धि परं कौतूहलं हि मे ।

त्वं हि सर्वकथाभिज्ञस्ततस्त्वामाश्रितोऽस्म्यहम् ॥૨૦॥

આમાં મને બહુ બહુ આશ્ચર્ય જણાય છે, તો આ મારા યોગ્ય સંશયોને તમો જ નિવારણ કરો. કારણ કે તમો મારા સંશયો નિવૃત્ત થાય એવી સર્વ કથાઓને જાણો છો. એમ જાણીને જ હું તમારે આશરે આવ્યો છું ॥૨૦॥

स्कन्द उवाच-

एकान्तोपासनेनैव प्राक्कल्पेषु रमापतेः ।

ये ब्रह्मभावं सम्प्राप्ता अजरामरतां गताः ॥૨૧॥

अक्षराख्याः पुमांसस्ते श्वेतद्वીपेऽत्र धामनि ।

सेवितुं वासुदेवं तं स्थिता देवर्षिणेक्षिताः ॥૨૨॥

આ પ્રકારે સાવાહિ મુનિએ પુછેલા કાર્તિક સ્વામી તેમના પ્રશ્નોના ઉત્તરો આપતાં પ્રથમ કયા તે નરો? અને તેવા શી રીતે? આ બે પ્રશ્નો ઉત્તર આપે છે—પૂર્વ કલ્પોમાં લક્ષ્મીપતિ શ્રીનારાયણની એકાંત ઉપાસનાથી જ તેઓ બ્રહ્મભાવને પામતાં અજરામરભાવને પામીને અક્ષરધામને પામી ગયા હતા, તે અક્ષરનામના મુક્ત પુરુષો આ ભૂમિઉપર વર્તતા શ્વેતદ્વીપ ધામમાં સર્વોપાસ્ય શ્રીવાસુદેવની સેવા કરવા આવી રહ્યા હતા, તેઓને નારદજીએ જોયા હતા. આ રીતે તમોએ પુછેલા બે પ્રશ્નોનો ઉત્તર જાણો ॥૨૧-૨૨॥

प्राप्ते प्रलयकाले तु पुनश्चाक्षरधामनि ।

स्थासन्ति ते स्वतन्त्राश्च कालमायाभयोज्જિતાः ॥૨૩॥

કઈ ગતિને પામશે? આ પ્રશ્નનો ઉત્તર આપું છું-તે અક્ષર-
મુક્તો કાળમાયાના ભયે રહિત, માટેજ સ્વતંત્ર હોવાથી પ્રલયકાળ
પ્રાપ્ત થતાં તો ફરીથી અક્ષરધામમાં જઈને રહેશે. એમની ગતિ
યથાપૂર્વ ઉત્તમ જ થાય છે ॥૨૩॥

अत्रापि पुरुषा ये तु मायाजाता अतः क्षराः ।

तेऽपि सद्भिः साधनैर्वै जायन्ते तादृशाः किल ॥२४॥

કેવળ તેઓ જ તેવા છે એમ નહિ, પણ આ લોકમાં વર્તતા
ક્ષરપુરુષો પણ શ્રેષ્ઠ સાધનોના બળથી તેવા જ થાય છે, એમ હવે
કહે છે-આ લોકમાં પણ જેતો માયાજાત-એટલે તેના કાર્યભૂત
ચોવીશ તત્ત્વમય દેહસંબંધને પામેલા ક્ષેત્રજ્ઞો, (સ્વયં ક્ષેત્રજ્ઞો
ઉત્પન્ન થતા નથી, કેમકે તેઓ અજ અચ્છેદ્ય અભેદ્ય અમર
સ્વભાવવાળા છે) માટે જ ક્ષરસંસારવાળા એટલે કર્મયોગે મળેલાં
જે કરણ કલેવર ભોગ્ય ભોગ્યોપકરણ ભોગસ્થાનો તેથી વ્યયોગને
પામનારા છે તે પુરુષો પણ જો આગળ કહેવામાં આવશે એવાં
શ્રેષ્ઠ સાધનોને સિદ્ધ કરે તો તેનાથી જ અક્ષરપુરુષ જેવા નિશ્ચ
થાય છે ॥૨૪॥

अहिंसया च तपसा स्वधर्मेण विरागतः ।

वासुदेवस्य माहात्म्यज्ञानेनैवात्मनिष्ठया ॥२५॥

भक्त्या परमया नित्यं प्रसङ्गेन महात्मनाम् ।

हरिसेवाविहीनानां मुक्तीनामप्यनिच्छया ॥२६॥

सिद्धीनामणिमादीनां सर्वासां चाप्यकाङ्क्षया ।

अन्योन्यं श्रुतिकीर्तिभ्यां श्रीहरेर्जन्मकर्मणाम् ।

भवन्ति तादृशा नूनं पुरुषा मुनिसत्तम ! ॥२७॥

અક્ષરધામની પ્રાપ્તિનાં તે સાધનોને કહે છે-પ્રાણિમાત્રનો
દ્રોહ નહિ કરવારૂપ અહિંસા, શાસ્ત્રવિહિત કાયકલેશરૂપ તપ, સદા-
ચારપાણનરૂપ સ્વધર્મ, ભગવાનથી વ્યવસ્થા વસ્તુમાત્રમાં અના-

સક્રિતરૂપ વૈરાગ્ય, વાગુદેવનું અક્ષરપરત્વાદિ માહાત્મ્યજ્ઞાન, આત્મ-
જ્ઞાનરૂપ દૃઢ આત્મનિષ્ઠા, ભગવાનમાં સતત સર્વોત્કૃષ્ટ પ્રેમલક્ષણા
ભક્તિ, એકાંતિક મહાત્માઓનો સમાગમ, ભગવત્સેવાએ રહિત
એવી ચતુર્ધા મુક્તિઓનીપણુ અનિચ્છા, (ચતુર્ધા મુક્તિની પણુ
ઇચ્છા ન રાખવી) અણિમાદિ સમસ્ત સિદ્ધિઓનીપણુ અનિચ્છા,
ભગવાનનાં દિવ્ય જન્મ કર્મ નામોનું પરસ્પર પ્રેમથી શ્રવણકીર્તન,
ઇત્યાદિ રૂપ સાધનોવડે હે મુનિસત્તમ ! ક્ષર પુરુષોપણુ અક્ષર
પુરુષો જેવા નિશ્ચે થાય છે. એકસાથે જેમતેમ કહેલાં ઉપરનાં
સાધનોમાં એવો ક્રમ જાણવો-સાધનોમાં મુખ્ય તો અનન્ય
ભક્તિ છે, તેમાં સ્વધર્મ આત્મજ્ઞાન વૈરાગ્ય માહાત્મ્યજ્ઞાન આદિક
તો અંગ છે. બીજાં આહિંસાદિ સાધનોતો સાંગ ભક્તિની નિર્વિદ્ય
સિદ્ધિમાં ઉપયોગી છે ॥૨૫-૨૭॥

જગત્સર્ગે જાયમાનેઽપ્યેતે કાલવશાત્કચિત્ ।

ન જાયન્તે સ્વતત્રત્વાન્ન નશ્યન્તિ લયેઽન્યવત્ ॥૨૮॥

જેઓ આ સાધનોવડે શ્વેતદ્વીપસ્થ અક્ષરમુક્તો જેવા થયા
છે તેઓ સ્વતંત્ર થએલા હોવાથી જ્યારે જગતનો સર્ગ થાય છે
ત્યારે પણુ કાળવશાત્ ક્યારેય ઉત્પન્ન થતા નથી તેમ જ્યારે પ્રલય
થાય છે ત્યારે બીજાઓનીપેઠે નાશપણુ પામતા નથી. કાળકૃત
કાર્યમાં તેઓ આવતા નથી. આ અર્થ ભગવાને ગીતામાં “ઇદં
જ્ઞાનમુપાધિત્ય મમ સાધર્મ્યમાગતાઃ । સર્ગેઽપિ નોપજાયન્તે પ્રલયે ન
વ્યયન્તિ ચ ॥” આ વચનથી કહ્યો છે ॥૨૮॥

અત્ર તે કથયિષ્યામિ કથાં પૌરાણિકાં મુને ! ।

યથાત્રત્યોઽપિ મનુજસ્તથા માવમુપેયિવાન્ ॥૨૯॥

હે મુને ! આ આહિંસાદિ સત્સાધનોના બળથી અક્ષરનામના
શ્વેતદ્વીપસ્થ મુક્તો જેવા થવાની બાબતમાં આ મર્ત્યલોકનો પણુ
મનુષ્ય જે પ્રકારોએ કરીને અક્ષરનામના શ્વેતદ્વીપસ્થ મુક્તોના
ભાવને પામે એવી એક પુરાતની કથા તમને કહી સંભળાવું છું ॥૨૯॥

વિસ્તીર્ણૈષા કથા બ્રહ્મન્ ! શ્રુતા મે પિતૃસન્નિઘૌ ।
સૈપાઽઘ તવ વક્તવ્યા કથાસારો હિ સ સ્મૃતઃ ॥૩૦॥

इति श्रीस्कन्दपुराणे विष्णुखण्डे श्रीवासुदेवमाहात्म्ये
श्वेतद्वीपमुक्तवर्णननामा चतुर्थोऽध्यायः ॥१॥

હે બ્રહ્મન્ ! આ કથા બહુ વિસ્તારવાળી વર્તે છે. તે મેં પિતા
મહાદેવની સમીપે સાંભળી હતી. તે આ કથા હાલમાં તમને કહેવા
જેવી છે. કેમ કે આ તો બધી કથાઓના સારૂં છે ॥૩૦॥

इति श्रीस्कंदपुराणु विष्णुखण्डे श्रीवासुदेवमाहात्म्ये
श्वेतद्वीपमुक्तवर्णननामा चतुर्थोऽध्यायः ॥४॥

સ્કન્દ ઉવાચ—

આસીદ્રાજોપરિચરો વસુનામા પુરા મુને !
ભૂમર્તુરાયોસ્તનયઃ સ્વ્યાતશ્ચાસાવમાવસુઃ ॥
આસખંડલસલ્લો ભક્તિ પ્રાપ્તો નારાયણે પ્રભૌ ॥૧॥
ધાર્મિકઃ પિતૃમક્તશ્ચ પિતૃન્દેવાંશ્ચ તર્પયન્ ।
સદાચારરતો દક્ષઃ ક્ષમાવાનનસૂયકઃ ॥૨॥
સર્વોપકારકઃ શાન્તો બ્રહ્મચર્યરતઃ શુચિઃ ।
અક્રોધનશ્ચ મિતશ્ચમૃદુર્નિર્વ્યસનો મુનિઃ ॥૩॥
નિર્દ્વન્દ્વો નિર્વિકારશ્ચ નિર્માનો ધીર આત્મવિત્ ।
નિર્દમ્ભો માનદો યોગી તપસ્વી વિજિતેન્દ્રિયઃ ॥૪॥
ધનપુત્રકલત્રૈપુ વિરક્તઃ સ્વજનાદિપુ ।
નારાયણમનું ભક્તયા સ જજાપાન્વહં નૃપઃ ॥૫॥

અધ્યાય ૫ મો.

કાર્તિકસ્વામી કહે છે—હે સાવાણિ મુને ! પૂર્વે ઉપરિચર-
આકાશમાં વિચરનારો વસુ નામનો એક રાજા હતો. કેવો રાજા ? તો
આયુ નામના ભૂપતિનો પ્રિયપુત્ર, અમાવસુ એવા ખીજા નામથી
પણુ વિખ્યાત, ઇન્દ્રરાજાનો પરમ મિત્ર, મહા પ્રભુ શ્રીનારાયણમાં
દૃઢ ભક્તિનિષ્ઠાને પામેલો, સત્પુરુષોના સદાયરણુમાં પ્રીતિવાળો,
માટે જ સ્વધર્મમાં નિષ્ઠાવાળો, પિતા અને ખીજા સંબન્ધિઓની
શુશ્રૂષામાં પ્રીતિવાળો, અગ્નિષ્વાત્તાદિ પિતૃગણો અને બ્રહ્મા ઇન્દ્રા-
દિદેવગણોના તર્પણમાં તત્પર, પોતાના શ્રેયના સાધનમાં નિપુણ,
પરાપરાધને સહન કરવારૂપ ક્ષમાવાળો, પરગુણોમાં દોષારોપણુ-
રૂપ અસૂચાએ રહિત, સર્વકોઈનો ઉપકાર કરવાના સ્વભાવવાળો,
શાંતપ્રકૃતિવાળો, ગૃહસ્થોચિત બ્રહ્મચર્યમાં દૃઢ સ્થિતિવાળો, બાહ્ય
આલ્પંતર શૌચવાળો, ક્રોધવેગે વર્જીત, અલ્પ આહાર કરનારો,
મૃદુ-કોમળવાલીવાળો અથવા અક્રાંત ચિત્તવાળો, મનુષ્યે કહેલાં
મૃગયા આદિક અઘાર વ્યસનોએ વર્જીત, આત્મા પરમાત્માના
મનનશીલ, સુખદુઃખાદિ દ્વન્દ્વથી પરાભવ નહિ પામનારો, કોઈપણ
પ્રકારના વિકારે વર્જીત, પોતે સર્વગુણસંપન્ન હોવા છતાં તેના માને
રહિત, વિકારના હેતુઓ ઉપસ્થિત થતાં પણ મહા ધૈર્યવાળો,
આત્મજ્ઞાને પરિપૂર્ણ, દંભે રહિત એટલે બાહ્ય આલ્પંતર એક જ
સ્થિતિવાળો, ખીજાઓને યથાયોગ્ય માન આપનારો, ગીતામાં
પ્રદર્શવિલા કર્મયોગવાળો, શાસ્ત્રવિહિત ભોગસંકોચરૂપ તપવાળો,

૧ હવે સત્સાધનના બળથી ચેતદ્રીપરસ્થ મુક્તો બેવા થવામાં ઉપરિચર
વસુની આખ્યાયિકાને ત્રણ અધ્યાયથી કહે છે. તેમાં પ્રથમ આ અધ્યાયમાં
તો ઉપરિચર વસુના સદ્ગુણોનું વર્ણન, તે પછી કહાચિત્ તેનો દેવપક્ષપાતને
હીથે સ્વર્ગયત્રી ભ્રષ્ટ થઇને યએશી ભૂમિવિવરમાં પ્રવેશ, તેપછી નારાયણના
અનુબ્રહ્મથી ફરીથી તેને યએશી સ્વર્ગની પ્રાપ્તિ, તેપછી વળી પિત્રિઓના
શાપથી ભૂમિઉપર નેદિદેરાનો રાજ થઇને ફરીથી યએશી સ્વર્ગપ્રાપ્તિ, ત્યાં
રહેલા નારદાદિ પરમર્ષિઓના સમાગમથી વાસુદેવની દુઃક ઉપાસના કરવાથી
તેને યએશી ગોત્રોક પરમપદની પ્રાપ્તિ, વિગેરે બાબતો વર્ણવી છે.

ઇન્દ્રિયરૂપ શત્રુઓને વિશેષપણે હતી રહેલી અને ધન પુત્ર કલત્ર તથા ખીજા સ્વજનાદિકમાં અતિશય વૈરાગ્યવાળો હતો. આવા સર્વ સદ્ગુણોએ સંપન્ન આ વસુરાજા પ્રતિદિન ભક્તિથી નારાયણના અષ્ટાક્ષર મંત્રને જ પતો હતો ॥૧-૫॥

તસ્મૈ તુષ્ટોઽથ ભગવાન્ વાસુદેવઃ સ્વયં દદૌ ।

સામ્રાજ્યં સોઽપ્યનાસક્તસ્ત્ર મેજે તમાદરાત્ ॥૬॥

આવા તે ભક્તવર્થ રાજા ઉપર પ્રસન્ન થએલા સ્વયં ભગવાન વાસુદેવે તેને સાર્વભૌમ રાજ્ય આપ્યું હતું. સામ્રાજ્યપ્રાપ્તિ પછી પણ આ રાજા રાજ્યમાં આસક્તિએ રહિત થઈને આદરથી તે ભગવાનને જ ભજતો હતો ॥૬॥

તત્ત્રોક્તેન વિધાનેન પશ્ચકાલં સમાહિતઃ ।

પૂજયામાસ દેવેશં તચ્છેપેણ સુરાન્ પિતૃન્ ॥૭॥

વળી આ રાજા સાવધાન થઈને પંચરાત્રમાં કહેલા વિધિને અનુસારે પ્રાતઃ-સંગવ-મધ્યાહ્ન-અપરાહ્ન-સાયાહ્ન, આ પાંચ કાળમાં પૃથક્ પૃથક્ શ્રીનારાયણની પૂજા કરતો હતો અને ભગવાનની પૂજા કરતાં અવશેષ રહેલા ચંદન પુષ્પ નૈવેદ્યાદિકવડે દેવો તથા પિત્રિઓની પૂજા કરતો હતો ॥૭॥

તેષાં શેપેણ વિપ્રાંશ્ચ સંવિમજ્યાશ્રિતાંશ્ચ સઃ ।

શેપાન્નમ્બુક્ સત્યપરઃ સર્વભૂતેષ્વર્હિસકઃ ॥૮॥

વળી આ રાજા દેવપિત્રિઓના શેષથી વિપ્રોની પૂજા કરતો હતો. પછીથી પોતાના આશ્રિત પોષ્યવર્ગને યથાયોગ્ય જમાડીને તેના શેષ અન્નને જખતો હતો. એ જ રીતે સર્વકોઈ ભોગ્યવસ્તુનો ઉપર કલા પ્રમાણે પરાયે ઉપયોગ કરીને પછીથી પોતાના ઉપયોગમાં લેતો હતો. વળી સત્યપરાયણ અને સર્વ ભૂતોની હિંસાએ રહિત હતો ॥૮॥

भक्षणे दौषमविदत्प्राणिमात्रामिपस्य तु ।

महापातकवद्राजा स्वप्रजाश्च तथाऽवदत् ॥९॥

वणी आ द्याणु राज, प्राणिमात्रनुं ने भांस तेना लक्षणुभां तो मद्यपाप नेदलो होय स्वयं समजतो હતો અને પોતાની પ્રજા-ઓને પણ તેમજ સમજાવતો હતો ॥૯॥

सर्वभावेन मेजेऽसौ देवदेवं जनार्दनम् ।

अनादिमध्यनिधनं लोककर्तारमव्ययम् ॥१०॥

આટલાથી આ રાજા કૃતકૃત્ય ન હતો, પરંતુ તે સર્વના ક્ષણભૂત ભગવદ્ભક્તિને પણ સર્વેભાવથી કરતો હતો એમ હવે કહે છે- આ રાજા જનાર્દન-સર્વ જનોએ અભીષ્ટ અર્થ માટે પ્રાર્થના કરવા યોગ્ય, જેમનો આદિ-ઉત્પત્તિ મધ્ય-સ્થિતિ અને નિધન-નાશ નથી, અર્થાત્ સ્વતઃસિદ્ધ, સર્વલોકોના કર્તા, અવ્યય-વ્યયસ્વભાવે સહિત અને દેવદેવ એવા ભગવાનને આગળ કહેશે એવા સર્વ-ભાવથી-કાય વાણી મનથી ભજતો હતો ॥૧૦॥

श्रीवासुदेवपदयोः स चकार मनः स्थिरम् ।

श्रोत्रे च नित्यं भगवत्कथायाः श्रवणे नृपः ॥११॥

नयने स्वे मुकुन्दस्य तद्भक्तानां च दर्शने ।

गुणगाने हरेर्वाणीं चक्रे भूमिपतिः स तु ॥१२॥

नारायणाङ्घ्रिसंસ્પૃષ્ટતુલસીપુષ્પસૌરમે ।

घ्राणं चकार च नृपो नान्यगन्धेषु कर्हिचित् ॥१३॥

श्रीशोषभुक्तवस्त्रादिस्पर्शने च त्वचं निजाम् ।

चकार रसनामन्ने नारायणनिवेदिते ॥१४॥

भगवन्मन्दिरक्षेत्रसदन्तिकगतौ तथा ।

चकार चरणौ राजा सेवार्या च કરા હરેઃ ॥૧૫॥

ઉત્તમાઙ્ગં ચ ચક્રેઽસૌ વિષ્ણુપાદામિવન્દને ।
 સર્વ્યં ચકાર પરમં મહાભાગવતેષુ સઃ ॥૧૬॥
 ઈકોઽપિ ન ક્ષણસ્તસ્ય વિના ભક્તિં રમાપતેઃ ।
 જગામ કિલ રાજર્ષેસ્તદીયવ્રતચારિણઃ ॥૧૭॥
 મહદ્ધિરેવ સમ્મારૈર્વિષ્ણોર્જન્મદિનોત્સવાન્ ।
 ચક્રે તદર્થમુદ્યાનમન્દિરોપવનાનિ ચ ॥૧૮॥

સર્વ ભાવથી ભજન કરવાનો પ્રકાર પ્રદર્શાવે છે—આ ભાગ-
 વતધર્મનિષ્ઠ રાજાએ નિરંતર શ્રીવાસુદેવના ચરણારવિંદમાં પોતાનું
 મન સ્થિર-નિશ્ચળ કર્યું હતું. પોતાના કાન ભગવદ્વાચના શ્રવણમાં
 નિત્ય જોડી દીધા હતા. પોતાનાં નેત્રો મુકુંદ-મુક્તિદાતા ભગવાનનાં
 અને તેમના ભક્તોનાં દર્શન કરવામાં જોડી દીધાં હતાં. વળી આ
 ભૂપતિએ પોતાની વાણી ભગવાનના ગુણો ગાવામાં જોડી દીધી
 હતી. પોતાની નાસિકા ભગવાનના ચરણના સ્પર્શવાળી તુલસી
 તથા યુષ્મોના સુગંધને ગ્રહણ કરવામાં જોડી દીધી હતી પણ તે
 ચક્રી ખીન્દ ગંધોના ગ્રહણમાં ક્યારેપણ નહિ. પોતાની ત્વગિન્દ્રિય
 લક્ષ્મીપતિ ભગવાનના ઉપભોગમાં આવેલાં વસ્ત્રો વિભૂષણો
 વાહનો વિગેરેનો સ્પર્શ કરવામાં કરી રાખી હતી. પોતાની રસના
 ઇન્દ્રિય નાશયણને નિવેદન કરેલા ચતુર્વિધ અન્નાદિકના ગ્રહણમાં
 જોડી રાખી હતી. આ રાજાએ પોતાના પાદો ભગવાનનાં મંદિરો,
 પુણ્યક્ષેત્રો અને સત્યરૂપોને સમીપે જવામાં જોડી રાખ્યા હતા
 તથા પોતાના હાથ ભગવાનની સેવામાં સદાય જોડી રાખ્યા હતા.
 વળી આ રાજાએ પોતાનું મસ્તક શ્રીવિષ્ણુ ભગવાનના ચરણમાં
 જે અભિવંદન તેમાં કરી રાખ્યું હતું. શ્રેષ્ઠ સખાપણું તો ભગવાનના
 એકાંતિક ભક્તોવિષે જ કરી રાખ્યું હતું. ભગવાન સંબન્ધી એકા-
 દશીઆદિક વ્રતને આચરતા, રાજા છતાં પણ ઋષિની પેઠે વર્તતા
 હોવાથી રાજર્ષિપણે પ્રખ્યાતિને પામેલા આ ઉપરિચર વસ્તુને
 લક્ષ્મીપતિ શ્રીહરિની હરકોઈ ભક્તિ વિના એક ક્ષણમાત્ર પણ કાળ

વ્યર્થ જતો ન હતો. વળી આ મહારાજ છતાંપણુ ભગવાન્ શ્રીકૃષ્ણના જન્મમાહત્તી સમનવતી આદિક જન્મોત્સવોને મોટી મોટી શ્રેષ્ઠ સામગ્રીઓવડે જ કરતો હતો અને ભગવાનને માટે મોટાં મંદિરો તથા પુષ્પપ્રધાન બગીચાઓ તથા ફળપ્રધાન વાડીઓને પણુ કરતો હતો. આ રીતે સર્વ ભાવથી ભગવાનને અખંડ ભજતો હતો ॥૧૧-૧૮॥

इत्थं नारायणे भक्तिं वहतो ब्राह्मणोत्तम ! ।
 एकशय्यासनं तस्य दत्तवान् देवराट् स्वयम् ॥१९॥
 वैजयन्तीं ददौ मालां तस्मा इन्द्रोऽतिशोभनाम् ।
 अम्लानपङ्कजमयीं तथा रत्नानि भूरिशः ॥२०॥

હે બ્રાહ્મણોત્તમ સાવણિમુને ! આ પ્રકારે શ્રીનારાયણને વિષે દૃઢ ભક્તિને કરતા ઉપરિચર વસુરાજને, સ્વયં દેવરાજ ઇન્દ્ર, પોતે જે આસન-ગાદી ઉપર બેસતો હતો તેજ અર્ધો ગાદી ઉપર આદરથી બેસારતો હતો. એટલુંજ નહિ પણુ ઇન્દ્રે તે રાજને નહિ કરમાઈ નય એવાં કમળથી બનાવેલી, માટેજ અતિ શોભાયમાન એવી વૈજયંતી નામની, પાદપર્યંત લાંબી માળા તથા ઘણું રત્નોપણુ આપ્યાં હતાં ॥૧૯-૨૦॥

आत्मा राज्यं धनं चैव कलत्रं वाहनादि च ।
 यत्तद्भगवतः सर्वमिति तत्प्रेक्षितं सदा ॥२१॥

વળી આ રાજાએ પોતાનો આત્મા, રાજ્ય, ધન, સ્ત્રી, રથ ગાદિ વાહનો, આ સર્વ જે પોતાનું વસ્તુ તે ભગવાનું જ છે એટલે ભગવદર્થે જ મેં રાખ્યું છે પણુ સ્વાર્થે નહિ એવો સદાયને માટે ખુદ્ધિથી નિશ્ચય કરી રાખ્યો હતો. અર્થાત્ ધન ધામાદિ સર્વ ભગવાન્ પરાયણુ કરીરાખ્યું હતું. જે ભગવાનના ઉપયોગમાં ન આવે તેનો સાગપણુ કરી દેતો હતો. આરીતે ભક્તિપરાયણુ વર્તતા રાજાનું આથી દાસપણું અને આત્મનિવેદનપણું જણાવ્યું ॥૨૧॥

કામ્યા નૈમિત્તિકાજસ્રં યજ્ઞીયાઃ પરમાઃ ક્રિયાઃ ।

સર્વાઃ સાચ્વતમાસ્થાય વિધિં ચક્રે સમાહૃતઃ ॥૨૨॥

વળી તે આ રાજા પુત્રેષ્ટ્યાદિ કામ્યકર્મો, શ્રાદ્ધાદિ નૈમિત્તિક કર્મો, શ્રદ્ધાદિ દેવોના આરાધનરૂપ યજ્ઞસંબન્ધી ક્રિયાઓ અને પરમ-ભગવત્પ્રસન્નતાયે નિષ્કામપણે કરાતી ક્રિયાઓ, આ સર્વને પંચરાત્રોક્ત વિધિને અનુસારે સાવધાન થઈને નિરંતર કરતો હતો ॥૨૨॥

પञ्चરાત્રવિદો મુખ્યાસ્તસ્ય ગૈહે મહાત્મનઃ ।

પ્રાયણં ભગવત્પ્રત્તં મુજ્જતે સ્વાગ્રતો દ્વિજાઃ ॥૨૩॥

મહાત્મા તે રાજાના ઘરમાં પંચરાત્ર તંત્રને જાણનારા મુખ્ય શ્રેષ્ઠ બ્રાહ્મણો ભગવાનને નિવેદન કરેલા અત્ર કૃણાદિ ઉપહારને પ્રથમ જમતા હતા ॥૨૩॥

તસ્ય પ્રશાસતો રાજ્યં ધર્મેણામિત્રવાતિનઃ ।

નાનૃતા વાક્ સમમવન્મનો દુષ્ટં ન ચાભવત્ ॥

ન ચ કાયેન કૃતવાન્ સ પાપં પરમાણ્વપિ ॥૨૪॥

આ પ્રકારે ધર્મથી રાજ્યને કરતા અને નીતિથી શત્રુને હણતા એવા આ રાજાની વાણી કદાપિ અસત્ય ન હતી અને મન પણ દુષ્ટ-માનેષ્યાદિદોષદૂષિત ન હતું. વળી આ રાજા અલ્પપણુ પાપને દેહથી કરતો ન હતો ॥૨૪॥

પञ्चરાત્રં મહાત્રં ભગવદ્ભક્તિપુષ્ટયે ।

શુશ્રાવાનુદિનં રાજા ભગવદ્ભક્તવક્ત્રતઃ ॥૨૫॥

વળી આ રાજા ઉક્ત ભગવદ્ભક્તિની પરિપુષ્ટિમાટે ભગવાનના એકાંતિક ભક્તોના મુખથી પંચરાત્ર નામના નારદમુનિકૃત મહાતંત્રને પ્રતિદિન સાંભળતો હતો ॥૨૫॥

ધર્મં સંસ્થાપયન્ શુદ્ધં રજ્જયન્સકલાઃ પ્રજાઃ ।
પાલયામાસ પૃથિવીં દિવમાશ્વળ્ડલો યથા ॥૨૬॥

વળી આ રાજા રાજ્યમાં શુદ્ધ સનાતન ધર્મની સ્થાપના કરતો થકો અને સર્વ પ્રજાઓને ઇષ્ટની પ્રાપ્તિ કરી આપવી અને અનિષ્ટની નિવૃત્તિ કરી આપવી તેવડે રંજન કરતો થકો ઇન્દ્ર નેમ સ્વર્ગને પાળે છે તેમ પૃથ્વીનું પાલન કરતો હતો. શુદ્ધ ધર્મ “અદ્રોહશ્ચાપ્યલોભશ્ચ” આ વચનથી આગળ કહેવામાં આવશે ॥૨૬॥

અપિ સપ્તવિધસ્તસ્ય રાજ્યે પલ્લભક્ષકઃ ।
પુમાન્કોઽપ્યભવન્નૈવ ન ચ પાપળ્ડવેવિણઃ ॥૨૭॥

વળી આ રાજ્યે ચલાવેલા પોતાના રાજ્યમાં સાતેય પ્રકારનો માંસભક્ષક કોઈપણ પુરુષ હતો જ નહિ. માંસભક્ષક સાત પ્રકારના પુરુષો મત્સ્ય પુરાણમાં “આહર્તા ચાનુમન્તા ચ વિશક્તા ક્રયવિક્રયી । સંસ્કર્તા ચોપમોક્તા ચ શ્વાદકાઃ સર્વે ય્વ હિ ॥” આ વચનથી કહ્યા છે. ૧ પશુઓને લાધી આપનારો, ૨ તેને અનુમોદન આપનારો, ૩ પશુઓને મારનારો, ૪ માંસને વેચનારો, ૫ માંસને લેનારો, ૬ માંસને રાંધી આપનારો, ૭ માંસને ખાનારો, આ સાતેયને માંસભક્ષક જ સમજવા. તથા પોતાના રાજ્યમાં પાખંડ વેપને ધારીને લોકોને ઠગનારાઓ પણ કોઈ હતા નહિ. વેદશાસ્ત્રથી વિરુદ્ધ વર્તનારાને પાખંડી જાણુધા ॥૨૭॥

અસાધ્યો યોપિતશ્ચૈવ પુરુષાઃ પારદારિકાઃ ।
ન શ્રુતાસ્તસ્ય રાજ્યે ચ ધર્મસંહારકારિણઃ ॥૨૮॥

વળી આ રાજા રાજ્ય કરતો હતો ત્યારે રાજ્યમાં વ્યભિચારી પુરુષો તથા વ્યભિચારીણી નારીઓ તથા વર્ણસંકરતાને કરનારા જનો કોઈ પણ શ્રવણે સંભળાતા હતા નહિ. સર્વ કોઈ સ્ત્રી પુરુષો સ્વધર્મપરાયણ હતા ॥૨૮॥

एकादशविधं मद्यं त्रिविधां च सुरामपि ।

नाजिघ्रादपि कोऽपीह तस्मिन् राज्यं प्रशासति ॥२९॥

वणी आ रात न्यारे रातन्यभार यक्षावतो त्वारे पोताना रातन्यमां अगीयार प्रकारनुं मद्य अने त्रयु प्रकारनी सुराने कोर्ध पणु मुधी पणु शक्तो न छतो. तो पीवानीतो वात न शी करवी ? अगीयार प्रकारनुं मद्य अने त्रयु प्रकारनी सुरा मनुस्मृतिमां कडी छे ते ते थकी नालुवी ॥२९॥

एवंगुणः स तु कापि पक्षपातादिवोकसाम् ।

मिथ्यालापादिवो भ्रष्टः प्रविवेश महीतलम् ॥३०॥

आवा अनेक सहगुणोये संपन्न जेवो पणु आ रात कोर्ध समये देवताओंना पक्षपातने कीधे मिथ्या आलाप करवाथी स्वर्ग थकी पडीने भूतजमां प्रवेश करी गयो ॥३०॥

अन्तर्भूमिगतश्चासौ सततं धर्मवत्सलः ।

नारायणपरो भूत्वा तन्मन्त्रमजपत्स्थिरः ॥३१॥

भूमिना विवरमां प्रविष्ट थजेवो पणु आ रात आधी असल्ल अपूर्व आपत्तिमां पणु निरतर धर्मवत्सल, स्थिरचित्त, नारायणु पशयलु थधने तेमना अष्टाक्षरमंत्रना नपमां तत्पर थर्ध रलो ॥३१॥

तस्यैव च प्रसादेन पुनरेवोत्थितस्तु सः ।

दिवं प्राप्य सुखं तत्र मनोभीष्टं समन्वभूत् ॥३२॥

भूविवरमां प्रवेशी जजेवो पणु आ रात श्रीनारायणुना न प्रसादथी, त्यांधी उपर नीकणी आधीने इरीथी स्वर्गने पाभीने त्यांना मनोभीष्ट मद्य सुधने कोजवथा लाज्यो ॥३२॥

पुनश्चेदिपतिर्भूत्वा भुव्यसौ पितृश

पञ्चरात्रोक्तविधिना

१५९

॥

वणी आ राज क्रीथी पित्रिओना शापथी भूमिउपर रूदि-
देशानो अधिपति थयो, आ अवस्थाभां पणु आणसे रूदित-
सावधान थधने पंचरात्रभां कहेला विधिने अनुसारे भगवद्भक्ति-
परायणु थध रूधो ॥३३॥

स्वर्गलोकं ततः प्रापदिव्यदेहेन भूपतिः ।

उपासनां च तत्रत्यैः परमर्षिगणैः सह ॥३४॥

दृढीकुर्वन्भगवतः कश्चित्कालमुवास तत् ।

परं पदमथ प्रापद्वासुदेवस्य निर्मयम् ॥३५॥

इति श्रीस्कन्दपुराणे विष्णुखण्डे श्रीवासुदेवमाहात्म्ये

उपरिचरवसुसद्गुणवर्णननामा पञ्चमोऽध्यायः ॥५॥

ते राजदेहनो नाश थया पधी वणी आ राज दिव्यदेहथी स्वर्ग
लोकने पाभीने डेटलोक काण त्यां सुभेथी रूधो. अनंतर त्यां रूहेला
नारदादि मुनिवरोनी साथे रूडीने श्रीकृष्णुनी उपासनानी दृढता
साधीने, प्राकृत पदार्थोभां रागरूदित थतां देवदेहने त्याग करीने,
वासुदेवनुं भायापर थने 'यद्भवा न निवर्तन्ते तद्धाम परमं मम'
आ गीतावाक्यभां कला प्रमाणे अपुनरावृत्ति स्थान डोवाथी
सर्वोत्तम, निर्लय, जेवा जोलोकपदने पाभी गयो ॥३४-३५॥

इति श्रीस्कंदपुराणे विष्णुखण्डे श्रीवासुदेवमाहात्म्ये उपरि-

चरवसुसद्गुणवर्णननामा पंचमोऽध्यायः ॥५॥

सावर्णिरुवाच-

स हि भक्तो भगवत आसीद्राजा महान्वसुः ।

किं मिथ्याऽभ्यवदधेन दिवो भूविवरं गतः ॥१॥

અધ્યાય ૬ સ્તો.

ભક્તરાજ રાજની મિથ્યા આલાપથી ભૂમિવિવરપ્રવેશાદિ અસદ્-
ગતિ સાંભળીને જેને અસંભાવિતપણાનો મહાસંશય થયો છે એવા
સાવર્ણિભુનિ પુછે છે—હે સ્વામી કાર્તિક! ઉપરિચર વચુ રાજ તો
ભગવાનનો મહાન્ ભક્ત હતો, આવા રાજએ એવું શું મિથ્યા
ભાષણ કર્યું? કે જેથી સ્વર્ગલોકચક્રી પડીને ભૂમિના છિદ્રમાં
પ્રવેશ કરી ગયો? તેવા શુભુશાળી રાજને 'વેદ હિંસાપર છે'
એવા અસત્ય આલાપનો અને ભૂવિવરમાં પ્રવેશનો સંભવ નથી ॥૧॥

केनोद्धृतः पुनर्भूमेः शप्तोऽसौ पितृभिः कुतः ।

कथं मुक्तस्ततो भूप इत्येतत्स्कन्द ! मे वद ॥२॥

હે સ્કંદ! વળી આ રાજનો ભૂમિના વિવરચક્રી કેલે ફરીથી
ઉદ્ધાર કર્યો (સ્વર્ગને પમાલો)? વળી આ રાજને પિત્રિઓએ
કયા કારણથી શાપ આપ્યો હતો? અને વળી તે શાપમાંથી કયા
પ્રકારે મુક્ત થયો હતો? આ ચાર પ્રશ્નો છે તેનો મને યોગ્ય
ઉત્તર વિસ્તારથી આપો ॥૨॥

स्कन्द उवाच-

शृणु ब्रह्मन् ! कथामेतां वसोर्वासवरोचिषः ।

यस्याः श्रवणतः सद्यः सर्वपापक्षयो भवेत् ॥३॥

આરીતે સાવર્ણિએ સ્વસંશય પ્રત્યે પુછેલા કાર્તિકસ્વામી કહે
છે—હે બ્રહ્મન્! ઇન્દ્રરાજના જેવી કાર્તિક જેની છે એવા ઉપરિચર
વસુરાજની તમોએ પુછેલી કથાને હું કહું છું તેને સાવધાન મનથી
તમો સાંભળો. જે કથાના શ્રવણથી તત્કાળ સર્વ પાપનો ક્ષય થઈ
જાય એવી એ મહાપવિત્ર છે ॥૩॥

૧ આ અધ્યાયમાં 'વેદ હિંસાપર છે' એવા અસત્ય ભાષણથી રાજનો
થએલો અપઃપાત તથા હિંસામય યાગ કરનારા ઇન્દ્રાદિ દેવો અને તેનો
નિવેધ કરવા આવેલા મહર્ષિઓનો પરસ્પર સંવાદ નિરૂપ્યો છે.

स्वायम्भुवान्तरे पूर्वमिन्द्रो विश्वजिदाह्वयः ।

आररम्भे महायज्ञमश्वमेधाभिधं मुने ! ॥४॥

हे मुने ! पूर्वे न्यारे प्रथमतो स्वायम्भुव नामनो मन्वंतर
वर्ततो इतो न्यारे विश्वजित् नामना इन्द्रे अश्वमेध नामना महा-
यज्ञतो आरंभ कथो ॥४॥

निवद्धाः पशवोऽजाद्याः क्रोशन्तस्तत्र भूरिशः ।

सर्वे देवगणाश्चापि रसलुब्धास्तदासत ॥५॥

आरंभेला यज्ञना समीप लागमां अहु पशुमो पास्ता अकरा
आदिक अहु पशुओ देवोओ आंध्या इता. ते समये सात्विक
अधाय देवगणोपणु रसमां लुब्ध यन्नेला होवाधी भौनपणु
वेसी रक्षा पणु येनो निषेध करी सक्या नहि ॥५॥

क्षेमाय सर्वलोकानां विचरन्तो यदृच्छया ।

महर्षय उपाजग्मुस्तत्र भास्करवर्चसः ॥६॥

आवा विषम समये सर्व लोकोना इत्याणुभाटे विचरता, मूर्धना
नेवा तेऽस्वी, वृद्ध वसिष्ठ आदिक महर्षिओ त्यां यदृच्छथी
आवी पश्येया ॥६॥

सम्मानिताः सुरगणैः पाद्यार्घ्यस्वागतादिभिः ।

ते बृहन्मुनयोऽपश्यन्मेध्यांस्तान् क्रोशतः पशून् ॥७॥

यज्ञ प्रदेशमां आवेला भोदा मुनिओनो देवगणोओ पाद्य
अर्घ्य स्वागत आदिकवरे अहु सत्कार कथो. सत्कारेला वृद्ध मह-
र्षिओओ यज्ञप्रदेशमां इणी स्वीओ पास्ता, मेध, (यज्ञयोग्य
पवित्र शुभुवाणा) अजादि पशुओ नेया ॥७॥

साचिवकानामपि च तं देवानां यज्ञविस्तरम् ।

हिंसामयं समालोक्य तेऽत्याथर्यं हि लेभिरे ॥८॥

પશુઓને લેઈ રહેલા મહર્ષિઓ સત્વગુણુ પ્રધાન એવાપણુ દેવોનો પોતે દેખેલો હિંસામય તામસ યજ્ઞવિસ્તાર લેઈને જ રોમાંચિતગાત્ર થઈને અત્યંત આશ્ચર્ય પામી ગયા ॥૮॥

ધર્મવ્યતિક્રમં દૃષ્ટ્વા કૃપયા તે દ્વિજોત્તમાઃ ।

મહેન્દ્રપ્રમુખાનુચુર્દેવાન્ ધર્મધિયસ્તતઃ ॥૯॥

આ રીતે હિંસામય યજ્ઞનો આરંભ લેઈનેજ અતિશય આશ્ચર્ય પામીગએલા, અહિંસાદિ ધર્મમાં દૃઢ નિષ્ઠાવાળા આ શુદ્ધ મહર્ષિઓ આવો ઉઘાડો ધર્મવ્યતિક્રમ (સાત્વિકો અને વૈષ્ણવોને હિંસામય યજ્ઞના આરંભનો અધિકાર નથી અને વળી તે પરધર્મ છે, માટે તે અધર્મ જ છે) લેઈને, પછીથી મહાકૃપાણુ હોવાથી મહેન્દ્રપ્રમુખ દેવોપ્રતિ ઓલ્યા ॥૯॥

મહર્ષય ऊचुः-

देवैश्च ऋषिभिः साकं महेन्द्रासद्वचः शृणु ।

यथास्थितं धर्मतत्त्वं वदामो हि सनातनम् ॥१०॥

મહર્ષિઓ કહે છે—હે મહેન્દ્ર ! દેવો અને ઋષિઓ સાથે તું અમારૂં વચન સાંભળ્ય. શું વચન ? તો વેદાનુસારી હોવાથી સનાતન એવું શુદ્ધ ધર્મતું તત્ત્વ યથાસ્થિત જેવું છે તેવું કહીએ છીએ એમાં સંશય નથી ॥૧૦॥

यूयं जगत्सर्गकाले ब्रह्मणा परमेष्ठिना ।

सत्त्वेन निर्मिताः स्यो वै चतुष्पाद्ધर्मधारकाः ॥११॥

પરમેષ્ટિ બ્રહ્માએ ત્યારે આ જગતની પ્રથમ સૃષ્ટિ કરી ત્યારે તમોને સત્ત્વગુણુથી નિશ્ચે ઉત્પન્ન કર્યા છે. માટેજ તમો સત્ત્વ દયા તપ શૌચ, આ નામના ચાર પાદવાળા ધર્મના ધારક છો ॥૧૧॥

रजसा तमसा चासौ मनुष्यैव नराधिपान् ।

असुराणां चाधिपतीनसृजद्धर्मधारिणः ॥१२॥

વળી બ્રહ્માએ રજોગુણથી ધર્મને ધરનારા મનુઓ, નરો અને નરાધિપોને ઉત્પન્ન કર્યાં. તથા તમોગુણથી અસુરો અને તેના અધિપતિઓને ઉત્પન્ન કર્યાં. 'ધર્મધારિણઃ' એવું વિશેષણ આપ્યું છે તે ઉપરથી 'તે સમયે તો સર્વકોઈ પણ ધર્મનિષ્ઠ હતા' એમ જણાય છે. 'ધર્મશ્ચતુષ્પાન્મનુજાન્કૃતે સમનુવતંતે' એમ ભાગવતમાં કહ્યું છે ॥૧૨॥

सर्वेषामथ युष्माकं यज्ञादिविधिवोधकम् ।

ससर्ज श्रेयसे वेदं सर्वामीष्टफलप्रदम् ॥१३॥

અનંતર બ્રહ્માએ તમારા સર્વેના શ્રેયમાટે યજ્ઞાદિ વિધિને બોધ કરનારા, સમસ્ત અભીષ્ટ ક્ષણને આપનારા એવા વેદનો પ્રાદુર્ભાવ કર્યો ॥૧૩॥

अहिंसैव परो धर्मस्तत्र वेदेऽस्ति कीर्तितः ।

साक्षात्पशुवधो यज्ञे नहि वेदस्य सम्मतः ॥१४॥

તમો સર્વને ઉત્પન્ન કર્યા પછી તમારા શ્રેયમાટેજ બ્રહ્માએ ઉત્પન્ન કરેલા વેદમાં 'કાય વાણી મનથી પ્રાણિમાત્રના અદ્રોહરૂપ અહિંસા જ પરમ ધર્મ છે' એમ કહ્યું છે. માટે તમોએ આરંભેલા આ યજ્ઞમાં સાક્ષાત્ પશુઓનો વધ, વેદને સંમત હોયજ નહિ ॥૧૪॥

चतुष्पादस्य धर्मस्य स्थापने ह्येव सर्वथा ।

तात्पर्यमस्ति वेदस्य न तु नाशेऽस्य हिंसया ॥१५॥

ત્યારે વેદને શું સંમત છે? તો ચાર ચરણવાળા ધર્મના સ્થાપનમાં જ સર્વ પ્રકારે વેદનું તાત્પર્ય-મિદ્ધાંત છે. પણ અધર્મના પાદરૂપ હિંસા કરીને ધર્મના નાશમાં તો વેદનું તાત્પર્ય નથી ॥૧૫॥

रजस्तमोदोषवशाच्चाप्यमुरपा नृपाः ।

मेघ्येनाजेन यष्टव्यमित्यादौ मतिजाड्यतः ।

छागादिमर्थं बुबुधुर्त्रीक्षादिं तु न ते विदुः ॥१६॥

રજસ્તમોદોષવશાચ્છાપ્યમુરપા નૃપાઃ ।
મેઘ્યેનાજેન યષ્ટવ્યમિત્યાદૌ મતિજાડ્યતઃ ।
છાગાદિમર્થં બુબુધુર્ત્રીક્ષાદિં તુ ન તે વિદુઃ ॥૧૬॥

યદ્યપિ સ્થિતિતો એવી હતી, તથાપિ રજના રાગાદિ દોષો અને તમના શોકાદિ દોષોને ક્ષીધે થએલી બુદ્ધિજ્વરતાથી કેટલાક નરાધિપો અને અસુરાધિપો 'મેઘ્યેનાજેન ષષ્ટ્ય' 'મેઘ્ય-પવિત્ર અજથી યજન કરસુ' ઇત્યાદિ વેદમયોમા રહેલા અજાદિ શબ્દોનો છાગ (બકરો) આદિક અર્થ ગમઝ્યા, પણ રજ તમ પ્રકૃતિનાળા તેઓ અજ શબ્દથી જે વ્રીહિ આદિક ધ્યાન્ય કહ્યુ છે તે અર્થને તો સમઝ્યા જ નહિ ॥૧૬॥

સાત્ત્વિકાનાં તુ યુગ્માકં વેદસ્યાર્યો યથાસ્થિતઃ ।

ગ્રહીતવ્યોઽન્યથા નૈવ તાદૃશી ચ ક્રિયોચિતા ॥૧૭॥

યદ્યપિ વેદનુ મુખ્યપણે આહિંસામય ધર્મના જ પ્રતિપાદનમા તાત્પર્ય છે તથાપિ રાજસ તામસ પ્રકૃતિનાળા અસુરાશ રસબુધ્ધ રાજાઓ 'મેઘ્યેનાજેન ષષ્ટ્ય' ઇત્યાદિ વચનથી વેદને હિંસાપર સમઝે છે, તેમ સાત્ત્વિક અને વળી વિષ્ણુના ઉપાસક એવા તમારે તો 'વેદ હિંસાર્થપર છે' એમ ગમઝસુ તે ઉચિત નથી, એના અભિપ્રાયથી હવે જહે છે-સત્ત્વગુણુપ્રધાન એવા તમારે તો જેવો છે તેમો યથાર્થજ વેદનો અર્થ સ્વીકારો જેઇએ પણ વિપરીતપણે નહિ અને યજ્ઞાદિ ક્રિયાપણુ પોતાના સત્ત્વગુણુને અનુસંગારી જ (અતુષ્પાદ ધર્મને અનુસારી) કરની યોગ્ય છે પણ તામસ હિંમ્યાદિ ક્રિયા કરવી યોગ્ય નથી ॥૧૭॥

યાદૃશો હિ ગુણો યસ્ય સ્વભાવસ્તસ્ય તાદૃશઃ ।

સ્વસ્વભાવાનુસારેણ પ્રવૃત્તિઃ સ્યાચ કર્મણિ ॥૧૮॥

જે જનમા જેવો સાત્ત્વિક કે રાજસ કે તામસ ગુણુ હોય તે જનનો તેનાજ ગુણુનુસારી જ સ્વભાવ હોય છે અને તે પોતાના સ્વભાવને અનુસારે ઝર્મમા પ્રવૃત્તિ થાય છે ॥૧૮॥

સાત્ત્વિકાનાં હિ વો દેવઃ સાક્ષાદ્વિષ્ણૂ રમાપતિઃ ।

અહિંમયજ્ઞેઽસ્તિ તતોઽધિકારસ્તસ્ય તુષ્ટયે ॥૧૯॥

સાત્ત્વિક એવા તમારા ઉપાસ્ય ઇષ્ટદેવ તો લક્ષ્મીપતિ સાક્ષાત્ વિષ્ણુ છે. તો તે વિષ્ણુ ભગવાનની પ્રસન્નતામાટે વિષ્ણુના ઉપાસક તમારે અહિંસામય યજ્ઞમાં જ અધિકાર છે ॥૧૯॥

પ્રત્યક્ષપશુમાલમ્ય યજ્ઞસ્યાચરણં તુ યત્ ।

ધર્મઃ સ વિપરીતો વૈ યુષ્માકં સુરસત્તમાઃ ! ॥૨૦॥

માટે હે સુરસત્તમાઃ ! પ્રત્યક્ષ પશુને હણીને જે યજ્ઞ કરવો તેતો તમારેવિષે નિશ્ચે વિપરીત જ ધર્મ છે ॥૨૦॥

રજસ્તમોગુણવશાદાસુરીં સમ્પદં શ્રિતાઃ ।

યુષ્માકં યાજકા હેતે સન્ત્યવેદવિદો યથા ॥૨૧॥

વળી તમને યજ્ઞ કરાવનારા જે આ ઋત્વિજ્ઞે છે તે પણ રજે-ગુણુ તમોગુણુના વશપણુથી આસુરી સંપત્તિને આશરેલા છે. માટે વેદાર્થને ન બાણુતા હોયને શું? એમ વિપરીત અર્થને બાણુનારા છે ॥૨૧॥

તત્સજ્ઞાદેવ યુષ્માકં સામ્પ્રતં વ્યત્યયો મતેઃ ।

જાતસ્તેનેદર્શં કર્મ પ્રારબ્ધમિતિ નિશ્ચિતમ્ ॥૨૨॥

આ વર્તમાન કાળે તેવા આસુરી સંપત્તિવાળા પુરોહિતોના પ્રસંગથીજ સાત્ત્વિક એવા તમો તે તમારી મતિમાં વિપરીતપણું (અધર્મમાં ધર્મરૂપ) થયું છે. તે કારણુથી આવું હિંસામય કર્મ તમો આરંભી એકાછો, એમજ અમોએ નિશ્ચય કર્યો છે. જો એમ ન હોય તો તમારી મતિ કદાપિ વિપરીત થાયજ નહિ ॥૨૨॥

રાજસાનાં તામસાનામસુરાણાં તથા નૃણામ્ ।

યથાગુર્ણં ભૈરવાદ્યા ઉપાસ્યાઃ સન્તિ દેવતાઃ ॥૨૩॥

રાજસ મનુષ્યો અને તામસ અસુરોને પોતપોતાના ગુણુને અનુસારે ભૈરવાદિ દેવતાઓ ઉપાસ્ય છે. તેઓ તેથી દેવતાઓને ઉપાસે છે ॥૨૩॥

સ્વગુણાનુગુણાત્મીયદેવતાતુષ્ટયે ભુવિ ।

હિંસ્રયજ્ઞવિધાનં યત્તેષામેવોચિતં હિ તદ્ ॥૨૪॥

પોતાના રજઆદિક ગુણને અનુકૂળ વર્તનારી રાજસી આદિક આત્મીય દેવતાની પ્રસન્નતામાટે ભૂમિઉપર જે હિંસ્રયજ્ઞવિધાન છે તે પણ તેના યથાગુણ ભૈરવાદિ દેવતાના ઉપાસક તામસ અસુરો અને રાજસ નરોને જ ઉચિત છે. ખીજા સાત્ત્વિક દેવોને તથા મનુષ્યોને ઉચિત નથી ॥૨૪॥

તત્રાપિ વિષ્ણુભક્તા યે દૈત્યરક્ષોનરાદયઃ ।

તેષામપ્યુચિતો નાસ્તિ હિંસ્રયજ્ઞઃ કુતસ્તુ વ્રઃ ॥૨૫॥

તેમાં પણ જે દૈત્ય રાક્ષસ નર આદિકો વિષ્ણુના ભક્ત થયા છે તેમને પણ હિંસ્રામય યજ્ઞ ઉચિત નથી, તો તમને સાત્ત્વિક વિષ્ણુ-ભક્તોને તો ઉચિત હોય જ ક્યાંથી ? નજ હોય ॥૨૫॥

યજ્ઞશેષો હિ સર્વેષાં યજ્ઞકર્માનુતિષ્ઠતામ્ ।

અનુજ્ઞાતો ભક્ષણાર્થં નિગમેનૈવ વર્તતે ॥૨૬॥

વળી યજ્ઞકર્મ કરનારા સર્વ જનોએ યજ્ઞનું શેષ ભક્ષણ કરવું ભોજ્યે, એની વેદે જ અનુજ્ઞા આપેલી છે. તો હિંસ્રામય યજ્ઞમાં યજ્ઞશેષમાં રાક્ષણુનો પ્રસંગ આવે છે ॥૨૬॥

સાત્ત્વિકાનાં દેવતાનાં સુરામાંસાશનં ક્વચિત્ ।

અસામિસ્ત્વીક્ષિતં નૈવ ન શ્રુતં ચ સતાં મુક્તાત્ ॥૨૭॥

સાત્ત્વિક દેવતાઓને મદ્યમાંસનું ભક્ષણ, અમોઝેતી ક્યારેય-પણ દોષ્યુંજ નથી તેમ કોઈ સન્નનોના મુખ્યથકી સાંભળ્યું પણ નથી ॥૨૭॥

તસાદ્વીહિભિરેવાસાં યજ્ઞઃ ક્ષીરેણ સર્પિષા ।

મેઘ્યૈરન્નરસૈથાન્યૈઃ કાર્યો ન પશુર્હિંસયા ॥૨૮॥

સાત્ત્વિક દેવાને ગુરુમાંસનું ભક્ષણ અશ્રુતપૂર્વ અદ્યપૂર્વ દોષાપી આ આરંભેલો યજ્ઞ ત્રીહિ, (શંગર) ગાયનું દુધ, ઘી,

તથા ખીન્નં યજ્ઞયોગ્ય ગુણુવાળાં ઘઉં આદિક અન્નો તથા ખીન્ન સાકર આદિક રસોવડે બ કરવા યોગ્ય છે, પણ પશુઓની હિંસા કરીને કરવા યોગ્ય નથી. યજ્ઞમાં પશુહિંસાના અને યજ્ઞશેષ માંસ-ભક્ષણના નિષેધમાં તથા ત્રીહિ વિગેરેવડે યજ્ઞ કરવામાં અનેક શ્રુતિસ્મૃતિનાં પ્રમાણો છે તે તે થકી જાણવાં ॥૨૮॥

તत्रापि वीजैर्यष्टव्यमजसंज्ञामुपागतैः ।

त्रिवर्षकालमुपितैर्न येषां पुनरुद्गमः ॥૨૯॥

ત્રીહિવાદિવડે યજ્ઞ કરવામાં પણ, પાક્યાપછી ત્રણવર્ષપર્યંત પડી રહેલાં, માટેજ જે ફરીથી ઉગીજ શકે નહિ, માટેજ અજ (ફરીથી ઉગી શકે નહિ તે) એવી સાર્થક સંજ્ઞાને પામેલાં એવાં છૂંદુ ત્રીહિ વિગેરે ખીન્નેવડે યજ્ઞ કરવો. 'ત્રિવર્ષકાલ' એમ જે કહ્યું તે હિંસાના અતિશય નિષેધને માટે જાણવું. આ અર્થ વાયુપુરાણમાં 'વજ્રો વીજૈઃ સુરશ્ચેષ્ટ! યેષુ હિંસા ન વિચતે । ત્રિવર્ષપરમં કાલમુપિતૈરપ્રતો-હિમિઃ ॥' આ વચનથી કહ્યો છે ॥૨૯॥

अद्रोहश्चाप्यलोमश्च दमो भूतदया तपः ।

ब्रह्मचर्यं तथा सत्यमदम्भश्च क्षमा धृतिः ॥૩૦॥

सनातनस्य धर्मस्य रूपमेतदुदीरितम् ।

तदतिक्रम्य यो वर्तेद्ધર્મઃ સ પતત્યધઃ ॥૩૧॥

હાલમાં કરવા આરંભેલો આ હિંસામય યજ્ઞરૂપ ધર્મ જે અમને વૈષ્ણવોને અનુચિત છે, તો કર્તવ્ય સનાતન ધર્મ કયો જાણવો ? એવી અપેક્ષામાં સનાતન ધર્મનું રૂપ કહે છે—કોઈનો પણ દ્રોહ ન કરવો, શાસ્ત્રમર્યાદાને ઉલ્લંઘીને ધનાદિકનો લોભ ન કરવો. દમ-ઇન્દ્રિયોને વશ કરવાં, ભૂતદયા-પ્રાણિઓનું હિત કરવું, કૃત્ઞ આંદ્રાયણાદિ તપ કરવું, યથોચિત બ્રહ્મચર્ય પાળવું, સત્ય ખોલવાનો આગ્રહ રાખવો, નિષ્કપટપણ રૂપ અદંભ રાખવો, ક્ષમા-પરાપરાધ સહન કરવો, આપત્તિમાં પણ ધૈર્યનો સ્થાન ન કરવો, ઇત્યાદિ સનાતન ધર્મનું સ્વરૂપ કહ્યું છે. આવા સનાતન

ધર્મને ઉલ્લંઘીને જે પુરુષ વતે તે ધર્મઘાતી કહેવાય, માટેજ તે અધોગતિને પામે છે ॥૩૦-૩૧॥

સ્કન્દ ઉવાચ-

इत्थं वेदरहस्यज्ञैर्महामुनिभिरादरात् ।

बोधिता अपि सन्नीत्या स्वप्रतिज्ञाविधाततः ।

तद्वाक्यं जगृहुर्नैव तत्प्रामाण्यविदोऽपि ते ॥૩૨॥

કાર્તિકેક સ્વામી કહે છે—હે મુને ! વેદના રહસ્યને જાણનારા મહામુનિઓએ આ પ્રકારે આદરથી સચ્ચાશ્રોકત રીતિથી ઓધ આપેલા પણ દેવો, યદ્યપિ ઋષિવાક્યોનું પ્રામાણ્ય જાણે છે તથાપિ પોતાની હિંસામય યજ્ઞ કરવાની પ્રતિજ્ઞાનો ભંગ થતાં માન-ભંગ થાય એમ માનીને, મુનિઓનું સત્ય હિતવાક્યપણુ સ્વીકારી શક્યાજ નહિ. પોતે જાણુતા ન હતા એમ નહિ પણ પોતાનું વૃથા માન રાખવા મહર્ષિઓનું વચન માની શક્યા નહિ ॥૩૨॥

सहद्वयतिक्रमात्तर्हि मानक्रोधमदादयः ।

द्विविशुस्तेष्वધर्मस्य चંश्याश्छिद्रगवेषिणः ॥૩૩॥

સત્યવાદી મહર્ષિઓના વાક્યના અનાદરરૂપ અપરાધથી, પ્રવેશના અવકાશને શોધવામાં તત્પર એવા અધર્મવંશીય માન ક્રોધ મદાદિ અંતઃશત્રુઓ તેજ ક્ષણમાં દેવોવિષે પ્રવેશ કરી રહ્યા. મહાત્માઓના અતિક્રમથી ધર્મેભંગ થતાં, અધર્મને જ રમવાનો અવકાશ મળે છે ॥૩૩॥

अजश्छागो न चीजानीत्यादिवादिषु तेष्वथ ।

विमनःस्वपिवर्येषु पुनस्तान्बोधयत्सु च ॥૩૪॥

राजोपरिचरः श्रीमांस्तत्रैवागाद्यद्दृच्छया ।

तेजसा द्योतयन्नाशा इन्द्रस्य परमः सखा ॥૩૫॥

અનંતર અધર્મવંશનો પ્રવેશ થતાં દેવતાઓ 'શ્રુતિમાં જે અજ શબ્દ છે તેનો અર્થ યજ્ઞરોજ થાય છે પણ ત્રીલાદિ બીજા

તો નહિ જ ઇત્યાદિ વચનોવડે વાદ કરે છે અને મુનિવયો તેને સાંભળીને બહુ ઉદાસ થઇને, વળી ફરીથી તેમને બોધ આપે છે એજ અવસરમાં ત્યાં દૈવેચ્છાથી જ વસુરાજ આવી પહોચ્યોઃ દેવો રાજ ? તો જે પોતાના પ્રતાપથી દિશાઓને પ્રકાશમય કરતો, ઇન્દ્રનો પરમ સખા, માટે જ તેણે અત્યંત વિશ્વાસ કરવા શોગ્ય, શ્રીમાન-અહિંસાધર્મજન્ય શોભાવાળો અને આકાશમાં ગતિવાળો હતો ॥૩૪-૩૫॥

તં દૃષ્ટ્વા સહસાયાન્તં વસું તે ત્વન્તરિક્ષગમ્ ।

ઉચ્ચુર્દ્વિજાતયો દેવાનેપ છેત્સ્યતિ સંશયમ્ ॥૩૬॥

વૃહ્દ્ વસિષ્ઠાદિ ઋષિઓ તો વેગથી આકાશમાં આવેલા વસુ-રાજને દેખીને દેવો પ્રત્યે બોલ્યા કે-આ રાજ આપણા સંશયને નિશ્ચે છેદશે ॥૩૬॥

एष भूमिपतिः पूर्वं महायज्ञान् सहस्रशः ।

चक्रे साक्षततत्रोक्तविधिनाऽऽरण्यकेन च ॥૩૭॥

येषु साक्षात्पशुवधः कस्मिंश्चिदपि नाभवत् ।

न दक्षिणानुकल्पश्च नाप्रत्यक्षसुरार्चनम् ॥૩૮॥

अहिंसाधर्मरक्षाभ्यां ख्यातोऽसौ सर्वतो नृपः ।

अग्रणीर्विष्णुभक्तानामेकपत्नीमहाव्रतः ॥૩૯॥

ईदृशो धार्मिकवरः सत्यसन्धश्च वेदवित् ।

कथञ्चिन्नान्यथा ब्रूयाद्वाक્યમેष महान्वसुः ॥૪૦॥

સંશય છેદવામાં કારણ કહે છે-આ ભૂપતિએ પૂર્વે નારદપંચ-રાત્રમાં કહેલા વિધિથી અને ઉપનિષદમાં કહેલા વિધિથી હજારો હજાર મહાયજ્ઞો કર્યા હતા. તેણે કરેલા યજ્ઞોમધ્યે કોઈપણ યજ્ઞમાં સાક્ષાત્ પશુવધ થયો ન હતો. વળી યજ્ઞમાં વિપ્રોને મુખ્ય પક્ષથી જ દક્ષિણા આપતો હતો પણ ગૌણ પક્ષથી નહિ. વળી યજ્ઞમાં ઇન્દ્રાદિ દેવોને બોલાવીને સાક્ષાત્ જ તેમની પૂજા કરતો હતો

પણુ પરોક્ષપણે નહિ. વળી આ રાજા આર્હિસાધર્મ અને પ્રજા-
રક્ષણે કરીને સર્વ લોકમાં વિખ્યાત થયો છે. વળી વિષ્ણુલક્ષ્મીમાં
અગ્રેસર અને એક જ પત્નીરૂપ મહાવ્રતવાળો છે. વળી ધર્મનિષ્ઠ
પુરુષોમધ્યે શ્રેષ્ઠ, સત્ય પ્રતિજ્ઞાવાળો, વેદના અર્થને જાણનારો અને
વિપત્તિમાં પણુ સ્વધર્મ થકી નહિ ચળાયમાન થનારો મહાત્ છે.
આવા ગુણુવાળો આ રાજા કોઈપણુ પ્રકારે અન્યથા-અસત્ય
વાક્યને નહિ જ બોલે. એવો અમને નિશ્ચય છે ॥ ૩૭-૪૦ ॥

एवं ते संविदं कृत्वा विबुधा ऋषयस्तथा ।

अपृच्छन्सहसाम्येत्य वसुं राजानमुत्सुकाः ॥४१॥

વિવાદમાં પડેલા ઋષિઓ તથા દેવતાઓ આ રીતે સંકેત
કરીને, ઉત્સાહ પામીને તત્કાળ સન્મુખ જઈને વસુ રાજાને
પુછવા લાગ્યા ॥૪૧॥

देवमहर्षय ऊचुः-

भो! राजन्केन यष्टव्यं पशुनाहोस्विदौषधैः ।

एतं नः संशयं छिन्धि ग्रमाणं नो भवान्मतः ॥४२॥

દેવતાઓ તથા મહર્ષિઓ પુછે છે—હે રાજા! યજ્ઞ કયા
દ્રવ્યે કરીને કરવો? પશુઓએ કરીને કે ધાન્યોએ કરીને કરવો?
આવા અમારા સંશયને નિવારણુ કરો. કેમકે અમોએ તમોને
પ્રમાણુપણે માન્યા છે. એટલે અમારે સર્વને તમારૂં વચ્ચ પ્રમાણુ-
શૂત છે ॥૪૨॥

स्कन्द उवाच-

स तान् कृताञ्जलिर्भूत्वा परिप્રच्छ वै वसुः ।

कस्य चः को मतः पक्षो व्रूत सत्यं समाहिताः ॥४३॥

કાર્તિક સ્વામી કહે છે—મહર્ષિઓએ દેવોસાથે મળીને આ
રીતે પુછતાં વસુરાજા બે હાથ જોડીને તેમને વળી પુછવા લાગ્યો
કે-તમારે માથે કેનો કયો પક્ષ છે? એટલે મહર્ષિઓએ માનેલો

સિદ્ધાંત કયો છે? અને દેવતાઓએ માનેલો સિદ્ધાંત કયો છે? તે તમો અવ્યય થઇને સત્ય જ ખોલો ॥૪૩॥

મહર્ષય ઝચુઃ-

ધાન્યૈર્યદૃવ્યમિત્યેવ પક્ષોઽસ્માકં નરાધિપ ! ।

દેવાનાં તુ પશુઃ પક્ષો મતં રાજન્ ! ષદાત્મનઃ ॥૪૪॥

મહર્ષિઓ કહે છે—હે નરાધિપ ! 'ધાન્યવડે જ યજ્ઞ કરવો' એવો અમારો પક્ષ છે. દેવતાઓનો તો 'અન્નદિ પશુઓવડે યજ્ઞ કરવો' એવો પક્ષ છે. તો હે રાજન્ ! આ બે પક્ષમાં તમારો જે મત-સિદ્ધાંત હોય તે કહો ॥૪૪॥

સ્કન્દ ઉવાચ-

દેવાનાં તુ મતં જ્ઞાત્વા વસુસ્તત્પક્ષસંશ્રયાત્ ।

છાગાદિપશુનૈવેજ્યમિત્યુવાચ વચસ્તદા ॥૪૫॥

કાર્તિકે સ્વામી કહે છે—હે મુને ! મહર્ષિઓએ આ રીતે કહેતાં, વસુરાજ દેવોનો તો મત પશુવડે યજ્ઞ કરવારૂપ જાણીને, તેમના પક્ષનો પ્રથમથી જ આશ્રય કરેલો હોવાથી તે સમયે 'બકરાં આદિક પશુઓવડે જ યજ્ઞન કરવું' આવું વચન બોલ્યો ॥૪૫॥

एवं हि मानिनां पक्षमसन्तं स उपाश्रितः ।

धर्मज्ञोऽप्यवदन्मिथ્યા वेदं हिंसापरं नृपः ॥૪૬॥

આ રીતે રાજા, માની દેવતાઓના મિથ્યાભૂત પક્ષને અનુસરવાથી ધર્મજ્ઞ છતાં પણ 'વેદ હિંસાપ્રધાન છે' એવું મિથ્યા-અસત્ય વચન બોલ્યો ॥૪૬॥

तस्मिन्नेव क्षणे राजा वाग्दोषादन्तरिक्षतः ।

अघः पपात सहसा भूमिं च प्रविवेश सः ॥૪૭॥

असत्यवादी राज्ञे क्षत्रिणां व्याप्तं वयन भोक्ष्यो ते च क्षत्रिणां
वेदने हिंसापर कहेवाश्च वाह्मिना द्रोपणे क्षीये आकाशयत्री नीचे
पडी गयो अने तत्काल भूमिमां प्रवेश करी गयो ॥४७॥

महतीं विपदं प्राप भूमिमध्यगतो नृपः ।

स्मृतिस्त्वेनै न प्रजहौ तदा नारायणाश्रयात् ॥४८॥

आ शीते भूमिना मध्यभागने पाभेसो राज्ञे महाविपत्तिने
पाभ्यो. आधी विपत्तिनी प्राप्तिमां पशु नारायणानो दृढ आश्रय
होवाधी 'हुं भगवाननो भक्तं ह्युं, देवोना पक्षपातने क्षीये असत्य
वयन भोक्ष्यो, वेद अने वेदस्य मुनिभ्योनो अपराधकर्ता थयो'
आधी स्मृतिये तो तेनो त्याग कर्यो नहि. अटवे तेने भक्तिना
अणथी अधी स्मृति रही उती ॥४८॥

मोचयित्वा पशून् सर्वास्ततस्ते त्रिदिवौकसः ।

हिंसाभीता दिवं जग्मुः स्वाश्रमांश्च महर्षयः ॥४९॥

इति श्रीस्कन्दपुराणे विष्णुखण्डे श्रीवासुदेवमाहात्म्ये

वेदस्य हिंसापरत्वोक्त्या उपरिचरवसोरधःपात-

वर्णननामा षष्ठोऽध्यायः ॥६॥

आ प्रकारे उपरिचर वसुराजानो अधःपात तथा पडी महे-
न्द्रादि देवताभ्यो हिंसायत्री अथ पाभीने सर्व पशुभ्योने छोडी
मुडीने उदासमुपे त्यांथी स्वर्गमां आख्या गया. अने महर्षिभ्यो
पशु पोतपोताना आश्रम प्रत्ये गया ॥४९॥

इति श्रीस्कन्दपुराणे विष्णुखण्डे वासुदेवमाहात्म्ये वेदस्य

हिंसापरत्वोक्त्या उपरिचरवसोरधःपातवर्णन-

नामा षष्ठोऽध्यायः ॥६॥

स्कन्द उवाच-

भूमध्यगः स राजाथ स्वकृतं कर्म गर्हयन् ।
अनुत्प्यमानश्च भृशं मानयंस्तान् बृहन्मुनीन् ।
जजाप भगवन्मन्त्रं त्र्यक्षरं मनसा सदा ॥१॥

अध्याय ७ श्लो.

कार्तिक स्वामी कहे छे—हे सावर्धिं मुने ! भूमिना छिद्रमां प्रवेश करी गयेलो वसुराज पोते करेला भित्था भाषण्णादिइप कर्मने भुलु निंदतो, वृद्ध वसिष्ठादि महामुनियोने मनथी भुलु मानतो, भाटेण अत्यंत पश्चात्ताप के के ज्येक पापना प्रायश्चित्त इप कहेवाय छे तेने करतोथको मनमां सात्वत तत्रमां प्रसिद्ध त्रयु अक्षरवाणा, श्रीकृष्णु नामना भगवन्मन्त्रना जपमां सदा तत्पर थई रह्यो ॥१॥

तत्रापि परया भक्त्या पञ्चकालं स्वचेतसा ।

अयजद्वरिं सुरपतिं भूमेर्विवर आदरात् ॥२॥

भूमिना मध्यमां रहेलो पणु आ राजा प्रातः सगव मध्याह्न अपराह्न सायाह्न आ पांच समयमां परम प्रेमपूर्वक मनःकल्पित यदन पुष्पादि उपचारो वडे देवदेव श्रीछदिनी आदरथी पूज करवा लाज्यो ॥२॥

ततोऽस्य तुष्टो भगवान्वासुदेवो जगत्पतिः ।

आपद्यपि यथाकालं यथाशास्त्रं स्वमर्चतः ॥३॥

अनतर जगत्पति भगवान् श्रीवासुदेव महाकष्टमां पणु यथा-समय (पांच वषट) यथाशास्त्र पोताना इपनी पूज करता राजा उपर त्रयु भासने अते प्रसन्न थया ॥३॥

१ आ अध्यायमा वसुराज अतर्कित आवेवा जे महाविघ्नोने भगवानना अनुभाइरी उद्धंकिने, सगदानमा सेइती अति इष्टता करीने तेसका प्रायसे पाग्यो, आ कथा कहेली छे

વરદો ભગવાન્વિષ્ણુઃ સમીપસ્થં દ્વિજોત્તમમ્ ।

ગરુત્મન્તં મહાવેગમાવભાપે સ્વયં તતઃ ॥૪॥

પ્રસન્ન થયા પછી વરદાતા દયાળુ સ્વયં ભગવાન્ શ્રીવિષ્ણુ સમીપમાં રહેલા, અહુવેગવાળા, પક્ષિરાજ ગરુડ પ્રત્યે બોલ્યા ॥૪॥

શ્રીભગવાનુવાચ—

દ્વિજોત્તમ! મહાભાગ! ગમ્યતાં વચનાન્મમ ।

સમ્રાટ્કાજા વસુર્નામ ધર્માત્મા માં સમાશ્રિતઃ ॥૫॥

બ્રહ્માતિક્રમદોષેણ પ્રવિષ્ટો વસુધાતલમ્ ।

તન્માનના કૃતા તેન તદ્વચ્છાદ્ય તદન્તિકમ્ ॥૬॥

શ્રીભગવાન્ કહે છે—હે મહાભાગ પક્ષિરાજ ગરુડ! મારા વચનથી તમો એકદમ જલવ. ક્યાં? તો ધર્માત્મા મદાશ્રિત સાર્વભૌમ વસુ નામનો રાજા, વેદનો હિંસાપર કહેવારૂપ અને મહાધિઓનો વચનાનાદરૂપ અપરાધદોષને લીધે પૃથ્વીતળમાં પેશી ગયો છે. તે આશ્રિતકાએસર રાજાએ વેદ અને મુનિઓનો સત્કાર કર્યો છે. એટલે “વસ્યાપરાધઃ કૃતઃ સ્યાત્તસ્ય પ્રસાદનેન તદપરાધસ્ય નાશઃ સ્યાત્” આ વિષ્ણુસ્મૃતિમાં કહ્યા પ્રમાણે તેણે પણ કરેલું હોવાથી નિર્દોષ થઈ ગયો છે. માટે હમણાં જ તે રાજાની સમીપે જલવ ॥૫-૬॥

ભૂમેર્વિવરસદ્ગુણં ગરુડૈનં મમાજ્ઞયા ।

અઘચ્ચરં નૃપશ્રેષ્ઠં સેચરં કુરુ મા ચિરમ્ ॥૭॥

હે ગરુડ! સમીપે જઈને પૃથ્વીના છિદ્રમાં ગુપ્ત રહેલા, અધોગતિને પામેલા નૃપવર્ય એ વસુરાજાને મારી અજ્ઞાથી આકાશમાં ગતિવાળો તમો કરો. આ કાર્યમાં વિજય કરો નહિ ॥૭॥

સ્કન્દ ઉવાચ—

ગરુત્માનય વિક્ષિપ્ય પક્ષાં મારુતવેગવાન્ ।

વિવેશ વિવરં ભૂમ્યા યત્રાસ્તે વાગ્યતો વસુઃ ॥૮॥

કાર્તિક સ્વામી કહે છે—હે મુને ! આ રીતે ભગવાને આરા કયાં પછી, ગરૂડજીએ પોતાની બે પાંખોને પહોળી કરીને, વાયુના જેવા તીવ્ર વેગવાળા થઇને ન્યાં નિયમિત વાહીવાળો (મૌન) વસુરાજને રહ્યો છે તે ભૂમિના છિદ્રમાં પ્રવેશ કર્યો ॥૮॥

તત્ત એનં સમુત્કિષ્પ્ય સ્વચશ્ચવા વિનતાસુતઃ ।

ઉત્પપાત નમસ્તૂર્ણં તત્ર ચૈનમમુશ્વત ॥૯॥

વિનતાના પુત્ર ગરૂડજી તે સ્થાનથી વસુરાજને પોતાની ચાંચમાં પકડીને તત્કાળ આકાશમાં ઉડ્યા. અને તે આકાશમાં એ રાજાને મુકી દીધો ॥૯॥

તસ્મિન્મુહૂર્તે સજ્જજ્ઞે રાજોપરિચરઃ પુનઃ ।

સશરીરો ગતઃ સ્વર્ગ પરમં સુખમાપ્તવાન્ ॥૧૦॥

આકાશમાં મુકેલો વસુરાજ એ જ મુહૂર્તમાં ફરીથી ઉપરિ-અંતરિક્ષમાં વિચરનારો થયો અને શરીર સાથે મુખરૂપ સ્વર્ગને પામીને પરમ સુખને પામ્યો ॥૧૦॥

એવં તેનાપિ બ્રહ્મર્ષે ! વાગ્દોષાત્સદ્વજ્ઞયા ।

પ્રાપ્તા ગતિરયજ્વાર્હા ધર્મજ્ઞેન મહાત્મના ॥૧૧॥

હે બ્રહ્મર્ષે ! ધર્મજ્ઞ મહાત્મા ભગવદ્ભક્ત એવાપણુ આ રાજાને જેદ હિંસાપર છે' એમ કહેવારૂપ અસત્યવાહી-દોષથી થએલી મહર્ષિઓની તેમના વચનના અનાદરરૂપ અવસાથી આવી આવળી યજ્ઞકર્તાને અનુચિત અધોગતિ મળી હતી ॥૧૧॥

કેવલં પુરુષસ્તેન સેવિતો હરિરીશ્વરઃ ।

તતઃ શીઘ્રં જહૌ પાપં સ્વર્ગલોકમવાપ ચ ॥૧૨॥

સ્વર્ગની પ્રાપ્તિ થવામાં અસાધારણુ કારણુને કહે છે—આ રાજા મહાકષ્ટમાં પાણુ પરમપુરુષ સર્વેશ્વર શ્રીહરિનું અનન્ય ભાવથી મનમાં આરાધન કરતો હતો તે કારણુથી તે રાજા જલદી પોતે કરેલા પાપમાંથી મુક્ત થયો અને સ્વર્ગલોકને પામ્યો ॥૧૨॥

મુજ્જાનો વિવિધં સૌખ્યં મનોમીઠં ચ તત્ર સઃ ।

ઉવાસાન્યો યથા શક્રો ગીયમાનયશઃ સુરૈઃ ॥૧૩॥

તમેકદા વિમાનેન ચરન્તં સૂર્યસન્નિભમ્ ।

અદ્રિકાપ્સરસા યુક્તમચ્છોદા સમવૈક્ષત ॥૧૪॥

આ રાજા સ્વર્ગમાં મનોવાંછિત નાનાપ્રકારના સુખને ભોગવતો થકો દેવતાઓએ જાન કર્યું છે યશ જેનું એવો ખીલે ઈન્દ્ર જ જેમ એમ રહ્યો. હવે તેને ખીલું વિદ્ય આપ્યું, એમ કહેવા માટે કથાનો પ્રસ્તાવ કરે છે- એક સમયે વિમાનમાં બેસીને વિચરતો અને સૂર્યના જેવી કાંતિવાળો અને અદ્રિકા નામની અપ્સરાએ યુક્ત એવા વસુરાજને અચ્છોદાએ જોયો ॥૧૪॥

સા હિ સોમપદસ્થાનાં પિતૃણાં માનસી સુતા ।

અગ્નિષ્વાત્તામિધાનાનામમૂર્તાનાં મહાત્મનામ્ ॥૧૫॥

કેવી અચ્છોદા? તો સોમયાજી પુરુષોએ પ્રાપ્ય એવો જે સોમપદ નામનો લોક તેના નિવાસી, અમૂર્ત-પોતાની ઇચ્છા વિના તો દેવાદિકોએ પણ અદૃશ્ય મૂર્તિવાળા, મહાત્મા-પરમ ભાગવત હોવાથી દેવગણોએ પૂજનીય અને અગ્નિષ્વાત્ત જેમનું નામ છે એવા પિત્રિઓની માનસી-મનના સંકલ્પથી ઉત્પન્ન કરેલી પુત્રી હતી. અર્થાત્ આ પિતૃદેવની માનસી કન્યા હતી ॥૧૫॥

અમૂર્તત્વાત્પિતૃન્ સ્વાન્સા ન જાનન્તી શુચિસ્મિતા ।

તં વસું પિતરં મૈને સ ચ તામાત્મજામિવ ॥૧૬॥

પવિત્ર મંદ હરસું જેનું છે એવી આ અચ્છોદા પોતાના પિતાઓ અદૃશ્ય હોવાને લીધે 'આરા પિતાઓ કોણ છે?' એમ નહિ જાણતી હોવાથી તે વસુરાજને પિતાતરીકે માનવા લાગી અને રાજા પણ તે અચ્છોદાને પોતાની પુત્રીતરીકે માનવા લાગ્યો. (એજ રીતે વસુની સ્ત્રી અદ્રિકા અપ્સરા પણ અચ્છોદાને પોતાની કન્યાતરીકે માનવા લાગી) ॥૧૬॥

તૌ તતઃ પિતરઃ શેપુર્માવં દૃષ્ટેદૃશં તયોઃ ।

કન્યે ! ત્વમસ્ય નૃપતેર્ઘ્નિવિ કન્યા ભવિષ્યસિ ॥૧૭॥

વસો ! ત્વં માનુષો ભૂત્વા સુતામેનાં સ્વયોપિતિ ।

અસ્યામેવાપ્સરાયાં ત્વં જનયિષ્યસિ નિશ્ચિતમ્ ॥૧૮॥

આ રીતે બન્નેને પરસ્પર પિતૃપુત્રીભાવ બંધાયા પછી પિત્રિ-ઓએ પુત્રી અચ્છોદા અને સ્ત્રીસહિત વસુરાજને તેમનો આવો અસત્ અભિપ્રાય જ્ઞેદને શાપ આપ્યો. કેવો શાપ ? તો હે કન્યે ! તું ભૂમિઉપર આ વસુરાજની કન્યા થઈશ. હે વસો ! તું માનુષ થઈને મત્સીરૂપે પ્રગટ થનારી આત્મપત્ની આ અદ્રિકા નામની આપ્સરામાં જ આ અચ્છોદાને પુત્રીપણે નિશ્ચે ઉત્પન્ન કરીશ. એક જ અદ્રિકાનો માછલીરૂપથી અને ગિરિકા જેતું પીતું નામ છે એવા માનુષીરૂપથી ભૂમિમાં જન્મ થયો, તેમાં માછલી-રૂપ અદ્રિકાને વિષે અચ્છોદાનો કાલી નામથી જન્મ થયો હતો. આ કથા ભારતના આદિપર્વમાં કહેલી છે તેનું આહી અનુસંધાન સંગતિ માટે લેવું ॥૧૭-૧૮॥

इत्थं तौ पितृभिः शप्तौ शापमोक्षाय तांस्ततः ।

प्रार्थयामासतुर्नत्वा तदोचुस्ते कृपालवः ॥१९॥

આ પ્રકારે પિતૃદેવોએ શાપ આપેલી કન્યા અને વસુરાજ બન્ને મળીને ન્યારે શાપથકી મોક્ષમાટે સ્વેચ્છાથી લોચનગોચર થયેલા પિતૃદેવોને નમસ્કાર કરીને પ્રાર્થના કરવા લાગ્યાં ત્યારે કૃપાળુ તેઓ બોલ્યા ॥૧૯॥

अवश्यमित्थं भावित्वाद्युवाभ्यामुपलम्भितः ।

शापोऽयं तत्र युवयोः श्रेय एव भविष्यति ॥२०॥

શું બોલ્યા ? તો આ પ્રકારે અવશ્ય ભાવિ હોવાથીજ આવો શાપ તમને પ્રાપ્ત થયો છે. તે શાપમાં તમારા બન્નેનું અશ્રેય નહિ પણ શ્રેય જ થશે ॥૨૦॥

अष्टाविंशे द्वापरे तु वसो ! त्वं भुवि भूपतेः ।

कृतयज्ञस्य तनयो भवितासि महात्मनः ॥२१॥

शुं श्रेय ? तो हे वसो ! तुं तो अष्टावींशमा द्वापर युगमां
लभित्वापर महात्मा कृतयज्ञ नामना राजानो पुत्र यदृश ॥२१॥

तत्रापि च यथेदानीं तथा त्वं सकलैर्गुणैः ।

जुष्टश्च स्वचरो भाव्यो महाभागवताग्रणीः ॥२२॥

ते जन्ममां पणु तुं आ जन्ममां ज जेम अेम सकलसद्-
गुणोअे संपन्न अने आकाशमां गतिवाणो अने महाभागवतोमां
अग्रणी यदृश. ते जन्ममांपणु तांज्ञान नाश पाभशे नहि ॥२२॥

पञ्चरात्रोक्तविधिना विष्णुमभ्यर्च्य भक्तितः ॥

तच्छेपेण सुरांश्चास्मानर्चयिष्यसि सप्रजः ॥२३॥

वणी प्रज्जये सहित तुं पंचरात्रमां कहेला विधिने अनुसारे
भक्तिपूर्वक विष्णुतुं पूजन करी, तेमना प्रसादलूत अंदन पुष्प
नैवेद्यादिकवडे देवताअो अने अमो पितृदेवोतुं पूजन करीश.
तथा तेमना शेषथी ब्राह्मणुतुं तथा भगवद्भक्तानुं पणु पूजन
करीश ॥२३॥

ततस्त्वं दिव्यदेहेन स्वर्गलोकमवाप्स्यसि ।

दिव्यान् भोगांस्तत्र भुक्त्वा प्राप्स्यसे वैष्णवं पदम् २४

स्यारपणी तुं मर्त्य देहनो अवसान आवतां दिव्यदेहथी स्वर्ग
लोकेने पाभीने त्यांना दिव्य भोगोने भोगवीने वैष्णव पदने
(अेतद्वीप के श्रीगोलोक) पाभीश ॥२४॥

अच्छोदे ! त्वमपि क्षोण्यां नाम्ना कालीति विश्रुता ।

स्वांशेन मत्स्यदेहायामद्रिकायां जनिष्यसे ॥२५॥

हे अच्छोदे ! तुं पणु पोताना अंशथी माछलीनुं रूप धारी
रहेली अद्रिका नामनी अमसरामां जन्मने पाभीश अने 'काली'
अेवा नामथी जगतमां विख्यात यदृश ॥२५॥

पराशरात्तत्र सुतं कन्यैव प्राप्स्यसे हरिम् ।

प्रसादादेव तस्य त्वं भुक्तिं मुक्तिं च लप्स्यसे ॥२६॥

भाष्येऽपि अद्रिः कथं प्राप्ते यन्नामं नन्मभां तुं पराशर
ऋषिः कन्या अवस्थाभां न श्रीहरिना अवतारः वेदव्यास
नामना पुत्रने पाभीश. अने पुत्रः वेदव्यास भगवानना प्रसाद-
थी न आ लोकभां मुक्ति तथा परलोकभां मुक्तिने पणु पाभीश २६

स्कन्द उवाच-

इत्थं स पितृभिः शप्तोऽनुगृहीतश्च भूपतिः ।

कृतयज्ञादिह जनिं प्राप्याभृद्विश्रुतो गुणैः ॥२७॥

कार्तिक स्वामी कहे छे—हे मुने! आ प्रकारे पितृदेवोऽपि साप
आपेलो अने वणी अनुग्रह करेलो वसुनामनो रज्ज आ लोकभां
कृतयज्ञ रज्ज थकी नन्मने पाभीने पूर्वोक्त शुणुओ करीने
विष्णुत थयो ॥२७॥

यथापूर्वं कृष्णभक्तो दैवपित्र्यविधानवित् ।

सख्ये तस्मै महेन्द्रश्च प्रादात्प्रचुरसम्पदः ॥२८॥

पूर्वे नेवो कृष्णभक्त હતો અને દૈવ પિત્ર્ય વિધિને જાણુનારો
હતો તેવોજ આ જન્મમાં પણ થયો. અને ઇન્દ્રે તે વસુરાજને
સખ્યાભાવથી ઘણી સંપત્તિઓ આપી હતી ॥૨૮॥

શ્વેતદ્વીપે વાસુદેવાત્પ્રાપ્તો યો વિજયધ्वજઃ ।

પુરા સ્નેનારિનાશાર્થં તસ્મા ઇન્દ્રસ્તમપ્યદાત્ ॥૨૯॥

વળી ઇન્દ્રે પૂર્વે રાત્રુભૂત અસુરોના નાશ માટે શ્વેતદ્વીપમાં
વાસુદેવ ભગવાન થકી પોતે મેળવેલોજે વિજયધ્વજ હતો તે પણ
તે રાજને આપ્યો હતો. પૂર્વે પ્રયજ્ઞ દૈવોએ ત્રિલોકીના અધિપતિ-
પણુપ અધિકાર નેનો લઈ લીધો છે એવા ઇન્દ્રે શ્વેતદ્વીપમાં
જઈને મહાતપ કરતાં પ્રસન્ન થએલા શ્રીવાસુદેવે તેને વિજયધ્વજ
આપ્યો અને એમ કહ્યું કે—‘આના દર્શનમાત્રથી અસુરો પલાયન

કરીજશે, તો તેમને આ ક્ષણ બતાવવો? તે પછી ઇન્દ્રે ભગવા-
નના કહેવા મુજબ કરવાથી દૈત્યો પલાયન કરી ગયા અને ઇન્દ્ર
યથાપૂર્વ પોતાના અવિકારને પામ્યો. એ જ વિજયક્ષણ ઇન્દ્રે
સ્રેષ્ઠવશાત્ વસુરાજને આપ્યો. આ કથા આ જ પુરાણના આદિ
ખંડમાં કહેલી અહીં અનુસંધાન માટે લેવી ॥૨૯॥

અન્તરિક્ષગતી રાજા ભૌમાન્ ભોગાન્ સુદુર્લભાન્ ।

શુક્ત્વાન્તે સ્વર્ગલોકં ચ દિવ્યદેહેન લઙ્ઘવાન્ ॥૩૦॥

આકાશમાં વિચરનારો આ વસુરાજ અન્યને અતિદુર્લભ એવા
ભૂમિહિપરના ભારે ભારે ભોગોને ભોગવીને, મર્ત્ય દેહનો અવસાન
આવતાં દિવ્ય દેહથી સ્વર્ગલોકને પામ્યો ॥૩૦॥

પ્રાકૃપ્ણ્યશેષસ્ય ફલં શુક્લન્સ્વમનસેપ્સિતાન્ ।

તત્ર ભોગાન્બહુવિધાંસ્ત્રીં વૈરાગ્યમાત્તવાન્ ॥૩૧॥

તે સ્વર્ગમાં પૂર્વ જન્મમાં કરેલા સકામ ધર્માચરણાદિ પુણ્યનું
ફળ ભોગવતાં બાકી રહેલા પુણ્યના ફળભૂત મનોવાંછિત નાના-
વિધ ભોગોને ભોગવતો થકો ત્રીં વૈરાગ્યને પામ્યો ॥૩૧॥

મેરોઃ શૃંગ્ણેઽથ વિજને શુચિઃ કૃતદ્વદાસનઃ ।

દ્ધ્યૌ સ્વહૃદયામ્ભોજે સ્વેષ્ટદેવં રમાપતિમ્ ॥૩૨॥

ત્રીં વૈરાગ્યને પામતાં મેરુપર્વતના શિખરમાં જનવર્ણત
સ્થાનમાં શુદ્ધ અતઃકરણવાળો થઈ દઢ આસન કરીને પોતાના
હૃદયમાં પોતાના ઈષ્ટદેવ લક્ષ્મીપતિ શ્રીકૃષ્ણનું ધ્યાન કરવામાં
તત્પર થઈ રહ્યો ॥૩૨॥

ત્યક્ત્વા દેવવપુઃ સૌઽથ યોગધારણયા મુનિઃ ।

તતઃ સૂક્ષ્મશરીરેણ ગ્રાપ માસ્કરમણ્ડલમ્ ।

યદાહુર્નૈષ્ટિકાનાં ચ મુક્તિદ્વારં હિ યોગિનામ્ ॥૩૩॥

અનંતર મુનિ-આત્મા પરમાત્માના મનનશીલ આ રાજા
ભગવાનમાં સમાધિના આલંબનરૂપ યોગધારણાથી દેવશરીરનો

ત્યાગ કરીને, સ્વર્ગથકી સૂક્ષ્મ શરીરથી સૂર્યમંડળને પામ્યો. જે મંડળને નૈષ્ઠિક-જીવનપર્યંત બ્રહ્મચર્યવ્રત પાળનારા યોગિઓ-જેમણે અષ્ટાંગ યોગ સિદ્ધ કર્યો છે એવાઓને માટે મુક્તિના દ્વારપણું કહે છે. આ અર્થ 'સૂર્યદ્વારેણ તે વિરજાઃ પ્રયાન્તિ યત્રામૃતઃ પુરુષો હ્યવ્યયાત્મા' આ શ્રુતિએ કહ્યો છે. અર્થાત્ ભગવાનના ધામ પ્રત્યે જવાના માર્ગભૂત અર્થિમાર્ગને પામ્યો ॥૩૩॥

તત્તેજોદગ્ધસૂક્ષ્માઙ્ગઃ સચ્ચિદ્રૂપોઽતિનિર્મલઃ ।

સ વમૂવ મહામાગઃ સદ્વીણાશેષવાસનઃ ॥૩૪॥

આ રાત્ર સૂર્યમંડળને પામતાં સૂર્યના તેજથી જેનું સૂક્ષ્મ શરીર દગ્ધ થઈ ગયું છે, જેની સમગ્ર વાસનાઓ વિનાશ થઈ ગઈ છે, માટેજ અતિનિર્મળ થએલો, માટે જ સચ્ચિદ્રૂપને પામેલો, માટે જ આ રીતે ઉત્તરોત્તર મહાભાગ્યશાળી થયો ॥૩૪॥

તતસ્તન્મણ્ડલગતૈરાતિવાહિકદૈવતૈઃ ।

સ નિન્યે વૈષ્ણવં ધામ શ્વેતદ્વીપાખ્યમદ્ભુતમ્ ॥૩૫॥

ત્યારપછી આ રાત્રને સૂર્યમંડળમાં રહેલા આતિવાહિક (એક-સ્થાનેથી બીજાં સ્થાને પહોચાડનારા) મુક્તિમાર્ગમાં રહેલા અર્થિરાદિ દેવગણોએ શ્વેતદ્વીપ નામના અદ્ભુત વૈષ્ણવ ધામ પ્રત્યે પહોચાડી દીધો. અર્થિમાર્ગનું વિવેચન શ્રુતિમાં તથા ગીતામાં કર્યું છે ॥૩૫॥

સ હિ દ્વીપો ભુમિસ્થોઽપિ ભવત્યપ્રાકૃતો મુને ! ।

હરિભક્તજનાવાસઃ પ્રાપ્ય એકાન્તભક્તિભિઃ ॥૩૬॥

સ ગોલોકબ્રહ્મપુરવૈકુણ્ઠાનાં ચ સુવ્રત ! ।

દ્વારભૂતોઽસ્તિ ભક્તાનાં તલ્લિપ્ષ્વનાં મહાત્મનામ્ ॥૩૭॥

હવે 'શ્વેતદ્વીપઃ પદોમ્મોઘૌ વર્તતે હિ ધરાતલે । તદ્દામિનામપિ કથં પ્રોક્તાઽસ્તિન્દ્રિયતા ત્વયા' આ પ્રશ્નનો ઉત્તર આપે છે-હે સાર્વાલિ મુને ! તે આ શ્વેતદ્વીપ પૃથ્વી ઉપર વર્તે છે પણ અપ્રાકૃત-દિવ્ય છે. હરિભક્ત જનોના નિવાસસ્થાનભૂત અને ભગવાનમાં એકાંતિક ભક્તિથી જ એક પ્રાપ્ય છે. હે રૂપ વ્રતવાળા મુને ! તે આ શ્વેત-

દ્વીપ ગોલોકાદિ ધામને પામવા ઇચ્છતા મહાત્મા ભક્તોએ પામવાનાં જે ગોલોક બ્રહ્મપુર વૈકુંઠ ધામો તેના દ્વારભૂત છે. દ્વાર-ભૂત શ્વેતદ્વીપ ધામથી જ બીજાં ધામો પ્રત્યે જવાય છે. પ્રથમ શ્વેતદ્વીપમાં સર્વ ભક્તોને આવવાનું છે ॥૩૬-૩૭॥

यस्य यद्दाम्न इच्छा स्याद्भजतस्तं तदेव हि ।

प्रापयन्ति श्वेतमुक्ता मुने ! प्रागुक्तलक्षणाः ॥३८॥

હે મુને ! જે ભક્તને જે ધામને પામવાથી ઇચ્છા થાય તે ભક્તને તેજ ધામપ્રત્યે પૂર્વોક્ત લક્ષણુવાળા શ્વેતમુક્તો પહોચાડી દે છે ॥૩૮॥

दिव्यदेहोऽभवत्तत्र धाम्यसौ श्वेतमुक्तवत् ।

प्राप्य गोलोकधामाथ परमानन्दमाप्तवान् ॥३९॥

આ ભક્તરાજ વસુરાજ શ્વેતદ્વીપ ધામમાં શ્વેતમુક્તોના જેવા દિવ્ય દેહને પામ્યો અને પછી તે મુક્તોએ પમાડતાં ગોલોક ધામને પામીને પરમાનંદને પામ્યો ॥૩૯॥

इत्थमेकान्तिकेनैव धर्मेणाराधयन्ति ये ।

नारायणं परं ब्रह्म श्वेतमुक्ता भवन्ति ते ॥४०॥

આ શીતે જે જનો પરંબ્રહ્મ ભગવાન્ શ્રીનારાયણને એકાંતિક જ ધર્મથી આરાધે છે તે જનો શ્વેતમુક્તો થાય છે ॥૪૦॥

एतत्ते सर्वमाख्यातं पृष्टवान् यद्भवान्मुने ! ।

स्थितिरेकान्तभक्तानां श्वेतधाम्नश्च लक्षणम् ॥४१॥

इति श्रीस्कन्दपुराणे विष्णुखण्डे श्रीवासुदेवमाहात्म्ये उपरि-
चरवसुमोक्षनिरूपणनाમા सप्तमोऽध्यायः ॥૭॥

હે મુને ! 'અતીન્દ્રિયા નિરાતઙ્કાઃ' આશ્લોકને આરંભીને 'તે તથા સ્યુનંહીતરે' આ પર્યંતના શ્લોકથી જે તમોએ મને પુછ્યું હતું તે સર્વ તમને કહ્યું. પ્રસંગાત્ એકાંતિક ભક્તોની સ્થિતિ કહી અને શ્વેતદ્વીપ ધામનું લક્ષણુ પણ કહ્યું ॥૪૧॥

इति श्रीस्कन्दपुराणे विष्णुखण्डे श्रीवासुदेवमाहात्म्ये
उपरिचरवसुमोक्षनिर्णयनाम सप्तमोऽध्यायः ॥૭॥

सावर्णिकवाच-

महर्षिंवारितैर्देवैस्त्यक्ते हिंसामये मखे ।

पुनः कथं सम्प्रवृत्ता मखाः सर्वत्र तादृशाः ॥१॥

अध्याय ८ भो.

अनादि परंपराप्राप्त वैदिकी हिंसामय यज्ञप्रवृत्ति जाले उच्छिन्न
 न यद्य गद्य अेम भानता सावर्णिमुनि पुछेछे—हे स्वामी कार्तिक !
 पृष्ठ वसिष्ठादि महर्षिओअे हिंसामय यज्ञ करतां वारेखा देवता-
 ओअे तेवो हिंसामय यज्ञ करवानो त्याग कर्था छतां पणु इरीथी
 तेवा हिंसामय यज्ञो सर्वत्र केम प्रवर्त्या? प्रवर्तवानुं कारणु शुं? ॥१॥

देवेष्वपिपु भूपेषु प्राचीनाधुनिकेषु च ।

सनातनः शुद्धधर्मो विपर्यासं कथं गतः ॥२॥

वणी प्राचीन तथा आधुनिक अेवा देवताओ ऋषिओ अने
 शक्तओमां रहेलो अेवो ने सनातन शुद्ध धर्म अहिंसादिक ते
 विपरीतपणुाने केम पाओ? विपरीतपणुां कारणु शुं? ॥२॥

अत्र मे संशयो भूयान् सज्जातोऽद्य पडानन ! ।

त्वं सर्वशास्त्रतत्त्वज्ञस्तमपाकर्तुमर्हसि ॥३॥

हे पडानन ! (छ मुणवाणा कार्तिक स्वामी) आ व्याप्यतमां
 (सर्वत्र हिंस्र यज्ञनी प्रवृत्ति यथाभां अने देवादिकमां रहेला
 सनातन धर्मना विपरीतपणुां) भने भोटो स्वयं अनिवार्य
 संशय उपणे छे. तो तमो सर्व शास्त्रोना सिद्धांतने सारी रीते
 समञ्जसरा होवाथी आ मारा संशयने छानमां निवारणु करवाने
 योअ्य छे ॥३॥

१ आ अध्यायमां महात्माओना अपराधपी नेनुं छुद्धिरूप धन नष्ट ययुं
 छे, मादेल तरनानाएवी अवे जणी नमेका अेवा छिन्ने इतिहासो ताप
 आओ, आ उवा वलुंवी छे.

સ્કન્દ ઉવાચ-

કાલો વલીયાન્વલિનાં ભિદ્યન્તે તેન બુદ્ધયઃ ।

કામક્રોધરસાસ્વાદલોભમાનવતાં મુને ! ॥૪॥

આ રીતે સાવણિએ પુછેલા કાર્તિક સ્વામી 'કાળગતિથી અને મોટાઓના અતિક્રમથી કાંઈ પણ અસંભાવિત નથી' એમ ઉત્તર આપે છે—હે મુને ! બળિઓને મધ્યે મહાબળવાન કાળ છે, તે કાળે કરીને કામી ક્રોધી રસાસ્વાદી લોભી માની મનુષ્યોની બુદ્ધિઓ ભેદાય છે. તેથી તેઓ અધર્મમાં પ્રવર્તે છે. જેઓ કામાદિદોષે રહિત હોય તેઓને તો કાળની વિષમતાથી બુદ્ધિભેદ થતો નથી. એટલે તેઓ અધર્મમાં પ્રવર્તતા નથી. આ પ્રકારે અધર્મ પ્રવૃત્તિમાં આ એક હેતુ કહ્યો ॥૪॥

અતિક્રમેણ મહતાં યથાર્થહિતભાષિણામ્ ।

ક્રોધમાનવશાત્પુંસાં નશ્યન્ત્યેવ ચ સદ્વિયઃ ॥૫॥

વળી ક્રોધ માન આદિક દોષવશાત્ થએલા, યથાર્થ હિતભાષી મોટા ભગવદ્ભક્તોના અપરાધે કરીને પુરુષોની સદ્બુદ્ધિઓ નાશ જ પામી જાય છે. તેથી તેઓ અધર્મમાં પ્રવર્તે છે. અધર્મ-પ્રવૃત્તિમાં આ બીજો હેતુ કહ્યો ॥૫॥

અકાર્યમપિ તે કર્તુ તદાનીં તુ બુધા અપિ ।

પ્રવર્તન્તેऽનુતપ્યન્તે વમ્ભ્રમ્યન્તેऽથ સંસૃતૌ ॥૬॥

ન્યારે કાળબળે કરીને કે મોટાઓના અપરાધે કરીને સદ્બુદ્ધિનો નાશ થાય છે ત્યારે તો બુધ-કાર્ય અકાર્યને જાણનારા પણ જનો અકાર્ય-ન કરવા યોગ્ય કર્મને પણ કરવા પ્રવર્તે છે અને વળી તદનંતર પશ્ચાત્તાપને કરે છે અને પછીથી જન્મમરણના પ્રવાહરૂપ સંસૃતિમાં લાંબો કાળ લટક્યા કરે છે ॥૬॥

કામાદિભિર્વિહીના યે સાત્ત્વતાઃ ક્ષીણવાસનાઃ ।

તેષાં તુ બુદ્ધિમેદાય ક્ષાપિ કાલો ન શક્તે ॥૭॥

જેઓ કામાદિ અંતઃશત્રુઓએ રહિત, માટે જ વાસનાએ વર્ણત, સદ્ધર્મનિષ્ઠ ભગવદ્ભક્તો છે તેઓની સદ્બુદ્ધિને ભેદવા- માટેતો કાળ ક્યારેયપણુ સમર્થ થતો નથી. કાળનું સામર્થ્ય તેઓમાં પ્રવર્તતું નથી ॥૭॥

અનાશ્રિતસ્તુ સદ્ધર્મ પુમાન્ કશ્ચન કહિંચિત્ ।

સંસૃતેર્મુચ્યતે નૈવ સત્યમેતદ્વચો મમ ॥૮॥

પ્રસંગાત્ સદ્ધર્મનું ક્ષણ કહે છે—સદ્ધર્મને નહિ આચરનારો પુરુષ તો કોઈ પણ ક્યારેય પણ સંસૃતિથી મુક્તિને પામતો જ નથી. સદ્ધર્મનો આશ્રય કરનાર જન જ માયાબંધનમાંથી મુક્ત થાય છે. આ માટે વચન સત્ય જ છે ॥૮॥

પ્રવૃત્તિં હિંસ્રયજ્ઞાદેરથ તે દ્વિજસત્તમ ! ।

કથયામિ યથાપૂર્વં મયાઽશ્રાવિ પિતુર્મુખાત્ ॥૯॥

હે દ્વિજસત્તમ ! આ રીતે કાળગતિ અને મોટાઓના અતિ- ક્રમથી મનુષ્યોની બુદ્ધિનો ભેદ કહ્યો. હવે હિંસામય યજ્ઞાદિકની પ્રવૃત્તિનું કારણુ પૂર્વે મેં પિતા મહાદેવના મુખથી જેમ સાંભળ્યું છે તેમ તમને કહું છું ॥૯॥

અત્રાપ્યુદાહરન્તીમમિતિહાસં પુરાતનમ્ ।

નારાયણસ્ય માહાત્મ્યં યત્ર લક્ષ્મ્યાશ્ચ કીર્તિતમ્ ॥૧૦॥

આ હિંસ્રયજ્ઞાદિ પ્રવૃત્તિરૂપ આખતમાં પણુ પુરાતન આ એક ઇતિહાસને ઋષિઓ કહે છે. જેમાં ભગવાન્ નારાયણુ અને ભગવતી લક્ષ્મીનું માહાત્મ્ય વર્ણવ્યું છે ॥૧૦॥

મુનીનાં વૃહતાં તેપામતિક્રમણદોષતઃ ।

ઇન્દ્રસ્યાસીદ્વિશ્વજિતઃ સદ્બુદ્ધિવિલયો મુને ! ॥૧૧॥

હે મુને ! પૂર્વે વૃદ્ધ વસિષ્ઠાદિ મોટા મુનિઓના અપરાધરૂપ મહા દોષને લીધે વિશ્વજિત નામના ઇન્દ્રની સદ્બુદ્ધિનો વિનાશ થયો હતો. વિશ્વજિત ઇન્દ્રનું પુરંદર એવું પણુ સામાન્યતઃ નામ

जलधुनुं. भाटे पुराणादिकमां आ प्रसंगे अल्लु करेला पुरंदर शब्दनी साथे विरोध आवतो नथी ॥११॥

दुर्वासाः शङ्करस्यांशस्तपस्वी मुनिरेकदा ।

चरन् यदृच्छया लोकान् पुष्पभद्रां नदीं ययौ ॥१२॥

जेक समयमां मारा पिता शंकरना अंशथी उत्पन्न थज्येला मळा तपस्वी दुर्वासाःपि लोकोमां विचरता विचरता दैवधर्मज्ये पुष्पभद्रा नामनी नदी प्रत्ये आव्या ॥१२॥

जलक्रीडार्थमायान्तीं स्वर्गात्तत्र सखीतव्याम् ।

विद्याधरस्य सुमतेरङ्गनां स समैक्षत ॥१३॥

स्वर्गङ्गाहेमकमलैर्ग्रथितामतिसौरभाम् ।

दधतीं दक्षिणे पाणौ स्रजं मदकलाभिधाम् ॥१४॥

नदी प्रत्ये आवेला दुर्वासाज्ये ज्ये नदीमां जलक्रीडा करवा भाटे स्वर्ग थडी स्रष्टीज्येने साथे लधने आवेदी, जमाला छथमां स्वर्गगानां सुवर्णुमय कमळोथी गुंथेदी डोवाथी अतिशय सुगन्ध-वाणी सुंदर भाणाने धारी रडेदी, सुमति नामना विद्याधरनी भदकलानामनी पली देथी. डेटलाक टीकाकारो 'मदकला' आ विशेषण भाणाने पणु आपे छे ॥१३-१४॥

तामवेक्ष्य मुनिस्तस्याः समीपमुपगम्य सः ।

उन्मत्तवद्ययाचे तां स्रजं विद्याधरीधृताम् ॥१५॥

ते आ भदकला स्त्रीने नेधने दुर्वासा मुनिज्ये तेळीने समीपे जधने ते विद्याधरीज्ये छथमां धारेदी ते भालानी याचना जेम उन्मत्त जन करे तेम करी ॥१५॥

सापि प्रणम्य तं सद्यो माहात्म्यं तस्य जानती ।

तत्कण्ठे धारयामास मालां तां परमादरात् ॥१६॥

भाणानी भागळी करता दुर्वासा मुनिना माहात्म्यने (कोधजन्य

सङ्ग शाप३५) नलुती होवाथी ते विधाधरीञ्जे पणु तत्क्षणुञ्ज
मुनिने प्रभाणु करीने तेमना गणाभां परमादरथकी ते भाणा
पडेरथी ॥१६॥

ततः प्रीतमना गच्छन् गायन्नुन्मत्तवन्मुनिः ।

ददर्श पथि देवेन्द्रमायान्तं तां महानदीम् ॥१७॥

मनोबिलपित भाणा भणवाथी मनभां प्रसन्न थञ्जेला, भाटे न
उन्मत्तनी पेठे श्रीहरिना गुणुने गाता गाता नता जेवा दुर्वासा
मुनिञ्जे ते पुंभलद्रा मखानदी प्रत्ये आवता विधुत नामना
धन्ने भांजेभां जेयो ॥१७॥

अप्सरोभिश्च गन्धर्वैः सतालं मधुरस्वरम् ।

उपगीयमानविजयमधिरूढं गजाधिपम् ॥१८॥

रम्भामधुरसङ्गीतश्रवणानन्दनिर्वृतम् ।

तन्मुखाब्जस्त्रिरदृशं छत्रचामरशोभितम् ॥१९॥

डेवो धन्ने! तो गंधर्वो अने अप्सराओञ्जे ताणसहित मधुर
स्वरथी गान करातो छे विजय जेनो, अशवत गजराज उपर
जेठलो, रंभा नामनी अप्सराञ्जे करेला मधुर संगीतना थवणुथी
उपजेला आनंदभां अत्यंत मन्न थञ्जेलो, ते अप्सराना कमण
जेवा मुंदर मुभभां स्थिर दृष्टिवाणो अने छत्र आभरादि रानेप-
आरोवडे शोभायमान હતો ॥१८-१९॥

अनवेक्षमाणमात्मानं तं दृष्ट्वा सोऽत्रिनन्दनः ।

स्वकण्ठस्थां स्रजं तस्मिंश्चिक्षेपोन्मत्तवद्वसन् ॥२०॥

अप्सराञ्जे करेला मधुर गीतभां अतिशय आसक्तिने લીધે
પોતાના દેહનું પણ જીને ભાન નથી જીવા ધન્ને (અથવા પોતાના
સામું નહિ જોતા ધન્ને) જીને અત્રિ ઋષિના પુત્ર જીવા દુર્વા-
સાજી ઉન્મત્તની પેઠે હસતાં હસતાં તેની ઉપર પોતાના કંઠમાં
રહેલી રમણીય માળા ફેંકી ॥૨૦॥

इन्द्रोऽप्यधर्मसर्गेण समाविष्टः पुरैव यत् ।

ततस्तदा कामवशस्तां न्यधाद्रजकुम्भयोः ।

तत्सौरभाकृष्टचेताः करीन्द्रः शुण्डयाऽकृपत् ॥२१॥

જે હેતુમાટે ઇન્દ્ર પણ અધર્મમેધ યજ્ઞમાં મહર્ષિઓના વચનનો અતિક્રમ કર્યો તે સમયથી જ અધર્મસર્ગ કામ ક્રોધાદિકે વ્યાપ્ત હતો, માટે જ મુનિએ માળા અર્પણ કરી તે સમયે કામાસક્ર-ચિત્ત વાળો થયો હતો, તેથી તેણે મુનિએ પ્રેમથી આપેલી માળાને સ્વયં નહિ ધારતાં ઐરાવત હાથીના કુંભસ્થળ ઉપર મુકી દીધી. (રંભાના રૂપમાં અને તેણીના મધુર ગીતમાં મોહિત હોવાથી મુનિના સામું બેથું પણ નહિ, તો ખીબ સત્કારની તો વાત જ શી કરવી ?) કુંભસ્થળમાં મુકેલી માળાના સુગંધથી જેતું ચિત્ત આકર્ષાયું છે એવા ગર્જેન્દ્ર ઐરાવતે તે માળા પોતાની લાંબી શુંડવડે નીચે ખેંચી લીધી ॥૨૧॥

करात्सा पतिता भूमौ तां च गच्छन् करी पदा ।

ममर्द पश्यतस्तस्य महर्षेस्तपસાનિधेः ॥२२॥

નીચે ખેંચતાં જ તે માળા શુંડાદંડથી પૃથ્વી ઉપર પડી ગઈ. તે પડેલી માળાને હાથીએ ચાલતાં ચાલતાં તપોનિધિ મહર્ષિ દુર્વાસાના દેખતાં જ પગવડે મર્દન કરી નાખી ॥૨૨॥

ततः क्रुद्धः स दुर्वासाः प्रलयाद्भयरुणेक्षणः ।

प्राहेन्द्रं मत्त ! दुष्टात्मन् ! स्तब्धोऽसि कामलम्पट ! ॥२३॥

श्रियोधामस्रजं प्रीत्या मद्दत्तां नाभिनन्दसि ।

प्रणाममपि रे मूढ ! न करोपि त्वमुन्मदः ॥२४॥

न वीक्षसे मामपि त्वं त्वाद्दृष्ट्वात्तैकशिक्षकम् ।

त्रैलोक्यराज्यप्राप्तान्ध्वं सम्यक् त्वां शिक्षयेऽधुना ॥२५॥

यस्याः प्रसादात्त्रैलोक्यराज्यसौख्यं त्वमाप्तवान् ।

सैव श्रीः सत्रिलोकं त्वां हित्वा लीनाऽस्तु सागरे ॥२६॥

पोते अपेंपु करेदी भाणानुं हस्तिकृत भर्दन जेधने न कोधने
 पामेला, भाटे न प्रलयकाणना अग्नि जेवां लालयोण लोचनवाणा
 दुर्वासि ऋषि धन्द्रना प्रत्ये थोल्या. शुं थोल्या ? तो हे मढो-
 न्मत ! हे दुष्टात्मन् ! रे कमलंपट ! तुं अति स्तब्ध थर्ध जयो
 न्णुडि धुं. जेथी हे मूढ-अतिनीय धन्द्र ! लक्ष्मीना अथिक
 मढवाणो तुं श्री-शोभाना अने लक्ष्मीना धामभूत अने मे थडु
 प्रीतिथी आणेदी जेवी भाणाने अभिनंदन-वभाणुतो नथी तेम
 मने प्रणामपणु करतो नथी. वणी त्रिलोकीना रान्यनी प्राप्तिथी
 अंधपणुने पामेला तुं, तारा जेवा मढो-मतोनी मुष्यपणु शिक्षा
 करनारो हुं ते मारा सामुं पणु जेतो नथी. भाटे लायमां तारी
 सम्यक्-जेथी इरीथी आनुं कर्म न कइं जेवी आइरी शिक्षाने
 कइं धुं. शी शिक्षा ? तो जे लक्ष्मीना प्रसादे करीने तुं त्रिलोकीना
 रान्यना मुषने पाम्यो धुं जेज लक्ष्मी त्रिलोकसहित तारो त्याग
 करीने समुद्रमां लीन थर्ध जाओ ॥२३-२६॥

वज्रपातोपमं वाक्यं तन्निश्चयैव तत्क्षणम् ।

गजादुत्फुल्य विमदस्तदङ्घ्र्योर्न्यपतद्दरिः ॥२७॥

वज्रपातनी उपमा जेने छे जेधुं दुर्वासानुं सापवचन सांभ-
 णीने, तेज क्षणुमां मढरहित थजेला धन्द्र जेकडम जैरावत लाथी
 उपरथी नीचे उतरिने मुनिना चरणुमां पड्यो ॥२७॥

प्रार्थयामास च मुहुः प्रणमंस्तं सवेपथुः ।

प्रसादं मयि दासे त्वं कृपालो ! कर्तुमर्हसि ॥२८॥

वणी थरथर कंठतो थडो अने ते मुनिने चारंवार प्रणाम करतो
 थडो प्रार्थना करवा लाओ हे-हे कृपाणो ! तमो दास जेवो हुं ते
 मारी उपर अनुग्रह करवाने योज्य छे ॥२८॥

તં પ્રાહાથ સ રે શક્ર ! નાહં વૈ ગૌતમો મુનિઃ ।

અક્ષમાસારસર્વસ્વં દુર્વાસસમવેહિ મામ્ ॥૨૯॥

આ રીતે ઈન્દ્રે પ્રાર્થના કરતાં દુર્વાસા તેના પ્રત્યે ઓલ્યા કે-રે નીચ શક્ર ! હું કાંઈ ગૌતમ મુનિ નથી કે તારી પ્રાર્થનાથી કિંચિત્ પણ ક્ષમા કરી અનુગ્રહ કરું. (આથી ગૌતમપત્ની અહંભ્યાના ગમન-રૂપ અતિનિંદિત કર્મ કરવાના સ્વભાવવાળો તું હું એમ ઈન્દ્રને પૂર્વની વાત સંભારી આપી) હું તો અક્ષમા જે સોએ સો ઉપાયો-એ કરીને પણ દુર્નિવાર્ય એવો ક્રોધ તેજ સર્વ ધન કે અળ જેને છે અને દુર્વાસા નામથી પ્રસિદ્ધ એવા મને તું બાલુ ॥૨૯॥

અન્યે તે મુનયો દુષ્ટ ! સ્તાવકાસ્તેऽનુવર્તિનઃ ।

અહં તુ ત્વાદૃશાન્ કીટાન્ ગણયે નૈવ નિઃસ્પૃહઃ ॥૩૦॥

હે દુષ્ટ ! દ્રવ્યાદિકને માટે તારી સ્તુતિ કરનારા અને તારી અનુવૃત્તિમાં વર્તનારા તે મુનિઓ તો ખીબ્ત છે. હું તો દ્રવ્યાદિકની સ્પૃહાએ રહિત છું. માટે તારા જેવા વિષયના શ્રીડાઓને લેશથી પણ ગણતો જ નથી ॥૩૦॥

જ્વલજ્જટાકલાપાચ મૃકુટીકુટિલેક્ષણાત્ ।

કો વા ન વિમીયાન્ મત્તો બ્રહ્માણ્ડે પાપકર્મકૃત્ ॥૩૧॥

इति श्रीस्कन्दपुराणे विष्णुखण्डे श्रीवासुदेवमाहात्म्ये

देवेन्द्रशापो नामाष्टमोऽध्यायः ॥૮॥

તપના તેજથી પ્રકાશમાન છે જટાકલાપ જેનો અને ચડાવેલી ભૃકુટીથી વાંકુ જેવું જેનું છે એવા ક્રોધમૂર્તિ મારા દુર્વાસાથડી બ્રહ્માંડમાં પાપકર્મકર્તા કયો દેવ કે દૈત્ય કે મનુષ્યાદિક ભયને ન પામે એવો છે? મારાથડી ઉલ્કાંબલ સર્વકોઈપણ ભય પામે જ ॥૩૧॥

इति श्रीस्कंदपुराणे विष्णुखण्डे वासुदेवमाहात्म्ये देवेन्द्र-

शापो नामाष्टमोऽध्यायः ॥૮॥

સ્કન્દ ઉવાચ-

ભાવિધર્મવિપર્યાસકાલવેગવશોઽથ સઃ ।

નાહં ક્ષમિષ્ય્ય ઇત્યુક્ત્વા કૈલાસં પ્રયયૌ મુને ! ॥૧॥

અધ્યાય ૯ મો.

કાર્તિક સ્વામી કહેછે—હે સાવણિમુને ! ઇન્દ્રે કરેલી પ્રાર્થના નહિ સ્વીકાર્યા પછી દુર્વાસા મુનિ 'જેણે કરીને ભવિષ્યમાં અવશ્ય ધર્મનો વિપર્યય થવાનો છે એવા કાળને વશ વર્તનારો હું હોવાથી તારા અપરાધોની ક્ષમા નહિ કરું' એમ ઇન્દ્રને કહીને કૈલાસપ્રત્યે આલ્યા ગયા. 'ભાવિ' પદથી જે ભાવિ ભાવ હોય તે કોઈથીપણ અન્યથા કરી શકાતો નથી આવો અભિપ્રાય સૂચવ્યોછે ॥૧॥

ત્રૈલોક્યાચ્છ્રીરપિ તદા સમુદ્રેઽન્તર્ધિમાયયૌ ।

ઇન્દ્રં વિહાયાપ્સરસઃ સર્વશઃ શ્રિયમન્વયુઃ ॥૨॥

તે સમયમાં શ્રી-પોતાની વિભૂતિઓ સાથે તેની અધિષ્ઠાત્રી મૂર્તિમતી સ્વયં લક્ષ્મીદેવી પણ ત્રિલોકી થકી સમુદ્રમાં અંતર્ધાન થઈ ગઈ. અને સર્વ અપ્સરાઓ પણ ઇન્દ્રનો ત્યાગ કરીને લક્ષ્મીજની પાછળ ગઈઓ ॥૨॥

તપઃશૌચદયાસત્યપાદઃ સદ્ધર્મઃ ક્રદ્ધયઃ ।

સિદ્ધયથ વલં સત્ત્વં સર્વતઃ શ્રિયમન્વયુઃ ॥૩॥

તપ શૌચ દયા સત્ય આ ચાર પાદ જેના છે એવો સદ્ધર્મ, સમૃદ્ધિઓ, અણિભાદિ સિદ્ધિઓ, બળ-સર્વનું દેહબળ, સત્ત્વ-સર્વનું અંતઃકરણબળ, આ સર્વપણ ત્રિલોકી થકી લક્ષ્મીજની પાછળ ગયું ॥૩॥

૧ આ અધ્યાયમા દુર્વાસાનું કૈલાસમાં જવું, દ્વિસપ્તહની પ્રવૃત્તિનું કારણ, ત્રિલોકી થકી લક્ષ્મીઆદિકનું સમુદ્રમાં અંતર્ધાન, તે પછી બોચ્ય બોમોપ-કરણાદિ પદાર્થોનો નાશ, તે આપત્કાળમાં જનોએ કરેલું પક્વ અપક્વ માંસનું ભક્ષણ, તેમાં એકાંતિક ભક્તોને તેનો અન્નાવ, ઇત્યાદિ અર્થોનું નિરૂપણ કર્યું છે.

ગજાદીનિ ચ યાનાનિ સ્વર્ણાઘાભૂષણાનિ ચ ।

ચિક્ષિયુર્મણિરત્નાનિ ધાતૂપકરણાનિ ચ ॥૪॥

ગજાદિ વાહનો, મુગધુર્ણાદિ ધાતુઓનાં આભૂષણો અને પાત્રાદિ ઉપકરણો, મણિઓ અને રત્નો ક્ષય પામી ગયાં ॥૪॥

અન્નાન્યૌપધયઃ સ્નેહાઃ કાલેનાલ્પેન ચિક્ષિયુઃ ।

ન ક્ષીરં ઘેનુમહિષીપ્રમુશ્વાનાં સ્તનેષ્વભૂત ॥૫॥

ઘઉં આદિક અન્નો, ઓષધિઓ અને ઘૂત તૈલાદિ સ્નેહો અલ્પ કાળમાં ક્ષય પામી ગયા. ગાયો ભેંસો આદિક પશુઓના સ્તનોમાં દુધજ રહું નહિ ॥૫॥

નવાપિ નિઘયો નષ્ટાઃ કુબેરસ્યાપિ મન્દિરાત્ ।

ઈન્દ્રઃ સહામરગણૈરાસીત્તાપસસન્નિમઃ ॥૬॥

કુબેર ભયશીના ભવનથકી નવેય નિધિઓપણુ નાશ પામી ગયા. દેવગણો સાથે ઇન્દ્રતો તપસ્વીના જીવો સમગ્ર ભોગે વર્ણત થઈ ગયો ॥૬॥

સર્વાણિ ભોગદ્રવ્યાણિ નાશમીયુસ્ત્રિલોકતઃ ।

દેવા દૈત્યા મનુષ્યાશ્ચ સર્વે દારિદ્ર્યપીડિતાઃ ॥૭॥

સમગ્ર ભોગદ્રવ્યો ખાન પાનાદિક ત્રિલોકીયકી નાશ પામી ગયાં. તેથી દેવો દૈત્યો અને મનુષ્યો સર્વે કોઈ દારિદ્ર્યરૂપ દુઃખથી દુરત દુઃખી દીન થઈ ગયા ॥૭॥

કાન્ત્યા હીનસ્તતશ્ચન્દ્રઃ પ્રાપામ્બુત્વં મહોદયૌ ।

અનાવૃષ્ટિર્મહત્યાસીદ્વાન્યવીજક્ષયઙ્કરી ॥૮॥

આ રીતે લક્ષ્મી આદિકનું સમુદ્રમાં અંતર્ધાન થયા પછી ઓષધિપોષક ચંદ્રમાપણુ કાંતિએ રહિત થઈને સમુદ્રના જળમાં અંતર્ધાન થઈ ગયો. સારપછી ડાંગર ઘઉં આદિક ધાન્યનાં બીજો જે અંકુરોનાં કારણ કહેવાય છે તેને નાશ કરનારી અનાવૃષ્ટિ

(वृष्टिनो अलाव) मोटी-अहु वर्षपर्यंत आलु रही. अटले दुष्काणनी परंपरा प्रवर्ती ॥८॥

कानं कान्नेति जल्पन्तः क्षुत्क्षामाश्च निरोजसः ।

त्यक्त्वा ग्रामान्पुरश्चोपुर्वनेषु च नगेषु च ॥९॥

मोटी अनावृष्टिने लीधे अन्न पीलकुल नहि भणवाथी क्वात्तं क्वात्तं-अन्न क्यां छे? अन्न क्यां छे? अन्न क्षुधानुं दुःख नहि साहन थवाथी अहु अुभो पाउता, क्षुधाने लीधे कृश शरीर जेमनां धर्ष गयां छे, भाटेण पीलकुल अणहीन थअेला ते जनो गामो अने पत्तनोनो परित्याग करीने वनमां अने पर्वतमां जर्ष वस्था ॥९॥

क्षुधार्तास्ते पशून् हत्वा ग्राम्यानारण्यकांस्तथा ।

पक्त्वापक्त्वापि वा केचित्तेषां मांसान्यभुञ्जत ॥१०॥

क्षुधाथी आतुर अनी गअेला ते जनो अकरां आदिक गामनां पशुओ अने भृगादि वननां पशुओने लुणीने तेमनां मांसने रांधीने तो डेटलाक नहि रांधीने थणु भावा लाग्या ॥१०॥

विद्वांसो मुनयश्चाथ ये वै सद्धर्मचारिणः ।

त्रियमाणाः क्षुधाऽथापि नाश्नन्त पललानि तु ॥११॥

आ प्रमाणे अहुधा प्रवृत्ति थतां, जे डेटलाक सद्धर्ममां वर्तनारा विद्वानो अने मुनियो लता ते तो क्षुधादुःखने लीधे भरवा जेवा धर्ष गया तथापि 'अुद्धिपूर्वक मांसलक्षणुमां द्विशुल प्रायश्चित्त करवुं परे छे' अन्न लुणीने मांसलक्षणुमां तो प्रवर्त्या न नहि ॥११॥

तदा तु वृद्धा ऋषयस्तान् दृष्ट्वाऽनशनादृतान् ।

मनुभिः सह वेदोक्तमापद्धर्ममवोधयन् ॥१२॥

त्यारे डेटलाक ऋषियो मांसलक्षणुमां प्रवर्त्या नहि त्यारे तो मनुओअे सदित वृद्ध ऋषियो 'क्षांधपणु भावुं नहि'

આવા મરણ માટે અનશન વ્રતમાં આદરવાળા તે મુનિઓને જોઈને વેદાદિકમાં કહેલા આપત્કાલીન ધર્મનો “ગ્ર્યહમલામેડન્યસો માંસેનાપિ વર્તેત સર્વયા ન મત્યા દેહં પાતયેત્ ધર્મસ્વાદિમં સાધનં યદ્દેહઃ” “સર્વંત એવ આત્માનં ગોપાયેત્” “સર્વાંજ્ઞાનુમતિશ્ચ પ્રાણાત્યયે વદર્શનાત્” “શરીરમાયં સહુ ધર્મસાધનં” “જીવન્નરો મદ્રશતાનિ પશ્યતિ” ઇત્યાદિ શ્રુતિ સ્મૃતિ સૂત્ર અભિયુક્તિ આદિકનાં વચનો કે જે મનુષ્યદેહની અતિદુર્લભતા અને ધર્માચરણમાં મુખ્ય સાધનતા કહેવાપૂર્વક તેના જે તે પ્રકારથીપણ પરિરક્ષણની આવશ્યકતા કહેનારાં છે તેવડે ઓધ આપવા લાગ્યા ॥૧૨॥

મુનયઃ પ્રાયશસ્ત્ર ક્ષુધાવ્યાકુલિતેન્દ્રિયાઃ ।

પરોક્ષવાદવેદાર્થાન્ વિપરીતાન્ પ્રપેદિરે ॥૧૩॥

ઓધ આપેલા ઋષિઓ મધ્યે જેઓ મુનિ-મંત્રદષ્ટાઓ હોઈને ક્ષુધાથી વ્યાકુળિત ઇન્દ્રિયોવાળા હતા તેતો પરોક્ષ-‘મેષ્યેનાજેન યદ્દેહ્યં’ ઇત્યાદિ શ્રુતિમાં કહેલા લક્ષણવાળો વાદ (કહેવું) જેનો છે એવા વેદોના અર્થોને વિપરીત કરવા લાગ્યા. એટલે ‘મુખ્યાને કોઈપણ ધર્મ જણાતો નથી’ આવા ન્યાયે કરીને વિપરીત-હિંસ્રયજ્ઞપરજ સમજવા લાગ્યા. ‘પ્રાયશઃ’ આ પદથી ‘જેઓ ભગવદ્ભક્તો ન હતા તેઓ એવું સમજ્યા, પણ ભગવદ્ભક્તો નહિ’ એમ સૂચવ્યું છે ॥૧૩॥

અર્થં યાજ્ઞાદિશબ્દાનાં મુખ્યં છાગાદિમેવ તે ।

વુવુધુથાય તે પ્રાહુર્યજ્ઞાન્ કુરુત મો દ્વિજાઃ ! ॥૧૪॥

તે અર્થને કહેછે-ભગવદ્ભક્તો થકી વ્યતિરિક્ત તે મુનિઓ ‘અજેન યજ્ઞેત’ ઇત્યાદિ શ્રુતિમાં વર્તતા અબ્બદિ શબ્દોનો મુખ્ય અર્થ છાગ (ઓકડો) આદિકજ છે એમ સમજી બેઠા. આવો વિપરીત અર્થ સમજ્યા પછી વળી તે કેટલાક ઋષિઓ હે દ્વિજે! ‘તમો છાગાદિકવડે યજ્ઞ કરો’ એમ પણ કહેવા લાગ્યા ॥૧૪॥

या वेदविहिता हिंसा न सा हिंसास्ति दोषदा ।

उद्दिश्य देवान् पितृंश्च ततो व्रत पशून् शुभान् ॥१५॥

प्रोक्षितं देवताभ्यश्च पितृभ्यश्च निवेदितम् ।

भुञ्जत स्वेषितं मांसं स्वार्थं तु व्रत मा पशून् ॥१६॥

वेदमां कहेली जे हिंसा ते दोषदायी नथी, भाटे देवताઓ અને पित्रिઓने उद्देशीने शुभ એવાં पशुઓने भारो, भंत्रोથી પ્રોક્ષણુ કરેલા (શુદ્ધ કરેલા) અને વળી દેવતાઓ તથા પિત્રિઓને નિવેદન કરેલા માંસને યથેચ્છ જમો, સ્વાર્થ માટે તો પશુઓને હણુો નહિ, ઇત્યાદિ ઉપદેશ કરવા લાગ્યા ॥૧૫-૧૬॥

તતો દેવર્ષિભૂપાલા નરાશ્ચ સ્વસ્વશક્તિઃ ।

ચક્રુસ્તૈર્વોધિતા યજ્ઞાનૃતે હોકાન્તિકાન્ હરેઃ ॥૧૭॥

અનંતર મુનિઓએ આવો બોધ આપેલા દેવો ઋષિઓ શક્તિઓ અને ધીજ્ઞ મનુષ્યોપણુ પોતપોતાની શક્તિને અનુસારે હિંસામય યજ્ઞમાં પ્રવર્તા. જેઓ ભગવાનના એકાંતિક ભક્તો હતા તેઓ તો તેમાં નજ પ્રવર્તા ॥૧૭॥

ગોમેધમશ્વમેધં ચ નરમેધમુસ્વાન્મસ્વાન્ ।

ચક્રુર્યજ્ઞાવશિષ્ઠાનિ માંસાનિ વુશુજુશ્ચ તે ॥૧૮॥

દેવા યજ્ઞમાં પ્રવર્તા? તો આવી વિપરીત પ્રવૃત્તિને અનુસરેલા તે દેવાદિકો ગોમેધ અશ્વમેધ અને નરમેધ પ્રમુખ મળોને કરવા મંજ્યા અને તેના અવશિષ્ટ માંસોને ખાવા મંજ્યા ॥૧૮॥

વિનષ્ટાયાઃ શ્રિયઃ ગ્રામ્યૈ કેચિદ્વજ્ઞાંશ્ચ ચક્રિરે ।

સ્ત્રીપુત્રમન્દિરાદ્યર્થે કેચિચ સ્ત્રીયવૃત્તયે ॥૧૯॥

તેમાં કેટલાક જનો વિનષ્ટ થએલી લક્ષ્મીની ફરીથી પ્રાપ્તિમાટે તો કેટલાક જનો સ્ત્રી પુત્ર ગૃહ આદિકની પ્રાપ્તિમાટે તો કેટલાક જનો પોતાની અવિકાવૃત્તિની પ્રાપ્તિમાટે વિવિધ યજ્ઞો કરવા લાગ્યા ॥૧૯॥

મહાયજ્ઞેષ્વશક્તાસ્તુ પિવૃનુદિશ્ય ભૂરિશઃ ।

નિહત્ય શ્રાદ્ધેષુ પશૂન્ માંસાન્યાદંસ્તથાઽઽદ્યન્ ॥૨૦॥

ગોમેધાદિ મહાયજ્ઞોને કરવામાં અસમર્થ એવા કેટલાક જનો તે પિત્રિઓને ઉદ્દેશીને શ્રાદ્ધોમાં ખાદ્ય પશુઓને હણીને તેનાં માંસોને સ્વયં ખાવા લાગ્યા તથા ખીનત્રાહ્મણો અને પોતાના સંબન્ધી જનો જ્ઞાતિજનોને ખવરાવા લાગ્યા ॥૨૦॥

કેચિત્સરિત્સમુદ્રાણાં તીરેષ્વેવાવસજ્જનાઃ ।

મત્સ્યાન્ જાલૈરુપાદાય તદાહારા વ્રભૂવિરે ॥૨૧॥

કેટલાક જનો નદીઓ તથા સમુદ્રના તીર ઉપર જઈ વસ્યા અને જળોવડે મત્સ્યોને પકડીને તેના માંસોનોજ આહાર કરવા લાગ્યા ॥૨૧॥

સ્વશૃહામત્સિષ્ટેભ્યઃ પશૂનેષ્વ નિહત્ય ચ ।

નિવેદયામાસુરેતે ગોહાગ્રમુખાન્ મુને ! ॥૨૨॥

હે સાવર્ણિ મુને ! વળી તે આ જનો પોતાને ઘેર આવેલા શિષ્ટ જનોને ગાયો બકરાં આદિક પશુઓને હણીનેજ નિવેદન કરવા લાગ્યા ॥૨૨॥

સજાતીયવિવાહાનાં નિયમશ્ચ તદા ક્વચિત્ ।

નાભવદ્ધર્મસાઙ્કર્યાદિત્તવેશ્માઘભાવતઃ ॥૨૩॥

આવા મહા આપત્કાળમાં ધર્મસંકરતાને લીધે તથા ધન ઘર આદિકના અભાવને લીધે સમાનવર્ણુવાળા જનોમાં જે વિવાહો પ્રથમ થતા હતા તેનો નિયમ કોઈપણ વર્ણુમાં રહ્યો નહિ ॥૨૩॥

બ્રાહ્મણાઃ ક્ષત્રિયાદીનાં ક્ષત્રાઘા વ્રહ્મણાં સુતાઃ ।

ઉપયેમિરે કાલગત્યા સ્વસ્ત્રવંશવિવૃદ્ધયે ॥૨૪॥

કેવી ધર્મસંકરતા ? તે પોતપોતાના વંશની વિવૃદ્ધિ માટે ઉત્તમ વર્ણુ ત્રાહ્મણુ ક્ષત્રિયાદિકની અને નીચ વર્ણુ ક્ષત્રિયાદિકો ત્રાહ્મણુની કન્યાઓને આપત્કાળવશાત્ પરણુવા મંડ્યા. આવી વર્ણુસંકરતા યદ્ય યદ્ય ॥૨૪॥

इत्थं हिंसामया यज्ञाः सम्प्रवृत्ता महापदि ।

धर्मस्त्वाभासमात्रोऽस्यात्स्वयं तु श्रियमन्वगात् ॥२५॥

आ प्रकारे महा आपत्काणमां हिंसाभय यज्ञोनी प्रवृत्ति यथं धर्म ले सदाचार ते तो आलाभमात्र-कथनमात्र रह्यो. स्वय सनातन धर्म तो लक्ष्मीशुनी पाछण आक्ष्यो गयो ॥२५॥

अधर्मः सान्वयो लोकांस्त्रीनपि व्याप्य सर्वतः ।

अवर्धताल्पकालेन दुर्निवार्यो बुधैरपि ॥२६॥

अभ यतां विद्वानोअपणु न निवारणु डगी शक्य अथो सपरिवार अधर्म त्रणुय लोकोमां व्यापीने सर्वत्र अल्प काणमां वृद्धि पाभी गयो अर्धत्र अधर्मनी प्रवृत्ति यथं रही ॥२६॥

दरिद्राणामथैतेपामपत्यानि तु भूरिशः ।

तेषां च वंशविस्तारो महोल्लोकेष्ववर्धत ॥२७॥

अर्धत्र अधर्मनी व्याप्ति यतां, दरिद्र दृशांमां आवी गअेवा ते जनोनां सतानो तो अहु यथां अने वणी तेमना वशनो विस्तार लोकोमां अविड वृद्धि पाभ्यो ॥२७॥

विद्वांसस्तत्र ये जातास्ते तु धर्म तमेव हि ।

मेनिरे मुख्यमेवाथ ग्रन्थांश्चक्रुश्च तादृशान् ॥२८॥

ते वशविस्तारमा लेआं विद्वानो यथा तेअो तो पोतपोताना वृद्धोअे अनुष्ठान करेवा वेदोक्त आपधर्मनेअ मुख्य मानी अेडा. अेटवे तेमणु अथोपणु तेवाअ-हिंसाभय यज्ञ प्रतिपादनपरअ कर्था ॥२८॥

ते परम्परया ग्रन्थाः ग्रामाण्यं प्रतिपेदिरे ।

आद्ये त्रेतायुगे हीत्थमासीद्धर्मस्य विष्टवः ॥२९॥

तेमणु करेला ते प्रअन्धो परपराअे प्रमाणुपणुने पाभ्या. विश्वश्रुत नामना धन्द्रना समयमां वर्तता मन्वतरना प्रथम त्रेतायुगमा आ प्रकारे धर्मनो विनाश यथो इतो ॥२९॥

તતઃ પ્રમૃતિ લોકેષુ યજ્ઞાદૌ પશુહિંસનમ્ ।

વમ્ભવ સત્યે તુ યુગે ધર્મ આસીત્સનાતનઃ ॥૩૦॥

તે કાળને આરંભીને આ લોકોમાં થતા યજ્ઞાદિકમાં પશુ-ઓની હિંસા પ્રવર્તી હતી. પ્રથમ સત્ય યુગમાં તો અહિંસાદિ સનાતન ધર્મની સારી પ્રવૃત્તિ હતી ॥૩૦॥

કાલેન મહતા સોઽપિ સહ દેવૈઃ સુરાધિપઃ ।

આરાધ્ય સમ્પદં પ્રાપ વાસુદેવં પ્રમું મુને ! ॥૩૧॥

હે મુને ! વિશ્વજીત નામનો દેવેન્દ્રપણુ દેવો સાથે બહુ કાળે વાસુદેવ મહાપ્રભુનું આરાધન કરીને સંપત્તિને પામ્યો હતો ॥૩૧॥

તતો ધર્મનિકેતસ્ય શ્રીપતેઃ કૃપયા હરેઃ ।

યથાપૂર્વં ચ સદ્ધર્મલ્લિલોક્યાં સમ્પ્રવર્તતે ॥૩૨॥

ધન્દ્રને સંપત્તિ મળ્યા પછી ધર્મના આધારભૂત શ્રીપતિ શ્રીહરિની કૃપાથી તે સનાતન ધર્મ ત્રિલોકીમાં યથાપૂર્વ (દુર્વાસાના શાપ પહેલાં જેમ હતો તેમ) સારી રીતે પ્રવર્ત્યો હતો ॥૩૨॥

તત્રાપિ કેચિન્મુનયો નૃપા દેવાશ્ચ માનુષાઃ ।

કામક્રોધરસાસ્વાદલોભોપહતસદ્વિયઃ ।

તમાપદ્ધર્મમઘ્યાપિ પ્રાધાન્યેનૈવ મન્વતે ॥૩૩॥

સનાતન ધર્મની પ્રવૃત્તિ હોવા છતાં પણ કામ ક્રોધ રસાસ્વાદ લોભ માન આદિક દોષોએ કરીને જેમની સદ્બુદ્ધિઓ હણાઈ ગઈ છે એવા કેટલાક મુનિઓ રાજાઓ દેવતાઓ અને મનુષ્યો આપધર્મને અઘ્યાપિ (શુભ કાળમાં પણ) મુખ્યપણે માને છે. અભિપ્રાય એવો છે કે-જેને વિષે 'બ્રમચં સત્ત્વસંશુદ્ધિઃ' ઇત્યાદિ વચનથી ગીતામાં કહેલી સત્ત્વમયી દૈવી સંપત્તિ વર્તતી હોય તેજ દેવસંજ્ઞાથી કહેવાય અને જેને વિષે 'દમ્ભો દર્પોઽભિમાનશ્ચ' ઇત્યાદિ વચનથી ગીતામાં કહેલી રજતમમયી આસુરી સંપત્તિ વર્તતી હોય તેજ અસુરસંજ્ઞાથી કહેવાય. તેમાં રજતમ પ્રથમ અતુરને, શુભ સંપત્તિના અત્યપણુમાં શિથિલતાને કીધે

બુદ્ધિમાં જડતા હોવાથી શબ્દાસ્ત્રોના શબ્દોનો યથાર્થ બોધ હોતો નથી. સત્પ્રધાન મુરોને તો દૈવી સંપદાએ યુક્ત હોવાથી બોધ છે જ. તેમાં પણ દૃઢ બ્રહ્મચર્યવ્રતવાળાને જ બુદ્ધિમાં સાડ નિર્દોષપણું હોવાથી યથાર્થ બોધ હોય છે જ. આ અર્થ છાંદોગ્યો-પનિપદમાં શ્રુતિએ જ કહ્યો છે—“इन्द्रो इ वै देवानामभिप्रवव्राज विरोचनोऽसुराणां तौ हासंविदानावेव समित्वाणी प्रजापतिसकाश-माजग्मतुः” આ આખ્યાયિકામાં આત્મજ્ઞાનાર્થા ઇન્દ્ર અને વિરોચન બન્નેએ બ્રહ્માની સમીપે જઈને આત્મજ્ઞાન માટે તેમને પુછ્યું. તે સમયે બ્રહ્માએ કહ્યું કે—હે દેવેન્દ્ર! હે અસુરેન્દ્ર! તમો બ્રહ્મચર્યવ્રત પાળવાપૂર્વક તપશ્ચર્યા કરો. બ્રહ્માનું વચન સાંભળીને અસુરેન્દ્ર વિરોચને અત્રીશ વર્ષપર્યંત બ્રહ્મચર્યવ્રતપૂર્વક તપ કર્યું. તેથી તેની બુદ્ધિમાં ભેદએ તેવું સમ્યક્ નિર્દોષપણું નહિ આવવાથી બ્રહ્માએ ઉપદેશ કરેલા ‘एष आत्मा’ ઈત્યાદિ વાક્યમાં ‘પોતાનો દેહ જ આત્મા છે’ એવો તેણે નિશ્ચય કર્યો. તે પછી તે મનમાં બહુ સંતુષ્ટ થઈને પોતાના દેહના પોષણુ આદિકને જ સારી રીતે કરવા મંડ્યો. દેવેન્દ્રે તો એકસો એક વર્ષપર્યંત દૃઢપણે બ્રહ્મચર્ય વ્રત પાળવાપૂર્વક તપ કર્યું. તેથી તેની બુદ્ધિ સારી રીતે નિર્દોષ થઈ ગઈ. તેથી જ ‘આત્મા દેહથી વ્યતિરિક્ત જ છે. તેની જીવસંજ્ઞા છે. તે ભે ધર્માદિ અંગે સહિત પરમાત્માની ભક્તિ કરે છે તો પરમાત્માને પામે છે’ આવો નિશ્ચય કર્યો. તેમ આ સ્થળે પણ કામ ક્રોધાદિકે કરીને જેની બુદ્ધિ હણાઈ ગઈ છે એવા જનોને બુદ્ધિજડતાને લીધે વૈદિક શબ્દોનો યથાર્થ બોધ નહિ હોવાથી તેઓ આપધર્મનું જ પ્રધાનપણું ગ્રહણ કરે છે ॥૩૩॥

एकान्तिनो भागवता जितकामादयस्तु ये ॥

आपद्यपि न तेऽगृह्णन्तं तदा किमुतान्यदा ॥૩૪॥

કામાદિ દોષો જેમણે જીત્યા છે એવા જે એકાંતિક ભગવદ્-ભક્તો હતા તેઓએ તો વિષમ કાળમાં પણ આપધર્મનું ગ્રહણુ કર્યું નહિ. એટલે વિષમ કાળે કરીને પણ સદ્બુદ્ધિનો વિનાશ ન હોવાથી તેઓ મુખ્ય જ ધર્મના પાલનમાં તત્પર રહ્યા. ન્યારે

આપત્તિમાં પણ તેઓએ આપત્કાલીન ધર્મ ગ્રહણ કર્યો નહિ, તો આપત્તિ વિનાના સારા કાળમાં ન ગ્રહણ કરે એમાં તો કહેવુંજ શું? આ બધો અર્થ મોક્ષધર્મમાં જનજનિતુલાધાર-સંવાદ આદિકમાં નિર્ણય કર્યો છે. તો અહિંસાદિકજ મુખ્ય ધર્મ છે એમ સમજીને ભગવદ્ભક્તો આપત્તિમાં પણ તેનુંજ અનુષ્ઠાન કરેછે, એવું તાત્પર્ય છે ॥૩૪॥

इत्थं ब्रह्मनादिकल्पे हिंस्रयज्ञप्रवर्तनम् ।

यथासीत्तन्मयाख्यातमापत्कालवशाद्भुवि ॥૩૫॥

इति श्रीस्कन्दपुराणे विष्णुखण्डे श्रीवासुदेवमाहात्म्ये

हिंस्रयज्ञप्रवृत्तिहेतुनिरूपणनामा नवमोऽध्यायः ॥૧॥

હે બ્રહ્મન્ ! આ પ્રકારે આદિ કલ્પમાં આપત્કાળવશાત્ ભૂમિ-ઉપર જે રીતે હિંસામય યજ્ઞની પ્રવૃત્તિ થઈ હતી તે મેં તમને સર્વ કહી સંભળાવ્યું ॥૩૫॥

धृतिश्री स्कंदपुराणे विष्णुखण्डे श्रीवासुदेवमाहात्म्ये

हिंस्रयज्ञप्रवृत्तिहेतुनिर्पणनामा नवमोऽध्यायः ॥૨॥

सावर्णिरुवाच—

कथं प्राप्ताः पुनः स्कन्द ! श्रीरिन्द्रेण गताम्बुधिम् ।

एतां कथय मे सर्वा कथां नारायणाश्रयाम् ॥૩॥

અધ્યાય ૧૦ મો.

મહાજનોના અનાદરથી નષ્ટ થએલી લક્ષ્મી ફરીથી મળવી મહાદુર્લભ છે એમ માનતા ઇરાસુ સાવર્ણિમુનિ પુછે છે—

૧ આ અધ્યાયમાં લક્ષ્મીહીન યએલા દેવેન્દ્રાદિકનો દેત્યોએ કરેલો પરાભવ, તે આપત્કાળમાં મહાદુઃખથી પીડા પામેલા ઈન્દ્રાદિકોએ મેરૂમાં રહેલા બ્રહ્માને કરેલું પોતાના દુઃખનું નિવેદન અને સમસ્ત દેવતાઓ અને સંકરને પણ સાથે લઇને ક્ષીરસમુદ્ર પ્રત્યે ગએલા બ્રહ્માએ શત વર્ષપર્યંત કરેલી તપશ્ચર્યા પ્રસન્ન યએલા વાસુદેવ ભગવાને પ્રદર્શાવેલો લક્ષ્મી આદિકની પ્રાપ્તિનો ઉપાય વિગેરે કથા વર્ણવી છે.

હે સ્વામી કાર્તિક! સમુદ્રમાં લીન થએલી લક્ષ્મી ઈન્દ્રે ફરીથી ક્યા ઉપાયે કરીને મેળવી? જેમાં લક્ષ્મીજી અને નારાયણનો મહિમા વર્ણવ્યો છે એવી તે સર્વ કથા મને જણાવુને કહેવાને યોગ્ય છો ॥૧॥

સ્કન્દ ઉવાચ—

શ્રિયા વિહીનો દેવેન્દ્રઃ શ્રીહીનૈરપિ દાનવૈઃ ।

પરાજિતો હૃતસ્થાનો નષ્ટાશેપપરિચ્છદઃ ॥૨॥

ગિરિગહ્વરકુન્જેષુ કાનનેષુ તતસ્તતઃ ।

પરિવભ્રામ સહિતો દિગ્ગીર્શૈર્વસ્થાદિભિઃ ॥૩॥

આ રીતે પુછેલા કાર્તિક સ્વામી કહે છે—હે સાવણિ મુને! લક્ષ્મીએ રહિત થઈ ગએલો, લક્ષ્મીએ રહિત એવાપણુ દાનવોએ યુદ્ધમાં પરાભવ પમાડેલો, માટેજ તેમણે જેનું સ્થાન-ત્રિલોકી રાજ્ય હરી લીધું છે, માટેજ ઈન્દ્રપદનો સમગ્ર વૈભવ સુખસાધન ભોગ ભોગોપકરણાદિ જેનો નષ્ટ થઈ ગયો છે એવો દેવેન્દ્ર વરુણાદિ દિગ્ગપાળોની સાથે ગિરિગુહાઓમાં, કુંજોમાં અને ગહન વનોમાં અહીં તહીં ભ્રમવા લાગ્યો. એટલે ગિરિગુહામાંથી કુંજોમાં અને વળી કુંજોમાંથી મહાવનોમાં અને વળી ફરીથી ગિરિગુહાદિકમાં, એમ ભ્રમણુ કરવા લાગ્યો. લતા વિગેરેથી ઢંકાએલાં સ્થાનોને કુંજ કહે છે ॥૨-૩॥

વલ્કલાજિનવસ્ત્રાશ્ચ પશુપક્ષ્યામિપાશનાઃ ।

દેવા દૈત્યા નરા નાગાસ્તુલ્યાચારપરિચ્છદાઃ ॥૪॥

વૃક્ષનાં વલ્કલ અને મૃગચર્મજ જેમને પહેરવા ઓઢવાનાં વસ્ત્રો છે અને પશુ પક્ષિઓના માંસનેજ ભક્ષણુ કરનારા એવા દેવો દૈત્યો નરો નાગો અને સર્પો આ સર્વે તુલ્ય આચાર (બાહ્ય વેશાદિ) અને પરિચ્છદ (ભોગોપકરણાદિ વૈભવ) વાળા થઈ ગયા ॥૪॥

पात्राणि मृन्मयान्येव सर्वेषामपि वेश्मसु ।

आसन्वराकाः सर्वेऽपि पिशाच्य इव च स्त्रियः ॥५॥

देवादि सर्व कोधना पणु धरोभां पात्रोतो मृत्तिकामयञ्ज छतां.
देवादि सर्व कोधपणु अति शंके जेवा थर्छ गया. अने तेमती
सर्व कोध स्त्रियो तो पिशाचलीना जेवी थर्छ गर्थ ॥५॥

आदावभूदनावृष्टिर्भुवि द्वादशवार्षिकी ॥

ततो वर्षे क्वचिद् वृष्टिरासीत्स्वल्पा क्वचिन्न च ॥६॥

प्रथम तो पृथ्वी उपर आर वर्षपर्यंत अनावृष्टि (दुष्काण)
वर्ती रही. अनंतर कोध वर्षमां स्वल्प वृष्टि थर्छ अने कोध
वर्षमां तो स्वल्पपणु थर्छ नहि ॥६॥

इत्थं दारिद्र्यदुःखानां तेषां वर्षशतं गतम् ।

बलिष्ठारब्धकर्माणस्तेऽतिदुःखेऽपि नो मृताः ॥७॥

आ शीते दारिद्र्यना दुःभवाणा त्रिलोकवर्ती देवादि जनोने
शतवर्षो वीति गयां. आटकुं दुःख होवा छतां तेज्यो मरणुने
डेम पाभ्या नहि? तो प्रारब्ध कर्म अहु अणवान् होवाथी
आवी अतिदुःखदशाभां पणु तेज्यो मरणु पाभ्या नहि ॥७॥

अजीवन्त मृतप्राया नरकेष्विव नारकाः ।

यतन्तोऽपि श्रियः ग्राह्यै यज्ञाद्यैर्नालभन्त ताम् ॥८॥

न्यारे तेज्यो अतिदुःखभां पणु भयां नहि ल्यारे तेज्योतुं
अवन डेम थयुं? तो तेने सदृष्टांत कहे छे—जेम नरकोभां नारकी
नरो दुःसह दुरंत दुःख भोगववा छतां पणु नहि भरता थका
अवताञ्ज रहे छे तेम मरणुतुल्य दुःख पाभवा छतां पणु अवताञ्ज
रहा. आवी दुर्दशाभां रहीने पणु लक्ष्मीनी प्राप्ति भाटे यसादिकवडे
अहु अहु प्रयत्न करवा छतां पणु लक्ष्मीने नञ् पाभ्या ॥८॥

ततः सहस्रवर्षान्तै मेरौ शरणमाययुः ।

शापाहुर्वाससो देवाः सर्वे दुर्वाससो विधिम् ॥९॥

महा प्रयास करवा छतां पणु न्यारे लक्ष्मीनी प्राप्ति यधु
नहि अने आवी दारिद्र्यदशाभां अेक छंअर वर्ष वीति गयां
त्यारे दुर्वासा ऋषिने शाप यअेको डोवाथी अधाय देवताओ
अति नुनां भेलां काटलां सांधेलां वस्त्रोने धारीने मेरुपर्वत उपर
रहेला अह्माने शरखे गया ॥६॥

प्रणम्य तसै दुःखं स्वं वासवाद्या न्यवेदयन् ।

आदावेव हि सोऽज्ञासीत्सर्वज्ञत्वात्सुरापदम् ॥१०॥

शरखे गअेला छंद्रादि देवोअे अह्माने प्रणाम करीने पोतातुं
समथ दुःख निवेदन कर्तुं. नेभने दुःखतुं निवेदन कर्तुं छे अेवा
अह्मा पोते सर्वज्ञ डोवाथी प्रथमथीअ देवादिकना दुःखने
नखुताअ छता ॥१०॥

उपालभ्य ततश्चेन्द्रं विरिञ्चः सहसङ्करः ।

तद्दुःखवारणाकल्पो विष्णुमैच्छत्प्रसादितुम् ॥११॥

देवादिकना दुःखने नखुनारा अह्माअे प्रथम तो छंद्रने कथको
(रे भूर्ध ! लक्ष्मीमदथी अंध अनेला तें महामुनि दुर्वासान्ध
अनादररूप गहित कर्म कर्तुं छे, तो छेवे पछी करीथी आवुं
अपकर्म करीश नहि छंसादि रूप) आपीने, पछीथी शरणागत
तेतुं हित करवानी छंअवाणा शंकरसहित पोते अह्माअे देवोना
दुःखने निवारणु करवामां असमर्थ डोवाथी विष्णु भगवानने
प्रसन्न करवानी छंअ करी ॥११॥

आराधयिष्यंस्तपसा ततोऽसौ तं तपःप्रियम् ।

सर्वदेवगणोपेत उपायात्क्षीरसागरम् ॥१२॥

छंअ कर्था पछी विष्णु तो तपःप्रिय डोवाथी तेभतुं तपवडे
आराधन करशे अेवा आ अह्मा सर्व देवगणोने साथे लघने
क्षीरसागर प्रत्ये गया ॥१२॥

तस्योचरे तटे रम्ये सर्वे तेऽनशनव्रताः ।

एकपादस्थिता ऊर्ध्वबाहवश्चक्रिरे तपः ॥१३॥

ક્ષીરસાગરના રમણીય ઉત્તમ તટ ઉપર રહીને ભવ બ્રહ્માદિ સમગ્ર દેવતાઓ અનશન (કાંઈપણ ખાવુંજ નહિ એવું) વ્રત ધારીને, એક પગે ઉભા રહીને, બન્ને બાહુને જિયા રાખીને તીવ્ર તપ કરવા લાગ્યા ॥૧૩॥

કેશવં હૃદિ તે દધ્યુઃ સર્વક્રેશવિનાશનમ્ ।

લક્ષ્મીપતિં વાસુદેવમેકાગ્રકૃતમાનસાઃ ॥૧૪॥

કેવળ તપશ્રયાજી નહિ પણ તેની સાથે ભવ બ્રહ્માના ઉત્પાદક હોવાથી કેશવ નામથી પ્રખ્યાતિને પામેલા, લક્ષ્મીપતિ, શ્રીવાસુ-દેવ ભગવાન કે જે સર્વના સર્વ કલેશને નાશ કરનારા છે તેમવું હૃદયમાં એકાગ્ર મનથી ધ્યાન કરવા લાગ્યા ॥૧૪॥

શતાબ્દાન્તે તતો વિષ્ણુઃ શ્રીકૃષ્ણો ભગવાન્ સ્વયમ્ ।

અત્યાપન્નેષુ દીનેષુ કૃપાં દેવેષુ સોઝકરીત્ ॥૧૫॥

ધ્યાનમાં ધારેલા, ચેતનાચેતન સર્વમાં અંતરાત્માપણે વ્યાપી રહેલા હોવાથી વિષ્ણુસંજ્ઞાથી સુપ્રસિદ્ધ એવા સ્વયં શ્રીકૃષ્ણ ભગવાને શતસંવત્સરને અંતે અત્યંત પીડાને પામેલા, માટેજ દીન થઈ ગએલા દયનીય દેવો ઉપર દયા કરી ॥૧૫॥

અદૃશ્યમૂર્તિરાત્મજૈરપિ ભૂરિ તપસ્વિભિઃ ।

તત્રાવિરાસીત્કૃપયા નિયુતાહસ્કરદ્યુતિઃ ॥૧૬॥

કેવી દયા? તો મહાતપોનિષ્ઠ આત્મજ્ઞાનિઓએ પણ અદૃશ્ય દિવ્ય મૂર્તિ જેમની છે એવા શ્રીવાસુદેવ ભગવાન અનેક સૂર્યોના જેવી દેદીપ્યમાન કાંતિવાળા થઈને કૃપાથી દેવતાઓના મધ્યમાં પ્રકટ (પ્રલક્ષ) થયા ॥૧૬॥

તેજોમણ્ડલમેવાદૌ સહસા સ્ફુરિતં મહત્ ।

દદૃશુર્વિવુધાઃ સર્વે સિતં ઘનમનૌપમમ્ ॥૧૭॥

પ્રથમ તો અકસ્માત્ સ્ફુરણાયમાન થએલું મોટું ઘાટું ધોળું અનુપમ તેજોમંડળજ સમસ્ત દેવતાઓના જેવામાં આવ્યું ॥૧૭॥

ब्रह्मा शिवश्च तन्मध्ये ददृशाते रमापतिम् ।

घनश्यामं चतुर्बाहुं गदाञ्जाञ्जारिवारिणम् ॥१८॥

किरीटकाञ्चीकटककुण्डलादिविभूषितम् ।

पीतकौशेयवसनं दिव्यसुन्दरविग्रहम् ॥१९॥

ते तेजोमंडलना मध्य लागमां दिव्य भूर्तिथी विराजमान
लक्ष्मीपति लगवाननुं ब्रह्मा अने शिवशुने दर्शन थयुं. केवा
लगवान्? तो नवीन मेघसमान श्याम सुंदर भूर्ति जेमनी छे,
आर आहु जेमना छे, आर हाथमां गदा पद्म शंभु चक्र आ
आर आयुधोने धारी रहेला, भस्तके मुकुटने धारी रहेला, कटिमां
मेभणाने धारी रहेला, कानमां कुंडलने धारी रहेला, हाथमां
कडां आदिक आभूषणोने धारी रहेला, जेम सर्व णीज अंगमां
यथायोग्य अहुविध अलंकारोने धारी रहेला, रेशमी पीतांबरने
धारी रहेला अने दिव्य सुंदर शरीरवाणा जेवा लगवाननां
दर्शन थयां ॥१८-१९॥

हर्षविह्वलितात्मानौ दण्डवत्तौ प्रणेमतुः ।

तदिच्छयाथ देवाश्च दृष्ट्वा तं च मुदाऽऽनमन् ॥२०॥

दर्शनथी उपजेला आनंदथी विह्वलित मनवाणा ते ब्रह्मा
तथा शिवशुजे लगवानने साष्टांग प्रणाम कर्था. ते पछी लग-
वाननी छ्छाथी देवोजे पणु तेमनां दर्शन करीने प्रहर्षथी
प्रणाम कर्था ॥२०॥

बभ्रुवुरतिहृष्टास्ते निर्धिं प्राप्याधना इव ।

चद्वाञ्जलिपुटाः सर्वे भक्त्या तं तुष्टुवुः सुराः ॥२१॥

प्रणाम करता समग्र भव ब्रह्मादि देवो जेम निर्धन नरो
घनना भजनाने पाभीने आहु प्रसन्न थाय तेम लगवान् श्रीकृष्णने
पाभीने अतिशय दुर्धने पाभ्या अने जे हाथ जेडीने लक्ष्मिथी
आगण कडेशे जेवा प्रकरे लगवाननी स्तुति करवा लाभ्या ॥२१॥

દેવા ઉચુ:-

ॐ નમો ભગવતે તુમ્યે વાસુદેવાય ધીમહિ ।

પ્રથુમ્નાયાનિરુદ્ધાય નમઃ સંકર્ષણાય ચ ॥૨૨॥

દેવો સ્તુતિ કરે છે—તમને અમો નમસ્કાર કરીએ છીએ. તેમજ તમારું ધ્યાન કરીએ છીએ. તમો કેવા? તો ભગવાન-જ્ઞાન શક્તિ બળ ઐશ્વર્ય વીર્ય તેજ, આ છ મુખ્ય ગુણોએ સંપન્ન છો. વળી વાસુદેવ-સમગ્ર વિશ્વને પોતા વિષે વાસે છે તથા સ્વયં સર્વ વિશ્વમાં વસે છે માટે વાસુ અને ઉત્પત્તિસ્થિતિ-લયવડે વિહાર કરે છે માટે દેવ મળીને તમો વાસુદેવ કહ્યા છો. વળી પ્રથુમ્નરૂપે સકળ બ્રહ્માંડનું પોષણ કરનારા, અનિરૂદ્ધરૂપે સમગ્ર બ્રહ્માંડને સર્જનારા અને સંકર્ષણરૂપે સમસ્ત બ્રહ્માંડને સંહારનારા છો. અર્થાત્ વાસુદેવ સંકર્ષણ અનિરૂદ્ધ પ્રથુમ્ન આ ચતુર્વ્યૂહને ધરનારા તમો છો. 'ॐ નમો ભગવતે' આ શ્લોક બ્રહ્માદિકે જપવા યોગ્ય ૩૩ તેત્રીશ અક્ષરવાળો મત્ર જાણવો. આ મંત્રથી દેવતાઓએ પ્રથમ સ્તુતિ કરી ॥૨૨॥

ॐ કારબ્રહ્મરૂપાય ત્રેધાવિષ્કૃતમૂર્તયે ।

બ્રહ્માણ્ડસર્ગાસ્થિત્યન્તરહેતવે નિર્ગુણાય ચ ॥૨૩॥

હવે શ્લોકના એક એક આદિ અક્ષરોવડે (ॐ નમો ભગવતે વાસુદેવાય) આવા બાર અક્ષરવાળા મહામંત્રને બાંધતા થકા બાર શ્લોકોવડે સ્તુતિ કરે છે—'ઓમિત્યેકાક્ષરં બ્રહ્મ' આ ગીતા-વાક્યમાં કહ્યા પ્રમાણે ઓંકાર બ્રહ્મજ નેનું રૂપ-સ્વરૂપને જણાવનાર છે. અથવા ઓંકાર બ્રહ્મ જે નાદબ્રહ્મ તેમાં નેનું રૂપ-મૂર્તિ રહેલું છે. અથવા ઓંકાર જેમનું કારણ છે એવા જે બ્રહ્મ-શબ્દવાચ્ય વેદો તેમાં રૂપ-જેમના સાકાર સ્વરૂપનું વર્ણન છે એવા તમને નમસ્કાર છે. (પ્રત્યેક ચતુર્થ્યન્ત પદની સાથે નમઃ-પદ જોડવું) અકાર ઉકાર મકાર આ ત્રણ પ્રકારે અથવા જગત્સર્ગાદિકને માટે બ્રહ્મા વિષ્ણુ શિવ આ ત્રણ પ્રકારે પ્રકટ

કરી છે મૂર્તિ જેમણે, અનેક બ્રહ્માંડોની ઉત્પત્તિ સ્થિતિ અને પ્રલયના મુખ્ય કારણ અને નિર્ગુણ-પ્રાકૃત ગુણોએ સ્થિત એવા તમને નમસ્કાર છે ॥૨૩॥

નયનાનન્દરૂપાય પ્રણતક્રેશનાશિને ।

કેશવાય નમસ્તુભ્યં સ્વતન્ત્રેશ્વરમૂર્તયે ॥૨૪॥

સર્વ જનોના નેત્રોને આનંદ આપનાર છે દિવ્ય રૂપ જેમનું, પ્રણુત જનોના સમગ્ર કલેશને નાશ કરનારા, “ક ક્ષતિ વ્રહ્મણો નામ ક્ષેત્રોઽહં સર્વદેહિનામ્ । આવાં તવાક્લસંભૂતૌ તસ્માત્કેશવનામવાન્” આ નિરૂક્તિને અનુસારે સાર્થક કેશવ નામથી પ્રખ્યાતિને પામેલા, સ્વતન્ત્ર અને અનેક ઐશ્વર્યયુક્ત મૂર્તિ જેમની છે એવા તમને નમસ્કાર કરીએ છીએ ॥૨૪॥

મોદિતાશેપમક્તાય કાલમાયાદિમોહિને ।

સદાનન્દાય કૃષ્ણાય નમઃ સદ્ધર્મવર્તિને ॥૨૫॥

સમગ્ર ભક્તોને અનવધિ આનંદ આપનારા, કાળ માયા આદિકને મોહ ઉપજાવનારા, સદ્ધર્મમાં જનોને વર્તાવનારા અથવા સદ્ધર્મના સંરક્ષક, સદાય આનંદમય મૂર્તિ જેમની છે એવા શ્રીકૃષ્ણ તમને નમસ્કાર છે ॥૨૫॥

ભવામ્યુધિનિમગ્નાનામુદ્ઘૃતિક્ષેમકીર્તયે ।

દર્શનીયસ્વરૂપાય ઘનશ્યામાય તે નમઃ ॥૨૬॥

સંસાર સાગરમાં પડેલા જનોને તે થકી ઉદ્ધાર કરવામાં સમર્થ છે કીર્તિ જેમની. એટલે જેમના ગુણ ચરિત્ર નામના કીર્તનથી જનોનો સસારસાગર થકી ઉદ્ધાર થાય છે. દર્શનીય સ્વરૂપ જેમનું છે એવા ઘનશ્યામ તમને નમસ્કાર છે ॥૨૬॥

ગદાઞ્જદરચક્રાણિ વિભ્રતે દીર્ઘવાહુભિઃ ।

સુરગોવિપ્રઘર્માણાં ગોત્રે તુભ્યં નમો નમઃ ॥૨૭॥

ચાર દીર્ઘ વ્યાધુઓવડે ગદા પદ્મ સખ ચક્ર આ ચાર આયુ-

ધોને ધરનારા, દેવી ગાયો વિપ્રો અને ધર્મનું રક્ષણ કરનારા
એવા તમને વારંવાર નમસ્કાર છે ॥૨૭॥

વરેण्याય પ્રપન્નાનામમીષ્ટવરદાયિને ।

નિગમાગમવેદ્યાય વેદગર્ભાય તે નમઃ ॥૨૮॥

મુમુક્ષુ જનોએ વરવાયોગ્ય, શરણ્યુગતોને વાંછિત વર આપ-
નારા, નિગમ તથા આગમોએ કરીને જાણવા યોગ્ય છે સ્વરૂપ
જેમનું અને વેદના ગર્ભભૂત (વેદોત્પત્તિના હેતુ) એવા તમને
નમસ્કાર છે ॥૨૮॥

તેજોમણ્ડલમધ્યસ્યાદિવ્યસુંદરમૂર્તયે ।

નમામો વિષ્ણવે તુભ્યં પરાત્પરતરાય ચ ॥૨૯॥

તેજોમંડળના મધ્યમાં વિરાજમાન દિવ્ય સુંદર મૂર્તિ જેમની
છે, 'અક્ષરાત્પરતઃ પરઃ' આ શ્રુતિમાં કહ્યા પ્રમાણે કાળ માયાદિક
થક્રીપર એવું જે અક્ષર બ્રહ્મ તે થક્રી સ્વરૂપ સ્વભાવ ગુણ-
વિભૂતિ વિગેરેવડે નિરતિશય શ્રેષ્ઠ હોવાથી પરતર, એવા વિષ્ણુ
તમને નમસ્કાર કરીએ છીએ ॥૨૯॥

વાણીમનોવિપ્રકૃષ્ટમહિષ્નેઽક્ષરરૂપિણે ।

સર્વાન્તર્યામિણે તુભ્યં વૃહતે ચ નમો નમઃ ॥૩૦॥

'યતો વાચો નિવર્તન્તે અપ્રાપ્ય મનસા સહ' 'અથાત આદેશો નેતિ
નેતિ' આ શ્રુતિમાં કહ્યા પ્રમાણે મન વાણીને અગોચર છે મહિમાં
જેમનો, અક્ષર-અવિનાશી સ્વરૂપ જેમનું છે, સર્વમાં અંતર્યામિ-
ણે રહેલા, સ્વરૂપ સ્વભાવાદિકવડે સર્વથી મોટા એવા તમને
વારંવાર નમસ્કાર છે ॥૩૦॥

સુલલોઽસિ ત્વમેવૈકઃ સ્થાશ્રિતાનામતો વયમ્ ।

મહાપદધિકક્લિષ્ટાઃ શરણં ત્વામુપાગતાઃ ॥૩૧॥

હે ભગવન! આપ એકજ આશ્રિત જનોને સર્વોત્તમ અક્ષય

સુખને આપનારા છો. માટેજ મહા આપત્તિએ કરીને અધિક કલેશને પામેલા અમો શરણુ આપના શરણુને પામ્યા છીએ ॥૩૧॥

દેવાધિદેવ ! ભક્તસ્ય તવ દુર્વાસસો વયમ્ ।

અતિક્રમાચ્છ્રયા હીનાઃ પ્રાપ્તાઃ સો દુર્દશામિમામ્ ॥૩૨॥

હે દેવાધિદેવ ! તમારા ભક્ત દુર્વાસા ઋષિના અપરાધનેલીધે લક્ષ્મીએ રહિત થએલા અમો આવી દુર્દશાને પામ્યા છીએ ॥૩૨॥

વાસોન્નપાનસ્થાનાદિહીનાન્ ધર્મોઽપિ નઃ પ્રમો ! ।

ત્યક્ત્વા સહ શ્રિયા યાતસ્તાન્ પાતું ત્વમસીશ્વરઃ ॥૩૩॥

કેવી દુર્દશા? તો હે પ્રભો ! અત્ર પાન વસ્ત્ર ગૃહ આદિક વિનાના થઈ પડેલા અમોને ત્યાગ કરીને ધર્મપણુ લક્ષ્મીજીની સાથે ચાલ્યો ગયો છે. આવી દુર્દશામાં આવી પડેલા અમારૂં રક્ષણુ કરવામાં આપજ સમર્થ છો ॥૩૩॥

યતો વયં ચ ધર્મશ્ચ ત્વદીયા इति विश्रुताઃ ।

યથાપૂર્વં સુસ્વીકૃતું ત્વમેવાર્હસ્યતો હિ નઃ ॥૩૪॥

જે હેતુ માટે અમો સર્વ દેવતાઓ અને ધર્મ આપનાજ કહેવાઈએ છીએ, એવી લોકશાસ્ત્રમાં પ્રસિદ્ધિ છે. તે હેતુ માટે અમને દુર્વાસાના શાપ પહેલાં જેવા સુખી હતા તેવા સુખી કરવાને માટે આપજ યોગ્ય છો. આ રીતે બાર શ્લોકના સ્તોત્રમાં રહેલા એક એક આદિ અક્ષરોવડે 'ૐ નમો મગવતે વાસુદેવાય' આવા શ્રીવાસુદેવના દ્વાદશાક્ષર મંત્રનો ઉદ્ધાર જાણવો ॥૩૪॥

સ્કન્દ ઉવાચ-

इति सम्प्रार्थितો देवैर्भगवान् स दयानिधिः ।

उवाचानन्दयन्वाचा मेघगम्भीरया सुरान् ॥૩૫॥

કાર્તિક સ્વામી કહે છે—હે મુને ! આ પ્રકારે દુઃખી દેવોએ પ્રાર્થના કરેલા દયાનિધિ શ્રીવાસુદેવ ભગવાન દેવોને આનંદ ઉપજવા માટે મેઘસમાન ગંભીર વાણીવડે બોલ્યા ॥૩૫॥

શ્રીભગવાનુવાચ-

વિદિતં મે સુરાઃ! સર્વં કપ્ટં વઃ સદતિક્રમાત્ ।

ઉપાયં કુરુતાઘૈવ વચ્મિ યત્તન્નિવૃત્તયે ॥૩૬॥

શ્રીભગવાન કહે છે-હે દેવાઃ! મોટા સંતના અપરાધને લઈને તમને અત્યાનક આવેલું સમગ્ર કષ્ટ મારા બલબુવામાંજ છે. તો તે કષ્ટની નિવૃત્તિ માટે હું જે ઉપાય કહું તેને હામણું જ તમો કરો ॥૩૬॥

औपवीरम्बुधौ सर्वाः क्षिप्त्वा मन्दरभृशृता ।

नागराजवरत्रेण मथध्वमसुरैः सह ॥३७॥

ઉપાય કહે છે-મહાસાગરમાં સમગ્ર ઓપધિઓને નાંખીને, નાગરાજ વાસુકીને નેત્રાં તરીકે રાખીને અને મંદરાચળને મથન-દંડ (સ્વાઇઓ) તરીકે રાખીને તેનાવડે તમો અસુરો સાથે મળીને સમુદ્રમંથન કરો ॥૩૭॥

आदौ सन्धाय दनुजैः कुरुताम्बुधिमन्थनम् ।

साहाय्यं वः करिष्यामि खेदः कार्यो न तत्र वः ३८

અસુરોને અને અમારે અન્યોઅન્ય અનાદિ વૈરભાવ હોવાથી મેળાપ શી રીતે થાય? તો જે વ્યવહારવિચક્ષણ જનો છે તે સ્વાર્થ માટે માનાદિ દોષનો ત્યાગ કરીને શત્રુઓ સાથે પણ મેળાપ કરી દે છે. તો તમો પ્રથમ અસુરો સાથે સંધિ કરો અને પછીથી સમુદ્રમંથન કરો. તે કાર્યમાં હું તમને સહાય કરીશ. તો તમારે તેમાં જે કોઈ અંતરાય આવે તો લેશપણ ખેદ કરવો નહીં ॥૩૮॥

अमृतं च श्रियो दृष्टिं प्राप्य पूर्वाधिकौजसः ।

भवितारो मद्भिमुखा दैत्यास्तु ક્લેશમાગિનઃ ॥૩૯॥

તમો દેવો એકતો અમૃત અને વળી ધીજી લક્ષ્મીજીની દૃષ્ટિને પામીને પૂર્વના કરતાં પણ અધિક બળવાળા થશો. મારા થકી વિમુખ દૈત્યો તો ફળભાગી નહિ થતાં કેવળ કલેશનાજ ભાગી થશે ॥૩૯॥

स्कन्द उवाच—

इत्थुक्त्वान्तर्दधे विष्णुर्भक्तसङ्कटनाशनः ।

देवास्तस्यै नमस्कृत्य तदुक्तं कर्तुमारभन् ॥४०॥

इति श्रीस्कन्दपुराणे विष्णुखण्डे श्रीवासुदेवमाहात्म्ये

श्रीवासुदेवप्रसादनिरूपणनामा दशमोऽध्यायः ॥१०॥

कार्तिके स्वामी कहे छे—हे मुने ! आ प्रकारे लक्ष्मिना संकटने नाश करनाश विष्णु भगवान् देवीना प्रत्ये कहीने अंतर्धान थछ गया. अने देवो भगवानने नमस्कार करीने तेभना कहेवा प्रमाणे करवाभां तत्पर थया ॥४०॥

इति श्रीस्कंदपुराणे विष्णुखण्डे श्रीवासुदेवमाहात्म्ये उपरि-

चरवमुसद्गुणवर्णननामा दशमोऽध्यायः ॥१०॥

स्कन्द उवाच—

ब्रह्मरुद्रौ महेन्द्रादीन्सन्धानायासुरैः सह ।

आज्ञाप्य जग्मतुः स्वं स्वं धाम देवा रसां मुने ! ॥१॥

अध्याय ११ भो.

कार्तिके स्वामी कहे छे—हे सावर्द्धि मुने ! भगवाने देवोने असुरो साथे संधि करी लेवानी करेली आज्ञाने सांभलीने, अह्ना अने इद्र पशु भेन्द्र आदिकने असुरो साथे संधि करवानी आज्ञा आपीने, पोत पोताने धामे गया, अटले अह्ना सत्यलोकभां अने इद्र कैलास लोकभां गया. ते पछी देवताओ तो असुरो साथे संधि करवा रसातल प्रत्ये गया ॥१॥

१ आ अध्यायमा सुरो तथा असुरोश्च भण्णने लधा अपेक्षित प्रकारो संपादन करीने, भयवा भाउला समुद्र वषी नीकलेकुं दावाटव विर अने भगवाननी आज्ञाथी शिवलये करेकुं तेनुं पान विगेरे क्या पलुंवी छे.

સમયોચિતભાષાવિદ્વાસવો નીતિયુક્તિમિઃ ।

પ્રલોમ્ય ફલભાગેન સન્ધિ ચક્રેઽસૈરઃ સહ ॥૨॥

સમયોચિત (નેવો સમય તેવું) ભાષણ કરવામાં પ્રવીણ એવા ઈન્દ્રે નીતિશાસ્ત્રની યુક્તિઓવડે અને વળી અમૃતરૂપ ક્ષણના ભાગવડે પ્રલોભાવીને અસુરો સાથે સંધિ કર્યો ॥૨॥

તતો દેવાસુરગણા સિલિતા ચારિધેસ્તટે ।

મહૌપધીરુપાનીય बहुशो निदधुर्दुतम् ॥૩॥

પ્રથમ કર્તવ્ય સંધિકાર્ય સક્ષણ થયા પછી, દેવગણો અને દૈત્ય-ગણો ક્ષીરસમુદ્રના તટ ઉપર ભેગા મળીને અનેક પ્રકારની મોટી મોટી ઓપધિઓ ન્યાં ત્યાંથી લાવીલાવીને શીઘ્રપણે સમુદ્ર તટમાં ભેગી કરવા લાગ્યા ॥૩॥

મન્દરાદ્રિમુપેત્યાથ નાનોપધિવિરાજિતમ્ ।

મૂલાદુત્પાટ્ય તે सर्वे नेतुमन्धि समुद्यताः ॥૪॥

ચારપછી દેવો દૈત્યો એકસાથે મળીને નાના પ્રકારની વિચિત્ર ઓપધિઓથી ચોમેર વિરાજમાન એવા મંદરાચળની નજીકમાં જઈને તેને મૂળમાંથી ઉપાડીને સમુદ્રપ્રત્યે લાવવા માટે બહુબહુ ઉદ્ધમ કરવા લાગ્યા ॥૪॥

एकादशसहस्राणि योजनानां भुवि स्थितम् ।

नोद्धर्तुमशकंस्ते तं तदानीं तुष्टुवुर्हरिम् ॥૫॥

આ અચળ કાંઈ અદૃષ્ટ ન હતો, આ તો અગીયાર હજાર યોજન ભૂમિમાં અંદર ઉંડો અદૃશ્ય અને બહારપણે ઉંચો અગીયાર હજાર યોજન દૃશ્ય હતો, મળીને બાવીસ હજાર યોજન હતો. (ચાર ગાઉને એક યોજન કહે છે) આવા આ અચળને મૂળમાંથી બહાર કાઢવા માટે દેવાસુરો સમર્થ થયા નહિ. એટલે દુઃખહર શ્રીહરિની સ્તુતિ કરવા લાગ્યા ॥૫॥

एतद्विदित्वा भगवान् सङ्कर्षणमहीश्वरम् ।

अजिज्ञपत्तमुद्धतुं वद्धमूलं महीधरम् ॥६॥

स्तुतिथी प्रसन्न यत्नेन भगवान् आ वात जलुने, समग्र
सर्पानां ईश्वर एवा संकर्षणुने अङ्गभूण ते मंदरायणने भूणभांथी
उपाडी आपवानी आत्ता करी ॥६॥

फूत्कारमात्रेणैकेन स तु सद्यस्तमीश्वरः ।

बहिश्चिक्षेप तत्स्थानाद्योजनद्वितयान्तरे ॥७॥

आत्ता करेला संकर्षणुतो महासमर्थ होवाथी पोते तत्काण अेक
कुत्कारमात्रथी व (अेक कुंथी व) ते महापर्वतने भूणभांथी
अडार काडीने ते स्थान थडी जे योजन दूर ईंथी दीधो ॥७॥

अत्याश्चर्यं तदालोक्य हृष्टाः सर्वे सुरासुराः ।

तदन्तिकमुपाजग्मुर्धावन्तश्च कृतारवाः ॥८॥

समूण मंदरायणतुं अेक व कुत्कारमात्रथी आठ कोश दूर ईंथी
देवाइप अत्याश्चर्यने अवलोडीने अत्यानदने पाभेला सर्वे सुरा-
सुरो वेगथी दोरता थका सर्वने उत्साह उपजे एवा उच्च
शब्दोने योभेर ओलता ओलता ते पर्वतनी पासे आग्या ॥८॥

बलिनो यत्नवन्तोऽपि परिघोपमवाहवः ।

उद्धृत्य नेतुं नो शेकुर्विपण्णा विफलश्रमाः ॥९॥

भोथी वुंगण जेवा लांथाआहु जेभना छे अने आहु अणवाणा
जेवा सुरासुरो जेगा भणीने अेकसारे आहु आहु प्रपण प्रयत्न
करवा छतां पण ते पर्वतने उपाडीने समुद्र प्रत्ये लक्ष ज्वा समर्थ
थया नदि. माटे व निष्कण प्रयास यवाथी भनभां अहु जेद
पाभी गया ॥९॥

ज्ञात्वा सुरगणान्विब्रान् भगवान् मय्यदर्शनः ! ।

तादर्यमाज्ञापयामास नेतुं तमुदधिं द्रुतम् ॥१०॥

‘યો વેત્તિ યુગપ્ત્ત્વં પ્રલક્ષ્ણેણ સદા સ્વતઃ’ આ શ્રુતિમાં કહ્યા પ્રમાણે સર્વે અર્થને જાણનારા ભગવાન્ શ્રીવાસુદેવે બહુ ખેદ પામેલા દેવગણોને જાણીને તત્કાળ મદરાચળને સમુદ્રપ્રત્યે લઈ જવાની પશ્ચિરાજ ગરુડછને આજ્ઞા કરી ॥૧૦॥

સહાવરણમપ્યઠ્ઠં લીલયા ધર્તુમીશ્વરઃ ।

મનોવેગઃ સ તત્રૈત્ય નિજત્રોઢ્યૈવ તં ગિરિમ્ ।

ઉત્પાઢ્ય સાગરતટે નિધાય હરિમાયયૌ ॥૧૧॥

આજ્ઞા કરેલા ગરુડછ કે જે અવનિ આદિક અષ્ટ આવરણોએ સહિત એવા અડગોલકને પણ લીલામાત્રથી (પ્રયાસ વિના સહજમા) ધારવા માટે સમર્થ અને વળી મનના જેવા ષળવાન્ વેગવાળા છે તે પોતે મદરાચળ પાસે આવીને તેને પોતાની ચાચવડે જ તેને ઉપાડીને સમુદ્રતીરે સ્થાપીને ભગવાનની સમીપે પાછા આવ્યા ॥૧૧॥

તતઃ સંહૃષ્ટમનસઃ સર્વે કશ્યપનન્દનાઃ ।

વાસુકિં ચાહ્વાયામાસુઃ સુધાભાગપ્રતિજ્ઞયા ॥૧૨॥

સાગરતીરે મદરાચળ આધવાથી મનમાં બહુ હર્ષ પામેલા સમસ્ત કશ્યપનદનોએ (સુરાસુરોએ) અમૃતમાં ભાગ આપવાની પ્રતિજ્ઞા કરીને વાસુકી નામના મહાનાગને ઓલાવ્યો ॥૧૨॥

સ તત્રાગાદથો સર્વે તેઽવિંધ મન્થિતુમુઘતાઃ ।

તાનપાંનિધિરાગત્ય મૂર્તિમાનત્રવીઢ્વચઃ ॥૧૩॥

સુરાસુરોએ ઓલાવવાથી વાસુકી ત્યાં આવ્યો અનતર સમસ્ત સુરાસુરો મળીને સમુદ્રમથનમાં તત્પર થતાં, સમુદ્ર મૂર્તિમાન અર્થને ત્યાં આવીને તેમના પ્રત્યે વચન ઓહ્યો ॥૧૩॥

યદિ દાસ્યથ મે યૂયમમૃતાંશં સુરાસુરાઃ ! ।

સોઢાઽસિ વિપુલં તર્હિ મન્દરઢ્રમણાર્દનમ્ ॥૧૪॥

शुं वचन ओल्यो ? तो हे सुरासुरो ! तमो जे भने अमृतमां
लाग आपसो तो ज तमोअे करेला भंटराचण भ्रमणुनी लारे
पीडने हुं सडन करीश ॥१४॥

तथेति ते प्रतिज्ञाय क्षिप्त्वादावोपधीलताः ।

परिविव्युर्नागराजं तस्मिन्काञ्चनपर्वते ॥१५॥

आ प्रकारे समुद्रे कडेला देवासुरो अमृतमां लाग आपवानी
तेने प्रतिज्ञा करीने, प्रथम ओपधिव्यो तथा लताओने समुद्रमां
नाभीने, भंटर नामना कांचन पर्वतनी चोतरक वासुकी नामना
नागने वीटवा भंडया ॥१५॥

ततो देवा हृदि हरिं सस्मरुः कार्यसिद्धये ।

स्मृतमात्रः स तत्रागादच्युतः सर्वदर्शनः ॥१६॥

नागराजने वीटया पडी देवताओअे पोताना कार्यनी सिद्धि भाटे
पोताना हृदयमां लगवान् श्रीहरिनुं स्मरणु कर्तुं. स्मरणुमात्रमां ज
सर्वसाक्षी सर्वसुहृद् अने वणी प्रथमथी ज जेभणे सहाय भाटे
प्रतिज्ञा करी छे अेवा अच्युत लगवान् त्यां अेकदम आव्या ॥१६॥

तमालोक्यामरगणा मुदिताः फणिनांपतेः ।

पुरोभागं गृहीत्वैव तस्थुस्तेनानुमोदिताः ॥१७॥

आवेला लगवानने अचडोडीने अमरगणो अतिशय आनंदने
पाभीने, लगवाने पोताना कटाक्षथी ज अनुमोदन आपतां वासु-
कीना मुपलागने पडडीने ज उला रखा ॥१७॥

देवतापक्षपातित्वं सूचयन् स्वस्य च प्रभुः ।

यत्र देवास्तत्र तस्यौ ततो दैत्यास्तु चुकुधुः ॥१८॥

प्रभु-निग्रहानुग्रहमां समर्थ अेवा लगवान् पोतानुं देवता-
पक्षपातिपलुं प्रसिद्धमां सूचयवा भाटे जे तरक देवो उला रखा
छे ते तरक जधने उला रखा. आ यधुं जेधने दैत्यो तो क्रोधायमान
यधने ओल्यो ॥१८॥

तपोविद्यावयोज्येष्ठा अधोभागममङ्गलम् ।

कथं तिरश्चो गृह्णीम नेदञ्चूर्खा वयं त्विति ॥१९॥

शुं ओल्या ? तो अमो तपो करीने, विद्याये करीने अने अथ-
स्थाये करीने पणु भोटा छीये. आवा अमो तुम्ह तिर्यगन्तति
सर्पना अभंगण पुम्हलागने केम अडणु करीये ? नज करीये.
अमो कांछ येवा तो भूर्भा नथी, के नेथी सर्पनो पुम्हलाग
पकडीये. अमो पधी आभतने सभजीये छीये ॥१९॥

सह देवैस्ततो विष्णुः स्वयं तान्मानयन्निव ।

प्रहस्य दत्त्वा प्राग्भागं सुरान्पुच्छमजिग्रहत् ॥२०॥

आ रीते दैत्योये कोप कथा पछी देवोनी साथे स्वयं विष्णुये
ते दैत्योने जणुे मान आपता होयने शुं ? येम मंडलास करीने,
दैत्योने तेमनी छन्दाने अनुसारे नागराजनो भुभलाग देवोपासे
अपावीने देवोपासे पुम्हलाग अडणु कराव्यो ॥२०॥

महाहिविपफूत्कारदाहादमररक्षणम् ।

चरित्रमेतच्छ्रीभर्तुरिति दैत्या न ते विदुः ॥२१॥

मडासर्प वासुकिना विषमय दुस्कारथी यता दाडथकी लक
अमरोना रक्षणरूप आ श्रीपति श्रीहरिनुं चरित्र छे येम तो ते
दैत्यो सभजी शक्याज नडि ॥२१॥

तत उत्तोलयामासुः स्वर्णसान्वालिभास्वरम् ।

मन्दरं काश्यपेयास्ते चर्मिकावद्धकच्छिकाः ॥२२॥

आरीते यथाथोअ भुभलाग पुछलागनो विभाग देव दैत्योने
करी आया पछी, कश्यपऋषिना पुत्र येवा सुरामुरो यामडानी
सशोवडे कन्दोने आंधीने, सुवर्णुभय शिभरोनी पंक्तिओवडे
शोभायमान येवा ते मंदरायणने ऐकसाथे उपाडवा मंथा ॥२२॥

द्वाविंशतिसहस्राणि योजनानां तमुच्छ्रितम् ।

अम्भोनिधौ निदधिरे क्रोशन्तोऽत्यर्थमुत्सुकाः ॥२३॥

अंदर अछार मणीने नेनी आवीश उज्जर योजन उच्यार्थ छे
अेवापणु मंदरायणने अत्यंत उत्साहमां आवी गयेला सुरासुरो-
अे अेकसाथे उच्च आक्रोश करवापूर्वक समुद्रमां स्थापन करी
दीधो ॥२३॥

धार्यमाणोऽप्यनाधारस्तैरद्रिरतिगौरवात् ।

ययावधस्तलं सद्यस्तदासंस्तेऽतिविह्वलाः ॥२४॥

देवासुरोअे अहु अणथी धारणु करतां पणु ते मंदराद्रि नीचे
आधाररहित होवाथी अति भारने लीधे तत्काण समुद्रना अध-
स्तणने पाभी गयो. आ प्रकारे थवाथी ते समये मथन करनार
देवादेवोतो अतिविह्वण-उत्साह विनाना थर्ध गया ॥२४॥

तदा स भगवान् साक्षात्सर्वथा भक्तकार्यकृत् ।

स्तूयमानोऽमरैरद्रिमुद्ग्रे कमठाकृतिः ॥२५॥

आ समये सर्व प्रकारे लक्ष्मोनुं कार्य करवामां तत्पर अेवा
साक्षात् ते भगवान् अमरगणुअे अतिस्तुति करवाथी कायभानुं
अलौकिक रूप धारीने मंदराद्रिने उच्यो उपाडी लाव्या ॥२५॥

उत्थितं तमवेक्ष्याशु सर्वे फुल्लहृदाननाः ।

वभ्रुवुश्च स्थिरः सोऽभूत्कूर्मपृष्ठेऽतिविस्तृते ॥२६॥

उच्ये उपाडी आखेलो ते पर्वत, अतिविस्तृत (लाभ योजन
विस्तारवाणा) कायभाना पृष्ठभाग उपर स्थिर थर्ध रज्जो. सर्वे
देवो तथा दैत्यो तत्काण स्थिर रहेला ते पर्वतने नेधने प्रकुक्षित
भनवाणा अने प्रकुक्षित मुष्मवाणा थर्ध गयां ॥२६॥

ततो ममन्थुस्तरसा यावद्बलमपांनिधिम् ।

श्रमफूत्कारवदना देवादेवादयोऽद्वयम् ॥२७॥

सर्वेनी स्थिति थया पडी देवो तथा अदेवो श्रमने लीधे उप-
जता कुलारवाणां मुष्मवाणा छोधने पोताना अणपर्यंत वेगथी
निर्दयपणु समुद्रने मथना भंड्या ॥२७॥

आम्यमाणात्ततस्त्वद्रेर्वहवो न्यपतन् द्रुमाः ।

ऊर्ध्वद्रुघर्षजो वह्निस्तत्स्थसिंहादिमादहत् ॥२८॥

सुरासुरोऽपि वेगथी लभावेला ते मंदरायण थडी आडु वृक्षो नीचे पडी गया. तलेटीमां ने कोर्ष वृक्षो उभा रखा उता, तेना परस्पर घसाराथी उपजेला अग्निमे तेमां रहेला व्याघ्रादि अंतुओने योगरहमथी आणीटीधा ॥२८॥

तत्र नानाजलचरा विनिष्पिष्टा महाद्रिणा ।

विलयं समुपाजग्मुः शतशः क्षीरवारिधौ ॥२९॥

क्षीरसागरमां रहेला अनेक प्रकारना अनेक जणयर अंतुओ महाद्रिना महावेगथी मर्दन थवाथी मृत्युने पाभी गया ॥२९॥

सांवर्तकमहामेघसङ्घर्जितवन्महान् ।

आसीन्मथननादश्च प्रतिध्वनिविवर्धितः ॥३०॥

प्रलयकाणना महामेघना संघनी गर्जना जेवो मथननो नाद प्रच्छंदाये विशेष वृद्धि पमाउतां अति मोठो थवा लाग्यो ॥३०॥

अत्याकर्षणखिन्नाङ्गवासुकेर्मुखफूत्कृतैः ।

हतौजसोऽतिखिन्नाश्च दैत्या निङ्गालवद्भुः ॥३१॥

सुरासुरकृत अतिशय आकर्षण (भेंचुं) ने लीधे अति जेद-पाभतां छे अंग जेनां जेवा वासुडीनागना मुष्पना विषमय कुङ्-वालाये करीने जेभनुं ओजस उलाळ गथुं छे, मोटे जे अतिजे-दने पाभेला दैत्योतो शांत अग्निवाणा अंगारा (काणा कोलस) जेवा शोभवा लाग्या ॥३१॥

अविपहं विपार्शिं च वर्षन्ति बहुधा मुहुः ।

लम्बन्ते साहिराजस्य सहस्रवदनान्यधः ॥३२॥

नागराज वासुडीनां उत्तर मुष्पो वारंवार अतिशय अविपह विषरूप अग्निने वर्षवा लाग्यां अने नीचेपण लयडी परयां ॥३२॥

દધાર સહસા તાનિ ભગવત્પ્રેરિતો વિભુઃ ।

સઙ્કર્ષણો મહાતેજાઃ સહમાનો વિપાનલમ્ ॥૩૩॥

નીચે લખી પડતાં તે હજાર મુખોને ભગવાન વાસુદેવે પ્રેરણા કરેલા મહાસમર્થ મહાતેજસ્વી એવા સંકર્ષણ ભગવાને વિષમય અગ્નિને સહન કરીને સત્વર ઉચાં ધારી રાખ્યાં ॥૩૩॥

સહસ્રમેકં વર્ષાણાં મથ્યમાનાત્પયોનિધેઃ ।

હાલાહલં વિપમમ્બુદુત્સર્પદ્વિદિશો દિશઃ ॥૩૪॥

આ પ્રકારેં સુરાસુરોએ સાથે મળીને જ્યારે દશ હજાર વર્ષપર્યંત સમુદ્રમથન કર્યું ત્યારે તેમાંથી તેના કૃણ્ણપે હાલાહલ નામનું વિષ પ્રથમ નીકળ્યું. નીકળેલું વિષ તત્ક્ષણ દિશાઓ અને વિદિશાઓમાં સર્વત્ર સત્વર વ્યાપી ગયું. હળને જ હાળ કહેવાય, હાળનીપેઠે જઠરને ઉખાડી નાંખતું હોવાથી હાળાહળ કહેવાય. 'સર્વનાં હૃદયને હળનીપેઠે ઉખાડી બાળી દેનાર' એવો એનો તાત્પર્યાર્થ છે. 'હળાહળ' એવો પાક હોય તો અર્થ રપટ છે ॥૩૪॥

યદાહુઃ કાલકૂટાસ્વ્યં સર્વલોકાતિદાહકમ્ ।

તેન દન્દહ્યમાનાઙ્ગાસ્તે તુ ચક્રુઃ પલાયનમ્ ॥૩૫॥

વળી જેને કાળકૂટ નામથીપણ કહે છે. કાળ-મૃત્યુનો કૂટ-રાશિ હોયને શુ? અથવા કાળની પેઠે જનોને કૂટાવનાર એટલે દાહ કરનાર તે કાળકૂટ કહેવાય. આવા સાર્થક નામથી વિખ્યાત હોઈને સર્વ લોકોને અતિશય દાહ કરનારા તે આ વિષવડે અતિશય બળતાં છે અંગો જેમનાં એવા સર્વે સુરાસુરો તો એકદમ ભાંચી પલાયન કરી ગયા ॥૩૫॥

તતો ब्रह्मा प्रजेशाश्च देवाः सर्वेऽप्युमापतिम् ।

प्रार्थयन्स्तस्य पानार्थं स्तुवन्तः स्तुतिभिर्मुने ! ॥૩૬॥

હે મુને! સુરાસુરોને પલાયનપર જોઈને બ્રહ્મા, દેવાદિ પ્રભુ-પતિઓ, દેવો અને ખીજા સર્વેએ પણ નીકળેલું વ્યાપેલું મહા

વિષ પાન કરી જવાની પાર્વતીપતિ મહાશિવની સ્તુતિઓવડે
સ્તુતિ પ્રાર્થના કરી ॥૩૬॥

મગવાનથ તં પ્રાહ સુરાણામગ્રજો ભવાન્ ।

ભવતીત્યગ્રજં વાર્ધેર્ગૃહાણેદં વિપં શિવ ! ॥૩૭॥

બ્રહ્માદિકે પ્રાર્થના કર્યા પછી ભગવાન્ વિષ્ણુએ પણ શિવને
કહ્યું કે-હે શિવ ! તમો દેવતાઓના અગ્રજ-સૃષ્ટિના આરંભમાં
દેવોથી પહેલા ઉત્પન્ન થયા છો. અને આ વિષપણુ સમુદ્ર થકી
અગ્રજ-પ્રથમ ઉત્પન્ન થએલું છે. જે અગ્રજ હોય તેનેતો અગ્ર-
ભાગ ગ્રહણ કરવો એજ યોગ્ય છે. તો તમો આ વિષતું પાન
કરી જાવ ॥૩૭॥

દેવાનાં સ ભયં દૃષ્ટ્વા કરુણશ્ચાજ્ઞયા હરેઃ ।

આકર્ષયોગકલયા વિપં પાણિતલેઽખિલમ્ ॥૩૮॥

પપૌ તત્કણ્ઠમધ્યે ચ શોપયામાસ તત્ક્ષણમ્ ।

નીલકણ્ઠ ઇતિ ઋચાતઃ સઙ્કારાચ્યથ સોઽભવત્ ॥૩૯॥

આ પ્રકારે ભગવાને કહેલા દયાર્દ્રહૃદયવાળા મહાદેવ દેવોને
આવેલો મહાભય જોઈને અને વળી ભગવાનની આજ્ઞાનો વિચાર
કરીને સમગ્ર વિષને યોગકળાવડે પોતાના હસ્તતળમાં આકર્ષણ
કરીને પાન કરી ગયા. અને તત્ક્ષણ જ કંઠના મધ્યમાં જ તેને
શોપણુ કરી ગયા. આરીતે હાળાહળ વિષના પાનથી કંઠ નીલ-
કાળો થઈ જવાથી નીલકંઠ એવા સાર્થક નામથી વિખ્યાત થયા
અને સર્વને શં-સુખ કરનાર હોવાથી શંકર એવા સાર્થક નામથી
પણ પ્રસિદ્ધ થયા ॥૩૮-૩૯॥

પાસ્યતસ્તસ્ય પાણેર્યે પતિતા ધ્રુવિ વિન્દવઃ ।

તાન્નાગા વૃથિકાઘાથ જગૃહુઃ કાશ્ચનોપધીઃ ॥૪૦॥

ઈતિ શ્રીસ્કન્દપુરાણે વિષ્ણુલખ્ણ્ડે શ્રીવાસુદેવમાહાત્યે અમૃત-

મન્યને વિપોત્પત્તિનામૈકાદશોઽધ્યાયઃ ॥૧૧॥

વિષનું પાન કરતાં શિવજીના હસ્તતળ થકી જે કેટલાક વિષ-
બિંદુઓ પૃથ્વી ઉપર પડી ગયા તે સર્પો વીંછીઓ વિગેરે
જંતુઓએ તથા કેટલીક ઓપવિઓએ પણ ગ્રહણ કરી લીધા.
(જેથી તેઓમાં તેવું વિષ લેવામાં આવે છે) ॥૪૦॥

ઇતિ શ્રીસ્કંદપુરાણે વિષ્ણુખંડે શ્રીવાસુદેવમાહાત્મ્યે અમૃત-
મંથને વિષોત્પત્તિનામૈકાદશોઽધ્યાયઃ ॥૧૧॥

સ્કન્દ ઉવાચ—

તતો હૃષ્ટાઃ કાશ્યપેયા મન્યસ્થાનમુપેત્ય તે ।
પુનર્વર્ષસહસ્ત્રં ચ મન્યન્તિ સ પયોનિધિમ્ ॥૧॥

અધ્યાય ૧૨ મો.

કાર્તિક સ્વામી કહે છે—હે સાવણિ મુને ! શિવજીએ વિષપાન
કર્યા પછી બહુ હર્ષને પામેલા દેવો તથા દૈત્યો મથન કરવાના સ્થાન
પ્રત્યે પાછા આવીને, વળી ફરીથી એક હજાર વર્ષ પર્યંત સમુદ્ર
મંથનમાં તત્પર થઈ રહ્યા ॥૧॥

મથ્યમાનાત્તથા સિન્ધોઃ સર્વૈસ્તૈરપિ કિશ્ચન ।

નાસીચ શિથિલા આસન્મન્યિતારઃ શ્વસન્મુખાઃ ॥૨॥

તત્પર તે સર્વેએ હજાર વર્ષપર્યંત સતત સમુદ્રમથન કર્યું પણ
તેમાંથી ન્યારે કાંઈપણ વસ્તુ નીકળ્યું નહિ ત્યારે તે મથનારાઓ
શ્વાસભરપુર મુખવાળા હોઈને અતિશય શિથિલ થઈ ગયા ॥૨॥

વાસુકિશ્ચ મહાસર્પઃ પ્રાણવૈકુન્થ્યમાસવાન્ ।

મન્યકાલે મન્દરોઽપિ નૈકત્રાસીત્થિરસ્યિતિઃ ॥૩॥

૧ આ અધ્યાયમાં ચાર વ્યૂહમૂર્તિઓને ધરનારા ભગવાનની સક્રિતની
સહાયથી મથવા માટેલા સમુદ્રયજી ચંદ્રમા આદિ જેમાં છે અને અમૃત
એ તે જેમાં છે એવાં ચૌદ રત્નો ઉત્પત્ત થયાં, આ ૬થા વર્ણવી છે ॥૧૨॥

મહાસર્પ વાસુકીતો પ્રાણાંત પીયને પામી ગયો. મથવાને સમયે મંદરાચળપણુ નિયત સ્થળે સ્થિર સ્થિતિવાળો રહી શક્યો નહિ, આડો અવળો ડોલવા લાગ્યો ॥૩॥

સર્વાન્ દૃષ્ટ્વા નિરુત્સાહાન્ પ્રધુમ્નો વિષ્ણ્વનુજ્ઞયા ।

દેવાસુરાહિરાજેષુ પ્રવિશ્ય ચલમાદઘૌ ॥૪॥

આ રીતે સર્વને નિરુત્સાહી ભેદને વિષ્ણુ ભગવાનની આજ્ઞાથી પ્રધુમ્ન ભગવાને દેવો અસુરો અને વાસુકીમાં પ્રવેશ કરીને બળ ધારણુ કર્યું ॥૪॥

અનિરુદ્ધોઽપિ તર્થેવ તમાકમ્ય નગાધિપમ્ ।

સહસ્રવાહુભિસ્તસ્યૌ મહાચલ ઇવાપરઃ ॥૫॥

વિષ્ણુ ભગવાનની આજ્ઞાથી અનિરુદ્ધ પણ તેજ સમયમાં નગરાજ મંદરાચળને હલ્તર હાથવડે ડબાવીને બીજે મહાચળ હોયને શું? એમ તેની ઉપર સ્થિર સ્થિતિ માટે બેઠા ॥૫॥

તતો મમન્યુસ્તરસા સમ્પ્રાપ્તપરમૌજસઃ ।

સવિસયા મહાન્ધિ તે સુરાસુરગણા મુદા ॥૬॥

મંદરાચળની સ્થિર સ્થિતિ થયા પછી બહુ બળને પામેલા તથા વિસ્મયને પામેલા તે સુરગણો અને અસુરગણો આનંદ-પૂર્વક વેગથી મહાસમુદ્રને મથવા મેંઝ્યા ॥૬॥

નારાયણાનુભાવેન નાપુર્દેવાદયઃ શ્રમમ્ ।

શુશુભે મન્થનં તચ્ચ સમમાકર્ષણાત્તદા ॥૭॥

આ રીતે દેવાદિહો તીવ્ર વેગથી મંથવા મેંઝ્યા પણ શ્રીનારાયણના પરમ પ્રતાપને હીધે તેના શ્રમને પામ્યા નહિ. મંથન કરવાને સમયે સમ-ન્યૂન નહિ તેમ અધિક પણ નહિ, એક સરખી રીતે આકર્ષણુ (વલાંણુ) થયાથી તે મંથન બાહુજ શોભાયમાન થયું ॥૭॥

મથ્યમાને મહામ્ભોઘૌ સુસુબુઃ પરિતસ્તદા ।

મહાદ્રુમાણાં નિર્યાસા વહવશ્ચૌપધીરસાઃ ॥૮॥

आ प्रकारे देवाभुरोऽपि महासमुद्रं भयनं कृत्वा मांशुं स्यारे
महावृक्षोना रसो तथा ओषधिव्योना रसो मंदरायजनी योगरहम
अधिकपण्ये प्रवाहसदृश नीकणवा लाग्या ॥८॥

तथाभूतादम्बुनिधेराविरासीत्कलानिधिः ।

कान्त्यौषधीनामध्यक्षः सर्वासां य उदीर्यते ॥९॥

वलोवा मांडेला आवा महासमुद्र थडी कणाओना निधिःप
चंद्रमा प्रथम प्रकट थयो. ते चंद्रमा पोतानी शीतण किरणोवटे
सभअ ओषधिव्योना अध्येक्षपण्ये पोपण्युकर्ता कळो छे ॥९॥

ततो गवामधिष्ठात्री सर्वासामपि कामधुक् ।

हविर्धान्यभवद्भेनुः शीतांशुसदृशद्युतिः ॥१०॥

ओषधिपोषक चंद्रमानी प्रादुर्भाव थया पछी, सर्वकोई गो
जतिनी अधिष्ठात्री देवी अने धृतादि हविर्द्रव्यनी उत्पत्तिमां हेतु
होवाथी हविर्धानी अने चंद्रमाने सभान उज्ज्वलण कांतिवाणी
अने वणी पोताना सेवकोना सभअ संकटपोने संपूर्ण करनारी
होवाथी कामधुवा नामथी प्रसिद्ध ऐधी धेनु प्रकट थई ॥१०॥

अश्वः श्वेतोऽथाविरासीद्वयानामधिदेवता ।

ऐरावतश्च नागेन्द्रश्चतुर्दन्तः शशिप्रभः ॥११॥

त्यारपछी अश्वभावनो अधिदेव, श्वेत वर्णवाणो, उच्चैःश्रवा
नामनो अश्व उत्पन्न थयो. ते पछी चंद्रमासदृश श्वेत कांति-
वाणो, तार दांतवाणो, गजभावनो अधिपति ऐरावत गज
उत्पन्न थयो ॥११॥

पारिजातो दिव्यतरुस्तरुराजस्ततोऽभवत् ।

मणिरत्नं कौस्तुभाख्यं पद्मरागमभूत्ततः ॥१२॥

त्यार पछी वृक्षराज पारिजात नामनो दिव्य वृक्ष प्रकट थयो.
ते पछी रत्न कमणना लेवी कांतिवाणो कौस्तुभ नामनो श्रेष्ठ
मणि प्रकट थयो ॥१२॥

ततोऽभवन्नप्सरसो रूपलावण्यभूमयः ।

सुरादेवी ततो जज्ञे सर्वमादकदेवता ॥१३॥

त्यारपछी रूप अने लावण्यता स्थानभूत अप्सराओ उत्पन्न थ्यं. त्यार पछी समग्र भादक वस्तुओनी अधिष्ठात्री सुरादेवी उत्पन्न थ्यं ॥१३॥

आसीदथ घनुः शार्ङ्गं सर्वशस्त्राधिदैवतम् ।

वाद्याधिदैवतं शङ्खः पाञ्चजन्यस्ततोऽभवत् ॥१४॥

त्यार पछी समस्त शस्त्रोतुं अधिदैवत शार्ङ्ग नामतुं घनुप् उत्पन्न थ्युं. ते पछी वाद्यमात्रनो अधिदेव पाञ्चजन्य नामतो दिव्य शंख प्रकट थयो ॥१४॥

तत्र चन्द्रः पारिजातस्तथैवाप्सरसां गणः ।

आदित्यपथमाश्रित्य तस्थुरेते तु तत्क्षणम् ॥१५॥

उत्पन्न थ्येलां उक्त रत्नोमध्ये चंद्रमा, पारिजात कल्पवृक्ष अने अप्सराओनो समूह आ त्रणु रत्नो तो उत्पन्न थयानी साथेच सूर्यमार्ग (आकाश)ने आशरीने रखां ॥१५॥

वारुणीमश्वराजं च दैत्येशा जगृहुर्दुर्दुतम् ।

ऐरावतं देवराजो जग्राहानुमताद्वरेः ॥१६॥

सुरादेवी अने उर्यैःश्रवा अश्वराजने तो दैत्याधिपोअे तत्कण्ठे अहणु करी लीधो. ऐरावत नामनो जगेन्द्र भगवाननी आश्राथी देवराज धन्द्रे अहणु कर्यो ॥१६॥

कौस्तुभश्च घनुः शङ्खो विष्णुमेव प्रपेदिरे ।

हविर्धानीं तु ते सर्वे तापसेभ्यो ददुस्तदा ॥१७॥

कौस्तुभमखि, शार्ङ्ग घनुष अने पाञ्चजन्य शंख, आ त्रणु रत्नो तो विष्णु भगवाननेच पाभी गयां. आश्रीते न्यारे समुद्र थडी उत्पन्न थ्येलां उक्त वस्तुओ सर्वेअे यथाथोअे लक्ष लीधां

त्यारे देवादिके सर्वेभ्ये भणीने हविर्धानी ने धेनु हती तेतो
तपस्वी ऋषिभ्योने योज्य नक्षत्रिने व्यापी ॥१७॥

मथ्यमानात्पुनः सिन्धोः साक्षाच्छीरभवत्स्वयम् ।

आनन्दयन्ती स्वदृशा त्रिलोकीं हतवर्चसम् ॥१८॥

पणी इरीथी वेगथी वडोवा भाडेला क्षीरसागरथडी ने साक्षात्
स्वयं श्री हतां तेज कन्याइपे प्रादुर्भाव पाभ्यां. देवां श्री? तो
कांतिभ्ये रक्षित थर्ध गज्येदी त्रिलोकीने पोताना कृपाकटाक्षवडेज
अतिशय आनंद उपनयनारां थयां ॥१८॥

तां ग्रहीतुं तु सर्वेऽपि सुरासुरनरादयः ।

ऐच्छंस्तस्याः प्रतापात्तु शेकेऽन्त्येतुं न कश्चन ॥१९॥

प्रादुर्भवेलां लक्ष्मीदेवीने अहणु करवा भाटे तो सुर असुर
नर विगेरे सर्व कोधभ्ये पणु उक्तट धंछा करी. परंतु लक्ष्मीजना
प्रतापथीज कोध पणु तेमनी समीपे जवा भाटे पणु समर्थ
थयो नहि ॥१९॥

ततस्तां पद्महस्तत्वाच्छ्रीं विदित्वैव वासवः ।

आनन्दं परमं प्राप ब्रह्माद्या ये च तद्विदः ॥२०॥

त्यारपछी धंन्द्र समुद्रथडी प्रकट थज्येदी कन्याने हस्तां
कमण होवाथी 'आ लक्ष्मीदेवीज छे' जेम निश्चय करीने परम
आनंदने पाभ्यो. तेमज 'आ लक्ष्मीदेवीज छे' जेम जेमनां
असाधारणु लक्षणुथी नक्षुता जेवा लवप्रह्लादि देवो पणु अहु
आनंदने पाभ्या ॥२०॥

तावत्तत्राम्बुधिः साक्षादेत्य तां हेम आसने ।

कन्या ममेयमित्युक्त्वा गृहीत्वाङ्ग उपाविशत् ॥२१॥

ते समथमां भृतिमान् समुद्र त्यां आवीने 'आ कन्या भारी
छे' जेम कहीने तेहीने पोताना जोगाभां सधने, पछी सुवर्तु-
मय सिंहासनभां पोते जेरथ्या ॥२१॥

પુનરવ્વેર્મથ્યમાનાદાધિકં ચલિમિશ્ર તૈઃ ।

સુધાર્થિભિર્ઘૈર્યવદ્ધિરપિ નૈવાભવત્સુધા ॥૨૨॥

અમૃત મેળવવાનીજ તીવ્ર ઇચ્છાવાળા, બહુ ઘૈર્યવાળા અને બહુ બળવાળા એવાપણુ સર્વ સુરો અસુરોએ મળીને ક્ષીરથી અધિકાધિક સમુદ્રમથન કરવા માંડ્યું પણ તેમાંથી અભિલષિત અમૃતતો નીકળ્યુંજ નહિ ॥૨૨॥

તદા શિથિલયત્તાસ્તે નિરાશા અમૃતોદ્ભવે ।

પ્રમ્લાનવક્ત્રાઃ સ્વિન્નાથ વમ્ભુઃ કાશ્યપા મુને ! ॥૨૩॥

હે મુને ! તે સમયે અભીષ્ટ અમૃત નહિ નીકળવાથી નિરાશ થએલા, માટેજ કરમાઈ ગયાં છે મુખ જેમનાં અને મનમાં બહુ ખેદ પામેલા એવા કશ્યપપુત્ર તે સુરાસુરો સમુદ્રમથનમાં શિથિલ પ્રયત્નવાળા થયા ॥૨૩॥

દૃષ્ટ્વા તથાવિઘાંસ્તાંશ્ચ મગવાન્કરુણાનિધિઃ ।

ઉદ્યુક્તોઽમૃત્સ્વયં બ્રહ્મન્મન્થનાય હસન્વિમ્ભુઃ ॥૨૪॥

હે બ્રહ્મન્ ! આરીતે નિરાશ નિરૂત્સાહી નિષ્પ્રયત્ન તે સુરાસુરોને જોઈને કડ્ડણાનિધિ મહાસમર્થ ભગવાન્ સ્વયં હસતા થકા મંથનમાટે તત્પર થયા ॥૨૪॥

રત્નકાઙ્ગીદૃઢાવદ્વકચ્છપીતામ્બરહ્યુતિઃ ।

દ્વામ્યાં દ્વામ્યામહિં મધ્યે દોમ્યામ્ભવતોઽગ્રહીત્ ॥૨૫॥

રત્નજડિત કટિમેખળાથી દૃઢપણે બાંધ્યો છે કચ્છ જેનો એવું જે પીતાંબર તેમાં કાંતિ જેમની છે એવા ભગવાન્ મધ્ય ભાગમાં રહીને જે જે હાથવડે વાસુકી નાગને અને બાણુથી ગ્રહણ કરી રહ્યા એટલે જમણા જે હાથવડે મંદરાચળને વીંટતાં બાકી રહેલા મુખભાગને અને ડાબા જે હાથવડે મંદરાચળને વીંટતાં અવશેષ રહેલા પુચ્છભાગને પકડી રહ્યા ॥૨૫॥

धृताहिवदना दैत्यास्तस्थुरेकत एव ते ।

एकतो धृततत्पुच्छा देवास्तस्थुस्तदाखिलाः ॥२६॥

त्यारे स्वयं लगवाने मंदरायणने वीटतां आडी रहेला वासु-
कीना मुष् पुछनो मध्यभाग पकडयो लारे जेक तरङ्ग समग्र दैत्यो
वासुकीना मुष्ने (पूर्वकायने) पकडीने उभा रक्षा अने जेक तरङ्ग
समग्र देवो वासुकीना पुछने (अधःकायने) पकडीने उभा रक्षा ॥२६॥

तन्मध्यगत्र भगवान्ममन्थाब्धिं सलीलया ।

ददानो नयनानन्दं चञ्चत्करविभूषणः ॥२७॥

आरीते देवायुरोना मध्यभागमां रहेला अने करमां यणकतां
अंयण कटकटि आभूषणोने धारी रहेला जेवा लगवान् मथता
देवायुरोनां नेत्रोने आनंद आपता यका लीलाभात्रथी समुद्र-
मथन करवा लाज्या ॥२७॥

ब्रह्मा सहस्रिं प्रवरैरन्तरिक्षस्थितस्तदा ।

अवाकिरंस्तं कुसुमैः कुर्वन् जयजयध्वनिम् ॥२८॥

त्यारे लगवान् पोते देवायुरो साथे समुद्रमथन करवा मंज्या
लारे मोटा ऋषिओनी साथे ब्रह्मा आकाशमां रट्टीने 'जयजय'
आवो दीर्घ ध्वनि करता यका लगवाननी उपर पुष्पोनी वृष्टि
करवा लाज्या ॥२८॥

मथ्यमानात्ततः सिन्धोर्जज्ञे धन्वन्तरिः पुमान् ।

विष्णोरंशेन गौराङ्गः सुधाकुम्भं करे दधन् ॥२९॥

आ प्रकारे देवायुरो साथे लगवाने मथया भाटेला ते क्षीर-
समुद्र यकी विष्णुना अशभूत धन्वन्तरी नामना पुत्र्य प्रकट
यछे लाज्या. देवा? तो गौर अंगवाणा अने दाथमां अमृत-
कणशने धारी रहेला ॥२९॥

ઘૃતાદીનાં હિ સર્વેપાં રસાનાં સારમુત્તમમ્ ।

અમૃતં તદ્દહીત્વાસૌ શ્રિયોઽન્તિકમુપાયયૌ ॥૩૦॥

इति श्रीस्कन्दपुराणे विष्णुखण्डे श्रीवासुदेवमाहात्म्ये अमृत-
मन्यने चतुर्दशरत्नोत्पत्तिनामा द्वादशोऽध्यायः ॥१२॥

પ્રકટ થએલા આ ધન્વતરી ભગવાન ઘૃતાદિ સમગ્ર રસોના સર્વોત્તમ સારમૂત તે અમૃતકળશને લઇને લક્ષ્મીભૂતી સમીપે આવતા રહ્યા ॥૩૦॥

इति श्रीस्कंदपुराणे विष्णुखंडे वासुदेवमाहात्म्ये अभृत-
मंथने चतुर्दशरत्नोत्पत्तिनामा द्वादशोऽध्यायः ॥१२॥

स्कन्द उवाच—

उत्प्रेक्षन्तो जायमानं मन्थितारोऽथ तेऽखिलाः ।

आयान्तं ददृशुर्दૂरादन्ति धन्वन्तरिं શ્રિયઃ ॥૧૧॥

અધ્યાય ૧૩ મો

કાર્તિક સ્વામી કહે છે—હે સાવણિ મુને ! અનંતર મથન કરતા સમગ્ર દેવાગુરો સમુદ્રયજી પ્રકટ થએલા અને લક્ષ્મીભૂતે સમીપે આવતા એવા ધન્વંતરીને દૂરથી ‘આ કોણુ હશે?’ એમ ઉત્પ્રેક્ષા કરતા થકા જોવા લાગ્યા ॥૧૧॥

सुधामृतं हेमकुम्भं दृष्ट्वा चास्य करे घृतम् ।

असुराः सहसा ब्रह्मब्रुत्प्लुत्य जग्मुश्च तम् ॥૧૨॥

હે અહાન ! તેમાં અગુરો તો ધન્વંતરીના હાથમાં રહેલા અમૃ-
તાપૂર્ણું હનકકુંભને જોઇનેજ એકદમ કુદીને તેને લઇ ગયા ॥૧૨॥

૧ આ અધ્યાયમાં ભગવાને મોહિનીરૂપ ધારીને દેવોને મહામોહ ઉપ-
જાળીને ભગ્ન દેવનાઓને સુધાપાન કરાવ્યું અને સુધાપાનથી અમર બનેલા
દેવોએ દલેલા દેવો પશ્ચાત્ત કરી ગયા, ઇત્યાદિ કથા વર્ણવી છે.

तत्रापि बलिनो ये ते गृहीत्वा दुद्रुवुस्ततः ।

तान् दुर्वला न्यपेधन्त नीतिवाक्यैरनुद्रुताः ॥३॥

अमृत कणशने लक्ष जता असुरो मध्ये पशु जेओ विशेष
अणवाणा हता तेओ ते अमृतघटने अहणु करीने ते स्थान
थडी पलायन करी गया. पलायन करी जता ते अणीया असु-
रोनी पाछण होउता दुर्बण असुरो तेभने ते सभये नीतिवाक्यो-
वडे निषेध करवा लाया ॥३॥

अहो ! नैवमधर्मो वः कार्यो धर्मपरायणैः ।

समश्रमेभ्यो देवेभ्यो दत्त्वा पेयं न चान्यथा ॥४॥

शुं नीतिवाक्य ? तो अहो !! हे दैत्येन्द्रो ! धर्मपरायणु तभारे
आवो अधर्म न करवो जेधये. धर्म शो ? तो समान प्रयास
करनार देवोने आपीनेअ अमृत पीउं जेधये. अन्यथा-तेभनो
लाग करीने तभारे पीउं जेधये नहि ॥४॥

अनादृत्येति तद्वाक्यं ययुर्दूरं त्वरान्विताः ।

तत्रापि तेषामन्योन्यं कराकृष्टिर्महत्यभूत् ॥५॥

आउं दुर्बण दैत्योनुं वयन जे नीतिसर छे तेने पशु नहि
गळीने ते अलिष्ट दैत्यो तीव्र त्वराथी अहु दूर जता रखा. त्यां
पशु तेओने परस्पर अेक णीजना छथमांथी लक्ष लेवा माटे
जभरी जेआताणु थछ रडी ॥५॥

अहं पूर्वमहं पूर्वं न त्वं न त्वं पिवाम्यहम् ।

इत्थं विवदमानास्ते नापुस्तत्प्राशनक्षणम् ॥६॥

जेआताणुभां "हुं पहेलो पीठं हुं पहेलो पीठं", तुं नहि तुं
नहि, हुं पहेलो पीठं", आ रीतना विवादभां पहेला दैत्यो अमृत-
पानना अवसरनेअ पाभ्या नहि ॥६॥

अथ देवा म्लानवका दृष्ट्वा दैत्यैर्हतां सुधाम् ।

अशक्तास्तत्प्रतीकारे शरणं प्रापुरच्युतम् ॥७॥

સારપછી દૈત્યોએ બળ બળરીથી હરિ લીધેલા અમૃતને ભેદ-
નેજ ભેમનાં મુખો કરમાઈ ગયાં છે એવા દેવો દૈત્યોનો પ્રતિકાર
કરવામાં સ્વયં અસમર્થ હોવાથી અચ્યુત (આશ્રિતોના રક્ષણરૂપ
વ્રતથી ચ્યુત નહિ થનારા) ભગવાનના શરણને પામ્યા ॥૭॥

પાહિ પાહિ જગન્નાથ ! નટં સર્વસ્વમેવ નઃ ।

દૈત્યૈર્હતા સુધા સર્વા કા ગતિર્નો ભવિષ્યતિ ॥૮॥

શરણ્ય ભગવાનના શરણને પામીને બોલ્યા કે—હે જગન્નાથ !
(તમો જગતના નાથ છો તો) દુઃખી અમારૂં રક્ષણ કરો, રક્ષણ
કરો. અમારૂં તો સર્વસ્વ નાશજ પામી ગયું. શું? તો બળીયા
દૈત્યોએ બળરાઈથી તમામ અમૃત હરી લીધું, તો હવે અમારી
શી ગતિ થશે ॥૮॥

સુધાપાનાદતેઽપ્યેતે હન્તુમસ્માનર્લ ક્ષમાઃ ।

પીતેઽમૃતે તુ તૈરઘ કિં કરિષ્યામહે વયમ્ ॥૯॥

તેમાં કારણ કહેતા થકા કહે છે—આ દૈત્યો તો અમૃતપાન
વિનાપણ અમને હણવાને માટે અત્યંત સમર્થ છે. તો ન્યારે તેઓ
અમૃતપાનને કરશે ત્યારે તો તેઓ બહુજ બળીયા થઈ જશે.
એમ થશે તો હાથમાં અમો શું કરીશું. અમારી તો બહુજ
ભુંડી દશા આવશે ॥૯॥

સ્કન્દ ઉવાચ—

નિશમ્ય દૈન્યં દેવાનાં ભગવાન્મક્ત્કાર્યકૃત્ ।

મામૈષ્ટેતિ સુરાનુક્ત્વા સુધામાદિત્સદાસુરાત્ ॥૧૦॥

કાર્તિક સ્વામી કહે છે—હે મુને! ભગવાનનો ભક્તોનાં
કાર્યો કરવામાં તત્પર દીનદયાળ હોવાથી ભક્ત દેવોનું દીન વચન
સાંભળીને, 'તમો કરો ભય પામશો નહિ' આવા મધુર વચનથી
દેવોને પ્રથમ આશ્વાસન આપીને, પછીથી પોતેજ અમુરસમૂહના
હાથમાંથી સુધા લઈ લેવાની ઇચ્છા કરી ॥૧૦॥

स्त्रीरूपमद्भुतं धृत्वा सर्वलोकविमोहनम् ।

दैत्यान्तिकमुपागत्य चक्रे कन्दुकखेलनम् ॥११॥

क्षणुभां विविध विचित्र अनंत रूपने धरवाभां समर्थ लगवानतो सर्व कोष्ठ लोकोने जेतां न मडाभोड उषलवे ज्येवुं अद्भुत अलौकिक अनुपम अपूर्व स्त्रीरूपने धारीने, दैत्यसमूहनी समीपे नधने, कंदुकलीला-दधाने छाथभां लधने उछाणवो, अछणु करवो, ईंकवो, विगेरे विविध ललित लीलाने करना लाग्या ॥११॥

ते तु तद्रूपमालोक्य मोहिताः कामविह्वलाः ।

त्यक्त्वा परस्परोन्मर्दं तामुपेत्यावुबन्वचः ॥१२॥

समग्र दैत्यो तो अद्भुत मोहिनी स्त्रीस्वरूपने जेवाभात्रभां न मोड पाभी गया अने तेथी न उल्लवेला कामवेगथी विह्वणित थर्ध गया. ज्येभ थतां प्रथम जे ज्येक णीलना छाथभांथी अभृतघट लछ लेवानी परस्पर धमाल करता छता तेनो तळाणन त्याग करीने, स्त्रीरूप लगवाननी समीपे ज्येकदम आवीने आवुं वचन थोल्या ॥१२॥

सुधाकुम्भमिमं भद्रे ! गृहीत्वा त्वं विभज्य नः ।

सर्वान्पायय सुश्रोणि ! वयं कश्यपसूनवः ॥१३॥

केवुं वचन ? तो हे भद्रे ! (कल्याणभूर्ति) तभो आ अभृत लरेवा कणशने अछणु करो अने अभने सर्वेने वढेंचीने पान करावो. केभके हे सुश्रोणि ! (रूद्रनितंभवाणी) अभो सर्वे कश्यप प्रजपतिना पुत्रो छीजे. ज्येकन थापना अभो पुत्रो छीजे तो अभने सर्वेने सरणीरीते वढेंचीने तभोज अभृतपान करावो १३

इत्युक्त्वा तं ददुस्तस्यै तेऽनिच्छन्त्या अपि स्त्रियै ।

सा ग्राह मम विश्रम्भो न कार्यः स्वैरिणी ह्यहम् ॥१४॥

मोहिनी स्त्रीरूपने जेधनेन मडाभोडने थामेला दैत्यो आवुं प्रथम वचन कहीने, जेने अभृतघट लेवानी छञ्छान नथी ज्येवा

પણ સ્ત્રીરૂપ ભગવાનને તે અમૃતઘટ બળાકારથી પોતેજ આપી દીધો. અનંતર મોહિનીસ્વરૂપ ભગવાને અસુરોને કહ્યું કે-મારો વિશ્વાસ તમારે કરવો નહિ, કારણ કે હું તો સ્વૈરિણી-સ્વેચ્છાને અનુસારેજ કાર્યને કરનારી નારી બત્તિ છું ॥૧૪॥

अकार्यं वः कृतं ह्येतद्विमजिष्ये निजेच्छया ।

इत्युक्त्वा अपि ते मूढा यथेष्टं कुर्विति ब्रुवन् ॥१५॥

તમોએ જે આ મને અમૃતકળશ સોંપી દેવાનું કાર્ય કર્યું છે તે અકાર્ય-ન કરવા જેવું જ કામ કર્યું છે. આ કાર્ય તમારે કરવા જેવું ન હતું. 'હું તો મારી ઇચ્છામાં આવશે એમજ વહેંચી આપીશ' એમ સ્પષ્ટ શબ્દોમાં કહ્યા છતાં પણ તે મૂઢ બની ગયેલા દૈત્યો 'તમારી ઇચ્છામુજબ કરો' એમજ બોલ્યા ॥૧૫॥

ततस्तदाज्ञया सर्वे देवा दैत्याश्च वासुकिः ।

निपेदुः पङ्क्तिशस्तत्र स्वस्वमण्डलमाश्रिताः ॥१६॥

ત્યારપછી મોહિનીસ્વરૂપ શ્રીહરિની આજ્ઞાથી સમુદ્રતટ ઉપર દેવો દૈત્યો અને વાસુકિ વિગેરે સર્વે પોતપોતાના મંડળને અનુસરીને પંક્તિબંધ બેસવા લાગ્યા ॥૧૬॥

पङ्क्तिबन्धोद्यतेष्वेषु मोहिनी सा तु दूरतः ।

सन्मुखं देवपङ्क्तीनां हैमासन उपाविशत् ॥१७॥

અમૃતપાનની તીવ્ર ઇચ્છાવાળા દેવાદિક સર્વે પોતપોતાની બત્તિને અનુસારે પંક્તિબંધ બેસવામાં ઉદ્યમી થતાં, મોહિનીસ્વરૂપ ભગવાન તો દૂર પ્રદેશમાં થયેલી દેવોની પંક્તિને સન્મુખ સુવર્ણમય સિંહાસનમાં વિરાજમાન થયા ॥૧૭॥

स्वान्तिके चामृतघटं निधाय स्त्रैणलीलया ।

इतस्ततो वीक्षमाणा तस्थौ निःस्पृहवत्क्षणम् ॥१८॥

મોહિનીરૂપથી વિરાજમાન ભગવાન પોતાના સમીપ ભાગમાંજ અમૃતભરેલો કળશ મુકીને, સાહુક સ્ત્રીચરિત્રથી અહીં તહીં

यारे पास नेता थका क्षणकाण जाले कोठनी स्पृहाज न होय
अभ थई रक्षा. असुरोने पोताविषे विश्वासमां लाववा भाटे
निःस्पृहता गतावी ॥१८॥

विप्रचित्तिमुखास्तर्हि ये वै दानवयूथपाः ।

सन्दिग्धचित्ता मोहिन्यामासन्देवान्तिकस्थितेः ॥१९॥

मोहिनीस्वरूप लगवान् निःस्पृहता जेवी अष्टाने दशवि छे
पणु ते समये देवताओना अति समीपमां जेठेला होवाने करणु
विप्रचित्ति प्रभुभ जे दैत्याधिपो कायेल उता तेभना चित्तमां
'आ देवपक्षपाती कोठ पणु स्त्री' आपणुने छतरशे के शुं? अेवो
संशय थई आव्यो ॥१९॥

शनैरुपेत्य तद्दृष्टिं वञ्चयित्वा सुधाघटम् ।

जहुः पुनर्दुरात्मानो रहो गत्वा पिपासवः ॥२०॥

सशयनी दढताने पाभेला दुरात्मा दैत्यो अेकांत स्थणमां जठने
अमृततुं पान करवानी तीव्र छञ्छवाणा थवाथी धीमे धीमे
मोहिनीरूप लगवाननी समीपे जठने, तेभनी दृष्टिने ङगीने
अमृतघटने इरीथी डरी गया ॥२०॥

नरनारायणौ तत्र मुनिभिः सह चागतौ ।

आस्तां तौ ददृशाते तान्दानवान्हरतोऽमृतम् ॥२१॥

ते समये तेज स्थणे मुनिओअे सहित नरनारायणु लगवान्
प्रथमथी आवी रक्षा उता तेभले अमृतने डरी जता दानवोने
जेथा ॥२१॥

नारायणेनेपितोऽथ नरस्तान्सहसाऽरुणत् ।

बलादाच्छिद्य तत्कुम्भं मोहिन्यै स ददौ द्रुतम् ॥२२॥

अगुरकृत अमृतडरणुने देभ्या पछी नारायणु प्रेरेला नर
लगवाने अमृतने लई जता दैत्योने अेकदम रोक्रीने, तेभना हाथ-

માંથી અમૃતકળશને બળાત્ ખેંચી લઇને તત્ક્ષણ મોહિનીસ્વરૂપ ભગવાનને આપી દીધો ॥૨૨॥

તતો નરં હન્તુકામા આત્તશસ્ત્રાસ્તુ દાનવાઃ ।

આપતન્પાઙ્ગિવિક્ષેપો હ્યસુરાણામભૂન્મહાન્ ॥૨૩॥ .

પોતાના હાથમાંથી અમૃતકુંભ લઈ લેવાથી નર ભગવાનને હણવાની ઇચ્છાવાળા, માટેજ જેમણે શસ્ત્રો ગ્રહણ કર્યા છે એવા દૈત્યો તો પંક્તિમાંથી ઉઠીને યુદ્ધ કરવા આવી પહોંચ્યા. આ કારણથી અસુરોની પંક્તિઓમાં પણ વિક્ષેપ બહુ મોટો થઈ ગયો ॥૨૩॥

તદા નરોઽપિ ભગવાન્દેવદૈત્યનરૈરપિ ।

અજેયો નિર્ભયો હ્યેકઃ સાકં તૈર્યુયુધે વલી ॥૨૪॥

ન્યારે અસુરો ભેગા મળીને પોતાને હણવામાટે આવ્યા ત્યારે ભગવાન નરપણુ, દેવો દૈત્યો નરો વિગેરે સર્વ ક્રોધએ પણ અજેય (ન છતી શકાય એવા) નિર્ભય બહુબળવાન હોવાથી ક્રોધની પણ સહાયની અપેક્ષા નહિ રાખીને એકાકીજ અસુરો સાથે યુદ્ધ કરવા લાગ્યા ॥૨૪॥

एतस्मिन्नन्तरे देवान्पङ्क्तिस्थान्મોહिનીવપુઃ ।

અપાયયત્સુઘાં વિષ્ણુઃ સર્વશો લઘુચક્લમઃ ॥૨૫॥

નર ભગવાનને અને અસુરોને પરસ્પર યુદ્ધ થતાં, આવેલા અપેક્ષિત અવકાશમાં મોહિનીરૂપ ધારી રહેલા વિષ્ણુભગવાન ઉતાવળી ગતિવાળા થઇને પંક્તિબંધ બેસી રહેલા સર્વ દેવોને અમૃતપાન કરાવવા લાગ્યા ॥૨૫॥

તत्रापि दानवो राहुः सूर्याचन्द्रमसान्तरे ।

પ્રવિશ્ય દેવતાપઙ્કાવુપાવિશદલક્ષિતઃ ॥૨૬॥

નર ભગવાન અને અસુરોને પરસ્પર યુદ્ધ થાય છે તેને જાણવા છતાં પણ અસુરપક્ષીય શહુ તો યુક્તપણે દેવતાઓની પંક્તિમાં પ્રથમ પ્રવેશ કરીને, સૂર્યચંદ્રના મધ્યમાં બેસી ગયો. સૂર્યચંદ્ર પોતે

અતિશય પ્રકાશથી દીપ્યમાન શરીરવાળા છે, તેમના મધ્યમાં રાહુએ પ્રવેશ કર્યો તેથી બીજા દેવતાઓના જાણવામાં રાહુ આવ્યો નહિ ॥૨૬॥

તત્રાગતાયાં મોહિન્યાં સિશ્વન્ત્યાં તન્મુખે સુધામ્ ।

દ્વશાઽમ્સુચતાં તસ્યૈ પુષ્પવન્તાવુમૌ ચ તમ્ ॥૨૭॥

જે સ્થળમાં રાહુ બેઠો છે તે સ્થળે અમૃતનું પાન કરાવતા કરાવતા મોહિનીરૂપ ભગવાન આવ્યા. આવીને રાહુના મુખમાં અમૃતનું સિંચન કરતાં સ્ત્રીપમાં બેઠેલા સૂર્યચંદ્રમાએ મોહિનીને પોતાના કટાક્ષવડે 'આ રાહુ અસુર છે' એમ તેને સૂચવી આપ્યો ॥૨૭॥

સ્મૃત્યાગતેન ચક્રેણ તર્હૈવાસ્ય ચ સામૃતમ્ ।

શિરશ્ચિચ્છેદાતિમહન્માયાયોપિદ્વપુઃ પ્રમુઃ ॥૨૮॥

રાહુને સૂચવી આપ્યો એજ અવસરમાં સ્મરણમાત્રથી સમીપે આવી પહોચેલા મુદર્શન ચક્રવડે રાહુના અમૃતથી ભરેલા અતિ-મોટા મસ્તકને મોહિનીએ છેદી નાંખ્યું. આતો અતિ આશ્ચર્ય છે એમ માનતા સાવાંતિ મુનિના પ્રત્યે કાર્તિક સ્વામીએ 'માયાયો-પિદ્વપુઃ પ્રમુઃ' એમ કહ્યું. મોહિની સ્ત્રીનું સ્વરૂપ સ્વેચ્છાથી પ્રદર્શાવી રહ્યા છે, પણ પોતે પ્રભુ-સ્વયં ભગવાન છે. માટે સર્વ આશ્ચર્યમય ભગવાનને વિષે આ કાંઈ આશ્ચર્ય નથી. એમાં તો અનંત આશ્ચર્યો એમને વિષે સહજ રહ્યાં છે ॥૨૮॥

તચ્છૈલશ્ચૃજ્જપ્રતિમં ગ્રસંલ્લોકાન્નદન્દ્વશમ્ ।

ગ્રહત્વે સ્થાપયામામ લોકાનાં શાન્તયે હરિઃ ॥૨૯॥

રાહુનું મસ્તક છેલ્લા પછી તે મસ્તક પર્યંતના શિખર જેવું મોટું અને લોકોને ગળી જતું અને અતિશય શબ્દને કરતું હોવાથી તેને લોકોની શાંતિ યવા માટે ભગવાને સૂર્યચંદ્રાદિકની પેઠે પ્રહા-ધિકારમાં સ્થાપન કર્યું. એટલે તેની પ્રહોમાં સ્થાપના કરી ॥૨૯॥

દેવાન્સુધાં પાયયિત્વા જગૃહે પૌરુષીં તનુમ્ ।

મગવાનથ દેવાસ્તુ યુયુધુઃ સહ દાનર્વઃ ॥૩૦॥

ત્યારપછી ભગવાને દેવોને સુધાપાન કરાવીને પ્રથમના જેવી દિવ્ય પુરૂપાકાર તણુ ગ્રહણ કરી. દેવતાઓ તો દૈત્યોની સાથે યુદ્ધ કરવા લાગ્યા ॥૩૦॥

उदन्वतस्तटे युद्धं देवानामसुरैः सह ।

सुधापानातिवलिनामार्सीद्विष्णुसहायिनाम् ॥३१॥

અમૃતપાનથી અતિશય બળને પામેલા અને વળી જેમને વિષ્ણુની મોટી સહાય છે એના દેવોને અસુરોની સાથે ક્ષીર-સાગરના તટ ઉપર તુમુળ યુદ્ધ થયું ॥૩૧॥

तस्मिंस्तु तुमुले युद्धे नरेणेन्द्रादिभिश्च ते ।

निहन्यमाना असुराः पलाय्य विविशू रसाम् ॥३२॥

તે આ મહાતુમુળ યુદ્ધમાં તો નર ભગવાને અને ઇન્દ્રાદિ દેવોએ અત્યંત હાલુવા માડેલા તે અસુરો ત્યાંથી પલાયન કરીને રસાતળમાં પ્રવેશ કરી રહ્યા ॥૩૨॥

सूर्यश्चास्तंगतस्तावत्सर्वे देवगणास्ततः ।

श्रियोऽन्तिकमुपाजग्मुस्तर्शनमहोत्सवाः ॥३३॥

इति श्रीस्कन्दपुराणे विष्णुखण्डे श्रीवासुदेवमाहात्म्ये देवता-
मृतपानवर्णननामा त्रयोदशोऽध्यायः ॥१३॥

અસુરો રસાતળમાં પ્રવિષ્ટ થયા એજ અવસરમાં સૂર્ય અસ્તા-
ચળને પામ્યો (આથમી ગયો) અનંતર સમગ્ર દેવગણો મૂર્તિ-
માન લક્ષ્મીનાં દર્શનરૂપ મહાન ઉત્સવવાળા હોવાથી લક્ષ્મીજીની
સમીપે આવીને બેઠા ॥૩૩॥

इति श्रीस्कंदपुराणे विष्णुखण्डे श्रीवासुदेवमाहात्म्ये देवता-
मृतपानवर्णननामा त्रयोदशोऽध्यायः ॥१३॥

स्कन्द उवाच—

ब्रह्मा प्रजेश्वराः शम्भुर्मनवश्च महर्षयः ।
 आदित्यवसुरुद्राश्च सिद्धगन्धर्वचारणाः ॥१॥
 साध्याश्च मरुतश्चैव विश्वेदेवा दिगीश्वराः ।
 दस्रौ वह्निश्चन्द्रमाश्च स्वयं धर्मः प्रजापतिः ॥२॥
 सुपर्णाः किन्नराश्चैव ये चान्ये गणदेवताः ।
 शेषाद्या वैष्णवा नागा देवपत्न्यश्च सर्वशः ॥३॥

अध्याय १४ भो.

कार्तिक स्वामी ढुडे छे—हे सावर्णि मुने! लक्ष्मीलुनी सभीपे कोणु कोणु देवादिंक आल्या? तो स्वयं ब्रह्मां, दक्षादि प्रजापतिओ, स्वयं शिवल, स्वायंभुव आदिंक चौद भनुओ, भरी-व्यादि आठ भडपिओ, द्वादश आदिलो, अष्ट वसुओ, त्रैकादश इंद्रो, सभस्त सिद्धो, गंधर्वो, चारणु, द्वादश साध्यदेवताओ, ओगणुपत्यास वायुओ, दश विश्वदेवताओ, आठ छंद्रादि दिग्पालो, अश्विनीकुमार, स्वयं अग्नि, अद्रमा, स्वयं धर्मप्रजापति, गंड अइणु संपाति आदिंक सुपर्णो, किन्नरो, भीम आला-स्वर आदिंक गणुदेवताओ, शेषप्रभुभ विष्णुलक्ष्म नागदेवो, सभत्र अग्निभत्यादि देवपनीओ, आ सर्वे लक्ष्मीलुनी सन्निधिमां आल्या ॥१-३॥

सावित्री पार्वती चैव पृथिवी च सरस्वती ।
 शुची गौरी शिवा संज्ञा शक्तिः स्वाहा च रोहिणी ।
 धूमोर्णा चादितिर्धर्मपत्न्यो मूर्तिदयादयः ॥४॥

१ आ अध्यायमा त्रिजोषीना नरनारीओओ भणीने करेओ लक्ष्मीलुनी अग्निपेक्षेसव अने लक्ष्मी नाशयलुनो यथाविधि यमेशो भंगव विवादेसव सविस्तर वलुओ छे.

अरुन्धती शाण्डिली च लोपामुद्रा तथैव च ।

अनसूयादयः साध्व्य ऋषिपत्न्यश्च सर्वशः ॥५॥

ब्रह्मानी पत्नी सावित्री, शिवपत्नी पार्वती, पृथिवी देवी, ब्रह्म-
पुत्री सरस्वती, चन्द्रपत्नी शशी, वज्रपत्नी गौरी, वायुपत्नी शिवा,
सूर्यपत्नी संज्ञा, कुम्भेश्वरी ऋद्धि, अग्निपत्नी स्वाहा, चंद्रपत्नी
रोहिणी, यमपत्नी धूमोर्वा, कश्यपपत्नी अदिति, भूर्ति दया आदिक
धर्मपत्नीओ, वसिष्ठपत्नी अरुन्धती, ब्रह्मव्यादिल्ली शाण्डिली, अगस्त्य
पत्नी लोपामुद्रा, पतिव्रताधर्ममां रहली समस्त अनसूया आदिक
ऋषिपत्नीओ, आ सर्वे लक्ष्मीलनी समीपे आवी ॥४-५॥

गङ्गा सरस्वती रेवा यमुना तपती तथा ।

चन्द्रभागा विपाशा च शतद्रुदेविका तथा ॥६॥

गोदावरी च सरयूः कावेरी कौशिकी तथा ।

कृष्णा वेणी भीमरथी ताम्रपर्णी महानदी ॥७॥

कृतमाला वितस्ता च निर्विन्ध्या सुरसा तथा ॥

चर्मण्वती पयोष्णी च विश्वाद्या नद्य आययुः ॥८॥

रम्भा घृताची विश्वाची मेनका च तिलोत्तमा ।

उर्वशीप्रमुखास्तत्र सर्वाप्सरस आययुः ॥९॥

गंगा, सरस्वती, रेवा, यमुना, तपती, चंद्रभागा, विपाशा, शतद्रु-
देविका, महानदी गोदावरी, सरयू, कावेरी, कौशिकी, कृष्णा, वेणी,
भीमरथी, ताम्रपर्णी, कृतमाला, वितस्ता, निर्विन्ध्या, सुरसा, चर्म-
ण्वती, पयोष्णी, विश्वा, घृतादि समग्र नदीओ लक्ष्मीलनी समीपे
आवी. तथा रम्भा, घृताची, विश्वाची, मेनका, तिलोत्तमा, उर्वशी,
घृतादि समग्र अप्सराओ लक्ष्मीलनी समीपे आवी ॥६-९॥

वैकुण्ठवासिनः सर्वे तथा गोलोकवासिनः ॥

पार्षदप्रवरा विष्णोस्तत्राजग्मुः ग्रहर्षिताः ॥१०॥

अणिमाद्याः सिद्धयोऽष्टौ शह्वपद्मादयो नव ।

निधयो मूर्तिमन्तश्च समाजग्मुः श्रियोऽन्तिके ॥११॥

अष्टकाण नष्टि पणु वैकुण्ठवासी तथा गोलोकवासी समग्र अष्ट
निधयुपार्पदो पणु लक्ष्मीलना विवाहभंगणमां पणु उर्ध्वी त्यां
आव्या. तेमन् मूर्तिमान् अष्टिमादि अष्ट सिद्धिओ अने शंभु पद्म
आदिक नव निधिओ पणु लक्ष्मीलनी समीपे आव्या ॥१०-११॥

पूर्णशारदचन्द्रोऽपि तदानीं प्रीतये श्रियः ॥

नैशं तमोऽहरत्सवं वभ्रुवुर्निर्मला दिशः ॥१२॥

न्यारे लक्ष्मीलनां दर्शन करवामां भडा उत्सुक ब्रह्मादि सर्व
देवो तेमनी समीपे आव्या ल्यारे सोण कणाअे संपूर्णु शारद
(शरदऋतुमां समुद्भवेलो) चंद्रमाअे पणु लक्ष्मीलनी प्रस-
न्नता भाटे रात्रिनुं समग्र अंधकार उरीवीधु अने तेथी समग्र
दिशाओ अणु निर्भण थछ रही ॥१२॥

ततोऽभिपेकमारंभे तस्या ब्रह्माज्ञया वृषा ।

मण्डपं रचयामास सद्यस्त्वप्रातिशोभनम् ॥१३॥

चंद्रोदय तथा यथी देवेन्द्रे ब्रह्मानी आज्ञाथी लक्ष्मीलने अलि-
पेक णे समंत्रक ज्ञान तेनो उत्सव करवानो आरंभ कर्यो. तेने भाटे
विश्वकर्मा पासे अतिशोभायमान मंडप तळाण करव्यो ॥१३॥

रत्नस्तम्भसहस्राणामायताभिश्च पङ्क्तिभिः ।

चित्रैरनेकैरुल्लोचैः शोभितं कदलीदुमैः ॥१४॥

सुगन्धिपुष्पनम्राभिर्दिव्यकल्पद्रुमालिभिः ।

जुष्टं नानाविधैरङ्गैर्दर्शनीयं मनोहरम् ॥१५॥

कोटिशो रत्नदीपानां पङ्क्तिभिः शुद्धरोचिषाम् ।

भ्राजमानं तोरणैश्च मुक्ताहारैश्च लम्बिभिः ॥१६॥

केवो मंडप ? तो उन्दर रत्नस्तंभोनी लांणी लाधभो, विचित्र

अनेक उल्लोयो अने डेणना वृक्षोवडे अतिशय शोभायमान. वणी
सुअन्धमय पुष्पभारथी नभी ज्योला दिव्य कल्पवृक्षोनी पंक्ति-
ज्योत्ये युक्त अने नानाविध रंगोवडे दर्शनीय तेमज मनोहर. वणी
निर्भण प्रकाशवाणा रत्नदीपोनी अरंज्यात पंक्तिज्योवडे तथा उल्लो-
यभां लटकता सुक्रीडाशेवडे अति शोभायमान हतो ॥१४-१६॥

रत्नसिंहासने तत्र गीतवाद्यपुरःसरम् ।

उपावेश्य श्रियं चक्रुरभिषेकं महर्षयः ॥१७॥

आवा रमणीय मंडपभां स्थापेला विश्वकर्माविरचित रत्नमय
सिंहासनभां गीत वाद्य पुरःसर लक्ष्मीशने पधरावीने महर्षिज्यो
यथाविधि अबिषेक (समंत्रक स्नान) करवा लाज्या ॥१७॥

ऐरावतः पुण्डरीको वामनः कुमुदोऽञ्जनः ।

पुष्पदन्तः सार्वभौमः सुप्रतीकश्च दिग्गजाः ॥१८॥

कुर्वन्तो वृंहितान्येते हेमकुम्भोद्घृतैः शुभैः ।

चतुःसिन्धुसमानीतैरभ्यपिञ्चन्त वारिभिः ॥१९॥

डेवी रीते? तो ऐरावत, पुंडरीक, वामन कुमुद, अंजन,
पुष्पदंत, सार्वभौम, सुप्रतीक, आ आठ दिग्गज्जेज्ये पोतानी
नतिनो शब्द करवा पूर्वक, चार दिशाज्योभां रडेला समुद्र थडी
आणुेला, कनककणशभां लरेला, पवित्र जणवडे भगवती लक्ष्मी
उपर अबिषेक कर्यो ॥१८-१९॥

मूर्तिमत्यो महानद्यस्तत्राजहुर्जलानि च ॥

मन्त्रानुच्चारयन्ति स मूर्ता वेदाः सहर्षिभिः ॥२०॥

त्यां आवेली मूर्तिमान् महानदीज्योत्ये लक्ष्मीशना अबिषेक
भाटे पीत पीतानुं जण लावी आभ्युं. मूर्तिमान् वेदो ऋषिज्यो
साथे वेदमंत्रोने उच्चारवा लाज्या ॥२०॥

जगुः सुकण्ठा गन्धर्वा ननृतुश्चाप्सरोगणाः ।

वाद्यानि वादयामासुरन्ये देवगणास्तदा ॥२१॥

મધુર કંઠવાળા ગંધર્વો ગાન કરવા લાગ્યા. સમગ્ર અપ્સરાઓ નૃત્ય કરવા લાગી. તે સમયે ધીજા જે દેવગણો હતા તે વિવિધ વાદ્યોને વજાડવા શંભા ॥૨૧॥

મહાનભૂતદાનન્દસ્ત્રિલોક્યાં સર્વદેહિનામ્ ।

શ્રીસૂક્તાદિ દ્વિજાઃ પેદુર્જુગુર્ગાતાનિ ચ સ્ત્રિયઃ ॥૨૨॥

તે સમયે ત્રિલોકીમાં સર્વકોઈ દેહિઓને મહાન આનંદ વર્તા રહ્યો. જે દ્વિજો હતા તે શ્રીસૂક્ત આદિક સ્તોત્રને ભણવા લાગ્યા. સ્ત્રિયો તો ગીત-ગાયનમાં અનુકૂળ પદ્યોને ગાવા લાગી ॥૨૨॥

કાંસ્યતાલમૃદંગાંશ્ચ પળવાનકગોમુખાન્ ।

વાદયામાસુરમ્મોદા દિવિ દુન્દુભયોઽનદન્ ॥૨૩॥

લક્ષ્મીજીના અભિષેક સમયે જે મેઘો હતા તેતો કાંસ્ય તાલ મૃદંગ પણવ આનક ગોમુખ, આ છ પ્રકારનાં વાજાંત્રને વજાડવા લાગ્યા અને સ્વર્ગમાં હુંદુભિઓ સ્વયં વાગવા લાગી ॥૨૩॥

આસીત્કુસુમવૃષ્ટિશ્ચ સાકં જયરવૈસ્તદા ।

આસંસ્તત્પરિચર્યાયાં ધર્મપત્ન્યશ્ચ સિદ્ધયઃ ॥૨૪॥

વળી તે સમયે જ્ય જ્ય શબ્દ સાથે પુષ્પવૃષ્ટિ થઈ રહી. લક્ષ્મીજીની પરિચર્યામાં મૂર્તિ દયા આદિક ધર્મપત્નીઓ અને અભિમાદિ અષ્ટ સિદ્ધિઓ તત્પર થઈ રહી ॥૨૪॥

સુસ્નાતાયૈ તતસ્તસ્યૈ કૌશેયે પીતવાસસી ।

દદાવનર્ઘ્યે જલધી રત્નભૂપાથ ભૂરિશઃ ॥૨૫॥

આ રીતે લક્ષ્મીજીને અભિષેકવિધિ થઈ રહેતાં, રૂડીરીતે જેમનો સમંત્રક જ્ઞાનવિધિ થયો છે એવાં લક્ષ્મીજીને તેમના પિતા સમુદ્રે અમૂલ્ય રેશમી જે પિતાંબર અને રત્નજડિત મુવર્ણુમય બહુ આભૂષણો આપ્યાં ॥૨૫॥

ઉપવેશોચિતં તસ્યા ઇન્દ્ર આસનમાહરત્ ।

વિશ્વકર્મા કઙ્કણાનિ દર્દા સદ્રત્નમુદ્રિકાઃ ॥૨૬॥

छन्द्रे लक्ष्मीञ्जने ज्येष्ठाभां उच्यते ज्येष्ठं अभूद्य आसन
लापी आभ्युं. विश्वकर्माञ्ज्ये लक्ष्मीदेवीने कङ्कणो ज्येष्ठा रत्नजडित
वीटीञ्ज्ये आपी ॥२६॥

सुधाकरस्तु तद्भाता नासाभूषणमुत्तमम् ।

ददौ तस्यै केशभूषां सद्व्रतनिचितां तथा ॥२७॥

भाता चंद्रभाञ्ज्ये तो लजिनी लक्ष्मीञ्जने उत्तम नासिकाभूषण
(वाणी) आभ्युं. ज्येष्ठा वणी उत्तम रत्नोपदे जडित ज्येष्ठं केश-
भूषण (केशभां धारवानुं धरेणुं) आभ्युं ॥२७॥

पद्मजन्मा ददौ पद्मं मुक्ताहारं सरस्वती ॥

नागाश्च शेषप्रमुखास्तस्यै रत्नेन्द्रकुण्डले ॥२८॥

ग्रहाञ्ज्ये लक्ष्मीञ्जने उत्तम कभण आभ्युं. सरस्वतीञ्ज्ये मोतीनी
हार आभ्युं. शेषञ्ज्ये आदिक नागोञ्ज्ये लक्ष्मीञ्जने रत्नजडित ज्ये
कुण्डलो आभ्यां ॥२८॥

अञ्जनं कुङ्कुमं चादाद्दुर्गा सौभाग्यलक्षणम् ।

ललाटिकां च सावित्री शची ताम्बूलपात्रिकाम् ॥२९॥

ते समये दुर्गा देवीञ्ज्ये तो सौभाग्य लक्षणुवाणुं अञ्जन ज्येष्ठा
कुङ्कुम आभ्युं. सावित्रीञ्ज्ये ललाटभां धारवानुं आभूषण आभ्युं.
छन्द्राणीञ्ज्ये तांबूल पात्रिका (तांबूल सोपारी आदिकने शभवानुं
पात्र) लक्ष्मीञ्जने आभ्युं ॥२९॥

वसन्तः कौसुमान्हारान्कण्ठसूत्रं च शङ्करः ।

वैजयन्तीं स्रजं पाशी कुवेरो रत्नदर्पणम् ॥३०॥

वसन्त ऋतुञ्ज्ये पुष्पोना हारो आभ्या. शंकरे कंठसूत्र (कुंडी)
आभ्युं. वज्रणे वैजयन्ती (पांथ वरुनां पुष्पोनी) भाणा आपी.
अथवा "भूमेर्नालमपां मुक्ता माणिक्यं तेजसस्तथा । वायोर्भवति
वैदूर्यं वज्रमाकाशसंभवम् ॥ पद्मत्वमयी माला वैजयन्ती प्रकी-
र्तिता" आ स्मृतिभां कडेला लक्षणुवाणी वैजयन्ती भाणा आपी.
कुवेरे रत्नदर्पणु लक्ष्मीञ्जने आभ्युं ॥३०॥

અનર્ઘ્યાં કञ્જુકીં વહ્નિર્યમોડ્દાદ્યજનં શુભમ્ ।

દદુસ્તસ્યૈ ચાપરેડપિ ભૂયાસ્તત્સમયોચિતાઃ ॥૩૧॥

અગ્નિદેવે લક્ષ્મીજીને અમુલ્ય કંચુકી આપી. યમદેવે મુંદર વીંઝણો આપ્યો. બીજા દેવોએ પણ લક્ષ્મીજીના પહેરામણીના અવસરમાં યોગ્ય વિવિધ આભરણો આપ્યાં ॥૩૧॥

તતઃ સ્વલઙ્કૃતાં કન્યાં કસૈ દદ્યામિમામિતિ ।

સિન્ધુઃ પપ્રચ્છ બ્રહ્માણં તદોવાચ સ સર્વવિત્ ॥૩૨॥

લક્ષ્મીજીને પહેરામણી થઈ રહ્યા પછી, 'આ રૂઝ અલંકારોવડે અલંકૃત કરેલી મારી કન્યા કેને હું આપુ' એમ બન્યારે સમુદ્રે બ્રહ્માને પુછ્યું ત્યારે સર્વજ્ઞ બ્રહ્મા બોલ્યા ॥૩૨॥

કન્યા તવેયમમ્મોઘે ! માતા મમ શિવસ્ય ચ ।

દેવાનામથ સર્વેપાં લોકાનામસ્તિ નિશ્ચિતમ્ ॥૩૩॥

બ્રહ્મા શું બોલ્યા ? તો હે સમુદ્ર ! આ લક્ષ્મીરૂપ તારી કન્યા મારી અને શિવજીની અને સર્વ દેવો તથા મનુષ્યાદિક સર્વની પણ માતા છે, એમાં સંશય નથી ॥૩૩॥

નારાયણં વાસુદેવં પરંબ્રહ્માખિલેશ્વરમ્ ।

પુરુષોત્તમમેવૈકં વિનાસ્યા નાપરઃ પતિઃ ॥૩૪॥

વેદાદિ સમ્પ્રદાયોમાં જેને વાસુદેવ પરંબ્રહ્મ સર્વેશ્વર પુરુષોત્તમ આદિક શુણ્ણુશુણ્ણુ નામોથી નિરૂપણુ કર્યાં છે તે એક નારાયણુ ભગવાન વિના આ લક્ષ્મી કન્યાનો બીજા કોઈ પણ પતિ થવાને યોગ્ય નથી ॥૩૪॥

અતઃ સાક્ષાન્નગવતે ત્રૈલોક્યસુખહેતવે ।

અત્રાગતાયોપવિષ્ટાય દેહ્યસૈ વિધિનામ્બુઘે ! ॥૩૫॥

માટે હે સમુદ્ર ! ત્રિલોકવર્તી જનોને સુખ આપવાને કારણે આ સ્થાનમાં કૃપાથી પધારીને વિરાજમાન થએલા, માટેજ

आपणुने प्रत्यक्ष थञ्जेली आ भगवान् पुत्रपोत्तम नारायणुने
विवाहविधिने अनुसारे तारी कन्यानुं दान कर्ये ॥३५॥

कुरुष्व जन्मसाफल्यं पावयित्वा निजं कुलम् ।

समुद्रर भवाम्भोधेर्दत्त्वेमां परमात्मने ॥३६॥

हे समुद्र ! पुत्रपोत्तम परमात्माने आ तारी कन्यानुं दान करीने
पोताना कुणने पावन करी ले अने जन्मनी सङ्गताने साधी ले
अने भवसागर थडी आत्मानो समुद्धार करी ले. आवो अवसर
आववानो नथी. आ तो परमेश्वरनी असीम कृपाथी आवेलो
अयलसिद्ध अन्यदुर्बल छे ॥३६॥

एकस्त्वं सप्तमी रूपैः सप्तद्वीपविभागतः ।

विश्रुतोऽथ विधायैतन्महतीं कीर्तिमाप्स्यसि ॥३७॥

हे समुद्र ! यद्यपि ऐक्य तुं सात द्वीपोना विभागथी थञ्जेलीं
सात ३पोञ्जे करीने सर्वत्र भोटी विभ्यातिने पाभेलो छुं तथापि
भगवानने कन्यादानरूप आ भांगणिक भडाकार्य करीने तो तेथी
पणु भोटी कीर्तिने पाभीश ॥३७॥

इत्युक्तो ब्रह्मणा हृष्टः समुद्रः पुलकाश्रितः ।

मन्यमानो निजं धन्यमदित्सद्विष्णवे सुताम् ॥३८॥

हे मुने ! आ प्रकारे सर्वज्ञ ब्रह्माञ्जे कहेतां, मनमां पणु उर्धने
पाभेलो समुद्र रोभाञ्चित शरीरवाणो थधने, पोताना आत्माने
धन्यभागी मानतो थको भगवान् श्रीविष्णुने पोतानी कन्या
आपवानी छञ्जवाणो थयो ॥३८॥

ततः सहैव विधिना स सम्प्रार्थ्य तमीश्वरम् ।

वाग्दानादि विधायैव चक्रे वैवाहिकं विधिम् ॥३९॥

विष्णुने कन्यादाननो संकल्प कर्या पणी, समुद्र ब्रह्माने पणु
साथे लधने भगवाननी समीपे जधने, तेमने हे भगवन !
तमारोज्जेक लायक जेवी आ भारी कन्या तमने तुं आपुं छुं

तो तभो अडणु करो' ओम सविनय वाक्य कडेवाइप वाग्दान
आदिक करीने, पछीथी विवाहसंबन्धी विधिमां तत्पर थयो ॥३९॥

धन्वन्तरिश्चन्द्रमाश्च वासवाद्याश्च देवताः ।

आसन्समुद्रस्य पक्षे तत्र वैवाहिकोत्सवे ॥४०॥

ते आ वैवाहिक महोत्सवमां, अह्नादि देवो मध्ये ते धन्वंतरी
चंद्रमा अने चंद्रादि देवो उता तेतो समुद्रना पक्षमां (कन्या-
पक्षमां) रखा ॥४०॥

वस्त्राभरणयानादिदाने भोजनकर्मणि ।

सन्मानने च जन्यानां मुख्या आसंस्त एव हि ॥४१॥

कन्यापक्षमां रडेला तेओज वरपक्षमां रडेला (जनैया) धर्म-
दिकने उतारा आदिकपडे सत्कार करवो, लोजन करावतुं, वस्त्र
आभरण वाहन आदिक आपतुं, छत्यादि क्रियामां प्रमुष्प
थर् रखा ॥४१॥

लक्ष्म्याश्च माङ्गल्यविधौ मुख्यास्तत्र तु योषितः ।

आसन् गङ्गादयो नद्यः शच्याद्याश्च सुराङ्गनाः ॥४२॥

मेनाद्या नगपत्न्यश्च सिद्धयश्चाणिमादयः ।

चन्द्रपत्नी तथा कान्तिः सर्वाश्चाप्सरसो मुने ! ॥४३॥

ते आ लक्ष्मीना मांगलिक वैवाहिक महोत्सवमां स्त्रियो
प्रधान थर् रडी. कर्ध ते स्त्रियो ? तो गंगा आदिक सभस्त नदीओ,
चंद्राणी आदिक सर्व सुरांगनाओ, मेना आदिक सर्व पर्वतप-
त्नीओ, अलिमादि सर्व सिद्धिओ, चंद्रपत्नी रोडिणी तथा कान्ति,
सभत्र अप्सराओ, आ सर्व मुष्प थर् रडी ॥४२-४३॥

नारायणस्याथ विभोर्लोलां वैवाहिकीं विधिः ।

शोभयन्पितरौ चक्रे मूर्तिधर्मां विचार्य च ॥४४॥

आरीते समुद्रपक्षमां रडेलाओनी व्यवस्था कर्या पछी, अह्नाओ

ભગવાન્ શ્રીનારાયણુની વૈવાહિક્ લીલાને શોભાડવામાટે (આગળ કહેશે એવો) વિચાર કરીને મૂર્તિ અને ધર્મને માતા પિતા તરીકે સ્થાપન કર્યા ॥૪૪॥

ધર્મોઽસૌ જગદાધારઃ પૂજ્યશ્ચાશ્ચિલદેહિનામ્ ।

પિતાઽસ્ય ભવિતું યોગ્યો હ્યસિંશ્ચ પ્રીતિમાન્મૃશમ્ ॥૪૫॥

इयं च मूर्तिः प्रख्याता सर्वसद्गुणजन्मभूः ।

दाक्षायणी धर्मपत्नी माता भवितुमर्हति ॥૪૬॥

કેવો વિચાર? તો આ સ્વયં ધર્મ, સમસ્ત જગતના આધાર ભૂત, સમગ્ર દેહિઓએ પૂજનીય અને વળી આ ભગવાનવિષે અત્યંત પ્રીતિવાળા છે, માટેજ ભગવાન્ શ્રીહરિના પિતાશ્રી થવાને યોગ્ય છે. આ સ્વયં મૂર્તિ, સર્વ સદ્ગુણોના નિધિપણે પ્રખ્યાતિને પામેલાં, દક્ષપ્રજ્વપતિનાં પુત્રી અને વળી ધર્મપ્રજ્વપતિનાં પત્ની છે, તો આ મૂર્તિજ ભગવાનનાં માતૃશ્રી થવાને યોગ્ય છે ॥૪૫-૪૬॥

ततो धर्मस्यापि पक्षे मुख्याः कार्येण्विमेऽभवन् ।

नन्दीश्वरगणेशाभ्यां सहितः शङ्करो मुने ! ॥૪૭॥

महर्षयो मरीच्याद्याः प्रजेशा नारदो मुनिः ।

वैनतेयश्च नन्दाद्याः श्रीदामाद्याश्च पार्षदाः ॥૪૮॥

હે મુને! આરીતે મૂર્તિ ધર્મનો ભગવાનના માતાપિતાપણે નિર્ધાર થયા પછી, 'ધર્મના પક્ષમાં પણ વિવાહસંબન્ધી કાર્ય કરવામાં આ (આગળ કહેવામાં આવનારા) મુખ્ય થઈ રહ્યા. ક્યા? તો નંદીશ્વર અને ગણપતિએ સહિત શંકર, મરીચ્યાદિ મહર્ષિઓ, દક્ષાદિ પ્રજ્વપતિઓ, નારદમુનિ, ગરુડજી, ભગવાનના નંદાદિ તથા શ્રીદામાદિ પાર્ષદો, ઇત્યાદિ અગ્રેસર થઈ રહ્યા ॥૪૭-૪૮॥

दुर्गा च वेदसूत्राणी स्त्रीषु मुख्या बभूवિरे ।

ऋषिपत्न्योऽनसूयाद्या धर्मपत्न्यश्च सर्वशः ॥૪૯॥

स्त्रीवर्गमां तो पार्वती, सावित्री, सरस्वती, अनसूया आदिक
ऋषिपत्नीओ अने सभअ धर्मपत्नीओ मुभ्य थर् रळी ॥४९॥

सह वेदादिभिर्ब्रह्मा त्वासीदुभयपक्षयोः ।

ब्राह्मणा वैदिका ये च विवाहविधिकोविदाः ॥५०॥

वेदादिकनी साथे ब्रह्मा तो अत्रे पक्षमां मुभ्य थर् रळा. विवाह-
संभन्धीविधिने यथास्थित जलपुनारा वैदिक ने विप्रो उता ते
पणु अत्रे पक्षमां रळा ॥५०॥

अथान्विः सर्वसम्भाराञ्छ्रिय एव प्रसादतः ।

सद्यः सम्पादयामास जनयन्देवविस्मयम् ॥५१॥

आ प्रकारे अत्रे पक्षनी व्यवस्था थया पळी, प्रडर्ष पाभेला
समुद्रे विवाहभंगणमां उपयोगी सभअ सामग्रीओ लक्ष्मीजुना
अनुग्रहथीज संकल्पभात्रमां देवोने विस्मय उपजवापूर्वक
संपादन करी दीधी ॥५१॥

यद्यत्सङ्कल्पयामास हृदि तत्तदुपाहृतम् ।

सद्यः स्वान्तिक एवैक्षत्तोऽभूदतिहर्षितः ॥५२॥

तेने विवेचन करी कडे छे-समुद्र, पोताना मनमां ने ने
वस्तुनो संकल्प करे तेते वस्तु तत्क्षणु पोतापासे आवेलुंज
जुवे. आ हेतुथी ते अतिहर्षित थयो उतो ॥५२॥

मध्ये तु मण्डपस्यासावग्निस्थापनवेदिकाम् ।

कारयामास विधिवद्ब्राह्मणैर्वेदवेदिभिः ॥५३॥

अलञ्चकार तां वेदिं गन्धपुष्पाक्षतादिभिः ।

नानाविधैः शुभै रङ्गैः साङ्करैः करकैस्तथा ॥५४॥

त्यार पळी ब्रह्माज्ये भंडपना मध्यभागमां वेदवेदी विप्रोपासे
यथाविधि अग्निस्थापनवेदिका कराची. करावेली वेदिकाने चंदन,
पुष्प, अक्षत, विविध मुंदर रंग अने नवा अंकुरोज्ये सलित करके

(भृत्तिक्रमय भंगण वेदीना भुग्ना उपर स्थापयाना सोनारपाना
क्षणशो) वटे अलंकृत करी ॥५३-५४॥

ततो महामङ्गलवाद्यघोषैः समन्त्रकं संस्त्रापितो
मुनीन्द्रैः । अनर्घ्यवासांसि च रत्नभूषा
दधार विष्णुमुकुटं च दिव्यम् ॥५५॥

त्यारपणी मुनिवशेये मध्यभंगण वादित्रघोषोनी साथे भन्त्रो-
व्यारणपूर्वक भंगणिक पदार्योंना गर्दन साथे अलिपेक करेला
भगवान् श्रीविष्णुश्रे अमूक्य वस्त्रो, भलिजडित मुवर्णुभय
आभरणो अने दिव्य मुकुट भस्तके धारणु कर्षो ॥५५॥

वादित्रनिध्वाननिनादिताशं नृत्यत्सुरस्त्री-
कलगीतशोभनम् । तं मण्डपं सोऽथ सुरैः
स्तुवद्भिः सहैत्यहमे निपसाद पीठे ॥५६॥

वस्त्राभरणादि धारणु कर्षा पणी, विष्णु भगवान् स्तुतिने
करता श्रद्धादि देवोनी साथे विश्वकर्माश्रे अनावेला मंडपमां
आपीने, खेमां स्थापेला मुवर्णुभय सिद्धासनमां विश्रजमान थया.
केवो मंडप ? तो पणुव आनक गोमुअ आदिक वाच्छत्रोना मळ-
नादथी लेनी अंधी दिशाओ शब्दायमान (गाथ) थछ रडी छती
अने नृत्यने करती सुरांगनाओना मधुर गीतथी अलु शोभायमान
थछ रलो छतो ॥५६॥

प्रक्षालयामास तदङ्घ्रिपङ्कजं स्वप्रेष्ठपत्न्या जलधिः
स गङ्गया । भृङ्गारसिक्तोत्तमवारिधारया
तदम्बु शीर्ष्णा च दधार सान्वयः ॥५७॥

भगवान् विश्रजमान थया अेटले कन्यापिता समुद्रे भगवा-
नन्ना अरखुकमणनुं पोतानी प्रिय न्येष्ठपत्नी जंगालुश्रे आरीवडे
छाटेला पवित्र जणनी धाराथी प्रक्षालन कर्षु अने ते प्रसादल्लत
पादप्रक्षालनजण परिवार साथे स्वभस्तके धारणु कर्षु ॥५७॥

ततः पठन्मङ्गलमुच्चकैः श्रियं प्रादापयचा-
म्वुधिनाच्युताय । प्रज्वाल्य वह्निं विधिना
विधाता साकं बृहद्भिर्मुनिभिर्जुहाव ॥५८॥

भगवानना यरणारविंदनुं प्रक्षालन कर्था पछी, भर्षिओये
सहित ब्रह्माये भंगणस्तोत्रने उच्य स्वरे उच्यारवापूर्वक समुद्र-
पासे अच्युत श्रीनारायणु भगवानने लक्ष्मीलुनुं यथाविधि दान
कराव्युं. तेपछी अग्निने प्रन्वाणीने समुद्रपासेण वैवाहिक
होम कराव्यो ॥५८॥

प्रदाय तस्यै तनयां मनोज्ञां तत्पादपद्मै-
कनिबद्धदृष्टिम् । वासांसि रत्नाभरणानि
चादाद्भ्यांसि भूम्ने स समं दुहित्रा ॥५९॥

ते पछी समुद्रे भगवान् श्रीहरिने तेभना यरणारविंदभांज
येकात्र दृष्टि राप्पी रहेलां मनोहर स्वपुत्री लक्ष्मीलुनुं दान करीने
दीकरी लक्ष्मीलु साथे विराजमान जमाता विष्यु भगवानने
वस्त्रो अने रत्नाभरणो आभ्यां ॥५९॥

हुतस्य तस्याथ हुताशनस्य प्रदक्षिणां चापि
सह श्रियैव । चकार चेतांसि निजेक्षकाणां
स्त्रीणां च पुंसां च हरन्हरिः सः ॥६०॥

वरवधूने वस्त्राभरणौ आभ्या पछी, लक्ष्मीपति भगवान्
श्रीहरिणे पोतानां दर्शन करती स्त्रियो अने पुत्रपोनां चित्तोने
पोताविषे हरवापूर्वक लक्ष्मीलु साथेण हविषवटे प्रन्वाजेता
वेदिस्थ अग्निनी प्रदक्षिणा (भाषाभां नेने भंगणेश नाभथी
कहे छे) करी. आ रीते सर्वना चित्तोने पोताविषे हरवाइप गुण-
योगने लीधे 'हरि' आ नाम सार्थक थयुं ॥६०॥

एकासने तौ सह सन्निविष्टौ ब्रह्माण्डमातापितरौ मनोज्ञौ ।
सम्पूजयामासुरनर्घ्यवस्त्रविभूषणैर्देवगणाः सयोपाः ॥६१॥

એકજ આસનમાં સાથે સારીરીતે વિરાજમાન થએલાં, બ્રહ્માંડવર્તી સમગ્ર જીવેશ્વરોનાં નિરૂપાધિક માતાપિતા અને સર્વ કોઈએ દર્શનીય ભૂતિ એવાં તે લક્ષ્મીનારાયણુની સપત્નીક સમગ્ર દેવગણોએ અમૂલ્ય વસ્ત્રો વિભૂષણોવડે રૂડી પૂજા કરી ॥૬૧॥

तदा च गीतानि सुमङ्गलानि त्रियत्र विष्णो-
र्गुणवर्णनानि । दुर्गादयश्चाथ पुलोमजाद्या
देव्यो जगुः सस्मितचारुवक्त्राः ॥६२॥

જ્યારે તે લક્ષ્મી નારાયણ બન્ને એકાસનમાં બેઠા ત્યારે ધર્મ-દેવના પક્ષમાં રહેલી ઉક્ત દુર્ગા આદિક બધી દેવીઓ અને સમુદ્રપક્ષમાં રહેલી ઉક્ત ઇન્દ્રાણી આદિક દેવીઓ સુંદર મુખથી મંદમંદ હાસ કરવા પૂર્વક, જેમાં લક્ષ્મીજીના તથા નારાયણુના દિવ્ય ગુણોનું વર્ણન છે એવાં માંગણિક ગીતો (ગાયનોપયોગી પદો)ને મધુર સ્વરે ગાવા લાગી ॥૬૨॥

द्विधा विभक्तानि सुराङ्गनानां वृन्दान्युपा-
विश्य च सन्मुखानि । तद्दम्पतीप्रेक्षणकौ-
तुकानि तथा जगुः प्रेमभरेण तानि ॥६३॥

આ બાબતને સ્પષ્ટ કહે છે-એક વરપક્ષ અને બીજા વધુપક્ષના વિભાગથી પૃથક્ પૃથક્ રહેલાં અને દંપતી લક્ષ્મીનારાયણુનાં દર્શન કરવામાં અતિશય આશ્ચર્યવાળાં એવાં સુરાંગનાઓનાં મંડળો તેમની સન્મુખ બેસીને, પ્રેમભરથી મંગળ ગીતોને ઉક્તપ્રકારે ગાવા લાગ્યાં ॥૬૩॥

यथा तदाकर्ण्य सुराः समस्ता महर्षयश्चा-
खिलयोपितोऽपि । स्वान्तस्तमैक्षन्त सह
त्रियेशं स्फुरन्तमासन्ननु चित्रवच्च ॥६४॥

કેવી રીતે ગીતો ગાયાં ? તો જે પ્રકારે તે ગીતને સાંભળીને સમસ્ત સુરો તથા મહર્ષિઓ અને તે સર્વેની સમગ્ર સ્ત્રિયો પણ

पीतपीताना हृदयमां स्फुरणुयमान थञ्जेला लक्ष्मीसहित श्रीनारा-
यणुने प्रत्यक्ष देववाथी जणुे चित्रमां आदेभी डोय ने शुं ?
अेवी स्तब्ध थर्ग गर्ग ॥६४॥

प्रणम्य भक्त्या च वराक्षतादि समर्प्य ताभ्यां
विबुधा मुदैव । पृथक्पृथक् तुष्टुवुरूर्जिताभि-
र्वाग्भिश्च तौ प्राञ्जलयो विनीताः ॥६५॥

इति श्रीस्कन्दपुराणे विष्णुखण्डे श्रीवासुदेवमाहात्म्ये
लक्ष्मीनारायणविवाहोत्सवनिरूपणनामा
चतुर्दशोऽध्यायः ॥१४॥

ब्रह्मादि समग्र देवो दंपती श्रीलक्ष्मीनारायणुने सप्रेम प्रणाम
करीने, कुकुभ अक्षत पुष्पहार अंबर आभरणु आदिक समर्पिने,
जे हाथ जेडीने विनीत थछने अत्यानंदथी तेमनी अतिगंभीर
अर्थवाणी वाणीवडे पृथक् पृथक् स्तुति करवा लाग्या ॥६५॥

इति श्रीस्कन्दपुराणे विष्णुखंडे श्रीवासुदेवमाहात्म्ये लक्ष्मी-
नारायणविवाहोत्सवनिर्घणनामा चतुर्दशोऽध्यायः ॥१४॥

ब्रह्मोवाच-

विचार्याहं वेदान् मुहुरुपगतो निश्चयमिमं
रमारामे भक्तिस्त्वयि दृढतरा यत्सुभृताम् ।
भवेत्तर्ह्येवैषां क्षयविरहिता भोगनिकरास्तथा
स्युर्लोका वै परमपुरुषात्यन्तिकगतिः ॥१॥

अध्याय १५ भो.

प्रथम ब्रह्मा साक्षात् भगवानने विषे लक्षितनेच परम पुत्र-

१ आ अध्यायमां ब्रह्मादि देवोअे करेवी भगवत्स्तुति अने समुद्रे भगवा-
नने आपेवी पडेरामणीनुं वल्लन कर्तु छे.

પાર્થપણે કહેતા થકા અને ભગવાનનો ત્યાગ કરીને પોતાને (દેવોને) ભજનારાઓને નિંદતા થકા બે શ્લોકોવડે સ્તુતિ કરેછે-
 હે પરમપુરૂષ! (પુરૂષોત્તમ) હું સમગ્ર વેદોને સૂક્ષ્મ બુદ્ધિથી વારંવાર (ત્રણુવાર) અર્થસાથે વિચાર કરીને એવા દૃઢ નિશ્ચય ઉપર આવ્યો છું. કેવો નિશ્ચય? તો જીવોને ત્યારે રમારામ-રમા જે લક્ષ્મી તેમને આરામ-રમણુથી આનંદ આપનારા. અથવા ભક્તજનોને આનંદ આપે તે રામ (વાસુદેવ) કહેવાય, રમા-લક્ષ્મીએ સહિત એવા રામ તે રમારામ (લક્ષ્મીનારાયણુ) કહેવાય. એવા પ્રત્યક્ષ તમારે વિષે અતિદૃઢ ભક્તિ થાય ત્યારેજ પ્રાણિઓને પરમ દિવ્ય હોવાથી ક્ષયરહિત (અક્ષય) એવા ભોગસમૂહો અને તેવાજ તમારા દિવ્ય લોકો અને આત્યંતિકી (પુનર્જન્મમરણુ રહિત) મુક્તિ પ્રાપ્ત થાય છે. એમાં સંશય નથી. બીજા ધ્રુવાદિ દેવની ભક્તિ નહિ પણુ રમાપતિનીજ ભક્તિ કરવી. તે ભક્તિ પણુ જેવી તેવી શિથિલ નહિ પણુ સુદૃઢ કરવી. બીજા સાધનોથી નહિ પણુ આવી લક્ષ્મીપતિનીજ સુદૃઢ ભક્તિથીજ આત્યંતિકી મુક્તિ મળે છે. આ બધો અર્થ ધ્રુવા કે જેમને ભગવાનેજ વેદો ભણાવ્યા છે તેમણેજ વેદોને વારંવાર વિચારીને નિશ્ચિત કર્યો છે. એટલે હવે આમાં સંશયને સ્થાન નથી. (આથી સર્વજ્ઞ ધ્રુવાએ સમગ્ર વેદોનું પરમ તાત્પર્ય પ્રાપ્યભૂત લક્ષ્મીપતિ ભગવાન વાસુદેવમાં અને તેમની પ્રાપ્તિના ઉપાયભૂત ભક્તિમાં સ્પષ્ટપણે જણાવ્યું. આ બધો ધ્રુવાએ પ્રદર્શવિક્ષો અર્થે “આલોચ્ય સર્વેશાઘાણિ વિચાર્યં ચ પુનઃ પુનઃ । इदमेकं सुनिष्पन्नं ध्येयो नारायणः सदा ॥” “भक्त्या लभ्यस्त्वनन्यया” “भक्त्येकलभ्यः पुरुषोत्तमोऽसौ” ઇત્યાદિ વચનોએ વર્ણવ્યો છે) ॥૧॥

अजानन्तस्त्वित्यं भृतरजस्तमस्कानपि हरे!
 भजन्त्यस्मान् देवान् बहुविधतपोर्चासरणिभिः ।
 त एवोक्ता मूढाः क्षयरहितसौख्यं न कुहचिच्छम-
 न्तेऽतस्त्वां वै निजहृदि दधे केशवमहम् ॥२॥

હે હરે ! આ પ્રકારે 'આપને વિષે એકાંતિકી ભક્તિવાળાઓને
જ અક્ષય લોકાદિકની પ્રાપ્તિ છે' એમ નહિ જાણનારા જે અક્ષયનો
રનેશુણ્યતમોશુણ્યથી ભરેલા (૨૪તમથી મલિન અંતઃકરણ-
વાળા) એવા પણ અમો દેવોને નાનાપ્રકારના કૃચ્છ્યાંદ્રાયણાદિ
તપોમાર્ગોવડે અને પૂજામાર્ગોવડે ભજે છે તેમને જ શાસ્ત્રોમાં
મૂઠ કહ્યા છે. તે મૂઠ જનો અક્ષય મુખને ક્યારેય પણ પામતા
નથી. માટે હું "ક इति ब्रह्मणो नाम ईशोऽहं सर्वदेहिनाम् । अवां
तवाङ्गसम्भूतौ तस्मात् केशवनामवान्" આ નિરૂક્તિને અનુસારે ભવ-
બ્રહ્માને સ્વયંશમાં વર્તાવારૂપ શુણ્યયોગને લીધે સાર્થક કેશવનામથી
કહેલા. અથવા "प्रशस्तनीलकेशत्वात् केशवः परिकीर्तितः" આ
નિરૂક્તિને અનુસારે શ્રેષ્ઠ સ્ત્રીકણા સ્યામ વાંકા કેશવાળા હોવાથી
કેશવનામથી કહેલા. અથવા "यस्मात्त्वयैव दुष्टात्मा हतः केशी
जनार्दन ! । तस्मात्केशवनाम्ना त्वं लोके ख्याति गमिष्यसि ॥" આ
નિરૂક્તિને અનુસારે કેશવ નામથી કહેલા એવા તમો ભગવાનનું
જ મારા હૃદયમાં ધ્યાન કરું. (આ શ્લોકથી બ્રહ્માએ રનેશુણ્ય
તમોશુણ્ય દેવોના ઉપાસનનો સહેતુ નિષેધ કરવા પૂર્વક એક
નિર્ગુણમૂર્તિ ભગવાનની જ ઉપાસના કરવાનો નિર્ણય કર્યો છે) ॥૨॥

शङ्कर उवाच-

त्रयी साङ्ख्यवेदान्तप्रोगाः पुराणं तथा पञ्चरात्रं
प्रभो ! धर्मशास्त्रम् । तवैवातिमाहात्म्यमेकस्य
नित्यं प्रकारैरनेकैर्हि गायन्ति भक्त्या ॥३॥
त्वदेवेश ! शास्त्राणि चैतानि भूम्नो बभूवुस्त्व-
देकाश्रयाण्यादिकल्पे । रमासेव्यपादात्म्युजं शा-
स्त्रयोनिं तमाद्यं भवन्तं भजे वासुदेवम् ॥४॥

શંકર સ્તુતિ કરેછે-હે પ્રભો ! વેદત્રયી, (ઋગ્વેદ યજુર્વેદ
સામવેદ) સાંખ્યશાસ્ત્ર, વેદાંત-ઉપનિષદો, યોગશાસ્ત્ર, બ્રાહ્માદિ
પુરાણો, પંચરાત્ર, સમગ્ર ધર્મશાસ્ત્રો, આ સર્વે એક-જેને કોઈ

સમાન કે અધિક નથી એવા અદ્વિતીય આપનાજ નિરતિશય મહિમાને નિરંતર અનેક પ્રકારોએ કરીને (યજુષુપાદિ જુદાં જુદાં નામો જણાવાની રીતિથી) ભક્તિથી ગાય છે. હે ઈશ! આદિ કલ્પમાં આ વેદાદિ સમગ્ર શાસ્ત્રો સર્વકર્તા સર્વેશ્વર તમારા થકીજ ઉદ્ભવ્યાં છે. અને તમારોજ એક આશ્રય કરીને રહ્યાં છે. માટેજ તમો શાસ્ત્રયોનિ કહેવાઓ છો. તો હું લક્ષ્મીએ સેવ્ય ચરણકમળ જેમનું છે એવા આદિપુષ્પ સર્વકારણુ તમને વામુદેવને ભલું છું. (આ બે શ્લોકથી શંકરે લક્ષ્મીપતિ ભગવાનને સર્વ શાસ્ત્રના સમુત્પાદક કહેવા પૂર્વક તે શાસ્ત્રોવડેજ એક તેમનું સ્વરૂપ જ્ઞાતવ્ય કહીને, સર્વ શાસ્ત્રોનું પ્રકારભેદથી ભગવન્માહાત્મ્યમાંજ પરમ તાત્પર્ય કહ્યું છે. આ અધો તત્ત્વાર્થ “અસ્ય મહતો મૃતસ્ય નિઃશ્વસિતમેતદસ્વેદો યજુર્વેદઃ સામવેદોઽથવાંદ્વિરસ ઇતિહાસઃ પુરાણં વિદ્યા ઉપનિષદઃ શ્લોકાઃ સૂત્રાણ્યનુવ્યાખ્યાનાન્યસૈવૈતાનિ સર્વાણિ નિઃશ્વસિતાનિ” “સર્વે વેદા યત્પદમામનન્તિ” “સર્વે વેદા યત્રૈકં ભવન્તિ” “નારાયણપરા વેદાઃ” “શાસ્ત્રયોનિત્વાત્” ઇત્યાદિ શ્રુતિ સ્મૃતિ સૂત્રોએ વર્ણવ્યો છે) ॥૩-૪॥

ધર્મ ઉવાચ—

કથા ત્વદીયા ભવપાશમોચની સુધૈવ તાપ-
ત્રયતપ્તદેહિનામ્ । અનેકજન્માઘચયાપહા-
રિણીં તનોતિ ભક્તિં વયુનં તવાજ્ઞસા ॥૫॥
સદૈવ સા કર્ણપથેન હૃદરીં વિશત્વનન્તા-
મિધ! સન્મુસોદ્રતા । મમ ત્વદન્યા હરતાચ્ચ
વાસના દયાબ્ધયે તે પ્રમવિષ્ણવે નમઃ ॥૬॥

ધર્મદેવ બે શ્લોકવડે સ્તુતિ કરે છે—હે ભગવન! તમારી કથા (તમારાં નામો ગુણો અને ચરિત્રોનું કીર્તન) અધ્યાત્મ અધિભૂત અને અધિદૈવ નામના ત્રણ તાપથી તપી ગએલા દેહિઓને અમૃતતુલ્ય છે. વળી સંસારરૂપ પાશને છેદનારી અને અનેક

જન્મોના પાપપુંજોને હરનારી છે. એટલુંજ નહિ પણ તમારા સ્વરૂપનું જ્ઞાન અને તમારે વિષે ભક્તિને પણ અનાયારથી વિસ્તારનારી છે. તમારી કથાથીજ દુઃખદુરિતની નિવૃત્તિ થવાપૂર્વક તમારે વિષે જ્ઞાન ભક્તિ ઉપજે છે. એમાં બહુ પ્રયાસ પણ પડતો નથી. માટે હું તો તમારી કથાનેજ મોક્ષમાં સર્વોત્તમ સાધન માનું છું. તો હે અનંતનામન્ ! તે કથા તમારા એકાંતિક વક્તા ભક્તોના મુખથી નીકળતી થકી કર્ણમાર્ગદ્વારા મારી હૃદયગુહામાં સદૈવ પ્રવેશ કરો. (મારા કણોં તમારી કથાનેજ સાંભળો, ધીજીને નહિ) અને તેમાં વિરોધી જે તમારા થકી અન્ય વિષયની વાસનાઓ મને વર્તે છે તેને પણ વિનાશ કરો. એટલીજ હું પ્રાર્થના કરું છું. દયાના નિધિરૂપ, માટેજ પ્રતિયુગ પ્રકટ થવાના સ્વભાવવાળા તમોને મારા નમસ્કાર છે. (આ બે શ્લોકથી ધર્મદેવે ભગવાનની કથાનો મહિમા કહ્યો) ॥૫-૬॥

પ્રજાપતય ઝુચુઃ-

ધન્યા એતે કલ્પવૃક્ષા યદીયાં છાયામેતામા-
શ્રિતસ્ત્વં સહશ્રીઃ । ધન્યઃ કર્તા મળ્ડપસ્યાસ્ય
તે વૈ ધન્યૈષા ભૂર્યત્ર પીઠં તવેશ ! ॥૭॥
ધન્યો લોકે નૂનમેપોઽમ્બુરાશિઃ સાક્ષાત્તુભ્યં
યેન દત્તા સ્વકન્યા । ધન્યાશ્ચૈતે ત્વાં વયં વીક્ષ-
માણા ધન્યેશાનં શ્રીપતિં ત્વાં નતાઃ સઃ ॥૮॥

પ્રજાપતિઓ સ્તુતિ કરે છે—હે ઈશ ! આ તમારી આગળ વર્તતા કલ્પવૃક્ષો ધન્ય-મહા ભાગ્યશાળી થયા છે, કારણ કે જેમની આ શીતળ છાયાને તમો ભગવાન્ ભગવતી લક્ષ્મી સાથે આશ્રય કરી રહ્યા છો. (જેની છાયા તમે વિરાજમાન છો) આ મંડપનો કર્તા વિદ્યકર્મા ધન્ય-કૃતાર્થ થઈ ગયો છે, કેમ કે જેમાં તમો સલક્ષ્મી સરાજમાન થયા છો. આ પૃથ્વી ધન્ય-મહાભાગ્યવતી થઈ છે, કેમકે જેની ઉપર તમારે બેસવાનું સિંહાસન

સ્થાપન કર્યું છે. આ ભગતમાં આ સમુદ્ર પણ નિશ્ચે ધન્ય-મહા ભાગ્યશાળી છે, કારણ કે જેણે સાક્ષાત્ પરમાત્મા તમને પોતાની કન્યા આપી. આ તમારી સન્નિધિમાં વર્તતા અમો સર્વે પણ ધન્ય-કૃતાર્થે યથા છીએ, કેમકે અમો સ્વયં ભગવાનનાં સાક્ષાત્ દર્શન કરી રહ્યા છીએ. આ રીતે આપના સંબંધમાત્રથી ધન્યભાગી થએલા કલ્પવૃક્ષાદિકના સ્વામી શ્રીપતિ તમને અમો સેવકો નમસ્કાર કરીએ છીએ. (આ એ શ્લોકથી પ્રજ્ઞપતિઓએ ભગવાનના જે કોઈ પણ પ્રકારે સંબંધને પામેલાઓની ધન્યતા વર્ણવી) ॥૭-૮॥

મનવ ઝુચુ:-

ધર્મઃ સ્વલુ સ હિ પરમો ધર્મેભ્યો માધવ ! સકલેભ્યોઽપિ ।
મક્તિર્મવતિ યતો વૈ ધર્મશુભિ ત્વયિ હિ નિરવઘા ॥૯॥

ધર્માત્માનં ભગવન્ ! ધર્મધુરીણં ચ ધર્મપાતારમ્ ।
સર્વાતિપ્રિયધર્મં નૂમસ્ત્વાં ધર્મસમ્ભૂતિમ્ ॥૧૦॥

મનુઓ સ્તુતિ કરે છે—હે માધવ ! (મા-લક્ષ્મીના ધવ-પતિ તે માધવ કહેવાય. અર્થાત્ લક્ષ્મીપતિ) સમગ્ર ધર્મોની અપેક્ષાએ તેજ પરમ ધર્મ કહ્યો છે. કયો તે પરમ ધર્મ? તો જેણે કરીને ધર્મના આધારભૂત સાક્ષાત્ પરમાત્મા આપને વિષેજ નિહાંધ (વિષયાસક્તિરૂપ દોષે રહિત) એકાંતિકી ભક્તિ નિશ્ચે થાય. એજ સર્વોત્કૃષ્ટ ભાગવત ધર્મ માન્યો છે. હે ભગવન્ ! ધર્મના આત્મા, (ધર્મના આત્મા-સ્વરૂપભૂત, અર્થાત્ જેનો આશ્રય કરીને ધર્મ રહ્યો છે.) ધર્મ ધુરને ધારી રહેલા, ધર્મના પાલક, સર્વની અપેક્ષાએ અતિપ્રિય જેમને ધર્મ છે અને ધર્મથકી જેમનો પ્રાદુર્ભાવ છે એવા સનાતન ધર્મભૂત તમારી અમો સ્તુતિ કરીએ છીએ. (આ શ્લોકથી મનુઓએ ભાગવત ધર્મનું સ્વરૂપ અને તેની જ ભગવત્પ્રિયતા કહી. આ અર્થે 'ધર્મણ્યે ધર્મવર્મેણિ' 'કૃષ્ણં ધર્મં સનાતનં' ઇત્યાદિ વચનોએ વર્ણવ્યો છે) ॥૯-૧૦॥

ऋषय ऊचुः-

भक्त्या हीनस्त्वद्विमुखो वयुनार्थी श्राम्यन् भूयोऽप्यस्य
न सिद्धिं समुपैति । तर्ह्यसक्तः कर्मणि काम्ये तु
कुतोऽसौ सौख्यं यायादक्षयमानन्दमहाब्धे ! ॥११॥

भक्त्या नित्यं त्वामत एव वयं वै श्रद्धायुक्ता धर्म-
तपोनिगमाद्यैः । मायातीतं कालनियन्तारमुदारं
ध्यायामः श्रीकान्त ! परात्परमेकम् ॥१२॥

ऋषिभ्यो स्तुति करे छे—आनंदना भडानिधिर्पु हे भगवन् !
तभाराथडी विभुष, भाटे ७ तभारेविषे भाक्त्ये रडित येवो आ
७न, डेवण आत्मज्ञाननी प्राप्तिर्प अर्थभाटे वारंवार तेनां
प्राणुयाभादि साधनोवडे षडु प्रयास करवा छतां पणु तेनी
सिद्धि (आत्मसाक्षात्कारर्प इण)ने न्यारे पामतो नथी, तो
स्वर्गादिइणने आपनाश न्योतिष्टोभादि काम्य कर्मभां आसक्त,
तभाराथडी विभुष येवो ७न तो आत्मज्ञान७न्य अक्षय सुप्पने
क्यांथी पामे ? न ७ पामे. तभारे सन्भुष थधने तभारे विषे
भक्तिवाणो ७न तो आत्मसाक्षात्कारर्प सिद्धिने निश्चे पामे छे.
भक्ति विनानुं डेवण शुष्क आत्मज्ञान निरर्थक छे, भक्ति ७
महासुप्पनुं निदान छे, भाटे ७ हे लक्ष्मीकांत ! अभो सर्वे
श्रद्धाये युक्त थधने, स्वोचित सदाचरणुर्प धर्म तथा कृच्छ्यांद्रा-
यणुादिर्प तप तथा वेदाध्ययनादि साधनोये सहित भक्तिथी अेक
तभाइ ७ निरंतर ध्यान करीये छीये. तभो डेवा ? तो मायातीत,
काणनियंता, महाउदार, परात्पर अद्वितीय छो. (आ श्लोकथी
ऋषिभ्योये भगवद्भक्तिये रडित ज्ञाननी अने तेवा कर्मनी
निंदा करवाद्वारा भक्तिनो उलर्षे कळो छे. आ अर्थ—“श्रेयःसुतिं
भक्तिमुदस्य ते विभो ! क्लियन्ति ये केवलबोधलब्धये । तेषामसौ
क्षेसल एव शिष्यते नान्यद्यथा स्थूलतुपावघातिनाम्” “नैष्कर्म्यमप्य-

ચ્યુતભાવવર્જિતં ન શોભતે જ્ઞાનમલં નિરજનમ્ । ક્રુતઃ પુનઃ શશ્વદ્મ-
દ્રમીશ્વરે ન ચાર્પિતં કર્મં યદપ્યકારણં” “ધર્મઃ સ્વનુષ્ટિતઃ પુંસાં વિશ્વક-
સેનકથાસુ યઃ । નોત્પાદયેદ્યદિ રતિં શ્રમ એવ હિ કેવલમ્” ઇત્યાદિ
વચનોચ્ચે વર્ણુચ્ચો છે) ॥૧૧-૧૨॥

ઇન્દ્ર ઉવાચ-

ભગવન્નુરુદુઃસ્વિતા વયં નનુ દુર્વાસસ એવ હેલનાત્ ।
ન ભવન્તમૃતેઽવિતું હિ નો વિધિરુદ્રપ્રમુશ્વા ઇમેઽશકન્ ॥૧૩॥

વિગતાશિલસમ્પદો નિરન્નાઃ સમભાવં શુવિ
પામરૈરુપેતાઃ । ભવતૈવ વયં હૃતાપદઃ સઃ
સપદિ શ્રીહરયે નમોઽસ્તુ તુમ્યમ્ ॥૧૪॥

ઇન્દ્રદેવ સ્તુતિ કરે છે—હે ભગવન્ ! અમો દેવતાઓ,
દુર્વાસાનામના મુનિવરના અપરાધને લીધે જ બાહુ બાહુ દુઃખીયા
થઈ ગયા હતા. આ દુઃખથી અમારૂં રક્ષણ કરવા માટે તમારા
વિના આ ભવ શ્રદ્ધાદિ દેવેન્દ્રો પણ સમર્થ થયા ન હતા. દુર્વા-
સાના અતિક્રમને લીધે અમારી સમસ્ત સંપત્તિઓ નષ્ટ થઈ
હતી, માટે જ અમો અપ્રના આહારે રહિત અને ભૂમિમાં પામર
જનોના જેવી દુરંત દુર્દશાને પામી ગયા હતા. હાલમાં મહારસમર્થ
આપે જ અમારાં સમગ્ર દુઃખો સત્વર ટાળી નાંખ્યાં. માટે જ
શ્રીહરિ-અમારાં સમગ્ર દુઃખને હરનારા હોવાથી શ્રીહરિ નામથી
વિખ્યાતિને પામેલા આપ ભગવાનને નમસ્કાર છે. (આ શ્લોકોથી
ઇન્દ્રે ભગવાનનું સર્વ દેવોની અપેક્ષાએ શ્રેષ્ઠપણું અને સર્વ
સંકટને હરવાપણું કહ્યું છે. આ અર્થ “હરણાત્સર્વદુઃખાનાં હરિરિ-
લભિષીયતે” આ નિશ્ચિત્તને અનુસારે છે) ॥૧૩-૧૪॥

અગ્નિરુવાચ-

ગીર્વાણદાનવનરાણ્યુપજીવનાન્નં યન્નિર્મિતં હિ ભવતૈવ
તતો વુધાસ્તુ । યજ્ઞેષુ તેન યજનં તવ કુર્વતેઽથ

ત્વચ્છેપમન્યદિવિપદ્મ્ય ઉપાનયન્તિ ॥૧૫॥
 કામ્યેષુ કર્મસુ રતા અપિ યાજ્ઞિકાસ્તે તત્કર્મવન્ધનત
 આશુ વિમુચ્ય યાન્તિ । વ્રાહ્મીં ગતિં તદિતરે તુ ભવન્તિ
 ચૌરાઃ શ્રીયજ્ઞપૂરુપમહં પ્રણમામિ તં ત્વામ્ ॥૧૬॥

અગ્નિદેવ સ્તુતિ કરે છે—હે દેવદેવ ! જે હેતુભાટે સુર
 અસુર નર આદિકના ઉપજીવનભૂત જે અન્ન ઘઉં ડાંગર જે
 આદિક છે તે તમોએ જે પ્રથમથી ઉપજીવેલું છે તે હેતુ ભાટે
 સારા બુધ જનો તો તે હવિષ્યાત્તના દાનવડે યજ્ઞોમાં તમારું જે
 યજન-પૂજન કરે છે. તમારું યજન કર્યા પછી જે તમારા પ્રસાદ-
 ભૂત તે અન્નાદિકનું ઇતર દેવોને નિવેદન કરે છે. ખીજા દેવોને
 નિવેદન કર્યા પછી અવશિષ્ટ તે પ્રસાદભૂત અન્નાદિક ઉપજીવનાત્ર
 હોવાથી સ્વયં જમે છે. તમોને પ્રથમ નિવેદન કરેલા અન્નાદિકે
 કરીને અન્ય દેવોનું યજન કરનારા જે યાજ્ઞિકો છે તે યદ્યપિ
 કામ્ય-પુત્રૈષણાદિ વિષયાર્થ કર્મોમાં પ્રીતિવાળા છે તથાપિ તે
 કામ્ય કર્મના બંધનમાંથી મુક્ત થઈને તત્કાળ બ્રાહ્મી ગતિ (બ્રહ્મ-
 પુરધામ)નેજ પામે છે. જેઓ તમને નહિ નિવેદન કરેલા અન્નનું
 ભક્ષણુ કરનારા અને અન્ય દેવમાત્રનું યજન કરનારા છે તે તો
 ભગવાનના ચોર થાય છે. ભગવાને પીતાના યજન ભાટે અન્ન
 ઉપજીવ્યું છે. તેમને નિવેદન કર્યા વિના તેથી અન્યનું યજન કરે
 કે સ્વયં ભક્ષણુ કરે તો તે ભગવાનના ચોર જે કહેવાય. પારકી
 વસ્તુને હરીને સ્વાર્થ ભાટે સ્વીકારે તેને ચોર કહેવામાં આવે છે.
 આ અર્થ ભગવાને ગીતામાં “યજ્ઞશિષ્ટાશિનઃ સન્તો મુચ્યન્તે સર્વ-
 કિલ્બિષૈઃ । મુજતે તે ત્વઘં પાપા ચે પચન્ત્યાત્મકારણાત્ ॥” “इष्टान्
 भोगान् हि वो देवा दास्यन्ते यज्ञभाविताः । तैर्दत्तान्प्रदायैभ्यो यो
 मुक्ते स्तेन एव सः ॥” ઇત્યાદિ વચનોથી વર્ણુઓ છે. તો સર્વના આદિ
 સ્ત્રી, સર્વના સ્વામી, યજ્ઞપુરુષ, લક્ષ્મીપતિ આપશ્રીને હું પ્રણામ
 કરું છું. (આ ન્હોકેવી અગ્નિએ ભગવાનને પ્રધાનમણુ માનનાત્ર-

ઓની પ્રશંસા અને તે થકી બીજાઓની નિંદાદ્વારા ભગવાનનું સર્વ દેવોની અપેક્ષાએ પરમોત્તમપણું જણાવ્યું છે) ॥૧૫-૧૬॥

મરુત ઝચુ:-

ભક્તા એકાન્તિકાસ્તેઽક્ષરપરમપદે સેવયા તે તુ હીનં
વાસૈશ્વર્યાદિ નેચ્છન્ત્યતિશયિતસુખં નાપિ કૈવલ્યમોક્ષમ્ ।
તદ્યુક્તં ત્વાત્મનોઽપિ શ્વપચકુલજનુર્માનયન્ત્યુત્તમં વૈ તં
ત્વામેકાન્તધર્માત્રયણમુપગતાઃ શ્રીમહાપૂરુષં સઃ ॥૧૭॥

મરુત દેવો સ્તુતિ કરે છે—હે ભગવન! તમારા જે એકાંતિક (નિષ્કામ) ભક્તો છે તે અક્ષર પરમ પદમાં તમારી સેવાએ સહિત સાલોક્ય આદિક ચતુર્ધા મુક્તિને ઇચ્છતા નથી. તેમ જ અતિશય સુખ જેમાં છે એવા કૈવલ્ય મોક્ષ (એકત્વમુક્તિ)ને પણ ઇચ્છતા નથી. જ્યારે તેઓ આ રીતે પાંચ મુક્તિને ઇચ્છતા નથી તો શું ઇચ્છે છે? તો તમારી સેવાએ સહિત એવો તો પોતાનો શ્વપચ કુળને વિષે જે જન્મ તેને પણ ઉત્તમ માને છે. અર્થાત્ સેવાને જ ઇચ્છે છે, તે થકી બીજા કશાને ઇચ્છતા નથી. આવા એકાંતિક ભક્તોના સ્વામી અને એકાંતિક ધર્મના પરમાત્રય એવા શ્રીમહાપુરુષ (પુરુષોત્તમ) તમો તે તમારા શરણને પામ્યા છીએ. (આ શ્લોકથી એકાંતિક ભક્તોને તો ભગવાનની સેવા એ જ પરમ પુરુષાર્થ છે એમ કહ્યું છે. આ બધો ઉપયોગી અર્થ “સાલોક્યસાર્થિસામીપ્યસારુપ્યૈકત્વમપ્યુત । દીયમાનં ન ગૃહ્ણન્તિ વિના મસેવનં જનાઃ ॥” ઇત્યાદિ વચનોથી ભાગવતમાં સુરપદ્ય વર્ણવ્યો છે) ॥૧૭॥

સિદ્ધા ઝચુ:-

નૈકવ્રહ્માણ્ડસર્ગાદિકારણં ત્વામકારણમ્ ।

તત્ત્વ્યં તદ્વચિરિક્તં ચ નિયન્તારં નમામહે ॥૧૮॥

સિદ્ધો સ્તુતિ કરે છે—હે ભગવન! તમો અસંખ્યાત બ્રહ્માંડોની

ઉત્પત્તિ સ્થિતિ અને પ્રલયાદિકના મુખ્ય કારણુ છે. તમારૂં કારણુતો કોઈ પણ નહિ હોવાથી અકારણુ કહેવાઓ છે. તે અનંત બ્રહ્માંડોમાં તમો અંતરાત્માપણે રહ્યા છો અને વળી તે થકી વ્યતિરિક્ત-સ્વધામમાં મૂર્તિમાનપણે રહ્યા છો. તે સમગ્ર બ્રહ્માંડોના નિયામક એવા તમને અમો નમસ્કાર કરીએ છીએ. (આ શ્લોકથી સિદ્ધોએ ભગવાનનું સર્વકારણુપણું અને સર્વાંતરાત્માપણું કહ્યું. આ બધો અર્થ 'યતો વા ઇમાનિ મૂતાનિ જાયન્તે' 'સ કારણં... ન વાસ્ય કશ્ચિજ્જ-નિતા ન વાધિપઃ' 'एष सर्वभूतान्तरात्मा' 'सर्वभूताधिवासः' 'अन्तः-प्रविष्टः शास्त्रा जनानां सर्वात्मा' 'दिव्ये ब्रह्मपुरे ह्येष स ब्योड्यात्मा प्रतिष्ठितः' 'क्षयन्तमस्य रजसः पराक्' 'य आत्मनि तिष्ठन् य आत्मान-मन्तरो यमयति' ઇત્યાદિ શ્રુતિઓએ પ્રતિપાદન કર્યો છે) ॥૧૮॥

રુદ્રા ઝચુઃ—

માયાયાઃ સર્વમોહિન્યા મોહનં મોહવર્જિતમ્ ।

મહાકાલસ્યાપિ કાલં ત્વાં નુમઃ પુરુષોત્તમમ્ ॥૧૯॥

રુદ્રો સ્તુતિ કરે છે—હે ભગવન્ ! તમો સર્વ કોઈને મોહ ઉપજવનારી ને માયા તેને પણ મોહ ઉપજવનારા છો. સ્વયં મોહે વર્જીત છો. મહાકાળ કે ને સર્વમાં પોતાનું કાર્ય પરિણામો કાર-નાર છે તેના પણ તમો કાળ છો. એવા પુરુષોત્તમ તમો તે તમારા શરણુને અમો પામ્યા છીએ. (આ શ્લોકથી ભગવાનનું કાળ માયાદિકને વિરે નિયંતાપણું કહ્યું. આ અર્થ "માયિનં તુ મહેષરમ્" "જઃ કાલકાલઃ" ઇત્યાદિ શ્રુતિઓએ વર્ણવ્યો છે) ॥૧૯॥

આદિત્યા ઝચુઃ—

પ્રકાશિતા યેન વયં જગન્તિ પ્રકાશયામો ભવતા રમેશ ! ।

સ્વયંપ્રકાશં તમુરુપ્રકાશં પ્રકાશમૂર્તિં પ્રણતા ભવન્તમ્ ॥૨૦॥

આદિત્યો સ્તુતિ કરે છે—હે રમેશ ! ને તમોએ પ્રકાશ કરેલા અમો આ જગતને પ્રકાશ કરીએ છીએ. અમો સ્વતઃ પ્રકાશવાળા નથી. તમો તો સ્વતઃસ્વિદ્ય પ્રકાશમાળા અને વળી

નિરવધિક પ્રકાશવાળા છો. પ્રકાશમય મૂર્તિ જેમની છે એવા આપને અમો પ્રણામ કરીએ છીએ. (આ શ્લોકથી ભગવાનનું સર્વ પ્રકાશકપણું કહ્યું. આ અર્થ “તમેવ માન્તમનુભાતિ સર્વં તસ્ય માસા સર્વમિદં વિભાતિ” “યદાદિત્યગતં તેજો જગન્નાસયતેઽલિ-લમ્ । યચ્ચન્દ્રમસિ યચ્ચામ્નો તત્તેજો વિદ્ધિ મામકમ્” ઇત્યાદિ શ્રુતિ-સ્મૃતિઓએ વર્ણવ્યો છે) ॥૨૦॥

સાધ્યા ઝચુ:-

શાસ્તા નૃપાણાં ચ મહોરગાણાં દૈત્યાધિપાનાં
ચ સુરાધિપાનામ્ । ત્વં વૈ મનૂનાં ચ પ્રજાપ-
તીનાં રાજાધિરાજાય નમોઽસ્તુ તુમ્યમ્ ॥૨૧॥

સાધ્ય દેવો સ્તુતિ કરે છે—હે ભગવન! તમો જ નરાધિપો, સર્પાધિપો, સુરાધિપો, અસુરાધિપો, બ્રહ્માદિકો, મનુઓ અને દક્ષાદિ પ્રજાપતિઓના શાસ્તા-નિયામક છો. માટે જ નિરૂપાધિક સાચા રાજાધિરાજ તમને અમારા નમસ્કાર છે. (આથી ભગવા-નનું સર્વની ઉપર નિરૂપાધિક શાસ્તાપણું કહ્યું. આ અર્થ ‘અન્તઃ-પ્રવિષ્ટઃ શાસ્તા જનાનાં સર્વાત્મા’ ‘તમીશ્વરાણાં પરમં મહેશ્વરં તં દૈવતાનાં પરમં ચ દૈવતમ્’ ‘ષ્ટકઃ શાસ્તા ન દ્વિતીયોઽસ્તિ’ ‘શાસ્તા વિષ્ણુરદોપસ્ય’ ‘રાજાધિરાજાય’ ઇત્યાદિ શ્રુતિઓએ જ સમર્થન કર્યો છે) ॥૨૧॥

વસવ ઝચુ:-

ભવતિ મુવિ યદા યદાઽસુરાંગૈઃ પ્રથિતસના-
તનધર્મધાર્મિકાણામ્ । કદનમુરુ તદા તદા
સ્વયં તે હ્યવતરતે પ્રણમામ ધર્મગોપ્ત્રે ॥૨૨॥

વમુઓ સ્તુતિ કરે છે—હે ભગવન! ન્યારે ન્યારે પ્રસિદ્ધ સનાતન ધર્મ અને તેને ધરનારા ભક્તોને અસુરાંશ નૃપ ગુરૂઆદિક, અતિરાય પીડા કરે છે ત્યારે ત્યારે તમો પોતાના રૂપથી જ તેમના સંરક્ષણ માટે અવનિ ઉપર અવતરો છો. આરીતે યુગ યુગમાં

દિવ્ય રૂપથી અવતરીને ધર્મ ધાર્મિકતું રક્ષણ કરનારા આપને અમો પ્રણામ કરીએ છીએ. (આ શ્લોકથી સ્વયં ભગવાનને અવતાર ધરવામાં દયારૂપ હેતુ અને પ્રયોજન કહ્યું. આ અર્થે 'યદા યદા હિ ધર્મસ' ઇત્યાદિ વચનોથી ગીતામાં ગાયો છે) ॥૨૨॥

ચારણા ઝુચુ:-

ચરિત્રં શુભં તે ધૃતાનેકમૂર્તેઃ પ્રવન્ધૈરનેકૈર્હિ
ગાયન્તિ ભક્તાઃ । યદુ શ્રોત્વકવૃન્ પુનાત્યેવ
સદ્યો વયં તં નતાઃ પુણ્યકીર્તિં ભવન્તમ્ ॥૨૩॥

ચારણો સ્તુતિ કરે છે—હે ભગવન્! અનેક અવતારોને ધારીને આપે કરેલાં દિવ્ય મંગળ ચરિત્રોને તમારા ભક્તો અનેક ગદ્યપદ્યાત્મક નાના મોટા પ્રબન્ધો રૂપે ગુંથીને ગાન કરે છે. જે તમારાં ચરિત્રો શ્રોતા વક્તા જનોને તત્કાળ પવિત્ર કરે છે. આ રીતે પુણ્યકીર્તિ એવા આપ ભગવાનને અમો પ્રણામ કરીએ છીએ. (આ શ્લોકથી ભગવાનના ચરિત્રગાયનની પ્રશંસા કરી) ॥૨૩॥

ગન્ધર્વાપ્સરસ ઝુચુ:-

યે કથાસ્તે વિહાયાન્યગાથાઃ પ્રભો! કીર્તયન્તેઽથ
શૃણ્વન્તિ વા તે જનાઃ । દુઃખિતાઃ સ્યુશ્ચ સંસારપાશૈઃ
સિતાસ્તં નતાઃ સઃ શરણ્યં ભવન્તં વયમ્ ॥૨૪॥

ગંધર્વો તથા અપ્સરાઓ સ્તુતિ કરે છે—હે પ્રભો! જે જનો તમારી દિવ્ય ચરિત્ર ગુણ પ્રતાપાદિના શ્રવણકીર્તનાદિરૂપ કથ્યાણુકારી કથાનો ભાગ કરીને ખીજઓની બંધનકારી ગ્રામ્ય કથાઓને ગાય છે અથવા સાંભળે છે તે જનો સંસારપાશોથી દૃઢ બંધાયા થકા બહુ દુઃખીયા થાય છે. કથ્યાણુકારી કથા જેમની છે અને શરણાગતોના સંરક્ષક એવા તમને અમો નમસ્કાર કરીએ છીએ. (આથી ભગવાનની કથાચક્રી અન્ય કથાનું દુઃખ-દાવિયણું કહ્યું. આ અર્થે 'માં દુઃખદોહામસ્તીં ચ માયાં દેહં પરમી-

નમસત્પ્રજાં ચ । તિત્તં ત્વતીર્થીકૃતમદ્મ વાચં હીનાં મયા રક્ષતિ દુઃસ-
દુઃખી ॥” ઇત્યાદિ વચનથી ભગવાનેજ ભાગવતમાં કહ્યોછે) ॥૨૪॥

સમુદ્ર ઉવાચ-

અજિત ! તવાથ તાવકજનસ્ય મુદાલ્પમપિ દ્રવિણજલાન્નવ-
સ્ત્રનમનાન્યતમેન સકૃત્ । ચરતિ હ સેવનં સ પદવીં મહર્તાં
મહતાં વ્રજતિ જનોઽલ્પકોઽપિ તમહં પ્રણતઃ કરુણમ્ ॥૨૫॥

સમુદ્ર સ્તુતિ કરે છે—હે અજિત ! જે કોઈ નીચ જાતિનો કે
અધપણુવાળો પણ જન જે તમારી કે તમારા ભક્તજનની દ્રવ્ય
અન્ન જળ વસ્ત્ર નમસ્કાર ઇત્યાદિકમાંથી હરકોઈ એક પણ વસ્તુ-
વડે સ્વદેપ પણ સેવાને એકવાર પણ હર્ષથી કરે છે તો તે પણ
જન નિશ્ચે એકાંતિક ભક્તોની મોટી પદવી (તમારૂં ધામ) ને
પામે છે. આવા નિરૂપધિ દયાનિધિ તમને હું પ્રણામ કરું છું.
(આથી હરિ હરિજનને અર્પણ કરેલા યદ્વિચિત વસ્તુનું મહા-
કૃણ આપવાપણું કહ્યું) ॥૨૫॥

પાર્ષદા ઝચુઃ-

પિતરૌ ત્વમસિ સ્વજનસ્ત્વમસિ ત્વમસીષ્ટગુરુઃ
સુહૃદાત્મપતિઃ । ત્વમસીશ્વર એવ ચ નઃ પર-
મસ્ત્વમસિ દ્રવિણં સકલં ત્વમસિ ॥૨૬॥

પાર્ષદો સ્તુતિ કરે છે—હે ભગવન્ ! તમો જ અમારા પિતા-
ઉત્પાદક અને હિતપ્રવર્તક છો. તમો જ અમારાં માતા છો-માતા
જેમ પુત્રો માટે બહુ કર્મોને આરંભનારી અને પ્રિયપ્રવર્તન
સ્વભાવવાળી છે તેમ તમો અમારે માટે વર્તનારા છો. તમો જ
અમારા સ્વજન-સાથા અન્ધુજન છો, સ્વજનો જેમ સ્વજનોનું
વિના પ્રેરણા પ્રિય હિત કરે છે તેમ તમો અમારૂં નિરૂપાધિક સર્વ
પ્રકારનું પ્રિયહિત કરનારા છો. તમો જ અમારા સત્ય ઇષ્ટ ગુરુ-
'મન્મતા મવ મદ્મત્તઃ' 'મામેકં શરણં વ્રજ' ઇત્યાદિ વચનામૃતોવડે

તત્ત્વ હિત અને પુરુષાર્થના ઉપદેશ અને તેથીજ સમગ્ર અજ્ઞાનના નિવર્તક છે. વળી તમોજ અમારા નૈસર્ગિક-સુદૃઢ-નિરપેક્ષ નિરતિશય આનંદ આપનારા અને નિરંતર હિતને ઇચ્છનારા છે. તમો જ સમસ્ત આત્માઓના પતિ-નિરૂપાધિક સ્વામી પાલક છે. તમોજ એક અમારા ઉપાસ્ય પરમ ઇશ્વર (પરમેશ્વર) છે. તમોજ અમારે ધન-સર્વસ્વ છે. તમોજ અમારૂં સકલ-ઇષ્ટદેવ સેવ્ય પ્રાપ્ય આદિક પણુ છે. (આ શ્લોકથી પાર્ષદોએ ભગવાનને વિષેજ પિત્રાદિ સર્વ ભાવો વર્ણવ્યા. આ અર્થો ઉપયોગી અર્થ 'પિતાહમસ્ય જગતો માતા ધાતા પિતામહઃ' 'મૃતાનાં ચોઽવ્યયઃ પિતા' 'માતા પિતા ચ માધવઃ' 'સુહૃદં સર્વમૃતાનાં' 'સર્વસ્ય પ્રમુમીશાનં સર્વસ્ય શરણં સુહૃત્' 'નિવાસઃ શરણં સુહૃત્' 'ચરાચરગુહં હરિમ્' 'મમાપ્યલિલલોકાનાં ગુરુનાંરાયણો ગુરુઃ' 'તમિમં સર્વસમ્પન્નમાચાર્યં પિતરં ગુહમ્' 'પિતાસિ લોકસ્ય ચરાચરસ્ય ત્વમસ્ય પૂજ્યશ્ચ ગુરુર્ગરીયાન્' 'પતિં વિશ્વસ્ય આત્મેશ્વરમ્' 'પતિં પતીનાં પરમં પરસ્તાત્' ઇત્યાદિ શ્રુતિસ્મૃતિઓએ સુરૂપઞ્ વર્ણવ્યો છે) ॥૨૬॥

મૂર્તિરુવાચ-

યત્સમ્બન્ધત એવ યાન્તિ પદવીમુચ્ચાં મહઙ્ગિનુતાં સ્ત્રીશ્ચ-
દ્રાસુરનીચપક્ષિપશવઃ પાપાત્મજીવા અપિ । યદ્વીના
વિયુધેશ્વરા અપિ ભવન્ત્યર્ચોઙ્ગિતાસ્તત્ક્ષણં ગોલોકા-
ધિપતિં તમેવ હૃદયે નિત્યં ભજે ત્વામહમ્ ॥૨૭॥

ધર્મપત્ની મૂર્તિ સ્તુતિ કરે છે—હે ભગવન! જે તમારો આશ્રય કરવા માત્રથીજ પાપરૂપ સ્વભાવવાળા પણુ જીવો-સ્ત્રિયો શુદ્રો અસુરો અને તેથી પણુ નીચ પશુપક્ષિઓ પણુ શ્રદ્ધાદિ નારદાદિ મોટાઓએ પ્રશંસા કરેલી સર્વોત્કૃષ્ટ પદવી (તમારા ધામરૂપ) ને પામે છે. તમારા આશ્રયે રહિત મોટા મોટા દેવતાઓ પણુ તત્ક્ષણુ અપૂન્ય સત્કારણીન યર્ષા જાય છે. આ રીતે સ્વાશ્રયના મહામહિમાવાળા ગોલોકાધિપતિ તમોનેજ હું નિત્ય

હૃદયમાં ધારીને ભજું છું. (આ શ્લોકથી ભગવાનના સંબન્ધવાળાઓનેજ (પણ બીજાઓને નહિ) મહામુખની પ્રાપ્તિ કહી. આ અર્થે ગીતામાં 'માં હિ પાર્યં ! સમાશ્રિત્ય ચેડપિ સ્તુઃ પાપયોનયઃ ! સ્વિયો વૈશ્યાસ્તથા શૂદ્રાસ્તેડપિ યાન્તિ પરાં ગતિમ્ ॥' આ વચનથી નિરૂપણ કર્યો છે) ॥૨૭॥

સાવિત્ર્યુવાચ-

ત્વં સર્ગકાલે પ્રકૃતિં ચ પૂરુષં દૃષ્ટ્વા સ્વયોત્થા-
પ્ય તતસ્તદાત્મના । તત્ત્વાનિ સૃષ્ટ્વા મહદાદિ-
માનિ તૈર્નૈકાન્વિરાજો વહુધા સસર્જિથ ॥૨૮॥
વૈરાજરૂપેણ જગદ્વિધાતૃતાં સ્વીકૃત્ય દેવાસુર-
માનુષોરગાન્ । ત્વં સ્થાવરં જહ્નમમીશ ! નિ-
ર્મમે ત્વામાદિકર્તારમુપાશ્રિતાઽસ્મ્યહમ્ ॥૨૯॥

સાવિત્રી સ્તુતિ કરે છે—હે ઈશ ! સૃષ્ટિના પ્રારંભ સમયે તમો પોતાની દૃષ્ટિમાત્રથી પ્રકૃતિપુરુષને ત્રેરીનેજ પછી તે પ્રકૃતિપુરુષદ્વારા મહત્ત્વાદિ તત્ત્વોને સર્જીને, તે તત્ત્વોએ કરીને બહુ પ્રકારના અનેક કોટી વિરાજ પુરુષોને (જેનો બ્રહ્માંડ વિગ્રહ છે) સર્જી છે. તે પછી તમો વૈરાજરૂપે કરીને જગદ્વિધાતાપણું (બ્રહ્મારૂપતા) સ્વીકારીને દેવો અસુરો માનવો સર્પો તથા સ્થાવર જંબમ સર્વને પણ અનુક્રમે નિર્માણુ કરો છે. આ હેતુથીજ સર્વની અપેક્ષાએ આદિકર્તાપણુ શાસ્ત્રમાં વર્ણુવેલા એવા તમો તે તમારા શરણુને હું પામી છું (આ શ્લોકથી ભગવાનનું સમષ્ટિવ્યષ્ટિ સર્વ સૃષ્ટિનું સર્જવારૂપ સામર્થ્ય કહ્યું) ॥૨૮-૨૯॥

દુર્ગોવાચ-

પ્રિયતયાધિકયા હૃદિ ચિન્તનં વિદધતે તવ
યે શુવિ તે વિમો ! । ન પરમેષ્ટિસુખં ન દિવઃ
સુખં ન કમ્પયન્તિ ધરૈકનરેશતામ્ ॥૩૦॥

પ્રસભમર્પિતમપ્યતુલં ત્વયા સુખમિદં સમ-
વાપ્ય ચ તત્ર તે । તદપહાય ન સક્તિકૃતઃ
ક્ષણં તસુ નમામિ ચ સાત્ત્વતનાયકમ્ ॥૩૧॥

દુર્ગા દેવી સ્તુતિ કરે છે—હે વિભો ! પૃથ્વીમાં જે ભક્તજનો નિરવધિક પ્રીતિથી હૃદયમાં પ્રત્યક્ષ તમારી મૂર્તિનું ધ્યાન કરે છે તે ધ્યાનકારી ભક્તો બ્રહ્માની પદવીને ઇચ્છતા નથી, ઇન્દ્રની પદવીને ઇચ્છતા નથી, સાર્વભૌમ પદવીને ઇચ્છતા નથી. વળી તમારા ચિંતન થકી ખીલ્લ સુખમાં નિસ્પૃહ એવા તે ભક્તો તમોએ બળાહારે અર્પેલા પણ અનુપમ બ્રહ્માદિ પદવીના સુખને નિઃકંટક પામીને પણ, તમારૂં ચિંતન લાગ કરીને તે સુખમાં ક્ષણકાળમાત્ર પણ આસક્ત થતા નથી. આવા નિર-
તિશય સુખના નિધિરૂપ અને ભાગવતોના નાયક એવા તમને હર્ષથી નમસ્કાર કરું છું (આ શ્લોકથી સુખસાગર ભગવાનના સપ્રેમ ચિંતનનો મહિમા કહ્યો. આ અર્થ “ત્રિમુવનવિમવહેતવેડ-
પ્યકુઠ્ઠસ્મૃતિરજિતારમસુરાદિભિર્વિમૃગ્યાત્ । ન ચલતિ મગવત્પદારવિ-
ન્દાહુવનિમિપાર્ધમપિ યઃ સ વૈષ્ણવાપ્ત્યઃ ॥” ઇત્યાદિ વચનોથી ભાગ-
વતમાં વર્ણવ્યો છે) ॥૩૦-૩૧॥

નદ્ય ડુચુઃ—

વરદ ! નમનમાત્રં નામસંકીર્તનં વા વિદધતિ તવ યે વૈ
જ્ઞાનતોઽજ્ઞાનતો વા । જનિમૃતિયમમ્ભીતેસ્તાનપિ ત્રાય-
માણં નરસખમુપયાતાઃ સોઽઘ નારાયણં ત્વામ્ ॥૩૨॥

નદીઓ સ્તુતિ કરે છે—હે વરદ ! જે જનો ‘આ સ્પષ્ટાત્ ભગવાન્ છે’ એમ યથાસ્થિત જાણીને કે એમ નહિ જાણીને પણ, તમારા નામસંકીર્તનને કે નમનમાત્રને પણ કરે છે. તેવાને પણ વારંવાર આવતા જન્મ મરણના ભયથકી તથા યમદૂતોના ભય થકી રક્ષાને કરતા અને જીવોના પરમ સખા-
પરમ દિત કરનારા શ્રીનારાયણ તમો તે તમારા શરણને અમો

પામી છીએ. (આ શ્લોકથી નામકીર્તન અને નમસ્કારનો મહિમા કહેવા દ્વારા ભગવાનની નિરવધિ દયાળુતા કહી. આ અર્થે 'નામોચ્ચારણમાહાત્મ્યં હરેઃ પશ્યત પુત્રકાઃ । અજામિલોઽપિ યેનૈવ મૃત્યુપાતાદમુચ્યત ॥' 'एकोऽपि कृष्णस्य कृतः प्रणामो दशाश्व-मेधावभूयेन तुल्यः । दशाश्वमेधी पुनरेति जन्म कृष्णप्रणामी न पुनर्भवाय ॥' ઇત્યાદિ વચનોથી અહુધા વર્ણવ્યો છે) ॥૩૨॥

દેવપત્ન્ય જ્ઞુઃ:-

શુભિ ધૃતાકૃતેર્જન્મમદ્ગ્લં ચરિતમદ્દુતં લોકપાવનમ્ ।
ભવતિ નિર્ગુણં સર્વમેવ તે ભવસિ નિર્ગુણં વ્રહ્મ યત્પરમ્ ॥૩૩॥

તવ સમાશ્રયાત્તામસા જના અપિ ચ રાજસાઃ
સાત્ત્વિકાશ્ચ યે । નનુ ભવન્તિ તે નિર્ગુણા-
સ્તતો વયમુપાસહે ત્વાં હિ નિર્ગુણમ્ ॥૩૪॥

દેવપત્નીઓ સ્તુતિ કરે છે—હે ભગવન્ ! ભૂમિઉપર દેવ નરાદિ નાસ્ત્રને ધરનારા આપ ભગવાનનું. જે જન્મ તે મંગળ—સર્વ જનોના નિઃશ્રેયસને કરનાર છે. તમારું જે ચરિત્ર છે તે સર્વ કોઈ જનોને આશ્ચર્ય ઉપભવનારું અને સર્વને પાવન કરનારું છે. તમારા સંબન્ધને પામેલું જે વસ્ત્ર વિભૂષણ વાહન વિગેરે છે તે સર્વ પણ નિર્ગુણ થઈ જાય છે. કેમ કે જે નિર્ગુણ—પ્રાકૃતગુણે વર્ણત, દિવ્યમનોહર વિગ્રહવાળું પરંબ્રહ્મ તત્વ શાસ્ત્રોમાં વર્ણવ્યું છે તે બીજું કોઈ નહિ પણ તમોજ છે, આવા તમારા સંબન્ધને લીધે સર્વપણ નિર્ગુણ થઈ જાય એમાં આશ્ચર્ય નથી. વળી જે સત્ત્વપ્રધાન કે રજઃપ્રધાન કે તમઃપ્રધાન એવાપણ જનો જે તમારો સમ્યક્—કાય વાણી મનથી આશ્રય કરે છે તો નિશ્ચે નિર્ગુણ—ત્રિગુણરહિત બ્રહ્મરૂપ થઈ જાય છે. માટે અમો નિર્ગુણ—પ્રાકૃત ગુણે રહિત, સદૈવ દિવ્યમૂર્તિ એવા આપનુંજ એક ઉપાસન કરીએ છીએ. (આ શ્લોકથી ભગવાનનું અને તેમના

સંબન્ધમાં આવેલા સર્વનું નિર્ગુણપણું પ્રતિપાદન કર્યું છે. આ અર્થે 'યસ્મિન્વૈરાનુબન્ધેન રૂઢેન વિબુધેતરાઃ । ત્રૈગુણ્યં દુસ્ત્યજં હિલ્વા સઘો યાતાસ્તદાત્મતામ્' ઇત્યાદિ વચનોથી વર્ણવ્યો છે) ॥૩૩-૩૪॥

ઋષિપત્ન્ય ઝચુઃ-

આર્તાનામુરુઘ્વજિનૈસ્ત્રિધા ચ તાપૈઃ સર્વાપત્રશમન-
મેકમેવ વિષ્ણોઃ । પાદાઙ્ગં તવ ભવતીતિ તદ્વયં
વૈ પ્રાપ્તાઃ સઃ શરણમનન્ત ! દેવદેવ ! ॥૩૫॥

ઋષિપત્નીઓ સ્તુતિ કરે છે—હે અનંત ! (જોના સ્વરૂપ ૩૫ ગુણુ વિભૂતિ વિગેરેનો અંત-અવધિ નથી એવા) હે દેવદેવ ! પોતાનાં બહુ પ્રકારનાં અનવધિ પાતકોએ કરીએ અને અધ્યાત્મ આદિક ત્રણ પ્રકારના ત્રિત તાપોએ કરીને અપાર પીડને પામેલા ઇવોને, સમસ્ત પાપ તાપને નાશ કરનાર, વિધ્યુ-સર્વાન્તર્યામી તમારૂં એક ચરણારવિદજ છે. તમારા ચરણારવિદના ઉપાસનથીજ પાપ તાપની પ્રશાન્તિ થાય છે. આ થકી બીજે કોઈ મુકર સક્ષણ મુંદર સરસ ઉપાય નથી. માટે શરણુ-શરણુગતોના સંરક્ષણને કરનારા આપના ચરણારવિદને પામીછીએ. આ થકી બીજુ કોઈ અમારે શરણુ છેજ નહિ. (આ શ્લોકથી સમસ્ત દુઃખ દુરિતને હરનારૂં ભગવાનનું ચરણારવિદ કહ્યું) ॥૩૫॥

પૃથિવ્યુવાચ-

પૂર્ણશારદસુધાકરાનનં શારદાહ્લદલદીર્ઘલોચનમ્ ।

શ્રીવિયોગવદ્ધુધાર્તિમોચનં વાસુદેવમહમેકમાશ્રયે ॥૩૬॥

પૃથ્વી દેવી સ્તુતિ કરે છે—હે ભગવન ! શરદઋતુના સંપૂર્ણ ચંદ્રમા જેવું શાન્ત આહ્લાદદાયિ મુંદર મુખ જેમનું છે, શરદઋતુમાં સૂર્ય પ્રકૃષ્ણિત કરેલા કમળપત્ર જેવાં દીર્ઘ નિર્ભળ શાંત નેત્ર જેમનાં છે, લક્ષ્મીના વિયોગે કરીને અનેક પ્રકારની પીડને પામેલા ઇવોને તે પીડ થકી મુક્ત કરનાર એવા વાસુદેવ એક

तभारा शरणुने हुं पाभी हुं. (आ श्लोकथी लगवानना आश्रयनी सर्वने प्रथम अपेक्षा जणुणी) ॥३६॥

सरस्वत्युवाच—

नयने ममाच्युत! तवातिसुन्दरे मुखशीतरोचिपि
चकोरतां गते । न हि गच्छतोऽन्यत इतीय-
मेव मे हृदि मूर्तिरस्तु सततं नहीतरा ॥३७॥

सरस्वती स्तुति करे छे—हे अच्युत! मारां नेत्रो दिव्यमूर्ति
तभारा सुंदर मुग्धचंद्रमां यकोर पक्षीनी पेठे अतिशय आसक्तिने
जेवां पाभो के भील प्राकृत विषयमां क्यारेपणु नथज नहि.
जेक तभारा मुग्धचंद्रमांज आसक्त थई रहे. माटे आज मूर्ति-
ने तभारी आकृति ते मारा हृदयमां निरंतर निवास करी रहो.
जेठहुंज नहि पणु तभारा थडी अन्य आकृति मारा हृदयमां
क्यारेय नज प्रवेश करो. (आ श्लोकथी सरस्वतीजे पोताना
हृदयमां लगवन्मूर्तिना निवासनी प्रार्थना करी) ॥३७॥

स्कन्द उवाच—

इति स्तुतोऽखिलैर्देवैः सोऽभिनन्द्य दृशैव तान् ।

ग्राह श्रियं शुभे ! पश्य देवादींस्त्वमिमामिति ॥३८॥

कार्तिक स्वामी कहे छे—हे सावर्णि मुने ! आ प्रकारे सभय
देवोजे पृथक् पृथक् स्तुति करेला विष्णु लगवान, पोताना कृपाकटा-
क्षथीज देवोने हर्ष पभाडीने, लक्ष्मी प्रत्ये ओल्या. शुं ओल्या ? तो
हे शुभे ! तभो आ लक्ष्मीरहित दुःखी देवादिंकी साभु लुवो ॥३८॥

ततः समीक्षिताः प्रीत्या तया मधुरया दृशा ।

त्रिलोकीवासिनः सर्वे ऋद्धा आसन्न्यथा पुरा ॥३९॥

पति विष्णु लगवाने आवी आशा कर्या पडी लगवती
लक्ष्मीजे प्रीतिपूर्वक मधुर दृष्टिथी निरीक्षणु करवाथीज त्रिलोकी-
वासी सुरनरादि सर्वे पणु यथापूर्व समृद्धिवाणा थई गया ॥३९॥

लेभिरे स्वस्वक्रद्धिं ते गृहिणस्त्यागिनोऽपि च ।

धर्मादयश्च सानन्दं प्रचरन्ति स पूर्ववत् ॥४०॥

आ अर्थने स्पष्ट कहे छे—जे गृहीओ तथा त्यागिओ उता तेओ पोत पोताना वरुणाश्रमने उचित ओवी समृद्धिने पाभ्या. अने जे धर्म तथा तेना वंशना शानादिक उता ते आनंद पूर्वक यथापूर्व सुरनरादिकमां वर्तवा लाग्या ॥४०॥

तस्याः श्रियश्च भगवान्ददौ स्थानमुरः स्वकम् ।

तत्र स्थित्वैव सा व्यापत्त्रैलोक्यं सम्पदात्मना ॥४१॥

भगवान् श्रीहरिओ पोतापिये अनन्य निष्ठावाणां लक्ष्मीलने पोताना वक्षःस्थलमां नित्य निवास आभ्यो. स्वयं लक्ष्मील भगवानना वक्षःस्थलमां रक्षिनेञ् त्रिलोकीमां संपत्तिरूपे व्यापीने रक्षां ॥४१॥

ततो रत्नाकरः स्वसाच्छ्रीजनेरनुभावतः ।

वभूवान्वर्थसंज्ञो वै सम्पूर्णाक्षयरत्नवान् ॥४२॥

आ प्रकारे लक्ष्मीनारायणुना विवाहोत्सवनी समाप्ति यतां, समस्त रत्नोनी उत्पत्तिना स्थानभूत होवाथी रत्नाकर नामथी विष्ण्वातिने पाभेलो समुद्र, पोताथडी लक्ष्मीलना प्रादुर्भावश्च पोताना भद्रिमाना प्रकाशने लीधे संपूर्ण अक्षय रत्नवाणो, भाटेञ् सार्थक संज्ञावाणो निश्चे थयो ॥४२॥

चतुर्विधैर्बहुरसैः सदन्नैरमृतोपमैः ।

सर्वान्समागतांस्तत्र तर्पयामास सादरम् ॥४३॥

अनर्घ्याणि च वस्त्राणि रत्नभूपाः परिच्छदान् ।

देवादिभ्यो ददौ प्रीत्या सर्वेभ्योऽपि पृथक्पृथक् ॥४४॥

जामातुस्तुष्टये स्वस्य तदीयेभ्यस्तदाम्बुधेः ।

नासीत्किमप्यदेयं वै धनवद्भनवर्षिणः ॥४५॥

રત્નાકરપણાનું કૃણ કહે છે—આ રત્નાકર સમુદ્રે બહુ મધુર રસવાળાં, માટેજ જેને અમૃતનીજ ઉપમા છે એવાં ભક્ષ્ય ભોજ્ય લેહ ચોષ્ય આ ચાર પ્રકારનાં શ્રેષ્ઠ અન્નોવડે વિવાહોત્સવમાં આવેલા દેવાદિ સર્વકોઈને પણ આદરપૂર્વક યથેષ્ટ તૃપ્ત કર્યાં. કેવળ ભોજનમાત્રથી તૃપ્ત કર્યાં એટલુંજ નહિ પણ ત્યાં આવેલા દેવાદિ સર્વકોઈને પણ પ્રીતિપૂર્વક અમૃત્ય વસ્ત્રો, રત્નાભરણો અને ખીન્તં પણ બહુ પાત્રાદિ ભોગોપકરણો પણ પૃથક્ પૃથક્ આપ્યાં. કેવળ દેવાદિકને જ આખું એમ નહિ, પરંતુ પોતાના જન્માતા ભગવાનની પ્રસન્નતા માટે મેઘ જેમ ધારાથી જળને વર્ષે છે તેમ ધનને વર્ષાવનારા રત્નાકરને તે સમયે તદીય-ભગવાનના ભક્ત ધર્માદિકને ન આપવા યોગ્ય કાંઈપણ ન હતું. કિંતુ સર્વ પણ દેય હતું. કેવળ રત્નાકર નામમાત્ર રાખીને સર્વસ્વ યથેષ્ટ આપી દીધું ॥૪૩-૪૫॥

મગવાનપિ તદ્દત્તં યૌતકં ચ ધનં વહુ ।

બ્રાહ્મણેભ્યઃ પ્રદાયૈવ શ્રિયા સહ તિરોદધે ॥૪૬॥

પૂર્ણકામ ભગવાન પણ રત્નાકરે વરવધૂની પહેરામણી નિમિત્તથી જે બહુ ધન આપ્યું હતું તે પ્રિયતમ બ્રાહ્મણોને આપી દેધેજ લક્ષ્મીજ સાથે અંતર્ધાન થઈ ગયા ॥૪૬॥

લક્ષ્મીનારાયણાભ્યાં તે ભૃશમાનન્દિતાઃ સુરાઃ ।

ઈન્દ્રાદયો દિવં જગ્મુઃ સ્વં સ્વં ધામાપરે ચયુઃ ॥૪૭॥

લક્ષ્મીજ અને નારાયણે અત્યંત આનંદિત કરેલા ઈન્દ્રાદિ દેવો સ્વર્ગમાં ગયા અને ખીન્તં ઋષ્યાદિ જનો પોતપોતાને સ્થાનકે ગયા ॥૪૭॥

અધિકારં ચ સમ્પ્રાપ્ય યથાપૂર્વં નિજં નિજમ્ ।

સર્વેઽપિ સુખિનો જાતાઃ પ્રસાદાત્કમલાપતેઃ ॥૪૮॥

સર્વ કોઈ પણ જનો લક્ષ્મીપતિ ભગવાનના પ્રસાદથી યથા-પૂર્વ-દુર્વાસાઋષિના શાપ પહેલાં જેવો અધિકાર હતો તેવા અધિકારને પામીને અત્યંત સુખીયા થઈ ગયા ॥૪૮॥

मन्दरं च गिरिं ताक्ष्यः पुनर्भगवदाज्ञया ।

स्वस्थानं समुपानीय स्थापयामास लीलया ॥४९॥

ग३३७७ अथ भगवाननी आराधी इरीथी भंशयजने लीला-
भात्रभां स्त्रस्थाने लक्ष्मणे तेना पूर्वस्थित आश्रमां स्थापन
करी दीधो ॥४९॥

एवमिन्द्रेण ब्रह्मर्षे ! नष्टा ब्राह्मणशापतः ।

उपलब्धा पुनः सम्पन्नारायणप्रसादतः ॥५०॥

हे ब्रह्मर्षे ! आ रीते इन्द्र देवे दुर्वासा ब्राह्मणुना शापथी नष्ट
थय्येली संपत्ति लक्ष्मीनारायणुना अनुग्रहथी इरीथी प्राप्त करी
हती ॥५०॥

य एतां शृणुयात्पुण्यां कथां भगवतो मुने ! ।

कीर्तयेत्प्रयतो वापि सम्पदं प्राप्तो हि तौ ॥५१॥

हे मुने ! भगवान् श्रीलक्ष्मीनारायणुना महिमाना संबन्ध-
वाणी आ पवित्र कथाने जे जन नियमतत्पर थयने सांभणे
अथवा कीर्तन करे तो ते श्रोता वक्ता जन्मेय जनो निश्चि अक्षीष्ट
संपत्तिने पाभे ॥५१॥

गृहिणां धनसिद्धिः स्यात्त्यागिनां च यथेप्सिता ।

भक्तिज्ञानविरागादेर्भवेत्सिद्धिरनेन वै ॥५२॥

आ अर्थने स्पष्टपत्रे कहे छे—आ पावन कथाना श्रवणकीर्त-
नादिकथीज गृहस्थोने धनसिद्धि थाय अने त्यागीओने यथेप्सित
भक्ति ज्ञान वैराग्यादिकनी सिद्धि निश्चि थाय ॥५२॥

इति ते कावितं ब्रह्मन्यधेन्द्रः प्राप सम्पदम् ।

नारदोऽपि यथा श्वेतं द्वीपं स गतवानृषिः ।

तत्ते सर्वं प्रवक्ष्यामि शृणुष्वैकेन चेतसा ॥५३॥

इति श्रीस्कन्दपुराणे विष्णुखण्डे श्रीगामुदेवमारुत्ये लक्ष्मी-
नारायणस्तुतिनिरूपणनामा पञ्चदशोऽध्यायः ॥१५॥

હે પ્રહ્લાન્! દેવેન્દ્ર જે રીતે નણ થએલી સંપત્તિને પામ્યો તે સમગ્ર વૃત્તાંત તમને કહી સંભળાવ્યું. મેરુશિખરમાં રહેલા નારદ-
ઋષિ પણ જે રીતે શ્વેતદ્વીપ ધામને પામ્યા તે સર્વ તેમનું આખ્યાન તમને હું હવે કહીશ. તેને તમો એકાગ્ર મનથી સાંભળો ॥૫૩॥

ઇતિ શ્રીસ્કંદપુરાણે વિષ્ણુખંડે શ્રીવાસુદેવમાહાત્મ્યે લક્ષ્મી-
નારાયણસ્તુતિનિરૂપણનામા પંચદશોઽધ્યાયઃ ॥૧૫૪॥

સ્કન્દ ઉવાચ-

મેરુશૃંગ્ગસમારૂઢો નારદો દિવ્યયા દશા ।

શ્વેતદ્વીપં ચ તત્રસ્થાન્ પર્યન્ મુક્તાન્ સહસ્રશઃ ॥૧॥

વાસુદેવે ભગવતિ દષ્ટિમાત્મ્ય તત્ક્ષણમ્ ।

ઉત્પપાત મહાયોગી સઘઃ પ્રાપ ચ ધામ તત્ ॥૨॥

અધ્યાય ૧૬ મો.

(આ પ્રકારે બાર અધ્યાયોથી ઉપોદ્ઘાતકથા (પ્રાસંગિક) વર્ણવીને, હવે પ્રકૃત (ચાલુ) કથાને વર્ણવે છે)

કાર્તિકે સ્વામી કહે છે—હે સાવર્ધિ મુને! મેરુપર્વતના શિખર ઉપર આવી રહેલા નારદમુનિ દિવ્ય દષ્ટિથી શ્વેતદ્વીપ અને તેમાં રહેલા હજારો મુક્તોને દૂરથી દેખતાં, ભગવાન વાસુદેવ વિષે પોતાની દષ્ટિને આંધીને, મહાયોગી હોવાથી તેજ ક્ષણમાં ઉભ્યા તે તત્કાળ શ્વેતદ્વીપ ધામને પામ્યા ॥૧-૨॥

પ્રાપ્ય શ્વેતં મહાદ્વીપં નારદો હૃદ્યમાનસઃ ।

દદર્શ મક્તાંસ્તાનેવ શ્વેતાંશ્ચન્દ્રપ્રમાન્ શુમાન્ ॥૩॥

શ્વેત નામના મહાદ્વીપને પામીને મનમાં મહા હર્ષને પામેલા નારદમુનિ ત્યાં રહેલા, પ્રથમ જેમનાં વિલક્ષણ લક્ષણો કહેવામાં

૧ આ અધ્યાયમાં નારદજીનું શ્વેતદ્વીપધામ પ્રત્યે જવું અને ત્યાંથી ગોલોક ધામમાં જવું અને ધામનું વર્ણન વિગેરે કથા સવિસ્તર કહી છે.

આત્મા છે, ચંદ્રની પ્રભા જેવી શરીરપ્રભાવાળા, શુભ એવા શ્વેત નામના ભક્ત મુક્તોનાં દર્શન પામ્યા ॥૩॥

પૂજયામાસ શિરસા મનસા તૈશ્વ પૂજિતઃ ।

દિદ્ધક્ષુર્બ્રહ્મ પરમં સ ચ કૃચ્છરપરઃ સ્થિતઃ ॥૪॥

દર્શન પામતાં નારદજીએ મુક્તોને મસ્તકથી પ્રણામ કર્યાં. અને પ્રણામ કરતા નારદજીની મુક્તોએ મનથી પૂજા કરી. આ રીતે પરસ્પર ઉચિત સત્કારવિધિ થઈ રહ્યા પછી, પરંબ્રહ્મ શ્રીકૃષ્ણનાં સાક્ષાત્ દર્શન પામવાની ઉત્કટ ઇચ્છાવાળા હોવાથી નારદજી કૃચ્છ પ્રતપરાયણ થઈ રહ્યા. એટલે એક પગે ઉભા રહીને તપકરતાથકા ભગવાનના મંત્રને મનથી સતત જપવા લાગ્યા ॥૪॥

મક્તમેકાન્તિકં વિષ્ણોર્વૃદ્ધા ભાગવતાસ્તુ તે ।

તમૃચ્ચસ્તુષ્ટમનસો જપન્તં દ્વાદશાક્ષરમ્ ॥૫॥

પરમ ભાગવત શ્વેતમુક્તો તો 'ૐ નમો ભગવતે વાસુદેવાય' આ દ્વાદશાક્ષર વાસુદેવ મંત્રને નિરંતર જપતા નારદમુનિને વિષ્ણુ-ભગવાનના એકાંતિક ભક્ત બાલીને, તેમની ઉપર મનમાં બહુ પ્રસન્ન થઈને બોલ્યા ॥૫॥

શ્વેતમુક્તા ઝુચુઃ-

મુનિવર્ય! મવાન્ મક્તઃ કૃષ્ણસ્યાસ્તિ યતોઽન્ન નઃ ।

દૃષ્ટવાન્ દેવદુર્દૃશ્યાન્કિમિચ્છન્નથ તપ્યતિ ॥૬॥

શ્વેતમુક્તો કહે છે—હે મુનિવર્ય! તમો શ્રીકૃષ્ણના મહા ભક્ત છો. આ કારણથી જ દેવતાઓને પણ જેમનાં દર્શન દુર્લભ છે એવા અમારાં દર્શન પામ્યા છો. અમારાં દર્શન ભગવદ્ભક્ત વિના બીજાઓને થતાં નથી. અમારાં દેવદુર્લભ દર્શન પામ્યા છો તથાપિ તમારે એવી શી ઉત્કટ ઇચ્છા છે? કે જેથી આવા ઉમ્મ તપમાં પ્રવર્ત્યા છો ॥૬॥

नारद उवाच-

भगवन्तं परं ब्रह्म साक्षात्कृष्णमहं प्रभुम् ।

द्रष्टुमुत्कोऽसि भक्तेन्द्रास्तं दर्शयत तत्प्रियाः ॥७॥

आ रीते श्वेतमुक्तोऽपि पुछेला नारद७ लुवे कडे छे-हे भडा-
भक्तो ! तुं परं ब्रह्म परमात्मा भडाप्रभु श्रीकृष्णु भगवाननां
साक्षात् दर्शन करवानी उत्कट उत्कंठावाणो धुं. अने तमो भग-
वानने अत्यंत वडावा छो. तो ब्रह्मधाभभां रडेला भगवाननां
भने दर्शन करावो ॥७॥

स्कन्द उवाच-

तदैकः श्वेतमुक्तस्तु कृष्णेन प्रेरितो हृदि ।

एहि ते दर्शये कृष्णमित्युक्त्वा पुरतोऽभवत् ॥८॥

कार्तिक स्वामी कडे छे-हे मुने ! आ प्रकारे नारद७ऽपि
सविनय कडेला, श्रीकृष्णुभगवाने हृदयभां प्रेरणा करेला अक
श्वेतमुक्त, 'हे नारद ! तमो मारी साथे आवो, तुं तमने भगवान
श्रीकृष्णुनां साक्षात् दर्शन करावुं' अेभ कडीने नारद७नी आगण
याल्यो ॥८॥

प्रहृष्टो नारदस्तेन साकमाकाशवर्त्मना ।

पश्यन् धामानि देवानां तत ऊर्ध्वं ययौ मुनिः ॥९॥

कृष्णुदर्शननी प्रतीतिने लावनाई श्वेतमुक्तनुं वचन सांभणवाथी
मनभां आहु छपित थअेला नारदमुनि आगण थअेला श्वेतमुक्तनी
साथे आकाशभागें करीने देवोनां धामोने नेता नेता ते धामोथडी
ऊर्ध्व (उपर) याल्या ॥९॥

सप्तर्षींश्च ध्रुवं दृष्ट्वाऽनासक्तः कुत्रचित्स च ।

महर्जनतपोलोकान् व्यतीयाय द्विजोत्तम ! ॥१०॥

हे द्विजेत्तम ! ऊर्ध्वं याजेला नारद७ सप्तर्षिभंडण तथा ध्रुव
भंडणने देधीने, कोर्धपणु स्थानोभां लेशथी पणु आसक्तिने नदि

पाभता थका भडल्लोक जललोक तपलोक आ त्रणु लोकेने उल्लंघन करीने तेथी उपर आल्या ॥१०॥

ब्रह्मलोकं ततो दृष्ट्वा श्वेतमुक्तानुगो मुनिः ।

कृष्णस्यैवेच्छया ध्वानं प्रापाष्टावरणेष्वपि ॥११॥

श्वेतमुक्तानी पाछण पाछण जाता नारदल्ल त्यांथी सल्ललोकने जेधने, त्यांथी आगण आवतां लूभिआदिक अष्ट आवरणुभां पणु पोताने जवाना योग्य मार्गने श्रीकृष्णानीज ध्येच्छाथी पाय्या ॥११॥

भूम्यप्तेजोनिलाकाशाहं महत्प्रकृतीः क्रमात् ।

क्रान्त्वा दशोत्तरगुणाः प्राप गोलोकमद्भुतम् ॥१२॥

क्यां आवरणु ? तो पृथ्वी जण तेज वायु आकाश अहंकार भडत्तरव अने प्रकृति, आ अनुक्रमे ऐक ऐक थकी उत्तरोत्तर दश दश घणां अधिक अष्ट आवरणुने अतिक्रम करीने, अद्भुत गोलोकने समीपे पडोय्या ॥१२॥

धाम तेजोमयं तद्वि प्राप्यमेकान्तिकैर्हरैः ।

गच्छन् ददर्श विततामगाधां विरजां नदीम् ॥१३॥

श्रीहरिना ऐकांतिक लक्तोऐज ऐक प्राप्य ऐवा तेजेभय गोलोकधाम प्रत्ये जातां, नारदल्ल प्रथम 'स आगच्छति विरजां नदीं तां मनसात्येति' आ श्रुतिऐ वल्लुवेदी, अगाध जण जेभां छे, अहु विशाण ऐवी विरज नदीना दर्शनने पाय्या ॥१३॥

गोपीगोपगणस्नानधौतचन्दनसौरभाम् ।

पुण्डरीकैः कोकनदै रम्यामिन्दीवरैरपि ॥१४॥

डेवी विरज ? तो लगवइलक्त गोप गोपीओना गणुना स्नानथी धोवाऐला अंदनने वीधे अहु सुगंधवाणी, श्वेत रक्त श्याम आदिक अनेक न्तिनां कमणोवडे अति रमणीय छे ॥१४॥

तस्यास्तटं मनोहारि स्फटिकाश्ममयं महत् ।

प्राप श्वेतहरिद्रक्तपीतसन्मणिराजितम् ॥१५॥

कल्पवृक्षालिभिर्जुष्टं प्रवालाङ्कुरशोभितम् ।
 स्यमन्तकेन्द्रनीलादिमणीनां खनिमण्डितम् ॥१६॥
 नानामणीन्द्रनिचितसोपानततिशोभनम् ।
 कूजद्भिर्मधुरं जुष्टं हंसकारण्डवादिभिः ॥१७॥
 वृन्दैः कामदुधानां च गजेन्द्राणां च वाजिनाम् ।
 पित्रद्भिर्निर्मलं तोयं राजितं स व्यतिक्रमत् ॥१८॥

आषी दिव्य विरञ्जनदीना तटने नारदश्च पाम्पा. केवो तट ? तो प्रधानपक्षे स्फाटिक मणिओवटे रथेलो, अतिशय दीर्घ, श्वेत हरित (कीला) रक्ता पीत आदिक श्रेष्ठ श्रेष्ठ मणिओथी विराजमान, भाटे सर्वना मनने आकर्षणु करनारो छे. वणी कल्पवृक्षोनी लांणी पंक्तिओथी वीटाओलो, प्रवाल जे विद्रुभवेली तेना नवांकुरोथी सुशोभित, स्यमंतक छन्दनील आदिक मणिओनी आलोथी शोभायमान, नाना प्रकारना उत्तम मणिओथी जडेली पगथी-यांनी पंक्तिओओ करीने विराजमान, दीर्घ मधुर शब्दोने करता कामदुधा गायो गजेन्द्रो अने अश्वेन्द्रोनां वृन्दोथी विटाओलो, आषी अनेकविध शोभाओ संपन्न ओवा तटने नारदश्च उल्लंघन करी गया ॥१५-१८॥

उत्तीर्याथ धुनीं दिव्यां तत्क्षणादीश्वरेच्छया ।

तद्दामपरिखाभूतां शतशृङ्गागमाप सः ॥१९॥

तटने उल्लंघन कर्या पछी नारदमुनि गोलोक धामने आरे आणु गोलाकार वीटाओली डोवाथी तेनी आर्धभूत ओवी दिव्य विरञ्जनदीने भगवाननी छत्राथी सहजमां उतरी जधने, शतशृंग नामना अचलने पाम्पा ॥१९॥

हिरण्मयं दर्शनीयं कोटियोजनमुच्छ्रितम् ।

विस्तारे दशकोट्यस्तु योजनानां मनोहरम् ॥२०॥

सहस्रशः कल्पवृक्षैः पारिजातादिभिर्द्रुमैः ।

मल्लिकायूथिकाभिश्च लवङ्गलालतालिभिः ॥२१॥

स्वर्णरम्भादिभिश्चान्यैः शोभमानं महीरुहैः ।

दिव्यैर्मृगगणैर्नागैः पक्षिभिश्च सुकूजितैः ॥२२॥

देवो शतशृंगायण ? तो छिरण्मय, माटेण दर्शनीय, अेक कोटी योजन उंचाईवाणो, दश कोटी योजन विस्तारवाणो अने मनो-
हर छे. वणी देवो ? तो दिव्य अपरिमित कल्पवृक्षो, पारिजतादि
धीन वृक्षो, भोगरो लुभ आदिक बेसीओ, लवींग अेलायची
आदिक लताओनी पंक्तिओ अने सोनेरी केणो आदिक धीनपण्यु
अहु वृक्षोवडे तथा मृगगणो जलजणो अने मधुर शब्दने करता
पक्षिगणोअे करीने अहु शोभायमान छे ॥२०-२२॥

दुर्गायितस्य तद्द्वाम्नस्तस्य रम्येषु सानुषु ।

मनोज्ञान् विततानैक्षद्भगवद्रासमण्डपान् ॥२३॥

आवा शतशृंगने पाभ्या पछी, गोब्रोक धामने कोटनी पेठे
योगरुम वीटाधने रहेला ते आ शतशृंगपर्वतनां रमणीय सानु-
ओमां (पर्वत उपरनी सपाट पृथ्वी) अजवानने रास रमवाना
रमणीय विशाल रासमंडपो नारदछना जेवामां आव्या ॥२३॥

वृतानुद्यानततिभिः फुल्लपुष्पसुगन्धिभिः ।

कपाटै रत्ननिचितैश्चतुर्द्वारसुशोभनान् ॥२४॥

चित्रतोरणसम्पन्नै रत्नस्तम्भैः सहस्रशः ।

जुष्टांश्च कदलीस्तम्भैर्मुक्तालम्बैर्वितानकैः ॥२५॥

दूर्वालाजाक्षतफलैर्पुक्तान् माङ्गलिकैरपि ।

चन्दनागुरुकस्तूरीकेसरोक्षितचत्वरान् ॥२६॥

सुश्राव्यवाद्यनिनदैर्हृद्यान् बहुविधैरपि ।

तेषु यूथानि गोपीनां कोटिशः स ददर्श ह ॥२७॥

કેવા રાસમંડપો? તો પ્રકુલિત પુષ્પોના મુગંધવાળા બાગબગી-
ઓની પંક્તિઓથી વીંટાએલા અને રત્નજડિત ક્રમાડાંથી એક
એકનાં ચાર ચાર દ્વારો જેનાં અતિશય શોભાયમાન છે. વળી
વિચિત્ર તોરણોએ યુક્ત એવા રત્નસ્તંભો તથા કદલીસ્તંભો તથા
મોતીઓના લટકતા ગુચ્છોવાળા ઉદ્ધોઓથી વિરાજમાન છે. વળી
ધરો, ધાણી, અક્ષત ફળ આદિક માંગલિક પદાર્થોએ યુક્ત અને
ચંદન અગુરુ કર્તુરી કેસર આદિક મુગન્ધિ પદાર્થોથી જેનાં આંગણું
ઓકો છાંટી દીધાં છે એવા છે. વળી જેના મધુર સ્વરો સાંભ-
ળવાલાયક છે એવાં વિવિધ વાદ્યોના નાનાવિધ નાદોએ કરીને પણ
સર્વના હૃદયને અત્યંત પ્રીતિ ઉપજવનારા છે. આવાં વિશેષણોએ
વિશિષ્ટ રાસમંડપો નારદજીના જેવામાં આવ્યા. આ પછી આવા
મંડપોમાં ગોપીઓનાં કોટી વૃન્દો સ્પષ્ટ જેવામાં આવ્યાં ॥૨૪-૨૭॥

અનર્ચ્યવાસોભૂષાભિઃ સદ્રત્નમણિકઙ્કણૈઃ ।

કાન્ત્વી નૂપુરકેયુરૈઃ શોભિતાન્યજ્જુલીયકૈઃ ॥૨૮॥

તારુણ્યરૂપલાવણ્યૈઃ સ્વરૈશ્ચાપ્રતિમાનિ હિ ।

રાધાલક્ષ્મીસવર્ણાનિ શૃંગારિકકરાણિ ચ ॥૨૯॥

ભોગદ્રવ્યૈર્વહુવિધૈર્મણ્ડપેષુ યુતેષુ ચ ।

વિલસન્તિ ચ ગાયન્તિ મનોજ્ઞાઃ કૃષ્ણગીતિકાઃ ॥૩૦॥

કેવાં ગોપીવૃન્દો? તો જે અમૂલ્ય વસ્ત્રો અને અલંકારો તથા
શોભાયમાન રત્નો અને મણિઓથી જડેલાં કંકણો (હસ્તભૂષણો)
તથા કટિમેખળા નૂપુર બાણ્જુબંધ વીંટીઓ આદિકે કરીને નિર-
તિશય શોભાયમાન છે. વળી જેનું તારુણ્ય, (યુવા વય) રૂપ,
(શરીરસૌન્દર્ય) લાવણ્ય અને સ્વરની સાથે જેને કોઈની ઉપ-
માજ નથી એવાં અનુપમ અને રાધાલક્ષ્મીને સમાન શરીરવર્ણ-
વાળાં અને ચંદન પુષ્પાદિ શૃંગારિક પૂજ્ય પદાર્થોથી ભરેલાં પાત્રોને
હાથમાં ધારી રહેલાં છે. વળી જે નાનાપ્રકારના ભોગપદાર્થોએ
યુક્ત એવા રાસમંડપોમાં વિરાજતાં અને શ્રીમહાપ્રભુ શ્રીકૃષ્ણનાં

મનોહર ગાયનોચિત પદોને ગાવામાં તત્પર છે. આવાં ગોપી-
ઓનાં અનેક વૃન્દો નારદજીના જોવામાં આવ્યાં ॥૨૮-૩૦॥

ઉપત્યકાસુ તસ્યાદ્રેરથ વૃન્દાવનાભિધમ્ ।

વનં મહાન્તમદ્રાક્ષીત્સાવર્ણે ! નારદો મુનિઃ ॥૩૧॥

હે સાવર્ણિમુને ! ગોપીવૃંદોતું દર્શન થયા પછી, નારદમુનિને
શતશૃંગાયળની તળેટીમાં વૃદાવન નામતું મોટું વન દિવ્ય
જોવામાં આવ્યું ॥૩૧॥

કૃષ્ણસ્ય રાધિકાયાશ્ચ પ્રિયં તત્ક્રીડનસ્થલમ્ ।

કલ્પદ્રુમાલિભી રમ્યં સરોભિશ્ચ સપદ્મજૈઃ ॥૩૨॥

આત્રૈરામ્રાતકૈર્નીપૈર્વદરીભિશ્ચ દાહિમૈઃ ।

સ્વર્જૂરીપૂગનારજ્જૈર્નાલિકૈરૈશ્ચ ચન્દનૈઃ ॥૩૩॥

જમ્બૂજમ્વીરપનસૈરક્ષોઢૈઃ સુરદારુભિઃ ।

કદલીભિશ્ચમ્પકૈશ્ચ દ્રાક્ષાભિઃ સ્વર્ણકેતકૈઃ ॥૩૪॥

ફલપુષ્પમરણમૈર્નાનાવૃક્ષૈર્વિરાજિતમ્ ।

મલ્લિકામાઘવીકુન્દૈર્લવજ્જૈર્યૂથિકાદિભિઃ ॥૩૫॥

કેવું વૃંદાવન ? તો રાધિકાસહિત શ્રીકૃષ્ણને બહુ વહાલું, તેમને
ક્રીડા કરવાના સ્થળભૂત, કલ્પવૃક્ષોની પક્ષિઓ અને કમળસહિત
સરોવરોએ કરીને જે સુંદર છે. વળી આંબા, આમ્રાતક (એક
જાતના મુગન્ધિ આંબા) નીપ બદરી દાહમ ખલુરી નારંગ
નાલિકેર ચદન જંથુ લીબોઈ ફનસ અખોડ દેવદાર ચંપા કેળો
દ્રાક્ષ મુવર્ણકેતકી, ઈલાદિ ફળપુષ્પોના ભારથી નમી ગએલા
નાનાવિધ વૃક્ષોથી વિરાજમાન તથા મલ્લિકા (એક જાતનો
મોગરો) માઘવી (જેને વાસતી લતા કહે છે) કુંદ (એક જાતનો
મોગરો) લવીગ બુઈ આદિક લતાઓથી શોભાયમાન છે ॥૩૨-૩૫॥

મન્દશીતસુગન્ધેન સેવિતં માતરિશ્વના ।

શતશૃંગસુતૈરાદ્રં નિર્જરૈશ્ચ સમન્તતઃ ॥૩૬॥

सदा वसन्तशोभाढ्यं रत्नदीपालिमण्डितैः ।

शृङ्गारिकद्रव्ययुतैः कुञ्जैर्जुष्टमनेकशः ॥३७॥

गोपानां गोपिकानां च कृष्णसङ्कीर्तनैर्मुहुः ।

गोवत्सपक्षिनिनदैर्नानाभूपणनिःस्वनैः ।

दधिमन्थनशब्दैश्च सर्वतो नादितं मुने ! ॥३८॥

फुल्लपुष्पफलानम्रनानાદ્રુમસુશોભનૈઃ ।

દ્વાત્રિંશતા વનૈરન્યૈર્યુક્તં પશ્ય મનોહરૈઃ ॥૩૯॥

વળી મંદ શીતળ સુગન્ધિ એવો વાયુ જેમાં વાય છે અને શતશૃંગાચળમાંથી નીકળતાં નિઝરણીએ કરીને ચારે તરફ ભીતું છે. વળી વસંતઋતુની સઘળી શોભાએ સંપન્ન તથા રત્નદીપોની પંક્તિઓએ યુક્ત અને શૃંગારિક પદાર્થોએ યુક્ત એવા અનેક કુંભે (ગુહાપ્રદેશો) વડે અતિશોભાયમાન છે. વળી હે મુને ! ગોપ ગોપિકાઓએ વારંવાર ગાન કરાતાં કૃષ્ણસુકીર્તનોના ધ્વનિઓ તથા ગાયો વત્સો અને પક્ષિઓના નાદો તથા ભગવાન અને તદ્ભક્તોએ ધારણ કરેલા નાનાવિધ આભૂષણોના શબ્દો અને દધિમંથન શબ્દોએ કરીને દશેષ દિશામાં શબ્દાયમાન છે. વળી કૃળ પુષ્પોના ભારે ભારથી બહુ નમી ગએલા નાનાવિધ વૃક્ષોએ કરીને શોભાયમાન અને લેનાશ ભક્તજનોના મનને હરનારાં એવાં ધીજાં મધુવન તાળવન વિગેરે બત્રીશ વનોથી વિદાયેલું વિશાળ છે. આતું વૃંદાવન નારદજીએ લેયું ॥૩૬-૩૯॥

तद्वीक्ष्य हृष्टः स प्राप गोलोकपुरमुज्ज्वलम् ।

वर्तुलं रत्नदुर्गं च राजमार्गोपशोभितम् ॥४०॥

राजितं कृष्णमक्तानां विमानैः कोटिभिस्तथा ।

स्थै रत्नेन्द्रखचितैः किङ्किणीजालशोभितैः ॥४१॥

महामणीन्द्रनिकरै रत्नस्तम्भालिमण्डितैः ।

अद्भुतैः कोटिभ्यः सार्धैः पङ्क्तिसंस्थैर्मનોहरम् ॥४२॥

વિલાસમण्डपै रम्यै रत्नसारविनिर्मितैः ।

रत्नेन्द्रदीपततिभिः शोभनं रत्नवेदिभिः ॥४३॥

હે મુને ! આવા દિવ્ય ઘંટાવનને જોઈને બહુ હર્ષને પામેલા નારદમુનિ, ગોલોક નામના પુર (નગર)ને પામ્યા. કેવું પુર ? તો બહુ પ્રકાશમાન, ગોળાકાર, રત્નના કિલ્લાવાળું, શ્રેષ્ઠ રાજમાર્ગો-એ કરીને સુશોભિત, કૃષ્ણભક્તોનાં અસંખ્યાત વિર્માનો તથા જેમાં શ્રેષ્ઠ રત્નો જડ્યાં છે એવા અને વળી નાની ઘંટડીઓના સમૂહોથી શોભાયમાન એવા રથોવડે વિરાજીત છે. વળી મહામણિ-વરોના સમૂહોવડેજ નિર્માણ કરેલા, રત્નસ્તંભોની પંક્તિઓએ કરીને વિરાજીત, જેનારા મુક્તજનોને આશ્ચર્ય ઉપજાવનારા, પંક્તિબંધ રહેલા અસંખ્યાત એવા સૌધો (એકાંતિક ભક્તોને રહેવાના મહેલો)એ કરીને તો મનોહર છે. વળી ઉત્તમ મણિ-ઓથી રચેલા દિવ્ય વિલાસમંડપો તથા ઉત્તમરત્નરૂપજ દીપોની પંક્તિઓ તથા રત્નમય વેદિઓવડે રમણીય છે ॥૪૦-૪૩॥

केसरागुरुकस्तूरीकुङ्कुमद्रवचर्चितम् ।

दधिदूर्वालाजपूगै रम्भाभिः शोभिताङ्गणम् ॥४४॥

वारिपूर्णहैमघटस्तोरणैः कृतमङ्गलम् ।

मणिकुट्टिमराजाध्वचलद्भूरिगजाश्वकम् ॥४५॥

श्रीकृष्णदर्शनायातैर्नैકब्रह्माण्डनायકैः ।

विरिञ्चिशङ्कराद्यैश्च बलिहस्तैः सुसङ्कुलम् ॥४६॥

व्रजङ्घ्रिः कृष्णवीक्षार्थं गोपगोपीकदम्बकैः ।

सुसङ्कुलमहामार्गं मुमोदालोक्य तन्मुनिः ॥४७॥

વળી કેસર અગર કસ્તુરી કુંકુમ આદિકના રસથી જેના માર્ગો ચોક આદિક છાટેલા છે અને દધિ દૂર્વાલાજ (ધાણી) સોપારી કદળીવૃક્ષો આદિકથી જેનાં આંગણાં (મહેલના અંત્ર-ભાગો) શોભાડેલાં છે એવું છે. વળી જળથી પૂર્ણ ભરેલા સુવર્ણ-

કળશો અને વિવિધ તોરણોથી જેનાં ગૃહાંગણોમાં મંગળ કરેલું છે. જેના મણિબદ્ધ ભૂમિવાળા રાજમાર્ગોમાં અનેક ગળે અર્ધો વિચરતા છે. વળી ચંદનાદિ પૂજ્યપદાર્થોને હાથમાં લઈને શ્રીકૃષ્ણનાં દર્શન કરવામાટે આવેલા અનેક બ્રહ્માંડોના નાયકો ભવબ્રહ્મદિકોની જેમાં ભારે ભીડ થઈ રહ્યા કરે છે. વળી શ્રીકૃષ્ણનાં દર્શન કરવા જતાં ગોપગોપીઓનાં મંડળોએ કરીને જેના મહામાર્ગોમાં મોટી ભીડ વર્તે છે. આવાં અનેક વિશેષણોએ વિશિષ્ટ એવા દિવ્ય ગોલોક ધામને જેઠને નારદમુનિ મનમાં બહુ જ આનંદ પામી ગયા ॥૪૪-૪૭॥

કૃષ્ણમન્દિરમાપાથ સર્વાશ્ચર્ય મનોહરમ્ ।

નન્દાદિવૃષભાન્વાદિગોપસૌધાલિભિર્વૃતમ્ ॥૪૮॥

ચતુર્દ્વારૈઃ પોઢશભિર્દુર્ગૈઃ સપરિસ્વૈર્યુતમ્ ।

કોટિગોપવૃત્તૈકૈકદ્વારપાલસુરક્ષિતૈઃ ॥૪૯॥

ગોલોકનગરનાં દર્શન થયા પછી, નારદમુનિ શ્રીકૃષ્ણના દિવ્ય મંદિરને પામ્યા. કેવું મંદિર? તો આશ્ચર્યમાત્રના સ્થાનભૂત, (જેમાં સમસ્ત આશ્ચર્યો રહ્યાં છે) સર્વના મનને હરનાકું, નંદાદિ અને વૃષભાનુઆદિ ગોપોના મહેલોની પકિતઓથી ચોમેર વિરાગ્યેલું, પ્રત્યેક ચાર ચાર દ્વારવાળા સોળ દુર્ગો (કિલ્લાઓ) કે જે કોટી ગોપોથી વીંટાયેલા એક એક મુખ્ય દ્વારપાળોએ રૂડીરીતે રક્ષણ કરાતા અને પરિખા (ખાઈઓ)એ સહિત છે તેનાથી યુક્ત એવા દિવ્ય મંદિરને પામ્યા ॥૪૮-૪૯॥

રત્નસ્તમ્ભકપાટૈષુ દ્વાર્ષુ સ્વાગ્રસ્થિતૈષુ સઃ ।

ઉપવિષ્ટાન્ ક્રમેણૈવ દ્વારપાલાન્ દદર્શ હ ॥૫૦॥

મંદિરને પામ્યા પછી, નારદમુનિએ રત્નોના સ્તંભો અને કમાડાં જેનાં છે અને પોતાની આગળ રહેલાં એવાં સોળ દ્વારો (દરવાજા)માં બેઠેલા દ્વારપાળોને (દરવાણી) અનુક્રમે જ તેણે એટલે સોળ દ્વારોમાં કોટીગોપોથી વિરાગ્યેલા પ્રથમ દ્વિતીય તૃતીય એવા અનુક્રમથી એક એક દ્વારપાળને તેણે ॥૫૦॥

वीरभानुं चन्द्रभानुं सूर्यभानुं तृतीयकम् ।
 वसुभानुं देवभानुं शक्रभानुं ततः परम् ॥५१॥
 रत्नभानुं सुपार्श्वं च विशालमृषमं ततः ।
 अंशुं बलं च सुबलं देवप्रस्थं वरूथपम् ॥५२॥
 श्रीदामानं च नत्वासौ प्रविष्टोऽन्तस्तदाज्ञया ।
 महाचतुष्के वितते तेजोऽपश्यन्महोच्चयम् ॥५३॥
 इति श्रीस्कन्दपुराणे विष्णुखण्डे श्रीवासुदेवमाहात्म्ये
 गोलोकवर्णननामा षोडशोऽध्यायः ॥१६॥

ते द्वारपाणोने कडेछे-प्रथम द्वारभां कोटी गोपोथी विटाञ्जेला
 वीरभानु, द्वितीय द्वारभां कोटी गोपोथी विटाञ्जेला चंद्रभानु,
 (आवो अनुक्रम सर्वत्र समजी लेवो) सूर्यभानु, वसुभानु, देव-
 भानु, शक्रभानु, रत्नभानु, सुपार्श्व, विशाल, ऋषभ, अंशु, अण,
 सुअण, देवप्रस्थ, वरूथप अने श्रीदामा आ सोण पार्षदोने अनुक्रमे
 प्रणाम करीने अनुक्रमे आवेला तेजोनी आजा लघने ठेठ अदर
 प्रविष्ट थञ्जेला नारदञ्जे वितत-भाषे रहित अहु विशाल जेवा
 मडाचोकभां मडारशीभूत तेज (अक्षरअहाप्य) जेथुं ॥५१-५३॥
 धति श्री स्कंदपुराणे विष्णुखण्डे श्रीवासुदेवमाहात्म्ये गोलो-
 कवर्णननामा षोडशोऽध्यायः ॥१६॥

स्कन्द उवाच-

तत्त्वेककालसम्भूतकोटिकोट्यर्कसन्निभम् ।
 स व्यचष्ट महत्तेजो दिव्यं सिततरं मुने ! ॥१॥

अध्याय १७ भो.

कार्तिक स्वामी कडेछे-हे सावधि मुने ! नारदञ्जे विशाल

१ आ अध्यायभां अनंत अर्थे युक्त जेवा श्रीकृष्णुनु वरून तथा तेवा
 श्रीकृष्णुनु दर्शन पावेवा नारदञ्जे करेवी तेमनी स्तुतिनु वरून करुं छे.

મહાચોકમાં દેખેલું મહાતેજ કેવું ? તો એક સાથે ઉદય પામેલા અસંખ્યાત સૂર્યોને સદૃશ પ્રકાશમાન, દિવ્ય, ખાલુ શ્વેત અને અમાપ એવું તેજ નારદજીના જ્ઞેવામાં આવ્યું ॥૧॥

दिशश्च विदिशः सर्वा ऊर्ध्वाधो व्याप्तुवच्च यत् ।

अक्षरं ब्रह्म कथितं सच्चिदानन्दलक्षणम् ॥२॥

વળી કેવું ? તો સર્વ દિશાઓમાં, વિદિશાઓમાં અને અધો હોર્ધ્વ વ્યાપી રહેલા સચ્ચિદાનંદરૂપ જે તેજને અક્ષરબ્રહ્મ નામથી કહેવામાં આવે છે ॥૨॥

प्रकृतिं पुरुषं चोभौ तत्कार्याण्यपि सर्वशः ।

व्याप्तं यद्योगसंसिद्धाः पट् चक्राणि निजान्तरे ।

व्यतीत्य મૂર્ધ્નિ પश्यન્તિ વાસુદેવપ્રસાદતઃ ॥૩॥

વળી કેવું ? તો મૂળ પ્રકૃતિ પુરુષ અને તેનાં કાર્ય પ્રધાન પુરુષાદિક સર્વમાં પણ વ્યાપી રહેલા જે તેજને યોગાભ્યાસથી સમાધિ-સિદ્ધિને પામેલા પુરુષો પોતાના શરીરના અતઃપ્રદેશમાં રહેલાં છ ચક્રોને (મૂળાધાર સ્વાધિપ્તાન મહિપૂરક અનાહત વિશુદ્ધિ આશા નામનાં) ઉલ્લઘન કરીને, ભગવાન વાસુદેવના પ્રસાદથી મસ્તકમાં રહેલા સહસ્રદળ કમળમાં સાક્ષાત્ જુવે છે ॥૩॥

यद्भासा भासितः सूर्यो वह्निरिन्दुश्च तारकाः ।

भासयन्ति जगत्सर्वं स्वप्रकाशं तथाऽमृतम् ॥४॥

વળી કેવું ? તો જેના પ્રકાશથી પ્રકાશિત થએલો સૂર્ય, અગ્નિ, ચંદ્રમા અને તારાઓ સમસ્ત જગતને પ્રકાશ કરી રહ્યા છે. જે પોતે સ્વતઃસિદ્ધ પ્રકાશવાળું હોવાથી સ્વયંપ્રકાશ કહેવાય છે તથા જે અમૃતધામ સસાથી પણ કહેવાય છે ॥૪॥

यद्ब्रह्मपुरमित्याहुर्भगवद्भाम सात्प्रताः ।

यस्यान्तिकेषु परितस्तिष्ठन्त्यर्चकકોટયઃ ॥૫॥

વળી કેવું ? તો ભક્તજનો જેને બ્રહ્મપુર નામથી અને ભગ-
વદ્દામ નામથી કહે છે. જે તેજ:પુજના સમીપ ભાગમાં યોગર-
દમ પૂજક જનોના સમૂહો ઉભા રહ્યા છે ॥૫॥

ब्रह्मशङ्करवृन्दानि ह्युपर्युपरि सम्भ्रमात् ।

पतन्ति बलिहस्तानि गोपगोपीव्रजाश्च यत् ॥६॥

વળી કેવું ? તો ચંદન યુષ્પાદિ પૂજ્યપદાર્થો જેમના હાથમાં છે
એવાં ભવ બ્રહ્માનાં વૃંદો તથા તેવાં જ ગોપગોપીઓનાં વૃંદો જે
બ્રહ્મતેજમાં સંભ્રમથી-પ્રેમભરથી વ્યાકુળ હોવાને લીધે એક
બીજાની ઉપર પડતાં થકાં ઉભાં રહ્યાં છે ॥૬॥

कृष्णस्यानुग्रहो यस्मिन्स तेजसि तमीक्षते ।

केवलं तेज एवान्ये पश्यन्ति न तु तं मुने ! ॥७॥

વળી કેવું ? તો હે મુને ! જે ભક્તની ઉપર ભગવાનનો અનુગ્રહ
હોય તેજ ભક્ત તે બ્રહ્મતેજમાં દિવ્ય મનોહર મૂર્તિથી વિરાજમાન
ભગવાન શ્રીકૃષ્ણને સાક્ષાત્ જુવે છે. જેમની ઉપર અનુગ્રહ ન હોય
એવા બીજા જનો તો કેવળ પૂર્વોક્ત તેજ:પુંજનેજ જુવે છે. પણ
તેમાં દિવ્ય વિગ્રહથી રહેલા પુરૂષોત્તમને નથીજ જ્ઞેતા ॥૭॥

तस्मिन्ददर्शाद्भुतदिव्यमन्दिरं विचित्ररत्नेन्द्रमयं मनोज्ञम् ।

रत्नोज्ज्वलस्तम्भसहस्रकान्तं महासभामण्डपदर्शनीयम् ॥८॥

આવા વિશેષણવિશિષ્ટ બ્રહ્મતેજમાં એક અદ્ભુત દિવ્ય મંદિર
નારદજીના જેવામાં આવ્યું. કેવું મંદિર ? તો વિવિધ વર્ણવાળા
ઉત્તમ રત્નસમૂહોથી નિર્માણ કરેલું, ઉત્તમોત્તમ મણિમય ઉજ્જવળ
અસંખ્યાત સ્તંભોએ કરીએ મનોહર, મહાસભામંડપોએ કરીને
દર્શનીય, માટેજ જે નિરતિશય સુંદર છે ॥૮॥

सौधालिभिर्भूरिभिरुज्ज्वलाभिः स्वोपासकानां

परितो विराजितम् । विचित्रसङ्क्षमाम्बररत्नभू-

पाविभूपितानां हि नृणां च योपिताम् ॥९॥

પરિતો વિરાજિતમ્ । વિચિત્રસંક્ષમામ્બરરત્નભૂ-
પાવિભૂપિતાનાં હિ નૃણાં ચ યોપિતામ્ ॥૯॥

વળી કેવું મંદિર ? તો અખંડપણે પોતાની સેવામાં રહેલા, વિચિત્ર વર્ણવાળાં સૂક્ષ્મ વસ્ત્રોથી તથા રત્નમય આભૂષણોથી આભૂષિત થએલા (દિવ્ય વસ્ત્ર વિભૂષણોને ધારી રહેલા) એવા સ્ત્રીપુરૂષરૂપ અનેક મુક્તોના ચારે બાજુ રહેલા અત્યુન્નવળ અનેક સૌધો (મહેલ)ની પંક્તિઓએ કરીને જે વિરાજત છે ॥૧૫॥

સિંહાસનં—તત્ર મણીન્દ્રસારૈ રત્નેન્દ્રસારૈશ્ચ
વિનિર્મિતં સઃ । આશ્ચર્યકૃત્ પ્રેક્ષકમાનસાનાં
દિવ્યં મુનિઃ પ્રૈક્ષત ભૂરિહર્ષઃ ॥૧૦॥

આવા દિવ્ય મંદિરમાં એક દિવ્ય સિંહાસન નારદજીના જોવામાં આવ્યું. કેવું સિંહાસન ? તો સારભૂત સર્વોત્તમ રત્નો અને તેવાજ મહીઓથી બનાવેલું, તેમજ જોનારા મુક્તોના પણુ મનને (તો ખીજાઓની તો વાતજ શી કહેવી ?) 'અહો અહો' એમ આશ્ચર્યને ઉપજવનારું જે છે. આવા દિવ્ય સિંહાસનને જોવામાત્રથીજ નારદજી અતિશય આહ્વાદને પામી ગયા ॥૧૦॥

તત્રાય કૃષ્ણં ભગવન્તમૈક્ષનારાયણં નિર્ગુણ-
માસ્થિતં સઃ । સર્વજ્ઞમીશં પુરુષોત્તમં ચ
યં વાસુદેવં ચ વદન્તિ સાત્ત્વતાઃ ॥૧૧॥

સિંહાસનનાં દર્શન પામ્યા પછી, નારદજી તેમાં વિરાજમાન શ્રીકૃષ્ણભગવાનનાં દર્શન પામ્યા. કેવા શ્રીકૃષ્ણ ? તો જેમને 'સાક્ષી ચેતા કેવલો નિર્ગુણશ્ચ' 'સત્ત્વાદયો ન સન્તીશે યત્ર ચ પ્રાકૃતા ગુણાઃ' 'યત્ર ત્રિસર્ગો મૃપા' 'યોડસૌ નિર્ગુણ ઇચુક્તઃ શાસ્ત્રેષુ જગદીશ્વરઃ । પ્રાકૃતૈર્દેયસંયુક્તૈર્ગુણૈર્દીનઃ સ ડ્વચ્યતે ॥' ઈત્યાદિ શ્રુતિ સ્મૃતિઓએ ત્રિશુભ જગતમાં વ્યાપીને રહ્યા છતાં પણ માયિક સત્ત્વાદિ ગુણોએ રહિત હોવાથી તેમજ પ્રાકૃતની ગેઠે તે ગુણોને વશ વર્તનારા નદિ પરંતુ પરમ સ્વતંત્ર હોવાથી નિર્ગુણપણે નિરૂપણુ કર્યા છે. વળી જેમને 'યઃ સર્વજ્ઞઃ સર્વવિદ્' 'સ્વામાયિકી જ્ઞાનવલક્રિયા ય'

‘यो वेत्ति युगपत्सर्वं प्रत्यक्षेण सदा स्वतः’ धर्त्यादि श्रुति स्मृतिओञ्चै
सर्वशपणु संनिर्पणु कर्था छे. वणी जेभने ‘तमीश्वराणां परमं
महेश्वरम्’ ‘कर्तारमीशं’ ‘क्षरात्मानाधीशते देव एकः’ ‘ईशानो भूत-
भव्यस्य’ ‘सर्वस्य वशी सर्वस्येशानः’ ‘स ईशोऽस्य जगतः’ ‘ईशते
भगवानेकः सलमेतद्ब्रवीमि ते’ ‘ईश्वरः सर्वभूतानां’ धर्त्यादि श्रुति
स्मृतिओञ्चै सर्व अवस्थाभां स्वपर समस्त वस्तुओनी व्यव-
स्थापना करवाना स्वभाववाणा होवाथी सर्वना धर्शापणु निर्पणु
कर्था छे. वणी जेभने ‘स उत्तमः पुरपः’ ‘यस्मात्क्षरमतीतोऽहमक्ष-
रादपि चोत्तमः । अतोऽसि लोके वेदे च प्रथितः पुरुषोत्तमः ॥’ आ
श्रुति स्मृतिओञ्चै क्षरक्षर पुर्षोथकी स्वर्ष ३प गुणु विभृति
विगेरे वडे उत्तम होवाथी पुर्षोत्तमपणु निर्पणु कर्था छे. वणी
जेभने भक्तजनो ‘आपो नारा इति प्रोक्ता आपो वै नरसूनवः ।
अयनं तस्य ताः पूर्वं तेन नारायणः स्मृतः ॥’ आ स्मृतिओञ्चै नार-
शब्दवाच्य जणोनी आश्रय करी रडेवा ३प गुणुयोगने लीधे
अथवा ‘नारायणाय विद्महे’ ‘नारायणः परंब्रह्म’ ‘एको ह वै नारायणः’
अथ दिव्यो देव एको नारायणः’ धर्त्यादि श्रुतिओञ्चै प्रत्येक
शाभाभां परवस्तुना अन्य भव ब्रह्मादि थकी व्यावृत्ति करनारा
असाधारणु सार्थक नारायणु नामथी ‘यच्च किञ्च जगत्सिन् दृश्यते
श्रूयतेऽपि वा । अन्तर्बहिश्च तत्सर्वं व्याप्य नारायणः स्थितः’ आ
श्रुत्युक्त निरुक्तिने अनुसारे नारशब्दवाच्य चेतनाचेतनात्मक
समस्त जगतभां अहर अहार व्यापि रडेवा ३प गुणुयोगने
लीधे निर्पणु करेखाने भजे छे. तथा ‘ईशावास्यमिदं सर्वं’ ‘सर्व-
भूताधिवासः’ ‘सर्वत्रासौ समस्तं च वसत्यत्रेति वै यतः । ततः स
वासुदेवेति विद्वद्भिः परिपच्यते ॥’ ‘सर्वाणि तत्र भूतानि वसन्ति
परमात्मनि । भूतेषु च स सर्वात्मा वासुदेवस्ततः स्मृतः ॥’ आ
श्रुति स्मृतिओञ्चै सूत्रभां भ्रुगणुओनी पेठे सर्व चेतनाचेतना-
त्मक जगतनो पोताविधे वास तेमज सर्व जगतभां पोतानो
वास होवा ३प गुणुयोगने लीधे वासुदेव सार्थक नामथी निर्पणु
करेखाने भजे छे ॥११॥

યં કેચિદાહુઃ પરમાત્મસંજ્ઞં કેચિત્પરંબ્રહ્મ
પરાત્પરં ચ । બ્રહ્મેતિ કેચિદ્બ્રહ્મવન્તમેકે
વિષ્ણું ચ ભક્તાઃ પરમેશ્વરં ચ ॥૧૨॥

વળી કેવા શ્રીકૃષ્ણુ? તો જેમને કેટલાક ભક્તો 'પતિં વિશ્વસ્ય આત્મેશ્વરં' 'શાસ્ત્રા જનાનાં સર્વાત્મા' 'ન તત્સમશ્ચામ્યધિકશ્ચ દૃશ્યતે' 'તસ્માદ્વાન્યં ન પરઃ કિંચ્ચ નાસ' 'યસ્માત્પરં નાપરમસિ કિંચિત્' 'ન દૈવં કેશવાત્પરમ્' 'મત્તઃ પરતરં નાન્યત્કિંચિદસિ ધનજ્ઞય' 'પરઃ પરાણાં પરમઃ પરમાત્મા' 'પરમાત્મા ચ સર્વેપામાધારઃ' 'અહમાત્મા-ત્મનાં ધાતઃ' 'આત્માનમન્તર્હંદિ સન્તમાત્મનામ્' 'ઉત્તમઃ પુરુષસ્ત્વન્યઃ પરમાત્મેત્યુદાહૃતઃ' ઇત્યાદિ શ્રુતિ સ્મૃતિઓને અનુસારે સર્વ ભૂતો જેને લીધે આત્મવાન છે અને જે પોતે બીજા કોઈને પણ લીધે આત્મવાન નથી, માટે જેને કોઈ પર નહિ હોવાથી પરમાત્મા નામથી તથા જે સર્વથી પરમ (ઉત્કૃષ્ટ) આત્મા (અનન્યેશ્વર) હોવાથી પરમાત્મા નામથી કહે છે.

જેમને કેટલાક ભક્તો 'મહા વા હૃદમેવામ્ર આસીત્' 'સર્વં સ્તલ્વિદં મહા' 'ગૃહસ્વાદ્ ગૃહ્ણત્વાચ મહ્નેતિ પરિકીર્ત્યંતે' 'વેદે મૂરિપ્રયોગાથ ગુણયોગાથ શાક્તિણિ । તસ્મિન્નેય મહાનાન્દો મુલ્યવૃત્તો મહામુને ! ॥' ઇત્યાદિ શ્રુતિ સ્મૃતિને અનુસારે જે કલ્યાણમય સ્વરૂપ રૂપ ગુણુ વિભૂતિ વિગેરેએ કરીને સર્વની અપેક્ષાએ નિરવધિક્ક મોટારૂપ અને ભક્તોત્તમોને સાધર્મ્યયોગથી મોટાપણું કરી આપવારૂપ ગુણુયોગને લીધે બ્રહ્મ નામથી કહે છે.

જેમને કેટલાક ભક્તો 'નારાયણઃ પરંમહા' 'અક્ષરાત્પરતઃ પરઃ' 'પરંમહા પરંધામ' 'શ્રુત્વા કૃષ્ણં પરંમહા' 'મત્તઃ પરતરં નાન્યત્' ઇત્યાદિ શ્રુતિ સ્મૃતિઓને અનુસારે, અર્વાચીન બ્રહ્મશબ્દવાચ્ય અક્ષરાદિ સર્વની અપેક્ષાએ સ્વરૂપ સ્વભાવાદિકે કરીને પરમો-ત્કૃષ્ટ હોવારૂપ ગુણુયોગને લીધે પરંબ્રહ્મ શબ્દથી કહે છે.

જેમને કેટલાક ભક્તો 'પરાત્પરં વન્માહતો મહાન્તમ્' 'પરાત્પરં પુરુષ-

मुपैति दिव्यम्' 'न खरसमोऽस्त्यभ्यधिकः कुतोऽन्यः' 'न परं पुण्डरीका-
क्षात् दृश्यते भरतर्षभ !' ध्यादि श्रुति स्मृतिभ्योने अनुसारे निरुपा-
धिक सर्वोपरी होवाइप गुणुयोगने लीधे परत्पर शब्दथी कहेछे.

जेभने डेटलाक भक्तो 'ज्ञानशक्तिबलैश्वर्यवीर्यतेजांस्यशेषतः ।
भगवच्छब्दवाच्यानि विना हेयैर्गुणादिभिः ॥ ऐश्वर्यस्य समप्रस्य धीर्यस्य
यशसः श्रियः । ज्ञानवैराग्ययोश्चैव पण्णां मम इतीरणा ॥' ध्यादि
शास्त्रवचनोने अनुसारे, समस्तदोषविरोधी कल्याणुशुशुसंपन्न
स्वइप होवाने लीधे परम पून्य होवाइप गुणुयोगने लीधे भग-
वान् शब्दथी कहेछे.

जेभने डेटलाक भक्तो 'विवेश भूतानि चराचराणि' 'तच्छुद्धा तदे-
वानुप्राविशत्' 'ध्रुवमचलममृतं विष्णुसंज्ञं सर्वाधारं धाम' 'विष्णु-
नामा स वेदेषु वेदान्तेषु च गीयते' 'नहि विष्णुसमा काचिद्वितरन्या
विधीयते' 'विष्णोः सकाशादुद्भूतं जगत्तत्रैव च स्थितम् । स्थितिसंय-
मकर्ताऽसौ जगतोऽस्य जगच्च सः' 'व्याप्य सर्वानिमान् लोकान् स्थितः
सर्वत्र केशवः । ततश्च विष्णुनामासि विशेषातोः प्रवेशनात् ॥' 'न
तदस्ति विना यत्स्थान्मया भूतं चराचरम्' 'यस्माद्विष्टमिदं सर्वं तस्य
शक्त्या महात्मनः । तस्मात्स प्रोच्यते विष्णुर्विशेषातोः प्रवेशनात् ॥'
'विष्णुः स्यादविनाभावाद् व्याप्यव्यापकभावतः' ध्यादि श्रुति स्मृति
निरुक्तिने अनुसारे पोतानी निवृत्तिभूत समस्त विश्वभां स्वइ-
पादिके करीने व्यापीने रहेवाइप गुणुयोगने लीधे सार्थक विष्णु-
नामथी कहे छे.

जेभने डेटलाक भक्तो 'एष सर्वेश्वर एष भूताधिपतिः' 'स वा अय-
मात्मा सर्वेषां भूतानामधिपतिः सर्वेषां भूतानां राजा' 'परमात्मा च
सर्वेषामाधारः परमेश्वरः' 'समस्तशक्तिः परमेश्वराख्यः' 'गृहीतमूर्तित्रय
इंश्वरेश्वरः' ध्यादि श्रुति स्मृतिभ्योने अनुसारे सर्व अवस्थाभां
अद्भु मुक्त नित्यादि समस्त वस्तुभ्योनी यथोचित व्यवस्था कर-
वाइप गुणुयोगने लीधे सार्थक परमेश्वर नामथी कहेछे. आ रीते
भक्तजनो जेभने दिव्य गुणानुगुणु अनेक नामोथी भजेछे॥१२॥

કન્દર્પસાહસ્રમનોહરાઙ્ગં સદાકિશોરં કરુ-
ણાનિધાનમ્ । અતિપ્રશાન્તાકૃતિદર્શનીયં
ક્ષરાક્ષરેભ્યશ્ચ પરં સ્વતન્ત્રમ્ ॥૧૩॥

વળી કેવા શ્રીકૃષ્ણ ? તો એક કામદેવ નહિ પણ હૃદય કામ-
દેવોના મનને હરનારા કરચરણાદિ દિવ્ય શરીરાવયવો જેમના છે,
અતિપ્રશાંત આકૃતિ હોવાથી સર્વ કોઈએ દર્શન કરવાયોગ્ય, સદાય
કિશોરવયમાં વર્તતા, આશ્રિતો ઉપર કર્ણુના નિધિરૂપ, 'દ્વાવિમૌ
પુરુષૌ લોકે ક્ષરશ્ચાક્ષર एव च । ક્ષરઃ સર્વાણિ ભૂતાનિ કૃદસ્થોઽક્ષર
ઉચ્યતે ।' આ ગીતાવચનથી કહેલા ક્ષરાક્ષર-બંધુ મુક્ત પુરુષો
થઈ સ્વરૂપ રૂપ ગુણ વિભૂતિએ કરીને પર-અતિવિલક્ષણ અને
સ્વતંત્ર-કાળમાયા પુરુષ આદિક કોઈને પણ અધીન નહિ હોવાથી
અનન્યાધીન છે ॥૧૩॥

નૈકાણ્ડસર્ગસ્થિતિનાશલીલાવિધાયકા-
પાઙ્ગનિરીક્ષણં ચ । અનેકકોટ્યણ્ડમહા-
ધિરાજં વિશ્વૈકવન્દ્યં નટવર્યવેપમ્ ॥૧૪॥

વળી કેવા શ્રીકૃષ્ણ ? તો અસંખ્ય બ્રહ્માણ્ડોની ઉત્પત્તિ સ્થિતિ
નાશરૂપ લીલાને કરનાર જેમનું વક્રભૂકુટીથી નિરીક્ષણ છે. એટલે
જેમના વક્રભૂકુટીના એક વિલાસમાત્રથી અનંત બ્રહ્માંડોની ઉત્પત્તિ
સ્થિતિ સંહારરૂપ લીલાઓ થયા કરે છે. વળી અનેક કોટી બ્રહ્માં-
ડોના મહાઅધિરાજ, માટેજ સમગ્ર વિશ્વે વંદન કરવા યોગ્ય
અને નટવરના જેવો રમણીય વેપ જેમનો છે ॥૧૪॥

અનર્ઘ્યદિવ્યોત્તમપીતવાસસમનેકસદ્રલ-
વિભૂષણાલ્લભ્યમ્ । નવીનજીમૂતસમાન-
વર્ણં કર્ણોલ્લસત્સન્મકરામકુણ્ડલમ્ ॥૧૫॥

વળી કેવા ? તો અમૂલ્ય દિવ્ય ઉત્તમ પીતાંબરને ધારી રહેલા,
અનેક રત્નગરિત દિવ્ય કટકાદિ આભૂષણોને ધારી રહેલા, કાનમાં

ઉન્નત્વળ મકરાકાર સુંદર કુંડળોને ધારી રહેલા અને નવીન મેઘ-
સમાન શ્યામ શરીરવર્ણુ જેમનો છે ॥૧૫॥

નિજાઙ્ગનિર્યત્સિતભૂરિતેજશ્ચયાવૃત્તવા-
ત્સિતવર્ણમુક્તમ્ । સદ્રલસારોહ્વલસત્કિ-
રીટં શરત્સરોજચ્છદચારુનેત્રમ્ ॥૧૬॥

વળી કેવા ? તો પોતાના ચરણાદિ અંગો થકી નીકળતું જે
શ્વેત સમધિક તેજ તેના સમૂહથી શ્યામ વર્ણુ આચ્છાદિત થતો
હોવાથી શુકલવર્ણુપણે પણ 'શ્યામં ચ શુક્લં બહુરૂપમેકમ્' 'સિતા-
સિતં ચેશ્વરમીશ્વરાણામ્' 'વૈકુણ્ઠઃ પુરુષોડનન્તઃ શુક્લઃ કૃષ્ણઃ સનાતનઃ'
ઈત્યાદિ પુરાણુવચનોએ વર્ણુવેલા, શોભન ઉત્તમ રત્નોએ જડિત
હોવાથી બહુ ઉન્નત્વળ શોભાયમાન મુકુટને મસ્તકે ધારી રહેલા
અને શરદ્ ઋતુના ક્રમણનાં જે પત્ર તે સરખાં સુંદર શાંત વિશાળ
દીર્ઘ નેત્ર જેમનાં છે ॥૧૬॥

સુગન્ધિસચ્ચન્દનચર્ચિતાઙ્ગં શ્રીવત્સલક્ષ્મા-
ક્લિતહૃત્કપાટમ્ । નિનાદયન્તં મધુરં ચ વેણું
કૃત્વા મુખાગ્રેઽમ્બુજચારુદોમ્બ્યામ્ ॥૧૭॥

વળી કેવા ? તો જેમના અંગોમાં સુગંધવાળું શોભન ચંદન
ચર્ચેલું છે, જેમનું હૃદય શ્રીવત્સના ચિહ્નથી ચિહ્નિત અને કપાટ
જેવું બહુ વિશાળ છે અને જે ક્રમણ જેવા સુંદર ક્રમણ હાથવડે
વેણુને મુખના અગ્રભાગમાં કરીને મધુરસ્વરે વળવનારા છે ॥૧૭॥

જયાસુશીલાલલિતામુખાનાં વૃન્દૈઃ સસ્વીનાં
સહ રાઘયા ચ । સમર્ચ્યમાનં રમયા ચ મા-
માકલિન્દજાજામ્બવન્તીમુખાનામ્ ॥૧૮॥

વળી કેવા ? તો જે જ્યા સુશીલા લલિતા આદિક અનેક
સખીઓનો વૃંદોથી વિરાએલાં સધિકાણ અને સત્યભામા કાલિદી

નંબ્રવતી આદિકનાં વૃંદોથી વીંટાએલાં લક્ષ્મીશ્રીએ ચંદન પુષ્પાદિ ઉપચારોવડે સમર્થન કરેલા છે ॥૧૮॥

ધર્મેણ વેદૈરશિલૈર્ભગૈશ્ચ જ્ઞાનાદિભિઃ સંયતપાણિયુગ્મૈઃ ।
નિપેવ્યમાણં ચ સુદર્શનાદૈર્નિજાયુધૈર્મૂર્તિધરૈરનેકૈઃ ॥૧૯॥

વળી કેવા ? તો જે એ હાથ બેડી રહેલા મૂર્તિમાન ધર્મદેવ, એ હાથ બેડી રહેલા મૂર્તિમાન ચાર વેદો તથા તેવા છ જ્ઞાનાદિ ભગો (ઐશ્વર્યો) અને અનેક સુદર્શનાદિક પોતાનાં આયુધોએ યથોચિત સેવન કરાતા છે ॥૧૯॥

મસારમાણિક્યસુવર્ણવર્ણૈઃ સિતૈશ્ચ કૈશ્ચિન્નિજપાર્પદાટ્યૈઃ ।
ઉપાશ્રિતં ચક્રગદાજશહ્ણલસદ્ભુજૈર્નન્દસુનન્દમુખ્યૈઃ ॥૨૦॥

વળી કેવા ? તો કેટલાક ઈન્દ્રનીલમણિના જેવા વર્ણુવાળા તો કેટલાક રક્તમણિના જેવા વર્ણુવાળા તો કેટલાક સુવર્ણુના જેવા વર્ણુવાળા તો કેટલાક શ્વેતવર્ણુવાળા અને સંખ ચક્ર ગદા પદ્મથી શોભાયમાન હાથવાળા એવા નંદ સુનંદાદિ અગ્રેસર પોતાના પાર્ષદોએ યથાસમય જે સેવન કરેલા છે ॥૨૦॥

શ્રીદામમુખ્યૈરથ ગોપવેપૈર્મકત્યાવનપ્રૈદ્વિ-
મુજૈરનેકૈઃ । ઉપાસ્યમાનં ગરુડેન વાગ્ર-
તો વિભૂતિભિશ્ચાષ્ટભિરાનતાભિઃ ॥૨૧॥

વળી કેવા ? તો ગોપવેપને ધારી રહેલા, વિનયથી બહુ નમ્ર, દ્વિબુજ અને અનેક એવા શ્રીદામપ્રમુખ પાર્ષદોએ તથા આગળ હાજર રહેલા ગરુડશ્રી તથા વિનયવિનમ્ર અભિમાદિ અષ્ટ સિદ્ધિઓએ યથાસમય પ્રેમભરથી જે ઉપાસન કરાય છે ॥૨૧॥

મૂર્ત્યાં ચ શાન્ત્યા દયયા ચ સેવિતં પુષ્પા ચ
તુષ્પા હથ મેઘયા ચ । શ્રદ્ધાક્રિયાચ્યુન્નતિમિશ્વ
મૈત્ર્યા તથા તિતિક્ષાસ્મૃતિયુદ્ધિમિશ્વ ॥૨૨॥

વળી કેવા શ્રીકૃષ્ણુ? તો મૂર્તિ શાંતિ દયા પુષ્ટિ તુષ્ટિ મેધા
શ્રદ્ધા ક્રિયા હી ઉત્તતિ મૈત્રી તિતિક્ષા સ્મૃતિ યુદ્ધિ, ઇત્યાદિ ગુણ-
શક્તિઓએ જે સેવન કરેલા છે ॥૨૨॥

દૃષ્ટા તમત્યદ્ભુતદિવ્યમૂર્તિં તદ્રૂપસૌરમ્યહતા-
સ્વિલેન્દ્રિયઃ । આનન્દવારિપ્રતિરુદ્ધદષ્ટિઃ
પ્રેમ્ણોર્ધ્વરોમા સુખસમ્મૃતોઽમૃત્ ॥૨૩॥

અતિ અદ્ભુત દિવ્ય મૂર્તિ જેમની છે એવા ઉક્ત વિશેષણુ-
શિષ્ટ ભગવાન્ શ્રીકૃષ્ણુનાં દર્શન કરીને, તેમના દિવ્ય રૂપથી તથા
સૌરભથી જેની સમગ્ર ઇન્દ્રિયવૃત્તિઓ ખેંચાઈ ગઈ છે અને જેની
દષ્ટિ આનંદનાં અશ્રુઓથી રોકાઈ ગઈ છે અને પ્રેમભરને લીધે
જેના શરીરનાં રોમ પણ ઉભાં થઈ ગયાં છે એવા નારદમુનિ
મુખસાગરમાં સંમગ્ન થઈ ગયા ॥૨૩॥

દળ્લવત્તં નમસ્કૃત્ય નારદઃ પ્રેમવિહ્વલઃ ।

વદ્ધાહ્નલિપુટં તસ્યૌ વીક્ષમાણસ્તદાનનમ્ ॥૨૪॥

પ્રેમવેગથી અતિવિહ્વળ થએલા નારદજી ભગવાન્ શ્રીકૃષ્ણુને
દંડવત્ પ્રણામ કરીને, એ હાથ જેડીને તેમના મુખારવિંદને
નિહાળતા થકા ઉભા રહ્યા ॥૨૪॥

તં માનયામાસ હરિઃ પૃષ્ઠા સ્વાગતમાદરાત્ ।

મક્તમેકાન્તિકં સ્વસ્ય સ્વેનૈવ ચ દિદ્દક્ષિતમ્ ॥૨૫॥

અક્ષરધામાધિપતિ ભગવાન્ શ્રીહરિએ પોતેજ જેવા ઇચ્છેલા
એવા પોતાના એકાંતિક ભક્ત નારદમુનિને અતિ આદરથી સ્વાગત
(તમો સુખેથી આવ્યા? માર્ગમાં કાંઈ દુઃખતો પડ્યું નથી? એવું
કુશળ) પુછીને બહુ સત્કાર કર્યો ॥૨૫॥

મગવદ્વાક્યપીયૂપાસ્વાદપ્રાપ્તાત્મસંસ્મૃતિઃ ।

તદર્શનમહાનન્દો ભક્ત્યા તુષ્ટાવ તં મુનિઃ ॥૨૬॥

ભગવાનના સ્વાગતપ્રશ્નરૂપ વચનામૃતના સાદર શ્રવણરૂપ આસ્વાદથી પોતાની સારી સ્મૃતિને પામેલા અને દિવ્યમૂર્તિ ભગવાનનાં સાક્ષાત્ દર્શન થવાથી મહા આનંદને પામેલા નારદ-મુનિ ભગવાનની ભક્તિથી આગળ કહેશે એવા પ્રકારે સ્તુતિ કરવા લાગ્યા ॥૨૬॥

નારદ ઉવાચ-

જય શ્રીકૃષ્ણ ! મગવન્નારાયણ ! જગત્પ્રમો ! ।

વાસુદેવાશિલાવાસ ! સદૈકાન્તિકવહ્નમ ! ॥૨૭॥

તે સ્તુતિને ૧૧ શ્લોકથી કહે છે-હું શ્રીકૃષ્ણ !- તમો 'સૈવા જ્ઞાનન્દસ્ય મીમાંસા ભવતિ' 'જ્ઞાનન્દમયોઽમ્યાસાત્' 'કૃષિર્મૂ-વાચકઃ શબ્દો ણશ્ચ નિર્વૃત્તિવાચકઃ । વિષ્ણુસન્દ્યાવયોગાચ્ચ કૃષ્ણો ભવતિ શાશ્વતઃ' 'પૂકાન્તલીલાસતો નિર્વૃત્તઃ કૃષ્ણ ડચ્યતે' આ શ્રુતિ સૂત્ર નિરક્તિવચનને અનુસારે નિરવધિક આનંદના નિધિ હોવાથી સાર્થક કૃષ્ણ નામથી કહ્યા છે. વળી 'કૃષ્ણો વર્ણશ્ચ મે યસ્માત્તેન કૃષ્ણોઽહ-મર્જન' 'અપ્રાકૃતાતિરચિરમેચકઃ કૃષ્ણ ફરિતઃ' આ સ્મૃતિ નિર-ક્તિને અનુસારે અતિરમણીય મેઘસ્થામ અપ્રાકૃત દિવ્ય તનુવાળા હોવાથી કૃષ્ણનામથી કહ્યા છે. આવા તમો શ્રી-લક્ષ્મીએ વિશિષ્ટ હોવાથી અથવા દિવ્ય વિગ્રહમાં નિરતિરાય દીપ્તિ હોવાથી શ્રીકૃષ્ણનામથી સાસ્ત્રોએ નિરૂપણ કર્યાં છે. હું ભગવન્ !-તમો જ્ઞાન શક્તિ યજ્ઞ ઐશ્વર્ય વીર્ય તેજ, આ છ ભગશબ્દવાચ્ય ઐશ્વર્ય સંપન્ન હોવાથી ભગવાન શબ્દથી સાસ્ત્રોએ પ્રતિપાદન કરેલા છે. હું નારાયણ !-જ્યોત્સ્નાત્મક સમસ્ત જગતમાં અંદર બહાર વ્યાપીને રહેલા હોવાથી અસાધારણ નારાયણનામથી સાસ્ત્રોએ તમોને વર્ણવ્યા છે. હું જગત્પતે !-તમો સમસ્ત જગતના નિરૂ-પાધિક સ્વામી હોવાથી આ પ્રકારે પ્રતિપાદન કરાયેલા છે. હું વાસુદેવ !-તમો સમસ્ત જગતમાં વસી રહ્યા છો અને સમસ્ત જગત તમને વિરે વસી રહ્યું છે માટે વાસુદેવ નામથી સાસ્ત્રોએ નિરૂપણ કરેલા છે. હું અભિજાવાસ !-તમો સર્વના અંતર્યામી

હોવાથી આરીતે નિરૂપણ કરેલા છે. હે સદૈકાંતિકવદ્ધભ !-‘પ્રિયો
 હિ જ્ઞાનિનોડલ્યર્થમહં સ ચ મમ પ્રિયઃ’ ‘જ્ઞાતી ત્યાસ્મૈવ મે મતઃ’ આ
 ગીતાવચનને અનુસારે, એકાંતિક ભક્તોને તમો સદાકાળ બહુજ
 વહાલા છે અને તમોને એકાંતિક ભક્તો સદાકાળ બહુજ
 વહાલા છે. આવા હે શ્રીકૃષ્ણ ! તમો જ્યકારી પ્રવર્તો ॥૨૭॥

અત્યાશ્ચર્યાર્ચનીયાદ્ધે ! રાધિકાકમલાદિભિઃ ।

ત્વમેવાત્યન્તિકં શ્રેયોડમીપ્સતાં પરમા ગતિઃ ॥૨૮॥

૨મા રાધા આદિક શક્તિઓએ અત્યાશ્ચર્યપૂર્વક અર્ચનીય ચર-
 ણુરવિદ જેમનાં છે એવા આપ એકજ આત્યંતિક કલ્યાણને
 પામવા ઈચ્છતા જતોને પરમા ગતિ-પરમ ઉપાય અને પરમ
 પ્રાપ્ય છે. તમારા થકી પર કોઈ ઉપાય નથી તેમ પર પ્રાપ્ય
 નથી. આ અર્થે ‘અમૃતસ્યૈવ સેતુઃ’ ‘યમેવૈવ વૃણુતે તેન લભ્યઃ’
 ‘મુલ્યોડયં સર્વસિદ્ધિકૃત્’ ‘મુક્તાનાં પરમા ગતિઃ’ ઇત્યાદિ શ્રુતિસ્મૃતિ-
 ઓએ સમર્થન કર્યો છે ॥૨૮॥

નિત્યાનામાત્મનાં નિત્ય આત્મા ચેતનચેતનઃ ।

ક્ષરાક્ષરેભ્યશ્ચ પરસ્ત્વં બ્રહ્મ પરમં હરે ! ॥૨૯॥

હે હરે !-(‘હરિર્હરતિ પાપાનિ દુષ્ટચિત્તૈરપિ સ્મૃતઃ’ ‘હરામ્બઘં હિ
 સર્વૃણાં’ ‘હરણાલ્સર્વદુઃખાનાં હરિરિત્યભિઘીયતે’ આ સ્મૃતિ નિરૂ-
 ક્તિને અનુસારે, સ્મરણુમાત્રથી સ્વભક્તોના દુઃખ દુરિતને નાશ
 કરનારા હોવાથી સાર્થક હરિ નામથી તમો કહેવાઓ છો.) તમો
 ‘નિત્યો નિત્યાનાં ચેતનશ્ચેતનાનામેકો બહૂનાં યો વિદધાતિ કામાન્’
 ‘યસ્માત્મા શરીરં’ આ શ્રુતિએ નિત્ય બહુ ચેતન આત્માઓના
 ક્ષણપ્રદાતા નિત્ય એક ચેતન આત્માપણે પ્રતિપાદન કરેલા છે.
 ક્ષરાક્ષર-બદ્ધમુક્ત પુરૂષો થકી પર-શ્રેષ્ઠ પરમ બ્રહ્મ પરમાત્મા
 જે કહ્યા છે તે તમોજ છે. તમારા થકી પર કોઈ નથી ॥૨૯॥

યથા વિશુદ્ધિઃ સિદ્ધિશ્ચ ભક્ત્યા પરમયા તવ ।

તથા ન સ્યાન્નૃણામન્યૈઃ સાધનૈસ્તપઆદિભિઃ ॥૩૦॥

હે ભગવન્ ! મુમુક્ષુ જનોને તમારિ ભક્તિથી જેવી અંતઃ-
કરણશુદ્ધિ અને તે દ્વારા આત્યંતિક શ્રેયઃસિદ્ધિ થાય છે તેવી તપ
દાન યજ્ઞાદિક અન્ય સાધનોએ કરીને થતી નથી. તમારી ભક્તિનો
જ ભારે ઉત્કર્ષ છે ॥૩૦॥

त्वदङ्घ्रिदिव्यज्योत्स्नैका मुमुक्षूणां हृदि स्थितम् ।

महत्सन्तमसं हर्तुं सद्यः शक्ताऽस्ति सत्पते ! ॥३१॥

હે સત્પતે ! એક આપના ચરણારવિંદની દિવ્ય જ્યોત્સ્નાજ
(કાંતિ) મુમુક્ષુઓના હૃદયમાં રહેલા અનાદિ અજ્ઞાનરૂપ મહાગાઠ
અંધકારને તત્કાળ નાશ કરવા સમર્થ થાય છે. આપના ચરણ
કમળની કાંતિનો મહિમા અનવધિ છે ॥૩૧॥

सर्वैर्वेदैस्त्वमेवेज्य उपास्यो ज्ञेय एव च ।

निरूपितोऽसि भगवन् ! सर्वकारणकारणम् ॥३२॥

હે ભગવન્ ! સર્વ વેદોએ સર્વકારણકારણ તમોજ પૂજ્ય
તમોજ ઉપાસ્ય અને તમોજ જ્ઞાતવ્ય છો એમ નિરૂપણ કર્યું છે.
આ અર્થ 'સર્વે વેદા યત્પદમામનન્તિ' વેદૈશ્ચ સર્વૈરહમેવ વેદઃ'
'ત્વમસ્ય પૂજ્યશ્ચ' ઇત્યાદિ શ્રુતિ સ્મૃતિએ કહ્યો છે ॥૩૨॥

एकैकस्मिन् रोमकूपे यत्तवास्ति सितं महः ।

शान्तमानन्दरूपं च तत्कोटीन्दुप्रभाधिकम् ॥३३॥

असिस्त्वमक्षरे धाम्नि निर्गुणेऽमृतसंज्ञिके ।

महःपुंजे सदैवास्से निर्गुणः पुरुषोत्तमः ॥३४॥

હે ભગવન્ ! તમારા એક એક રોમછિદ્રમાં જે શ્વેત શાંત
આનંદરૂપ તેજ છે તે કોટી ચદ્રમાની પ્રભા થકી અતિ-
અધિક છે. તેજઃપુંજરૂપ અમૃતસંસિત ગુણાતીત આ અક્ષરધા-
મમાં નિર્ગુણ-પ્રાકૃતગુણલેશે રહિત પુરુષોત્તમ તમો સદૈવ સંસ-
જમાન છો ॥૩૩-૩૪॥

ब्रह्माण्डभयदात्कालान्मायायाश्च महाभयात् ।

मुक्ता भक्ता भवन्त्येव त्वदीयोपासनावलात् ॥३५॥

હે હરે ! તમારી ઉપાસનાના બળે કરીનેજ તમારા ભક્તો આખા બ્રહ્માંડને ભય ઉપજવનારા કાળથકી અને માયાના મહાભયથકી મુક્તો થઈ જાય છે. કાળમાયાના મહાભયના નિવારણમાં તમારી ઉપાસનાનું બળજ બહુ ઉપયોગી છે ॥૩૫॥

तं त्वामहमुपेतोऽसि शरणं जगदीश्वरम् ।

सर्वात्मानं विभुं ब्रह्म महापुरुषमच्युतम् ॥૩૬॥

આવા મહામહિમાશાળી, જગદીશ્વર, સર્વાત્મા, વિભુ-સર્વ-વ્યાપક, મહાપુરુષ, અચ્યુત પરંબ્રહ્મ પરમાત્મા એવા તમો તે તમારા શરણને હું પામ્યો છું ॥૩૬॥

यथा त्वचरणाम्भोजे भक्तिर्मे निश्चला सदा ।

भवेत्तथैव देवेश ! कर्तुमर्हस्यनुग्रहम् ॥૩૭॥

હે દેવેશ ! જે રીતે મારે તમારા ચરણારવિંદમાં ભક્તિ નિશ્ચળ થાય તે રીતનોજ અનુગ્રહ મારી ઉપર કરવાને યોગ્ય છો. હું નિશ્ચળ ભક્તિથકી બીજું કાંઈ પણ તમારા થકી પામવા ઇચ્છતો નથી ॥૩૭॥

स्कन्द उवाच-

इत्थं देवर्षिणा भक्त्या संस्तुतः परमेश्वरः ।

तमाहानन्दयन्वाचा सुधासम्मितया मुनिम् ॥૩૮॥

इति श्रीस्कन्दपुराणे विष्णुखण्डे श्रीवासुदेवમાહાત્મ્યે

શ્રીવાસુદેવદર્શનનામા સપ્તદશોઽધ્યાયઃ ॥૧૭॥

કાર્તિક સ્વામી કહે છે—હે સાવણિ મુને ! આ રીતે દેવર્ષિ નારદજીએ ભક્તિથી સ્તુતિ કરેલા પરમેશ્વર શ્રીકૃષ્ણ, અમૃતતુલ્ય મધુર વાણીવડે નારદમુનિને આનંદ ઉપજવતાયકા બોલ્યા ॥૩૮॥

ઇતિ શ્રીસ્કંદપુરાણે વિષ્ણુખંડે વાસુદેવમાહાત્મ્યે શ્રીવાસુ-

દેવદર્શનનામા સપ્તદશોઽધ્યાયઃ ॥૧૭॥

શ્રીભગવાનુવાચ—

દર્શનં મમ યજ્ઞાતં તવ તત્તુ મહામુને ! ।

નિત્યૈકાન્તિકમક્ત્તવાન્નિર્દમ્ભત્વાન્મદિચ્છયા ॥૧॥

અધ્યાય ૧૮ મો

શ્રીભગવાન કહે છે—હે મહામુને ! તમને માફ જે દર્શન થયું તેતો મારેવિષે તમારે આત્યંતિકી એકાંતિકી ભક્તિ છે અને તે ભક્તિપણુ નિર્દભ છે માટે મારી ઇચ્છાથી થયું છે. જેને એકાંતિકી આત્યંતિકી નિર્દભ ભક્તિ હોય તેનેજ માફ દર્શન થાય છે. આ અર્થે ‘મક્ત્તયા ત્વનન્યયા શક્ય અહમેવંવિધોઽર્જુન ! । જ્ઞાતું દ્રષ્ટું ચ તત્ત્વેન પ્રવેષ્ટું ચ પરંતપ ॥’ ‘મક્ત્તયા લમ્યસ્ત્વનન્યયા’ ‘તેપાં જ્ઞાની નિત્યયુક્ત એકમક્ત્તિર્વિંશિપ્યતે’ ‘મયિ જ્ઞાનન્યયોગેન મક્ત્તિરવ્યભિચારિણી’ ‘માં ચ યોઽવ્યભિચારેણ મક્ત્તિયોગેન સેવતે’ ઇત્યાદિ વાક્યથી ગીતામાં કહ્યો છે ॥૧॥

અહિંસા વ્રહ્મચર્યં ચ ત્વયિ નિત્યં ચ દ્વયમ્ ।

સ્વધર્મોપશમૌ ચૈવ વૈરાગ્યં ચાત્મવેદનમ્ ॥૨॥

સત્સંજ્ઞોઽષ્ટાઙ્ગયોગશ્ચ સર્વથેન્દ્રિયનિગ્રહઃ ।

મુન્યન્નવૃત્તિશ્ચ તપઃ સર્વવ્યસનહીનતા ॥૩॥

મદેકાન્તિકમક્ત્તિશ્ચ માહાત્મ્યજ્ઞાનપૂર્વિકા ।

વર્તતે તેન મામત્ર પદ્યસિ ત્વં હિ સુવ્રત ! ॥૪॥

અતિ દુર્લભ એવા પણ પોતાના દર્શનની પ્રાપ્તિમાં અવિકાર-સપત્તિને ત્રણ શ્લોકથી કહે છે—હે મુને ! તમારે વિષે મન વાણી કાયથી કોઈપણ પ્રાણિની હિંસા નહિ કરવાપ અહિંસાધર્મ નિરંતર

૧ આ અધ્યાયમાં બ્રહ્માપ્રથે વરદાનપ્રસંગથી ભગવાને પોતાના ભવિષ્ય અવતારો ચરિત્રો સાથે કહ્યા અને નારદજીને ભગવાનથી વીણાની પ્રાપ્તિ અને નારદનું પ્રન્યાગમન કહ્યું છે.

વર્તે છે. અષ્ટ પ્રકારે સ્ત્રિયોના પ્રસંગના પરિહારરૂપ બ્રહ્મચર્યવ્રત તમારે વિષે અસ્ખલિત વર્તે છે. વળી તમારે વિષે 'દામ્યત દક્ષ દયધ્વમિતિ તવેતદ્વ્રતયં શિક્ષેદ્દમં દાનં દયામિતિ' (બૃહ-અ-૭ વ્રા-૨) આ શ્રુતિએ સહેતુક નિરૂપણ કરેલા દમ દાન દયારૂપ ત્રણ દકારો નિરંતર વર્તે છે. વળી યથોચિત સ્વધર્મ, ઉપશમ, વૈરાગ્ય અને આત્મનિવેદન પણ તમારે વિષે સદાય વર્તે છે. વળી ભક્તિવર્ધક સત્સંગ, અષ્ટાંગ યોગ, સર્વ પ્રકારે ઇન્દ્રિયોનો નિગ્રહ, સ્થામો નમાર આદિક મુનિપ્રિય અન્નથી ભવિકાવૃત્તિ, તપ, સર્વ વ્યસનોએ સહિતપણું અને માહાત્મ્યજ્ઞાનપૂર્વક મારેવિષે એકાંતિકી ભક્તિ, ઇત્યાદિ મારી પ્રસન્નતાના કારણભૂત અહિંસાદિ સદ્ગુણો નિશ્ચે વર્તે છે. આ હેતુને લીધે હે સુન્નત! તમો આ ધામમાં મારાં દર્શન પામ્યા છો ॥૨-૪॥

ईदृग्लक्षणसम्पन्ना ये स्युरन्येऽपि मानवाः ।

तेऽपि मामीदृशं विप्र! पश्यन्त्येकान्तिकप्रियम् ॥५॥

હે વિપ્ર નારદ! જેમ તમને મારાં દર્શન થયાં તેમ ખીન્નને ન થાય એમ નહિ, કિંતુ ખીન્નપણુ મનુષ્યો જે પૂર્વોક્ત ભક્તિ જ્ઞાન વૈરાગ્યાદિ સદ્ગુણોએ સંપન્ન થાય તો તેપણુ મનુષ્યો સર્વ-કારણુ મારાં સાક્ષાત્ દર્શન આ ધામમાં પામે છે. કારણુ કે હું તો એકાંતિક ભક્તો જેને બહુ પ્રિય છે એવો છું. એટલે મને ભક્તિજ પ્રિય હોવાથી તે જેમાં હોય તેને મારું દર્શન થાયજ ॥૫॥

असावहमिह ब्रह्मन्नसिन्नक्षरधामनि ।

राघालक्ष्मीयुतो नित्यं वसामि खाश्रितैः सह ॥६॥

वासुदेवस्वरूपोऽहं सर्वकर्मफलप्रदः ।

अन्तर्यामितया वर्ते स्वतन्त्रः सर्वदेहिनाम् ॥७॥

હે બ્રહ્મન્! આ અક્ષર ધામમાં, તેમાંપણુ અહીં-તેના મધ્ય-વર્તી સિંહાસનમાં આ-તમારી દષ્ટિગોચર સાક્ષાત્ થએલો હું પુરુષોત્તમ રાઘાલક્ષ્મીસાથે મારા નંદ સુનંદાદિ પાર્ષદોસાથે નિરંતર

રહ્યો છું. સર્વ દેહિઓના અંતર્યામિપણે રહીને સર્વકોઈનાં કર્મોતું
 યથાકર્મ ક્ષણ આપનારો સ્વતંત્ર વાસુદેવસ્વરૂપ હુંજ વર્તું છું.
 'ય આત્માનમન્તરો યમયતિ સ ત આત્માઽન્તર્યામ્યમૃતઃ' 'યો વિદ-
 ઘાતિ કામાન્' 'હમત્તે ચ તતઃ કામાન્ મયૈવ વિહિતાન્ હિ તાન્'
 ઇત્યાદિ શ્રુતિસ્મૃતિઓમાં અંતર્યામિપણે તથા સર્વકર્મક્ષણપ્રદ-
 પણે પ્રતિપાદન કરેલો કોઈ ખીજે નહિ પણ હુંજ છું. તેમજ
 વાસુદેવસ્વરૂપથી તંત્ર શાસ્ત્રોએ વર્ણવેલોપણ ખીજે કોઈ નહિ
 પણ રાધાલક્ષ્મીવિશિષ્ટ જે હું તેજ હું છું ॥૬-૭॥

વૈકુણ્ઠાચ્યે મહદ્વાસિ લક્ષ્મ્યા સહ ચતુર્ભુજઃ ।

વસામિ નન્દગરુડમુચ્યૈઃ સાકં ચ પાર્ષદૈઃ ॥૮॥

વળી વૈકુંઠ નામના મહાધામમાં ચતુર્ભુજરૂપે લક્ષ્મીજી સાથે
 અને નંદ ગરુડ પ્રમુખ પાર્ષદો સાથે હુંજ વસું છું. અક્ષરધામી
 મારાથકી વૈકુંઠધામી જુદા નથી પણ હુંજ ત્યાં ચતુર્ભુજ ખીજ
 રૂપથી અન્યરૂપ લક્ષ્મીજી સાથે રહ્યો છું ॥૮॥

ધાસિ તેજોમયે દિવ્યે શ્વેતદ્વીપેઽન્વહં ભુવિ ।

દદામિ શ્વેતમુક્તેભ્યઃ પૃથ્વકાલં સ્વદર્શનમ્ ॥૯॥

પૃથ્વી ઉપર વર્તતા તેજેમય દિવ્ય શ્વેતદ્વીપ ધામમાં ત્યાંના
 વાસી શ્વેતમુક્તોને પ્રતિદિન પાંચ વખત (પ્રાતઃકાળ સંગવકાળ
 મધ્યાહ્નકાળ અપરાહ્નકાળ સાયંકાળ) હું મારું દર્શન આપું છું ॥૯॥

કુર્વેઽનિરુદ્ધપ્રદ્યુમ્નસઙ્કર્ષણસમાહ્વયૈઃ ।

સ્વરૂપૈર્નેકકોટ્યવ્જસર્ગસ્થિત્યપ્યયાનહમ્ ॥૧૦॥

અનિરુદ્ધ પ્રદ્યુમ્ન સંકર્ષણ સંજિત મારાં સ્વરૂપોએ કરીને વાસુ-
 દેવમૂર્તિ હું અનેક કોટી શ્રદ્ધાંશોની ઉત્પત્તિ સ્થિતિ પ્રદાયને કરું છું.
 જગત્કર્તાપણે શાસ્ત્રોએ પ્રતિપાદન કરેલા જે છે તે મારાથકી
 જુદા નથી પણ હુંજ છું. (આ અર્થે માર્કંડેય પુરાણમાં વ્યાસમુ-
 નિએ 'સ વર્ષો મગવાન્ સર્વં દ્યાવ્ય નારાયણો વિમુઃ । યતુષાં

संस्थितो ब्रह्मन् ! सगुणो निगुणस्तथा ॥ व्यूह्यात्मानं चतुर्धा च वासु-
देवादिमूर्तिभिः । सृष्ट्यादीन् प्रकरोत्येव विशुद्धात्मा जनादनः ॥' आ-
वचनथी कथो छे) ॥१०॥

सर्गारम्भे मया ब्रह्मा सृष्टो नाभिसरोरुहात् ।

तपसाराधयामास स मां यज्ञैश्च नारद ! ॥११॥

ततस्तस्मै प्रसन्नोऽहं प्रददामीप्सितान्वरान् ।

ब्रह्मन्प्राप्यसि सामर्थ्यं प्रजानां त्वं विसर्जने ॥१२॥

हे नारद ! जगतनी उत्पत्ति समये अनिश्चरूप में नाभिःकमण-
थडी ब्रह्माने उत्पन्न कथो. उत्पन्न करेला ते ब्रह्माज्ये तप अने यज्ञो-
वडे भाई आराधन कथु. ते पछी आराधनथी प्रसन्न थज्येला में
ब्रह्माने धिप्सित अनेक वरो आथ्या. केवा वरो ? तो हे ब्रह्मन् ! तभो
प्रजयोनी सृष्टि करवाभां उपयोगी सामर्थ्यने पाभशो ॥११-१२॥

आज्ञायामेव ताः सर्वास्तव स्थास्यन्ति मद्वरात् ।

वेदाश्चापि स्फुरिष्यन्ति तव बुद्धौ सनातनाः ॥१३॥

ज्ञानं च मत्स्वरूपस्य यथावत्ते भविष्यति ।

त्वया कृतां च मर्यादां नातिक्रंस्यति कश्चन ॥१४॥

येटकुंज नहि पणु में तभने आपेला वरदानथीज सभत्र ते
सनेदी प्रजयो तभारी आत्माभां वर्तशे. वणी सनातन वेदो
पणु तभारी सूक्ष्म युद्धिभां अध्ययनश्रम विनाज स्फूर्तिने पाभशे.
भारा स्वइपतुं ज्ञानपणु तभने यथार्थ थशे. तभोज्ये करेदी भया-
दाने कोधपणु उल्लंघन करी शकशे नडी ॥१३-१४॥

सुरासुरगणानां च मुनीनां च महात्मनाम् ।

त्वमेव वरदो ब्रह्मन् ! वरेप्सूनां भविष्यसि ॥१५॥

असाध्ये यत्र कार्ये च मोहमेप्यसि तत्त्वहम् ।

प्रादुर्भूय करिष्यामि स्मृतमात्रस्त्वया विधे ! ॥१६॥

વળી હે બ્રહ્મન્ ! વર પામવાને ઇચ્છતા સુરગણો, અસુરગણો અને મહાત્મા મુનિઓનેપણુ તમેજ વર આપનારા થશો. વળી હે વિદે ! તમારાથી ન સાધી શકાય એવા જે કાર્યમાં તમો મોહ પામશો તે કાર્યને તો તમોએ સંભાર્યો થકો હુંજ પ્રગટ થઇને કરીશ ॥૧૫-૧૬॥

સૃજ્યમાને ત્વયા વિશ્વે નષ્ટાં પૃથ્વીં મહાર્ણવે ।

જાનયિષ્યામિ સ્વં સ્થાનં વારાહં રૂપમાસ્થિતઃ ।

હિરણ્યાક્ષં નિહત્યૈવ દૈતેયં બલગર્વિતમ્ ॥૧૭॥

તમોએ વિશ્વની સૃષ્ટિ કરતાં, મહાસમુદ્રમાં મહાજળમાં ડુબી જવાથી નહિ દેખાતી પૃથ્વીને વારાહરૂપધારી હું બળગર્વિષ્ટ દિતિ-પુત્ર હિરણ્યાક્ષને હણીનેજ, ઉપર લાવીને જળની ઉપર સ્થાપન કરીશ (આથી વરાહ અવતાર કહ્યો) ॥૧૭॥

દિનાન્તે તવ મત્સ્યોઽહં ભૂત્વા ક્ષોણીં તરીમિવ ।

સહૌપધિં ધારયિષ્યે મન્વાદીંશ્ચ નિશાવધિ ॥ ૧૮ ॥

હે બ્રહ્મન્ ! તમારા દિવસના અંતમાં (સાયં સમયે) હું મત્સ્ય-મૂર્તિ થઇને ઓપધી સહિત પૃથ્વીને નૌકાનેજ જેમ એમ રાત્રિની અવધિ સુધી ધારણુ કરીશ અને મનુ સમ્પર્ષિ આદિકનેપણુ ધારણુ કરીશ. (આથી મત્સ્યાવતાર કહ્યો) ॥૧૮॥

સુધાયૈ મથનતામઙ્ચિ કાશ્યપાનાં નિરાશ્રયમ્ ।

મન્થાનં કૂર્મરૂપોઽહં ઘાસ્યે પૃષ્ઠે ચ મન્દરમ્ ॥ ૧૯ ॥

અમૃત પ્રાપ્તિમાટે સુરામુરો ભેગામળીને સમુદ્રનું મંથન કરવા મડ્યા ત્યારે તેમણે મંથન દડરૂપ (રવાઇઓ) કરેલા પણુ નિરાધાર મંદરાચળને હું કૂર્મરૂપને ધારીને મારા પૃષ્ઠભાગ ઉપર ધારણુ કરીશ. (આથી કૂર્માવતાર કહ્યો) ॥૧૯॥

નારસિંહં વપુઃ કૃત્વા હિરણ્યકશિપું વિદે ! ।

સુરકાર્યે હનિષ્યામિ યજ્ઞઘ્નં દિતિનન્દનમ્ ॥૨૦॥

हे विधे ! देवोना द्वाभनिवारणरूप कार्य निमित्ते तुं नृसिंह रूप धारीने, यज्ञघाती दितिपुत्र छिरण्यकशिपुने उल्लिखित. (आथी नृसिंहावतार कथो) ॥२०॥

विरोचनस्य बलवान्बलिः पुत्रो महासुरः ।

भविष्यति स शक्रं च स्वराज्याच्च्यावयिष्यति ॥२१॥

त्रैलोक्येऽपहृते तेन विमुखे च शचीपतौ ।

अदित्यां द्वादशः पुत्रः सम्भविष्यामि कश्यपात् ॥२२॥

प्रह्लादपुत्र विरोचननो महाभणवान् महादैत्य अलिनामनो पुत्र यशो. आ दैत्यराज अणी छन्दने त्रिलोकीना राजन्यथकी लक्ष करशो. अलिराज्ये त्रिलोकीनुं राजन्य छरि वेतां अने तेथी छन्द अहु उदासीनत्वावने पामतां कश्यपथकी अदितिमां पारमो पुत्र उपेन्द्रनामे तुं प्रकट थछश. अने अजे तुं तुंकडा अंगवाणो होवाथी वामन नामथी पणु विष्यात थछश. (आथी वामनावतार कथो) ॥२१-२२॥

ततो राज्यं प्रदास्यामि देवेन्द्राय दिवः पुनः ।

देवताः स्थापयिष्यामि स्वेषु स्थानेष्वहं विधे ! ॥

बलिं चैव करिष्यामि पातालतलवासिनम् ॥२३॥

हे विधे ! तुं अलिराज्यथकी स्वर्गनुं राजन्य लक्ष वेधने छन्दने इरीथी आपीश अने समग्र देवताओने पोतपोतानां स्थानोमां स्थापन करीश अने लक्ष अणिने पातालतलवासीज करीश २३

कर्दमादेवहृत्यां च भूत्वाथ कपिलाभिधः ।

प्रवर्तयिष्ये कालेन नष्टं साहस्यं विरागयुक् ॥२४॥

अनंतर कर्दमऋषिथकी तेमनी देवहृती नामनी लार्थांमां तुं कपिलनामथी प्रकट थछने काणे करीने नष्ट थअला सांभ्यस्तानने वैराग्यसहित प्रवर्तावीश (आथी कपिलावतार कथो) ॥२४॥

દત્તો ભૂત્વાઽનસૂયાયામત્રેરાન્વીક્ષિકીં તતઃ ।

પ્રહ્લાદાયોપદેક્ષ્યામિ વિદ્યાં ચ યદવે વિદે ! ॥૨૫॥

હે વિદે ! ત્યારપછી અત્રિઋષિથકી તેમની અનસૂયાનામની ભાર્યામાં હું દત્તનામથી પ્રકટ થઈને, પ્રહ્લાદજી અને યદુરાજને આન્વીક્ષિકી (આત્માસંબન્ધી) વિદ્યાને ઉપદેશ કરીશ (આથી દત્તાવતાર કહ્યો) ॥૨૫॥

મેરુદેવ્યાં સુતો નામેભૂત્વાહમૃપમ્ભો ભુવિ ।

ધર્મં પારમહંસ્યાખ્યં વર્તયિષ્યે સનાતનમ્ ॥૨૬॥

વળી હે વિદે ! નાભિરાજથકી તેમની મેરુદેવી નામની ભાર્યામાં ઋપભ નામથી પુત્રરૂપે પ્રકટ થઈને, પૃથ્વીઉપર સનાતન પારમહંસ્ય નામના ઉપશમ ધર્મને પ્રવર્તાવીશ (આથી ઋપભાવતાર કહ્યો) ॥૨૬॥

ત્રેતાયુગે ભવિષ્યામિ રામો મૃગુકુલોદ્વહઃ ।

ક્ષત્રં ચોત્સાદયિષ્યામિ મગ્નસેતુ કદધ્વગમ્ ॥૨૭॥

વળી ત્રેતાયુગમાં હું ભૃગુકુળને વહન કરનારા પરશુરામ નામે થઈશ અને ધર્મભર્યાદાને ભાગી નાખનારા, માટેજ કુત્સિત માર્ગમાં વર્તનારા ક્ષત્રિયોનો નાશ કરીશ. (આથી પરશુરામનો અવતાર કહ્યો) ॥૨૭॥

સન્ધૌ તુ સમનુપ્રાપ્તે ત્રેતાયા દ્વાપરસ્ય ચ ।

કૌસલ્યાયાં ભવિષ્યામિ રામો દશરથાદહમ્ ॥૨૮॥

સીતાભિધાના લક્ષ્મીશ્ચ ભવિત્રી જનકાત્મજા ।

ઉદ્વહિષ્યામિ તામૈશં મદ્ત્ત્વા ઘનુરહં મહત્ ॥૨૯॥

ત્રેતાયુગ અને દ્વાપર યુગનો સંધિ પ્રાપ્ત થતાં તો, હું દશરથથકી તેમની કૌસલ્યા નામની પત્નીમાં રામચંદ્રનામથી પ્રકટ થઈશ. આ અવસરે જે લક્ષ્મીજી છે તે પણ જનકરાજનાં પુત્રી સીતા નામથી પ્રગટ થશે. તે સીતાજીને હું શિવજીએ જનકરાજને

आपेला महाधनुषने लागीने परलीश (आधी सीताराभावतार कथो) ॥२८-२९॥

ततो रक्षःपतिं घोरं देवर्षिद्रोहकारिणम् ।

सीतापहारिणं सङ्घे हनिष्यामि सहानुजम् ॥३०॥

तस्य मे तु चरित्राणि वाल्मीकाद्या महर्षयः ।

तदा गास्यन्ति बहुधा यच्छ्रुतेः स्यादवक्षयः ॥३१॥

लारपथी हुं रजस्तमःप्रधान होवाथी घोर, भाटेण देवो ऋषियो विगेरेनो द्रोह करनारा अने वणी सीताणने अपहर-
नारा अेवा राक्षसराज रावणुने तेना नानाबाध कुंलकर्णु साथे
संग्राममां हलीश. ते सभये आवो हुं ते भाशं दिव्य यरित्रोने तो
वाल्मीक आदिंक महर्षियो अहु प्रकारे जान करशे. जे यरित्रोना
श्रवणुभात्रथी श्रोता जनोना पापनो नारा थर्ष जय ॥३०-३१॥

द्वापरस्य कलेश्चैव सन्धौ पर्यवसानिके ।

भूमारासुरनाशार्थं पातुं धर्मं च धार्मिकान् ।

वसुदेवान्द्रविष्यामि देवक्यां मथुरापुरि ॥३२॥

कृष्णोऽहं वासुदेवाख्यस्तथा सङ्कर्षणो बलः ।

प्रद्युम्नश्चानिरुद्धश्च भविष्यन्ति यदोः कुले ॥३३॥

वणी हे अहन्! द्वापरयुगना अने कलियुगना संधिमां, तेमां-
पणु संधिना छेला लागमांज लूमिना लारभूत अशुरांश राज-
ओना नाशभाटे तथा धर्म अने धार्मिक जनोना रक्षणु भाटे,
मथुरा पुरीमां वसुदेवथडी देवडीमां हुं प्रकट थर्षि. (आधी
कृष्णुवतार कथो) कृष्णु अेवो हुं यदुकुणमा वासुदेवनामथी
विष्यात थर्षि. तथा अणलद्रनामधारी संकर्षणु, प्रद्युम्न अने
अनिर्द्ध प्रगट थशे ॥३२-३३॥

गोपस्य वृषभानोस्तु सुता राधा भविष्यति ।

वृन्दावने तथा साकं विहरिष्यामि पद्मज ! ॥३४॥

लक्ष्मीश्च भीष्मकसुता रुक्मिण्याख्या भविष्यति ।

उद्वहिष्यामि राजन्यान् युद्धे निर्जित्य तामहम् ॥३५॥

हे धर्मन् ! रुक्मिणिकातो वृषभानु नामना गोपनी पुत्रीरूपे प्रकट थरो. हुं वृंदावनमां ते राधा साथे विहार करीश. ने लक्ष्मी छे ते रुक्मिणी नामथी भीष्मक राजनी पुत्रीपणु प्रकट थरो. ते रुक्मिणीने हुं युद्धमां क्षत्रियोने छतीने परछीश. (आ अर्थ 'राव-वत्वेऽभवत्सीता रुक्मिणी कृष्णजन्मनि' 'देवत्ये देवदेहेयं मनुष्यत्वे च मानुषी' आ वचनोथी स्पष्ट कछो छे) ॥३४-३५॥

धर्मदुहोऽसुरान् हत्वा तदाचिष्टांश्च भूपतीन् ।

धर्मं संस्थापयन्नेव करिष्ये निर्मरां भुवम् ॥३६॥

हुं भूमिद्विपर धर्मनीज स्थापना करतोथको धर्मद्रोही असुरोने अने ते असुरोणे नेमां प्रवेश कर्यो छे अेवा राजाओने छलीने भूमिने लाररहित करीश ॥३६॥

येन केनापि भावेन यस्य कस्यापि मानसम् ।

मयि संयोक्ष्यते तं तं नेष्ये ब्रह्मगतिं पराम् ॥३७॥

धर्मं भुवि स्थापयित्वा कृत्वा यदुकुलक्षयम् ।

पश्यतां सर्वदेवानामन्तर्धास्ये भुवस्ततः ॥३८॥

राग द्वेष लय आदिक ने कोछपिणु लायथी ने कोछपिणु जननं मन, भारे विपे संवन्न थरो ते ते जनने परमदयाणु हुं अछ ब्रह्मगति (भोक्ष) ने पमाडीश. भूमिमां धर्मनी स्थापना करीने अने लारभूत यादव कुणनो पणु क्षय करीने, तेपछी हुं सर्व देवताओने नेतांज भूमिथडी अंतर्धान थछ जछीश ॥३७-३८॥

कृष्णस्य मम वीर्याणि कृष्णद्वैपायनादयः ।

गास्यन्ति बहुधा ब्रह्मन्सद्यः पापहराणि हि ॥३९॥

हे धर्मन् ! कृष्णरूप हुं ते मारां पराक्रम अत्रिज आदिकने

व्यासमुनि विगेरे अनेक प्रकारे गान करशे. केवां पराक्रमचरित्र ? तो श्लेष्ठपूर्वक श्रवणु करवाभात्रथी सर्व पापने छरनाशं छे ॥३७॥

कृष्णद्वैपायनो भूत्वा पराशरमुनेः सुतः ।

शाखाविभागं वेदस्य करिष्यामि तरोरिव ॥४०॥

वणी हे ब्रह्मन् ! कृष्णद्वैपायन (व्यास) नामथी पराशरमुनिना पुत्ररूपे प्रगट थधने वृक्षनीज नैम अम वेदनी शाखाओनो विभाग करीश. अेक वेदने आर विभागवाणो करीश (आथी व्यासावतार कथो) ॥४०॥

वैदिकं विधिमाश्रित्य त्रिलोकीपरिपीडकान् ।

छलेन मोहयिष्यामि भूत्वा बुद्धोऽसुरानहम् ॥४१॥

वणी हे विधे ! तुं युद्धरूपे थधने, वैदिक विधिने आशरीने त्रिलोकीने परिपीड करनाश असुरोने छणथी मोड पमाडीश (आथी युद्धावतार कथो) ॥४१॥

मया कृष्णेन निहताः सार्जुनेन रणेपु ये ।

प्रवर्तयिष्यन्त्यसुरास्ते त्वधर्मं यदा क्षितौ ॥४२॥

धर्मदेवात्तदा मूर्तौ नरनारायणात्मना ।

प्रवृत्तेऽपि कलौ ब्रह्मन् ! भूत्वाहं सामगो द्विजः ॥४३॥

मुनिशापान्नृतां प्राप्तं सर्पिं जनकमात्मनः ।

ततोऽविता गुरुभ्योऽहं सद्धर्मं स्थापयन्नज ! ॥४४॥

अेक सभये युद्धार्थे भथुरापुरी प्रत्ये आवेला नशसंधनी साथे युद्धसभय आवतां, श्रीकृष्णे पोताना प्रादुर्भावनो हेतु विचारतां, 'अन्योऽपि धर्मरक्षायै देहः संश्रियते मया । विरामायान्पधर्मस्य काले प्रभवतः क्वचित् ॥' आ रीते पोताना द्वितीय प्रादुर्भावना धारणुनी प्रतिज्ञा करी छती. माटेन ते श्रीकृष्णे स्वधामभगमनसभये पोताना पीन प्रादुर्भावना अडणुमां हेतुने उदेशीने, 'समथ लवोना कल्याणुने करनाई माई सान धारवा कोणु समर्थ थाय ?'

એમ વિચાર કરતાં, તેવા ગુણવાળા ઉદ્ધવજીને જાણીને, તેમને આચાર્યપદથી આપવાપૂર્વકે પોતાની સૌનેરૂપે ધૂર સૌંપી હતી. આ આખત "અસ્માલોકાદુપરતે મયિ જ્ઞાનં મદાશ્રયમ્ । અહંત્યુદ્ધવ પુવાદ્વા સંપ્રત્યાત્મવતાં વરઃ ॥ નોદ્ધવોઽણ્વપિ મન્યૂનો યદ્ગુણેનાર્દિતઃ પ્રમુઃ । અતો મદ્વયુનં લોકં ગ્રાહયન્નિદ્ધ તિષ્ઠતુ ॥" આ પ્રકારે કહી છે. વળી 'કૃતાદિપુ પ્રજા રાજન્ ! કલાવિચ્છન્તિ સંભવમ્ । કલૌ સ્વલુ ભવિષ્યન્તિ નારાયણપરાયણાઃ ॥' આ રીતે જનકના પ્રત્યે યોગેશ્વરોએપણુ તે ખીજા પ્રાદુર્ભાવના સંબન્ધથી કલિમાં અનંત જનોની તત્પરાયણતા કહી છે. તે તેજ પ્રાદુર્ભાવને અહીં પ્રકાશ કરતા ભગવાન્ પુરુષોત્તમ બ્રહ્માને વર આપે છે—હે બ્રહ્માન્ ! અર્જુને સહિત મેં શ્રીકૃષ્ણે યુદ્ધમાં હણેલા (એટલે હું જે અસુરોને મારા હાથથી હણીશ અને જેઓ અર્જુને હણ્યાથકાપણુ મને જેતાથકા મૃત્યુને પામશે તે તો મોક્ષને પામી જશે. અહીંતહીં અર્જુનાદિકે હણેલા) જે અસુરો તેજ અસદ્ગુરૂનૃપાદિકે રૂપથી જ્યારે પૃથ્વીઉપર અધર્મને પ્રવર્તાવશે ત્યારે હે બ્રહ્માન્ ! હું કલિકાળની પુષ્કળ પ્રવૃત્તિમાંપણુ ધર્મદેવથકી તેમની ભક્તિ જેવું ખીજું નામ છે એવી સૂતિપત્નીમાં નરનારાયણને નિમિત્ત કરીને સામવેદી વિપ્રરૂપથી પ્રાદુર્ભવીને, હે અજ ! હું સદ્ધર્મની સ્થાપના કરતોથકો દુર્વાસામુનિના શાપથી મનુષ્યભાવને પામનારા મરી આદિ મુનિસહિત મારાં માતાપિતા ધર્મભક્તિની તે અસુરાંશ શુરરાજાથકી રક્ષા કરીશ. (આથી શ્રીકૃષ્ણના ખીજા અવતારરૂપ સ્વામિનારાયણાવતાર કહ્યો.) ॥૪૨-૪૪॥

जनान् म्लेच्छमयान्भूमौ कलेरन्ते महैनसः ।

કલ્કી ભૂત્વા હનિષ્યામિ વિચરન્ દિવ્યવાજિના ઇપ વળી હે વિદે ! કલિયુગના અંતમાં હું કલિકરૂપે યદને ભૂમિ-ઉપર વર્તતા મહાપાપી મ્લેચ્છમય રાજાદિ જનોને દેવોએ આપેલા દિવ્ય અશ્ત્ર ઉપર બેસીને વિચરતો થકો હણીશ. (આથી કલિકઅવતાર કહ્યો) ॥૪૫॥

યદા યદા ચ વેદોક્તો ધર્મો નાશિષ્યતેઽસુરૈઃ ।

પ્રાદુર્ભાવો ભવિષ્યો મે તદ્રક્ષાયૈ તદા તદા ॥૪૬॥

હે બ્રહ્મન! મારા આટલાજ અવતારો નહિ, પરંતુ જ્યારે જ્યારે વેદોક્ત ધર્મનો અસુરો નાશ કરશે ત્યારે ત્યારે તે ધર્મનું રક્ષણ કરવા મારો અવતાર થશે. મારા અવતારો અનંત છે, તેમાં દેશકાળનો નિયમ નથી ॥૪૬॥

તસ્માચિન્તાં વિહાયૈવ પ્રજાઃ સૃજ યથા પુરા ।

एतान्दत्त्वा वरांस्तस्मा अहमन्तर्हितोऽभवम् ॥४७॥

માટે હે બ્રહ્મન! તમો ચિંતાનો ભાગ કરીનેજ પૂર્વ કલ્પની પેઠેજ પ્રજાઓને સર્જે. હે નારદ! હું બ્રહ્માને આટલા (તેવીશ) વરો આપીને અંતર્ધાન થઈ ગયો ॥૪૭॥

यथा तस्मै वरा दत्तास्तथैव च मया कृतम् ।

कुर्वे करिष्ये च मुने ! निजशक्तिभिरञ्जसा ॥४८॥

હે મુને! બ્રહ્માને મેં જે રીતે વરો આપ્યા છે તેજરીતે અનાયાસથી મારા ઐશ્વર્યે કરીને મેં કર્યું છે કંઈકું અને વળી કરીશ ૪૮

एवंविधस्य मे ब्रह्मन्नीशितुः सर्वदेहिनाम् ।

दर्शनं दुर्लभं जातं तवैकान्तिकभक्तितः ॥४९॥

હે મુને! સર્વ દેહિનો નિયંતા આવો હું તે મારાં દુર્લભ દર્શન તમને મારેવિષે એકાંતિક ભક્તિ હોવાને લીધે થયાં છે ॥૪૯॥

वरं वरय मत्तस्त्वं स्वामीष्टं मुनिसत्तम ! ।

प्रसन्नोऽसि भृशं तुभ्यं नाफलं मम दर्शनम् ॥५०॥

હે મુનિસત્તમ! (મુનિઓમાં શ્રેષ્ઠ) તમો મારાથડી સ્વાભીષ્ટ વર માગો. હું તમારી ઉપર અત્યંત પ્રસન્ન થયો છું. માફ દર્શન નિષ્કળ ન હોવું જોઈએ, દર્શનનું કાંઈ ફળ મળવું જોઈએ, તો તમો વર અભીષ્ટ માગો ॥૫૦॥

સ્કન્દ ઉવાચ-

શ્રુત્વેતિ ભગવદ્વાક્યં નારદો મુનિસત્તમઃ ।

મન્યમાનો નિજં ધન્યં તમુવાચ પ્રભું મુને ! ॥૫૧॥

કાર્તિક સ્વામી કહે છે—હે સાવણિ મુને ! મુનિસત્તમ નારદજી આનું ભગવાનનું વચન સાંભળીને પોતાને ધન્યભાગી માનતાથકા પ્રભુ શ્રીહરિપ્રત્યે આ પ્રકારે બોલ્યા ॥૫૧॥

શ્રીનારદ ઉવાચ-

દર્શનાદેવ તે સ્વામિન્સમ્પૂર્ણો મે મનોરથઃ ।

ઈદં હિ દુર્લભં મન્યે સર્વેપામપિ દેહિનામ્ ॥૫૨॥

અતસ્તે ચ ત્વદીયાનાં ત્વદ્વાન્નોઽસ્યામૃતસ્ય ચ ।

સાક્ષાત્સમીક્ષણાદન્યત્રપ્રાપ્યં મે નાસ્તિ વાઙ્ચિતમ્ ૫૩

નારદમુનિ કહે છે—હે સ્વામિન! આપનાં દર્શન થવાથીજ મારો મનોરથ પરિપૂર્ણ થઈ ગયો છે. આપનું દર્શનજ સર્વકોઈ પણ દેહિઓને અત્યંત દુર્લભ છે એમ હું માનું છું. તો એક તો આપ ભગવાનનું દર્શન, બીજું તમારા ભક્ત મુક્તોનું દર્શન અને ત્રીજું આ અમૃત નામના આપના અક્ષરધામનું દર્શન જે મને થયું છે તેથી બીજું મારે વાંચિત પ્રાપ્ય કાંઈપણ નથી. જે નિરપાધિક વાંચિત પ્રાપ્ય છે તે આની અંદરજ આવી જાય છે ॥૫૨-૫૩॥

इतोऽन्यदुर्लभं क्वापि नास्ति ब्रह्माण्डगोलके ।

यदहं परितुष्टात्ते प्रार्थयेयमिहाच्युत ! ॥५४॥

હે અચ્યુત ! આ બ્રહ્માંડગોલકમાં કોઈપણ સ્થળમાં આ આપ આદિકના દર્શનથી બીજું કાંઈપણ વસ્તુ મને દુર્લભ નથી કે જેને હું પ્રસન્ન થએલા આપથી અહીં યાચના કરું ॥૫૪॥

लोकान्तरसुखं यत्तद्वैदिकैरेव कर्मभिः ।

दैवैः पित्र्यैश्च लभ्येत तच्चाप्यस्ति हि नश्वरम् ॥५५॥

સ્વર્ગાદિ અન્ય લોકોનું સુખ જે છે તે તો દૈવ કર્મ સંધ્યાવંદના-
દિક અને પિતૃકર્મ તર્પણાદિકે કરીને જ જનોને મળે છે. તે
વેદોક્ત સકામ કર્મથી જન્ય સુખપણુ તે લોકોનો ક્ષય થતાં નિશ્ચે
ક્ષય થઈ જાય છે ॥૫૫॥

નેચ્છામિ તદહં કિશ્ચિત્સુખં ત્વત્તઃ પરં પ્રભો ! ।

વરમેકં તુ યાચે ત્વત્સોપ્સિતં વરદર્પમાત્ ॥૫૬॥

માટે હે પ્રભો ! હું કાંઈ પણ બીજું તે સુખ તમારાથકી
ઇચ્છતો નથી. તમો વરદાતાઓ મધ્યે શ્રેષ્ઠ છો, તો આવા આપ-
થકી મને ઇપ્સિત એક વર તો માગું છું ॥૫૬॥

તવાથ તવ ભક્તાનાં સદૈવ ગુણગાયને ।

અત્યુત્સુકાસ્તુ મે વુદ્ધિસ્ત્વયિ પ્રીતિવિવર્ધિની ॥૫૭॥

કયો વર? તો તમો અને તમારા ભક્તોના સદૈવ ગુણો
ગાવામાં ઉલ્કટ ઉત્સાહવાળી અને વળી તમારે વિષે પ્રીતિને
વિશેષ વધારનારી મારી બુદ્ધિ થાવ. આટલુંજ હું માગું છું ॥૫૭॥

સ્કન્દ ઉવાચ—

તથાસ્તિવતિ પ્રતિશ્રુત્ય કૃષ્ણસ્તેનેતિ યાચિતમ્ ।

ગાનોપયુક્તાં મહતીં વીણાં દત્ત્વાઞ્ઞ્રવીત્પુનઃ ॥૫૮॥

કાર્તિક સ્વામી કહે છે—હે સાવર્ણિ મુને ! આ રીતે નારદ-
જીએ કરેલી યાચનાને જાણીને, ભગવાન્ શ્રીકૃષ્ણુ 'તથાસ્તુ' એમ
પ્રતિજ્ઞા કરીને, ગાવામાં ઉપયોગી મહતી નામની વીણા નારદજીને
આપીને ફરીથી બોલ્યા ॥૫૮॥

શ્રીભગવાનુવાચ—

અધુના ગચ્છ દેવર્ષે ! વિશાલાં વદરીમિતઃ ।

તત્ર ધર્માત્મજં ભક્ત્યા મામારાધય સુવ્રત ! ॥૫૯॥

શ્રીભગવાન્ કહે છે—હે દેવર્ષે ! તમો હાલમાં આ પ્રહ્લધામ-
થકી બદરિકાશ્રમ પ્રત્યે જાવ. તે આશ્રમમાં રહીને હે સુવ્રત !

ધર્મપ્રજ્ઞપતિના પુત્ર નરનારાયણરૂપ હું તે માફ નવ પ્રકારની ભક્તિથી આરાધન કરો ॥૫૯॥

ત્વં હ્યેકાન્તિકમક્તોઽસિ મમ નિષ્કપટાન્તરઃ ।

તેન ત્વામધિકં મન્યે વિધેરપિ પિતૃસ્તવ ॥૬૦॥ -

નિષ્કપટ અંતઃકરણવાળા તમો મારા એકાંતિક ભક્ત છો. તે હેતુથી તમને હું તમારા પિતા બ્રહ્માથકીપણુ અતિશય અધિક માનું છું ॥૬૦॥

યાદૃશોઽહં ચ ચદ્રૂપો યાવાંશ્ચ મહિમા મમ ।

વિદુસ્તત્સર્વમપિ મૈ ભક્તા ઇકાન્તિકા મુને ! ॥૬૧॥

હૈ મુને ! હું જેવા સ્વાભાવિક જ્ઞાન શક્ત્યાદિ ગુણુવાળો છું. અને જેવા નિત્યસિદ્ધ ગુણુનિધિ દિવ્ય રૂપવાળો છું અને જેવો દેશકાળાદિકથી અનવચ્છિન્ન પ્રમાણુવાળો છું અને જેવો મારો મહિમા છે, તે સર્વને પણ મારા એકાંતિક ભક્તો બાણુ છે ॥૬૧॥

હૃદિ ચિન્ત્યોઽહમેવાસિ સતાં તેપાં ચ તે મમ ।

તેપામિદં ન મત્તોઽન્યન્મમ તેભ્યો ન કિચ્ચન ॥૬૨॥

તે એકાંતિક મારા ભક્તોના હૃદયમાં હુંજ એક ચિંતનીય છું અને મારા હૃદયમાં તે ભક્તોજ ચિંતનીય છે. મારા ભક્તોને મારાથકી ખીલું કાંઈપણુ પ્રિય નથી અને મને તે ભક્તોથકી ખીલુ કાંઈ પણુ પ્રિય નથી. આ રીતે મારે અને ભક્તોને પરસ્પર અતિ પ્રીતિ વર્તે છે ॥૬૨॥

યથા પતિવ્રતા નાર્યો વશીકુર્વન્તિ સત્પતિમ્ ।

નિજૈર્ગુણૈસ્તથા ભક્તા વશીકુર્વન્તિ મામપિ ॥૬૩॥

જેમ પતિવ્રતા નારીઓ પોતાના શીલાદિ ગુણુએ કરીને પોતાના સસ્ય પતિને વશ કરે છે તેમ ભક્તજનો પોતાના નિષ્ક-મત્વાદિ ગુણુએ કરીને સત્પતિ મનેપણુ વશ કરે છે ॥૬૩॥

अनुयामि श्रिया साकं तानहं परवानिव ।

यत्र यत्र च ते सन्ति तत्र तत्राहमसि हि ॥६४॥

हुं यद्यपि स्वतंत्र छुं पणु न्तरे परतंत्र छोडिं अेम हुं लक्ष्मी-
लनी साथे मारा अेकांतिक लक्ष्मीनी पाछण साथे न नडिं छुं.
ते आ लक्ष्मी ने ने स्थानमां रक्षा छे ते ते स्थानमां हुं रहलोन
छुं. अेमां सशय नथी ॥६४॥

सत्सङ्गादेव मत्प्राप्तिर्भवेद्भुवि सुसुक्षताम् ।

नान्योपायेन देवर्षे ! सत्यमित्यवधारय ॥६५॥

हे देवर्षे ! संसारपाशथकी मुक्तावा धंछता ननोने सत्समा-
गमे करीने न लुभिमां भारी प्राप्ति थाय. आ थकी अन्य उपाये
करीने न न थाय. भारी प्राप्तिनुं असाधारण साधन सत्संग छे.
आ हुं तमने सत्य कहुं छुं अने तमो तेने निश्चयथी सत्य
समजो ॥६५॥

मामेव यर्हि शरणं मानुषाः प्राप्नुवन्ति ये ।

तर्हेव ते विमुच्यन्ते मायाया जीवबन्धनात् ॥६६॥

ने ने मनुष्यो मारा शरणने पामे तो ते मनुष्यो लवोने
बंधन करनारी शुभुभयी मायाथकी मुक्त थाय छे. भारी प्राप्तिनुं
आ असाधारण छे ॥६६॥

मां प्रपन्नस्तु पुरुषो येन केनापि भावतः ।

यथेष्टं सुखमामोति न तु संसृतिमन्यवत् ॥६७॥

ने कोछपणु आवथी मारा शरणने पामेलो पुरुष तो यथेष्ट
सुभने पामे छे. पणु लीन देवना उपासकनी पेडे नन्मभरणुप
ससृतिने नथी पामतो ॥६७॥

स्कन्द उवाच-

एवमुक्तो भगवता प्राप्तोऽनुग्रहमीप्सितम् ।

प्रणम्य साश्रुनयनः पर्यावर्तत नारदः ॥६८॥

કાર્તિક સ્વામી કહે છે—હે સાવર્ણી મુને ! આ પ્રકારે ભગવાન્ શ્રીકૃષ્ણે કહેલા અને તેમના થકી અભિલ્પિત અનુબ્રહ્મે પામેલા નારદજી આનંદનાં અશ્રુથી પૂર્ણ નયનવાળા થઇને ભગવાનને પ્રણામ કરીને સાંધી પાછા વળ્યા ॥૬૮॥

તમેવ વીણયા ગાયન્ શ્વેતમુક્તમપદ્મયત ।

પ્રાગ્વત્સ્વાગ્રે ચલન્તં તમન્વગચ્છદ્વિર્જર્પમ ! ॥૬૯॥

પાછા વળ્યા તે સમયે હે દ્વિજવર્ય સાવર્ણે ! વીણાવડે ભગવદ્ગુણોનેજ ગાતા નારદજીના ભેવામાં એક શ્વેતમુક્ત આવ્યા. પ્રથમની પેઠે પોતાની આગળ ચાલતા તે શ્વેતમુક્તની પાછળ પોતે ચાલ્યા ॥૬૯॥

સद्यઃ શ્વેતં મહાદ્વીપં પ્રાપ્ય શ્વેતાન્ પ્રણમ્ય તાન્ ।

નિવૃત્તો નારદો વ્રહ્મંસ્તરસા મેરુમાગમત્ ॥૭૦॥

હે બ્રહ્મન ! નારદમુનિ શ્વેતસંસિત મહાદ્વીપને તત્કાળ પામીને, સાંના નિવાસી શ્વેતમુક્તોને પ્રણામ કરીને, સાંધી નીકળીને વેગથી આગળ ચાલતાં મેરુપર્વતને પામ્યા ॥૭૦॥

તતો મેરોઃ પ્રચક્રામ પર્વતં ગન્ધમાદનમ્ ।

નિપપાત ચ સ્વાત્સૂર્ણં વિશાલાં વદરીમનુ ॥૭૧॥

इति श्रीस्कन्दपुराणे विष्णुखण्डे श्रीवासुदेवमाहात्म्ये श्रीवासु-
देवावतारादिकथननामाष्टादशोऽध्यायः ॥१८॥

તે મેરુથકી ગંધમાદન નામના પર્વતપ્રત્યે આવ્યા. સાંધી નીકળીને વિશાલા નામની બદરીને લક્ષ કરીને આકાશમાર્ગથકી એક દમ નીચે પડતાં બદરીકાશ્રમને પામ્યા ॥૭૧॥

इति श्रीस्कंदपुराणे विष्णुખंडे श्रीवासुदेवमाहात्म्ये श्रीवासु-
देवावतारादिकथननामाष्टादशोऽध्यायः ॥१८॥

સ્કન્દ ઉવાચ-

તતઃ સ દદૃશે દેવૌ પુરાણાવૃપિસત્તમૌ ।
 તપશ્ચરન્તૌ સુમહદાત્મનિષ્ઠૌ મહાવ્રતૌ ॥ ૧ ॥
 તેજસાપ્યધિકૌ સૂર્યાત્સર્વલોકવિરોચનાત્ ।
 શ્રીવત્સલક્ષ્ણૌ પૂજ્યૌ જટામણ્ડલધારિણૌ ॥ ૨ ॥
 યન્નચિહ્નમ્બુજૌ તૌ ચ પાદયોશ્ચક્રલક્ષ્ણૌ ।
 વ્યૂઢોરસ્કૌ દીર્ઘમ્બુજૌ સિતસૂક્ષ્મઘનાંશુકૌ ॥ ૩ ॥
 સ્વાસ્યૌ પૃથુલલાટૌ ચ સુમ્બુવૌ શુભનાસિકૌ ।
 શુભલક્ષણસમ્પન્નૌ દિવ્યમૂર્તિ ઘનપ્રભૌ ॥ ૪ ॥

અધ્યાય ૧૯ મો.

કાર્તિક સ્વામી કહે છે—હે સાવણિ મુને ! બદરીકાશ્રમને પામ્યા પછી, નારદજી ભગવાન શ્રીનરનારાયણનાં દર્શન પામ્યા, કેવા નરનારાયણ ? તો ઋષિઓ મध्ये મહામોટા ઋષિ, આધુનિક નહિ પણ પુરાતન, પોતાના ભક્તોના સદ્ગુણોના ઉદયમાટેજ તીવ્ર તપને કરતા, ભક્તશિક્ષણાર્થે દૃઢ આત્મનિષ્ઠાને ધારી રહેલા, અચળ બ્રહ્મચર્ય વ્રતને ધારી રહેલા, દિવ્ય મંગળ દેહ જેમનો છે, સર્વ લોકોને પ્રકાશ કરનારો જે સૂર્ય તેથી પણ પોતાના દિવ્ય-તેજથી અતિ અધિક, જેમના વક્ષઃસ્થળમાં શ્રીવત્સનું ચિહ્ન છે, દેવ નર આદિક સર્વેએપણુ પૂજનીય, મસ્તકે જટાજૂટને ધારી રહેલા, જેમના હસ્તતળમાં પદ્માકાર રેખાનું ચિહ્ન છે, જેમના ચરણતળમાં ચક્રસદૃશ રેખાકાર ચિહ્ન છે, જેમનું વક્ષઃસ્થળ બહુ વિશાળ છે, જેમના બન્ને હાથ જનુપર્યંત લાંબા છે, શ્વેત સૂક્ષ્મ અને વર્ણી ઘાટાં વસ્ત્રોને ધારી રહેલા, મુંદર શાંત મુખ-રવિંદ જેમનું છે, વિશાળ લલાટ જેમનું છે, રૂડી ભૂકુટી જેમની

૧ આ અધ્યાયમાં નારાયણે નારદને કહેલું શ્રીકૃષ્ણસ્વરૂપનું વિજ્ઞાન અને નારદે કરેલું તેમનું તપથી આરાધન વિગેરે કહ્યું છે.

છે, શુભ નાસિકા જેમની છે, બીજાં પાણુ બધાં સામુદ્રિક શાસ્ત્રમાં કહેલાં શુભ લક્ષણોએ જે સંપન્ન છે, નવીન મેઘસમાન સ્થામ શરીરવર્ણુ જેમનો છે, દિવ્ય અપ્રાકૃત મૂર્તિ જેમની છે, આરીતે જે અનેક સદ્ગુણોએ સંપન્ન સુપ્રસિદ્ધ છે. આવા નરનારાયણુ ભગવાનનાં દર્શન નારદજી પામ્યા ॥૧-૪॥

વિનયેનાન્તિકં પ્રાપ્ય તયોઃ કૃત્વા પ્રદક્ષિણામ્ ।

મત્તયા પ્રણમ્ય સાષ્ટાઙ્ગં તસ્યૌ પ્રાઙ્ગલિરગ્રતઃ ॥૫॥

દુર્લભ દર્શન પામતાં, નારદમુનિ શ્રીનરનારાયણુની સમીપે વિનીત વેપથી જઈને, ભક્તિથી પ્રદક્ષિણા કરીને અને સાષ્ટાંગ પ્રણામ કરીને, બે હાથ જોડીને સન્મુખ બેઠા ॥૫॥

તતસ્તૌ તપસાં વાસૌ યશસાં તેજસામપિ ।

ઋષી પૌર્વાહ્નિકસ્યાન્તે વિધેમૌનં વિહાય ચ ॥૬॥

ગ્રીત્યા નારદમવ્યગ્રૌ પાઘ્યાર્ધ્યામ્યાં સમાર્ચતામ્ ।

પીઠયોરુપવિષ્ટૌ તૌ કૌશયોર્નારદશ્ચ સઃ ॥૭॥

અનતર તપ યશ અને તેજનાપણુ નિવિરૂપ એવા ઋષિવર્ય નરનારાયણુ ભગવાને નૈષ્ઠિકવાર્ણુએ અવશ્ય કરવાનો સંધ્યાવંદનાદિ પૌર્વાહ્નિક નિત્યવિધિ કરી પરવાર્યા પછી, નિત્યવિધિસમયે ધારેલા મૌનવ્રતનો ભાગ કરીને, અવ્યગ્ર મનવાળા થઈને સન્મુખ બેઠેલા નારદજીની પ્રીતિથી પાઘ અર્ધઆદિકવડે સારી પૂજા કરી. પૂજા કર્યા પછી શ્રીનરનારાયણુ ઋષિ દર્ભાસનમાં બેઠા અને નારદજી પાણુ તેમની આસાથી દર્ભાસનમાં બેઠા ॥૬-૭॥

તેષુ તત્રોપવિષ્ટેષુ સ દેશોઽમિવ્યરાજત ।

આજ્યાહુતિમહાજ્વાલૈર્યજ્ઞવાટોઽગ્નિભિર્યથા ॥૮॥

આ ત્રણુ મૂર્તિઓ ન્યારે તે આસન ઉપર વિરાજમાન થઈ સારે જે દેશમાં તેઓ બીરાજ્યા છે તે દેશ યોગરદમ બહુજ શોભવા લાગ્યો. કેની પેઠે? તો ધીની આહુતિઓવડે જેમની

જ્વાળા મહામોટી થઈ છે એવા ત્રણ અગ્નિઓએ કરીને યજ્ઞ-મંડપ જેમ શોભે તેમ ॥૮॥

અથ નારાયણસ્ત્ર નારદં વાક્યમબ્રવીત્ ।

સુખોપવિષ્ટં વિશ્રાન્તં કૃતાતિથ્યં સુસત્કૃતમ્ ॥૯॥

સુખેથી બેઠા પછી તેમને મધ્યે નારાયણ ભગવાન નારદ પ્રત્યે વાક્ય બોલ્યા, કેવા નારદજી? તો પાદ અર્ધ આચમનીય આદિકવડે જેમનું ઉત્તમ આતિથ્ય કરવામાં આવ્યું છે, માટેજ જેમને આહુ મોટું માન મળેલું છે, માટેજ જે સુખેથી બેઠેલા અને માર્ગના પરિશ્રમે રહિત થઈ ગયા છે ॥૯॥

શ્રીનારાયણ ઉવાચ—

અપિ ब्रह्मन् ! स भगवान् परमात्मा सनातनः ।

ब्रह्मधाम्नि त्वया दृष्ट आवयोः कारणं परम् ॥१०॥

શ્રીનારાયણ પુછે છે—હે બ્રહ્મન્! નારદ! અમારા પરમ કારણુમૂત (અવતારી) સનાતન પરમાત્મા તે ભગવાનનાં બ્રહ્મ-ધામમાં તમોને દર્શન થયાં કે કેમ? ॥૧૦॥

नारद उवाच—

भगवंस्त्वत्प्रसादेन तमहं परमेश्वरम् ।

वासुदेवं समालोके स्थितमक्षरधामनि ॥११॥

આ રીતે નારાયણે પુછેલા નારદજી હૃદયે કહે છે—હે ભગવન્! અક્ષરધામમાં અખંડ રહેલા સર્વકારણુ પરમેશ્વર વાસુદેવ ભગવાનનાં તમારા અસાધારણુ અનુબ્રહ્મથી મને સારી રીતે દર્શન થયાં છે ॥૧૧॥

इह चैवागतस्तेन विसृष्टो वां निपेवितुम् ।

आसिष्ये तत्परो भूत्वा युवाभ्यां सह नित्यशः ॥१२॥

તમારી સેવા કરવા માટેજ તે વાસુદેવ ભગવાનેજ પ્રેરણા કરવાથી હું આ આપના આશ્રમમાં આવ્યો છું. તો હવે હું નિરંતર

તમારા પરાયણ થઈને તમારી સાથે જ નિવાસ કરી રહીશ.
તમારી સેવા સીવાય કશો મારે અર્થ નથી ॥૧૨॥

શ્રીનારાયણ ઉવાચ—

ધન્યોઽસ્યનુગૃહીતોઽસિ યત્તે દૃષ્ટઃ સ્વયં પ્રમુઃ ।

ન હિ તં દૃષ્ટવાન્બ્રહ્મન્કશ્ચિદેવોઽપિ વા ઋષિઃ ॥૧૩॥

આ રીતે નારદજીએ કહેતાં, હુંવે શ્રીનારાયણ કહે છે—
હે બ્રહ્મન્! તમો બહુ ધન્યભાગી થયા છો, કારણ કે તમારી ઉપર
વાસુદેવ ભગવાને મહાન્ અનુગ્રહ કર્યો છે. શો અનુગ્રહ? તો
તમને સ્વયં પ્રમુ પરમાત્માએ સાક્ષાત્ પોતાનું દર્શન આપ્યું છે.
એમાં શો વિશેષ? તો તે ભગવાનનાં કોઈ દેવ કે ઋષિપણુ દર્શન
પામી શક્યા નથી. દેવ ઋષિ વિગેરે દર્શનની ઇચ્છાવાળાતો છે
પણુ તેમને પણુ તે ભગવાનનાં દર્શન દુર્લભ છે. આવાં સર્વદુર્લભ
દર્શન તમને શ્રીનારાયણે આપ્યાં એજ એમનો નિરતિશય અનુ-
ગ્રહ જાણો. આથી ખીજે કોઈપણુ અનુગ્રહ અધિક નથી. આવા
સર્વાધિક અનુગ્રહને તમો પામ્યા માટે તમો બહુ ધન્યભાગી થયા
છો. આપું ભાગ્ય કોઈનુંપણુ નથી ॥૧૩॥

મક્ત્યૈકાન્તિકયા તસ્ય પ્રાપ્તા અક્ષરસામ્યતામ્ ।

યે હિ મક્તાસ્ત ઇવૈનં પદ્યન્ત્યસ્થિલકારણમ્ ॥૧૪॥

સ દિવ્યમૂર્તિર્ભગવાન્ દુર્દર્શઃ પુરુષોત્તમઃ ।

નારદૈતદ્વિ મે સત્યં વચનં સમુદાહૃતમ્ ॥૧૫॥

ન્યારે દેવ ઋષિનેપણુ તેમનાં દર્શન દુર્લભ છે, તો ખીજ
કોણુ તેમના દર્શનને પામેછે? તો તે ભગવાનની એકાંતિકી ભક્તિએ
કરીને જેઓ બ્રહ્મૈક્યભાવથી ભગવાનના સાધર્મ્યને પામ્યા છે
તેજ દર્શનાધિકારી હોઈને સર્વકારણુ તે પરંબ્રહ્મ પરમાત્માનાં
સાક્ષાત્ દર્શન પામે છે. ભગવાનના સાક્ષાત્ દર્શનમાં તેમની
એકાંતિકી ભક્તિજ મુખ્ય કારણુ છે. દિવ્યમૂર્તિ પુરુષોત્તમ તે
ભગવાન્ અભક્તોને તો દુર્દર્શી છે. એમનાં એમને દર્શન કદાપિ

થતાં નથી. હે નારદ ! આ વચન મેં સત્યજ સમીચીન કહ્યું છે, એમાં કાંઈ સંશય નથી ॥૧૪-૧૫॥

નાડન્યો મક્તાત્પ્રિયતરો લોકે તસ્યાસ્તિ કથનં ।

તતઃ સ્વયં દર્શિતવાંસ્તવાત્માનં દ્વિજોત્તમ ! ॥૧૬॥

ન્યારે આ રીતે સર્વથાજ તેમનું દર્શન દુર્લભ છે તો મને તે કેમ થયું? તો હે દ્વિજોત્તમ ! આ જગતમાં તે પુરુષોત્તમ ભગવાનને એકાંતિક ભક્તથકી ખીજે કોઈ પણ અતિવહાલો નથી. એક એકાંતિક ભક્તજ સર્વાધિક વહાલો છે. આવા હેતુથી સ્વયં પુરુષોત્તમે પોતાના એકાંતિક ભક્ત એવા તમને પોતાના દિવ્ય સ્વરૂપનું દર્શન આપ્યું છે. (આ અર્થે 'યમેવૈવ વૃણુતે તેન હમ્યસ્તસ્યૈવ આત્મા વિવૃણુતે તનૂં સ્વામ્' આ શ્રુતિએ કહ્યો છે) ॥૧૬॥

તેજઃપુજ્જામિરુદ્ધાજ્ઞો ગુણાતીતાદ્ભુતાકૃતિઃ ।

અઘ્વળાનન્દરૂપશ્ચ સદા શુદ્ધોઽચ્યુતોઽસ્તિ સઃ ॥૧૭॥

જે પરાત્પર પરમાત્માનાં તમને દર્શન થયાં તે અચ્યુત-સ્વરૂપ સ્વભાવાદિકથી અને આશ્રિતસંરક્ષણરૂપ ત્રતથી ક્યારેય પણ પ્રચ્યુતિ નહિ પામનારા હોવાથી અચ્યુત નામથી કહેવાય છે. તે પોતે ચરાચર વિશ્વમાં સદા વ્યાપીને રહ્યા છે છતાં તે વિશ્વના કોઈપણ દોષનો સ્પર્શ તેમને ત્રિકાળમાં નહિ હોવાથી સ્વતઃ શુદ્ધ છે. આ ભગવાન સદૈવ ગુણાતીત-અપ્રાકૃત અદ્ભુત દિવ્ય આકૃતિવાળા છે પણ તેમનાં કરચરણાદિ અંગો દિવ્ય શાંત ચેત તેજઃપુંજને લીધે આવરિત રહે છે. આ ભગવાન અખંડ અનવધિક આનંદસ્વરૂપ હોઈને ભક્તોને આનંદ આપનારા છે ॥૧૭॥

રૂપવર્ણવયોવસ્થાઃ પ્રાકૃતા નૈવ તસ્ય હિ ।

સર્વં તસ્યાસ્તિ તદિવ્યં સર્વોપકરણાનિ ચ ।

એકાન્તિકાનાં મક્તાનાં સ એવ પરમા ગતિઃ ॥૧૮॥

ગુણાતીતને રૂપ વર્ણુ આદિક કેમ દેખાય? તો તે પુરુષોત્તમનું જે રૂપ, (મૂર્તિ,) કૃષ્ણાદિ વર્ણુ, કિશોરાદિ વય અને જામતાદિ

અવસ્થા છે તે પ્રાકૃત છે જ નહિ, કિંતુ તે રૂપાદિ સર્વ પણ દિવ્ય-
અપ્રાકૃત છે. અને સર્વ ઉપકરણો વસ્ત્ર આભરણાદિ છે તે પણ
દિવ્ય છે. પ્રાકૃત હોય તો શંકા આવે. (આ અર્થે સત્સંગિજીવનમાં
'દિવ્યં કૃણ્ણસ્વ રૂપં' આ વચનથી વર્ણવ્યો છે) આવા દિવ્યમૂર્તિ
પુરુષોત્તમ નારાયણજી એકાંતિક ભક્તોને પરમા ગતિ-પરમ પ્રાપ્ત્ય
છે. આથી કોઈ ઉપર ઉત્કૃષ્ટ પ્રાપ્ત્ય છેજ નહિ ॥૧૮॥

આત્મવ્રહ્મૈક્યસમ્પન્નૈર્વિનિવૃત્તગુણૈરપિ ।

ક્રિયતે વાસુદેવસ્ય ભક્તિરિત્યંગુણો હિ સઃ ॥૧૯॥

પોતાના આત્માનું અક્ષરબ્રહ્મની સાથે જે એકપણું તેને
પામેલા, માટેજ માયાનાં જે ગુણકાર્યો તેનાથી રહિત થઈ ગએલા
એવા આત્મારામો પણ વાસુદેવની એકાંતિકી ભક્તિને અખંડ
કર્યા કરે છે. કારણ કે-આત્મારામો પણ ભક્તિ કરે એવા એમનામાં
કારણુય સૌશીલ્ય વાત્સલ્ય ઔદાર્ય આદિક દિવ્ય ગુણો નિત્ય વર્તે
છે. દિવ્ય નિત્ય ગુણોજ ભક્તિ કરાવે છે. ગુણવાનની ભક્તિ કોણુ ન
કરે? ભગવાનતો ગુણના નિધિ હોઈને ભક્તોને સ્વગુણોનું દ્ગ
આપનારા છે. માટેજ ભક્તો ગુણુનિધિ તેમની ભક્તિ કર્યા કરે
છે. આ અર્થે ભાગવતમાં 'આત્મારામાશ્ચ મુનયો નિર્મળ્યા અપ્યુરુ-
ક્રમે । કુર્વન્ત્યહૈતુર્કીં ભક્તિમિત્યંભૂતગુણો હરિઃ ॥' આ વચનથી
કહ્યો છે ॥૧૯॥

માહાત્મ્યમસ્ય કો વક્તું શક્તુયાત્પરમાત્મનઃ ।

અચિન્ત્યાનન્તશક્તીનામધિપસ્ય મહામુને ! ॥૨૦॥

હે મહામુને ! જેની શક્તિઓ અચિંત્ય-કોઈના પણ ચિંતનમાં
યથાસ્થિત ન આવી શકે એવી અને જેનો અંત-અવધિજ નથી
એવી છે. આવી શક્તિઓના અધિપતિ આ પરમાત્મા પરંબ્રહ્મના
માહાત્મ્યને યથાસ્થિત કહેવામાટે કોણુ સમર્થ થાય? કોઈપણુ
નજ થાય. પોતે પણ પોતાના મહિમાના પારને પામતા નથી.
માટેજ વેદાદિ શાસ્ત્રો પણ "સોઙ્ગ વેદ યદિ વા ન વેદ" 'સ્વમેવ ત્વાં

વેદ્ય યોઽસિ સોઽસિ' 'યસ્યામતં તસ્ય મતં' 'અથાત આદેશો નેતિ નેતિ'
'સ્વયમેવાત્મનાત્માનં વેદ્ય ત્વાં પુરુષોત્તમ' 'દ્યુપતય ઇવ તે ન ચયુરન્ત-
મનન્તતયા ત્વમપિ' ઇત્યાદિ વચનોથી એમજ કહે છે ॥૨૦॥

આત્માત્મા ચાક્ષરાત્મા ચ હ્યેપ આકાશનિર્મલઃ ।

દિવ્યદૃગીક્ષ્યઃ સન્માત્રઃ પુરુષો વસુદેવજઃ ॥૨૧॥

વળી આ ભગવાન કેવા છે? તો આત્મશબ્દવાચ્ય શ્રવેશ્વરાદિકના
આત્મા-અંતરાત્માપણે સર્વના વ્યાપક ધારક નિયામક હોવાથી
પરમાત્મા કહેવાય છે. આ અર્થ 'ય આત્મનિ તિષ્ઠન્નાત્મનોઽન્તરો
યમાત્મા ન વેદ યસ્યાત્મા શરીરં ય આત્માનમન્તરો યમયતિ સ ત આમા-
ન્તર્યામ્યમૃતઃ' 'અન્તઃપ્રવિષ્ટઃ શાસ્ત્રા જનાનાં સર્વાત્મા' 'ભગવાનેક
પ્રવાસીદમ્ આત્માત્મનાં વિભુઃ' ઇત્યાદિ શ્રુતિસ્મૃતિઓએ વર્ણુવ્યો
છે. આત્માઓના આત્મા છે એટલુંજ પણ અક્ષરનાપણ આત્મા-
વ્યાપક ધારક નિયામક છે. આ અર્થ 'યસ્યાક્ષરં શરીરં યોઽક્ષર-
મન્તરં સબ્રહ્મ્ યમક્ષરં ન વેદ...સ ઇપ સર્વભૂતાન્તરા-
ત્માપહતપાપ્મા દિવ્યો દેવ ઇકો નારાયણઃ' 'અક્ષરાત્પરતઃ પરઃ'
ઇત્યાદિ શ્રુતિએ વર્ણુવ્યો છે. વળી આ ભગવાન આકાશનિર્મળ
છે. એટલે આકાશ જેમ સર્વ ભૂતોમાં વ્યાપીને રહ્યો છે તથાપિ તે
ભૂતોના મળોનો સ્પર્શ તેને નથી તેમ પરમાત્માપણે સર્વ ચરા-
ચરમાં વ્યાપીને રહ્યા છે તથાપિ તેના મળોનો સ્પર્શ એમને કદાપિ
નહિ હોવાથી આકાશનિર્મળ કહ્યા છે. નિર્લેપત્વધર્મથી આકાશ-
તુલ્યતા કહી છે પણ શૂન્યત્વ ધર્મથી નહિ. વળી કેવા? તો 'દિવ્યં
દદામિ તે ચક્ષુઃ પશ્ય મે યોગમૈશ્વરં' આમાં ભગવાને કહ્યા પ્રમાણે
દિવ્યદૃષ્ટિવાળા ભક્ત મુક્તોએજ એક દર્શનીય છે. આ અર્થ 'યદૈ-
તમનુપશ્યન્તિ આત્માનં દેવમજ્ઞસા । ઈજ્ઞાનં મૂતમગ્યસ્ય' 'યદા પશ્યઃ
પશ્યતે સ્વમવર્ણં' 'સદા પશ્યન્તિ સૂરયઃ' 'યત્તે રૂપં કલ્યાણતરં તત્તે
પશ્યામિ' 'યોગિનસ્તં પ્રપશ્યન્તિ મગવન્તં સનાતનમ્' ઇત્યાદિ શ્રુતિ-
સ્મૃતિઓએ વર્ણુવ્યો છે. વળી કેવા? તો સન્માત્ર-રૂપ છે,
એટલે સતત એક રૂપ છે. અર્થાત્ ત્રલોચ કાળમાં વૃદ્ધિદેશ્યાદિકે

રહિત છે. માટેજ 'સદેવ સોમ્યેદમગ્ર આસીત્' 'સત્ત્વ જ્ઞાન' 'સત્તામાગ્રં નિર્વિદોષં' ઇત્યાદિ શ્રુતિસ્મૃતિઓએ સચ્ચિદ્ધી નિરૂપણ કરેલા છે. વળી કેવા? તો પુરુષ છે. 'પૂર્વમેવાહમિહાસમિતિ તત્પુરુષસ્ય પુરુષત્વં' આ શ્રુતિને અનુસારે પૂર્વસિદ્ધ હોવાથી પુરુષ શબ્દથી કહ્યા છે. અથવા 'સ યત્પૂર્વોઽસ્માત્ સર્વસ્માત્સર્વાન્ પાપ્મન ઓપત્તસ્માત્પુરુષઃ' આ શ્રુતિને અનુસારે પરમ પાવન હોવાથી સર્વ પાપને નાશ કરનાર હોવાથી પુરુષ શબ્દથી કહ્યા છે. અથવા 'આત્મેવેદમગ્ર આસીત્પુરુષવિદ્યઃ' આ શ્રુતિને અનુસારે દિવ્ય પુરુષાકાર હોવાથી પુરુષ શબ્દથી કહ્યા છે. વળી કેવા? તો વસુદેવજ કહ્યા છે. 'સત્ત્વં વિશુદ્ધં યત્તચ વસુદેવ ઇતીર્યતે' આ વચનને અનુસારે વસુદેવ શબ્દવાચ્ય શુદ્ધ સત્ત્વ (અન્તઃકરણ) માં પ્રાદુર્ભાવ પામનારા હોવાથી અથવા વસુદેવ નામના યાદવવિશેષથકી પ્રાદુર્ભવેલા હોવાથી વસુદેવજ (વાસુદેવ) કહ્યા છે ॥૨૧॥

સમસ્તકલ્યાણગુણો નિર્ગુણશ્ચેશ્વરેશ્વરઃ ।

પરયા વિદ્યયા વેદ્ય ઉપાસ્યો બ્રહ્મભિઃ પ્રમુઃ ॥૨૨॥

વળી કેવા? તો સમસ્ત કલ્યાણ ગુણોએ પરિપૂર્ણ છે. કલ્યાણ ગુણો જ્ઞાન શક્તિ બળ ઐશ્વર્ય વીર્ય શક્તિ તેજ વિગેરે તથા કારુણ્ય સૌશીલ્ય વાત્સલ્ય ઔદાર્ય આદિક અન્ત છે. આ અર્થે 'પરાઽસ્ય શક્તિર્વિવિદ્યૈવ શ્રૂયતે સ્વાભાવિકી જ્ઞાનબલક્રિયા ચ' 'યઃ સર્વજ્ઞઃ સર્વવિત્' 'સોઽશ્રુતે સર્વાન્ કામાન્ સહ બ્રહ્મણા વિપશ્ચિતા' પ્રધાનક્ષેત્રજ્ઞપતિ-ગુણેશઃ' 'તેજોચલૈશ્વર્યમહાવબોધસુવીર્યશક્ત્યાદિગુણૈકરાશિઃ' 'તવાનન્તગુણસ્યાપિ પદેવ પ્રથમે ગુણાઃ । યસ્ત્વયૈવ જગત્કુશાવન્યેઽપ્યન્તર્નિ-વેશિતાઃ' 'યથા રલાનિ જલધેરસંહ્યેયાનિ પુત્રક ! । તથા ગુણા દ્યનન્તસ્ય અસંહ્યેયા મહાત્મનઃ' સમસ્તકલ્યાણગુણાત્મકોઽસૌ' ઇત્યાદિ શ્રુતિ સ્મૃતિઓએ અનુવર્ણુઓ છે. વળી કેવા? તો પ્રાકૃત સત્યાદિ ગુણોએ રહિત હોવાથી નિર્ગુણ કહ્યા છે. તેવી શ્રુતિ સ્મૃતિઓ છે—'સ સર્વભૂતઃ પ્રકૃતેર્વિકારાન્ ગુણાદિદોષાંશ્ચ મુને! વ્યતીતઃ' 'સત્વાદયો ન સન્તીરો યત્ર ચ પ્રાહૃતા ગુણાઃ' 'યત્ર ત્રિસર્ગો મૃષા'

‘યોઽસૌ નિર્ગુણ હત્યુક્તઃ શાસ્ત્રેષુ જગદીશ્વરઃ । પ્રાકૃતૈર્હેયસંયુક્તૈર્ગુણેર્હીનઃ
સ ડચ્યતે’ ઇત્યાદિ. વળી કેવા ? તો જે બ્રહ્માદિ ઇશ્વરના પણ ઇશ્વર
પરમેશ્વર છે. તેવી શ્રુતિ સ્મૃતિઓ છે—‘તમીશ્વરાણાં પરમં મહેશ્વરં’
‘સર્વસ્ય વશી સર્વસ્થેશાનઃ’ ‘સમસ્તશક્તિઃ પરમેશ્વરાલ્બ્યઃ’ ઇત્યાદિ. વળી
કેવા ? તો પરા વિદ્યા જે બ્રહ્મવિદ્યા તેનાથીજ એક વેદ—જાણવા
યોગ્ય છે. પણ પ્રત્યક્ષ અનુમાનાદિકવડે નહિ. વળી કેવા ? તો બ્રહ્મ-
ભાવને પામેલા મુક્તોએ પણ જે ઉપાસ્ય ધ્યેય છે. વળી કેવા ? તો
જે પ્રભુ—પ્રકૃતિ કાળ પુરુષાદિક સર્વના પણ નિયામક છે. હે મુને !
આવા વાસુદેવ ભગવાન વર્તે છે ॥૨૨॥

दिव्यमूर्तिं तमीशानं तपसैकान्तिकेन च ।

यः प्रीणयति धर्मेण स धन्यतम उच्यते ॥२३॥

અસંખ્ય સમસ્ત જગતના નિયામક દિવ્યમૂર્તિ તે ભગવાન
પુરુષોત્તમને જે ભક્તજન તપ અને એકાંતિક ધર્મવડે પ્રસન્ન કરે
છે તે ભક્ત અતિ ધન્યભાગી કહ્યો છે ॥૨૩॥

तस्माच्चमपि देवर्षे ! धर्मेणैकान्तिकेन तम् ।

आराधयन्निहैवाङ्ग ! कश्चित्कालं तपः करु ॥२४॥

માટે હે દેવર્ષે ! તમે પણ એકાંતિક ધર્મથી તે શ્રીપુરુષોત્તમનું
આરાધન કરતાયકા આ આશ્રમાંજ મારી પાસે રહીને કેટલોક
કાળ તપ કરો ॥૨૪॥

तपसैवातिशुद्धात्मा माहात्म्यं तस्य सत्पतेः ।

यथावज्જ્ઞાસ્યતિ ભવાન્ પ્રોચ્યમાનં મયાઁલિલમ્ ॥૨૫॥

તમો તપશ્ચર્પાવડે અતિશુદ્ધ અંતઃકરણવાળા થતાં, સત્પતિ તે
ભગવાનના મેં કહેલા યથાસ્થિત સમગ્ર મહિમાને જાણુશો ॥૨૫॥

सर्वार्थसाधनं विद्धि तपस्तद्दृढयं मुने ! ।

नातप्तभूरितपसा स वशीक्रियते प्रभुः ॥२६॥

હે મુને ! જે તપ છે તે સર્વ અર્થની પ્રાપ્તિમાં સાધન છે અને

ભગવાનને હૃદયવત્ અતિપ્રિય છે, એમ તમે જાણો. જેણે ઘણું તપ કર્યું નથી એવો પુરુષ મહાપ્રભુ ભગવાનને વશ કરી શકતો નથી, ભગવાન તપથીજ વશ કરી શકાય છે ॥૨૬॥

સ્કન્દ ઉવાચ—

एवमुक्तो भगवता नरनारायणेन सः ।

प्रीतस्तपः कर्तुमिच्छंस्तमुवाच महामतिः ॥૨૭॥

इति श्रीस्कन्दपुराणे विष्णुखण्डे श्रीवासुदेवमाहात्म्ये नारद-
नरनारायणसमागमनामैकोनविंशोऽध्यायः ॥૨૯॥

કાર્તિક સ્વામી કહે છે—હે સાવણિ મુને ! આ પ્રકારે નર-
નારાયણુ ભગવાને કહ્યું, એટલે મહામતિ નારદમુનિ બહુ પ્રસન્ન
થઈને, તપ કરવાને ઇચ્છતા થકા નરનારાયણુ પ્રત્યે આગળ કહેશે
એ પ્રકારે બોલ્યા ॥૨૭॥

इति श्रीस्कंदपुराणे विष्णुखण्डे श्रीवासुदेवमाहात्म्ये नारद-
नारायणसमागमनामैकोनविंशोऽध्यायः ॥૨૮॥

नारद उवाच—

भगवन् ! ब्रूहि मे धर्ममेकान्तं तव सम्मतम् ।

प्रीयते येन विश्वात्मा वासुदेवः स सर्वदा ॥૨९॥

અધ્યાય ૨૦ મો.

નારદમુનિ પુછે છે—હે ભગવન્ ! એકાંતિક ધર્મને બહુ મહ-
વિંઓ બહુધા વર્ણવે છે. માટે તમોએ બહુ માન્ય કરેલો જે
એકાંતિક ધર્મ હોય એજ મને કહો. જે એકાંતિક ધર્મના અનુષ્ઠા-
નથી વિશ્વાત્મા તે વાસુદેવ ભગવાન સર્વદા પ્રસન્ન થાય ॥૨૯॥

૧ આ અધ્યાયમાં નારાયણે નારદજી પ્રત્યે એકાંતિક ધર્મનું લક્ષણ અને
ચારેય વર્ણના ધર્મશાસ્ત્રોક્ત ધર્મો જુદાજુદા સંપ્રદાયમાં કહ્યા છે.

શ્રીનારાયણ ઉવાચ-

સાધુ પૃષ્ઠં ત્વયા વ્રહ્મન્મતિસ્તે વિમલા કિલ ।
મયિ સ્તિગ્ધાય ભક્તાય તુભ્યં ગુહ્યમપિ ઘ્રુવે ॥૨॥

આ રીતે નારદજીએ પુછેલા શ્રીનારાયણ કહે છે—હે વ્રહ્મન્ ! તમોએ બહુ સારો પ્રશ્ન પુછ્યો. તમારી યુદ્ધિ બહુ નિર્મળ નિશ્ચે છે. આ બાબત અતિ ગુહ્ય છે, પણ તમો મારે વિષે બહુ પ્રીતિવાળા ભક્ત છો માટે ગુહ્યપણુ તમને હું કહું છું ॥૨॥

ધર્મ એપ મયા પ્રોક્તઃ કલ્પસ્યાદૌ વિવસ્વતે ।
તમેવ કથયે તુભ્યં સનાતનમહં ઘ્રુને ! ॥૩॥

હે ઘ્રુને ! આ એકાંતિક ધર્મ મેં કલ્પના આદિ ભાગમાં દક્ષ-પ્રજાપતિના દૌહિત્ર વિવસ્વાનને કહ્યો હતો. સનાતન એવો એજ ધર્મ હું તમને જણાવું કહું છું ॥૩॥

સ્વધર્મજ્ઞાનવૈરાગ્યૈઃ સહ લક્ષ્મીવદીશ્વરે ।

તસ્મિન્નનન્યા ભક્તિર્યા ધર્મ એકાન્તિકઃ સ વૈ ॥૪॥

સર્વેશ્વર શ્રીવાસુદેવમાં સ્વધર્મ જ્ઞાન વૈરાગ્યે સહિત એવી જે લક્ષ્મીજીના જેવી અનન્ય (અન્યભિચારિણી) ભક્તિ તેજ એકાંતિક ધર્મ કહ્યો છે. આવા ધર્મચક્રી ભક્તિ જુદી નથી. બન્નેનું એકજ સ્વરૂપ છે ॥૪॥

તેનૈવાતિપ્રસન્નઃ સ્યાદ્ગોલોકાધિપતિઃ સ્વયમ્ ।

જાયતે સ ચ ભક્તોઽપિ પરિપૂર્ણમનોરથઃ ॥૫॥

આવા લક્ષણવાળા એકાંતિક ધર્મે કરીનેજ ગોલોકાધિપતિ સ્વયં શ્રીવાસુદેવ ભગવાન અતિરાય પ્રસન્ન થાય છે. અને આવા એકાંતિક ધર્મને અનુસરેલો ભક્તપણુ પરિપૂર્ણ મનોરથવાળો થાય છે ॥૫॥

નારદ ઉવાચ-

લક્ષણાનિ ચુમ્ભુત્સામિ સ્વધર્માદેઃ પૃથક્પૃથક્ ।

શાસ્ત્રયોનેરહં ત્વત્તો વક્તું તાનિ ત્વમર્હસિ ॥૬॥

આરીતે નારાયણે એકાંતિક ધર્મનું લક્ષણ કહેતાં, નારદજી પુછે છે—હે ભગવાન! 'પૃથક્ વા મહતો મૃતસ્ય નિઃશ્વસિતમેતદ્વક્તવેદઃ' આ શ્રુતિને અનુસારે સર્વ શાસ્ત્રોના યોનિભૂત (માટેજ સર્વેસ) એવા તમારાયકીજ હું સ્વધર્માદિકનાં જુદાંજુદાં લક્ષણોને જાણુવા ઇચ્છું છું. તો તે લક્ષણોને યથાસ્થિત તમો મને કહેવાને યોગ્ય છો ॥૬॥

નિગમાંગમશાસ્ત્રાણાં સર્વેપામપિ સત્પતે ! ।

મૂલં ત્વમેક ઇવાસિ યેષુ ધર્મઃ સનાતનઃ ॥૭॥

હે સત્પતે! જેમાં સનાતન ધર્મ કહ્યો છે એવા ઋગ્ગાદિ નિગમો, તંત્રાદિ આગમો, મીમાંસાદિ શાસ્ત્રો, આ સર્વેના પણ તમો એકજ મૂળ-પ્રવૃત્તિસ્થાન છો. (આથી શાસ્ત્રયોનિપણું સમર્થન કર્યું) ॥૭॥

ત્વમેવ સાક્ષાદ્ભગવાન્વાસુદેવોઽક્ષરાત્પરઃ ।

શ્રેયસે સર્વભૂતાનાં વર્તસેઞ્ચ દયાનિધિઃ ॥૮॥

અક્ષરપર જે વાસુદેવ ભગવાન કહ્યા એજ તમો સાક્ષાત્ છો. દયાનિધિ તે તમો ધર્મપુત્રનું નાટ્ય સ્વીકારીને સમગ્ર જીવોના કલ્યાણ માટેજ આ બદરીકાશ્રમમાં નિવાસ કરી રહ્યા છો ॥૮॥

ત્વત્તોઽન્યે તુ સ્વસ્વભાવગુણતત્રા હજાદયઃ ।

યથાવન્ન વિજાનીયુર્ધર્માર્દીંસ્ત્વમતો વદ ॥૯॥

હું ખીજ કોઈયકીપણુ આ ધર્મતત્ત્વને જાણુવા ઇચ્છતો નથી. કારણ કે તમારાયકી જે ખીજ બ્રહ્માદિકો છે તેતો પોતાના વિષય-પ્રધાનત્વાદિ સ્વભાવો અને રજસ્ત્વાદિ ગુણોને આધીન વર્તનારા છે, આ હેતુથી તેઓ ધર્માદિકને યથાર્થપણે જાણી શકતા નથી. માટે જેમાં દોષનો ગંધ પણ નથી એવા આપજ તે ધર્માદિકનાં લક્ષણો કહેવાને યોગ્ય છો ॥૯॥

સ્કન્દ ઉવાચ-

इति देवर्षिणा पृष्टो भगवान्धर्मनन्दनः ।

स्वधर्मादीन् क्रमेणैव कथयामास सर्ववित् ॥૧૦॥

કાર્તિકેક સ્વામી કહે છે—હે સાવણિ મુને ! આ પ્રકારે નારદ મુનિએ પુછેલા સર્વજ્ઞ ધર્મપુત્ર ભગવાને સ્વધર્માદિકનાં લક્ષણો અનુક્રમથીજ કહેવાનો આરંભ કર્યો ॥૧૦॥

श्रीनारायण उवाच-

वर्णानामाश्रमाणां च सदाचारः पृथक्पृथक् ।

सामान्यः सविशेषश्च स्वधर्मः स उदीर्यते ॥૧૧॥

શ્રીનારાયણ કહે છે—હે મુને ! પ્રથમ હું ધર્મનું લક્ષણ કહું છું—ચાર વર્ણો અને ચાર આશ્રમોને નિમિત્ત કરીને પ્રવર્તેલી જુદો જુદો જે સદાચાર તે સ્વધર્મ કહ્યો છે. તે આ સ્વધર્મ સામાન્ય અને વિશેષ એવા ભેદથી બે પ્રકારનો છે ॥૧૧॥

नृणां साधारणं धर्मं सर्वेषामादितः शृणु ।

अहिंसा परमो धर्मस्तत्रादिम उदाहृतः ॥૧૨॥

તેમાં સામાન્ય ધર્મને દશ શ્લોકથી કહે છે—પ્રથમ સર્વકોઈ મનુષ્યોએ પાળવાનો જે સામાન્ય (સાધારણ) ધર્મ છે તે હું કહું છું તેને સાવધાન થઈને સાંભળો. સાધારણ ધર્મમાં પ્રથમ પ્રાણિ-માત્રનો દ્રોહ નહિ કરવારૂપ જે અહિંસા એજ શ્રેષ્ઠ ધર્મ કહ્યો છે. ધર્મમાં આજ મુખ્ય ધર્મ માન્યો છે ॥૧૨॥

स्वमुख्यधर्मवृत्त्योरप्यद्रोहो मनसापि यः ।

सति गत्यन्तरे प्राणिमात्रस्यापीति सा मता ॥૧૩॥

‘યા પેદ્ધવિહિતા હિંસા ન સા હિંસેન્ન કીલ્યંતે’ ઇત્યાદિ જે સમ-પ્રાપ્ત હિંસાનો સંકોચ કહેનારાં સ્મૃતિવાક્યો તેનાથી યજ્ઞાદિકમાં કોઈ પ્રકારે પ્રાપ્ત થતી એવીશણ હિંસાનો સર્વથા નિરોધ સમ-

આવા માટે અહિંસા શબ્દનો અર્થ કહે છે-પોતાનો મુખ્ય ધર્મ અને મુખ્ય હવિકા વૃત્તિના નિમિત્તેપણુ મનથીપણુ પ્રાણિમાત્રનો દ્રોહ ન કરવો તે અહિંસા કહેવાય છે. શ્લોકમાં અપિ શબ્દ લીધો છે તે ઉપરથી 'ન્યારે મુખ્ય ધર્મ કે મુખ્ય હવિકાનિમિત્તેપણુ હિંસા ન થાય તો ગૌણુ ધર્મ કે ગૌણુ હવિકા નિમિત્તે ન થાય એમાં તો કાંઈ કહેવાનું જ રહેતું નથી, નજ થાય, આ અર્થ જણાવ્યો છે. 'મનસાપિ' એમ ખીને અપિ શબ્દ લીધો છે તે ઉપરથી 'ન્યારે મનથીપણુ હિંસા ન થાય તો કાય વાણીથી ન થાય એમાંતો કાંઈ કહેવાનુંજ રહેતું નથી, નજ થાય' આ અર્થ જણાવ્યો છે. આ આખત ક્યારે? તો ન્યારે ગત્યંતર એટલે ઉપાયાંતર હોય ત્યારે લેવી. જે કોઈપણુ ઉપાયાંતર ન હોય અને તેથી પોતાના મુખ્ય ધર્મમાં કે મુખ્ય વૃત્તિમાં આઘ આવતો હોય તો દ્રોહ કરવામાં દોષ નથી, એવો અભિપ્રાય નીકળે છે. એટલે મહા આપત્કાળમાં દોષ નથી. આપત્કાળ વિના તો દોષજ છે. આ રીતે આ એક મુખ્ય સામાન્ય ધર્મ કહ્યો ॥૧૩॥

સત્યા વાગ્મૂતમાત્રસ્ય દ્રોહો ન સ્યાદ્યયા તથા ।

તપશ્ચ શાસ્ત્રવિહિતભોગસઙ્કોચલક્ષણમ્ ॥૧૪॥

જે વાણી બોલવાથી કોઈપણુ પ્રાણિનો દ્રોહ ન થાય એવી જે સત્ય ભાષણરૂપ વાણી તે ખીને સામાન્ય ધર્મ કહ્યો છે. 'ઋતુ-ક્રમે સ્ત્રીનો સંગ કરવો, પ્રતિદિન બે વાર જમવું' ઇત્યાદિ જે ભોગો શાસ્ત્રે ભોગવવાના કહ્યા છે, જેના ભોગમાં ગૃહસ્થોને પ્રત્ય-વાય કહ્યો નથી, એવા પણુ ભોગોનો સંકોચ (ઓછું) કરવો તે તપતું લક્ષણુ છે. આ ત્રીને સામાન્ય ધર્મ જાણવો ॥૧૪॥

બ્રાહ્મમામ્યન્તરં ચેતિ દ્વિવિધં શૌચકર્મ ચ ।

અનાદાનં પરસ્વસ્ય પરોક્ષં વા છલેન ચ ॥૧૫॥

'શૃંગલામ્યાં મહેદ્વાલં ભાવશુદ્ધિસ્યાન્તરં' આ સ્મૃતિએ બ્રાહ્મ આલ્યંતર બેદથી કહેલું જે બે પ્રકારનું શૌચ કર્મ (સ્નાનક્રિયા)

તે ચોથો સામાન્ય ધર્મ માન્યો છે. પારકા ધનનું પરોક્ષ (ચોરીથી) પણ કે પ્રત્યક્ષ (છળથી) પણ હરણુ ન કરવું-કોઈની ચોરી ન કરવી તે પાંચમો સામાન્ય ધર્મ કહ્યો છે ॥૧૫॥

યથોચિતં બ્રહ્મચર્યં કામલોભક્રુધાં જયઃ ।

મુદા વિત્તાર્પણં પાત્રે તુષ્ટિર્લબ્ધેન દૈવતઃ ॥૧૬॥

ત્યાગિગૃહીમધ્યે ભેને ભે ઉચિત હોય એવું બ્રહ્મચર્યવ્રત પાળવું તે છઠો સામાન્ય ધર્મ માન્યો છે. કામવેગને અતવો, ક્રોધવેગને અતવો અને લોભવેગને અતવો આ ત્રણ ધર્મો જુદાજુદા (સાતમો આઠમો નવમો) સામાન્ય કહ્યા છે. સત્પાત્રમાં હુર્વથી પોતાના ધનનું દાન કરવું આ દશમો સામાન્ય ધર્મ જાણવો. પોતાના પ્રારબ્ધાનુસારે મળેલા અન્ન વસ્ત્રાદિકથી સંતોષ માનવો આ અગીયારમો સાધારણ ધર્મ સમજવો ॥૧૬॥

તીર્થે ક્ષેત્રે ચ યજ્ઞાદૌ ચતુર્વર્ગાપ્તયેઽપિ વા ।

આત્મનો વા પરસ્યાપિ સર્વથા ઘાતવર્જનમ્ ॥૧૭॥

ધર્માદિ આર પુરુષાર્થની પ્રાપ્તિમાટેપણુ તીર્થમાં કે ક્ષેત્રમાં કે યજ્ઞાદિકમાં પોતાનો સર્વથા ઘાત (આત્મઘાત) ન કરવો તેમજ પર-મનુષ્ય પશુ આદિકનો પણ તીર્થાદિકમાં સર્વથા ઘાત ન કરવો આ બારમો તેરમો સાધારણ ધર્મ કહ્યો છે ॥૧૭॥

જાતિશ્રંશકરાણાં ચ કર્મણાં પરિવર્જનમ્ ।

પાણિપાદોદરોપસ્થવાચાં સંયમનં તથા ॥૧૮॥

જાતિમાંથી બ્રહ્મ કરનારાં કર્મોનો ત્યાગ કરવો આ ચૌદમો સામાન્ય ધર્મ કહ્યો છે. હાથ પગ પેટ ઉપસ્થ અને વાહીનો સંયમ (પોત પોતાના વિષયમાં યથાશાસ્ત્ર પ્રવર્તાવવાં અને પાછાં વાળવાં તેજ પ નિયમન) રાખવો આ પંદરમો સામાન્ય ધર્મ માન્યો છે ॥૧૮॥

સર્વેષાં વ્યસનાનાં ચ વર્જનં મદ્યમાંસયોઃ ।

વ્યભિચારાન્નિશ્ચિત્ત્વ કુલસદ્ધર્મપાલનમ્ ॥૧૯॥

ભુગટું આદિક સર્વ વ્યસનોનો ત્યાગ કરવો આ સોળમો સામાન્ય ધર્મ કહ્યો છે. મધ માંસનો ત્યાગ કરવો આ સત્તરમો સામાન્ય ધર્મ કહ્યો છે. પુરુષને પરસ્ત્રીગમન અને સ્ત્રીને પરપુરુષ-ગમનરૂપ ને પાપકર્મ વ્યભિચાર તેથકી નિવૃત્તિ પામવી આ અઠારમો સામાન્ય ધર્મ કહ્યો છે. કુળપરંપરાગત સદ્ધર્મ ને ચોરી હિંસા આદિક પાપકર્મો વર્જીત હોય તેનું પાલન કરવું તે ઓગણીશમો સામાન્ય ધર્મ કહ્યો છે ॥૧૯॥

एकादशीनां सर्वासां यमैः साकमुपोषणम् ।

हरेर्जन्मदिनानां च व्रताचरणमञ्जसा ॥२०॥

સમગ્ર એકાદશીઓનો અહિંસા બ્રહ્મચર્ય આદિક યમો પાળવાની સાથે ઉપવાસ કરવો આ વીશમો સામાન્ય ધર્મ કહ્યો છે. ભગવાનના જન્મદિવસો ને રામનવમી જન્માષ્ટમી આદિક તેનું યથાર્થ વ્રત કરવું આ એકવીશમો સામાન્ય ધર્મ કહ્યો છે ॥૨૦॥

आर्जवं साधुसेवा च विभज्यान्नादिभोजनम् ।

भक्तिर्भगवतश्चेति धर्माः साधारणा नृणाम् ॥२१॥

સજ્જનોની સમક્ષ સરલપણે વર્તવું આ આવીશમો સાધારણ ધર્મ માન્યો છે. ભગવદ્ભક્ત સાધુઓની અનુવૃત્તિપૂર્વક યથોચિત સેવા કરવી આ તેવીશમો સામાન્ય ધર્મ કહ્યો છે. પોતાના પોષ્યવર્ગને અન્નાદિકનો વિભાગ કરી આખા પછી મુખ્યે અન્નાદિનું ગ્રહણ કરવું આ ચોવીશમો સામાન્ય ધર્મ કહ્યો છે. ભગવાનની નવ પ્રકારની ભક્તિ કરવી આ પણ સર્વનો સાધારણ પચીશમો ધર્મ માન્યો છે. આ પ્રકારના પચીશ ધર્મો સર્વકોઈ મનુષ્યોને સાધારણપણે પાળવાના કહ્યા છે. એટલે આમાં સર્વ કોઈને અધિકાર છે ॥૨૧॥

ब्रह्मक्षत्रविशः शूद्रा वर्णाश्वत्वार ईरिताः ।

तेषां पृथक्पृथग्धर्मान्विशेषान्वन्मि ते मुने ! ॥२२॥

હે મુને ! બ્રાહ્મણ ક્ષત્રિય વૈશ્ય અને શૂદ્ર આ ચાર વર્ણો વિભાગથી કહ્યા છે. તેમના બુદ્ધા બુદ્ધા બે વિશેષ ધર્મો છે તે પણ હું હવે કહું છું તેને સાવધાન મનથી સાંભળો ॥૨૨॥

શમો દમઃ ક્ષમા શૌચમાસ્તિક્યં મક્તિરીશિતુઃ ।

તપો જ્ઞાનં ચ વિજ્ઞાનં વિપ્રધર્મઃ સ્વભાવજઃ ॥૨૩॥

શમ દમાદિક વિપ્રના સહજ ધર્મો કહ્યા છે. તેમાં શમ-અંતઃ-કરણને વશ રાખવું, દમ-બાહ્ય ઇન્દ્રિયોને વશ રાખવી, ક્ષમા-ખીલ્તઓ નિરંતર ઉપદ્રવ ઠર્યા કરે તથાપિ મનમાં વિકાર થવા દેવો નહિ, શૌચ-બાહ્ય આભ્યંતર શુદ્ધિ રાખવી, આસ્તિક્ય-વેદ-ઈશ્વરાદિકમાં સત્યપણાનો નિશ્ચય રાખવો, પરમેશ્વરની પ્રેમથી નવધા ભક્તિ કરવી, કાયકલેશરૂપ તપ કરવું, જીવ ઈશ્વર માયા આદિકને શાસ્ત્રથી યથાર્થે જાણવા, ભગવાનના સાક્ષાત્ અનુભવરૂપ વિજ્ઞાન પામવું, આ બધા ધર્મો વિપ્રના સ્વાભાવિક (વિશેષ) કહ્યા છે ॥૨૩॥

શૂરત્વં ધૈર્યમૌદાર્યં વલં તેજઃ શરણ્યતા ।

ગોવિપ્રસાધુરક્ષેજ્યા ધર્માઃ ક્ષત્રસ્ય કીર્તિતાઃ ॥૨૪॥

ક્ષત્રિય જાતિના શૂરત્વાદિ ધર્મો સ્વાભાવિક કહ્યા છે. તેમાં સંગ્રામમાં નિભય થઇને પ્રવેશવું સામર્થ્ય રાખવારૂપ શૂરત્વ રાખવું, પોતે આરંભેલી ક્રિયાની સમાપ્તિ કરવાની શક્તિરૂપ ધૈર્ય ધારવું, અકૃપણપણે દાન દેવારૂપ ઔદાર્ય રાખવું, ખીલ્તઓ પોતાને ન દખાવી જાય એવું બળ રાખવું, ખીલ્તઓ પોતાનો પરાભવ ન કરી જાય એવું તેજ રાખવું, શરણાગતવું સંરક્ષણ કરી શકે એવું સામર્થ્ય રાખવું, ગાયો વિપ્રો અને ભગવદ્ભક્ત સાધુઓનું પાપી જીવોયકી રક્ષણ કરવું, દ્રવ્યપ્રધાન યજ્ઞો કરવા, ઇત્યાદિ ધર્મો ક્ષત્રિયના સ્વાભાવિક કહ્યા છે ॥૨૪॥

રાજ્ઞસ્ત્વેતેઽય નીત્યૈવ પ્રજાનાં પરિપાલનમ્ ।

ધર્મસંસ્થાપનં ભૂમૌ ધર્મા દણ્ડાર્હદણ્ડનમ્ ॥૨૫॥

અભિષેકાદિ ગુણુવિશિષ્ટ ક્ષત્રિય રાજના વિશેષ ધર્મોને કહે છે-
રાજને તો આ પૂર્વોક્ત શૂરત્વાદિ ધર્મો રાખવાના જાણુવા. ખીજ તો
નીતિશાસ્ત્રમાં કહ્યા પ્રમાણે પ્રજાઓનું પરિપાલન કરવું, પૃથ્વી
ઉપર ધર્મનું સારીરીતે સ્થાપન કરવું, દંડ કરવા યોગ્ય દુષ્ટોનો દંડ
કરવો, આ ધર્મો વિશેષ કહ્યા છે ॥૨૫॥

આસ્તિક્યં દાનનિષ્ઠા ચ સાધુબ્રાહ્મણસેવનમ્ ।

અતુષ્ટિરર્થોપચયે ધર્મા વૈશ્યસ્ય ચોદયમઃ ॥૨૬॥

વૈશ્યના. આસ્તિકત્વાદિ વિશેષ ધર્મો કહ્યા છે. તેમાં વેદ તથા
ઈશ્વરાદિકમાં સત્યપણુરૂપ આસ્તિકતા રાખવી, સત્પાત્રોને અન્નાદિ
દાન આપવામાં નિષ્ઠા રાખવી, સાધુ બ્રાહ્મણોની યથોચિત સેવા
કરવી, દ્રવ્યસંપાદનમાં સંતોષ નહિ રાખતાં, તેની વૃદ્ધિમાટે ખેતી
આદિકનો ઉદ્યમ કર્યા કરવો, આ વૈશ્યના વિશેષ ધર્મો કહ્યા છે ॥૨૬॥

દ્વિજાતીનાં ચ દેવાનાં સેવા નિષ્કપટં ગવામ્ ।

વિશેષધર્મઃ કથિતઃ શૂદ્રસ્ય મુનિસત્તમ ! ॥૨૭॥

હે મુનિસત્તમ ! દ્વિજતિ શબ્દવાચ્ય ત્રણ વર્ણો, દેવો અને
ગાયોત્રી નિષ્કપટ ભાવથી જે સેવા કરવી તે શૂદ્રજાતિનો વિશેષ
ધર્મ કહ્યો છે ॥૨૭॥

અધ્યાપનં યાજનં ચ વિશુદ્ધાચ પ્રતિગ્રહઃ ।

વિપ્રસ્ય જીવિકા પ્રોક્તા તત્રાન્ત્યા ત્વાપદિ સ્મૃતા ૨૮

હવે સર્વની જીવિકાવૃત્તિને કહેતાં પ્રથમ બ્રાહ્મણુની તે કહે છે-
વેદાદિ સમ્બંધી ભણાવવાં, વિષ્ણુયાગાદિ યજ્ઞો કરાવવા અને
સ્વધર્મનિષ્ઠ જનથકી અન્ન ધનાદિકનો પ્રતિગ્રહ કરવો આ વિપ્રની
જીવિકા-જીવનમાં ઉચિત વૃત્તિ કહી છે. તેમાં છેલ્લી જે દાનપ્રતિ-
ગ્રહરૂપ વૃત્તિ કહી તેતો આપત્કાળમાં સ્વીકારવાની જાણુવી.
અધ્યાપન અને યાજન વૃત્તિનેજ મુખ્યપણુ અનુસરવું ॥૨૮॥

યાજનેઽધ્યાપને વાપિ દોષદર્શી દ્વિજોત્તમઃ ।

યસ્તસ્થાન્યાપિ વિહિતા વૃત્તિરસ્તિ ચતુર્વિધા ॥૨૯॥

અધ્યાપન તથા યાજનમાં જે દ્વિજોત્તમને દોષ દેખાતો હોય તેવાને માટે ખીજ પણ ચાર પ્રકારની વૃત્તિ કહી છે ॥૨૯॥

શિલોઞ્ઠં નિત્યયાજ્ઞા ચ શાલીનં ચોચિતા કૃપિઃ ।

શ્રેયસી પૂર્વપૂર્વાત્ર જ્ઞાતવ્યા દ્વિજસત્તમૈઃ ॥૩૦॥

કઈ તે ચાર વૃત્તિ? તો શિલોઞ્ઠ—ઘણીએ ભાગ કરી દીધેલા અને ખેતરમાં પડી રહેલા ડાંગર આદિકના છોડવા કે કંટીઓને વીણી લાવીને તેનાથી નિર્વાહ કરવો તેને શિલ કહે છે. ઘણીએ પડી મુકેલા હાટ બનરમાં પડી રહેલા એક એક કણુને વીણી લાવીને નિર્વાહ કરવો તેને ઊંઠ કહે છે. આ અને વૃત્તિને એક કરીને એક શિલોઞ્ઠ વૃત્તિ પ્રથમની જાણવી. ખીજ નિત્ય ધાન્ય માગી લાવવારૂપ યાયાવર વૃત્તિ જાણવી. ત્રીજી માગ્યા વિના જે અન્નાદિ મળે તેનાથી નિર્વાહ કરવારૂપ શાલીન વૃત્તિ જાણવી. ચોથી ઉચિત-સ્વધર્મમાં વિરોધ ન આવે એવી રીતે જે પહોર ખેતી કરવી. આ ચાર વૃત્તિઓ સમજવી. આ ચારમાં દ્વિજોત્તમોએ પૂર્વ પૂર્વની શ્રેષ્ઠ સમજવી. એટલે કૃષિવૃત્તિની અપેક્ષાએ શાલીનવૃત્તિ શ્રેષ્ઠ છે. તેની અપેક્ષાએ યાયાવર વૃત્તિ શ્રેષ્ઠ છે. તેની અપેક્ષાએ શિલોઞ્ઠવૃત્તિ સર્વશ્રેષ્ઠ છે. આ રીતે તારતમ્ય પણ જાણવું ॥૩૦॥

વિપ્રો જીવેદૈશ્યવૃત્ત્યા સત્યામાપદિ નારદ ! ।

અથવા ક્ષત્રવૃત્ત્યાપિ શ્વવૃત્ત્યા ન તુ કર્હિચિત્ ॥૩૧॥

વિપ્રને માટે આપત્કાળમાં ઉપયોગી જીવનવૃત્તિને કહે છે— હે નારદ ! વિપ્ર આપત્કાળ આવે તો વૈશ્યવૃત્તિ (ખેતીઆદિક) વડે ઉચ્ચિકા કરે. અથવા તે વૈશ્યવૃત્તિથી નિર્વાહ ન થાય તો ન છુટકે ક્ષત્રિયવૃત્તિથી ઉચ્ચિકા કરે. પરંતુ શ્વવૃત્તિ જે નીચની નોકરી કરવારૂપ છે તેનાથી તો ક્યારેયપણ જીવન કરે નહિ ॥૩૧॥

શસ્ત્રેણ જીવેત્ક્ષત્રં તુ સર્વતો ધર્મરક્ષયા ।

આપન્નો વૈશ્યવૃત્ત્યૈવ વિપ્રરૂપેણ વા ચરેત્ ॥૩૨॥

ક્ષત્રિય તો જ્યાં જ્યાં અધર્મની પ્રવૃત્તિ થાય ત્યાં ત્યાં સર્વત્ર
ધર્મની રક્ષાભાટે આયુધોને ધારીને વર્તે. (તેનાથી જે મળે તેથી
નિર્વાહ કરે.) આપત્તિને પામેલો ક્ષત્રિયતો વૈશ્યવૃત્તિ (ખેતીઆદિક)
થીજ છવન કરે. અથવા વિપ્રની વૃત્તિથી છવન ચલાવે ॥૩૨॥

કરાદાનાદિ નૃપતૈરવિપ્રાદૃત્તિરીરિતા ।

દેશકાલાનુસારેણ રજ્ઞયિત્વાઽસ્થિલાઃ પ્રજાઃ ॥૩૩॥

રાજા૩૫ ક્ષત્રિયને તો આહ્વાણોને વર્જને બીજાઓથકી સમગ્ર
પ્રજાઓને યથોચિત રંજન કરીને દેશ કાળને અનુસારે છકો ભાગ
મહણુ કરવો વિગેરે વૃત્તિ કહી છે ॥૩૩॥

આપત્કાલેઽપિ ક્ષત્રસ્ય બ્રાહ્મણસ્યેવ સર્વથા ।

વિગર્હિતા નીચસેવા સ્વતેજઃક્ષયકારિણી ॥૩૪॥

આપત્કાળમાં ક્ષત્રિયનેપણુ આહ્વાણની પેઠેજ નીચસેવા તો સર્વથા
નિંદિતજ છે, કેમકે પોતાના ક્ષત્રિયતેજને ક્ષય કરનારી છે ॥૩૪॥

કૃપિવાણિજ્યગોરક્ષા તુરીયા વૃદ્ધિજીવનમ્ ।

વૈશ્યસ્ય જીવિકા પ્રોક્તા શૂદ્રવૃત્તિસ્તથાપદિ ॥૩૫॥

વૈશ્યને કૃષિ કરવી, વ્યાપાર કરવો, ગાય વિગેરે પશુઓ પાળવાં
અને વ્યાજવટો કરવો, આ ચાર વૃત્તિઓ કહી છે. તથા આપ-
ત્કાળમાં તો શૂદ્રવૃત્તિ જે સેવા૩૫ છે તે કહી છે ॥૩૫॥

શૂદ્રો જીવેદ્ દ્વિજાતીનાં સેવાલબ્ધધનેન ચ ।

આપત્કાલે તુ કાર્વાદેર્જીવિકાવૃત્તિમાશ્રયેત્ ॥૩૬॥

શૂદ્રતો આહ્વાણાદિ ત્રણ વર્ણની સેવા કરવાથી મળેલા ધનથી
છવિકા કરે. આપત્કાળમાં તો અસત્ શૂદ્રની વૃત્તિ જે વાંસના
ટોપલા ઝુંથવા વિગેરે છે તેનો આશ્રય કરે ॥૩૬॥

આપન્મુક્તસ્તુ સર્વોઽપિ પ્રાયશ્ચિત્તં યથોચિત્તમ્ ।

વિધાય સ્વસ્વવૃત્ત્યૈવ પુનર્વર્તેત મુખ્યયા ॥૩૭॥

આવેલા આપકાળમાંથી મુક્ત થએલો ગ્રાહણાદિ સર્વકોઈ પણ જન યથોચિત પ્રાયશ્ચિત્ત કરીને, પોત પોતાની જે મુખ્ય વૃત્તિ તેનાથીજ ફરી જીવન કરે. આપકાળમાં ગ્રહણુ કરેલી વૃત્તિને વળગી રહે નહિ ॥૩૭॥

चातुर्वर्ण्यं सतां सङ्गं कुर्यान्न त्वसतां क्वचित् ।

मुक्तिप्रदोऽस्ति सत्सङ्गः कुसङ्गो निरयप्रदः ॥૩૮॥

હવે ચારેય વર્ણુના સાધારણુ ધર્મોને ૧૭ શ્લોકથી કહે છે-ચારેય વર્ણુમાં વર્તતા સ્ત્રી પુરૂષ સર્વ જનોએ સજ્જનોનો સંગ-સમાગમ કરવો. ક્યારેય પણ અસજ્જનોનો સંગતો નજ કરવો. કારણ કે-જે સત્સંગ છે તે મુક્તિને આપનારો છે અને જે કુસંગ છે તે નરકને આપનારો છે. તો કુસંગનો ત્યાગ કરીને સત્સંગ સર્વેએ કરવો ॥૩૮॥

कामं क्रोधं रसास्वादं जित्वा मानं च मत्सरम् ।

निर्दम्भं विष्णुभक्ता ये ते सन्तः साधवो मताः ॥૩૯॥

જેનો સંગ કરવાનો કહે છે એવા સજ્જનનું લક્ષણુ કહે છે-કામ ક્રોધ રસાસ્વાદ માન મત્સર ઇત્યાદિ દોષોનો ત્યાગ કરીને, નિર્દમ્બપણે જેઓ વિષ્ણુભક્ત-ભગવાનને ભજનારા અને સાધુ-પોતાનું તથા પારકું પારલૌકિક કાર્ય સાધવામાં તત્પર હોય તે સજ્જન કહ્યા છે. તેમનો સમાગમ કરવો ॥૩૯॥

स्त्रियां स्त्रिणे रसास्वादे सक्ताश्च घनगृह्यवः ।

हिंसा दम्भकृताटोपा भक्ताभासा ह्यसाधवः ॥૪૦॥

જેનો સંગ નહિ કરવાનો કહે છે એવા અસજ્જનનું લક્ષણુ કહે છે-જેઓ સ્ત્રિયોમાં તથા સ્ત્રીવંપટોમાં તથા રસાસ્વાદમાં અત્યાસક્ત વર્તે છે અને ઘનમાં અતિતૃપ્ત્યાવાળા છે અને પ્રાણિઓને પીડા ઉત્પન્ન થાય એકું અસદ્ આચરણુ કરનારા અને લોકમાં ધર્મિષ્ઠપણાની કે ભક્તપણાની ખ્યાતિમાટે દંભથી ખોટો આચ-

ટોપ કરનારા અને તેથીજ ભક્તપણાનો જેમાં આભાસમાત્ર છે, તેઓ અસાધુઓ કહ્યા છે. આવા અસજ્જનોનો સંગ ક્યારેય ન કરવો ॥૪૦॥

અસાધુઘ્વાસુરી સમ્પદૈવી સમ્પત્તુ સાધુષુ ।

સહજાસ્તીતિ નિશ્ચિત્ય સેવ્યાઃ સન્તઃ સુખેષુભિઃ ॥૪૧॥

અસાધુઓમાં 'દમ્ભો દર્પોઽભિમાનશ્ચ' આ ગીતાવચનથી કહેલી આસુરી સંપત્તિ સ્વાભાવિક રહેલી છે. સાધુઓમાં તો 'અમયં સત્ત્વસંશુદ્ધિઃ' આ ગીતાવચનથી કહેલી દૈવી સંપત્તિ સ્વાભાવિક રહેલી છે. આવી દૃઢ નિશ્ચય કરીને સુખની ઇચ્છાવાળા દૈવી જનોએ સાધુજનોનો સમાગમ કરવો ॥૪૧॥

યાદૃશાં યસ્ય સદ્ગઃ સ્યાચ્છાસ્ત્રાણાં વા નૃણામપિ ।

બુદ્ધિઃ સ્યાત્તાદૃશી તસ્ય કાર્યોઽતો નાસતાં હિ સઃ ॥૪૨॥

જે પુરુષને જેવા સત્ કે અસત્ પુરુષોનો અને જેવા સત્ કે અસત્ શાસ્ત્રોનો સંગ-પ્રસંગ થાય તે જનની તેવી શુભ અશુભ બુદ્ધિ નિશ્ચે થાય છે. પછી તે તેવા શુભ અશુભ કર્મોને કરવા-લાગી જાય છે. માટે અસંતનો સંગ કદાપિ ન કરવો. આ અર્થ ભારતમાં વિદુરજીએ "યદિ સન્તં સેવતે યદ્યસન્તં તપસ્વિનં યદિ વા સ્તેનમેવ । વાસો યથા રઙ્ગવશં પ્રયાતિ તથા સ તેવાં વશમભ્યુપૈતિ ॥" આ પ્રકારે કહ્યો છે ॥૪૨॥

યે સાધુસેવારુચયઃ પુરુષા નિજશક્તિઃ ।

અપ્રાપ્યં નાસ્તિ તેવાં વૈ કિમપ્યૈશ્વર્યમૂર્જિતમ્ ॥૪૩॥

જે પુરુષો ઉક્તલક્ષણુ સાધુઓની યથોચિત યથાશક્તિ સેવા કરવામાં રૂચિવાળા છે તેઓને કાંઈપણ અપ્રાપ્ય-દુર્લભ નથી. સમૃદ્ધ ઐશ્વર્યપણુ અપ્રાપ્ય નથી. સમગ્ર ઐશ્વર્ય નિશ્ચે પ્રાપ્ત થાય છે. આ અર્થ શ્રુતિએ "યં યં લોકં મનસા સંવિભાતિ વિશુદ્ધસત્ત્વઃ કામયતે યાંશ્ચ કામાન્ । તં તં લોકં જયતે તાંશ્ચ કામાંસ્તસ્માદાત્મશં દ્યવંયેદ્ભુતિકામઃ ॥" આ પ્રકારે કહ્યો છે ॥૪૩॥

સ્વધર્મસ્થા અપિ સતાં દ્રોહિણો યે તુ માનવાઃ ।

સદ્ગતિં નૈવ તે યાન્તિ ક્વાપિ કેનાપિ કર્મણા ॥૪૪॥

સ્વધર્મમાં ઘરોઘર વર્તનારા પણ જે મનુષ્યો સાધુજનોનો દ્રોહ કરવાના સ્વભાવવાળા છે તે તો કોઈપણ યજ્ઞ દાન વ્રતાદિ કર્મ કરીને ક્યારેપણ સદ્ગતિને નથી જ પામતા, માટે સત્પુરુષોનો દ્રોહ ન કરવો ॥૪૪॥

મહાપૂજારતા વિષ્ણોર્મક્તા અપિ સતાં યદિ ।

દ્રોહં કુર્યુસ્તદા તેષુ ન પ્રસીદતિ સ ક્વચિત્ ॥૪૫॥

વિષ્ણુ ભગવાનની મહાપૂજામાં તત્પર એવા ભક્તો પણ જે સત્પુરુષોનો દ્રોહ કરે તો તેમની ઉપર વિષ્ણુ ભગવાન ક્યારેય પ્રસન્ન થતા નથી કિંતુ અપ્રસન્ન થાય છે. માટે ભક્તોએ પણ ભક્તનો દ્રોહ કરવો નહિ ॥૪૫॥

સદ્દ્રોહિણસ્તુ દેહાન્તે યાં યાં યોનિં વ્રજન્તિ ચ ।

તત્ર તત્ર ક્ષુધારોગૈઃ પીડ્યન્તે જીવિતાવધિ ॥૪૬॥

સંતોનો દ્રોહ કરનારા જનો તો દેહનો ત્યાગ કરીને જે જે યોનિમાં જાય છે ત્યાં ત્યાં ક્ષુધા અને મહારોગોથી અવિતપર્યંત મહાપીડાને પામે છે ॥૪૬॥

સતામતિક્રમાદેવ પુણ્યાનાં મહતામપિ ।

સઘઃ ક્ષયઃ સ્વાત્સર્વેષામાયુષઃ સમ્પદામપિ ॥૪૭॥

ભગવદ્ભક્તોના અપરાધે કરીને મોટાં પુણ્યોનો પણ, પુત્ર દારાદિ સર્વેનો પણ, આયુષનો અને સન્ન્યાદિ સમૃદ્ધિઓનો પણ તલકાળ નાશ જ થઈ જાય છે, એમાં સંશય નથી ॥૪૭॥

તસ્માત્સેવા સતાં કાર્યા સર્વેરપિ મુખેષ્મુખિઃ ।

પુણ્યતીર્થાનિ સેવ્યાનિ પૂજ્યા વિપ્રાશ્ચ ધેનવઃ ॥૪૮॥

માટે સુખની ઇચ્છાવાળા સર્વકોઈપણ જનોએ ભગવદ્ભક્તોની સેવા યથોચિત કરવી, પુણ્ય તીર્થોનું સેવન કરવું અને શ્રાદ્ધણુ તથા ગાયોની પૂજા કરવી ॥૪૮॥

તીર્થાણિ દેવપ્રતિમા નિન્દેયુર્યે કુચુદ્વયઃ ।

તેષાં તુ જારજાતાનાં વંશોચ્છેદો ભવેદ્ધ્રુવમ્ ॥૪૯॥

જે જનો કુચુદ્ધિવાળા હોઈને તીર્થોની અને દેવપ્રતિમાઓની નિંદા કરતા હોય, તે તો જારજાત-વ્યભિચારથી ઉત્પન્ન થએલા જાણુવા. તેમના વંશનો ઉચ્છેદ થઈ જાય છે. માટે તીર્થોની તથા દેવપ્રતિમાઓની નિંદા કદાપિ ન કરવી ॥૪૯॥

એકસિંસ્તર્પિતે વિપ્રે સદ્ગોજ્યૈર્દક્ષિણાદિભિઃ ।

તર્પિતં સ્યાજ્જગત્સર્વં હરિસ્તુષ્યતિ ચ સ્વયમ્ ॥૫૦॥

સ્વધર્મનિષ્ઠ ભગવદ્ભક્ત એક શ્રાદ્ધણુને શ્રેષ્ઠ સ્વાદુ અન્નવડે પૃષ્ઠ કરે તો સમસ્ત જગત્ પૃષ્ઠ થઈ જાય છે. એટલુંજ નહિ પરંતુ સ્વયં શ્રીહરિપણુ બાહુ પ્રસન્ન થાય છે. માટે શ્રાદ્ધણુને ભોજન દક્ષિણાદિવડે સતુષ્ઠ કરવા ॥૫૦॥

એકસિન્ વ્રાહ્મણે દુગ્ધે દુગ્ધં સ્યાત્સકલં જગત્ ।

તસાચ્છત્તયા પૂજનીયા વ્રાહ્મણા વિષ્ણુરૂપિણઃ ॥૫૧॥

એક ભગવદ્ભક્ત શ્રાદ્ધણુનો જે દ્રોહ કરે તો સમસ્ત જગતનો દ્રોહ થાય છે, માટે તેમને 'બ્રાહ્મણા મામકી તનુઃ' આ વચનને અનુસારે વિધાયું અપર ૩૫ બાણીને તેમનો દ્રોહ નહિ કરતાં તેમની યથારક્તિ પૂજા કરવી ॥૫૧॥

ગવામદ્ગેપુ તિષ્ઠન્તિ સર્વે દેવગણા અપિ ।

તથા સર્વાણિ તીર્થાણિ તાસુ તિષ્ઠન્તિ સર્વદા ॥૫૨॥

ગાયોના અંગોમાં બધાય દેવગણો સર્વદા રહે છે તથા સમગ્ર તીર્થો પણ તે ગાયોમાં સર્વદા રહે છે ॥૫૨॥

गव्यर्चितायामेकस्यां सर्वे देवाः समर्चिताः ।

कृतानि स्युश्च सर्वाणि तीर्थान्यपि च नारद ! ॥५३॥

हे नारद ! भाटेज् ज्येष्ठ गायतुं यथोचित पूजन करे तो सभस्त
देवताओनुं पूजन थर्ष लय छे अने सर्व तीर्थोनी यात्रा पणु करी
थर्ष लय छे ॥५३॥

एकस्या अपि गोद्रोहे कृते कापि प्रमादतः ।

दुग्धाः स्युर्देवताः सर्वास्तीर्थान्यपि च कृत्स्नशः ॥५४॥

ने कटायित् प्रमादने लीधे ज्येष्ठ पणु गायनो द्रोड करे छे
तो सर्व देवताओनो द्रोड थर्ष लय छे अने सर्व तीर्थोनी पणु
द्रोड थर्ष लय छे ॥५४॥

तस्माच्चातुर्वर्ण्यजनैर्यथोक्तविधिसंस्थितैः ।

भवितव्यं प्रयत्नेन भेतव्यं च निषेधतः ॥५५॥

भाटे आरेय वर्णुना जनो ज्ये शास्त्रोक्त विधिने अनुसारे प्रयत्नी
वर्ततुं पणु तेने उल्लंघन करीने वर्ततुं नहि. अने शास्त्रनिषिद्ध
पापकर्मथडी लय राभवो. ज्येष्ठे निषिद्धमां प्रवर्ततुं नहि ॥५५॥

चातुर्वर्ण्येतरे ये तु तेषां वृत्तिः कुलोचिता ।

चौर्याहिंसाद्यधर्मेण रहितैव हितावहा ॥५६॥

आर वर्णुथडी धतर ने अत्यज संकर लतिना जनो छे तेमनी
वृत्ति तो वंशपरंपराथी आधी आवेदी वस्त्रप्रक्षालनादिक हितकारी
छे. तेमां ने चोरी डे हिंसाआदिक अधर्मवाणी दुणवृत्ति होय तो
ते हितकारी नहि होवाथी तेनो त्याग करी देवो ॥५६॥

वर्णधर्मा इति प्रोक्ताः सङ्क्षेपेण मया मुने ! ।

चतुर्णामाश्रमाणां च धर्मानय वदामि ते ॥५७॥

इति श्रीस्कन्दपुराणे विष्णुखण्डे श्रीबामुदेवमाहात्म्ये चातु-

वर्ण्यधर्मनिरूपणनामा विंशोऽध्यायः ॥२०॥

હે નારદમુને ! આ પ્રકારે મેં વર્ણુધર્મો સંક્ષેપમાં કહ્યા. હવે ચાર આશ્રમોના ધર્મો તમને હું કહું છું તેને એકાગ્ર મનથી સાંભળો ૫૭ ધતિ શ્રીસ્કંદપુરાણે વિષ્ણુખંડે શ્રીવાસુદેવમાહાત્મ્યે ચાતુ-
ર્વર્ણુધર્મનિરૂપણનામા વિંશોઽધ્યાયઃ ॥૨૦॥

શ્રીનારાયણ ઉવાચ-

બ્રહ્મચારી ગૃહસ્થથ વાનપ્રસ્થો યતિસ્તથા ।

એત આશ્રમિણઃ પ્રોક્તાથત્વારો મુનિસત્તમ ! ॥૧॥

અધ્યાય ૨૧ મો.

શ્રીનારાયણ કહે છે—હે મુનિસત્તમ ! બ્રહ્મચારી ગૃહસ્થ વાન-
પ્રસ્થ અને સંન્યાસી આ ચાર આશ્રમી કહ્યા છે ॥૧॥

સંસ્કારૈઃ સંસ્કૃતો યસ્તુ શુદ્ધયોનિર્દ્વિજાતિતામ્ ।

ગ્રામ્નઃ સ હિ બ્રહ્મચારી તદ્ધર્માનાદિતો બ્રુવે ॥૨॥

તેમાં જે શુદ્ધયોનિ—શુદ્ધ માતાપિતાથકી ઉત્પન્ન થયો હોય
અને ગર્ભાધાન આદિક સંસ્કારોવડે સસ્કૃત થયો હોય અને ઉપ-
વીત સસ્કારથી દ્વિજપણાને પામ્યો હોય તેજ બ્રહ્મચારી કહ્યો છે.
શુદ્ધ માતા પિતાથકી જે જન્મ તે પ્રથમ કહેવાય છે. ઉપવીત
આપવામાં આવે એ ખીજે જન્મ કહેવાય છે. આ રીતે જેના જે
જન્મ યથા હોય તે દ્વિજશબ્દથી કહેવાય. તેવા દ્વિજ બ્રહ્મચારીના
ધર્મોને હું પ્રથમ કહું છું ॥૨॥

વર્ણો વેદમધીયીત વસન્ ગુરુગૃહે શુચિઃ ।

જિતેન્દ્રિયો જિતક્રોધો વિનીતસ્તથ્યમાપણઃ ॥૩॥

વર્ણો શુદ્ધના ધરમાં રહીને ચાર વેદને અથવા પોતાના વેદને યથા-
બુદ્ધિશક્તિ ભણે અને તેની સાથે બાહ્ય આભ્યંતર શુદ્ધિવાળો,

૧ આ અ યાચમા નારાયણે નારદજી પ્રત્યે બ્રહ્મચારિના આવશ્યક ધર્મોનું
વર્ણન કર્યું છે.

एतेन्द्रिय, एतक्रोध, विनययुक्त तथा सत्यवाणीवाणी थाय.
 “श्रवणं कीर्तनं केलिः प्रेक्षणं गुह्यभाषणम् । सङ्कल्पोऽध्यवसायश्च
 क्रियानिर्वृतिरेव च ॥ एतन्मैथुनमष्टाङ्गं प्रवदन्ति मनीषिणः । विपरीतं
 ब्रह्मचर्यमेतदेवाष्टलक्षणम् ॥” आ स्मृतिमां कहेली अष्टविध मैथुनना
 अभावउप ने प्रशस्ति वर्षुशब्दवाच्य छे ते नेनामां डोय ते
 वर्षुं कहेवाय छे ॥३॥

सायं प्रातश्चरेद्धोमं भिक्षाचर्यां च संयतः ।

कुर्यात्त्रिकालं सन्ध्यां च विष्णुपूजां तथान्वहम् ॥४॥

श्रद्धाचारी प्रतिदिन नियमतत्पर यधने सायंकाणे तथा प्रातः-
 काणे डोम करे तथा भिक्षाचर्या करे. संध्याने प्रातः मध्याह्न सायं
 आ त्रणु काणमां करे तथा प्रतिदिन विष्णुपूजने करे ॥४॥

गुर्वाज्ञयैव भुञ्जीत मितमन्नमनाकुलः ।

गुरुसेवापरो नित्यं भवेद्भयसनवर्जितः ॥५॥

गुर्नी आज्ञा लधनेन अनाकुण-भोजनमां त्वराये रहित
 यधने परिमित अरूप अन्नने नभे. तथा व्यसनमात्रे रहित यधने
 प्रतिदिन गुर्सेवामां तत्पर थाय ॥५॥

स्नाने च भोजने होमे जपे मौनमुपाश्रयेत् ।

छिन्द्यान्न नखरोमाणि दन्तान्नैवातिधावयेत् ॥६॥

वर्षुं ज्ञानसभये भोजनसभये डोमसभये अने नपसभये
 मौनपणुं धारणु करे. छाय पगना नप अने शरीरना रोमने छेदे
 नहि. तेम दांतने अडु धशीने डण्णा (श्वेत) नन करे ॥६॥

नातिधावेच्च वासांसि भवेच्चिष्कपटो गुरौ ।

आहृतोऽध्ययनं कुर्यादादावन्ते च तं नमेत् ॥७॥

श्रद्धाचारी पहुरवा ओढवानां वस्त्रोने अतिशय धोधने डण्ण
 न करे. गुर् आगण कशुंय कपट नहि दरतां निष्कपटपणु

વર્તે. ગુરૂ બોલાવીને અધ્યયન કરાવે ત્યારે અધ્યયન કરે. અધ્યયનના આરંભમાં અને અંતમાં ગુરૂને નમસ્કાર કરે ॥૭॥

અસ્પૃશ્યાન્ન સ્પૃશેચાસૌ નાસમ્ભાષ્યાંશ્ચ ભાષયેત્ ।

અમક્ષ્યં મક્ષયેન્નૈવ નાપેયં ચ પિવેત્કચિત્ ॥૮॥

આ વર્ણી ન સ્પર્શ કરવા યોગ્ય નીચ શુદ્ધાદિકનો ક્યારેય સ્પર્શ કરે નહિ. તથા જેની સાથે બોલવાનો નિયેધ કર્યો છે એવા મહાપાપી તથા નાસ્તિકાદીકની સાથે બોલે નહિ. તથા અભક્ષ્ય-મધ માંસ હુંગળી લસણુ તમાકું આદિકને ભક્ષણુ કરેજ નહિ તથા અપેય-ગાળ્યા વિનાનું જળ ભાંજ્ય આદિકને પીવે નહિ ॥૮॥

મેસ્વલામજિનં દણ્ડં વિમૃયાચ્ચ કમણ્ડલુમ્ ।

સિતે દ્વે વાસસી બ્રહ્મસૂત્રં ચ જપમાલિકામ્ ॥૯॥

કટિમેખળા, અજીન, (મૃગચર્માદિ) દંડ, કમંડળુ, ધોળાંબે વસ્ત્રો, ઉપવીત અને જપમાળાને સદાય ધારે, પણુ ત્યાગ કરે નહિ ॥૯॥

દર્મપાણિશ્ચ જટિલઃ કેશસંસ્કારવર્જિતઃ ।

અઙ્ગરાગં પુષ્પહારાન્મૂષ્પગાનિ ચ વર્જયેત્ ॥૧૦॥

આ વર્ણી હાથમાં દર્ભ રાખે, મસ્તકે જટાને ધારે, કેશનો તૈલાદિવડે સંસ્કાર ન કરે, શરીરમાં ચંદનાદિકનો લેપ ન કરે, પુષ્પહારોને ધારણુ ન કરે અને ભૂષણુને ધારણુ ન કરે ॥૧૦॥

તૈલામ્યઙ્ગં ન કુર્વીત કઙ્ગલેનાઙ્ગનં તથા ।

વર્જયેચ પ્રયત્નેન સંસર્ગં મદ્યમાંસયોઃ ॥૧૧॥

વર્ણી શરીરમાં તૈલાદિ ચોળીને શ્વાન ન કરે, કાજળથી નેત્રને આંજે નહિ તથા મધ માંસના સ્પર્શાદિ સંસર્ગને પણુ પ્રયત્નથી પરિત્યાગ કરે ॥૧૧॥

સ્ત્રીણાં નિરીક્ષણં સ્પર્શં ભાષણં ક્રીડનાદિ ચ ।

વર્જયેત્સર્વથા વર્ણી સ્ત્રિયાથ્યાપ્યવલેસ્વનમ્ ॥૧૨॥

आ वर्षां स्त्रीभ्योऽनुं निरीक्षणं बुद्धिपूर्वकं न करे, स्त्रीभ्यो नो
स्पर्शं न करे, स्त्रीभ्योसाथे भोवे नहि, स्त्रीभ्यो साथे क्रीडा आदिकने
सर्वथा त्याग करे तथा स्त्रियोना चित्रने पणु चितरे नहि ॥१२॥

विना च देवप्रतिमां काष्ठचित्रादियोपितम् ।

अपि नैव स्पृशेद्धीमान्न च बुद्ध्यावलोकयेत् ॥१३॥

बुद्धिमान् ब्रह्मचारी राधावदभी आदिक देवनी प्रतिमा विना
भीष्ण क्राष्टनी के चित्रआदिकनी स्त्रीनोपणु स्पर्श करे नहि अने
तेने बुद्धिपूर्वकं लुवेपणु नहि. देवनी प्रतिमाभां आ द्योष नथी १३

प्राणिमात्रं च मिथुनीभूतं नेक्षेत कर्हिचित् ।

स्त्रीणां गुणांश्चाप्यगुणान् शृणुयान्नैव नो वदेत् ॥१४॥

वर्षां भैथुनभां आसक्तं प्राणिमात्रने क्यारेय लुवे नहि,
स्त्रीभ्योना गुणो अवगुणोने सांभणे नहि तेभ स्वयं वल्लुनपणु
नञ करे ॥१४॥

अस्पृशन्नेव वन्देत गुरुपत्नीमपि स्वकाम् ।

जनन्यापि न तिष्ठेत रहःस्थाने तु कर्हिचित् ॥१५॥

आ वर्षां पोताना गुहनी पत्नीनेपणु न स्पर्शं करवापूर्वकं
दूरथीञ वंदन करे. पोतानी माता साथेपणु अकंत स्थाने विवे
तो क्यारेयपणु न रहे ॥१५॥

एवंवृत्तो वसेत्तत्र यावद्विद्यासमापनम् ।

ततो विरक्तो न्यासी स्याद्वर्णा वा नैष्ठिको भवेत् ।

वनी स्यादथवा ब्रह्मन्नविरक्तो भवेद्दृही ॥१६॥

हे ब्रह्मन् ! आतुं वर्तन नेतुं छे अेवो वर्षां विधानी समाप्ति-
मुधी गुहना घरभां रहे. विद्यासमाप्ति पछी ने वैराग्यनाथो
होय तो संन्यास आश्रमने स्वीकारे अथवा यावदायुष नैष्ठिक
वर्षां थाय. अथवा वानप्रस्थ थाय. ने वैराग्यरहित होय तो
गृहस्थाश्रमी थाय ॥१६॥

सावित्रं प्राजापत्यं च ब्राह्मं नैष्ठिकमेव च ।

चतुर्विधं ब्रह्मचर्यं तत्रैकं शक्तितः श्रयेत् ॥१७॥

इति श्रीस्कन्दपुराणे विष्णुखण्डे श्रीवासुदेवमाहात्म्ये

ब्रह्मचारिधर्मनिरूपणनामैकविंशोऽध्यायः ॥२१॥

सावित्र-त्रयु रात्रि राभवानुं, प्राजापत्य-अेक वर्ष पर्यंत राभ-
वानुं अथवा आर दिवस राभवानुं, ब्राह्म-आर वर्ष पर्यंत पाण-
वानुं अने नैष्ठिक-यावज्जिवं पाणवानुं, आ शीते आर प्रकारतुं
अह्नचर्यं छे. तेमांथी गमे ते अेकने पोतानी शक्तिने अनुसारे
अनुसरे ॥१७॥

इति श्रीस्कंदपुराणे विष्णुखण्डे श्रीवासुदेवमाहात्म्ये

ब्रह्मचारिधर्मनिरूपणनामैकविंशोऽध्यायः ॥२१॥

गृही बुभृषुर्गुरवे दक्षिणां स्वस्य शक्तितः ।

दत्त्वा तदाज्ञैवासाँ समावर्तनमाचरेत् ॥१॥

अध्याय २२ भो.

श्रीनारायणु कहे छे—हे नारद ! गृहस्थाश्रमी थवा धृच्छतो
आ सावधि अह्नचर्येवाणो पुरुष पोतानी शक्तिमुज्ज् गुइने
दक्षिणु आपीने, गुइनी आनाथीज समावर्तन-विधासमाप्ति पछी
करवापणु कहेला आनादि संस्कारने करे ॥१॥

ततः कुलोचितां योपां वयसोनामरोगिणीम् ।

पुँलक्षणेन रहितामपापां विधिनोद्वहेत् ॥२॥

आरपछी पोताना कुणने अनुचित नहि पणु उचित, अव-
स्थाअे करीने पोताथी भोटी नहि पणु नानी, रोगवाणी नहि
पणु रोगे रहित, दाढी मुँछो आदिक् ने पुरुषलक्षणु तेणु रहित

१ आ अध्यायमां गृहस्थ पुरुषो तथा सधवा विधवा स्त्रीयोना सद्धभो
बुँदा बुँदा कसा छे.

पणु पुत्रपक्षणुवाणी नहि, धर्मनिष्ठावाणी पणु अधर्मनिष्ठावाणी नहि, आवी कन्याने पोत पोताना वरुने अनुसारे कहेला विवाह-विधिथा परणु. अटले विप्र विप्रपुत्रीने, क्षत्रिय क्षत्रियपुत्रीने, अने वैश्य वैश्यपुत्रीने परणु. आ अर्थ लगवाने लागवतमां 'गृहार्थी सदृशीं भार्यामुद्गहेदञ्जगुप्सिताम् । यवीयसीं तु वयसा यं सवर्णामनुक्रमात्" आ प्रकारे कहे छे ॥२॥

स्वाधिकारानुसारेण कृष्णसम्प्रीतयेऽन्वहम् ।

देवर्षिपितृभूतानि यजेत् विधिना ततः ॥३॥

गृहस्थ त्सारपछी लगवाननी प्रसन्नताना उद्देशथीज पोताना अधिकारने अनुसारे प्रतिदिन देवो ऋषियो अने पित्रियोतुं यथाविधि यज्ञ करे ॥३॥

स्नानं सन्ध्यां जपं होमं स्वाध्यायं विष्णुपूजनम् ।

तर्पणं वैश्वदेवं च कुर्याच्चातिथ्यमन्वहम् ॥४॥

प्रतिदिन स्नान, संध्या, मंत्रादिजप, होम, स्वाध्याय, विष्णुपूजा, पितृतर्पण, वैश्वदेव, अतिथिसत्कार, आ सर्व सत्कर्माने यथाशक्ति यथाविधि यथासमय करे ॥४॥

कुर्यात्पुण्यं यथाशक्ति न्यायार्जितधनेन च ।

अनासक्तः पोष्यवर्गं पुष्णीयान्न तु पीडयेत् ॥५॥

गृहस्थ अन्यायथी नहि पणु न्यायथी संपादन करेला धनतुं यथाशक्ति सत्पात्रमां समर्पणुत्रप पुण्य कर्म करे. "माता पिता गुरुः पत्नी चापत्यानि समाधिताः । अम्यागतो भ्रमघ्नोऽग्निः पोष्यवर्गो जमी नव ॥" आ स्मृतिअे पोष्यवर्गपणु गणुला मातापितादि नव जणुनुं यथाशक्ति पोषणु करे, तेमने पीडा न करे तेम तेमां अतिशय आसक्तिने पणु न राजे ॥५॥

देहं च दैहिकान्वासावुद्दिश्य पशुवत्परैः ।

वैरं न कुर्याद्देहादावहन्तां ममतां त्यजेत् ॥६॥

આ ગૃહસ્થ દેહ તથા દૈહિક-દેહના સંબન્ધિઓને ઉદ્દેશીને (માટે) સંબન્ધિયકી ખીન્નઓ સાથે વૃષભાદિ પશુઓની પેઠે વૈર ન કરે. પોતાના દેહમાં દૃઢ બંધાએલી અહંતાનો અને દૈહિક-દેહસંબન્ધિઓમાં દૃઢ બંધાએલી મમતાનો તત્ત્વવિચારથી ત્યાગ કરે ॥૬॥

કુર્યાદ્ભાગવતાનાં ચ સતાં સદ્ગમતન્દ્રિતઃ ।

ન સ્ત્રીણાનાં વ્યસનિનાં સદ્ગં કુર્યાન્ન લોભિનામ્ ॥૭॥

આ ગૃહસ્થ આળસનો ત્યાગ કરીને ભાગવત સંતોનો સમાગમ નિત્ય કરે. સ્ત્રીલંપટ જનોના સંગને તો કદાપિ ન કરે તથા ભુગર્હ આદિક વ્યસનોને કરનારા અને અતિલોભિઓના સંગને પણ ન કરે ॥૭॥

કામભાવેન નેક્ષેત પરયોપાં તુ કર્હિંચિત્ ।

શ્રાદ્ધપર્વત્રતાહારૌ નોપેયાચ્ચ સ્વયોપિતમ્ ॥૮॥

ગૃહસ્થ પરનારીને તો કામભાવથી ક્યારેય ભુવે નહિ. શ્રાદ્ધ-દિવસો, અમાવાસ્યાદિ પર્વદિવસો અને એકાદશી આદિક વ્રત-દિવસોએ પોતાની પત્નીને પણ પામે નહિ ॥૮॥

પ્રાપ્તોઽપિ પુરુષઃ સાહ્યે યોગે ચ પરિપક્વતામ્ ।

પુત્ર્યા અપિ પ્રસન્નેન રહઃસ્થાને તુ મુહ્યતિ ॥૯॥

અતો માત્રા મગિન્યા વા દુહિત્રાપિ રહઃસ્થલે ।

સહ નાસીત મતિમાન્યુવત્યા કિમુત્તાન્યયા ॥૧૦॥

સાંખ્ય જ્ઞાનમાં તથા અષ્ટાંગ યોગમાં પરિપક્વ સ્થિતિને પામેલો પણ ગૃહસ્થ પુરુષ એકાંતસ્થળમાં તો પોતાની પુત્રીનો પણ પ્રસંગ (સાથે રહેવું વિગેરે) કરે નહિ. જો પ્રસંગ કરે છે તો કદાચિત્ કર્તવ્ય અકર્તવ્યના અનુસંધાને રહિતપણાચ મોહને પામી નત્ય છે, એમાં સંશય નથી. માટે બુદ્ધિમાન પુરુષ એકાંત સ્થળમાં પોતાની માતા કે બહેન કે દીકરીની સાથે પણ રહે નહિ. તો ખીજી યુવતિની સાથે ન રહેવાય એમાં તો કહેવું જ શું? નજ રહેવાય ॥૯-૧૦॥

अमङ्गलानां सर्वेषां विधवा ह्यत्यमङ्गलम् ।

तद्दर्शनं च तत्स्पर्शो नृणां सुकृतहृत्ततः ॥११॥

समग्र अभंगणने मध्ये विधवा नारी अति अभंगण कही छे, माटे नरोअे तेहीनुं दर्शन तथा स्पर्श करवो नहि. कारण के तेहीनुं दर्शन अने स्पर्श करनास नरना पुण्यनो नारा थई जय छे ॥११॥

प्रयाणकाले विधवादर्शनं सन्मुखे यदि ।

स्यात्तदा नैव गन्तव्यमन्यथा मरणं ध्रुवम् ॥१२॥

आशिपो विधवस्त्रीणां समाः कालाहिकृत्कृतैः ।

ततश्च विभियात्ताभ्यो राक्षसीभ्यो यथा गृही ॥१३॥

प्रयाणसमये जे सन्मुख विधवा नारीनुं दर्शन थाय तो नज जुं. जे जय तो निश्चै मरणसदस अनर्थ थाय. विधवा वनि-
ताना आशीर्वाहो पणु क्षणानागना दुःखाअने तुह्य कहा छे. माटे
गृहस्थ पुरये राक्षसहीओथकीज जेभ अेभ विधवा वनिताओ
थकी जय राभवो ॥१२-१३॥

मद्यं मांसं मादकं च घृतादीन् दूरतस्त्यजेत् ।

न द्रोहं प्राणिमात्रस्य कुर्याद्वाचापि कर्हिचित् ॥१४॥

गृहस्थजन, मद्य, मांस, मादक, (लांग्य भाडाजम आदिक)
अने द्रुगदुं आदिकने दूरथी त्याग करे. चाहीथी पणु कोई पणु
प्राणिनो द्रोह करे नहि ॥१४॥

अवतारचरित्राणि शृणुयादन्वहं हरेः ।

सर्वा अपि क्रियाः कुर्याद्वासुदेवार्थमास्तिकः ॥१५॥

गृहस्थ, आस्तिक बुद्धि राभीने लगवानना अवतारोनां दिव्य
चरित्रोने प्रतिदिन लक्षमुभयकी सांभजे. सर्व कोई क्रियाओने
लगवत्प्रसन्नता माटे करे, पणु तेथकी भीज इणनी ध्याथी
न करे ॥१५॥

ऊर्जे माघे च वैशाखे चातुर्मास्ये मलिम्लुचे ।

अन्येषु पुण्यकालेषु विशेषनियमांश्चरेत् ॥१६॥

ગૃહસ્થ પુરુષ, કાર્તિક માઘ વૈશાખ અધિક માસ ચાતુર્માસ્ય
અને ધીન્ત પુણ્ય કાળોમાં વિશેષ નિયમોને આચરે ॥૧૬॥

पुण्यदेशे पुण्यकाले सत्पात्रे विधिना गृही ।

दद्यादानं यथाशक्ति दयां कुर्वीत जन्तुषु ॥१७॥

ગૃહસ્થ, પુણ્ય દેશ પુણ્ય કાળ અને સત્પાત્રમાં યથાવિધિ યથા-
શક્તિ દાન આપે અને પ્રાણિઓ ઉપર દયા કરે ॥૧૭॥

पुण्यान्देशान्पुण्यकालान् पुण्यपात्राणि चानघ ! ।

कथयामि विशेषेण धर्मवृद्धिकराणि ते ॥१८॥

હે નિબ્યાપ નારદ ! પુણ્ય પાત્રો, પુણ્ય દેશો અને પુણ્ય કાળો
દે ને વિશેષપણે ધર્મની વૃદ્ધિ કરનારા છે તે હું તમને હવે કહી
સંભળાવું છું ॥૧૮॥

देशः सर्वोत्तमस्त्वेव भुवि यो मदधिष्ठितः ।

महामुनिगणा यत्र तपस्यन्ति महाव्रताः ॥१९॥

ભૂમિઉપર સર્વોત્તમતો આ દેશ છે, કયો ? તો જેમાં હું રહ્યો છું
એવો આ બદરીકાશ્રમ. વળી જેમાં નૈષ્ઠિક મહા વ્રતવાળા મુનિગણો
મહા તીવ્ર તપને કરે છે તેવો ધીન્તે દેશપણે સર્વોત્તમ છે ॥૧૯॥

हरितङ्कतमाहात्म्यादेशानामस्ति पुण्यता ।

गङ्गाद्वारं मधुपुरी नैमिपारण्यमेव च ॥२०॥

कुरुक्षेत्रमयोध्या च प्रयागश्च गयाशिरः ।

पुरी वाराणसी चैव पुण्यश्च पुलहाश्रमः ॥२१॥

कपिलाश्रमः श्रीरङ्गः प्रभासश्च कुशस्थली ।

क्षेत्रं सिद्धपदाख्यं च पौष्करं च महत्सरः ॥२२॥

हरि तथा हरिभक्तोना भक्तिमाने क्षीणे देशोनी पवित्रता छे.
तेषां पवित्र देशो कया? तो गंगाद्वार, मथुरापुरी, नैमिषारण्य,
कुशक्षेत्र, अयोध्या नगरी, प्रयाग क्षेत्र, गयाशिर, काशीपुरी,
पुण्य पुण्ड्राश्रम, कपिलाश्रम, श्रीरंग, प्रभास, द्वारिका, सिद्धपुर-
क्षेत्र, पुष्कर नामनुं महासरोवर ॥२०-२२॥

क्रीडास्थानं भगवतः सश्रियो रैवताचलः ।

तथा गोवर्धनगिरिः पुण्यं वृन्दावनं वनम् ॥२३॥

महेन्द्रमलयाद्याश्च सप्तापि कुलपर्वताः ।

भागीरथी महापुण्या यमुना च सरस्वती ॥२४॥

गोदावरी च सरयूः कावेरी गोमतीमुखाः ।

पुराणप्रथिताः पुण्या महानद्यो नदास्तथा ॥२५॥

तथा रङ्गिभण्डिइप लक्ष्मीये सहित लगवान् श्रीकृष्णना रम-
णुस्थानभूत रैवताचल, गोवर्धनगिरि, वृन्दावन नामनुं पवित्र वन,
महेन्द्र मलय आदिक सातेय कुणपर्वतो, तथा महापुण्या भागीरथी
गंगा यमुना सरस्वती गोदावरी सरयू कावेरी गोमती आदिक
पुराणप्रख्यात पुण्य महानदीयो तथा शोणु आदिक नदी २३-२५

महोत्सवैर्भवेद्यत्र भगवत्प्रतिमार्चनम् ।

प्रभोरनन्यभक्ताश्च भवेयुर्यत्र यत्र च ॥२६॥

अहिंसाश्च स्वधर्मस्था यत्र स्युर्ब्राह्मणोत्तमाः ।

मृगाद्याः पशवो यत्र विचरेयुश्च निर्भयाः ॥२७॥

यत्र यत्रावताराश्च हरेर्वासश्च यत्र वा ।

एते पुण्यतमा देशा भुवि सन्ति विशेषतः ॥२८॥

ते देशमां भगवत्प्रतिमाओनुं पूजन महोत्सवो साथे यनुं
होय, न्यां भगवानना अनन्यलक्तो रहेता होय, न्यां हिंसाभय
कर्म नहि करवाना स्वभाववाणा स्वधर्मनिष्ठ उत्तम ब्राह्मणो रहेता

હોય, ન્યાં મૃગાદિ પશુઓ નિર્ભય થઈને વિચરતા હોય, ન્યાં ભગવાનના અવતારો થયા હોય, ન્યાં તેમનો નિવાસ થયો હોય, આ સંક્ષેપમાં કહેલા દેશો ભૂમિઉપર વિશેષપણે પુણ્યતમ માન્યા છે ॥૨૬-૨૮॥

અલ્પોઽપ્યેષુ કૃતો ધર્મઃ સ્યાત્સહસ્રગુણો નૃણામ્ ।

પુણ્યવૃદ્ધિકરાન્કાલાન્ શૃણ્વથો વચ્મિ નારદ ! ॥૨૯॥

હે નારદ ! ઉક્ત પુણ્ય દેશોમાં જઈને અદ્યપણુ દાનાદિ ધર્મ કર્મો હોય તો કરનારા નરોને હજારગણા ફળને આપનારો થાય છે. હવે પુણ્યની વૃદ્ધિને કરનારા સમયોને હું કહું છું તે સાંભળો ॥૨૯॥

અયને દ્વે ચ વિપુવં ગ્રહણં સૂર્યસોમયોઃ ।

દિનક્ષયો વ્યતીપાતઃ શ્રવણર્ક્ષાણિ સર્વશઃ ॥૩૦॥

દ્વાદશ્ય એકાદશ્યથ મન્વાદ્યાથ યુગાદયઃ ।

પુણ્યાઃ સ્યુસ્તિથયઃ સર્વા અમાવાસ્યા ચ વૈધૃતિઃ ॥૩૧॥

દક્ષિણાયન, ઉત્તરાયણ, વિષુવ નામનો કાળ, સૂર્યચંદ્રના ગ્રહણનો કાળ, ક્ષયતિથિ, વ્યતીપાત, સમગ્ર શ્રવણનક્ષત્રો, સમગ્ર એકાદશીઓ તથા દ્વાદશીઓ, સમસ્ત અમાવાસ્યાઓ, ચૌદ મન્વાદિ તિથિઓ, ચાર યુગાદિ તિથિઓ, વૈધતિ નામનો યોગ, આ બધી પુણ્ય તિથિઓ કહી છે ॥૩૦-૩૧॥

માસર્ક્ષયુક્ષૌર્ણમાસ્યશ્ચતસ્રોઽપ્યષ્ટકાસ્તથા ।

સ્વજન્મર્ક્ષાણિ ચ હરેર્જન્મોત્સવદિનાનિ ચ ॥૩૨॥

સ્વસ્ય ત્રિયાશ્વાર્ભકાણાં સંસ્કારોઽભ્યુદયસ્તથા ।

સત્પાત્રલબ્ધિથ ચ દા કાલાઃ પુણ્યતમા ઈમે ॥૩૩॥

તથા તે તે માસનાં નક્ષત્રોએ યુક્ત પૂર્ણમાસીઓ, ચારેય અષ્ટકાઓ, (માર્ગશીર્ષ પૌષ માઘ ફાલ્ગુન આ ચાર માસના અપર પક્ષની આઠમી) પોતાના જન્મ સમયે વર્તતાં નક્ષત્રો, ભગવાનના જન્માષ્ટમી આદિક જન્મદિવસો, ધરંતાદિ ઉત્સવ-

દિવસો, પોતાનો તથા પોતાની પત્નીનો તથા પુત્રોનો સંસ્કાર જે દીક્ષાઅહણાદિ-પુંસવનાદિ-નતકર્માદિ તેનો કાળ, આકરિમક ધનાદિકનો લાભકાળ, જે કાણે સત્પાત્રની લખિય થાય તે કાળ, આ બધા પુણ્ય કાળો કલા છે ॥૩૨-૩૩॥

દેવપિતૃદ્વિજસતામેષુ શક્ત્યા સમર્ચનમ્ ।

સ્નાનદાનજપાદીનિ સ્યુરનન્તફલાનિ હિ ॥૩૪॥

આ પુણ્ય કાળોમાં જે દેવો પિત્રિઓ વિપ્રો અને સાધુઓનું પૂજન યથાશક્ત કર્યું હોય તથા જ્ઞાન દાન જપ આદિક પુણ્ય કર્મ યથાશક્તિ કર્યું હોય તો અનંતઘણું ફળ આપનારૂં થાય છે ॥૩૪॥

સત્પાત્રં તુ સ્વયં સાક્ષાદ્ભગવાનેવ નારદ ! ।

શાખાનામિવ મૂલામ્બુ યદત્તં સર્વતુષ્ટિકૃત્ ॥૩૫॥

હે નારદ ! હવે સત્પાત્રને કહું છું. મુખ્ય સત્પાત્રતો સ્વયં સાક્ષાત્ ભગવાનજ છે, કારણ કે જેમને પ્રીતિથી અર્પણ કરેલું વસ્તુ અન્નાદિ ચરાચર સર્વને સંતોષ કરનારૂં થાય છે. કેની પેટે? તો વૃક્ષના મૂળમાં સિંચન કરેલું જળ શાખાઓને જેમ સંતોષ કરે છે તેમ સંતોષ કરે છે. માટે મુખ્ય પાત્ર ભગવાનજ છે ॥૩૫॥

અહિંસાવેદવિદ્યામિસ્તુષ્ટિં સદ્ધર્મભક્તિમિઃ ।

હૃદિ વિષ્ણું દર્ધીરન્યે તે સત્પાત્રાણિ ચ દ્વિજાઃ ॥૩૬॥

વળી જે દ્વિજો મુખ્ય અહિંસાધર્મ, વેદવિદ્યા, (વેદોક્ત ઉપાસનના પ્રકારો) સંતોષ, સદ્ધર્મ અને ભક્તિએ કરીને પોતાના હૃદયમાં ભગવાનને ધારી રહ્યા હોય તે દ્વિજો નિશ્ચે સત્પાત્રો કલા છે ॥૩૬॥

એકાન્તિકાશ્ચ ભગવદ્ભક્તા વદ્ધવિમોચકાઃ ।

સત્પાત્રાણીતિ જાનીહિ યેષ્વાસ્તે ભગવાન્સ્વયમ્ ॥૩૭॥

સંસારપારાથી બંધાએલા જનોને છોડાવનારા જે એકાન્તિક ભગવદ્ભક્તો તે સત્પાત્ર કલા છે. જેમાં સ્વયં ભગવાન રહેલા છે એમ તમો જાણો ॥૩૭॥

आढ्यस्तु कारयेद्विष्णोर्मन्दिराणि दृढानि च ।

पूजाप्रवाहसिद्ध्यर्थं तद्वृत्तीथापि कारयेत् ॥३८॥

धनाढ्य गृहस्थतो विष्णुनां मदिरो अहु दृढ करावे अने मंदि-
रमां पधरावेळी प्रतिभाओनी पून थाण विगेरे पाछण आल्याज
करे जेवी जमीन गाय धनादिकना दानवडे अविडा वृत्तिपणु करी
आपे ॥३८॥

जलाशयान्वाटिकाश्च विष्ण्वर्थमुपकल्पयेत् ।

सदन्नैः सुरसैः साधून्ब्राह्मणांश्चैव तर्पयेत् ॥३९॥

वणी विष्णुनी प्रसन्नताने उदेशीनेज वाज्य दूवा तलाव आदिक
जलाशयोने तथा आग अगीआओने करावे अने साधु ब्राह्मणोने
सुस्वादु श्रेष्ठ चार प्रकारनां अन्नोवडे तृप्त करे ॥३९॥

अहिंसान्वैष्णवान्यज्ञान्कुर्याच्छक्त्या यथाविधि ।

व्रतजन्मोत्सवान्विष्णोः सम्भारेण च भूयसा ॥४०॥

वणी विष्णुनुं जेमां प्राधान्य छे जेवा अहिंसामय यज्ञोने
यथाविधि यथाशक्ति करे. तथा विष्णुनां जेडादश्यादि व्रतोना अने
सभनवमी जन्माष्टमी आदिक लगवानना जन्मदिवसोना उत्स-
वोने उत्कृष्ट शुद्ध सारी अहु सामग्री वडे करे ॥४०॥

प्रौष्ठपादासिते पक्षे क्षयाहे तीर्थपर्वसु ।

पित्रोः श्राद्धं प्रकुर्वीत तद्वन्धूनां च शक्तितः ॥४१॥

भादरवा भासना कृष्णपक्षमां प्रतिवर्ष आवती पित्रादिकनी
भरणुतिथिजे तथा प्रतिवर्ष आवती पित्रादिकनी भरणुभास-
तिथिजे तथा तीर्थो अने पर्वना दिवसोजे यथाशक्ति मातापितानुं
अने तेमना अन्धुओनुं श्राद्ध अर्द्धाथी करे ॥४१॥

दैवे कर्मणि पैत्रे च भक्तान्भगवतो द्विजान् ।

पूजयेत् स्वधर्मस्थान् भोजयेद्भगवद्विद्या ॥४२॥

અગ્નિહોત્રાદિ દૈવકર્મમાં અને શ્રાદ્ધાદિ પિતૃકર્મમાં સ્વધર્મનિષ્ઠ ભગવદ્ભક્ત દ્વિજેને ભગવદ્બુદ્ધિથી જમાડે અને પૂજે ॥૪૨॥

દૈવે દ્વૌ મોજયેદ્વિપ્રૌ ત્રીંશ્ચ પિત્ર્યે યથાવિધિ ।

एकैकं वोभयत्रापि नैव શ્રાદ્ધે તુ વિસ્તરેત્ ॥૪૩॥

એમાં વિશેષ કહે છે—શાસ્ત્રમાં કહેલા વિધિને નહિ ઉલ્લંઘીને, દૈવકર્મમાં બે શ્રાદ્ધણુને જમાડે અને પિતૃકર્મમાં ત્રણ શ્રાદ્ધણુને જમાડે અથવા બંને પ્રકારના પણ કર્મમાં એક એક વિપ્રને જમાડે. શ્રાદ્ધમાં તો બહુ વિસ્તાર નજ કરવો, કેમ કે તેમ કરવાથી વિધિનો લોપ થાય છે ॥૪૩॥

देशकालद्रव्यपात्रपूजोपकरणादि च ।

विस्तरेण यथाशास्त्रं न स्यादेवेति निश्चितम् ॥૪૪॥

તેને સ્પષ્ટ કહે છે—શ્રાદ્ધમાં વિસ્તાર કરવાથી દેશ, કાળ, દ્રવ્ય, પાત્રો, પૂજોપકરણો આદિક વસ્તુમાત્ર યથાશાસ્ત્ર નજ મળી શકે એ નિશ્ચયજ છે. માટે વિસ્તારમાં પ્રવર્તવું નહિ ॥૪૪॥

न श्राद्धे क्वापि मांसं तु दद्यान्नाद्याच मानवः ।

मुन्यन्नैः क्षीरसर्पिभ्यां तृप्यन्ति पितरो भृशम् ॥૪૫॥

કોઈપણ મનુષ્યે શ્રાદ્ધમાં પિત્રિઓને માંસ તો ક્યારેય પણ નજ આપવું તેમ નજ ભક્ષણ કરવું. કેમકે પિત્રિઓ વનમાં નીપજતા શ્યામો નમાર આદિક ઋષિધાન્યોવડે અને દુધ ઘૂતવડે અત્યંત તૃપ્ત થાય છે ॥૪૫॥

अहिंसा प्राणिमात्रस्य मनोवाक्तनुभिस्तु या ।

तयैव पितरः सर्वे तृप्यन्त्यतिदयालवः ॥૪૬॥

મન વાણી અને દેહે કરીને પ્રાણિમાત્રની હિંસા ન કરવારૂપ જે અહિંસા તેણે કરીનેજ સમસ્ત પિત્રિઓ અત્યંત પ્રસન્ન થાય છે. કારણ કે પિત્રિઓ બહુજ દયાળુ સ્વભાવવાળા છે. જેથી તેમને હિંસા પ્રિય નથી પણ અહિંસાજ અતિપ્રિય છે ॥૪૬॥

તસ્માત્કુસદ્ગતઃ ક્ષાપિ શાસ્ત્રહાર્દમયુદ્ધ્ય ચ ।

શ્રાદ્ધે માંસં નૈવ દદ્યાદ્વાસુદેવપરઃ પુમાન્ ॥૪૭॥

માટે જેને વાસુદેવ ભગવાન પ્રધાન છે એવો દૈવીસંપત્તિવાળો પુરુષ, કુસંગને લીધે સમ્પ્રદાસનો અભિપ્રાય નહિ જાણીને શ્રાદ્ધમાં માંસ ક્યારેય નજ આપે ॥૪૭॥

વ્રતાનિ કુર્યાદ્વિષ્ણોશ્ચ વ્રહ્મચર્યાદિભિર્યમૈઃ ।

સહૈવ તત્પરો નાન્યત્ કાર્યં કુર્યાદ્ચ તદ્દિને ॥૪૮॥

વાસુદેવપરાયણુ પુરુષે બ્રહ્મચર્ય અહિંસા સત્ય આદિક યમોની સાથેજ વિષ્ણુનાં એકાદસ્થાદિક વ્રતો કરવાં અને તે વ્રતદિવસે ણીજી વ્યાવહારિક કાંઈપણુ કાર્ય નજ કરવું ॥૪૮॥

સ્વસમ્બન્ધિजनानां चाप्याशौचं जनिनाशयोः ।

यथाशास्त्रं पालयेत् ग्रहणे चार्कचन्द्रयोः ॥४९॥

પોતાના સંબન્ધી જનોનું જન્માશૌચ અને મરણાશૌચ તથા સૂર્ય ચંદ્રના ગ્રહણનું પણ આશૌચ યથાશાસ્ત્ર પાળવું ॥૪૯॥

व्यावहारिककार्याणां विवादे निर्णयेऽपि च ।

गृहीतरास्त्यागिनो ये ते न कार्या नचाधवाः ॥५०॥

વ્યાવહારિક કાર્યોમાં પરસ્પર વિવાદ થતાં, તેનો નિર્ણય કરવામાં જે ગૃહસ્થથકી ભિન્ન ત્યાગીઓ છે તેમને જોડ્યા નહિ તેમજ વિધવા સ્ત્રિયોનેપણુ જોડવી નહિ. એટલે આવા કાર્યમાં એમને મધ્યસ્થ ન કરવા ॥૫૦॥

यत्रैते स्युर्न तत्कार्यं सिद्ध्येत्क्वापि द्विजोत्तम ! ।

सर्वस्वनाशस्तत्र स्यादित्येवं त्वस्ति निश्चयः ॥५१॥

તેમાં કારણુ કહે છે—હે દ્વિજોત્તમ નારદ ! જે વ્યાવહારિક કાર્યમાં પૂર્વોક્ત ત્યાગીઓ અને વિધવા નારીઓ મધ્યસ્થ હોય તે કાર્ય ક્યારેય સિદ્ધ થતું નથી. એટલુંજ નહિ પણ ઉલટુ તે કાર્યમાં તો સર્વસ્વનો નાશ થાય. આવો નિશ્ચયજ છે ॥૫૧॥

धर्मा एते गृहस्थानां मया संक्षेपतोदिताः ।

यदनुष्ठानतो नृणां स्यात्स्वेष्टसुखमक्षयम् ॥५२॥

हे नारद ! मनुष्योने जे धर्मोना सारा अनुष्ठानथी अविनाशि
अभिलषित सुख थाय अेवा आ गृहस्थधर्मो में संक्षेपमां
तमने कही संभणाव्या ॥५२॥

शिलादिजीविकावृत्तिभेदेन गृहिणो द्विजाः ।

चतुर्विधाः प्रकीर्त्यन्ते तत्तन्नाम्ना च नारद ! ॥५३॥

हे नारद ! गृहस्थ द्विजे, शिल आदिक अविकावृत्तिना लेदने
कीधे ते ते नामथी (शिलोद्यवृत्तिवाणा यायावरवृत्तिवाणा शाकीन-
वृत्तिवाणा वार्तावृत्तिवाणा) आर प्रकारना कहेवाय छे ॥५३॥

स्त्रीणामथ प्रवक्ष्यामि धर्मान् धर्मवतांवर ! ।

येषु स्थिताः स्त्रियः सर्वाः प्राप्नुवन्तीप्सितं सुखम् ॥५४॥

हे धर्मवतांवर नारद ! हवे स्त्रियोना धर्मोने हुं कहुं धुं. जे में
कहेला धर्मोमां वर्तनारी सर्वकोर्ध नारीओ धृप्सित सुखने सुखेथी
पामे छे ॥५४॥

सुवासिनीभिर्नारीभिः स्वपतिर्देववत्सदा ।

सेवनीयोऽनुवर्त्यश्च जरन् रुग्णोऽधनोऽपि वा ॥५५॥

सुवासिनी स्त्रीओअे पोतानो पति वृद्ध होय के रोगी होय के
निर्धन होय पणु सदा देवनी पेठे सेववा योग्य अने अनुवृत्तिथी
अनुसरवा योग्य छे. अनुवृत्ति प्रमाणे सेवा करवी ॥५५॥

तद्वन्धवश्चानुवर्त्याः सेवनेन यथोचितम् ।

उज्वलानि विधेयानि गृहोपकरणानि च ॥ ५६॥

सुवासिनी नारीओअे पोताना पतिना आतादि अन्धुजनोनी
अनुवृत्तिमां रहीने तेमनी यथोचित सेवा करवी. घरनां पात्रादि
उपकरणोने उज्ज्वल करीने राभवां. मेलां न राभवां ॥५६॥

गृहं मार्जनसेकाद्यैः स्वच्छं कार्यं दिने दिने ।

प्रियं सत्यं च वक्तव्यं स्थेयं शुचितया सदा ॥५७॥

सुवासिनीश्ले पोतानुं घर प्रतिदिन वाणीने लीपीने लज छंटीने स्वच्छ करुं. सदा प्रिय अने वणी सत्य भोलुं. तथा सदाय पवित्रपत्रे रहेवुं ॥५७॥

चाञ्चल्यमतिलोभश्च क्रोधः स्तेयं च हिंसनम् ।

अधार्मिकाणां सङ्गश्च वर्ज्यः स्त्रीणां तथा नृणाम् ॥५८॥

अधर्मा स्त्रीयो तथा पुशुपोना प्रसंगनो परिस्वाग करे. अति लोभ तथा अति क्रोधनो त्याग करे. चंचलता, चोरी अने हिंसानो त्याग करे ॥५८॥

भवितव्यं तत्पराभिर्धर्मकार्येषु सर्वदा ।

त्यक्त्वौद्धत्यं विनीताभिः स्थेयं जित्वेन्द्रियाणि च ॥५९॥

सधवा स्त्रीश्ले धर्मकार्योभां सर्वदा तत्पर रहेवुं. उद्धत-मणानो त्याग करीने नत्र थुं. धन्द्रियोने लतीने रहेवुं ॥५९॥

पातिव्रत्ये स्थिताभिश्च धर्मे तामी रमापतेः ।

भक्तिः कार्या स्वतन्त्राभिर्भवितव्यं न कुत्रचित् ॥६०॥

पतिव्रताना धर्मभां रहेली ते स्त्रीश्ले लक्ष्मीपति भगवाननी लक्ष्मी करवी. क्यारेयपत्रे स्वतत्र थुं नहि. पिता आदिङ्गी आशाभां वर्तवुं ॥६०॥

विधवा तु सदा विष्णुं सेवेत पतिभावतः ।

कामसम्बन्धिनीर्वार्ता न शृण्वीत न कीर्तयेत् ॥६१॥

विधवास्त्रीयोना धर्मोने कहे छे—विधवा नारी तो सदाय विष्णु-भगवानने पतिभावथी सेवे. कामसंबन्धिनी वातनि भील थडी सांभणे नहि तेभ स्वयं करे नहि ॥६१॥

आसन्नसम्बन्धवतो विनान्यान्पुरुषान्कचित् ।

अनापदि स्पृशेन्नैव पश्येन्नैव च कामतः ॥६२॥

आपत्काले विना समीपसंस्थे रहित एवा अन्य पुरुषो नो
स्पर्शं क्यारेय करे नहि, तेमञ्च तेमने कामशुद्धिधी लुवेपणु
नहि ॥६२॥

स्तनपस्य तु नुः स्पर्शाद्बुद्धस्य च न दुष्यति ।

कार्य आवश्यकते ताभ्यां भाषणे च विभर्तृका ॥६३॥

विधवा नारीने स्तनपान करता नानाभाणकना अने अतिवृद्धना
स्पर्शमां तो दोष नथी. तेमञ्च कोर्ध आवश्यक कार्य होय तो ते
भाणक अने वृद्धनी साथे ओलवामां पणु दोष नथी ॥६३॥

व्यावहारिककार्ये च विवादमधिकं नरैः ।

न कुर्वातावश्यककार्ये तैर्भाषित विना रहः ॥६४॥

व्यावहारिक कार्यमां नरोनी साथे अधिक विवाद न करे. जे कोर्ध
आवश्यक कार्य होय अने त्यां अंकांत स्थण न होय तो नरोनी
साथे यथोचित थोडे. अंकांत स्थणमां तो नरो साथे ओलवामां
दोष छे ॥६४॥

नेक्षेत मिथुनीभूतं बुद्ध्या पश्चाद्यपि क्वचित् ।

त्यजेच्च सकलान् भोगान् स्यात्सकृन्मितभुक्तथा ॥६५॥

मैथुनमां आसक्त पशु पक्षी आदिकने पणु शुद्धिपूर्वक क्यारेय
लुवे नहि. समग्र भोगोनो त्याग करे. तथा अेकवार अल्प
आहारने करे ॥६५॥

सधात्तुसूक्ष्मवासांसि नालङ्कारांश्च धारयेत् ।

न दिवाशयनं कुर्यान्न खट्वायामनापदि ॥६६॥

सोनाइपाना तारवाणां सुंदर सूक्ष्म वस्त्रोने अने अलंकारोने
धारे नहि. आपत्काले विना दिवसे शयन करे नहि. तेमञ्च आट-
लामां शयन करे नहि ॥६६॥

ताम्बूलभक्षणं नैव कुर्यान्नाभ्यङ्गमञ्जनम् ।

पुम्प्रसङ्गाच्च विभियात्कृष्णाहेरिव नित्यदा ॥६७॥

તાંબૂળ ભક્ષણુ, તૈલમર્દન અને આંખમાં અંજનને કરે નહિ.
કાળા નાગચક્રીજ જેમ એમ પુરૂષના પ્રસંગચક્રી નિરંતર ભય
રાખે ॥૬૭॥

સમીક્ષ્ય પુરુષં નારી યા ન મોહમુપાવ્રજેત્ ।

તાદૃશી તુ વિના લક્ષ્મીમેકા નાન્યાસ્તિ કુત્રચિત્ ॥૬૮॥

ઘર્મનિષ્ઠા તતો નારી સ્વનિઃશ્રેયસમિચ્છતિ ।

નેક્ષેત પુરુષાકારં વુદ્ધિપૂર્વં ચ ન સ્પૃશેત્ ॥૬૯॥

જે નારી પુરુષને દેખીને મોહને ન પામે તેવી તો એક લક્ષ્મી-
જીજ છે. તે વિના ખીજતો કોઈ બ્રહ્માંડને વિષે નથીજ. માટે
પોતાનું કલ્યાણુ ઇચ્છતી, માટેજ સ્વધર્મપાલનમાં તત્પર એવી
વિધવા વનિતા પુરૂષાકારને બુદ્ધિપૂર્વક જુવે નહિ અને તેનો સ્પર્શ
કરે નહિ ॥૬૮-૬૯॥

કૃચ્છ્રચાન્દ્રાયણાદીનિ નૈરન્તર્યેણ ભક્તિતઃ ।

વ્રતાનિ કુર્યાચ્ચ સદા ભવેન્નિયમતત્પરા ॥૭૦॥

કૃચ્છ્ર ચાંદ્રાયણાદિ વ્રતો ભગવત્પ્રસન્નતામાં હેતુબૂત હોવાથી
એહથી નિરંતર કરે. અને સદાય નિયમોમાં તત્પર થઈ રહે ॥૭૦॥

પિત્રા પુત્રાદિના વાપિ તરુણી તરુણેન ચ ।

સહ તિષ્ઠેન્ન રહસિ કુસઙ્ગં સર્વથા ત્યજેત્ ॥૭૧॥

યુવા વયમાં રહેલી વિધવા નારી યુવા વયમાં રહેલા પિતા કે
પુત્રાદિકની પણ સાથે એકાંત સ્થળમાં કદાપિ ન રહે. કુસંગનોતો
સર્વ પ્રકારે પરિત્યાગ કરે. કેમ કે તેથીજ બધા દોષો આવવાનો
સંભવ છે ॥૭૧॥

સઘવા વિધવા વા સ્ત્રી સ્વરજોદર્શનં ક્વચિત્ ।

ન ગોપયેન્નિરાત્રં તુ મનુષ્યાર્દીંશ્ચ ન સ્પૃશેત્ ॥૭૨॥

સઘવા કે વિધવા સ્ત્રીજાતિમાત્ર પોતાનું રજસ્વળાપણું ક્યારેય
જુમ રાખે નહિ. ત્રણ દિવસપર્યંત મનુષ્ય વસ્ત્ર મૃત્તિકાપાત્ર આદિ-
કનો સ્પર્શ કરે નહિ ॥૭૨॥

પ્રથમેઽહ્નિ ચાણ્ડાલી દ્વિતીયે વ્રહ્મઘાતિની ।

તૃતીયે રજકી પ્રોક્તા સા ચતુર્થેઽહ્નિ શુદ્ધ્યતિ ॥૭૩॥

૨૭ સ્વળા નારી પહેલે દિવસે ચાંડળીતુલ્ય ગણી છે. બીજે દિવસે બ્રહ્મઘાતિની તુલ્ય ગણી છે. ત્રીજે દિવસે ધોળણુતુલ્ય ગણી છે. ચોથે દિવસે સવસ્ર સંકેશ જ્ઞાન કરવાથી શુદ્ધ સ્પર્શ કરવા યોગ્ય થાય છે ॥૭૩॥

इति स्त्रीणां मया घर्माः सङ्क्षेपात्कथितास्तव ।

युक्ता यैर्यોपितो यायुरिहामुत्र महत्सुखम् ॥૭૪॥

इति श्रीस्कन्दपुराणे विष्णुखण्डे श्रीवासुदेवमाहात्म्ये

गृहस्थधर्मनिरूपणनामा द्वाविंशोऽध्यायः ॥૨૨॥

હે નારદ ! આ રીતે મેં તમને સઘવા સ્ત્રીયોના ધર્મો સંક્ષેપમાં કહી સંભળાવ્યા. જે ધર્મોને પાળનારી નારીઓ આ લોકમાં અને પરલોકમાં મહાસુખને નિશ્ચે પામે ॥૭૪॥

इति श्रीस्कंदपुराणे विष्णुखण्डे श्रीवासुदेवमाहात्म्ये गृहस्थ-

धर्मनिरूपणनामा द्वाविंशोऽध्यायः ॥૨૨॥

श्रीनारायण उवाच—

वानप्रस्थस्य वक्ष्यामि नियमानथ ते मुने ! ।

तृतीय आयुषो भागे तृतीयाश्रम ईरितः ॥૧॥

અધ્યાય ૨૩ મો.

શ્રીનારાયણ કહે છે—હે મુને ! હવે તમને વાનપ્રસ્થના ધર્મોને હું કહું છું. આયુષના ત્રીજા ભાગમાં ત્રીજા આશ્રમ વાનપ્રસ્થ ધારવાનો કલ્પો છે. (૨૫ વર્ષની આયુષ ગણાય છે, તેનો ત્રીજો

૧ આ અધ્યાયમાં વાનપ્રસ્થ, સંન્યાસી અને લાગાશ્રમી વૈષ્ણવોના ધર્મો સંક્ષેપમાં કહ્યા છે.

ભાગ ૫૧ વર્ષથી ગણાય, તો ૫૧ વર્ષે વાનપ્રસ્થ ધારવાનો જાણવો. જેણે પ્રથમ બ્રહ્મચર્યાશ્રમ, પછી ગૃહસ્થાશ્રમ, એવો ક્રમ લીધો હોય તેને માટે આ છે. જે ગૃહસ્થાશ્રમી નહિ થતાં બ્રહ્મચર્યાશ્રમમાંથી જ બીજા આશ્રમમાં ગયા હોય તેને માટે આ વિભાગ નથી) ॥૧॥

અનુકૂલા સ્વસેવાયાં વિરક્તા ચ તપઃપ્રિયા ।

યદિ પત્ની ભવેત્તર્હિ તયા સહ વનં વિશેત્ ॥૨॥

અન્યથા તુ સુતાદિભ્યસ્તસ્યાઃ પોષણરક્ષણમ્ ।

આદિશ્ય સ્વયમેકાકી વિરક્તો વનમાવિશેત્ ॥૩॥

પત્ની કે જે પોતાની સહધર્મિણી શાસ્ત્રથી કહેવાય છે તે જે પોતાની સેવામાં અનુકૂળ વર્તનારી હોય અને વળી ગ્રામ્ય વિષયો-થકી વિરક્ત હોય અને વળી તપ કરવામાં પ્રીતિવાળી હોય તો તેણીની સાથે વનમાં પ્રવેશ કરે. જે આ કહ્યા એવા ગુણુવાળી ન હોય ત્યારે તો તેણીના પોષણ રક્ષણ માટે પોતાના પુત્રાદિકને આજ્ઞા કરીને, વિરક્ત હોવાથી પોતે એકાકી જ વનમાં જાય ॥૨-૩॥

નિર્મયો નિવસેત્તત્ર તપોરુચિરતન્દ્રિતઃ ।

કુર્યાદુટજમદ્યથ્યં સ્વયં તુ બહિરાવસેત્ ॥૪॥

વનમાં જઈને નિર્ભયપણે તપમાં રૂચિવાળો અને સાવધાન થાય. કોઈ પ્રકારનો ભય રાખે નહિ તેમજ ગાફલપણું રાખે નહિ. હોમાદિકમાં ઉપયોગી અગ્નિ રાખવાને માટે જ પર્યુશાળાને બનાવે. પોતે તો પર્યુશાળાથકી બહાર વસે. એમ કરીને શીત ઉષ્ણ વાયુ વૃદ્ધિને સહન કરે ॥૪॥

ભવેત્પચ્ચતપા ગ્રીષ્મ ઉદવાસથ્ય શૈશિરે ।

આસારપાટ્ ચ વર્ષાસુ જિતક્રોધો જિતેન્દ્રિયઃ ॥૫॥

તેનો અહ્ય પ્રકાર કહે છે—ગ્રીષ્મઋતુમાં પંચાગ્નિને તાપે. ચાર દિશામાં ચાર અગ્નિઓ અને ઉપર માથે સૂર્ય એમ મળીને પાંચ અગ્નિઓ જાણવા. શીત ઋતુમાં ગળાપર્યંત જળમાં વસે.

वर्षाऋतुमां पडती जणनी धाराओने सहन करे. अम करतां स्वयं अतकोध तथा अतेन्द्रिय थाय ॥५॥

वासश्च तार्णं पार्णं वा वसीताजिनवलकलम् ।

भुञ्जीत ऋषिधान्यानि वन्यं कन्दफलादि वा ॥६॥

आ वानप्रस्थ वस्रतो तृणुना तंतुओथी अनावेलुं के. वृक्षनां पांढांथी अनावेलुं के अअनवलकल जे भृगयर्भ तेने धारणु करे. जमवामां तो रथाभो नभार आदिक जे ऋषिधान्य पवित्र कहे-वाय छे तेनो उपभोग करे अथवा वनमां थतां जे कंद द्रुण आदिक तेनो उपभोग करे ॥६॥

अग्निपक्वं वार्कपक्मपक्वं वापि भक्षयेत् ।

अभावे त्वेष दन्तानामश्मोल्मखलकुट्टितम् ॥७॥

आ वानप्रस्थ अग्निथी रांधेलुं अथवा नहि रांधेलुं (कायु) अन्न जमे. अथवा सूर्ये पकव करेलुं द्रुणादिक जमे. दांत न होय सारे तो पथरथी के आंडणीयाथी कुटीने लीजन लायक करेला तेने जमे ॥७॥

स्वयमेवाहरेदन्नं यथाकालं दिने दिने ।

काले पराहृतं वापि गृहीयान्नान्यदा क्वचित् ॥८॥

मध्याह्न काणने नहि उद्धधन करीने प्रतिदिन पूर्वोक्त ऋषिधा-न्यादिकने पोतेज लावे. अथवा मध्याह्नसमये पील जने आणु-लापणु अन्नादिकने अहणु करे. मध्याह्न थकी उत्तर काणमां जनोअे आणुला अन्नादिकने तो क्यारेयपणु न अहणु करे ॥८॥

कालेऽपि कृष्टपच्यं तु न गृहीयादनापदि ।

वन्यैरेवाग्निकार्यं च धान्यैः कुर्वीत पूर्ववत् ॥९॥

भले मध्याह्न काणमां पीलअे आणुं होय पणु ते जे पेलथी पकवेलुं होय तो तेने नज अहणु करे. पोताना शरीरमां रोगादिक उपद्रव आन्यो होय सारे तो तेने अहणु करवामां होय

નથી. અગ્નિકાર્ય જે અગ્નિહોત્ર દર્શા પૌર્ણભાસ આદિકમાં ચર પુરોહિત આદિ હોમરૂપ કર્મ કરવાનું છે તેને તો વનમાં થતાં જે નમારાદિ ધાન્યો તથા કૃષ્ણાદિકવડે ગૃહસ્થાશ્રમમાં પ્રથમ કરતો હતો તેમ કરે. અગ્નિકાર્યનો લોપ કરે નહિ ॥૯॥

રક્ષેત્કમણ્ડલું દણ્ડમગ્નિહોત્રપરિચ્છદાન્ ।

કેશરોમશ્મશ્રુનસ્વાન્ધારયેન્મલિનાન્દતઃ ॥૧૦॥

આ વાનપ્રસ્થ કમંડળુ, દંડ અને અગ્નિહોત્ર કરવામાં ઉપયોગી ઉપકરણોને રાખે. મસ્તક ઉપર રહેલા કેશ, હૃદયાદિ અંગમાં રહેલા શેમ, દાઢી મુંછના કેશ, નખ અને દાંતને ધોયા વિનાના મલિન ધારે ॥૧૦॥

અજ્ઞાન્યમર્દયન્ સ્નાયાન્હૂતલે ચ શયીત સઃ ।

દેશકાલવલાવસ્થાનુસારેણ તપશ્ચરેત્ ॥૧૧॥

વાનપ્રસ્થ અંગોને નહિ મર્દન કરતો થકો જ્ઞાન કરે. ભૂતળ ઉપર સુવે. દેશ કાળ બળ અવસ્થાને અનુસારે તપ કરે ॥૧૧॥

ફેનપાશ્વૌદુશ્ચરાશ્ચ વાલખિલ્યાસ્તથૈવ ચ ।

વૈસ્વાનસેતિ કથિતાશ્ચતુર્ધા વનવાસિનઃ ॥૧૨॥

ફેનપ, ઔન્દુખર, વાલખિલ્ય અને વૈષ્વાનસ એવા ભેદથી વાનપ્રસ્થો ચાર પ્રકારના કલા છે. પોતાની મેળે વૃક્ષથકી પડેલાં કૃષ્ણાદિકવડે જીવન કરનારાને ફેનપ કલા છે. પ્રાતઃકાળમાં ઉડતાં જે દિશાને પ્રથમ જીવે તે દિશા થકી આંજીલાં કૃષ્ણાદિકવડે જીવન કરનારાને ઔન્દુખર કલા છે. નવું અન્ન મળતાં પૂર્વસંચિત અન્નનો લાગ કરી દેનારાને વાલખિલ્ય કલા છે. ખેડયા વિના પકવ થએલાં ધાન્યાદિકવડે જીવન કરનારાને વૈષ્વાનસ કલા છે. વૃત્તિભેદથી ચાર પ્રકારો કલા છે ॥૧૨॥

યથાશક્તિ દ્વાદશાન્દાનઘૌ વા ચતુરો વને ।

વસેદ્વદ્વાવેકમેવાપિ તતઃ સન્યાસમાશ્રયેત્ ॥૧૩॥

બાર વર્ષ અથવા આઠ વર્ષ અથવા ચાર વર્ષ અથવા બે વર્ષ
અથવા એક વર્ષ પણ યથાશક્તિ વનમાં વસે. ત્યાર પછી સંન્યાસ
આશ્રમને સ્વીકારે ॥૧૩॥

યદિ સ્યાત્ત્રિવૈરાગ્યં તર્હિ ન્યાસો હિતાવહઃ ।

વસેત્ત્રૈવાન્યથા તુ યાવજ્જીવં વને દ્વિજઃ ॥૧૪॥

જે વૈરાગ્ય ત્રિવ્ર હોય તોજ સંન્યાસ આશ્રમ હિતકારી થાય
છે. ત્રિવ્ર વૈરાગ્ય ન હોય તો દ્વિજ વનમાંજ જીવનપર્યંત રહેવું ॥૧૪॥

યથાવિધિ કૃતત્યાગસ્તુરીયાશ્રમમાસ્થિતઃ ।

સાચ્છાદનં તુ કૌપીનં કન્થામેકાં ચ ધારયેત્ ॥૧૫॥

દણ્ડં કમણ્ડલું ચામ્બુગાલનં વિમૃયાચ્ચ સઃ ।

સદાચારદ્વિજગૃહે કાલે ભિક્ષાં સમાચરેત્ ॥૧૬॥

જેણે પૂર્વાશ્રમનો યથાવિધિ ત્યાગ કર્યો છે, માટેજ ચતુર્થ
આશ્રમને આશરેલો સંન્યાસી બે કૌપીન, તેની ઉપર આચ્છાદન
કરવાનું વસ્ત્ર, (શરીર ઉપર આચ્છાદન કરવાનું બીજું વસ્ત્ર)
એક કંથા, દંડ, કમંડળું, અને જળ ગાળવામાટે વસ્ત્રખંડ (ગરલું)
ને ધારણ કરે. સારો આચાર પાળનારા દ્વિજને ઘેર મધ્યાહ્ન પછી
ભિક્ષા માગે ॥૧૫-૧૬॥

ન કુર્યાત્પ્રત્યહં ભિક્ષામેકસૈવ ગૃહે યતિઃ ।

રસલુબ્ધો ભવેન્નૈવ સકૃચ્ચ મિત્તભુગ્ભવેત્ ॥૧૭॥

યતિ એકજ ગૃહસ્થના ગૃહે પ્રતિદિન ભિક્ષા ન કરે. તેમ
રસાસ્વાદમાં અતિશય આસક્ત નજ થાય. એકવાર, તેમાં પણ
જેટલાથી પ્રાણુધારણ થાય તેટલું મિત્ત અન્ન જમે ॥૧૭॥

વનસ્થાશ્રમિણો ભિક્ષાં પ્રાયો ગૃહ્ણીત ભિક્ષુકઃ ।

તદન્ધસાતિશુદ્ધેન શુદ્ધત્વેવાસ્ય યન્મનઃ ॥૧૮॥

આ ભિક્ષુક બહુધા વાનપ્રસ્થાશ્રમીની ભિક્ષાને ગ્રહણ કરે.
કેમ કે તેમનું અન્ન અતિશુદ્ધ માનેલું છે. તેવા શુદ્ધ અન્નના

આહારથી યતિનું જે મન તે શુદ્ધ થાય છે. 'આહારશુદ્ધૌ સત્ત્વ-
શુદ્ધિઃ' એવી શ્રુતિ છે ॥૧૮॥

ગ્રાણેઽપિ માંસસુરયોઃ પારાકં વ્રતમાચરેત્ ।

શૌચાચારવિશુદ્ધઃ સ્યાચ્છુદ્રાદીંશ્ચાપિ ન સ્પૃશેત્ ॥૧૯॥

યતિ જે મુશમાંસને શુદ્ધિપૂર્વક સુંઘે તો પણ બાર ઉપવાસરૂપ
પારાક વ્રતને કરે. બાહ્યબાહ્યંતર પવિત્રતારૂપ શૌચ અને સ્વધર્મ-
રૂપ આચારથી સદાય વિશુદ્ધ રહે. તેને માટે શુદ્રાદિકનો સ્પર્શ
પણ કરે નહિ ॥૧૯॥

નિત્યં કુર્યાદ્વિષ્ણુપૂજામઘાદ્વિષ્ણોર્નિવેદિતમ્ ।

દ્વાદશાર્ણં જપેદ્વિષ્ણોરષ્ટાક્ષરમનું ચ વા ॥૨૦॥

સંન્યાસી નિત્ય વિષ્ણુપૂજા કરે. વિષ્ણુને નિવેદન કરીને જ જપે.
વિષ્ણુના દ્વાદશાક્ષર મંત્રને અથવા અષ્ટાક્ષર મંત્રને જપે ॥૨૦॥

અસદ્વાદં ન કુર્વાતિ વૃત્યર્થં નાચરેત્કથામ્ ।

અસચ્છાસ્ત્રે ન સક્તઃ સ્યાન્નોપજીવેચ્ચ જીવિકામ્ ॥૨૧॥

સંન્યાસી અસત્ શાસ્ત્રવાદમાં નિષ્ઠાવાળા નાસ્તિકો સાથે વિવાદ
ન કરે. પોતાની વૃત્તિમાટે કથાને ન કરે. અસચ્છાસ્ત્રમાં શ્રવણ-
ધ્યયનાદિરૂપ આસક્તિને ન કરે. જીવનમાં ઉપયોગી નિયત વૃત્તિને
અવલંબીને ન વર્તે ॥૨૧॥

સચ્છાસ્ત્રમભ્યસેચ્ચાસૌ બન્ધમોક્ષાનુદર્શનમ્ ।

મઠાદીન્નૈવ વ્રમ્નીયાદહન્તામમતે ત્યજેત્ ॥૨૨॥

આ યતિ જે શાસ્ત્રમાં જીવને બંધન થવાનો પ્રકાર અને તે
ચક્રી જીવનો મોક્ષ થવાનો ઉપાય તત્ત્વથી પ્રદર્શાવ્યો હોય એવા
સચ્છાસ્ત્રનો અભ્યાસ કરે. મઠ આદિક નિવાસસ્થાનને ન જ બાંધે.
દેહમાં અહંતાનો અને દૈહિકમાં મમતાનો ભાગ કરે ॥૨૨॥

ચાતુર્માસ્યં વિનૈકત્ર વસેન્નાસાવનાપદિ ।

આત્મનશ્ચ હરે રૂપં વિદ્યાજ્ઞાનેન તત્ત્વતઃ ॥૨૩॥

आ यति यातुर्भास्य विना श्रेष्ठ स्थानमां न वसे. रोगादि
आपत्काणमां तो द्योष नथी. आत्मा परमात्माना स्वप्ने यथा-
स्थित ज्ञानशास्त्रथी न्नुत्ते ॥२३॥

कामं क्रोधं भयं वैरं धनधान्यादिसङ्ग्रहम् ।

नैव कुर्यात्पालयेत् यमांश्च नियमान्यतिः ॥२४॥

यति काम क्रोध भय वैर અને ધન ધાન્યાદિકના સંગ્રહનો ત્યાગ
જ કરે. અને આહિંસાદિ ધ્યાર યમો તથા શૌચાદિ ધ્યાર નિયમોને
બરોબર પાળે ॥૨૪॥

તીવ્રજ્ઞાનવિરાગાભ્યાં સમ્પન્નોऽપિ યતિર્થુવમ્ ।

સ્ત્રીવિત્તભૂપાસદ્વસ્ત્રસંસર્ગાઙ્ગાદિવ્રજેત્ ॥૨૫॥

યમ નિયમો પાળવામાં કારણ કહે છે—તીવ્ર જ્ઞાન વૈરાગ્યે
યુક્ત હોય પણ ને સ્ત્રી ધન આભરણ સદ્વસ્ત્ર ઇત્યાદિ માયિક
વસ્તુઓનો સંબંધ રાખે તો નિશ્ચે ભ્રષ્ટ થઈ જાય, માટે યતિ ઉક્ત
યમ નિયમોને પાળે ॥૨૫॥

પુષ્પચન્દન તૈલાદિસુગન્ધિદ્રવ્યવર્જનમ્ ।

ત્યાગી કુર્વીતાન્યથા તુ ભવેદ્દેહાત્મધીઃ સ ચૈ ॥૨૬॥

ત્યાગી પુષ્પધારો, ચંદન અને તૈલાદિ સુગન્ધિ પદાર્થોનો ત્યાગ
કરે. ને ત્યાગ નહિ કરતાં તેને સ્વીકારે તો નિશ્ચે દેહમાં આત્મ-
બુદ્ધિવાળો થઈ જાય ॥૨૬॥

આહારો यस્ય યાવાંસ્તં તાવાન્ સ્ત્રીકામ આવિશેત્ ।

અતો મિતં નીરસં ચ મોજનં ત્યાગિનો હિતમ્ ॥૨૭॥

ને પુરુષને નેટલો આહાર હોય તે પુરુષમાં તેટલી સ્ત્રીસંબંધી
વિષયભોગની ઇચ્છા પ્રવેશ કરે છે. માટે ત્યાગિને મિત અને
નિરસ ભોજન હિતકર કહેલું છે ॥૨૭॥

ન શ્રવ્યા ગ્રામ્યવાર્તા ચ મોક્ષસિદ્ધિમમીપ્સતા ।

નશ્વેદ્યચ્છ્રવણાન્નૃણાં સદ્યો વિષ્ણુકથારુચિઃ ॥૨૮॥

આમ્યવાર્તાના શ્રવણથી મનુષ્યોને વર્તતી વિબુદ્ધિ તત્કાળ નારા થઈ જાય છે. માટે મોક્ષને ઇચ્છતા જને આમ્યવાર્તા સાંભળવી નહિ ॥૨૮॥

અપિ ચિત્રમયીં નારીં ત્યાગી નેક્ષેત ન સ્પૃશેત્ ।

સ્ત્ર્યાકારદર્શનાદેવ અષ્ટા ભૂરિ તપસ્વિનઃ ॥૨૯॥

ત્યાગી ચિત્રમયી પણુ નારીને જુવે નહિ, તેમ તેણીનો સ્પર્શ કરે નહિ. કારણુ કે એક નહિ પણુ અનેક તપસ્વિઓ સ્ત્રીના આકારના દર્શનમાત્રથીજ પૂર્વે બ્રહ્મ થઈ ગયા છે ॥૨૯॥

કુટીચકો બહુદશ્ચ હંસઃ પરમહંસકઃ ।

एवं चतुर्धा कथितो यतिवैराग्यभेदतઃ ॥૩૦॥

કુટીચક બહુદક હંસ પરમહંસ આ રીતે વૈરાગ્યના ભેદને લીધે યતિ ચાર પ્રકારનો કહ્યો છે. તેમાં ઉત્તરોત્તર શ્રેષ્ઠ સમજવો. સંન્યાસ આશ્રમને યોગ્ય એવાં કર્મોમાં પ્રધાનપણે જે વર્તતો હોય તેને કુટીચક કહે છે. પોતાના આશ્રમને ઉચિત એવાં કર્મોને ગૌણ કરીને આત્મા પરમાત્માના જ્ઞાનને પ્રધાનપણે જે અનુસરે તેને બહુદક કહે છે. જે કેવળ આત્મા પરમાત્માના જ્ઞાનાભ્યાસ પરાયણુ વર્તે છે તેને હંસ કહે છે. જે આત્મા પરમાત્માના સાક્ષાત્કારને પામ્યો છે તેને પરમહંસ કહે છે ॥૩૦॥

વાનપ્રસ્થશ્ચ સત્ક્યાસ इत्युभावाश्रमौ मुने ! ।

दुष्करत्वात्कलियुगे न ग्राह्याविति निश्चयः ॥ ૩૧॥

હે નારદ મુને ! વાનપ્રસ્થ અને સંન્યાસ આ બે આશ્રમો દુષ્કર હોવાથી કલિયુગમાં ન ગ્રહણુ કરવા એવો સમ્બંધમાં નિર્ણય કરેલો છે ॥૩૧॥

શ્રીવાસુદેવમક્તા ये तीव्रवैराग्यशालिनः ।

तेषां धर्मस्तु तत्सेवा प्रोक्ताहःसु च रात्रिषु ॥૩૨॥

માટે જેઓ તીવ્ર વૈરાગ્યશાળી હોઈને ત્યાગી શ્રીવાસુદેવભક્તો

टीक्षाधारी तथा होय तेमनो धर्मतो शत्रि दिवस श्रीवासुदेवनी
सप्रेम परिचर्या करवी ज्येष्ठ कहेलो छे ॥३२॥

एकोऽपि च क्षणस्तेषां ज्ञानविज्ञानभूयसाम् ।

भक्तिं नवविधां विष्णोर्विना व्यर्थो न वै भवेत् ॥३३॥

जेमनामां ज्ञान विज्ञान विशेषपण्ये वर्ते छे ज्येवा ते त्यागी
वैष्णवोत्तमोने ज्येष्ठपण्ये क्षण्ये विष्णुनी नवधा भक्ति विना व्यर्थ
जतो ज नथी. तेजो निरंतर जे कोछ भक्तिमां. जेज्येष्ठाज
रहे छे ॥३३॥

सर्वैर्गुणैरुपेतोऽपि भगवद्विमुखो यदि ।

स्वजनोऽपि भवेत्तं तु जह्युरेव हि वैष्णवाः ॥३४॥

सभस्त सदगुण्ये संपन्न होय पण्ये जे ते भगवद्विमुख
होय तो तेनो ज्येष्ठ पोताना संपन्धी जननो पण्ये ते त्यागी
वैष्णवो त्यागज करीटे ज्येष्ठां संशय नथी ॥३४॥

प्रासादिकं हरेरन्नं प्रोक्षितं तत्पदाम्बुना ।

भुञ्जीरंस्तुलसीमिश्रं प्रत्यहं साच्वता जनाः ॥३५॥

आ त्यागी भक्तजनो प्रतिदिन भगवानना प्रसादबुत ज्येष्ठने
तेमना चरणामृत जलथी प्रोक्षण्ये करीने तेमज तुलसीथी
मिश्रित करीने ज्येष्ठ ॥३५॥

स्त्रीणां च स्त्रीषु सक्तानां प्रसङ्गो विष्णुचिन्तकैः ।

सर्वथैव परित्याज्यो भवेत्तद्ध्यानमन्यथा ॥३६॥

भगवानना ध्यानमां तत्पर ज्येष्ठा ते त्यागी भक्त्ये स्त्रीयो
ज्येष्ठ स्त्रीसंपट पुरुषोनो प्रसंग तो सर्वथा-काय वाली मनथीपण्ये
त्याग करी देवो. जे त्याग न करे तो भगवाननुं ध्यान नहि रहेतां
ते स्त्री स्त्रीसंपटोनुं ध्यान तथा करे. ज्येष्ठ यतां त्यागाश्च यकी
ब्रह्म थाय छे. माटे त्यागीज्येष्ठ स्त्री ज्येष्ठ स्त्रीसंपटोनो प्रसंग
परहरवो ॥३६॥

ભગવન્તં વાસુદેવં વિનૈકમિતરઃ પુમાન્ ।

કોઽપિ નાસ્ત્યેવ યો નારીં સમીક્ષ્ય ન વિમુહ્યતિ ॥૩૭॥

નારીને જોઈને મોહને ન પામે એવો તો કોઈ પણ પુરુષ નથી. એવા તો એક ભગવાન્ વાસુદેવ છે. માટે ભગવાન થકી ખીલ કોઈ પણ ત્યાગીએ નારીનિરીક્ષણાદિ નજ કરવું, એ સિદ્ધાંત છે ૩૭

યત્ર સ્થિત્યા મુહુઃ સ્ત્રીणां स्यातां शब्दश्रुतीक्षणे ।

त्यागी तत्र वसेन्नैव वसन्धर्मच्युतो भवेत् ॥૩૮॥

જે સ્થાનમાં રહેવું વિગેરે સંબન્ધથી વારંવાર સ્ત્રીઓના શબ્દોનું શ્રવણ તથા તેણીનું દર્શન થતું હોય એવા સ્થાનમાં ત્યાગી નજ રહે. જે રહે તો ધર્મભ્રષ્ટ થાય ॥૩૮॥

કામો લોભો રસાસ્વાદઃ સ્નેહો માનસ્તથા ચ રુદ્ ।

एते त्याज्याः प्रयत्नेन पट्ट दोषाः संसृतिप्रदाः ॥૩૯॥

કામ ક્રોધ લોભ રસાસ્વાદ સ્નેહ અને માન આ છ દોષો સંસ્ત-
તિને આપનારા કહ્યા છે. માટે ત્યાગીએ આ દોષોનો પ્રયત્નથી
પરિત્યાગ કરવો ॥૩૯॥

પ્રોક્તેષુ ધર્મેષ્વેતેષુ યસ્ય યસ્ય ચ્યુતિર્ભવેત્ ।

यथाशक्ति यथाशास्त्रं कार्या तत्तस्य निष्कृतिः ॥૪૦॥

જે આ ધર્મો કહ્યા તેને મધ્યે જે જે ધર્મનો ભંગ થાય તેનું તેનું
પ્રાયશ્ચિત્ત યથાશાસ્ત્ર યથાશક્તિ કરવું ॥૪૦॥

इत्थं चतुर्णां वर्णानामाश्रमाणां च नारद ! ।

धर्माः सङ्क्षेपतः प्रोक्ता वैष्णवानां च ते मया ॥૪૧॥

હે નારદ ! આ રીતે ચાર વર્ણો તથા ચાર આશ્રમો તથા ત્યાગી
વૈષ્ણવોના ધર્મો મેં તમને સંક્ષેપમાં કહ્યા ॥૪૧॥

वर्णा यतिश्च धर्मस्थो ब्रह्मलोकमुपैति वै ।

ऋषिलोकं वनस्थश्च गृहस्थः स्वर्गमाप्नुयात् ॥૪૨॥

મત્તયા સહૈતાઞ્છ્રીવિષ્ણોરાચરેયુસ્તુ યે જનાઃ ।

તે તુ સર્વેઽપિ દેહાન્તે વિષ્ણુલોકમવાપ્સ્યુઃ ॥૪૩॥

इति श्रीस्कन्दपुराणे विष्णुखण्डे श्रीवासुदेवमाहात्म्ये वनस्थ-

यतिधर्मनिरूपणनामा त्रयोविंशोऽध्यायः ॥२३॥

ઉક્ત પોત પોતાના ધર્મમાં વર્તનારો વર્ણુ અને યતિ બ્રહ્મ-
લોકને પામે છે, વાનપ્રસ્થ ઋષિ લોકને પામે છે, ગૃહસ્થ સ્વર્ગને
પામે છે, એમાં સંશય નથી ॥૪૨॥

જે જનો તો પૂર્વક્ર ધર્મોને શ્રીવિષ્ણુની ભક્તિ સાથે પાળે છે
તે તો સર્વે પણ જનો દેહને અંતે વિષ્ણુલોક અક્ષરબ્રહ્માદિ
ધામને પામે છે, માટે ભક્તિએ સહિત ધર્મો પાળવા ॥૪૩॥

इति श्रीस्कंदपुराणे विष्णुખंडे श्रीवासुदेवमाहात्म्ये वनस्थ-
यतिधर्मनिर्पणनामा त्रयोविंशोऽध्यायः ॥२३॥

श्रीनारायण उवाच-

अथ ज्ञानस्वरूपं ते वच्मि साह्वयेन निश्चितम् ।

क्षेत्रादि ज्ञायते येन तज्ज्ञानं हि निरुच्यते ॥१॥

‘અધ્યાય ૨૪ મો.

શ્રીનારાયણ કહે છે—હે નારદ ! ઉક્ત રીતે ધર્મનું સ્વરૂપ
નિરૂપણ કર્યું. હવે સેશ્વર સાંખ્ય શાસ્ત્રે નિશ્ચય કરેલું જ્ઞાનસ્વરૂપ
તમને હું કહું છું. જેથી દેહ આત્મા અને પરમાત્માના સ્વરૂપ
સ્વભાવ ગુણ માહાત્મ્ય વિગેરે જાણવામાં આવે છે, તે જ જ્ઞાનનું
નિરૂપણ કરું છું ॥૧॥

૧ આ અધ્યાયમાં વાસુદેવયક્ષી જનત્સૃષ્ટિ આદિકના કહેવા દ્વારા ક્ષેત્ર
ક્ષેત્રજ્ઞના જ્ઞાનનું સ્વરૂપ નારાયણે નારદજી પ્રત્યે કહ્યું છે.

वासुदेवः परं ब्रह्म बृहत्पक्षरधामनि ।

आदावेकोऽद्वितीयोऽभून्निर्गुणो दिव्यविग्रहः ॥२॥

तेन विवेचन करीने प्रदशविष्टे—सृष्टिना पूर्व काणमां अेक
अद्वितीय (नेने कोर्ध सज्जतीय नथी) निर्गुणु (प्राकृत गुणु
रहित) वासुदेव परं ब्रह्म परमात्मा, सर्वोत्कृष्ट अक्षरधाममां
दिव्य भूतिथी विशज्जमान इता ॥२॥

सकार्यमूलप्रकृतिः सकालाक्षरतेजसि ।

प्रकाशेऽर्कस्य रात्रीव तिरोभूता तदाभवत् ॥३॥

ते आत्यंतिक प्रलयमां पोतानां प्रधानादि कार्यो साथे भूण
प्रकृति काणनी साथेज्ज अक्षर तेज्जमां, सूर्यना प्रकाशमां रात्रिज्ज
नेम अेम कीन थर्ध रडी इती ॥३॥

सिसृक्षाथाभवत्तस्य ब्रह्माण्डानां यदा तदा ।

सकालाविर्बभूवादौ महामाया ततो हि सा ॥४॥

आत्यंतिक प्रलयनो अंत आवतां न्यारे वासुदेव लगवानने
ब्रह्मांडोनी सृष्टि करवानी छच्छा थर्ध त्त्यारे प्रथम अक्षरब्रह्मथकी
काण सहित भूणभूत भाडाभाया आविर्भावने पाभी ॥४॥

तां कालशक्तिमादाय वासुदेवोऽक्षरात्मना ।

सिसृक्ष्यैक्षत यदा सा चुक्षोभ तदैव हि ॥५॥

ते भूणभायाने न्यारे वासुदेव लगवाने अक्षरपुरुषरूपे
काणशक्तिने स्वीकारीने ब्रह्मांड सर्जवानी छच्छाथी निरीक्षणु करी
त्त्यारेज्ज ते क्षोभने पाभी. अेटवे काणशक्तिअे क्षोभ पमाडेकी
महाभायामां वासुदेव लगवाने अक्षरपुरुषरूपे छक्षणुत्मक वीर्य-
रूप गर्भ धारणु कथो ॥५॥

तस्याः प्रधानपुरुषकोटयो जज्ञिरे मुने ! ।

युज्यन्ते स प्रधानैस्ते पुरुषाश्चेच्छया प्रभोः ॥६॥

हे मुने ! तेवी महाभायाथकी झोटी प्रधान पुरुषो उत्पन्न थया. तेमां जे पुरुषो छता ते प्रभु वामुदेवनी छंछाथी प्रधानो साथे जुदा जुदा जेगर्ध गया ॥६॥

पुमांसो निदधुर्गर्भास्तेषु तेभ्यश्च जज्ञिरे ।

ब्रह्माण्डानि ह्यसंख्यानि तत्रैकं तु विविच्यते ॥७॥

जेगर्ध गजेलो ते पुरुषोअे प्रधानोमां गर्भो धारणु कर्या. नेमां गर्भाधान थयुं छे जेवा प्रधानोथकी असंख्य अहंओ उत्पन्न थयां. उत्पन्न थजेलो ते अगणित अहंओ मध्ये जेकज अहंओनुं स्वरूप विभागथी विवेचन करीने हुं छेवे कहुं छुं ॥७॥

आदौ जज्ञे महांस्तस्मात्पुंसो वीर्याद्विरण्मयात् ।

अहङ्कारस्ततस्तस्माद्गुणाः सत्त्वाद्यस्त्रयः ॥८॥

प्रथम प्रकारअहुल प्रधानपति पुरुषे प्रधान भायामां वीर्य धारणु करवाथी तेनाथकी द्विरण्मय महत्त्व उत्पन्न थयुं. ते महत्त्वथकी अहंकार उत्पन्न थयो. अहंकारथकी सत्त्वादि त्रणु गुणो उत्पन्न थया ॥८॥

तमसः पञ्च तन्मात्रा महाभूतानि जज्ञिरे ।

दशेन्द्रियाणि रजसो बुद्ध्या सह महानसुः ॥९॥

तेने मध्ये तामस अहंकारथकी पंच तन्मात्राओ अने ते द्वारा पांच महाभूतो उत्पन्न थयां, तेमां कार्योमां करणुनो अन्वय होवाथी तेनी साथे तेमनी उत्पत्तिना प्रकारमां आवो विवेक नणुयो—प्रथम तामसाहंकारथकी शब्दतन्मात्रा थर्ध, ते द्वारा आकाश उत्पन्न थयो. शब्द जेनो गुणु छे जेवा आकाशथकी रंपरीतन्मात्रा थर्ध, तेद्वारा वायु उत्पन्न थयो. शब्दस्पर्श जेनो गुणु छे जेवा वायुथकी रूपातन्मात्रा उत्पन्न थर्ध, ते द्वारा तेज उत्पन्न थयुं. जेना शब्दस्पर्शरूप गुणु छे जेवा तेजथकी रस-तन्मात्रा उत्पन्न थर्ध, ते द्वारा जल उत्पन्न थयुं. जेना शब्दस्पर्श-रूपरस गुणु छे जेवा जलथकी गंधतन्मात्रा उत्पन्न थर्ध, ते

દ્વારા શબ્દસ્પર્શરૂપ રસ ગંધગુણવાળી પૃથ્વી ઉત્પન્ન થઈ. આવી ક્રમ બાણુવો. રાજસ અહંકારથી શ્રોત્ર ત્વક્ ચક્ષુ રસના ધ્રાણુ આ પાંચ જ્ઞાનેન્દ્રિયો અને વાક્ પાણી પાદ પાયુ ઉપસ્થ આ કર્મેન્દ્રિયો, મળીને દશ ઇન્દ્રિયો તથા યુદ્ધિ અને મહાપ્રાણુ આ બે ઉત્પન્ન થયા ॥૯॥

સત્ત્વાદિન્દ્રિયદેવાશ્ચ જાયન્તે સ્મ મનસ્તથા ।

સામાન્યતસ્તત્ત્વસંજ્ઞા એતે દેવાઃ પ્રકીર્તિતાઃ ॥૧૦॥

સાત્ત્વિક અહંકારથી સર્વ ઇન્દ્રિયોના દેવતાઓ તથા મન ઉત્પન્ન થયું. આ મહાદાદિદેવો સામાન્યપણે તત્ત્વસંજ્ઞાથી કહ્યા છે ૧૦

પ્રેરિતા વાસુદેવેન સ્વસ્વાંશૈરૈશ્વરં વપુઃ ।

અજીજનન્વિરાટ્સંજ્ઞં તે ચરાચરસંશ્રયમ્ ॥૧૧॥

આ ચોવીસ તત્ત્વોએ વાસુદેવે પ્રેરણા કરવાથી પોતપોતાના અંશોએ કરીને ચરાચરના આશ્રયભૂત વિરાટસંજ્ઞિત વૈરાજશરીર ઉત્પન્ન કર્યું ॥૧૧॥

સ ચ વૈરાજપુરુષઃ સ્વસૃષ્ટાસ્વપ્સ્યશેત યત્ ।

તેન નારાયણ ઇતિ પ્રોચ્યતે નિગમાદિભિઃ ॥૧૨॥

વિરાટ શરીરના અભિમાની વૈરાજ પુરુષે પોતે સર્જેલા આપ્ શબ્દવાચ્ય જળમાં શયન કર્યું, તે કારણથી તેમને વેદાદિ શાસ્ત્રો 'નારાયણુ' નામથી કહે છે. આ અર્થમાં "બાપો નારા ઇતિ પ્રોક્તા આપો વૈ નરસૂનવઃ । અચનં તસ્ય તાઃ પૂર્વં તેન નારાયણઃ સ્મૃતઃ" એવી સ્મૃતિ છે ॥૧૨॥

તન્નામિપન્નાદ્રહ્માસીદ્રાજસોઽથ હૃદમ્બુજાત્ ।

જજ્ઞે વિષ્ણુઃ સત્ત્વગુણો લલાટાત્તામસો હરઃ ॥૧૩॥

તે વૈરાજ પુરુષના નાભિકમળથી રજઃપ્રધાન બ્રહ્મા ઉત્પન્ન થયા. અનંતર તેમના હૃદયકમળથી સત્ત્વપ્રધાન વિષ્ણુ ઉત્પન્ન થયા અને તેમના લલાટથી તમઃપ્રધાન મહાદેવ ઉત્પન્ન થયા ॥૧૩॥

एतेभ्य एव स्थानेभ्यस्तिष्ठ आसंश्च शक्तयः ।
 तत्रासीत्तामसी दुर्गा सावित्री राजसी तथा ।
 सात्त्विकी श्रीश्चेति सर्वा वस्त्रालङ्कारशोभिताः ॥१४॥
 ता वैराजाज्ञया त्रींश्च ब्रह्मादीन्प्रतिपेदिरे ।
 दुर्गा रुद्रं च सावित्री ब्रह्माणं विष्णुमन्तिमा ॥१५॥

ते आ उक्त नास्तिकादिक स्थानो थडी न त्रणु शक्तिओ उत्पन्न थर्ध. तेमां तमःप्रधान दुर्गा देवी थर्ध तथा रजःप्रधान सावित्री देवी थर्ध अने सत्प्रधान श्री-लक्ष्मीदेवी थर्ध. आ त्रणुय शक्तिओ वस्त्र अलंकारथी मुशोलित थर्ध रही. ते आ शक्तिओ वैराजनी आराथी ब्रह्मादि त्रणु देवोने पाभी. तेमां दुर्गा इद्रने पाभी, सावित्री ब्रह्माने पाभी अने श्री-लक्ष्मी विष्णुने पाभी ॥१४-१५॥

चण्डिकाद्याश्च दुर्गाया अंशेनासन्सहस्रशः ।
 त्रयीमुख्याश्च सावित्र्याः शक्तयोऽंशेन जज्ञिरे ।
 दुःसहाप्रमुखाश्चासन्नंशेनैव श्रियो मुने ! ॥१६॥

हे मुने ! वणी दुर्गाना अंशथी चण्डिका आदिक उन्नरो शक्तिओ उत्पन्न थर्ध, सावित्रीना अंशथी त्रयीप्रमुख उन्नरो शक्तिओ उत्पन्न थर्ध, लक्ष्मीना अंशथी न दुःसहाप्रमुख उन्नरो शक्तिओ उत्पन्न थर्ध. आ रीते पोताना पतिने पाभेदी ते त्रणु दुर्गादि शक्तिओथडी तेना अंशथी अनेक शक्तिओ उत्पन्न थर्ध ॥१६॥

तत्रादितो यो ब्रह्मासीद्वैराजनामिपद्मतः ।

एकाण्वे तदब्जस्यः स कश्चिदपि नैक्षत ॥१७॥

तेमां प्रथम ऐकार्णव नणमां वैराजनी नास्तिकथडी न ब्रह्मा उत्पन्न थया तेले ते वैराजनी नास्तिकनणमां रहीने योमेर न्नेयुं पणु नण विना भीणु कर्धपणु नेवामां आव्युं नहि ॥१७॥

વિસર્ગબુદ્ધિમપ્રાપ્નો નાત્માનં ચ વિવેદ સઃ ।

કોઽહં કુત્ત્વમિતિ ધ્યાયન્નદિદક્ષત્કજાશ્રયમ્ ॥૧૮॥

એટલું જ નહિ પણ લોકસૃષ્ટિમાં ઉપયોગી જ્ઞાનને નહિ પામેલા
બ્રહ્મા પોતાને પણ જાણી શક્યા નહિ. એટલે 'હું કોણ છું અને
ક્યાંથી થયો છું' એમ વિચાર કરતાં પ્રથમ કમળના આધારને
જેવાની ઇચ્છા કરી ॥૧૮॥

નાલં પ્રવિશ્યાધો યાતુસ્તન્મૂલં ચ વિચિન્વતઃ ।

સંવત્સરશતં યાતં તસ્ય નાન્તં તુ સોઽલમત્ ॥૧૯॥

ઇચ્છા કર્યા પછી નાળ જે કમળના દાંડાનો અંતઃપ્રદેશ તેમાં
પ્રવેશ કરીને નીચે નીચે જતા અને કમળના મૂળને ગોતતા બ્રહ્માને
ગોતતાં સો વર્ષ વીતિગયાં તથાપિ બ્રહ્મા કમળનાળના પારને તો
નજ પામ્યા ॥૧૯॥

ઊર્ધ્વં પુનરુપેત્યાથ શ્રાન્તશ્ચ નિપસાદ સઃ ।

અદૃશ્યમૂર્તિર્ભગવાનૂચે તપ તપેતિ તમ્ ॥૨૦॥

આ પ્રકારે પ્રયત્ન કરવાથી યાકી ગએલા બ્રહ્મા ફરી નીચેથી
કમળ ઉપર આવીને બેઠા. ઉદાસમુખે બેઠેલા બ્રહ્મા પ્રતિ તે
સમયે અદૃશ્ય મૂર્તિ ભગવાન્ "તપ તપ-તપ કરો તપ કરો" એમ
બેવાર વચન બોલ્યા ॥૨૦॥

તચ્છૃત્વા તત્પ્રવક્તારમદૃષ્ટ્વા ચ સ સર્વતઃ ।

ગુરુમદિષ્ટવત્તેપે દિવ્યં વર્ષસહસ્રકમ્ ॥૨૧॥

"તપ તપ" આવું બે અક્ષરવાળું બે વાર કહેલું વચન સાંભ-
ળીને, બ્રહ્માએ તેનું મુખ જેવાની ઇચ્છાથી સમગ્ર દિશાઓ પોતે
જેઈ પણ તે વચનના વક્તા-ઉપદેશને નહિ જોઈને, "શુદ્ધિ
પ્રત્યક્ષિમાં તપજ મુખ્ય સાધન છે એમ ઉપદેશ કર્યો હોય ને
શુ?" એમ માનીને દિવ્ય (દેવતાનાં) હજાર વર્ષો તીવ્ર તપ
કર્યું ॥૨૧॥

પદ્મે તપસ્યતે તસૈ તપઃશુદ્ધાત્મને તતઃ ।

સમાધૌ દર્શયામાસ ધામ વૈકુઠમચ્યુતઃ ॥૨૨॥

તેપછી કમળની ઉપર ઉત્ર તપને કરતા અને તપથીજ જેમનું મન શુદ્ધ થયું છે એવા અધિકારી બ્રહ્માને અચ્યુત-વાસુદેવ ભગવાને સમાધિમાં વૈકુંઠ ધામ બતાવ્યું ॥૨૨॥

પ્રાધાનિકા ગુણા યત્ર ત્રયોઽપિ રજઆદયઃ ।

ન ભવન્ત્યલ્પમાપિ યત્કાલમાયાભયં ન ચ ॥૨૩॥

કેવું ધામ? તો જે ધામમાં પ્રધાનરાષ્ટ્રવાચ્ય માયાના રજ આદિક ત્રણેય ગુણો નથી તેમજ જેમાં અલ્પ પણ કાળ માયાનો ભય નથી. જે ધામ નિર્ગુણ અને નિર્ભય છે ॥૨૩॥

સહોદિતાર્કાયુતવદ્ભાસ્વરે તત્ર તેજસિ ।

વાસુદેવં દદર્શાસૌ રમ્યદિવ્યાસિતાકૃતિમ્ ॥૨૪॥

ચતુર્ભુજં ગદાપદ્મશઙ્ખચક્રધરં વિભુમ્ ।

પીતામ્બરં મહારત્નકિરીટાદિવિભૂષણમ્ ॥૨૫॥

નન્દતાક્ષ્યાદિભિર્જુષ્ટં પાર્પદૈશ્ચ ચતુર્ભુજૈઃ ।

સિદ્ધિભિશ્ચાષ્ટભિઃ પદ્મભિર્વદ્ભ્રાજ્જલિપુટૈર્ભગૈઃ ॥૨૬॥

સિંહાસને શ્રિયા સાકમુપવિષ્ટં તમીશ્વરમ્ ।

પ્રણમ્ય પ્રાજ્જલિસ્તસ્યૌ વિરિશ્ચો હૃદ્યમાનસઃ ॥૨૭॥

એક સાથે ઉદય પામેલા દશ હજાર સૂર્યના જેવા અતિ-શય પ્રકાશમાન તે તેનેમય વૈકુંઠ ધામમાં વૈકુંઠનાથ વાસુદેવ ભગવાનનાં દર્શન પામ્યા. કેવા ભગવાન? તો મનોહર દિવ્ય સ્વામ મુંદર મૂર્તિ જેમની છે, ચતુર્ભુજ, ચાર હાથમાં શંખ ચક્ર ગદા પદ્મને ધારી રહેલા, દિવ્ય પીતામ્બરને ધારી રહેલા, મહારત્નજીત મુકુટ આદિક દિવ્ય આભૂષણોને ધારી રહેલા, દિવ્ય વૈભવે સંપન્ન, જે હાથ નેડી રહેલા ચતુર્ભુજ નંદ ગરૂડાદિક પાર્ષદોએ તથા

અષ્ટ સિદ્ધિઓએ તથા છ ભગશબ્દવાચ્ય ઐશ્વર્યોએ સેવેલા અને દિવ્ય સિંહાસનમાં લક્ષ્મીજી સાથે વિરાજમાન છે. આવા સર્વેશ્વર શ્રીવાસુદેવનાં દર્શન પામેલા બ્રહ્મા મનમાં બહુ હર્ષ પામીને ભગવાનને પ્રણામ કરીને બે હાથ ભેડીને તેમની પાસે ઉભા રહ્યા ॥૨૪-૨૭॥

तं प्राह भगवान्ब्रह्मंस्तुष्टोऽहं तपसा तव ।

वरं वरय मत्तस्त्वं स्वामीष्टं यत्प्रियोऽसि मे ॥२८॥

હાથ ભેડીને ઉભા રહેલા બ્રહ્મા પ્રત્યે ભગવાન બોલ્યા કે— હે બ્રહ્મન! હું તમારી તીવ્ર તપશ્ચર્યાથી બહુ પ્રસન્ન થયો છું. તમો મને અત્યંત વહાલા છો. તો મારાથડી તમો સ્વામીષ્ટ વરને માગો ॥૨૮॥

इत्युक्तस्तेन तं जानंस्तपसि प्रेरकं प्रभुम् ।

स्वं च विश्वसृजं ब्रह्मा ययाचैऽभिमतं वरम् ॥२९॥

આ રીતે ભગવાને વરમાટે પ્રેરણા કરતાં બ્રહ્માએ ‘આ તપમાં પ્રેરણા કરનારા મહાપ્રભુ વાસુદેવ ભગવાન છે’ એમ બોલીને અને ‘હું વિશ્વસૃષ્ટા બ્રહ્મા છું’ એમ બોલીને મનઘષિસત વર માગ્યો ॥૨૯॥

प्रजाविसर्गशक्ति मे देहि तुभ्यं नमः प्रभो ! ।

तत्रापि च न बद्धेयं यथा कुरु तथा कृपाम् ॥३०॥

કેવો વર? તો હે પ્રભો! તમને નમસ્કાર છે. મને પ્રજાઓની સૃષ્ટિ કરવામાં ઉપયોગી શક્તિને આપો. અને સૃષ્ટિ કરવા છતાં પણ તેમાં મને જે રીતે બંધન ન થાય તેવી કૃપાને કરો. આ પ્રકારે બે વરો માગ્યા ॥૩૦॥

ततस्तं भगवानूचे सेत्स्यते ते मनोरथः ।

वैराजेन मयात्म्यैक्यं भावयित्वा समाधिना ।

प्रजाः सृजाथ स्वासाद्ये कार्ये स्वर्योऽहमिष्टदः ॥३१॥

वरो भाग्या पंथी वरदाता भगवान् ब्रह्माप्रत्ये षोड्या. शुं
 षोड्या ? तो हे ब्रह्मन् ! तमारो मनोरथ सधणो सङ्ग यशे.
 वैराजइप हुं ते भारी साथे समाधिअे करीने आत्माना अेक-
 पणानी भावना करीने, (भारीसाथे आत्माने जेडी दधने) विविधं
 प्रलभ्योने सन्ते. प्रलभ्योनी सृष्टिभाटे आरंभेलां कार्योमध्ये जे
 कोछ कार्य तभाराथी न सिद्ध थछ शके अेम जणाय तो बांछित
 वरदाता हुं ते भाइ तभारे तत्काण स्मरणु करतुं. स्मरणुभात्र-
 भांज ते तभारा कार्येने हुं सिद्ध करी आपीश. तो तभारे तेनी
 करी थिता करपी नछि ॥३१॥

इत्युक्त्वान्तर्दधे विष्णुर्ब्रह्माप्यैक्यसमाधिना ।

वैराजेनाथ लोकान् प्राग्लीनान्सर्वान् स्व ऐक्षत ॥३२॥

हे मुने ! आ रीते विष्णुभगवान् ब्रह्माने वरदान आपीने
 अंतर्धान थछ गया. अनंतर ब्रह्माअे पणु वैराजनी साथे थितनी
 अेकअताइप समाधिअे करीने वैराजत्मक स्वात्माविषे पूर्व
 कल्पभां लीन थछ रहेला सर्व लोको जेथा. अेटवे ब्रह्माअे पूर्व
 कल्पभां विराट्शरीरविषे गुणु कर्मानुसारे लीन थअेला क्षेत्रज्ञोने
 जे देहोत्पत्तिप्रकार अने तेअो भाटे अधिकारने अनुसारे जे
 स्थानादिनिर्माणप्रकार ते समाधिअणथी जणुयो ॥३२॥

विसर्गशक्तिं सम्प्राप्य स सर्गाय मनो दधे ।

ब्रह्मज्योतिर्मयस्तावदादित्यः प्रादुरास ह ॥३३॥

सर्वज्ञ ब्रह्माअे जगत्सृष्टिनुं सामर्थ्ये भगवान् थकी पाभीने,
 विचित्र सृष्टि रथवानो मनभां संकल्प कर्यो. आरंभ काणभांज
 ब्रह्मसदृश तेजेभय भूति जेनी छे अने सर्वना आदि भागभां
 थअेल होवाथी आदित्य संज्ञा जेनी छे अथो सूर्य वासुदेवनी
 छंछाथी प्रगट थयो ॥३३॥

स्थापयित्वाण्डमध्ये तं ततः स मनसासृजत् ।

तपोभक्तिविशुद्धेन मुनीनाद्यांश्चतुःसनान् ॥३४॥

પ્રથમ પ્રગટ થએલા સૂર્યને બ્રહ્માએ અંડના મધ્ય ભાગમાં સ્થાપન કર્યો. તેપછી તપથી તથા ભક્તિથી અતિશુદ્ધ થએલા મનથી નિવૃત્તિધર્મપરાયણુ નૈષ્ઠિક ચાર આદ્યમુનિ સનકાદિકો સન્ન્યા. જ્ઞેમનાં સનક સનંદ સનાતન સનકુમાર એવાં નામો છે ॥૩૪॥

પ્રજાઃ સૃજત ચેત્યૂચે તાંસ્તદા તે તુ તદ્વચઃ ।

ન જગૃહુર્નૈષ્ઠિકેન્દ્રાસ્તેમ્યશ્ચુક્રોઘ વિશ્વસૃદ્ ॥૩૫॥

સર્જેલા સનકાદિકો પ્રત્યે વિશ્વસૃષ્ટા પિતા બ્રહ્માએ “હે પુત્રો ! તમો પ્રજાઓને સર્જે ” એમ કહ્યું. પ્રજાસૃષ્ટિ માટે પ્રેરણા કરેલા સનકાદિકોએ તો પોતે નૈષ્ઠિકેન્દ્ર વાસુદેવપરાયણુ હોવાથી પિતા બ્રહ્માનું તે પ્રવૃત્તિ ધર્મપર વચન શ્રદ્ધાથી ક્યું નહિ. જ્યારે પોતાનું વચન તેમણે શ્રદ્ધાથી ક્યું નહિ ત્યારે તેમની ઉપર બ્રહ્મા બહુ ક્રોધા-યમાન થયા ॥૩૫॥

કુદ્વસ્ય તસ્ય માલાચ્ચ રુદ્ર આસીત્તમોમયઃ ।

મન્યું નિયમ્ય મનસા પ્રજેશાન્સોઽસૃજત્તતઃ ॥૩૬॥

ક્રોધાયમાન થએલા બ્રહ્માના ભાલથકી તમોગુણુ પ્રધાન રુદ્ર-દેવ ઉત્પન્ન થયા. તે પછી બ્રહ્માએ મનથી ક્રોધને નિયમમાં કરીને, પોતાના અંગથકી મરીચ્યાદિ દશ પ્રજાપતિઓ સન્ન્યા ॥૩૬॥

મરીચિમત્રિં પુલહં પુલસ્ત્યં ચ મૃગું ક્રતુમ્ ।

વસિષ્ઠં કર્દમં ચૈવ દક્ષમઙ્ગિરસં તથા ॥૩૭॥

કયા તે પ્રજાપતિઓ ? તો મરીચિ અત્રિ પુલહ પુલસ્ત્ય ભૃગુ કેતુ વસિષ્ઠ કર્દમ દક્ષ અંગિરસ આ નામના દશ પ્રજાપતિઓ કહ્યા છે ॥૩૭॥

ધર્મં તતઃ સ હૃદયાદધર્મં પૃષ્ઠતસ્તથા ।

મનસઃ કામમાસ્યાચ વાર્ણીં ક્રોધં શ્રુવોઽસૃજત્ ॥૩૮॥

ત્યારપછી બ્રહ્માએ પોતાના હૃદય થકી ધર્મ, પૃષ્ઠભાગ થકી અધર્મ, મન થકી કામ, મુખથકી વાણી-સરસ્વતી અને ભૃકુટી થકી ક્રોધ સન્ન્યા ॥૩૮॥

शौचं तपो दया सत्यमिति धर्मपदानि च ।

चतुर्भ्यो वदनेभ्यश्च चत्वारि ससृजे ततः ॥३९॥

चारपथी वणी ब्रह्माग्ने पोतानां चार मुष्पथकी शौच तप
दया अने सत्य आ नामना चार धर्मपादो सन्त्या ॥३९॥

ऋग्वेदं वदनात्पूर्वाद्यजुर्वेदं च दक्षिणात् ।

ससर्ज पश्चिमात्साम सौम्याच्चाथर्वसंज्ञितम् ॥४०॥

वणी ब्रह्माग्ने पूर्व मुष्पथकी ऋग्वेद, दक्षिण मुष्पथकी यजु-
र्वेद, पश्चिम मुष्पथकी सामवेद अने उत्तर मुष्पथकी अथर्व वेद
सन्त्या ॥४०॥

इतिहासपुराणानि यज्ञान् विप्रशतं तथा ।

वस्वादित्यमरुद्विद्यान्साध्यांश्च मुखतोऽसृजत् ॥४१॥

वणी ब्रह्माग्ने पोताना चार मुष्पथकी भारतादि इतिहासो,
ब्राह्मादि पुराणो, नानाविध यज्ञो, ब्राह्मण्य नतिनी गण्यु, अष्ट
वसुओ, आर आदित्यो, ओगण्युपचार वायुओ, विश्वदेवताओ
अने साध्य देवताओ, आ सर्वने सन्त्या ॥४१॥

वाहुभ्यः क्षत्रियशतमूरुभ्यां च विशां शतम् ।

पद्भ्यां शूद्रशतं चैतान्ससर्ज सह वृत्तिभिः ॥४२॥

वणी पोताना आहुथकी क्षत्रिय नतिगण्यु, सायणथकी वैश्य-
नतिगण्यु अने पादथकी शूद्र नतिगण्यु सन्त्या. तथा आ सर्वेनी
उनिद्र वृत्तिपण्यु पृथक् पृथक् सर्थ ॥४२॥

ब्रह्मचर्यं च हृदयाद्गार्हस्थ्यं जघनस्थलात् ।

वनाश्रमं तथोरस्तः सन्यासं शिरसोऽसृजत् ॥४३॥

वणी ब्रह्माग्ने हृदयथकी ब्रह्मचर्य, जघनस्थण (कटिभाग)थकी
गार्हस्थ्य, वक्षःस्थणथकी वानप्रस्थ अने भस्तकथकी संन्यास,
अम चार आश्रमो सन्त्या ॥४३॥

वक्षःस्थलात्पितृगणानसुराञ्जघनस्थलात् ।

ससर्ज च गुदान्मृत्युं निर्ऋतिं निरयांश्च सः ॥४४॥

वणी ब्रह्माय्ये वक्षःस्थणथडी पितृगणो, जघन स्थणथडी
असुरो अने गुदाथडी मृत्यु तथा निर्ऋति नामनो देवविशेष
तथा नरको सन्त्या ॥४४॥

गन्धर्वाश्चारणान् सिद्धान् सर्पान्यक्षांश्च राक्षसान् ।

नगान्मेघान्विद्युतश्च समुद्रान् सरितस्तथा ॥४५॥

वृक्षान्पशून्पक्षिणश्च सर्वान्स्थावरजङ्गमान् ।

स्वाङ्गेभ्य एव सोऽस्त्राक्षीद्ब्रह्मा नारायणात्मकः ॥४६॥

वणी नारायणुभां मन जेभले नेडी दीधु छे अेवा ब्रह्माय्ये
पोतानां अगोथडीज सर्व गंधर्वां, आरणो, सिद्धो, सर्पो, यक्षो,
राक्षसो, पर्वतो, मेघो, विजणीयो, समुद्रो, नदीयो, वृक्षो, पशुयो,
पक्षीयो अने स्थावर जंगम सर्वने उत्पन्न कर्था ॥४५-४६॥

सृष्टिमेतां विलोक्यापि नातिप्रीतो यदा तदा ।

हरिं ध्यात्वा स ससृजे तपोविद्यासमाधिभिः ।

ऋषीन्स्त्रायम्भुवादींश्च मनूंश्च मनुजानपि ॥४७॥

ब्रह्माय्ये पोते आ सन्दीली षडु प्रकारनी पणु सृष्टि नेछ, पणु
तेटलाथी ब्रह्मांडनुं पूरणु नछि यतां मनभां ज्यारे असंतोष
आव्यो लारे भगवाननुं ध्यान करीने तप विद्या अने समाधि
साथे ऋषियो तथा स्वायंभुव आदिक मनुयो तथा मनुष्यो
उत्पन्न कर्था ॥४७॥

ततः प्रीतः स सर्वेषां निवासाय यथोचितम् ।

स्वर्लोकं च भुवर्लोकं भूर्लोकं समकल्पयत् ॥४८॥

आपी सारी सृष्टि सर्जवाथी मनभां असन्न थय्येला ब्रह्माय्ये
सर्वकोधने रहेवा भाटे यथोचित स्वर्लोक भुवर्लोक अने भूर्लोक
पणु सन्त्या ॥४८॥

येषां तु यादृशं कर्म प्राकालीनं हि तान्विधिः ।

संस्थाप्य तादृशे स्थाने वृत्तीस्तेषामकल्पयत् ॥४९॥

वणी अक्षाये ले जनोनुं लेबुं पूर्व कर्म હતું તેને અનુસારે તેમને તેવા સ્થાનમાં સંસ્થાપીને તેમની ભુદી ભુદી અવિકાવૃત્તિ પણ કરી આપી ॥૪૯॥

દેવાનામમૃતં નૃણામૃષીણાં ચાન્નમોષધીઃ ।

યક્ષરક્ષોસુરવ્યાઘ્રસર્પાદીનાં સુરામિપમ્ ।

ચક્ષુષે ગોમૃગાદીનાં વૃત્તિં સ યવસાદિ ચ ॥૫૦॥

તે વૃત્તિઓને કહે છે—અક્ષાએ દેવતાઓ માટે અમૃત, મનુષ્યો તથા ઋષિઓ માટે અન્ન અને ઔષધિઓ, યક્ષ રક્ષસ અસુર વ્યાઘ્ર સર્પ આદિક માટે સુરામાંસાદિ અને મૃગાદિકમાટે તૃણાદિક વૃત્તિ કરી આપી ॥૫૦॥

સ દેવાનાં તુ વિશ્વેષાં હવ્યં વૃત્તિમકલ્પયત્ ।

અમૃતાનાં ચ મૃતાનાં પિતૃણાં કવ્યમેવ ચ ॥૫૧॥

સર્વ દેવતાઓ માટે તો સ્વાહાશબ્દથી અપાતા અન્નાદિરૂપ હવ્ય વૃત્તિ કરી આપી. તેમજ ચાર પ્રકારના મૃત અને ત્રણ પ્રકારના અમૃત એવા પિત્રિઓ માટે સ્વધાશબ્દથી અર્પણ થતા અન્નાદિરૂપ અવિકાવૃત્તિ કરી આપી ॥૫૧॥

દુર્ગોદ્ભવાનાં શક્તીનાં તદુપાસનતત્પરૈઃ ।

દૈત્યરક્ષઃપિશાચાયૈર્દત્તં મઘામિયાદિ ચ ॥૫૨॥

તથા સાવિત્ર્યુદ્ભવાનાં શક્તીનાં તદુપાસકૈઃ ।

દત્તમૃપ્યાદિભિર્યજ્ઞે મુન્યન્નં ચાન્નમોષધીઃ ॥૫૩॥

શ્રીજાત્તાનાં ચ શક્તીનાં તદુપાસ્તિપરાયણૈઃ ।

દત્તં દેવાસુરનરૈઃ પાયસાજ્યસિતાદિ ચ ॥૫૪॥

દુર્ગાયકી ઉત્પન્ન થએલી અગ્નિ આદિક શક્તિઓ માટે

तेमनी उपासनामां तत्पर एवा दैत्य राक्षस पिशाच आदिके ने
 भय भांसादि अथाय तेऽप वृत्ति करी आपी. तथा सावित्रीथडी
 उत्पन्न थयेकी त्रयीप्रभुभ शक्तिओ भाटे तो तेमना उपासक
 ऋषिआदिके यज्ञमां अर्पणु करातुं ने नभारादि ऋषिधान्य के
 अंगरआदिक अन्न के ओषधिओ तेऽप वृत्ति करी आपी. तथा
 लक्ष्मीथडी उद्भवेली दुःसहाप्रभुभ शक्तिओभाटे तेमना उपा-
 सक एवा देवो अदेवो मनुष्योये यसादिकमां अर्पणु करातुं ने
 दुधपाक घी साकर आदिक तेऽप वृत्ति कइपी आपी. आ प्रकारे
 सर्वकोर्धनी पणु लुटी लुटी वृत्ति ब्रह्माये करी आपी ॥५२-५४॥

प्रजापतीनां स पतिस्ततः प्राहाखिलाः प्रजाः ।

इज्या देवाश्च पितरो हव्यकव्यात्मकैर्मखैः ॥५५॥

इष्टाः सम्पूरयिष्यन्ति ह्येते युष्मन्मनोरथान् ।

एतान्ये नार्चयिष्यन्ति ते वै निरयगामिनः ॥५६॥

आ रीते वृत्ति करी आप्या पछी, प्रणपतिओना पति एवा
 ब्रह्माये पोतानी समग्र प्रणओ प्रत्ये कहुं डे-डे प्रणः ! तभारे
 सर्वेये देवो तथा पित्रिओनी हव्यकव्यइप यज्ञो वडे पूज करवी.
 तभोये पूजेला आ देवो तथा पित्रिओ तभारा समग्र मनोर-
 थोने निश्चे सपूर्णे करशे. ने जनो येमनुं पूजन नहि करशे ते तो
 निश्चे नरकने पाभशे ॥५५-५६॥

इत्थं कृता हि मर्यादा तेन नारायणात्मना ।

दैवं पित्र्यमतो नित्यं जनैः कार्यं यथाविधि ॥५७॥

हे मुने ! नारायणुमां मन नेमणु जेडी दीधु छे एवा ब्रह्माये
 आवी मर्यादा करी छे. भाटे सर्व जनोये देवसंभन्धि अग्नि-
 होत्रादि अने पितृसंभन्धि ब्राह्मणदि कर्म यथोचित यथाविधि
 नित्य करनुं ॥५७॥

ततो ब्रह्मा स सर्वेषां धर्मसेत्ववनाय च ।

तत्तज्जातिषु ये मुख्यास्तान्मनूंश्चाप्यतिष्ठिपत् ॥५८॥

સાર પછી વળી બ્રહ્માએ સર્વ જનોની જે વર્ણાશ્રમોચિત ધર્મમર્યાદા તેના રક્ષણમાટે તે તે જનોની જાતિઓમાં જે મુખ્ય-સ્વભાવે કરીને અધિકારને યોગ્ય હતા તેમને અને મનુષ્યોને યથોચિત અધિકારપદમાં સ્થાપન કર્યા ॥૫૮॥

વાસુદેવેચ્છયૈવેત્યં વૈરાજાદ્બ્રહ્મરૂપિણઃ ।

કલ્પે કલ્પે ભવત્યેવ સૃષ્ટિર્વહુવિધા મુને ! ॥૫૯॥

હે મુને ! કલ્પે કલ્પે વાસુદેવની ઇચ્છાથીજ બ્રહ્મારૂપ વૈરાજ થકી આ રીતે બહુ પ્રકારની સૃષ્ટિ થયાજ કરે છે. અર્થાત્ વૈરાજ પુરૂષ બ્રહ્માદ્વારા વિચિત્ર અનંત શક્તિવાળા જગત્સર્ગને કરે છે ॥૫૯॥

પ્રાકલ્પે યાદૃશી સંજ્ઞા વેદાઃ શાસ્ત્રાણિ ચ ક્રિયાઃ ।

કલ્પેઽન્યે તાદૃશાઃ સર્વે ધર્માઃ સ્યુશ્વાધિકારિણઃ ॥૬૦॥

પૂર્વે કલ્પમાં જેવી સંજ્ઞા હતી, જેવા વેદો હતા, જેવાં શાસ્ત્રો હતાં, જેવી ક્રિયાઓ હતી, જેવા ધર્મો હતા અને જેવા અધિકારીઓ હતા આ સર્વે સંજ્ઞાઆદિક ધીજ કલ્પમાં પણ તેવાજ થાય છે. આ અર્થે “સૂર્યાચન્દ્રમસૌ ધાતા યથાપૂર્વમકલ્પયત્ । દિવં ચ પૃથિવીં ચાન્વરિક્ષમથો સ્વઃ” “ત્રેપાં યે યાનિ કર્માણિ પ્રાક્સૃષ્ટ્યાં પ્રતિપેદિરે । તાન્યેવ પ્રતિપચન્તે સૃજ્યમાનાઃ પુનઃ પુનઃ ॥ હિંચા હિંચે મૃદુકૂરે ધર્માધર્માનૃતાનૃતે । તદ્ભાવિતાઃ પ્રપચન્તે તસ્માત્તત્તસ્ય રોચતે ॥” ઇત્યાદિ શ્રુતિસ્મૃતિએ વર્ણુઓ છે ॥૬૦॥

વિષ્ણુર્યઃ કથિતઃ સોઽપિ વૈરાજપુરુષાત્મકઃ ।

પોપયત્યલિલાલ્લોકાન્મર્યાદાઃ પરિપાલયન્ ॥૬૧॥

આ રીતે વૈરાજના નાલિકમળથી ઉદ્ભવેલા બ્રહ્માની સૃષ્ટિ કહીને, તેમના પૃથ્વકમળથી ઉદ્ભવેલા વિષ્ણુની પાલનક્રિયાને કહે છે—વૈરાજપુરુષાત્મક જે વિષ્ણુ પ્રથમ કલા તે પણ ધર્મમર્યાદાને પરિપાલન કરતા યદા સમગ્ર લોકોનું પોપણુ કરે છે ॥૬૧॥

મન્વાદિભિઃ પાલ્યમાનાઃ સેતવસ્ત્વસુરૈર્યદા ।

કામરૂપૈર્વિભિઘન્તે વાસુદેવસ્તદા સ્વયમ્ ।

બ્રહ્માદિભિઃ પ્રાર્થ્યમાનઃ પ્રાદુર્ભવતિ ભૂતલે ॥૬૨॥

મન્વાદિકોએ પરિપાલન કરાતી સનાતન ધર્મમર્યાદાઓને વ્યારે નર પશુ આદિક યથેષ્ટ રૂપ ધરનારા અસુરો ભેદી નાંખે છે ત્યારે તો બ્રહ્માદિકોએ પ્રાર્થના કરેલા સ્વયં વાસુદેવ ભગવાન પૃથ્વી ઉપર પ્રાદુર્ભવે છે ॥૬૨॥

અવતારા ભગવતો ભૂતા માવ્યાશ્ચ સન્તિ યે ।

કર્તું ન શક્યતે તેપાં સહ્યાં સહ્યાવિશારદૈઃ ॥૬૩॥

ભગવાન વાસુદેવના જે અવતારો પૂર્વે થઈ ગયા છે અને ભવિઘ્નમાં થશે અને આ વર્તમાનકાળે વર્તે છે તેમની ગણુના કરવા માટે ગણુનામાં કુશળ જનોએ પણ સમર્થ થવાતું નથી. અર્થાત અવતારો અનત છે. આ અર્થે ભાગવતમાં “જન્મકર્માભિધાનાનિ સન્તિ મેડ્ઙ્ઙ ! સહસ્રશઃ । ન શક્યતે તુ સંહ્યાતુમનન્તગ્રાન્મયાપિ હિ” ઇત્યાદિ વચનોએ વર્ણુવ્યો છે ॥૬૩॥

સદ્ધર્મદેવસાધૂનાં ગુપ્તૈ તદ્દ્રોહિમૃત્યવે ।

શ્રેયસે સર્વભૂતાનામાવિર્ભાવોઽસ્તિ સત્પતેઃ ॥૬૪॥

અવતારધારણુતું પ્રયોજન કહે છે—સત્પતિ ભગવાનનો અહીં જે પ્રાદુર્ભાવ છે તે સદ્ધર્મ, દેવી અને સાધુજનોના રક્ષણુમાટે તથા તેમના દ્રોહી જે આસુર જનો તેમના નાશમાટે તથા સર્વ ભૂતોના કલ્યાણુ માટે થાય છે. લોકોપકાર સીવાય ખીલું કારણુ અવતારધારણુમાં નથી ॥૬૪॥

સ વાસુદેવઃ પ્રકૃતૌ પુંસિ કાર્યેષુ ચૈતયોઃ ।

અન્વિતશ્ચ પૃથક્કાસ્તે સર્વાધીશઃ સ્વધામનિ ॥૬૫॥

સર્વાધીશ વાસુદેવ ભગવાન પ્રકૃતિ, પુરુષ અને તેનાં મહદાદિ કાર્યોમાં અન્વયપણુ રહ્યા છે અને સ્વધામમાં પૃથક્ વ્યતિરેકપણુ રહ્યા છે ॥૬૫॥

व्याप्य स्वांशैरिमाँल्लोकान्यथाग्निवरुणादयः ।

स्वस्त्यासते स्वस्वलोके तथैव भगवान्मुने ! ॥६६॥

सर्गात्प्राक्सच्चिदानन्दः शुद्ध एकश्च निर्गुणः ।

यथासीत्तादृगेवासावन्वितोऽप्यस्ति निर्मलः ॥६७॥

आ आभतने सदृष्टांत कडे छे-हे मुने ! जेभ अग्नि वज्रु
आदिक, आ लोको प्रत्ये पोताना अंश ज्वाणा ज्वाणादिके करीने
व्यापीने पोतपोताना लोकमां यथामुअ वतं छे तेभ आ भग-
वान् सर्वेमां व्यापीने स्वधाभमां पृथक् विराने छे. आ वासुदेव
भगवान् सृष्टि पहेलां जेवा सच्चिदानंद शुद्ध निर्गुणु अेक हुता,
सर्वमां अन्वित तथा छतां पणु तेवान् निर्भण छे ॥६६-६७॥

वायुतेजोजलक्ष्मासु तत्तत्कार्येषु खं यथा ।

अन्वीयाप्यस्ति निर्लेपं यथापूर्वं तथैव हि ॥६८॥

वणी आ आभतने रकुट दृष्टांतथी समर्थन करे छे-वायु तेज
ज्वा अने पृथ्वीमां तथा तेना तेना कार्येमां जेभ आकाश
अन्वय पाभीनेपणु यथापूर्वं निर्लेप छे तेभज्ज आ वासुदेव
सर्वमां अन्वय पाभीनेपणु सदा निर्लेप छे ॥६८॥

सर्वोपास्यो नियन्ता च व्यापकश्चैव कीर्तितः ।

आत्यन्तिके लयेऽथैव भवत्येव यथा पुरा ॥६९॥

आ वासुदेव भगवान् सर्व कोर्छे उपासना करवा योअ,
सर्वना नियंता अने सर्वमां व्यापक कला छे. आ भगवान्
आत्यंतिक प्रलयमां सृष्टि यकी पहेलां जेवा हुता तेवाने तेवान्
रहे छे. अेभने कोर्छे विचार अडतो नथी ॥६९॥

वैराजः पुरुषो योऽत्र प्रोक्तोऽसावीश्वराभिधः ।

ज्ञेयः स्वतन्त्रः सर्वज्ञो वश्यमायथ नारद ! ॥७०॥

हे नारद ! उत्पत्तिप्रकरणमां जे वैराजपुरुष कला ते ईश्वर-
नामथी कला छे. ते आ पुरुष पोते सर्वज्ञ असावीश्वरी अंदर

રહેલા સર્વ ભૂતોને યથાકર્મ સર્જવામાં યુક્તિને બાલુનારા હોવાથી સર્વજ્ઞ કહ્યા છે. વળી ત્રિગુણાત્મક માયા પોતાના વશમાં વર્તનારી હોવાથી વશ્યમાય માટેજ સ્વતંત્ર પણ કહ્યા છે ॥૭૦॥

एतस्यैव स्वरूपाणि ब्रह्मविष्णुशिवास्त्रयः ।

रजआदिगुणोपेताः स्वगुणानुगुणक्रियाः ॥७१॥

૨૧ આદિક ગુણોએ યુક્ત અને પોતાના ૨૧ આદિક ગુણોને અનુસારે ઉત્પત્તિસ્થિતિસંહારરૂપ ક્રિયાઓ નેમની છે એવા બ્રહ્મા વિષ્ણુ શિવ આ ત્રણ દેવો આ વૈરાજનાંજ સ્વરૂપો કહેવાય છે ॥૭૧॥

ब्रह्मणो ये समुत्पन्ना देवासुरनरादयः ।

ते जीवसंज्ञा ह्यल्पज्ञाः परतत्रा भवन्ति च ॥७२॥

બ્રહ્મા થકી ઉત્પન્ન થયેલા જે દેવ અસુર નર આદિક છે તે જીવસંજ્ઞાથી કહેવાય છે. તેઓ અલ્પજ્ઞ અને પરતંત્ર છે ॥૭૨॥

जीवानामीश्वराणां च तनवः क्षेत्रसंज्ञकाः ।

महदादितत्त्वमय्यः क्षेत्रज्ञाख्यास्तु तद्विदः ॥७३॥

જીવો અને ઇશ્વરોના જે દેહો છે તે 'ક્ષેત્ર' એવી સંજ્ઞાથી કહેવાય છે અને તે દેહો મહદાદિ ચોવીસ તત્ત્વોએ રચેલા છે. તે ક્ષેત્ર સંજ્ઞિત દેહોને જે બાલુ તે 'ક્ષેત્રજ્ઞ' સંજ્ઞાથી કહેવાય છે ॥૭૩॥

क्षेत्राणां च क्षेत्रविदां प्रधानपुरुषस्य च ।

मायायाः कालशक्तेश्चाक्षरस्य च परात्मनः ।

पृथक्पृथग्लक्षणैर्यज्જ્ઞાનં તજ્જ્ઞાનમુચ્યતે ॥૭૪॥

इति श्रीस्कन्दपुराणे विष्णुखण्डे श्रीवासुदेवमाहात्म्ये

ज्ञानस्वरूपनिरूपणनामा चतुर्विंशोऽध्यायः ॥२४॥

ચોવીસ તત્ત્વાત્મક દેહરૂપ ક્ષેત્રો, જીવાત્મારૂપ ક્ષેત્રજ્ઞો, પ્રધાન, પુરુષ, મૂળમાયા, કાળશક્તિ, અક્ષર-અક્ષરધામ અને અક્ષર

નામના પુરુષો અને પરમાત્મા, આ ક્ષેત્રાદિ સર્વના સ્વરૂપનું પૃથક્ પૃથક્ લક્ષણોએ કરીને જે જ્ઞાન (જાણવું) તે જ્ઞાન કહ્યું છે ॥૭૪॥
 ઇતિ શ્રીસ્કંદપુરાણે વિષ્ણુખંડે શ્રીવાસુદેવમાહાત્મ્યે જ્ઞાન-
 સ્વરૂપનિરૂપણનામા ચતુર્વિંશોઽધ્યાયઃ ॥૨૪॥

શ્રીનારાયણ ઉવાચ-

વૈરાગ્યસ્યાથ તે વચ્મિ લક્ષણં મુનિસત્તમ ! ।

ક્ષયિષ્યુવસ્તુપ્વરુચિઃ સર્વથેતિ તદીરિતમ્ ॥૧॥

અધ્યાય ૨૫ મો.

શ્રીનારાયણ કહે છે—હે મુનિસત્તમ નારદ ! હવે તમને વૈરાગ્યનું લક્ષણ કહું છું તેને સાંભળો. જેનો ક્ષય પામવાનોજ સ્વભાવ છે એવા પદાર્થમાત્રમાં સર્વથા-કાર્ય વાળી મનથી જે અત્યંત અરૂચિ એજ વૈરાગ્યનું મુખ્ય લક્ષણ કહ્યું છે ॥૧॥

આરમ્ય માયાપુરુષાત્સર્વા હ્યાકૃતયસ્તુ યાઃ ।

કાલશક્ત્યા ભગવતો નાશ્યન્તે તાથ તદ્વશાઃ ॥૨॥

ક્ષયિષ્યુપણું પ્રદર્શાવે છે—માયા પુરૂષને આરંભીને જે કોઈ આકૃતિઓ છે તે સર્વેને પણ ભગવાનની કાળશક્તિ નાશ કરીદે છે. માટેજ તે આકૃતિઓ કાળશક્તિનેજ વશ વર્તનારી છે. કાળને જે વશ વર્તનાર હોય તે ક્ષયિષ્યુજ હોય ॥૨॥

પ્રત્યક્ષેણાનુમાનેન શાબ્દેન ચ વિવેકિભિઃ ।

અસત્યતાઽઽકૃતીનાં ચ નિશ્ચિતા સત્યતાત્મનામ્ ॥૩॥

વિવેકી પુરુષોએ દેહ દૈહિક વસ્તુનો સાક્ષાત્ ક્ષય દેખાવા રૂપ પ્રલક્ષ પ્રમાણથી તથા “ન્યાં ન્યા માયાજન્યપણું છે ત્યાં ત્યાં ક્ષયિષ્યુપણું છે, કેમકે માયાજન્ય વસ્તુનું ક્ષયિષ્યુપણું જેવામાં આવે છે” આવા અનુમાન પ્રમાણથી તથા “શૃથિમ્યપ્સુ મર્હીયતે આપસેજસિ હીયન્તે...મહાનશ્વકે હીયતેઽન્યષમક્ષરે હીયતેઽક્ષરં

૧ આ અધ્યાયમા ચતુર્વિંધ પ્રવચના જ્ઞાનદ્વારા વૈરાગ્યનું રૂપ સ્વરૂપ અને લક્ષિણાદિકનું લક્ષણ કહ્યું છે

તમસિ લીયતે તમઃ પરે દેવે પૃક્તીભવતિ” “જાતસ્ય હિ ધ્રુવો મૃત્યુઃ”
 “અન્તવન્ત ઇમે દેહાઃ” ઇત્યાદિ જે પ્રાકૃત વસ્તુને ક્ષયિષ્યુપણુનો
 ઓધ કરનારી શ્રુતિસ્મૃતિઓ તે રૂપ શાસ્ત્ર પ્રમાણથી માયાજન્ય
 આકારમાત્રની નશ્વરતા નિશ્ચિત કરી છે. અને ક્ષેત્રજ શબ્દવાચ્ય
 આત્માઓની “નિત્યો નિત્યાનાં” “ન જાયતે મ્રિયતે વા વિપશ્ચિત્” “ન
 જાયતે મ્રિયતે વા કદાચિન્નાયં મૂલ્વા ભવિતા ઘા ન મૂયઃ । અજો નિત્યઃ
 શાશ્વતોઽયં પુરાણો ન હન્યતે હન્યમાને શરીરે” ઇત્યાદિ શ્રુતિસ્મૃતિ
 પ્રમાણરૂપ શાસ્ત્રથી અવિનાશિતા (નિત્યતા) નિશ્ચિત કરી છે ॥૩॥

નિત્યેન પ્રલયેનૈવ કાલો નૈમિત્તિકેન ચ ।

પ્રાકૃતિકેન રૂપેણ ચરત્યાત્યન્તિકેન ચ ॥૪॥

ભગવાનની શક્તિરૂપ જે કાળ કહ્યો તે નિત્ય પ્રલય, નૈમિત્તિક
 પ્રલય, પ્રાકૃતિક પ્રલય અને આત્યંતિક પ્રલય આ ચાર રૂપે કરીને
 ચરે છે-એટલે પ્રકૃતિજન્ય સર્વ વસ્તુઓને ભક્ષણ કરે છે. પ્રાકૃત
 યલ્લિચિત્ વસ્તુ કાળનું ભક્ષ્ય છે ॥૪॥

દેહિદેહા ઇમે નિત્યં ક્ષીયન્તે પરિણામિનઃ ।

ક્રમેણ દૃશ્યતે યત્ર વાલ્યતારુણ્યવાર્ધકમ્ ॥૫॥

ચાર પ્રલયો મધ્યે પ્રથમ નિત્યપ્રલયનું સ્વરૂપ ૧૪ શ્લોકથી
 કહે છે-જે દેહોમાં બાળભાવ તરુણભાવ અને વૃદ્ધભાવ અનુક્રમે
 સર્વકોઈના જેવામાં આવે છે, પરિણામી તે આ સર્વના શ્રવણનય-
 નમાં ગોચર થતા દેહિઓના દેહો નિત્ય-ક્ષણે ક્ષણે ક્ષય પામે છે.
 અવસ્થાંતરની પ્રાપ્તિને પરિણામ કહેવામાં આવે છે. જેનો પરિ-
 ણામ થતો હોય તેનો ક્ષય ક્ષણે ક્ષણે થાયજ. માટેજ ગીતામાં
 “અન્તવન્ત ઇમે દેહાઃ” એમ ભગવાને કહ્યું છે ॥૫॥

સૂક્ષ્મત્વાન્નેક્ષ્યતે તત્તુ ગતિર્દીપાર્ચિપો યથા ।

ફલશૃદ્ધિર્વાનુપદં જાયમાના દ્રુમે યથા ॥૬॥

ન્યારે દેહિઓના દેહો પ્રતિક્ષણ પરિણામી સ્વભાવવાળા છે,
 તો તે પરિણામ આપણા જેવામાં કેમ આવતો નથી? તો તે

દેહોમાં પ્રતિક્ષણ થતા પરિણામો બહુ સૂક્ષ્મ હોવાથી કોઈની દૃષ્ટિમાં આવતા નથી. કેની પેટે? તો જેમ દીપની જ્વાળા પ્રતિક્ષણ નથી નવી થાય છે અને જતી રહે છે પણ તેની ગતિ સૂક્ષ્મ હોવાથી આપણને એકજ દીપજ્વાળા જણાય છે તેમ. વળી જેમ વૃક્ષમાં ફળોની વૃદ્ધિ પ્રતિક્ષણ થયા કરે છે પણ સૂક્ષ્મ હોવાથી આપણા જ્ઞેવામાં આવતી નથી તેમ. આ બે દૃષ્ટાંતથી 'દેહોમાં પરિણામો પ્રતિક્ષણ સૂક્ષ્મરિતે થતા જાય છે પણ આપણા જ્ઞેવામાં આવતા નથી' આ અર્થ સમજી લેવો ॥૬॥

તस्यां तस्यामवस्थायां दुःखं च महदीक्ष्यते ।

जाग्रदादिष्ववस्थासु दुःखं चैव पुनः पुनः ॥७॥

તે તે બાહ્યાદિ અવસ્થાઓમાં બહુ દુઃખ દેહિઓને ભોગવાતું દેખવામાં આવે છે. વળી જાગૃત આદિક અવસ્થાઓમાં પણ વારંવાર દુઃખજ ભોગવાતું દેખવામાં આવે છે. સર્વ અવસ્થામાં દુઃખ દુઃખ ને દુઃખજ દેખાય છે. તે પણ અલ્પ નહિ પણ બહુ મોટું દેખાય છે. આમાં પ્રત્યક્ષજ પ્રમાણ છે ॥૭॥

दुःखमाध्यात्मिकं भूरि दृश्यते चाधिभौतिकम् ।

आधिदैविकमप्यत्र दुःखमेवास्ति देहिनाम् ॥८॥

લોકમાં દેહધારિઓને ત્રણેય પ્રકારનું દુઃખ દુરંત ભોગવતું પડે છે. ક્યાં તે ત્રિવિધ દુઃખો? તો એક આધ્યાત્મિક-આત્મશબ્દવાચ્ય મનમાં તથા દેહમાં થનારૂં શીતોષ્ણાદિજન્ય અને રોગાદિજન્ય. બીજું આધિભૌતિક-ભૂતશબ્દવાચ્ય રાત્ર વિગેરે યજ્ઞ આવેલું. ત્રીજું આધિદૈવિક-દેવોએ પ્રેરેલું અતિવૃષ્ટિ અનાવૃષ્ટિ વિદ્યુત્પાત આદિકથી આવેલું. આ ત્રણ પ્રકારનાં બહુ દુઃખો દેહિઓને ભોગવાતાં પ્રત્યક્ષ દેખાય છે. એમાં સંશય નથી ॥૮॥

हा हा ममार मत्पुत्रो हा पत्नी म्रियते मम ।

तातं मेऽमक्षयद् व्याधो दष्टा सर्पेण मे वधूः ॥९॥

महासौधोऽग्निना दग्धो हा हा सोपस्करोऽद्य मे ।

स्वकुटुम्बं कथं पौक्ष्ये नावर्षत्पाकशासनः ॥१०॥

તેજ દુઃખને વિસ્તારથી દર્શાવે છે-સર્વ સ્થળે લોકો અતિખેદથી હાય હાય પોકારીને રહતા જણાય છે. કેવી રીતે તો-કોઈ 'હાય! હાય! મારો પ્રિયતમ પુત્ર મરી ગયો, હવે હું તેના વિના એકલો શું કરીશ' એમ અતિખેદથી રૂવે છે. વળી ખીન્ને કોઈ 'હાય! હાય! મારી પ્રિયતમા પત્ની મરી ગઈ, હવે હું એના વિના શી રીતે સંસારમાં રહી શકીશ' એમ ખેદાતિશયથી રૂદન કરે છે. વળી તેથી ખીન્ને કોઈ 'હાય! મારા બાપને વાઘ ખાઈ ગયો, હવે માંડ પોષણ કોણ કરશે' એમ અતિખેદપૂર્વક રડે છે. વળી તેથી અન્ય કોઈ 'હાય! હાય! મારી પુત્રસ્ત્રીને કાળો સર્પ કરડી ગયો, માટે મરી જશે' એમ શોકાતિશયપૂર્વક અતિશય રડે છે. વળી તેથી ખીન્ને કોઈ 'હાય! હાય! મારો મહેલ (ઘર) ધન ધાન્ય વસ્ત્ર પાત્રાદિક ઉપસ્કરની સાથે જ હમણાં જ અગ્નિએ ભસ્મસાત્ કરી દીધો, હવે હું ક્યાં રહીશ' એમ મહાવિલાપપૂર્વક રૂવે છે. વળી તે થકી ખીન્ને કોઈ 'હાય! હાય! ઇન્દ્રદેવ વૃદ્ધિને જ કરતો નથી, તો હું મારા વહાલા કુટુંબનું પોષણ ક્યા ઉપાયથી કરીશ' એમ મહાલાપ પૂર્વક રૂદન કરે છે ॥૧૦॥

સસૈઃ સમૃદ્ધં મત્ક્ષેત્રં હા હા દગ્ધં હિમાગ્નિના ।

હિયન્તે તસ્કરૈર્ગાવઃ સર્વસ્વં મમ લુપ્તિતમ્ ॥૧૧॥

નૃપેણ દણ્ડિતોડત્યર્થે શત્રુણા હાતિતાહિતઃ ।

કિં કરોમિ ચ કંઘ્ર્યાં માતા મે વ્યભિચારિણી ॥૧૨॥

વળી તે થકી ખીન્ને કોઈ 'હાય! હાય! વિવિધ ધાન્યથી પરિપૂર્ણ માંડ ખેતર અગ્નિમય પડેલા ક્ષિત્તે બાળી દીધું, હવે હું શી રીતે જીવન કરીશ' એમ બહુ વિલાપપૂર્વક રડે છે. વળી તે થકી ખીન્ને કોઈ 'હાય! હાય! મારી ગાયોને હમણાં જ ચોર લોકો હરી ગયા, એટલું જ નહિ પણ માંડ સમગ્ર ધનપણ લુંટી ગયા, હવે હું શાથી નિર્વાહ કરીશ' એમ અતિશય વિખાદથી રૂવે છે. વળી ખીન્ને કોઈ 'હાય! હાય! રાજાએ મારો બહુ જ દંડ કરી નાંખ્યો, હવે તે દંડ ક્યાંથી લાવીને ભરીશ' એમ અતિ ખેદથી

રૂવે છે. વળી તેયકી ખીલે કોઈ 'હાય ! હાય ! શત્રુએ મને અત્યંત પીડા પમાડી,' એમ શત્રુકૃત પરાભવજન્ય લોકલાજને લીધે નીચું મુખ કરીને પોતાની અતિનિંદા કરવાપૂર્વક રૂવે છે. વળી તેયકી ખીલે કોઈ લોકનિંદાથી ભય પામેલો 'હાય ! હાય ! મારી માતાજી વ્યભિચારિણી થઈ, તો હું શું કહું-કુવામાં પહું કે ઝેર ખાઉં કે ખીલું શું કહું અને અન્યત્ર જઈને ખીલ જનને શું કહું' એમ બહુ વિલાપપૂર્વક રૂદન કરે છે ॥૧૧-૧૨॥

વિપં પાસ્યામિ હા હાય મત્પત્નીં શત્રુરાકૃપત્ ।

હા સ્વસા મે હતા મ્લેચ્છૈર્હા હારિઃ પ્રાહ મર્મમિત્ ॥૧૩॥

મિયે જ્વરાતિવ્યથયા યમદૂતા ઇમે હહા ।

ઇત્યં રોરૂયમાણા હિ દૃશ્યન્તે સર્વતો જનાઃ ॥૧૪॥

વળી લોકલાજથી પરાભવ પામેલો ખીલે કોઈ 'હાય ! હાય ! હું હમણાંજ વિષપાન કરીશ. શા માટે ? તો મારી પત્નીને મારો શત્રુ મને જોતાંજ પકડીને પલાયન કરી ગયો, માટે મને ધિક્કાર છે' એમ ખેદથી વિલાપ કરતો થકો રૂદન કરે છે. વળી તેયકી ખીલે કોઈ 'હાય ! હાય ! મારી જ્ઞેનને યવનો હરી ગયા, માટે મને ધિક્કાર છે' એમ અતિશય શોકથી વિલાપ કરતો થકો રૂવે છે. વળી તેયકી ખીલે કોઈ તો 'હાય ! હાય ! મને શત્રુએ મર્મ-ભેદક અસહ્ય વચન કહ્યું' એમ વારે વારે ખેદ કરતો થકો રૂવે છે. વળી તેયકી ખીલે કોઈ 'હાય ! હાય ! હું તો જ્વરાદિ રોગોની બહુ પીડાથી મૃતપ્રાય થઈ ગયો છું' એમ રોગોથી પીડા પામીને બહુ બહુ રોદન કરે છે. વળી તેયકી ખીલે કોઈ જન 'હાય ! હાય ! આ યમદૂતો મને યમાલયમાં લઈ જવા આવ્યા છે' એમ વારે વારે ખેદ કરતો થકો અત્યંત રૂવે છે. આ પ્રકારે નાનાવિધ દુઃખોએ કરીને અતિશય રૂદન કરતા જનો સર્વત્ર જોવામાં આવે છે. હે નારદ ! આ મેં કહ્યું તેમાં સંશયવેશ નથી એમ તમો જાણો ॥૧૩-૧૪॥

અવસ્થાનાં શરીરસ્ય જન્મમૃત્યુ પ્રતિક્ષણમ્ ।

કાલેન ગ્રામ્ભુવદ્ધિઃ સ્વં પ્રારબ્ધં દુઃસ્વમશ્યતે ॥૧૫॥

શરીરની બાહ્યાદિ અવસ્થાઓના જન્મમરણને કાળે કરીને ક્ષણે ક્ષણે પામ્યા કરતા જનો પોતાના પ્રારબ્ધકર્મજન્ય દુઃખને ભોગવ્યાજ કરે છે. એનો પારજ આવતો નથી ॥૧૫॥

પ્રારબ્ધાન્તે મૃત્યુદુઃસ્વં ભવત્યપ્રતિમં હિ તત્ ।

મૃત્વાપિ ચ મહદુઃસ્વં પ્રાપ્યન્તે યમયાતનાઃ ॥૧૬॥

પ્રારબ્ધ કર્મભોગને અંતે જેને કોઈની ઉપમાજ નથી એવું પ્રસિદ્ધ મૃત્યુદુઃખ સર્વેને આવે છે. મરીને પણ કર્માનુસારે યમ-યાતના સંબંધી મહાદુઃખોને જનો પામે છે ॥૧૬॥

તતો જરાયુજોદ્ધિજ્જસ્વેદજાણ્ડજયોનિપુ ।

ભૂત્વા ભૂત્વા યથાકર્મ મ્રિયતે દુઃખિતૈઃ પુનઃ ॥૧૭॥

તરકનાં મહા દુઃખ ભોગવ્યા પછી વળી જરાયુજ ઉદ્ભવજ સ્વેદજ અંડજ નામની ચાર યોનિઓમાં કર્માનુસારે જન્મીજન્મીને બહુ દુઃખી થએલા પ્રાણીઓ ફરીથી મૃત્યુને પામે છે ॥૧૭॥

નિત્યઃ પ્રલય એવં તે કીર્તિતઃ સૂક્ષ્મયા દશા ।

સ જ્ઞેયોઽથ મુને ! વચ્મિ લયં નૈમિત્તિકાભિધમ્ ॥૧૮॥

હે મુને ! સૂક્ષ્મ દૃષ્ટિથી જાણવા જેવી તે આ નિત્ય નામનો પ્રલય આ પ્રકારે તમને મેં કહી સંભળાવ્યો. હવે હું નૈમિત્તિક નામના પ્રલયને કહું છું તેને એકાગ્ર મનથી સાંભળો ॥૧૮॥

નિમિત્તીકૃત્ય રજનીં મવેદ્વિશ્વસૃજસ્તુ યઃ ।

નૈમિત્તિકઃ સ કથિતો લયો દૈનન્દિનશ્ચ સઃ ॥૧૯॥

વૈરાજબ્રહ્માની શત્રિને નિમિત્તભૂત કરીને જે પ્રલય થાય તેને નૈમિત્તિક નામથી કહેવામાં આવે છે. બ્રહ્માને દિને દિને થનાર હોવાથી એનેજ દૈનંદિન નામથી પણ કહેવામાં આવે છે. આ રીતે નૈમિત્તિક શબ્દનો અર્થ છે ॥૧૯॥

चतुर्युगानां साहस्रं दिनं विश्वसृजो मुने ! ।

निशा च तावती तस्य तद्वयं कल्प उच्यते ॥२०॥

हे मुने! सत्य त्रेता द्वापर અને કલિ-આ ચાર યુગો એક ઉત્તર વાર જય સારે બ્રહ્માનો એક દિવસ થાય. રાત્રિપણુ તેટલીજ જાણુવી. એમ દિવસ રાત્રિ મળીને વૈરાજ બ્રહ્માનો એક કલ્પ કહેવાય છે ॥૨૦॥

एकैकस्मिन्दिने तस्य चतुर्दश चतुर्दश ।

भवन्ति मनवो ब्रह्मन् ! धर्मसेत्वभिरक्षकाः ॥२१॥

आद्यः स्वायम्भुवस्तत्र मनुः स्वारोचिपस्ततः ।

उत्तमस्तामसश्चाथ रैवतश्चाक्षुपस्ततः ॥२२॥

શ્રાદ્ધદેવશ્ચ સાવર્ણિભૌલ્યો રૌચ્યસ્તતઃ પરમ્ ।

ब्रह्मसावर्णिनामा च रुद्रसावर्णिरेव च ॥२३॥

मेरुसावर्णिसंज्ञोऽथ दक्षसावर्णिरन्तिमः ।

चतुर्दशैते मनवः प्रोक्ता ब्रह्मैकवासरे ॥२४॥

હે બ્રહ્મન્! વૈરાજ બ્રહ્માના એક એક દિને ચૌદ ચૌદ મનુઓ ધર્મમર્યાદાના રક્ષકો થાય છે. તેને નામ સાથે ગણી બતાવે છે-તેમાં પ્રથમ સ્વાયંભુવ મનુ, પછી સ્વારોચિષ, ઉત્તમ, તામસ, રૈવત, આક્ષુપ, શ્રાદ્ધદેવ, સાવર્ણિ, ભૌલ્ય, રૌચ્ય, બ્રહ્મસાવર્ણિ, રુદ્રસાવર્ણિ, મેરુસાવર્ણિ અને દક્ષસાવર્ણિ આ ચૌદ મનુઓ વૈરાજ બ્રહ્માના એક દિવસમાં થનારા કલા છે ॥૨૧-૨૪॥

एकैकस्य मनोः कालो युगानां चैकसप्ततिः ।

दिव्यैर्द्वादशसाहस्रैर्युगकालश्च वत्सरैः ॥२५॥

ચાર યુગો ઇકોતર વાર જય એટલો કાળ એક એક મનુની પરમાયુષ ગણાય છે. આમાં તેથી યોગે અધિક કાળ જાણુવો, કેમકે 'સ્વંસ્વં કાલં મનુમુંદ્રે સાધિર્મા દોઠસપ્તતિ' એમ ભાગવતમાં કહ્યું

છે. આટલો કાળ એક એક મનુ રાજ્ય કરે છે. દેવમાપથી માપેલાં
બાર હજાર વર્ષોએ કરીને ચાર યુગનો કાળ જાણવો. એટલે
દેવતાનાં બાર હજાર વર્ષો જાય ત્યારે ચાર યુગ પુરા થાય ॥૨૫॥

चतुर्दशस्यैव मनोरन्तरेऽन्तमुपेयुषि ।

सायं सन्ध्या विश्वसृजो जायते मुनिसत्तम ! ॥२६॥

હે મુનિસત્તમ! ચૌદમાજ મનુના જીવિત કાળનો અંત
આવતાં વૈરાજ બ્રહ્માની સાયંસંધ્યા થાય છે ॥૨૬॥

दिनावसाने वैराजः शक्तीराकर्षति स्थितेः ।

वैराजात्मा तदा रुद्रस्त्रिलोकीं हर्तुमीहते ॥२७॥

બ્યારે વૈરાજ પોતાના દિવસનો અંત આવતાં પાળનાદિ૩૫
સ્થિતિ શક્તિને આકર્ષે છે ત્યારે વૈરાજાત્મા રુદ્ર ત્રિલોકીની સંહાર
કરવા ઇચ્છે છે ॥૨૭॥

आदौ भवत्यनावृष्टिरत्सुग्रा शतवार्षिकी ।

तदाल्पसारसत्त्वानि क्षीयन्ते सर्वशो भुवि ॥२८॥

સંહારનો અનુક્રમ કહે છે—પ્રથમતો પૃથ્વી ઉપર સો વર્ષ સુધી
અતિઉષ્ણ અનાવૃષ્ટિ થાય છે. (વૃષ્ટિજ થતી નથી) ત્યારે સમગ્ર
પ્રાણીઓ અલ્પબળવાળા થઈને મૃત્યુને પામી જાય છે ॥૨૮॥

सांवर्तकस्य चार्कस्य रश्मयोऽत्युल्बणा रसम् ।

आपातालात्पिबन्त्याशु धरण्याः सर्वमेव हि ॥२९॥

પ્રળયકાલીન સૂર્યના અતિતીક્ષ્ણ કિરણો પાતાળતળને આરં-
ભીને સમગ્ર પૃથ્વીના તમામ રસને એકદમ પાન કરી જાય છે ॥૨૯॥

सारसं चैव नादेयं सामुद्रं चाम्बु सर्वशः ।

शोषयित्वाखिलान् लोकान्सोऽर्को नयति संक्षयम् ३०

તે પ્રળયકાળનો સૂર્ય સરોવરસંબન્ધિ નદીસંબન્ધિ અને સમુદ્ર-
સંબન્ધિ સમગ્ર જળને શુકવી નાંખીને પાતાળને આરંભીને સ્વર્ગ
પર્યંતના સમગ્ર લોકોનો નાશ કરી નાખે છે ॥૩૦॥

તતો ભવતિ નિઃસ્નેહા નટસ્થાવરજઙ્ગમા ।

કૂર્મપૃષ્ઠોપમા ભૂમિઃ શુષ્કા સઙ્કુચિતા મૃશમ્ ॥૩૧॥

એમ ત્રિલોકીનો નાશ થતાં જેમાંથી રસનો નાશ થયો છે, જેમાંથી સ્થાવર જંગમ પ્રાણિઓ નાશ થઈ ગયા છે, માટેજ જેને કાચબાના પૃષ્ઠભાગની ઉપમા અપાય છે (તેના જેવી થઈ ગયેલી) એવી પૃથ્વી અત્યંત શુષ્ક અને અતિસંકોચને પામી જાય છે ॥૩૧॥

કાલાગ્નિરુદ્ઃ શેપસ્ય મુખાદુત્પદ્યતે તતઃ ।

અધોલોકાન્સપ્ત ભૂમિં ભુવઃ સ્વથ દહત્યસૌ ॥૩૨॥

સારપછી ભયંકર કાળાગ્નિ, શેપના મુખ થકી નીકળે છે. આ અગ્નિ સાત નીચેના લોકોને, ભૂમિને, ભુવલોકને અને સ્વર્ગલોકને બાળી દે છે ॥૩૨॥

નિર્દગ્ધલોકદશકો જ્વાલાવર્તમયઙ્કરઃ ।

ઉદ્દાસિત્તમહલોકઃ કાલાગ્નિઃ પરિવર્તતે ॥૩૩॥

દશ લોકને ભસ્મરૂપ કરનારો, વારંવાર નીકળતી જ્વાળાઓએ કરીને સર્વેને ત્રાસ ઉપજાવનારો અને બળતા સ્વર્ગલોકની વાયુપ્રેરિત લિપ્ત જ્વાળાના તાપે કરીને મહલોકને ઋષ્યાદિવર્ણત ઉજ્જડ બાકી કરી દેનારો કાળાગ્નિ, વાયુના પ્રેરણથી યોગરહમ પ્રસરી જાય છે ॥૩૩॥

ગતાધિકારાસ્ત્રિદશા ભુવઃસ્વર્ગનિવાસિનઃ ।

મહલોકાઙ્ગનં યાન્તિ વહ્નિજ્વાલામૃશાર્દિતાઃ ॥૩૪॥

જેમનું અધિકારપદ નષ્ટ થયું છે એવા અંતરિક્ષ લોકવાસી અને સ્વર્ગલોકવાસી દેવતાઓ અગ્નિની જ્વાળાઓએ કરીને અત્યંત દાહપીડને પામવાથી દગ્ધપ્રાય મહલોક થકી ઉપલા જનલોકમાં જતા રહે છે ॥૩૪॥

નિવૃત્તિધર્મા ઋપયઃ પ્રાપ્તાઃ સિદ્ધદશાં તુ ચે ।

ભૂતલાત્તેઽપિ તર્ક્ષેવ ઋપિલોકં પ્રયાન્તિ ચ ॥૩૫॥

ન્યારે આ રીતે ત્રિલોકીનો ક્ષય થવાનો થાય છે ત્યારેજ અષ્ટાંગયોગની સિદ્ધિથી સિદ્ધદશાને પામેલા નિવૃત્તિધર્મા જે ઋષિઓ હતા તેપણુ ભૂતળથકી ઋષિઓના સ્થાનભૂત મહાલોકમાં કે જનલોકમાં જતા રહે છે ॥૩૫॥

उत्तिष्ठन्ति ततो घोरा ज्योम्नि सांवर्तका घनाः ।

महागजकुलप्रख्यास्तडित्वन्तोऽतिनादिनः ॥३६॥

ત્યારપછી અતિભયકર, મહાગજનેનાં ટોળાંની પેઠે ભેગા થઇને વિચરતા, વિજળિઓએ વ્યાપ્ત અને અતિશય ગર્જનાને કરતા એવા પ્રલયકાલીન મેઘગણો આકાશમાં ઉડ્ડભવે છે ॥૩૬॥

धूम्रवर्णाः पीतवर्णाः केचित्कुमुदसन्निभाः ।

लाक्षारसनिभाः केचिचापपत्रनिभास्तथा ॥३७॥

કેવા તે મેઘો? તો કેટલાક ધૂમ્ર (કાળાશતા મિશ્રિત) વર્ણુવાળા, તો કેટલાક પીળા વર્ણુવાળા, તો કેટલાક શ્વેતકમળ જેવા વર્ણુવાળા, તો કેટલાક અળતાના જેવા રક્ત વર્ણુવાળા, તો કેટલાક ચાપ-પક્ષીની પાંખો જેવા નીલ વર્ણુવાળા હોય છે રત્નશાસ્ત્રમાં તો 'નીલીરસનિમા કેચિચ્છમ્મુકળ્ઠનિમા પરે' ઇત્યાદિ વચનથી મેઘો અગીઆર પ્રકારના વર્ણુવાળા વર્ણુવ્યા છે ॥૩૭॥

शमयित्वा महावह्निं शतं वर्षाण्यहर्निशम् ।

वर्षमाणाः स्थूलधाराः स्तनन्तस्ते घनाघनाः ॥

ब्रह्माण्डस्यान्तरालं च पूरयन्ति ध्रुवावधि ॥३८॥

તે આ મેઘગણો શતવર્ષપર્યંત શત્રિદિવસ ગર્જનાની સાથેજ સ્થૂળ ધારાથી જળને વર્ષાવાવડે પ્રલયાગ્નિને શમાવી દઇને બ્રહ્માંડના અવકાશને ધ્રુવપર્યંત પૂરણુ કરી દે છે ॥૩૮॥

एकार्णवजले तस्मिन्पैराजपुरुषः स तु ।

अनिरुद्धात्मकः शेते नागेन्द्रशयने प्रभुः ॥३९॥

ध्रुवसुधी भरी दीधेला अकार्णुव नणमां (सात समुद्रोना अेक थय गअेला नणमां) समर्थ अनिद्रुद्धस्वइप नगत्सथा वैराज- पुइप तो शेपनागइप शय्यामां शयन करे छे ॥३९॥

तदा देवाश्च ऋपयो रजःसत्त्वतमोवशाः ।

ये ते सह विरिञ्चेन स्वकीयगुणकर्षिताः ॥

प्रविश्य तस्य जठरे शेरते दीर्घनिद्रया ॥४०॥

न्यारे शेपासनमां शयन करेछे त्यारे रज सत्व तम गुणुने वश वर्तनारा ने देवो तथा ऋषिओ उता तेओ अह्मानी साथे पोताना रज आदिक् गुणुओ अे आकर्षणु करवाथी वैराजना उद- रमां प्रवेश करीने दीर्घ निद्राथी शयन करी जय छे ॥४०॥

ये तु ब्रह्मात्मैक्यभावा वशीकृतगुणत्रयाः ।

निवृत्तेनैव धर्मेण वासुदेवमुपासते ॥४१॥

महरादिषु लोकेषु ते चतुर्षु कृतालयाः ।

तं वैराजं संस्तुवन्तो निवसन्ति यथासुखम् ॥४२॥

ने पुइपोतो भायिक त्रणु गुणुने वश करवाथी अक्षरअह- साथे आत्माना अैक्यलावने पाभीने निवृत्त धर्मथीन वासुदेवनी उपासना करनारा छे ते अेतद्वीपादिधामवासी मुक्तो भदलोक जनलोक तपलोक सत्यलोक आ चार लोकोमां यथारथि निवास करीने, शेषशायी वैराजपुइप के ने वासुदेवनो मुष्य अवतार कहेवाय छे तेमनी स्तुति करता थका मुषेथी रडे छे ॥४२-४२॥

नारायणः स भगवान्स्वरूपं परमात्मनः ।

चिन्तयन्वासुदेवाख्यं शैते वै योगनिद्रया ॥४३॥

ते अनिद्रुद्धात्मक भगवान् वैराज नारायण, परमात्माना वासु- देव नामना स्वइपतुं यितन करता थका योगनिद्राने स्वीकरीनेन नागेन्द्र शय्यामां शुभ रडे छे ॥४३॥

નિશાન્તે બ્રહ્મણા સાકં સર્વે તે તસ્ય જાઠરાઃ ।

ઉત્પદ્યન્તે યથાપૂર્વં યથાકર્માધિકારિણઃ ॥૪૪॥

વળી વૈરાજના ઉદરમાં રહેલા તેને અધિકારી સર્વે દેવાદિકો બ્રહ્મા સાથે વૈરાજની રાત્રિનો અંત આવતાં (પ્રાતઃકાળ થતાં) પોતપોતાના કર્મને અનુસારે પૂર્વ કલ્પની પેઠેજ ઉત્પન્ન થાય છે. અર્થાત્ વૈરાજના નાભિકમળ થકી થએલા બ્રહ્મા તેમની રાત્રિનો અંત આવતાં તેમના થકી સ્વયં ઉત્પન્ન થઈને સર્વને યથાકર્મ યથાપૂર્વે સર્વે છે. 'સૂર્યાચન્દ્રમસૌ ધાતા યથાપૂર્વમકલ્પયત્' એવી શ્રુતિ છે ॥૪૪॥

एवं नैमित्तिको नाम त्रिलोकीक्षयलक्षणः ।

प्रलयः कथितस्तुभ्यं प्राकृतं कीर्तयाम्यथ ॥४५॥

હે મુને! આ રીતે ત્રિલોકનો નાશ એજ લક્ષણુ-સ્વરૂપ જેતું છે એવો નૈમિત્તિક નામનો પ્રલય તમને કહી સંભળાવ્યો. હવે પ્રાકૃત પ્રલયને કહી સંભળાવું છું ॥૪૫॥

य एष कल्पः कथितस्तादृशानां शतत्रयम् ।

पष्ठ्यधिकं च यः कालो वैधसः स तु वत्सरः ॥४६॥

पञ्चाशता तैः परार्धो ब्रह्मायुस्तद्द्वयं मतम् ।

पराख्यकाले सम्पूर्णे महान्भवति सङ्ख्यः ॥४७॥

જે આ વૈરાજનો દિનરાત્રિરૂપ કલ્પ કહ્યો તેવા ૩૬૦ કલ્પો બીજા ત્યારે વૈરાજનો એક સંવત્સર કાળ થાય છે. તેવાં પચાસ સંવત્સરો બીજા ત્યારે વૈરાજનો પરાર્ધ (અર્ધ આયુષ) કહેવાય. તેવાં બે પરાર્ધ વૈરાજ બ્રહ્માની આયુષ (જીવિત કાળ) માનેલી છે. જ્યારે બ્રહ્માનો શતવર્ષાત્મક આયુઃકાળ સંપૂર્ણ થાય ત્યારે મોટો સંક્ષય (પ્રલય) થાય છે ॥૪૬-૪૭॥

સંહારરુદ્રરૂપેણ સંહત્ય સ્વં વિરાઙ્ગપુઃ ।
 સ્વપરં નિર્ગુણં રૂપં વૈરાજો યાતુમિચ્છતિ ॥૪૮॥
 તદા ભવત્યનાવૃષ્ટિઃ પુર્વવચ્છતવાર્ષિકી ।
 સાઙ્કર્ષણશ્ચ કાલાન્નિર્દહત્યળ્ડમશેપતઃ ॥૪૯॥

ક્ષયપ્રકારને કહે છે—જ્યારે વૈરાજપુરૂષ, સંહારમાં હેતુબદ્ધ રુદ્રરૂપથી પોતાના વિરાટ શરીરનો સંહાર કરીને, પોતાથી પર એવા વાસુદેવ નામના નિર્ગુણ સ્વરૂપને પામવા ઇચ્છે છે ત્યારે નૈમિત્તિક પ્રલયમાંજ જેમ એમ શતવર્ષપર્યંત અનાવૃષ્ટિ થાય છે અને સંકર્ષણના મુખ થકી નીકળેલો પ્રલયાગ્નિ, સમગ્ર ચૌદ લુવનાત્મક અંડને બાળી દે છે ॥૪૮-૪૯॥

સાંવર્તકાસ્તતો મેઘા વર્ષન્ત્યતિભયાનકાઃ ।
 શતં વર્ષાણિ ધારાભિર્મુસલાકૃતિભિર્મુને ! ॥૫૦॥

હે મુને ! સમગ્ર અંડ બાળી ગયા પછી અતિભયાનક પ્રલય-કાલીન મહા મેઘો મુસળ જેવી જાડી ધારાઓવડે શતવર્ષપર્યંત જળને વર્ષે છે ॥૫૦॥

મહદાદેર્ષિકારસ્ય વિશેષાન્તસ્ય સહાયઃ ।
 સર્વસ્યાપિ ભવત્યેવ વાસુદેવેચ્છયા તતઃ ॥૫૧॥

ત્યાર પછી વાસુદેવ ભગવાનની ઇચ્છાથી મહત્તત્વ આદિ જેમાં છે અને પૃથ્વી અંતે જેમાં છે એવું તમામ પ્રધાનપુરૂષનું કાર્ય નિત્રે નાશજ પામી જાય છે ॥૫૧॥

આપો ગ્રસન્તિ વૈ પૂર્વં ભૂમેર્ગન્ધાત્મકં ગુણમ્ ।
 આત્તગન્ધા તતો ભૂમિઃ પ્રલયત્વાય કલ્પતે ॥૫૨॥

ગ્રસતેઽન્દુગુણં તેજો રસં તહ્ણીયતે તતઃ ।
 રૂપં તેજોગુણં વાયુર્ગ્રસતે લીયતેઽથ તત્ ॥૫૩॥

વાયોરપિ ગુણં સ્પર્શમાકાશો ગ્રસતે તતઃ ।
 પ્રશામ્પતિ તદા વાયુઃ સં તુ તિષ્ઠત્યનાવૃતમ્ ॥૫૪॥

તેને અનુક્રમથી કહે છે—પ્રથમ જળ, પૃથ્વીના ગંધરૂપ ગુણને ગળીલે છે, કેમકે જળ થકી ગંધની ઉત્પત્તિ થઈ હતી. તે પછી જળે ગળી લીધો છે ગંધ જેનો એવી પૃથ્વી પ્રલયમાટે પ્રકલ્પાય છે, કેમકે ગંધ થકી તેલીની ઉત્પત્તિ થઈ હતી. તે પછી તેજ, જળનો જે ગુણ રસ તેને ગળી જાય છે, કેમકે તેજ થકી રસની ઉત્પત્તિ થઈ હતી. તેપછી તે જળ લય પામી જાય છે એટલે તેજપણે પરિણમે છે, કેમકે રસ થકી જળની ઉત્પત્તિ થઈ હતી. ત્યારપછી વાયુ, તેજનો ગુણ જે રૂપ તેને ગળીલે છે, કેમકે વાયુ થકી રૂપની ઉત્પત્તિ થઈ હતી. તે પછી તે તેજ લય પામી જાય છે, એટલે વાયુરૂપે પરિણામ પામી જાય છે, કેમકે રૂપ થકી તેજની ઉત્પત્તિ થઈ હતી. તે પછી આકાશ, વાયુના ગુણભૂત સ્પર્શને ગળીલે છે, કેમકે આકાશ થકી સ્પર્શની ઉત્પત્તિ થઈ હતી. તદનંતર વાયુ, પ્રશમી જાય છે, એટલે આકાશરૂપે પરિણમે છે, કેમકે સ્પર્શ થકી વાયુની ઉત્પત્તિ થઈ હતી. આવા પ્રલયસમયે આકાશતો પૃથિવ્યાદિ ચાર ભૂતોમાં વ્યાપ્તિ નહિ હોવાથી આવરણશૂન્યજ રહે છે ॥૫૨-૫૪॥

भूतादिस्तद्गुणं शब्दं ग्रसते लीयते च रसम् ।

इन्द्रियाणि विलीयन्ते तैजसाहङ्कृतौ ततः ॥५५॥

अहङ्कारे विलीयन्ते सात्त्विके देवता मनः ।

यद्यद्यस्मात्समुत्पन्नं तत्तत्तस्मिन् हि लीयते ॥५६॥

ત્યાર પછી તામસાહંકાર, આકાશના ગુણભૂત શબ્દને ગળીલે છે, કેમકે તામસ અહંકાર થકી તેની ઉત્પત્તિ થઈ હતી. તે પછી આકાશ લય પામી જાય છે, એટલે શબ્દની સાથે અહંકારમાં લય પામે છે, કેમકે શબ્દ થકી તેની ઉત્પત્તિ થઈ હતી. ત્યાર પછી પાંચ જ્ઞાનેન્દ્રિયો પાંચ કર્મેન્દ્રિયો અને યુક્તિ આ' સર્વે રાજસ અહંકારમાં લય પામી જાય છે. એટલે રાજસ અહંકારરૂપે પરિણમે છે, કારણ કે તેનાથકી ઇન્દ્રિયોની ઉત્પત્તિ થઈ હતી.

સાર પછી ઇન્દ્રિયોના દેવો અને મન સાત્ત્વિક અહંકારમાં લીન થાય છે, એટલે સાત્ત્વિક અહંકારરૂપે પરિણમે છે, કારણ કે તેના થકી ઇન્દ્રિય દેવો અને મનની ઉત્પત્તિ થઈ હતી. આ પ્રકારે ને ને કાર્ય ને કારણ થકી ઉત્પન્ન થયું હતું તે તે કાર્ય તે કારણમાં લીન થાય છે. એટલે તે તે રૂપે પરિણામ પામે છે ॥૫૫-૫૬॥

अहङ्कारो महत्तत्त्वे त्रिविधोऽपि प्रलीयते ।

तत् प्रधाने च तत्पुंसि स मूलप्रकृतौ ततः ॥५७॥

एष प्राकृतिको नाम प्रलयः परिगीयते ।

तिरोभवन्ति जीवेशा यत्राव्यक्ते हरीच्छया ॥५८॥

સારપછી ત્રણેય પ્રકારનો અહંકાર, મહત્ત્વમાં પ્રલીન થાય છે—મહત્ત્વરૂપે પરિણમે છે, કારણકે તેના થકી ત્રિવિધ અહંકારની ઉત્પત્તિ થઈ હતી. તે મહત્ત્વ, પ્રધાનમાં પ્રલીન થાય છે—પ્રધાનરૂપે પરિણમે છે, કારણ કે પ્રધાન થકી તેની ઉત્પત્તિ થઈ હતી. સારપછી તે પ્રધાન, પુરુષમાં લીન થાય છે. સારપછી પ્રધાનાધિપતિ પુરુષ, મૂળ પ્રકૃતિમાં લીન થાય છે, કારણકે મૂળભાષા થકી પ્રધાનપુરુષની ઉત્પત્તિ થઈ હતી. આ પ્રાકૃતિક નામનો પ્રલય કહ્યો છે. જેમાં વાસુદેવની ઇચ્છાથી ક્ષેત્રજ્ઞશબ્દવાચ્ય શ્રી તથા ઇશ્વરો, અવ્યક્ત શબ્દવાચ્ય મૂળપ્રકૃતિમાં તિરોહિત થઈ જાય છે ॥૫૭-૫૮॥

यदा च मायापुरुषौ कालोऽत्यक्षरतेजसि ।

तदिच्छया तिरो यान्ति स त्वेको वर्तते प्रभुः ॥

तदा स प्रलयो ज्ञेयो नારदात्यन्तिकाभिधः ॥૫૯॥

હવે આત્મંતિક પ્રલયને કહે છે—હૈ નારદ ! ન્યારે મૂળપ્રકૃતિ, તદધિષ્ઠાતા પુરુષ અને કાળ અતિશયિત અક્ષર તેજમાં વાસુદેવની ઇચ્છાથી તિરોહિત થઈ જાય છે અને તે એક પુરુષોત્તમ પ્રભુ મુક્તવૃન્દોએ સેવ્યા થકા અક્ષરધામમાં વર્તે છે સારે આત્મંતિક નામનો તે પ્રલય જાણવો ॥૫૯॥

इत्थं प्रभोः कालशक्त्या लयैरेतैश्चतुर्विधैः ।

असद्बुद्ध्वाखिलं तत्रारुचिर्वैराग्यमुच्यते ॥६०॥

આ પ્રકારે પ્રભુ વાસુદેવની કાળશક્તિથી થતા આ ચાર પ્રકારના પ્રલયોએ કરીને પ્રકૃતિ પુરૂષથી ઉત્પન્ન થએલા સમગ્ર જગતને નાશવંત બાણીને, તેમાં જે અત્યંત અરૂચિ તે વૈરાગ્ય કહ્યો છે ॥૬૦॥

वासुदेवेतरान्देवान् कालमायावशीकृतान् ।

विदित्वा तेषु च प्रीतिं हित्वा तस्यैव नित्यदा ।

गाढस्नेहेन या सेवा सा भक्तिरिति गीयते ॥६१॥

આ રીતે વૈરાગ્યના સ્વરૂપને વિસ્તારથી નિરૂપીને, હવે ભક્તિના સ્વરૂપને નિરૂપે છે—વાસુદેવ ભગવાન થકી બીજા જે દેવો છે તે કાળમાયાએ વશ કરી લીધા છે એમ સમજીને અને તે દેવો-માંથી પ્રીતિને તોડીને તે એક શ્રીવાસુદેવની જ નિરંતર ગાઢ સ્નેહથી જે સેવા કરવી એજ ભક્તિ કહેલી છે ॥૬૧॥

श्रवणं कीर्तनं तस्य स्मृतिश्चरणसेवनम् ।

पूजा प्रणामो दास्यं च सख्यं चात्मनिवेदनम् ॥६२॥

इत्येतैर्नवभिर्भावैर्यः सेवेत तमादरात् ॥

अनन्यया धिपणया स हि भक्त इतीर्यते ॥६३॥

હવે ભક્તનું લક્ષણ કહે છે—ભગવાનના ગુણ લીલા આદિકનું શ્રવણ, તેમના પદાદિકનું કીર્તન, તેમની મૂર્તિ ચરિત્ર આદિકનું સ્મરણ, તેમના ચરણનું સેવન, તેમની બે પ્રકારની પૂજા, તેમને પ્રણામ, તેમનું દાસપણું, તેમનો વિશ્વાસ, તેમને દેહ ધન્દ્રિયો સાથે આત્માનું અર્પણ, આ શ્રવણાદિ નવ પ્રકારોએ કરીને જે એકાંતિક ભુદ્ધિથી આદરપૂર્વક ભગવાનને બને તેજ ભક્ત કહ્યો છે ॥૬૨-૬૩॥

त्रिभिः स्वधर्मप्रमुखैर्युक्ता भक्तिरियं मुने ! ।

धर्म एकान्तिक इति प्रोक्तो भागवतश्च सः ॥६४॥

હવે એકાંતિક ધર્મનું લક્ષણ કહે છે-હે મુને! સ્વધર્મ જ્ઞાન અને વૈરાગ્ય આ ત્રણ અંગોએ યુક્ત એવી જે આ શ્રવણાદિ નવધા ભક્તિ તેજ એકાંતિક ધર્મ કહ્યો છે. એનેજ ભાગવત ધર્મ કહે છે ॥૬૪॥

સાક્ષાદ્ભગવતઃ સજ્ઞાત્તદ્ભક્તાનાં ચ વેદશામ્ ।

ધર્મો લોકાન્તિકઃ પુમ્ભિઃ પ્રાપ્યતે નાન્યથા ક્વચિત્ ॥૬૫॥

હવે એકાંતિક ધર્મની પ્રાપ્તિના ઉપાયને કહે છે-સાક્ષાત્ ભગવાનના સંબંધથી અથવા તેમના પૂર્વશ્લોકમાં કહેલાં લક્ષણોએ યુક્ત એવા ભક્તોના સંબંધથી પુરુષોને એકાંતિક ધર્મની પ્રાપ્તિ થાય છે. આ થકી ખીજ કોઈપણ ઉપાયથી ક્યારેયપણુ પ્રાપ્તિ થતી નથી ॥૬૫॥

નૈતાદ્યશં પરં કિશ્ચિત્સાધનં હિ મુમુક્ષતામ્ ।

નિઃશ્રેયસકરં પુંસાં સર્વાભદ્રવિનાશનમ્ ॥૬૬॥

સંસાર થકી મોક્ષની આકાંક્ષાવાળા પુરુષોને આત્યંતિક મોક્ષને કરનાર અને સર્વ અભંગળને નાશ કરનાર એકાંત ધર્મ જેવું ખીજું કોઈપણુ સાધન સુકર છે જ નહિ. એવો નિશ્ચયજ છે ॥૬૬॥

एकान्तधर्मसिद्ध्यर्थं क्रियायोगपरो भवेत् ।

पुमान् स्याद्येन नैष्કर्म्यं कर्मणां मुनिसत्तम ! ॥६७॥

હે મુનિસત્તમ! મુમુક્ષુ પુરુષે તે આ એકાંતિક ધર્મની સિદ્ધિ માટે ક્રિયાયોગ પરાયણ થવું. જે ક્રિયાયોગથી સંસારરહેતુ ત્રિવિધ કર્મોનું નૈષ્કર્મ્ય જે નિર્બંધકપણે મોક્ષકળને આપવાપણું તે થાય છે ॥૬૭॥

एतन्मया वेदपुराणगुह्यं तत्त्वं परं प्रोक्तमधौपनाशम् ।

एकाम्रया शुद्धधियावधार्यं सच्छ्रद्धया चेतसि ते महर्षे ! ६८

હે મહર્ષે! મેં વેદોમાં અને પુરાણોમાં અદૃશ્યપણે રહેલું, પાપ-
પુંજને નાશ કરનારૂં આ સર્વોત્કૃષ્ટ એકાંત ધર્મતું સ્વરૂપ તમને
કહી સંભળાવ્યું. તે આ તત્ત્વ તમારે એકાંત શુદ્ધ બુદ્ધિથી અને
વિશ્વાસપૂર્વક ત્વરાપૂર્વક શ્રેષ્ઠ શ્રદ્ધાથી અંતઃકરણમાં અવશ્યપણે
અવધારવું ॥૬૮॥

ન વાસુદેવાત્પરમસ્તિ પાવનં ન વાસુદેવા-
ત્પરમસ્તિ મંગ્ગલમ્ । ન વાસુદેવાત્પરમસ્તિ
દૈવતં ન વાસુદેવાત્પરમસ્તિ વાંચિતમ્ ॥૬૯॥

હે નારદ! શ્રીવાસુદેવથકી પર (બીજી) પાવન કોઈ નથી.
વાસુદેવથકી પર મંગળ કોઈ નથી. વાસુદેવથકી પર દૈવત કોઈ
નથી. વાસુદેવથકી પર વાંચિત-સ્વેષ્ટ ગ્રાંથ કોઈ નથી. એક
વાસુદેવ ભગવાનજ પરમ પાવન, પરમ મંગળ, પરમ દૈવત
અને પરમ વાંચિત છે ॥૬૯॥

યન્નામધેયં સકૃદપ્યબુદ્ધ્યા દેહાવસાનેઽપિ
ગૃણાતિ યોઽત્ર । સ પુષ્કસોઽપ્યાશુ ભવપ્ર-
વાહાદ્વિમુચ્યતે તં ભજ વાસુદેવમ્ ॥૭૦॥

इति श्रीस्कन्दपुराणे विष्णुखण्डे श्रीवासुदेवमाहात्म्ये
वैराग्यभक्तिनिरूपणनामा पञ्चविंशोऽध्यायः ॥२५॥

આ લોકમાં જે જનને વાસુદેવ ભગવાનના મંગળ નામને એક
વારપણે અજાણથી દેહના અંત સમયે પણ ઉચ્ચારણ કરે છે તે
જન ભલે ચલણ હોય તો પણ તત્કાળ સંસ્તીતિબંધનથકી મુક્ત થઈ
જાય છે. તે આ વાસુદેવ પરંબ્રહ્મ પરમાત્માને તમો ભજો ॥૭૦॥
इति श्रीस्कंदपुराणे विष्णुखण्डे श्रीवासुदेवमाहात्म्ये वैराग्य-
भक्तिनिर्मुच्यतेनामा पञ्चविंशोऽध्यायः ॥२५॥

स्कन्द उवाच—

एकान्तधर्मविष्टतिं श्रुत्वा भगवतोदिताम् ।
प्रहृष्टमानसो भूयस्तं पप्रच्छ स नारदः ॥१॥

अध्याय २६ श्लो.

ईति स्वामी कहे छे—हे सावर्णि मुने ! भगवान् श्रीनारायणु विस्तारथी कहेला ऐकांतिक धर्मनुं स्वरूप सांभणीने, मनमां भहु उर्ष पाभेला नारदछुअे इरीने तेभने पुछयुं ॥१॥

नारद उवाच—

धर्म एकान्तिकः स्वामिंस्त्वया सम्यगुदीरितः ।
तमाश्रुत्य महान्दर्पो जातोऽस्ति मम मानसे ॥२॥

नारदछु पुछे छे—हे स्वामिन् ! आपे ऐकांतिक धर्म इरीते केलो. तेने सांभणीने भाग मनमां भडान् आनंद थयो छे ॥२॥

सिद्धये तस्य भवता क्रियायोगो य उच्यते ।
तमहं बोद्धुमिच्छामि भगवंस्तव सम्मतम् ॥३॥

हे भगवन् ! ऐकांतिक धर्मनी सिद्धिभाटे आपे ते क्रियायोग करवानो केलो तेने तुं स्वरूपथी लणुवा छंछुं छुं, तो ते आपे मान्य करेलो ते क्रियायोग भने कहेवाने योज्य छी ॥३॥

श्रीनारायण उवाच—

पूजाविधिः क्रियायोगो वासुदेवस्य कीर्त्यते ।
स तु वेदेषु तत्रेषु बहुधैवास्ति वर्णितः ॥४॥

१ नारद आयायोवडे वासुदेवने पूजाविधि कहेवा छंछता श्रीनारायणु आ अध्यायमा पूजा अधिकारी, पूजाभूतिओनुं विधान विगेरे जावतो स्पष्ट वर्णनी छे.

શ્રીનારાયણ કહે છે—હે નારદ ! વાસુદેવ ભગવાનની પૂજનો
 ને વિધિ તેનેજ ક્રિયાયોગ કહેવામાં આવે છે. તેતો વેદોમાં તથા
 પંચરાત્રાદિ શાસ્ત્રોમાં બહુજ પ્રકારે વર્ણન કર્યો છે. એના પ્રકારો
 બહુ છે ॥૪॥

भक्तानां रुचिर्वैचित्र्यात्तथा बहुविधत्वतः ।

वासुदेवस्य मूर्तीनां बहुधा सोऽस्ति विस्तृतः ॥५॥

બહુ પ્રકારો થવામાં કારણ એવું છે કે એકતો ભક્તોની રુચિઓ
 ભિન્ન ભિન્ન છે અને બીજી વાસુદેવની મૂર્તિઓ બહુ પ્રકારની છે.
 આ બે કારણથી તે ક્રિયાયોગ અનેક પ્રકારનો અને બહુ વિસ્તાર-
 વાળો થવા પામ્યો છે ॥૫॥

साकल्येनोच्यमानस्य पारो नायाति तस्य वै ।

अतः सङ्क्षेपतस्तुभ्यं वच्मि भक्तिविवर्धनम् ॥६॥

તે પૂજવિધિ બધોય કહેવા માંડીએ તો તેનો પાર આવે તેમ
 નથી, કેમ કે બહુ વિસ્તારવાળો છે. માટે ભગવાનમાં ભક્તિની
 વૃદ્ધિ કરે એવો ને ક્રિયાયોગ તેને સંક્ષેપમાં તમને હું કહું છું ॥૬॥

प्राप्ता ये वैष्णवीं दीक्षां वर्णाश्रत्वार आश्रमाः ।

चातुर्वर्ण्यस्त्रियश्चैते प्रोक्ता अत्राधिकारिणः ॥७॥

તેમાં પ્રથમ અધિકારીઓને કહે છે—જેઓ વૈષ્ણવી દીક્ષાને
 પામ્યા હોય એવા ચારેય વર્ણો તથા ચારેય આશ્રમો તથા ચારેય
 વર્ણની સ્ત્રિઓ, આ સર્વને આ પૂજવિધિમાં અધિકારી કહ્યા છે.
 આમાં કોઈને અધિકાર નથી એમ નહિ પરંતુ સર્વને અધિકાર
 છે. આ એક વિશેષ છે. પરંતુ વૈષ્ણવી દીક્ષા પામેલા હોવા
 જોઈએ ॥૭॥

वेदतत्रपुराणोक्तैर्मन्त्रैर्मूलेन च द्विजाः ।

पूजेषुर्दीक्षिता योषाः सच्छूद्रा मूलमन्त्रतः ॥

मूलमन्त्रस्तु विज्ञेयः श्रीकृष्णस्य षडक्षरः ॥८॥

એમાં વિશેષ કહે છે—દીક્ષાને પામેલા દ્વિજો (ત્રણ વર્ણના પુરુષો) વેદ તંત્ર પુરાણ આદિકમાં કહેલા મંત્રોવડે અને મૂળમંત્રવડે વાસુદેવનું પૂજન કરે. દીક્ષા પામેલી સ્ત્રિયો તથા સમ્પૂર્ણો તો મૂળમંત્રવડે વાસુદેવનું પૂજન કરે. એટલે ચતુર્થા વિભક્તિ અને નમઃશબ્દ અંતે આવે એવા શ્રીકૃષ્ણમંત્રવડે પૂજને કરે, પણ વેદાદિકના મંત્રોવડે ન કરે. કારણ કે તેમને પુરાણોક્ત મંત્રના પણ શ્રવણમાંજ અધિકાર છે પણ પકનમાં અધિકાર નથી એવો સશાસ્ત્ર નિર્ણય કરેલો છે. મૂળમંત્ર કયો? તો 'શ્રીકૃષ્ણાય નમઃ' આ છ અક્ષરનો શ્રીકૃષ્ણનો જાણવો ॥૮॥

સ્વસ્વર્ગમ્ પાલયદ્ધિઃ સર્વૈરૈતૈર્યાયાવિધિ ।

પૂજનીયો વાસુદેવો મત્તયા નિષ્કપટાન્તરૈઃ ॥૯॥

દીક્ષા પામેલા આ સર્વ જનોએ નિષ્કપટ અંતઃકરણવાળા થઈને પોતપોતાનો ધર્મ પાળવા પૂર્વકજ ભક્તિથી ભગવાન વાસુદેવનું પૂજન યથાવિધિ કરવું. પૂજનમાં કપટ રાખવું નહિ તેમ સ્વધર્મનો ભાગ કરવો નહિ તેમ ભક્તિ વિના શૂન્ય હૃદયથી તેમજ વિધિ વિના પૂજન કરવું નહિ ॥૯॥

આદૌ તુ વૈષ્ણર્વાં દીક્ષાં ગૃહ્ણીયાત્સદ્ગુરોઃ પુમાન્ ।

સદૈકાન્તિકધર્મસ્યાદ્બ્રહ્મજાતેર્દયાનિધેઃ ॥૧૦॥

પૂજવિધિમાં અધિકારી થવામાટે પ્રથમતો સર્વ જનોએ સદ્ગુરુચક્રી વૈષ્ણુવી દીક્ષા લેવી. કેવા સદ્ગુરુ? તો સદાય ઉક્ત એકાંતિક ધર્મમાં સ્થિતિવાળા અને બ્રાહ્મણજાતિના અને દયાનિધિ હોવા જોઈએ. આવા સદ્ગુરુચક્રી વૈષ્ણુવી દીક્ષા પામ્યા પછી પૂજવિધિમાં અધિકારી થવાય છે ॥૧૦॥

સમ્પન્નો જ્ઞાનભક્તિભ્યાં સ્વધર્મરહિતસ્તુ યઃ ।

સ ગુરુર્નૈવ કર્તવ્યઃ સ્ત્રીહૃતાત્મા ચ કર્હિચિત્ ॥૧૧॥

કેવાને દીક્ષાદાતા ગુરુ ન કરવો તેનો વિવેક બતાવે છે—

પોતે જ્ઞાન ભક્તિએ યુક્ત હોય પણ જે સ્વધર્મે રહિત હોય અને
જેનું ચિત્ત સ્ત્રીએ હરી લીધું હોય તેવાને ક્યારેય પણ ગુરુ નજ
કરવો. એટલે તેવાથકી વૈષ્ણવી દીક્ષા લેવી નહિ. માટેજ તેવા
ગુરુનો ત્યાગ કરવાનો ભારતમાં કહ્યો છે—‘ગુરોરપ્યવલિસ્ય કાર્યા-
કાર્યમજાનતઃ । ઉત્પથં પ્રતિપદ્મસ્ય પરિત્યાગો વિધીયતે ॥’ ઇતિ ॥૧૧॥

પ્રાપ્તા સ્ત્રૈણાદુરોર્દીક્ષા જ્ઞાનં ભક્તિં ચ કર્હિંચિત્ ।

ફલેન્નૈવ યથાપત્યં યુવતિઃ પઞ્ઠસન્નિની ॥૧૨॥

તેમાં કારણ કહે છે—સ્ત્રીસંપત ગુરુથકી પામેલી દીક્ષા,
જ્ઞાન તથા ભક્તિને ક્યારેય પણ નથીજ ઉત્પન્ન કરતી. કેની પેઠે?
તો નયુંસક નરનો સંગ કરનારી નારી પુત્રાદિ પ્રજાને નથીજ
ઉત્પન્ન કરતી તેમ ॥૧૨॥

પ્રાપ્યાતઃ સદુરોર્દીક્ષાં તુલસીમાલિકાં ગલે ।

લલાટાદૌ ચોર્ધ્વપુઙ્ડં ગોપીચન્દનતો ધરેત્ ॥૧૩॥

માટે ઉક્ત લક્ષણવાળા સદુરુથકીજ દીક્ષા પામવી. દીક્ષા
પામેલા પુરૂષે ગળામાં તુલસીમાળા (કંઠી) અને લલાટ આદિક
અંગમાં ગોપીચંદનથી ઊર્ધ્વપુઙ્ડ તિલક સદાય ધારવું ॥૧૩॥

વિષ્ણુપૂજારુચિર્ભક્તો ગુરોરેવાગમોદિતમ્ ।

પૂજાવિધિં સુવિજ્ઞાય તતઃ પૂજનમારભેત્ ॥૧૪॥

વિષ્ણુપૂજામાં રૂચિવાળા ભક્તે ગુરુથકીજ શાસ્ત્રમાં કહેલા
પૂજાવિધિને સારી રીતે જાણીને પછી શ્રીહરિનું પૂજન કરવું. પૂજા-
વિધિ જાણ્યા વિના કરવા જાય તો યથાસ્થિત ન થાય એ નિશ્ચય
છે. માટે પ્રથમ ગુરુથકીજ પૂજાવિધિ શીખવો ॥૧૪॥

રાત્ર્યન્તયામ ઉત્થાય ભક્તો બ્રાહ્મે ક્ષણેઽથવા ।

મુહૂર્તાર્ધં હૃદિ ધ્યાયેત્કેશવં ક્લેશનાશનમ્ ॥૧૫॥

કીર્તયિત્વાભિધાસ્તસ્ય તદીયાનાં ચ નાહિકામ્ ।

તતઃ શૌચવિધિં કૃત્વા દન્તધાવનમાચરેત્ ॥૧૬॥

पूजन पहलेलां जे कर्तव्य छे तेने यार श्लोकधी कहे छे—
 पूजक जने रात्रिना छेला (ओथा) पछोरमां अथवा ब्राह्म मुहूर्त
 के जे रात्रिना छेला पछोरना छेला मुहूर्तरेप छे तेमां उठीने,
 सर्व क्लेशने नाश करनार केशव भगवाननुं हृदयमां अर्धौ मुहूर्त
 (अेक घडी) पर्यंत ध्यान धरुं. तेपछी भगवान् श्रीहरिनां राम
 कृष्णादि भंगण नामो तथा तेमना भक्तोनां नामोने अेक घडी
 पर्यंत उच्यारीने, पछी शौचविधि करीने हंतशुद्धि करवी ॥१५-१६

अङ्गशुद्धिस्नानमादौ कृत्वा स्वायात्समन्नकम् ।

गृहीत्वा शुचिमृत्स्नादीन्कुर्यात्स्नानाङ्गतर्पणम् ॥१७॥

पूजक जन प्रथम अंग शुद्ध थाय अेबुं साधारण स्नान करीने,
 पछीथी पवित्र मृत्तिका दूर्ब तक्ष आदिकने लछ लछने जणदेवताना
 मंत्रो ओलवा पूर्वक स्नान करे. ते पछी स्नानना अंगभूत तीर्थ-
 देवादिकनुं तर्पणु करे ॥१७॥

परिधायांशुके धौते उपविश्यासने शुचौ ।

कृत्वोर्ध्वपुण्ड्रं कुर्यात् सन्ध्यां होमं जपादि च ॥१८॥

स्नानविधि कर्या पछी धोअेबुं अेक वस्त्र पहरे अने अेक ओढे.
 ते पछी पवित्र आसन उपर अेसीने ॐध्वपुंद्रु तिलक करीने संध्या
 होम जपादिक निलकर्मने करे ॥१८॥

वस्त्रचन्दनपुष्पादीनुपहारांस्ततोऽखिलान् ।

आहरेन्मांसमदिराद्यशुचिस्पर्शवर्जितान् ॥१९॥

देवेभ्यो वा पितृभ्यश्चाप्यन्येभ्यो न निवेदितान् ।

अनाघ्रातांश्च मनुजैः केशकीटादिवर्जितान् ॥२०॥

त्यार पछी वस्त्र चंदन पुष्प धूप अक्षत आदिक पूजेपयोगी
 उपहारोने लापीने अेक स्थणे तैयार राभे. आ उपहारो देवा
 ओधअे ? तो मांस मदिरा आदिक भविन पदार्थोना स्पर्श पणु

રહિત અને અન્ય દેવોને કે પિત્રિઓને પણ નહિ નિવેદન કરેલા (ઉચ્છિષ્ટ નહિ) અને વળી મનુષ્યોએ નહિ સુધેલા અને કેશ કીટ આદિકે વર્જીત હોવા જોઈએ. આવા ઉચિત ઉત્તમ શુદ્ધ ઉપહારોને તૈયાર કરી રાખે ॥૧૬-૨૦॥

સંસ્થાપ્ય તાન્દક્ષપાર્શ્વે પૂજોપकरणानि च ।

उद्धृत्य दीपमाज्येन कुर्यात्तैलेन वा ततः ॥૨૧॥

જળપાત્ર સીવાય (તેને તો ડાબા ભાગમાં મુકવું) બધા પૂજા-પદાર્થોને જમણા ભાગમાં મુકીને, પાત્રાદિ પૂજાપદાર્થોને શુદ્ધ કરીને પછી ઘીનો કે તેલનો દીવો યથાશક્તિ કરે ॥૨૧॥

कौशे वौर्णे च वास्त्रादौ विकाष्ठे शुद्ध आसने ।

उपाविशेद्वासुदेवप्रतिमासन्निधौ ततः ॥૨૨॥

ત્યારપછી પૂજક જન, દર્ભોથી બનાવેલા કે કામળીથી બનાવેલા કે વસ્ત્રાદિકથી બનાવેલા શુદ્ધ આસન ઉપર વાસુદેવની પ્રતિમા-પાસે બેસે. કાષ્ટાસનનો નિષેધ કરેલો હોવાથી તેનો ઉપયોગ આસનમાં કરવો નહિ. તેમાં જે લોખંડના ખીસા પાટીએ રહિત, યજ્ઞોપયોગી કાષ્ટથી બનાવેલું આસન હોય તો તેને માટે આ નિષેધ નથી, એટલે એવાનો ઉપયોગ પૂજામાં થઈ શકે ॥૨૨॥

शैली धातुमयी दार्वी लेख्या मणिमयी च वा ।

प्रतिमा स्यात्सिता रक्ता पीता कृष्णाथवा मुने ! ॥૨૩॥

પ્રતિમાના ભેદોને કહે છે—હે મુને! શીલાથી બનાવેલી, સુવર્ણુ રૂપુ આદિક ધાતુથી બનાવેલી, કાષ્ટથી બનાવેલી, ચિત્ર-મયી અને મણિમયી પ્રતિમા જાણવી. (ભાગવતમાંતો આઠ પ્રકારની કહી છે) આ પ્રતિમા ચેતવર્ણુવાળી કે રક્તવર્ણુવાળી કે પીળાવર્ણુવાળી કે શ્યામવર્ણુવાળી યોગ્ય જાણવી. આમાંથી હર-કોઈ પ્રતિમાને પૂજામાં રાખે ॥૨૩॥

कृष्णस्य सा तु कर्तव्या द्विभुजा वा चतुर्भुजा ।

मुरलीं धारयेत्तत्र द्विभुजायाः करद्वये ॥२४॥

अथवा दक्षहस्तेऽस्याश्चक्रं शङ्खं तथेतरे ।

पद्मं वा धारयेद्दक्षे पाणावभयमुत्तरे ॥२५॥

कृष्णुनी तो प्रतिभा द्विभुज के चतुर्भुज करवी. तेमां द्विभुज प्रतिमाना अत्रे हस्तमां मुरली धराववी अथवा जभणु हस्तमां चक्र अने अथा हस्तमां शंभ धराववो. अथवा जभणु हाथमां कभण अने अथा हाथमां अलय धराववो ॥२४-२५॥

द्वितीयायास्तु हस्तेषु दक्षिणाधःकरक्रमात् ।

गदाब्जदरचक्राणि धारयेन्मुनिसत्तम ! ॥२६॥

हे मुनिसत्तम ! जे चतुर्भुज प्रतिभा होय तो तेमना हस्तोमां जभणु जे नीचेनो कर तेना अनुक्रमथी गदा कभण शंभ अने चक्रने धरावे. अटले जभणु लागमां वर्तता नीचेना हाथमां गदा धराववी, जभणु लागमां वर्तता उपला हाथमां कभण धराववुं; अथा लागमां वर्तता उपला हाथमां शंभ धराववो अने अथा लागमां वर्तता नीचेना हाथमां चक्र धराववुं ॥२६॥

द्विविधाया अपि हरेर्मूर्तेर्वामे श्रियं न्यसेत् ।

मुरलीधरवामे तु राधां राशेश्वरीं न्यसेत् ॥२७॥

द्विभुज चतुर्भुज अत्रे प्रकारनी पणु श्रीहरिनी मूर्तिना अथा लागमां लक्ष्मीजनी स्थापना करवी. अने मुरलीधारी श्रीहरिना वामलागमां तो राशेश्वरी राधानी स्थापना करवी ॥२७॥

अप्येषा द्विविधा मूर्तिरखण्डा शुभलक्षणा ।

सर्वावयवसम्यक्ता भवेदर्चकसिद्धिदा ॥२८॥

द्विभुज हे चतुर्भुज अत्रे प्रकारनी पणु मूर्ति अभंगित, शुभ

લક્ષણુવાળી અને સર્વ અવયવોએ સંપન્ન હોવી જોઈએ. તોજ પૂજક જનને ઈચ્છિત ફળ આપનારી થાય ॥૨૮॥

लक्ष्मीस्तु द्विभुजा कार्या वासुदेवस्य सन्निधौ ।
दधती पङ्कजं हस्ते वस्त्रालङ्कारशोभना ॥२९॥

વાસુદેવભગવાનની સમીપે જે લક્ષ્મીમૂર્તિ સ્થાપવાની કહી તે તો દ્વિભુજ કરવી. તેમના હાથમાં કમળ ધરાવવું અને વસ્ત્રો તથા અલંકારોવડે શોભાયમાન કરવી. શ્લોકમાં તુ શબ્દ છે તે ઉપરથી પૃથગ્ભૂત લક્ષ્મીજની મૂર્તિપણુ ‘ચતુર્ભુજ કે દ્વિભુજ કરવી’ આ અર્થ સૂચવ્યો છે ॥૨૯॥

लक्ष्मीवद्राधिकापि स्याद्द्विभुजा चारुहासिनी ।
पङ्कजं पुष्पमालां वा दधती पाणिपङ्कजे ॥३०॥

મુરલીધર વાસુદેવની સમીપે જે રાધામૂર્તિ, તે પણ લક્ષ્મીજની મૂર્તિની પેઠે દ્વિભુજ અને મંદ મંદ હસતી હોય એવી મુંદર કરવી. તેમના કરકમળમાં કમળ કે પુષ્પમાળા ધરાવવી ॥૩૦॥

अचला च चला चैति द्विविधा प्रतिमा हरेः ।
तत्राद्यायां न कर्तव्यमावाहनविसर्जनम् ॥३१॥

અચળા અને ચળા એવા બેદથી બે પ્રકારની ભગવન્મૂર્તિ કહેવાય છે. તેમાં અચળા મૂર્તિમાં આવાહન વિસર્જન ન કરવું ॥૩૧॥

तद्भङ्गदेवतानां च कार्यं नावाहनाद्यपि ।

न च दिङ्मनियमोऽर्चायां तस्याः स्थेयं तु सन्मुखे ॥३२॥

અચળમૂર્તિના સંકર્ષણાદિ જે અગદેવો હોય તેમણું પણ આવાહન વિસર્જન ન કરવું. તે મૂર્તિના પૂજનનિમિત્તે બેસવામાં પૂર્વાદિ દિશાનો નિયમ નથી. પરંતુ તે અચળ મૂર્તિના સન્મુખ બેસવું ॥૩૨॥

શાલગ્રામેડપ્યેવમેવ કાર્યં નાવાહનાદિ ચ ।

અન્યત્ર ચલમૂર્તૌં તુ કર્તવ્યં તત્તદર્ચકૈઃ ॥૩૩॥

શ્રીહરિના પૂજક જનોએ શાળગ્રામમાં પણ એવીજ રીતે આવાહન વિસર્જન ન કરવું. બીજી જો ચળામૂર્તિ કહી તેમાં તો આવાહન વિસર્જન કરવું ॥૩૩॥

તત્રાપિ દાવ્યાં લેખ્યાયાં જલસ્પર્શોડ્જુલેપનમ્ ।

નૈવ કાર્યં પૂજકેન કર્તવ્યં પરિમાર્જનમ્ ॥૩૪॥

તેમાંપણ પૂજક જને જો પ્રતિમા કાઢતી હોય અને ચિત્રની હોય તો તેને જળનો સ્પર્શ નહિ કરવો અને ચંદન પણ ચર્ચવું નહિ. ફક્ત વસ્ત્રાદિવડે માર્જન કરવું ॥૩૪॥

ઉદચ્ચુલ્લઃ પ્રાચ્ચુલ્લો વા ચલાયાં સન્મુલ્લોડ્થવા ।

યથાશક્તિ યથાલબ્ધૈરુપહારૈર્યજેદ્ધરિમ્ ॥૩૫॥

પૂજ્ય પ્રતિમા ચલા હોય તો પૂજક જન, ઉત્તરમુખે અથવા પૂર્વ-મુખે બેસે અથવા જો સંકીર્ણ દેશ હોય તો જો કોઈ પણ દિશામાં પ્રતિમાને સન્મુખ બેસીને યથાશક્તિ મેળવેલા ચંદનાદિ ઉપહારોવડે ભગવાનની પૂજા કરે ॥૩૫॥

શ્રદ્ધાનિચ્છદ્ધમક્તિભ્યામર્પિતેનામ્બુનાપિ સઃ ।

પ્રીતસ્તુપ્યતિ વિશ્વાત્મા કિમુતાસિલપૂજયા ॥૩૬॥

વિશ્વાત્મા-ચિદચિદાત્મક જગતના અંતર્યામી વામુદેવ ભગવાન, શ્રદ્ધા તથા નિષ્કામ ભક્તિથી અર્પણ કરેલા જળથી પણ પ્રસન્ન થઈને સંતોષ પામે છે, તો સંપૂર્ણ પૂજાએ કરીને પ્રસન્ન થાય એમાં કહેવુંજ શું? થાયજ. આ અર્થ ભગવાને ગીતામાં 'વયં પુનઃ ફલં સોયં યો મે ભક્તયા પ્રવચ્ચતિ । તદદં મમયુષ્કલ્પ-મશ્ચામિ પ્રવચામનઃ ॥' આ વચનથી કહ્યો છે. માટે પૂજક જનોએ ભગવાનની પૂજા શ્રદ્ધા અને નિષ્કપટ ભક્તિથી કરવી ॥૩૬॥

पुंसा श्रद्धादिहीनेन रत्नहेमाद्यलङ्कियाः ।

चतुर्विधं चाप्यन्नाद्यं दत्तं गृह्णाति नो मुदा ॥३७॥

तस्माद्भक्तिमता कार्यं पुंसा स्वश्रेयसे मुने ! ।

श्रीकृष्णस्यार्चनं नित्यं सर्वाभीष्टाशुदायिनः ॥३८॥

इति श्रीस्कन्दपुराणे विष्णुखण्डे श्रीवासुदेवमाहात्म्ये क्रिया-
योगेऽधिकारादिनिरूपणनामा पञ्चिंशोऽध्यायः ॥२६॥

श्रद्धा भक्तिभ्ये रहितेभ्ये वा पुरुषे रत्नलज्जित सुवर्णादि अलं-
कारो अने भक्ष्य भोग्य लेख बोध्य आ चार प्रकारतुं अन्नादि
भगवानने अर्पणुं कर्तुं होय तथापि तेने उर्ध्वथी भगवान् अहणुं
करता नथी. भाटे हे मुने ! पूजक पुरुषे पोताना भोक्षभाटेण सर्व
जनोनां मनोवांछित वस्तुओने सत्वर आपवाना स्वभाववाणा
भगवान् श्रीकृष्णतुं पूजन नित्य श्रद्धा भक्तिथी करवुं ॥३७-३८॥

इति श्रीस्कंदपुराणे विष्णुखण्डे श्रीवासुदेवमाहात्म्ये क्रिया-
योगेऽधिकारादिनिरूपणनामा पञ्चिंशोऽध्यायः ॥२६॥

श्रीनारायण उवाच—

खननोक्षणलेपाद्यैः शोधिते धरणीतले ।

चतुष्पादं न्यसेत्पीठं नानारङ्गसुशोभिते ॥१॥

अध्याय २७ भो.

श्रीनारायणुं कहे छे—हे नारद ! पूजक पुरुषे प्रथम सरभी
करवाभाटे ओहवुं, जण छांटवुं, छाणु आदिकथी लीपवुं विगेरे

१ आ अध्यायमां क्रियायोग कहेतां, पूज्य अंगदेवोनी पूजभंडनविषे
सर्व दिशाओमां स्थापनानो प्रकार यथास्थित कहे छे.

ક્રિયાએ કરીને સરખા શુદ્ધ કરેલા અને રક્તપીતાદિ વિવિધ રંગો-
વડે સુશોભિત કરેલા એવા ભૂતળ ઉપર ચાર પાયાવાળા પીઠ
(ખાલેઠ) ની સ્થાપના કરવી ॥૧॥

અર્ચકઃ પ્રાજ્ઞુસ્વઃ પીઠપાદાન્કોણેષુ કારયેત્ ।

ચતુર્ણામ્ તેષુ ધર્માદીન્ સ્થાપયેત્સિંહરૂપિણઃ ॥૨॥

પૂજક જને પૂર્વદિશાતરફ મુખ રાખીને પીઠના ચાર પાયાને ચાર
ખુણામાં સ્થાપન કરવા. સ્થાપન કરેલા ચાર પાયામાં સિંહના
જેવી ફૂર આકૃતિવાળા ધર્માદિ ચારની સ્થાપના કરવી ॥૨॥

અમૌ ધર્મં ન્યસેચ્છ્રેતં જ્ઞાનં શોણં ચ નૈર્ઋતે ।

વાયૌ તુ પીઠં વૈરાગ્યં શ્યામમૈશ્વર્યમૈશિકે ॥૩॥

સ્થાપનનો ક્રમ ખતાવે છે—અગ્નિકોણમાં શ્વેત વર્ણુવાળા
ધર્મની, નૈર્ઋત કોણમાં રક્તવર્ણુવાળા જ્ઞાનની, વાયુકોણમાં તો
પીળાવર્ણુવાળા વૈરાગ્યની અને ઈશાન કોણમાં શ્યામવર્ણુવાળા
એશ્વર્યની સ્થાપના કરવી. આવા અનુક્રમથી ધર્મ જ્ઞાન વૈરાગ્ય
એશ્વર્ય આ ચારની સ્થાપના કરવી ॥૩॥

મનોધીચિવાહક્કારાન્ ક્રમાત્પૂર્વાદિદિક્ષ્વથ ।

વિન્યસેત્પીઠગાત્રેષુ હરિદ્રક્તસિતાસિતાન્ ॥૪॥

અનંતર પૂર્વાદિ ચાર દિશામાં રહેલાં પીઠનાં ચાર ગાત્રો કે જગે
ઉપજાં નામથી લોકમાં કહેવામાં આવે છે તેમાં નીલવર્ણુવાળા
રક્તવર્ણુવાળા શ્વેતવર્ણુવાળા અને શ્યામવર્ણુવાળા મન બુદ્ધિ ચિત્ત
અહંકાર આ ચારની અનુક્રમે સ્થાપના કરવી ॥૪॥

સ્થાપ્યા રક્તસિતશ્યામા રજઃસત્ત્વતમોગુણાઃ ।

પીઠસ્ય પટ્ટિકાયાં તુ ત્રયોઽપિ મુનિસત્તમ ॥૫॥

દે મુનિવર્ષ ! તદનંતર પીઠની ત્રણ પટ્ટિકામાં ત્રણ મુનુની
સ્થાપના કરવી. તેમાં પૂર્વ દિશામાં વર્તલી પટ્ટિકામાં રક્તવર્ણુ રજ-

ગુણુની સ્થાપના કરવી. મધ્યવર્તી પટ્ટિકામાં શ્વેતવર્ણુ સત્ત્વગુણુની સ્થાપના કરવી અને પશ્ચિમ દિશામાં વર્તતી પટ્ટિકામાં સ્થામવર્ણુ તમોગુણુની સ્થાપના કરવી ॥૫॥

અન્તઃકરણરૂપેષુ ગાત્રેષ્વથ ચતુર્વપિ ।

વિમલાઘા ન્યસેચ્છક્તીર્દ્વે દ્વે એકૈકગાત્રકે ॥૬॥

ત્યારપછી મન આદિક ચાર અન્તઃકરણોની જેમાં સ્થાપના કરી છે એવાં ચારેય પીઠનાં ગાત્રોમાં વિમળા આદિક આઠ શક્તિઓની સ્થાપના કરવી. તેમાં વિશેષ એટલો કે એક એક ગાત્રમાં બે બે શક્તિઓની સ્થાપના કરવી ॥૬॥

વિમલોત્કર્ષિणीति द्वे गौराङ्गयौ पूर्वतो न्यसेत् ।

वादयन्त्यौ शुभां वीणां हरिद्वस्त्रे स्वलङ्कृते ॥७॥

ज्ञानाक्रिये न्यसेद्याम्ये पीतवस्त्रेऽरुणद्युती ।

एका तालं वादयन्ती मृदङ्गमपरा तथा ॥८॥

योगाग्रहव्यौ न्यसेत्પશ્ચાચ્છ્યામે અરુણવાસસૌ ।

सहैव मुरलीं चोभे वादयन्त्यौ पृथक्पृथक् ॥९॥

सत्येशाने हेमवर्णे उत्तरस्यां ततो न्यसेत् ।

श्यामांशुके वादयन्त्यावुभे ते परिवादिनीम् ॥१०॥

તેના સ્થાપનનો વિધિ સવિવેચન ચાર શ્લોકથી કહે છે—
વિમળા અને ઉત્કર્ષિણી આ બે શક્તિની પૂર્વ દિશામાં વર્તતા પીઠ-
ગાત્રમાં સ્થાપના કરવી. કેવી તે શક્તિઓ? તો ગૌર અંગવાળી,
શુભ વીણાને વજાડતી, નીલ વસ્ત્રને ધારી રહેલી અને રૂયાં આભૂષ-
ણોથી આભૂષિત કરવી. દક્ષિણ દિશામાં વર્તતા પીઠગાત્રમાં
સાના અને ક્રિયા આ બે શક્તિઓની સ્થાપના કરવી. કેવી તે
શક્તિઓ? તો રક્ત કાંતિવાળી અને પીત વસ્ત્રને ધારી રહેલી
કરવી. તેમાં એક બે જ્ઞાના શક્તિ છે તે તાલને વજાડતી કરવી
અને બીજી જે ક્રિયા શક્તિ છે તે મૃદંગને વજાડતી કરવી. પશ્ચિમ

દિશામાં વર્તના પીઠગાત્રમાં યોગા અને પ્રહ્લી આ બે શક્તિઓની સ્થાપના કરવી. કેવી તે શક્તિઓ? તો શ્યામ વર્ણુવાળી, રક્ત વસ્ત્રને ધારી રહેલી અને બન્ને સાથેજ રહીને પૃથક્ પૃથક્ વંશીને વળતડતી કરવી. ઉત્તર દિશામાં વર્તતા પીઠગાત્રમાં તો સત્યા અને ઇશાના આ બે શક્તિઓની સ્થાપના કરવી. કેવી તે શક્તિઓ? તો સુવર્ણુના બેવા પીળા વર્ણુવાળી, શ્યામ વર્ણુના વસ્ત્રોને ધારી રહેલી અને સપ્તતંત્રી વીણાને વળતડતી કરવી. આ રીતે આઠ શક્તિઓની સ્થાપના યથાસ્થાન કરવી ॥૭-૧૦॥

અનુગ્રહાસ્થ્યા પટ્ટિકાયાં સ્થાપ્યૈકા ચ કૃતાઙ્ગલિઃ ।

સર્વા एतास्तु कर्तव्या द्विभुजाः सुविभूषणाः ॥૧૧॥

આર પછી પીઠ એક અનુગ્રહા નામની નવમી શક્તિની પીઠના મધ્યભાગમાં વર્તતી પટ્ટિકામાં સ્થાપના કરવી. આ શક્તિ કેવી? તો બે હાથ બેડી રહી હોય એવી કરવી. આ નવેય શક્તિઓ બે હુજવાળી અને સારાં આભૂષણને ધારી રહેલી કરવી ॥૧૧॥

पीठोपरि सितद्वीपं कुर्वीत श्वेतवाससा ।

तन्मध्येऽष्टदलं पद्मं कुर्वीतोऽञ्जलकर्णिकम् ॥૧૨॥

द्वादशांशं परित्यज्य पद्मक्षेत्रस्य बाह्वतઃ ।

वृत्तैस्त्रિभिस्तस्य मध्यं विभजेत्सમभागतઃ ॥૧૩॥

તગ્રાઘં કર્ણિકાસ્થાનં કેસરાણાં તુ મધ્યમમ્ ।

પત્રાણાં તુ તૃતીયં સ્યાદલાગ્રાણિ તુ બાહ્યતઃ ॥૧૪॥

તે પછી પીઠની ઉપર શ્વેત વસ્ત્રથી શ્વેતદ્વીપ કરવો. તેના મધ્ય-ભાગમાં કમળ કરવું. કેવું? તો અષ્ટ દળવાળુ તથા ઉન્નત્યગ કર્ણિકા અને કેસરોવાળુ કરવું. કમળનું જે ક્ષેત્રદ્વગ તેનો જે પારમો ભાગ તેને બાહ્યથી-દળના અમ્બભાગથી પરિભાગ કરીને, પછીથી કમળના મધ્યભાગને ત્રણ ગોળાકાર રેખાઓ વડે સરખા વિભાગથી વિભાગ કરવો. ત્રણ પ્રકારે વિભાગ પાડેલા કમળમાં પ્રથ-

મનો જે ભાગ તે કર્ણિકાને સ્થાને માનવો, મધ્યમ ભાગને તો ક્રેસરોને સ્થાને માનવો, ત્રીજા ભાગને તો પત્રોને સ્થાને માનવો અને બાહ્ય જે બારમો અંશ તે દળના અથ્રસ્થાને માનવો. આ પ્રકારે કમળની ગોઠવણી કરવી ॥૧૨-૧૪॥

परितस्तस्य च पुरं चतुर्द्वारं प्रकल्पयेत् ।

रङ्गद्रव्यैर्वहुविधैर्हरिद्रાકુङ્કુમાદિभिः ॥૧૫॥

कुर्वीत तण्डुलैर्वापि तत्र पद्मादि शोभनम् ।

पद्मस्य कर्णिकां मध्ये हेमवर्णां सुशोभयेत् ॥૧૬॥

આવા વિભાગવાળા કમળની ચોતરફ ચાર દ્વાર (દરવાજા) વાળા પુરની રચના કરવી. તે પછી તે પદ્મને અને પુરને અળદર કુંકુમ હરિચંદન રક્તચંદન ગુલાલ આદિક બહુવિધ રંગદ્રવ્યોવડે અથવા અક્ષતોવડે પણ સુશોભિત કરવું. ચાર પછી કમળના મધ્યમાં વર્તેલી જે કર્ણિકા તેને સુવર્ણના વર્ણુ જેવી શોભાયમાન કરવી ॥૧૫-૧૬॥

शोणवर्णानि पत्राणि परितस्तस्य चार्चकः ।

कुर्यादष्टाप्यष्टदिक्षु स्वर्णवर्णानि वा मुने ! ॥૧૭॥

હે મુને ! ચાર પછી પૂજક જને તે કમળની ચારે બાજુ આઠ દિશામાં આઠ પત્રોની રચના કરવી. તે આઠેય પત્રો ચોમેર રક્ત વર્ણુવાળાં કે સુવર્ણુના જેવા વર્ણુવાળાં સુશોભિત કરવાં ॥૧૭॥

पूर्व तु गोपुरं शोणं श्यामं कुर्याच्च दक्षिणम् ।

पीतवर्णं पश्चिमं च स्फटिकाभं तथोत्तरम् ॥૧૮॥

ચાર પછી પૂર્વ દિશામાં વર્તતા દ્વારને તો રક્તવર્ણુવાળું કરવું, દક્ષિણ દિશામાં વર્તતા દ્વારને કૃષ્ણવર્ણુવાળું કરવું, પશ્ચિમ દિશામાં વર્તતા દ્વારને પીળાવર્ણુવાળું કરવું અને ઉત્તર દિશામાં વર્તતા દ્વારને તો સ્ફટિક મણિ જેવા ધોળા વર્ણુવાળું કરવું ॥૧૮॥

अन्तराले च पुष्पाणि चित्राणि पुरपद्मयोः ।

कृत्वा मध्येऽथ श्रीकृष्णं तद्वामे राधिकां न्यसेत् ॥१९॥

ते पक्षी पुर अने पद्मनी अंतराले ने पद्मथळी आहेरनो अने पुर थळी अंदरनो अवकाश तेमां विविध वर्णवाणां पुष्पो करवां. त्यार पक्षी कमळनी अंदर वर्ततो ने कृष्णिकानो गर्भभाग तेमां पूर्वोक्त लक्षणावाणी श्रीकृष्णप्रतिमांनी स्थापना करनी अने तेमना वामभागमां पूर्वोक्त लक्षणावाणी राधाप्रतिमांनी स्थापना करनी ॥१९॥

राधाकृष्णस्यास्य ततः पृष्ठे सङ्कर्षणं न्यसेत् ।

चतुर्बाहुं धृतच्छत्रं गौराङ्गं नीलवाससम् ॥२०॥

स्थापेना राधाकृष्णना पाछला भागमां प्रतिमाइप संकर्षणु स्थापवा. केवा? तो आर आहुवाणा, गौर अंगवाणा, नील वस्त्रवाणा अने श्रीकृष्णु उपर छत्रने धारी रहेला करवा ॥२०॥

दक्षे न्यसेद्भगवतः प्रद्युम्नं पीतवाससम् ।

चतुर्भुजं घनश्यामं धृत्वा चामरमास्थितम् ॥२१॥

भगवानना जभणा भागमां प्रतिमाइप प्रद्युम्न स्थापवा. केवा? तो आर लुळवाणा, मेघना वर्णु लेवा श्याम, पीणां वस्त्रने धारी रहेला अने हाथमां आमरने धारी रहेला करवा ॥२१॥

वामेऽनिरुद्धं च हरेर्न्यसेदरुणवाससम् ।

इन्द्रनीलमणिश्यामं संस्थितं धृतचामरम् ॥२२॥

भगवानना धम्मा भागमां प्रतिमाइप अनिरुद्ध स्थापवा. केवा? तो इन्द्रनील मणि लेवा श्याम वर्णुवाणा, रक्त वस्त्रने धारी रहेला अने हाथमां आमरने धारी रहेला करवा ॥२२॥

त्रयोऽप्येते तु कर्तव्या नानालङ्कारशोभिताः ।

अनर्घ्यरत्नमुकुटास्तारुण्येन मनोहराः ॥२३॥

આ ત્રણેયને પણ નાનાવિધ અલંકારો વડે મુશોભિત અને રત્ન-
જ્વિત મુકુટને ધારી રહેલા અને તરૂણ વયને લીધે સર્વના મનને
હરનારા કરવા ॥૨૩॥

તતોજ્વતારાંસ્તુ હરેઃ કેસરેજ્વણસુ ક્રમાત્ ।

एकैकसिन्यसेद् द्वौ द्वावष्टखेवं हि षोडश ॥२४॥

તે પછી ભગવાનના પ્રતિમારૂપ વામનાદિ અવતારોની કમળનાં
આઠ કેસરોમાં પૂર્વાદિ દિશાના કમથીજ સ્થાપના કરવી. તેમાં વિશેષ
એટલો કે—એક એક કેસરમાં બે બે અવતારો સ્થાપવા. એમ
સ્થાપતાં આઠ સ્થાનોમાં મળીને સોળની સ્થાપના થઈ રહે ॥૨૪॥

स्थापयेद्वामनं बुद्धं पूर्वसिन्केसरेऽग्रतः ।

घनश्यामावुभौ ह्येतौ करुणौ ब्रह्मचारिणौ ॥२५॥

सितांशुकौ करे दक्षे विभ्रतौ फुल्लपङ्कजम् ।

अभयं वामहस्ते च शान्तौ यज्ञोपवीतिनौ ॥२६॥

તેમના સ્થાપનનો ક્રમ વીશ શ્લોકથી કહે છે—પૂર્વના કેસર-
માં વામન તથા બુદ્ધ આ બે અવતારની સ્થાપના કરવી. કેવા ?
તો મેઘસમાન શ્યામ વર્ણવાળા, કરૂણાથી ભરપુર, વર્ણિવેપમાં
વર્તતા, શ્વેત વસ્ત્રને ધારી રહેલા, ઉપવીતને ધારી રહેલા, શાંત મૂર્તિ-
વાળા અને જમણા હાથમાં પ્રકુહિત કમળને અને ડાબા હાથમાં
અભયને ધારી રહેલા એવા કરવા ॥૨૫-૨૬॥

कल्किनं पर्शुरामं च वह्निकोणेऽथ विन्यसेत् ।

खड्गपाणिस्तत्र कल्की पर्शुपाणिस्तथापरः ॥२७॥

उभौ गौरौ च ताम्राक्षौ जटिलौ सितवाससौ ।

यज्ञोपवीतिनौ कार्यौ त्यक्तक्रोधमहारयौ ॥२८॥

અનંતર અગ્નિકોણમાં આવેલા કેસરમાં કલ્કી તથા પરશુરામ
આ બે અવતારની સ્થાપના કરવી. કેવા ? તો ગૌર અંગવાળા,

लाल लोचनवाणा, भस्तके जयभंडणने धारी रहेला, श्वेत वस्त्रने धारी रहेला, यज्ञोपवीतने धारी रहेला अने क्रीडना मळावेगे रहित शांत जेवा करवा. तेभां कळडीना छाथभां अङ्ग धरावजुं अने परशुरामना छाथभां परशी धराववी ॥२७-२८॥

हयग्रीववराहौ च स्थापयेद्याम्यकेसरे ।
हयग्रीवो हयासः स्यान्नराङ्गश्च चतुर्भुजः ॥२९॥
शङ्खादिभृत्स्वर्णवर्णो धृतदिव्यसिताम्बरः ।
वराहस्तु वराहास्यो नराङ्गः स्याच्चतुर्भुजः ॥३०॥
शङ्खचक्रगदाब्जानि दधत्पीताम्बरं तथा ।
मधुपिङ्गलवर्णश्च कर्तव्यो द्विभुजोऽथवा ॥३१॥

ते पछी दक्षिण दिशाभां रहेला केसरभां ड्यत्रीव तथा वराह आ जे अवतारनी स्थापना करवी. तेभां ड्यत्रीव केवा? तो अश्वना जेवा मुष्वाणा, मुष्प थकी अन्य लागभां पुडपना जेवा आकारवाणा, यार लुलवाणा, सुवर्जुना जेवा वर्जुवाणा, शंभादि यार आयुधोने यार छाथभां धारी रहेला अने दिव्य श्वेत अंभरने धारी रहेला करवा. वराह केवा? तो वराहना जेवा मुष्वाणा, मुष्प थकी भील लागभां नरना जेवी आकृतिवाणा, यार लुलवाणा, महुयना वृक्षनां जे पुष्पो तेना जेवा पीणा वर्जुवाणा, शंभ अष्ट गदा पक्ष आ यार आयुधोने यार छाथभां धारी रहेला अने पीतांभरने धारी रहेला करवा. अथवा द्विभुज करवा ॥२९-३१॥

मत्स्यकूर्मौ नैर्ऋते च स्थापयेत्केसरे ततः ।
कटेरघस्तदाकारावृध्वं तौ तु नराकृती ॥३२॥
वामे शङ्खं गदां दक्षे पाणौ च दधतावुभौ ।
श्यामसुन्दरदेहौ च कर्तव्यौ धृतभूषणौ ॥३३॥

તે પછી નૈર્ઋત કોણુમાં રહેલા કેસરમાં મત્સ્ય તથા કૂર્મ આ બે અવતારો સ્થાપવા. કેવા? તો કટિ થકી નીચેના ભાગમાં મત્સ્ય કૂર્મના જેવી આકૃતિવાળા, કટિ થકી ઉપલા ભાગમાં તો પુરૂષના જેવી આકૃતિવાળા, ડાબા હાથમાં શંખ અને જમણા હાથમાં ગદાને ધારી રહેલા, મેઘ જેવા શ્યામ સુંદર શરીરવાળા અને આભૂષણોને ધારી રહેલા કરવા ॥૩૨-૩૩॥

ધન્વન્તરિં નૃસિંહં ચ પશ્ચિમે કેસરે ન્યસેત્ ।

ધન્વન્તરિઃ શુક્લવાસા ગૌરાજ્ઞોઽમૃતકુમ્ભધૃત્ ॥૩૪॥

સિંહવક્રો નૃસિંહસ્તુ નૃદેહઃ કેસરાન્વિતઃ ।

નીલોત્પલામો દ્વિશુજો ગદાચક્રધરો ભવેત્ ॥૩૫॥

તે પછી પશ્ચિમ દિશામાં વર્તતા કેસરમાં ધન્વન્તરી તથા નૃસિંહ આ બે અવતારો સ્થાપવા. તેમાં ધન્વન્તરિ કેવા? તો શ્વેત વસ્ત્રને ધારી રહેલા, ગૌર અંગવાળા, હાથમાં અમૃતકળશને ધારી રહેલા કરવા. નૃસિંહ કેવા? તો સિંહના જેવા મુખવાળા, મુખ થકી ખીલ ભાગમાં પુરૂષના જેવી આકૃતિવાળા, નીલ કમળ જેવા શ્યામ વર્ણુવાળા, બે ભુલવાળા, ગદા ચક્રને ધારી રહેલા અને સિંહના જેવી કેશવાળીને ધારી રહેલા કરવા ॥૩૪-૩૫॥

વાયૌ ન્યસેદુમૌ હંસદત્તાત્રેયૌ જટાધરૌ ।

યોગિવેષૌ સિતૌ દણ્ડકમણ્ડલુકરૌ તથા ॥૩૬॥

સાર પછી વાયુ કોણુમાં વર્તતા કેસરમાં હંસ તથા દત્તાત્રેય આ બે અવતારો સ્થાપવા. કેવા? તો મસ્તકે જટાને ધારી રહેલા, યોગિના જેવા વેષવાળા, શ્વેત શરીરવર્ણુવાળા અને હાથમાં દંડ તથા કમંડળને ધારી રહેલા કરવા ॥૩૬॥

उत्तरे केसरे व्यासं न्यसेद्व्रणपतिं ततः ।

तत्र व्यासो विशालाक्षः कृष्णवर्णः सिताम्बरः ॥३७॥

द्विभुजो धृतवेदश्च सुपिशङ्गजटाधरः ।

सितयज्ञोपवीतश्च कर्तव्यः सपवित्रकः ॥३८॥

गजास्य एकदन्तश्च रक्तो गणपतिर्भवेत् ।

रक्ताम्बरधरश्चैव नागयज्ञोपवीतवान् ॥३९॥

तुन्दिलश्च चतुर्बाहुः पाशाङ्कुशवरान्दधत् ।

करैर्गैकेन च दधद्रम्यां पुस्तकलेखिनीम् ॥४०॥

ते पक्षी उत्तर दिशाभां आवेला केसरभां व्यास तथा गणुपति
आ भे अवतारो स्थापना. तेभां व्यास केवा ? तो विशाण लोचन-
वाणा, कृष्णवर्णवाणा, श्वेत वस्त्रने धारी रहेला, भे भुजवाणा,
वेदने धारी रहेला, पीणी जटाने धारी रहेला, श्वेत उपवीतने
धारी रहेला अने दर्भनिर्मित पवित्रांने आंगणिओभां आभूषणु-
तरीके धारी रहेला करवा. गणुपति केवा ? तो गजना जेवा भुज-
वाणा, अेके दांतवाणा, रक्त अंगवाणा, रक्त वस्त्रने धारी रहेला,
नागने यज्ञोपवीतनी येडे धारी रहेला, उत्तत उदरवाणा, चार
भुजवाणा, त्रयु हाथभां पाश अंकुश अने वरदान आ त्रयुने
धारी रहेला अने अेके हाथभां पुस्तक लप्यानी रमणीय कलमने
धारी रहेला करवा ॥३७-४०॥

न्यसेत्केसर ईशाने कपिलं पूजकस्ततः ।

सनत्कुमारं च मुनिं नैष्ठिकब्रह्मचारिणम् ॥४१॥

शुक्लाङ्गः कपिलः कार्यो धृतचारुसिताम्बरः ।

दधत्कराभ्यामम्भोजमभयं शान्तविग्रहम् ॥४२॥

पञ्चवार्पिकबालामो दिग्बस्रोऽल्पजटाधरः ।

सनत्कुमारश्च मुनिः कर्तव्यः पूजकेन तु ॥४३॥

ચાર પછી પૂજકે ઇશાન કોણુમાં આવેલા કેસરમાં નૈઋતિક બ્રહ્મ-
ચારીના જેવા વેષવાળા કપિલ તથા સનહુમાર મુનિઓ સ્થાપવા.
તેમાં કપિલ મુનિ કેવા? તો શ્વેત શરીરવર્ણુવાળા, સુંદર શ્વેત
વસ્ત્રને ધારી રહેલા, હાથમાં કમળ તથા અભયને ધારી રહેલા
અને ધ્યાનથી ઉપશમ સ્થિતિરૂપ દેહાકૃતિને ધારી રહેલા કરવા.
સનહુમાર મુનિ કેવા? તો પાંચ વર્ષના બાળક જેવા, દિગંબર
(નમ્ર) અને મસ્તકે નાની જટાવાળા કરવા ॥૪૧-૪૩॥

સંસ્થાપ્ય કેસરેષ્વિત્યં દેવતાઃ પદ્મજસ્ય તુ ।

ન્યસેચ દલમધ્યેષુ પાર્ષદાનર્ચકોષ્ટસુ ॥૪૪॥

આ પ્રકારે પૂજક પુરુષે કમળનાં આઠ કેસરોમાં તો યુગલભૂત
અવતારરૂપ વરાહાદિ દેવોને સ્થાપીને, પછી કમળપત્રના આઠ મધ્ય
ભાગોમાં વિશ્વક્ષેન વિગેરે સોળ પાર્ષદોની સ્થાપના કરવી ॥૪૪॥

વિશ્વક્ષેનં ચ ગરુડં તત્રાદૌ પૂર્વતો ન્યસેત્ ।

તતો દક્ષક્રમેણૈવ પ્રચલં ચ ચલં ન્યસેત્ ॥૪૫॥

કુમુદં કુમુદાક્ષં ચ સુનન્દં નન્દમેવ ચ ।

શ્રુતદેવં જયન્તં ચ વિન્યસેદ્વિજયં જયમ્ ॥૪૬॥

તતઃ પ્રચણ્ડં ચણ્ડં ચ પુષ્પદન્તં ચ સાન્ધતમ્ ।

દ્વૌ દ્વાવેવં ક્રમેણૈવ સ્થાનેષ્વષ્ટસુ વિન્યસેત્ ॥૪૭॥

તેનો ક્રમ ચાર શ્લોકથી કહે છે—પાર્ષદોના સ્થાપનવિધિમાં
પ્રથમજૂ પૂર્વ દિશામાં વર્તતા દળમધ્યભાગમાં વિશ્વક્ષેન તથા
ગરુડની સ્થાપના કરવી. તે પછી અગ્નિકોણુને આરંભીને પ્રદક્ષિણુ
ક્રમથીજ પ્રબળ તથા બળની સ્થાપના કરવી. એટલે અગ્નિકોણુમાં
વર્તતા દળમધ્યભાગમાં પ્રબળ તથા બળ પાર્ષદની સ્થાપના કરવી.
તેપછી દક્ષિણુ દિશામાં આવેલા દળમધ્યભાગમાં કુમુદ તથા
કુમુદાક્ષ પાર્ષદની સ્થાપના કરવી. તે પછી નૈઋત કોણુમાં આવેલા
દળમધ્યભાગમાં સુનંદ તથા નંદ પાર્ષદની સ્થાપના કરવી. તે પછી

પશ્ચિમ દિશામાં રહેલા દળમધ્યભાગમાં શ્રુતદેવ તથા જયંત પાર્ષદની સ્થાપના કરવી. તે પછી વાયુકોણમાં વર્તતા દળમધ્યભાગમાં વિજય તથા જય પાર્ષદની સ્થાપના કરવી. ત્યાર પછી ઉત્તર દિશામાં વર્તતા દળમધ્યભાગમાં પ્રચંડ તથા ચંડ પાર્ષદની સ્થાપના કરવી. તે પછી ઇશાન કોણમાં આવેલા દળમધ્યભાગમાં પુષ્પદંત તથા સાલ્વત પાર્ષદની સ્થાપના કરવી. આવા અનુક્રમથીજ આઠ દળમધ્યભાગોમાં બે બે પાર્ષદો સ્થાપવા ॥૪૫-૪૭॥

ચતુર્ભુજાઃ સર્વ એતે શઙ્ઘર્યજગદાધરાઃ ।

કાર્યાઃ કિરીટિનઃ શ્યામાઃ પીતવસ્ત્રાઃ સુભૂષણાઃ ॥૪૮॥

આ સમસ્ત પાર્ષદો કેવા? તો ચાર ભુજવાળા, ચાર ભુજમાં શંખ ચક્ર કમળ ગદા આ ચાર આયુધોને ધારી રહેલા, મસ્તકે મુકુટને ધારી રહેલા, શ્યામ શરીરવર્ણવાળા, પીળાં વસ્ત્રને ધારી રહેલા અને સારાં આભૂષણોને ધારી રહેલા કરવા ॥૪૮॥

દલમધ્યાન્તરાલેપુ સિદ્ધીરઘ્ણસુ વિન્યસેત્ ।

નાનામઙ્ગલવાઘાનાં વાદને નિપુણાઃ ક્રમાત્ ॥૪૯॥

અણિમા લઘિમા પ્રાપ્તિઃ પ્રાકામ્યં મહિમા તથા ।

ઈશિતા વશિતા ચૈવાષ્ટમી કામાવસાયિતા ॥૫૦॥

એતાઃ સુવર્ણવર્ણાભાઃ સર્વામરણભૂષિતાઃ ।

વેણુવીણાદિહસ્તાશ્ચ કર્તવ્યાથિત્રવાસસઃ ॥૫૧॥

ત્યાર પછી કમળના ત્રિજલ ભાગમાં આવેલાં બે દળો તેના બે મધ્યભાગો તેના આઠ અંદરના (વચલા) અવકાશોમાં, એટલે દિશા તથા કોણભાગમાં રહેલાં પત્રો ચક્રી બહારના અવકાશમાં પૂર્વાદિ દિશાના ક્રમથી અણિમાદિ અષ્ટમિદ્ધિઓની સ્થાપના કરવી. તે એવી રીતે કે-પૂર્વ દિશા અને અગ્નિકોણમાં રહેલા બે દળોના અંતર(વચલા) અવકાશમાં અણિમા સિદ્ધિ સ્થાપવી. અગ્નિકોણ અને દક્ષિણદિશામાં રહેલાં બે દળોના અવાંતર અવકાશમાં લઘિમા સિદ્ધિ સ્થાપવી.

દક્ષિણ દિશા અને નૈર્ઋત કોણમાં રહેલાં જે દળોના અવાંતર અવકાશમાં પ્રાપ્તિ સિદ્ધિ સ્થાપવી. નૈર્ઋત કોણ અને પશ્ચિમ દિશામાં આવેલાં જે દળોના અવાંતર અવકાશમાં પ્રાકામ્ય સિદ્ધિ સ્થાપવી. પશ્ચિમ દિશા અને વાયુકોણમાં આવેલાં જે જે દળો તેના અવાંતર અવકાશમાં મહિમા સિદ્ધિ સ્થાપવી. વાયુકોણ અને ઉત્તર દિશામાં વર્તતાં જે દળો તેના અંદર અવકાશમાં ઇશિતા સિદ્ધિ સ્થાપવી. ઉત્તર દિશા અને ઇશાન કોણમાં વર્તતાં જે જે દળો તેના અવાંતર અવકાશમાં વશિતા સિદ્ધિ સ્થાપવી. ઇશાન કોણ અને પૂર્વદિશામાં વર્તતાં જે જે દળો તેના અવાંતર અવકાશમાં કામાવસાયિતા સિદ્ધિ સ્થાપવી. આવા અનુક્રમથી આઠ સિદ્ધિઓ સ્થાપવી. આ સિદ્ધિઓ કેવી? તો નાનાવિધ માંગલિક વાહનોને વજાડવામાં બહુ નિપુણ, સુવર્ણના જેવા પીળા વર્ણવાળી, સમગ્ર આભરણોવડે અલંકૃત, વેણુ વીણુ વિગેરે વાદ્યોને હાથમાં ધારી રહેલી અને વિચિત્ર વસ્ત્રોને ધારી રહેલી રમણીય કરવી ॥૪૯-૫૧॥

दलाग्नेष्वष्टसु ततो वेदाञ्छास्त्राणि च न्यसेत् ।

तत्र वेदान् न्यसेदिक्षु शास्त्राणि तु विदिक्षु सः ॥५२॥

આર પછી પૂજકે કમળના ત્રિજા ભાગમાં રહેલાં જે દળો તેના આઠ અગ્ર ભાગોમાં ચાર વેદો અને ચાર શાસ્ત્રોની સ્થાપના કરવી. તેમાં ચાર વેદોની ચાર દિશામાં સ્થાપના કરવી અને ચાર શાસ્ત્રોની તો ચાર વિદિશા (કોણભાગ)માં સ્થાપના કરવી ॥૫૨॥

पूर्वे न्यसेत्तु ऋग्वेदमक्षमालाधरं सितम् ।

स्वर्वं लम्बोदरं सौम्यं पद्मनेत्रं सिताम्बरम् ॥५३॥

તેના સ્થાપનનો પ્રકારજ સવિવેચન નવ શ્લોકથી કહેછે- પૂર્વ દિશામાં વર્તતો જે કમળદળનો અગ્રભાગ તેમાં ઋગ્વેદની સ્થાપના કરવી. કેવો વેદ? તો અક્ષમાળાને ધારી રહેલો, શ્વેત વર્ણુવાળો, વામનદેહવાળો, લાંબા મોટા ઉદરવાળો, શાંતમૂર્તિ,

કમળા નેવાં નેત્રવાળો અને શ્વેત વસ્ત્રને ધારી રહેલો કરવો. (અક્ષશબ્દથી તુલસીમણિગણો અને કમલમણિગણો ગ્રહણ કરવા, તેનાથી બનાવેલી માળા તે અક્ષમાળા બાણવી. “ચે કષ્ઠ-લક્ષ્મણસીનલીનાક્ષમાલા” એમ પદ્મપુરાણમાં કહ્યું છે) ॥૫૩॥

યામ્યે ન્યસેઘજુવેદં મધ્યમાઙ્ગં કૃશોદરમ્ ।

પિઙ્ગાક્ષં સ્થૂલકણ્ઠં ચ પીતં ચારુણવાસસમ્ ॥૫૪॥

અક્ષસ્રજં કરે વામે દક્ષે વજ્રં ચ વિઘ્રતમ્ ।

પશ્ચિમે સામવેદં ચ પ્રાંશુમાદિત્યવર્ચસમ્ ॥૫૫॥

દક્ષેઽક્ષમાલાં વામે ચ ધૃતવન્તં કરે દરમ્ ।

સ્વર્ણવસ્ત્રં વિશાલાક્ષં વિન્યસેદ્વાયનોઘતમ્ ॥૫૬॥

આર પછી દક્ષિણ દિશામાં આવેલા દલાગ્રભાગમાં યજુવેદની સ્થાપના કરવી. કેવો તે વેદ? તો મધ્યમ (બહુ મોટું નહિ તેમ બહુ નાનું નહિ એવા) શોભિત અંગવાળો, કૃશ ઉદરવાળો, પીળા નેત્રવાળો, સ્થૂળ (બડ) કંઠવાળો, પીળા શરીરવસ્ત્રવાળો, ચાતાં વસ્ત્રોને ધારી રહેલો, ઘણા હાથમાં અક્ષમાળા (તુલસીમાળા કે કમળમાળા)ને ધારી રહેલો અને જમણા હાથમાં વજ્રને ધારી રહેલો કરવો. તે પછી પશ્ચિમ દિશામાં રહેલા દલાગ્રભાગમાં સામવેદની સ્થાપના કરવી. કેવો તે વેદ? તો ઉત્તર શરીરવાળો, મૂચંના નેવી કાંતિવાળો, જમણા હાથમાં અક્ષમાળા (કે તુલસીમાળા)ને ધારી રહેલો, ઘણા હાથમાં શંખને ધારી રહેલો, સુવર્ણના નેવાં પીળાં વસ્ત્રોને ધારી રહેલો, વિશાળ નેત્રવાળો અને ભગવાનના ચુણોનું ગાન કરવામાં ઉદ્યમી કરવો ॥૫૪-૫૬॥

અથર્વાણં ન્યસેત્સૌમ્યે સિતાઙ્ગં નીલવાસસમ્ ।

વામેઽક્ષસૂત્રં દક્ષે ચ સ્વદ્વાઙ્ગં વિઘ્રતં કરે ।

વદન્યોજસં ચ તામ્રાઙ્ગં વયસા સ્વવિરં તથા ॥૫૭॥

ત્યાર પછી ઉત્તર દિશામાં વર્તતા દળાગ્રભાગમાં અથર્વ વેદની સ્થાપના કરવી. કેવો તે વેદ? તો શ્વેત શરીરવાળો, નીલ વસ્ત્રોને ધારી રહેલો, ડાબા હાથમાં અક્ષસૂત્ર (તુલસીમાળા કે કમળમાળા) ને અને જમણા હાથમાં ખટ્વાંગ (ખાટકાનું એક અંગ ઇંસ ઉપજું)ને ધારી રહેલો, અગ્નિ જેવો તેજસ્વી, રક્ત નેત્રવાળો અને અવસ્થાએ વૃદ્ધ કરવો ॥૫૭॥

અગ્નિકોણે ધર્મશાસ્ત્રં ન્યસેચ કમલાસનમ્ ।

શ્વેતં ચ વિઞ્ચતં દોમ્યાં મુક્તમાલાં તથા તુલામ્ ॥૫૮॥

તે પછી અગ્નિકોણમાં વર્તતા દળના અગ્રભાગમાં ધર્મશાસ્ત્રની સ્થાપના કરવી. કેવું તે શાસ્ત્ર? તો શ્વેત શરીરવર્ણુવાળું, કમળાસન ઉપર વિરાજમાન અને બે હાથમાં મોતીની માળા અને તુલા (ત્રાજવું)ને ધારી રહેલું કરવું ॥૫૮॥

દીર્ઘકેશનखं सांख्यं नैर्ऋते तुन्दिलं न्यसेत् ।

જપમાલાં ચ દણ્ડં ચ કરામ્યાં વિઞ્ચતં સિતમ્ ॥૫૯॥

ત્યાર પછી નૈર્ઋત કોણમાં વર્તતા દળાગ્રભાગમાં સાંખ્ય શાસ્ત્રની સ્થાપના કરવી. કેવું તે શાસ્ત્ર? તો લાંબા કેશ નખવાળું, મોટા ઉંચા પેટવાળું, શ્વેત વર્ણુવાળું, બે હાથમાં જપમાળા તથા દંડને ધારી રહેલું એવું કરવું ॥૫૯॥

ન્યસેદ્વાયૌ તતો યોગં સ્વર્ણવર્ણં કૃશોદરમ્ ।

ऊरुन्यस्तकरद्वन्द्वं स्वनासाग्रकृतेक्षणम् ॥६०॥

ત્યાર પછી વાયુકોણમાં વર્તતા દળાગ્રભાગમાં યોગશાસ્ત્રની સ્થાપના કરવી. કેવું તે શાસ્ત્ર? તો સુવર્ણના જેવા વર્ણુવાળું, કૃશ ઉદરવાળું, સાથળ ઉપર બન્ને હાથને ધારી રહેલું અને પોતાની નાસિકાના અગ્રભાગ ઉપર નેત્રવૃત્તિને ધારી રહેલું કરવું ॥૬૦॥

पञ्चरात्रं तथेशाने धवलं वनमालि च ।

ન્યસેત્કરામ્યાં દધતમક્ષમાલાં ચ લાઙ્ગલમ્ ॥૬૧॥

ત્યાર પછી ઇશાન કોણુમાં વર્તતા દલાઅભાગમાં પંચરાત્ર
શાસ્ત્રની સ્થાપના કરવી. કેવું તે શાસ્ત્ર? તો શ્વેતવર્ણુચાળું, વનમા-
ળાને ધારી રહેલું, હાથમાં અક્ષમાળા (તુલસીમાળા કે કમળમાળા)-
ને તથા હાળને ધારી રહેલું કરવું ॥૬૧॥

एषां चतुर्णां वासांसि श्वेतसूक्ष्मघनानि च ।

कर्तव्यानि तथाक्षीणि पद्मपत्रायतानि च ॥६२॥

આ ચારેય શાસ્ત્રોનાં વસ્ત્રો, શ્વેત સૂક્ષ્મ અને ઘાટાં કરવાં તથા
નેત્રો, કમળપત્ર જેવાં દીર્ઘ કરવાં ॥૬૨॥

अग्राणामन्तरालेषु महर्षींश्च सयोपितः ।

विन्यसेत्પઠતો વેદાન્પૂર્વાગ્રિયાઘનુક્રમાત્ ॥૬૩॥

ત્યાર પછી કમળના ત્રિજા ભાગમાં રહેલાં જે પત્રો તેના જે
અઅભાગો તેના જે અવકાશો તેમાં પૂર્વદિશા અને અગ્નિકોણુ
ઇત્યાદિ અનુક્રમથી વેદોનો પાઠ કરતા અને પોતપોતાની પત્નીઓએ
સહિત એવા આઠ મહર્ષિઓની સ્થાપના કરવી ॥૬૩॥

मरीचिं कलया युक्तमग्निं चाप्यनस्यया ।

श्रद्धयाङ्गिरસં સાકં પુલસ્ત્યં ચ હવિર્ઘ્વા ॥૬૪॥

ગત્યા યુક્તં ચ પુલહં ક્રિયયા ચ સહ ક્રતુમ્ ।

ख्यात्या भृगुमरुन्धत्या वसिष्ठं सह विन्यसेत् ॥६५॥

द्विभुजाः सर्व एवैते जटारमथुघराः कृशाः ।

कार्यास्तपस्विनो दण्डान्दघतश्च कमण्डलून् ॥६६॥

તેમના સ્થાપનનો પ્રકાર વિવેચન કરી કહે છે- પૂર્વદિશા અને
અગ્નિકોણુમાં રહેલા કમળપત્રના જે જે અઅભાગો તેનો જે અઅ-
ંતર અવકાશ તેમાં કૃશા નામની પત્નીએ સહિત મરીચિ ઋષિની
સ્થાપના કરવી. તે પછી અગ્નિકોણુ અને દક્ષિણ દિશામાં વર્તના
પત્રના જે જે અઅભાગો તેના અઅંતર અવકાશમાં અનસ્ય

પત્નીની સાથે અત્રિ ઋષિની સ્થાપના કરવી. તે પછી દક્ષિણુ દિશા અને નૈર્ઋત કોણુમાં આવેલા પત્રના જે જે અગ્રભાગો તેના અવાંતર અવકાશમાં શ્રદ્ધા પત્નીની સાથે અંગિરા ઋષિની સ્થાપના કરવી. તે પછી નૈર્ઋત કોણુ અને પશ્ચિમ દિશામાં રહેલા પત્રના જે જે અગ્રભાગો તેના અવાંતર અવકાશમાં હવિર્ભૂ નામની ભાર્યાએ સહિત પુલસ્ત્ય ઋષિની સ્થાપના કરવી. તે પછી પશ્ચિમ દિશા અને વાયુ કોણુમાં આવેલા પત્રના જે જે અગ્રભાગો તેના અવાંતર અવકાશમાં ગતિ નામની ભાર્યા સાથે પુલહ ઋષિની સ્થાપના કરવી. તે પછી વાયુકોણુ અને ઉત્તર દિશામાં આવેલા પત્રના જે જે અગ્રભાગો તેના અવાંતર અવકાશમાં ક્રિયા નામની પત્નીની સાથે કતુ ઋષિની સ્થાપના કરવી. તે પછી ઉત્તર દિશા અને ઇશાન કોણુમાં આવેલા પત્રના જે જે અગ્રભાગો તેના અવાંતર (વચલા) અવકાશમાં ખ્યાતિ નામની ભાર્યા સાથે ભૃગુ ઋષિની સ્થાપના કરવી. તે પછી ઇશાનકોણુ અને પૂર્વ દિશામાં આવેલા પત્રના જે જે અગ્રભાગો તેના અવાંતર અવકાશમાં અંધતી પત્ની સાથે વસિષ્ઠ ઋષિની સ્થાપના કરવી. આ સર્વે મહર્ષિઓ કેવા? તો જે હુબવાળા, કૃશ શરીરવાળા, તપસ્વિના જેવા વેષવાળા, મસ્તકે જટા અને મુખભાગમાં દાઢી મુંછને ધારી રહેલા અને દંડ તથા કમડળને ધારી રહેલા કરવા ॥૬૪-૬૬॥

પદ્માદ્રહિન્યસેચાદૌ દિશાસુ વિદિશાસુ ચ ।

દિક્પાલાનિન્દ્રમુખાન્ સહયાનાન્ યથાદિશમ્ ॥૬૭॥

ત્યાર પછી ત્યાર દિશાઓમાં અને ત્યાર વિદિશાઓમાં (પુણ્યમાં) પોતપોતાનાં વાહનોમાં બેઠેલા ઇન્દ્રાદિ આઠ દિક્પાળોની પોતપોતાની દિશાને નહિ ઉલ્લઘન કરીને, કમળ થકી બહાર એટલે દળના અગ્રભાગના ઉપરિતન પ્રદેશમાં સ્થાપના કરવી ॥૬૭॥

પ્રાન્યામૈરાવતારૂઢં ન્યસેદિન્દ્રં ચતુર્મુજમ્ ।

વ્રજાહુશામ્બુજવરાન્ દધતં સ્વર્ણસન્નિભમ્ ॥૬૮॥

कौसुम्भरम्यवसनं नानालङ्कारशोभितम् ।

शोणापाङ्गं विशालाक्षं सर्वलक्षणलक्षितम् ॥६९॥

तेभना स्थापननो प्रकार विवेचन करीने १८ श्लोकथी
 कहे छे—पूर्व दिशाभां आवेक्षा ने दशाश्रभागो तेना उपरितन
 आल प्रदेशभां छन्दनी स्थापना करवी. केवो छन्द? तो औरावत
 छाथी उपर जेठेलो, यार लुजवाणो, यार लुजभां वज्र अंकुश
 कभण अने वरने धारी रहेलो, सुवर्णुना जेवा शरीरवर्णुवाणो,
 रमणीय कुमुन्धल वस्त्रने धारी रहेलो, नानाविध अलंकारोवटे
 सुशोभित, रक्त अपांग (नेत्रना प्रांत भागो)वाणो, विशाल नेत्र-
 वाणो अने सर्व लक्षणोअे संपन्न जेवो करवो ॥६८-६९॥

अग्निकोणे न्यसेदग्निं ताम्रवर्णं चतुर्भुजम् ।

दधानं पाणिभिश्चैव शूलं शक्तिं सुचं सुवम् ॥७०॥

चतुःशुके हैमरथे निपण्णं वायुसारथिम् ।

त्रिनेत्रं धूम्रवसनं पिङ्गश्मश्रुजटेषणम् ॥७१॥

सारथी अग्निकोणुभां वर्तता दशाश्रभागोना उपरितन आल
 प्रदेशभां अग्निदेवनी स्थापना करवी. केवो अग्नि? तो तांजाना
 जेवा शरीर वर्णुवाणो, यार लुजवाणो, यार छाथभां त्रिशूल
 शक्ति सुय अने सुव (धीसियन करवानुं भोटुं नातुं साधन)ने
 धारी रहेलो, यार पोपट जेने जेरेला छे जेवा सुवर्णुमय रथभां
 जेठेलो, वायु जेनो सारथि छे, त्रलु नेत्रवाणो, धूम्रवर्णु जेवां
 वस्त्रोने धारी रहेलो अने जेनी जटा दाढी मुंछ नेत्र पीणां छे
 जेवो करवो ॥७०-७१॥

यमं न्यसेदक्षिणतः श्यामं चामीकराम्बरम् ।

चतुर्भुजं दण्डखड्गपरशुपाशधारिणम् ।

उन्मत्तमहिपारूढं नानाभूषणभूषितम् ॥७२॥

તે પછી દક્ષિણ દિશામાં વર્તતા દલાગ્રભાગોના ઉપરિતન આલ પ્રદેશમાં યમદેવની સ્થાપના કરવી. કેવો યમ? તો સ્યામ શરીર-વર્ણુવાળો, સુવર્ણુના જેવાં પીળાં વસ્ત્રોને ધારી રહેલો, ચાર ભુજવાળો, ચાર હાથમાં દંડ ખડ્ગ પરશુ અને પાશને ધારી રહેલો, મદોન્મત્ત પાદ ઉપર બેઠેલો અને નાનાવિધ વિભૂષણોવડે વિભૂષિત કરવો ॥૭૨॥

ऊर्ध्वकेशं विरूपाक्षं नैर्ऋतं नैर्ऋते न्यसेत् ।

खड्गं पाशं च दधत् द्विभुजं नरवाहनम् ॥७३॥

हरित्स्मश्रुं धूम्रवर्णं परिवीतासिताम्बरम् ।

हाटकानेकभूपाढ्यमवैष्णवभयङ्करम् ॥७४॥

ચારપછી નૈર્ઋત કોણમાં વર્તતા દલાગ્રભાગોના ઉપરિતન આલ પ્રદેશમાં નૈર્ઋત દેવની સ્થાપના કરવી. કેવો તે નૈર્ઋત? તો ઉર્ધ્વ કેશવાળો, કુરૂપ હોવાથી ભયંકર નેત્રવાળો, બે ભુજવાળો, હાથમાં ખડ્ગ તથા પાશને ધારી રહેલો, નરવાહન-શિબિકામાં બેઠેલો, નીલ દાઢી મુંઝના કેશવાળો, ધૂમસદૃશ શરીરવર્ણુવાળો, સ્યામ વસ્ત્રોને ધારી રહેલો, સુવર્ણુમય અનેક આભરણોને ધારી રહેલો અને ભગવદ્વિભુષ જનોને ભય કરનારો (પણુ ભગવદ્ભક્તોને નહિ) એવો કરવો ॥૭૩-૭૪॥

ततः प्रतीच्यां वरुणमिन्द्रनीलमणिप्रभम् ।

श्वेताम्बरं चतुर्बाहुं मुक्ताहारविभूषितम् ॥७५॥

सप्तहंसरथारूढं दोभ्यां पाशं च विभ्रतम् ।

अन्याभ्यां रत्नपात्रं च शङ्खं च दधत् न्यसेत् ॥७६॥

તદનંતર પશ્ચિમ દિશામાં આવેલા દલાગ્રભાગોના ઉપરિતન આલ પ્રદેશમાં વરુણદેવની સ્થાપના કરવી. કેવો વરુણ? તો ઇન્દ્રનીલ મણિ જેવી સ્યામ શરીરકાંતિવાળો, ચાર આહુવાળો, શ્વેત વસ્ત્રોને ધારી રહેલો, મોતીના હારોવડે વિભૂષિત, જેમાં સાત

હંસો જોડ્યા છે એવા રથમાં બેઠેલો અને બે હાથમાં પાશ અને પીળા બે હાથમાં રત્નપાત્ર તથા શંખને ધારી રહેલો કરવો ૭૫-૭૬

વાયૌ વાયું હરિદ્વર્ણ દ્વિભુજં કૃષ્ણવાસસમ્ ।

પૃષ્ઠસ્થં મુક્તકેશં ચ વ્યાત્પાસ્યં ધ્વજિનં ન્યસેત્ ॥૭૭॥

અનંતર વાયુકોણમાં રહેલા દલાગ્રભાગોના ઉપરિતન બાહ્ય પ્રદેશમાં વાયુદેવની સ્થાપના કરવી. કેવો વાયુ? તો બે બાહુવાળો, લીલા શરીરવર્ણવાળો, કાળાં વસ્ત્રોને ધારી રહેલો, મૃગની ઉપર બેઠેલો, મસ્તકે છુટા કેશવાળો, પહોળા ફાંદેલા મુખવાળો અને હસ્તામાં ધ્વજને ધારી રહેલો કરવો ॥૭૭॥

સૌમ્યે ન્યસેત્કુબેરં ચ સ્વર્ણવર્ણં ચતુર્ભુજમ્ ।

ગદાશક્તિત્રિશૂલાનિ રત્નપાત્રં ચ વિદ્રતમ્ ॥૭૮॥

નીલામ્બરં શ્મશ્રુલં ચ શિવિકાયાં સમાસ્યિતમ્ ।

પિશંગ્ગવામનયનં નૈકભૂપં ચ વર્મિણમ્ ॥૭૯॥

ચાર પછી ઉત્તર દિશામાં વર્તતા દલાગ્રભાગોના ઉપરિતન બાહ્ય પ્રદેશમાં કુબેરદેવની સ્થાપના કરવી. કેવો કુબેર? તો ચુવ-ણુના જેવા શરીર વર્ણવાળો, ચાર ભુજવાળો, ચાર ભુજમાં ગદા શક્તિ ત્રિશૂલ અને રત્નપાત્ર આ ચારને ધારી રહેલો, નીલ વસ્ત્રોને ધારી રહેલો, દાઢીમુંછવાળો, શિબિકામાં બેઠેલો, પીળા યજ્ઞ નેત્રવાળો, અનેક આભૂષણોને ધારી રહેલો અને ખડતરને ધારી રહેલો કરવો ॥૭૮-૭૯॥

ઈશાનેઽથ મહારુદ્રમર્ધનારીશ્વરં ન્યસેત્ ।

વામાર્ધે પાર્વતી કાર્યા દક્ષાર્ધે તત્ર શક્કરઃ ॥૮૦॥

ઈશ્વરાર્ધે જટાજૂટં કર્તવ્યં ચન્દ્રભૂપિતમ્ ।

ઉમાર્ધે તિલકં કાર્યં સીમન્તમલિકે તથા ॥૮૧॥

અનંતર ઇશાન કોણમાં વર્તતા દલાગ્રભાગોના ઉપરિત બાહ્ય પ્રદેશમાં પ્રતિમારૂપ મહાદેવની સ્થાપના કરવી. કેવો મહાદેવ?

તો જેમાં અડધું અંગ નારીનું અને અડધું અંગ નર-ઈશ્વરનું હોવાથી જે અર્ધનારીશ્વર નામથી વિખ્યાતિને પામેલા છે. તે અર્ધનારીશ્વર રૂપમાં જે ડાબો અર્ધો ભાગ તેમાં પાર્વતી કરવાં અને જે જમણો અર્ધો ભાગ તેમાં શંકર કરવા. તે શંકરના અર્ધા ભાગમાં ચંદ્રમાવડે શોભાયમાન જટાબુટ કરવો. ઉમાનો જે અર્ધો ભાગ તેના લલાટમાં તિલક-કુંકુમનો આંદલો કરવો. તથા સીમેંત-કેશપાશ કરવો ॥૮૦-૮૧॥

મસનોદ્ગુલિતં ચાર્ધમર્ધં કુહુમભૂપિતમ્ ।

નાગોપવીતં ચાપ્યર્ધમર્ધં હારવિભૂપિતમ્ ॥૮૨॥

વામાર્ધે ચ સ્તનઃ પીનઃ કર્તવ્યઃ કચ્ચુકીવૃતઃ ।

કટ્યાં ચ રશના હૈમી પાદે કાશ્ચનનૂપુરમ્ ॥૮૩॥

કૌસુમ્ભં વસનં ચૈવ કરૌ કક્ષ્ણભૂપિતૌ ।

ત્રિશૂલમક્ષસૂત્રં ચ દધતૌ રત્નમુદ્રિકૌ ॥૮૪॥

વળી શંકરના અર્ધા ભાગમાં ભસ્મથી લેપન કરવું અને તેમાં સર્પનું ઉપવીત કરવું. પાર્વતીનો અર્ધો ભાગ કુંકુમથી તથા સુવર્ણ-દિક્કના હારોવડે વિભૂષિત કરવો. વળી ડાબા (પાર્વતીના) અર્ધ ભાગમાં કાંચળીથી ઢાંકેલો પુષ્ટ સ્તન કરવો અને કટિ ભાગમાં સુવર્ણમય મેખલા કરવી અને પાદમાં સુવર્ણમય નૂપુર કરવાં અને કમુંબલ વસ્ત્ર પહેરાવવું. બન્ને હાથ કંકણવડે આભૂષિત કરવા. રત્ન-જડિત વીંટીઓવાળા તે હાથને ત્રિશૂલ અને રૂદ્રાક્ષમાળાને ધારી રહેલા કરવા ॥૮૨-૮૪॥

દક્ષાર્ધે રશના સાર્પીં કાર્યાં વસ્ત્રં ગજાજિનમ્ ।

કરૌ ચ નાગવલયૌ દર્પણોત્પલધારિણૌ ॥૮૫॥

एवंविधं महादेवं न्यसेद्वृषभवाहनम् ।

इत्यमष्टदिग्गीशानां कुर्यात्स्थापनमर्चकः ॥૮૬॥

જમણા શંકર ભાગમાં સર્પની કટિમેખલા કરવી, હાથીના સર્મનું વસ્ત્ર કરવું અને હાથને સર્પનાં કડાં ધારી રહેલા અને દર્પણ તથા કમળને ધારી રહેલા કરવા. આ રીતે પરસ્પર ગાઠ અનુરાગ પ્રદર્શાવા માટે અર્ધનારીશ્વરરૂપને ધારી રહેલા વૃષભવાહન મહાદેવની સ્થાપના કરવી. આ પ્રકારે પૂજક જને આઠ દિક્પાલોનું સ્થાપન કરવું ॥૮૫-૮૬॥

પુરાદ્રહિસ્તતશ્ચાષ્ટૌ સ્થાપયેદર્ચકો ગ્રહાન્ ।

સ્વસ્વદિક્ષુ સ્થિતાન્સ્વસ્વાન્યારુઢાન્સ્યન્દનાનિ ચ ॥૮૭॥

ત્યારપછી પૂજક જને પોતપોતાની દિશામાં રહેલા અને પોતપોતાના રથમાં બેઠેલા એવા આઠ સૂર્યાદિ ગ્રહોની પુરથકી બહારના ભાગમાં સ્થાપના કરવી ॥૮૭॥

ગ્રાચ્યાં દિશિ ન્યસેત્તત્ર માસ્કરં પીતવાસસમ્ ।

સિન્દૂરવર્ણં દ્વિભુજં પદ્મહસ્તં રથે સ્થિતમ્ ॥૮૮॥

એકં ચક્રં દ્વાદશારં રથસ્થાસ્યાતિતેજસઃ ।

સપ્તાશ્વાશ્ચ હરિદ્વર્ણાં વામે સન્તિ નિયોજિતાઃ ॥૮૯॥

તેના સ્થાપનનો ક્રમ વિવેચન કરીને સાથ બાર શ્લોકથી કહે છે—તેમાં સૂર્યગ્રહની પુરથકી બહાર પૂર્વ દિશામાં સ્થાપના કરવી. કેવો સૂર્ય? તો પીળાં વસ્ત્રોને ધારી રહેલો, સિન્દૂરના નેવો વર્ણુ નેનો છે, બે ભુજવાળો, હાથમાં કમળને ધારી રહેલો અને રથમાં બેઠેલો કરવો. અતિ તેજસ્વી આ સૂર્યના રથને એક ચક્ર બાર આરાવાળુ કરવું અને તેના રથના ઘણા ભાગમાં નીલ વર્ણુના સાત ઘોડાઓ બેઠેલા છે. આવી સૂર્યપ્રતિમા પૂર્વ દિશામાં સ્થાપવી ॥૮૮-૮૯॥

અગ્નિકોણે તતઃ સ્થાપ્યો મૃગુઃ શ્વેતઃ સિતામ્બરઃ ।

દણ્ડં કમણ્ડલું વિભ્રદ્વિવાહુઃ સૌમ્યદર્શનઃ ।

ચિત્રવર્ણાશ્વદશકે સ્થિતો હેમમયે રથે ॥૯૦॥

ત્યાર પછી પુર થકી બહાર આગ્રિ કોણુમાં શુક્રગ્રહની સ્થાપના કરવી. કેવો શુક્ર? તો શ્વેત વર્ણુવાળો, શ્વેત વસ્ત્રને ધારી રહેલો, બે આહુવાળો, દંડ કમંડળને ધારી રહેલો, સૌમ્ય દર્શન જોતું છે અને કર્ણૂર વર્ણુના દશ ઘોડાઓ જેમાં જોડ્યા છે એવા સુવર્ણુમય રથમાં બેઠેલો કરવો ॥૯૦॥

दक्षिणे च न्यसेद्भ्रौमं रक्तं रक्ताम्बरं तथा ।

चतुर्भुजं गदाशक्तित्रिशूलवरधारिणम् ।

तस्य हैमं रथं कुर्यादरुणाट्टहयान्वितम् ॥૯૧॥

અનંતર પુરથકી બહાર દક્ષિણ દિશામાં મંગળ ગ્રહની સ્થાપના કરવી. કેવો મંગળ? તો રક્ત વર્ણુવાળો, રક્તવર્ણુનાં વસ્ત્રોને ધારી રહેલો, ચાર હુન્નવાળો, ગદા શક્તિ ત્રિશૂળ અને વરને ધારી રહેલો અને રક્ત વર્ણુના આઠ ઘોડાઓ જેમાં જોડ્યા છે એવા સુવર્ણુમય રથમાં બેઠેલો કરવો ॥૯૧॥

राहुश्च नैर्ऋते कोणे नीलवासाश्चतुर्भुजः ।

करालास्यस्तमोरूपश्चर्मासिशक्तिशूलधृत् ।

भृङ्गवर्णाष्टतुरगे स्थितः कार्यस्त्वयोरथे ॥૯૨॥

ત્યાર પછી પુરથકી બહાર નૈર્ઋત કોણુમાં રાહુગ્રહની સ્થાપના કરવી. કેવો રાહુ? તો નીલ વસ્ત્રોને ધારી રહેલો, ચાર હુન્નવાળો, ભયંકર મુખવાળો, અંધકાર જેવા રૂપવાળો, ઢાલ તરવાર શક્તિ અને ત્રિશૂળને હાથમાં ધારી રહેલો અને ભમરા જેવા કાળા વર્ણુવાળા આઠ ઘોડા જેને જોડ્યા છે એવા લોહમય રથમાં બેઠેલો એવો કરવો ॥૯૨॥

सौरिश्च पश्चिमे स्थाप्य इन्द्रनीलसमद्युतिः ।

धन्वी त्रिशूली द्विभुजी मन्दाक्षश्चासिताम्बरः ।

शमलाष्टाश्वसंयुक्ते स्थितः कार्ष्णायसे रथे ॥૯૩॥

ત્યાર પછી પુરથકી બહાર પશ્ચિમ દિશામાં શનૈશ્વર ગ્રહની

સ્થાપના કરવી. કેવો શનૈશ્વર? તો ઇન્દ્રનીલ મણિના જેવી શ્યામ કંતિવાળો, બે બાહુવાળો, ધનુષ અને ત્રિશૂળને ધારી રહેલો મંદ-કિંચિત્ સંકુચિત નેત્રવાળો, શ્યામવર્ણનાં વસ્ત્રોને ધારી રહેલો અને કાબરચિત્રા આઠ ઘોડાઓ લેને લેણ્યા છે એવા કાળા લોહના રથ ઉપર બેઠેલો એવો કરવો ॥૯૩॥

વાયુકોળે તતથન્દ્રં સ્થાપયેચ સિતામ્બરમ્ ।

શ્વેતવર્ણ ગદાહસ્તં દ્વિભુજં ચ રથે સ્થિતમ્ ॥૯૪॥

શતારચક્રત્રિતયે સ્યન્દને તસ્ય ચામ્મયે ।

કુન્દામાઃ સન્ત્યુભયતો યોજિતાસ્તુરગા દશ ॥૯૫॥

અનંતર પુરથકી બહાર વાયુકોળુમાં ચંદ્રબ્રહ્મની સ્થાપના કરવી. કેવો ચંદ્ર? તો શ્વેત અંબર ધારી રહેલો, શ્વેત શરીર વર્ણુવાળો, બે બાહુવાળો, હાથમાં ગદાને ધારી રહેલો અને રથમાં બેઠેલો કરવો. રથ કેવો? તો સો આરાઓ તેમાં નાંખ્યા છે એવાં ત્રણ ચક્રો તેમાં છે અને તેના બન્ને બાજુમાં મોગરાના પુષ્પ જેવા શરીરવર્ણુવાળા દશ ઘોડાઓ લેણ્યા છે અને જે સ્વયં જળમય છે. આવા રથમાં બેઠેલો ચંદ્રમા કરવો ॥૯૪-૯૫॥

ઉત્તરે દ્વિભુજઃ સૌમ્યો વરામયકરોઽરુણઃ ।

હરિદ્વાસાષ્ટપિઙ્ગાશ્ચે કાર્યો હૈમરથે સ્થિતઃ ॥૯૬॥

તદનંતર પુરથકી ઉત્તરદિશામાં ચંદ્રપુત્ર બુધ બ્રહ્મની સ્થાપના કરવી. કેવો બુધ? તો બે ભુજવાળો, તેના હાથમાં વર તથા અભય છે, રક્ત શરીરવર્ણુવાળો, લીલાં વસ્ત્રોને ધારી રહેલો અને આઠ પીંગા ઘોડા લેને લેણ્યા છે એવા કાંચનમય રથમાં બેઠેલો કરવો ॥૯૬॥

ઈશાને ચ ગુરુઃ સ્યાપ્યો હૈમવર્ણઃ સિતામ્બરઃ ।

દ્વિભુજઃ પદ્મનયનો ષ્ટવદ્વન્દકમણ્ડલુઃ ।

પાણ્ડુરાષ્ટહયે હૈમે નિપણ્ણઃ સન્દનોત્તમે ॥૯૭॥

સારપછી પુરથકી બહાર વર્તતા ઈશાન કોણુમાં ગુરૂ-બૃહસ્પ-
તિની સ્થાપના કરવી. કેવો ગુરૂ? તો સુવર્ણુ જેવી શરીરકાંતિ-
વાળો, શ્વેત અંબરને ધારી રહેલો, બે ભુજવાળો, કમળ જેવાં
નેત્રવાળો, દંડ તથા કમંડળને ધારી રહેલો અને પાંદુર (ધોળો
પીળો મિશ્રિત રંગ) વર્ણુવાળા આઠ અશ્વો જેને જોયા છે એવા
કાંચનમય ઉત્તમ રથમાં બેઠેલો કરવો ॥૯૭॥

અજ્ઞદેવાન્ભગવતઃ સ્થાપયેદિત્યમર્ષકઃ ।

કર્ણિકાદિપુરાન્તાન્તસ્થાનેષુ ક્રમશોઽસ્થિલાન્ ॥૯૮॥

પૂજક પુરૂષે આ પ્રકારે કર્ણિકા આદિ જેમાં છે અને પુરના
બાહ્ય પ્રદેશો અંતે જેમાં છે એવાં ઉક્ત સ્થાનોમાં ઉક્ત અનુક્રમથી
ભગવાન્ શ્રીરાધાકૃષ્ણના સમથ્ર સંકર્ષણાદિ અંગદેવોની સ્થાપના
કરવી ॥૯૮॥

વાસુદેવાજ્ઞદેવાનાં ન્યસેન્મૂર્તીસ્તુ વૈભવીઃ ।

પૂર્ણીફલાનીતરસ્તુ ન્યસેત્પુષ્પાક્ષતાદિ વા ॥૯૯॥

इति श्रीस्कन्दपुराणे विष्णुखण्डे श्रीवासुदेवमाहात्म्ये
क्रियायोगे पूजामण्डलरचनाविधिनिरूपणनामा
सप्तविंशोऽध्यायः ॥२७॥

ધનાઢ્ય પુરૂષ, વાસુદેવના અંગભૂત દેવોની યથારાક્તિ સોનું
રૂપુ તાંબુ આદિકથી બનાવેલી મૂર્તિઓને સ્થાપે. ણીજે નિર્ધન
નરતો અંગદેવોની પ્રતિમાને સ્થાને સોપારીને સ્થાપે અથવા પુષ્પ
અક્ષત આદિકને સ્થાપે. એટલે સોપારી આદિકની પ્રતિમા
કલ્પીને તેનું પૂજન કરે ॥૯૯॥

इति श्रीस्कंदपुराणे विष्णुખण्डे श्रीवासुदेवमाहात्म्ये
क्रियायोगे पूजामंडलरचनाविधिनिरूपणनामा
सप्तविंशोऽध्यायः ॥२७॥

श्रीनारायण उवाच-

आचम्य प्राणानायम्य ततोऽसौ स्वस्थमानसः ।
नमस्कृत्येष्टदेवादीन्देशकालौ च कीर्तयेत् ॥१॥

अध्याय २८ भा.

श्रीनारायणु कहे छे—हे नारद ! पूर्वोक्त प्रकारे देवताओंनुं स्थापन कर्या पछी पूजक, स्वस्थ मनवाणो यधने आचमन करीने प्राणायामने करे. ते पछी एष्टदेव विगेरेने नमस्कार करीने देशकालनुं उच्यारणु करे ॥१॥

एकान्तधर्मसिद्ध्यर्थं वासुदेवस्य पूजनम् ।

करिष्य इति सङ्कल्प्य कुर्यान्न्यासविधिं ततः ॥२॥

तेने स्पष्ट विवेचन करी कहे छे—'हुं अमुक देशमां अमुक कालमां ऐकांतिक धर्मनी सिद्धिपूर्वक श्रीवासुदेवप्रीत्यर्थं जेवा भणी आचम्ये जेवा उपचारोवडे श्रीवासुदेवनुं पूजन करीश' जेवो प्रथम संकल्प करीने, पछीथी विष्णुगायत्री मंत्र ओळीने के ते थडी ओळ मंत्रो ओळीने न्यासविधि करे. तेनो प्रकार जेवो के—अस्य गायत्रीमन्त्रस्य नारद ऋषिः, गायत्री छन्दः, श्रीविष्णुपरमात्मा देवता, ज्ञानं बीजं, ध्यानं शक्तिः, आशा कीलकम् । नारदः ऋषये नमः शिरसि, गायत्रीछन्दसे नमः मुठे, श्रीविष्णुपरमात्मदेवतायै नमः हृदये, ज्ञानबीजाय नमः नाभौ, ध्यानशक्तये नमः पादयोः, आशाकीलकाय नमः सर्वाङ्गे, इति ऋष्यादिन्यासाः । नारायणायेति अङ्गुष्ठान्यां नमः, विद्यहे इति तर्जनीन्यां नमः, वासुदेवायेति मध्यमास्यां नमः, धीमहि इति अनामिकास्यां नमः, तस्यो विष्णुरिति कनिष्ठिकास्यां नमः, प्रचोदयादिति करतलकरपृष्ठास्यां नमः, इति करन्यासाः । नारायणायेति हृदयाय नमः, विद्यहे इति शिरसे नमः, वासुदेवायेति शिखायै नमः, धीमहि इति कवचाय नमः, तस्यो विष्णुरिति नेत्राभ्यां नमः, प्रचोदयादिति ब्रह्माय नमः, इति पङ्क्त्यासाः । आचम्ये न्यासविधिनो प्रकार समञ्जसो ॥२॥

१ आ अध्यायमां क्रियाभोज इदेषां, स्यात्तद्विद शीघ्रं चतुर्विधं ।
ध्याननो प्रकार कसो छे.

न्यासे मन्त्रो द्वादशार्णो गायत्री वैष्णवी तथा ।

नारायणाष्टाक्षरश्च ज्ञेया विष्णुपडक्षरः ॥३॥

तेन मंत्रोने कहे छे—‘ॐ नमो भगवते वासुदेवाय’ आ द्वाद-
शाक्षर मंत्र तथा ‘नारायणाय विद्महे वासुदेवाय धीमहि । तन्नो विष्णुः
प्रचोदयात्’ आ विष्णुगायत्रीमंत्र तथा ‘ॐ नमो नारायणाय’ आ
नारायणुनो अष्टाक्षर मंत्र तथा ‘ॐ नमो विष्णवे’ आ विष्णुनो
पडक्षर मंत्र, आ मंत्रो षष्ठा अंगन्यासविधिमां, पूर्वांग ७५
होममां अने विष्णुयागार्थ ७५मां लेवाना जणुवा ॥३॥

एते द्विजानां विहितास्तदन्येषां त्विह त्रयः ।

वासुदेवाष्टाक्षरश्च हरिपञ्चाक्षरस्तथा ।

पडर्णः केशवस्येति न्यासे होमे च सम्मताः ॥४॥

आ न्यासादिविधिमां कहेला मंत्रो ब्राह्मणु क्षत्रिय वैश्य आ
द्विजशब्दवाच्य त्रणुने षोडशाना कहे छे. ते थकी भीजत आतु-
र्वर्ष्य स्त्री शुद्धोने तो न्यासादिविधिमां आ त्रणु मंत्रो षोडशाना
कहे छे. क्या ते मंत्रो ? तो ‘नमोस्तु वासुदेवाय’ आ वासुदेवनो
अष्टाक्षरमंत्र, ‘हरये नमः’ आ श्रीहरिनो पंचाक्षर मंत्र अने
‘केशवाय नमः’ आ केशवनो पडक्षर मंत्र, आ त्रणु मंत्रो न्यास
होम आदिक विधिमां उच्यारवाना कहे छे ॥४॥

श्रीविष्णुप्रतिमाङ्गेषु स्वाङ्गेष्विव ततोऽखिलान् ।

कुर्यान्न्यासांश्च तैर्मन्त्रैस्ततोऽर्चां वाससा मृजेत् ॥५॥

आ शीते पोतानां अंगोमां न्यास कर्मा पछी, मस्तकादि
पोतानां अंगोमांज नेम जेम श्रीविष्णुनी प्रतिमानां शिर
आदिक अंगोमां पूर्वोक्त मंत्रोमध्ये हरकोई मंत्रोवडे यथोक्त समग्र
न्यासोने करे. त्सारपछी धोणा अति घाटा लुणा वस्त्रभंडथी
श्रीकृष्णप्रतिमाने आर्जन करे ॥५॥

कलशं वामभागे स्वे संस्थाप्यावाह्य तत्र च ।

तीर्थानि गन्धपुष्पाद्यैरुपचारैस्तमर्चयेत् ॥६॥

पथी पोताना वामभागमां कणशने स्थापिने, तेभां गंगादि तीर्थानुं आवाहनं करीने, ते कणशनी अंदन पुष्पादि उपचारोवडे तेना भंत्रोनो उच्यार करवा पूर्वक पूज करे ॥६॥

पूजाद्रव्याणि चात्मानं प्रोक्षयित्वा तदम्बुना ।

शङ्खं घण्टां च सम्पूज्य भूतशुद्धिं समाचरेत् ॥७॥

ते पथी पूजेला कणशना जणवडे अंदन पुष्पादि पूजपदा- योने तथा पोताना शरीरने प्रोक्षण करीने, पथी शंख तथा घंटानी पूज करीने, देहशुद्धिप भूतशुद्धिने करे ॥७॥

आम्यन्तराग्निवायुभ्यां दग्ध्वा पापात्मकं वपुः ।

शुद्धस्य स्वात्मनस्त्वैक्यं भावयेद्ब्रह्मणा स्थिरः ॥८॥

भूतशुद्धिनो प्रकार कडे छे—पूजक जन स्थिरमनवाणो यधने, पापात्मक-विषयवासनाइप भणथी क्षिप्त होवाथी भस्मिने अवा सूक्ष्म शरीरने आल्यंतर अग्निवायुवडे दग्ध करीने, अटवे प्राण- याम क्रियाथी प्रथम कोठामां रहेला वायुवडे शोधण करीने, पथीथी आधारयकमां रहेला अग्निवडे लस्मसात् करीने, भाटेज अतिशय निर्भण यजेला पोताना आत्मानुं अक्षरब्रह्म साये अक- पणानुं स्थितन करे. अर्थात् 'निजात्मानं ब्रह्मरूपं देहव्यवलिक्षणम्' आमां कला प्रमाणे आत्माने देहविलक्षणु शुद्धस्वरूप समडे ॥८॥

ततोऽक्षरब्रह्मरूपो राधाकृष्णं हृदि प्रभुम् ।

ध्यायेदव्यग्रमनसा प्राणायामं समाचरन् ॥९॥

त्यारपथी अक्षरब्रह्मरूप पूजक पुरूप, प्राणायामने करतो यको अव्यग्र मनथी धृष्टयमां पोताना धृष्टदेव भदाप्रभु श्रीराधाकृष्णानुं ध्यान करे ॥९॥

अधोमुखं नाभिपद्मं कदलीपुष्पवत्सितम् ।

विमान्यापानपवनं प्राणैक्यमुपानयेत् ॥१०॥

केणता घोशनी पेठे रहेलुं, भाटे ज नेतुं नीतुं मुख छे अवा नाभिकभणने, अपानवायुने प्राणवायुनी साये अकपणानी भावना करीने जस्य मुखवाणुं करे ॥१०॥

પદ્મનાલે તમાનીય સહ તેન તદમ્બુજમ્ ।

આકર્ષેદ્ધર્વમથ તન્નદત્તીત્રમુપૈતિ હૃત્ ।

પ્રફુલ્લતિ ચ તત્રૈતદ્દયાકાશ ઉલ્લસત્ ॥૧૧॥

એકીકૃત પવનને કમળનાળમાં લાવીને તેની સાથે નાભિ-
પદ્મને ઊર્ધ્વ આકર્ષણ કરે. જે ક્ષણમાં આકર્ષણ કરે એજ ક્ષણમાં
તે નાભિપદ્મ અતિતીક્ષ્ણ થઈને નાદને કરતું થઈને હૃદયને પામે
છે. અને તે હૃદયાકાશમાં તે નાભિપદ્મ નિકળતા પ્રકાશથી શોભતું
થઈ પ્રફુલ્લિત થાય છે ॥૧૧॥

તેજોરાશિમયે તત્ર તત્તોઽપ્યધિકતેજસા ।

દર્શનીયતમં શાન્તં ધ્યાયેચ્છ્રીરાધિકાપતિમ્ ॥૧૨॥

પ્રફુલ્લિત તેજોરાશિમય તે કમળમાં સ્ફુરણાયમાન થએલા,
હૃદયાધિષ્ઠિત કમળ થકી પણ અત્યધિક તેજવરે અતિદર્શનીય
એવા શાંતમૂર્તિ શ્રીરાધિકાપતિ શ્રીકૃષ્ણનું ધ્યાન કરે ॥૧૨॥

ઉપવિષ્ટં સ્થિતં વા તં દિવ્યચિન્મયવિગ્રહમ્ ।

ધ્યાયેત્કિશોરવયસં કોટિકન્દર્પસુન્દરમ્ ॥૧૩॥

કેવા શ્રીકૃષ્ણનું ધ્યાન કરે? તો દિવ્ય ચૈતન્યમય વિગ્રહ-
શ્રીમૂર્તિ જેમની છે, સદાય કિશોર (સોળ વર્ષ) વયમાં વર્તતા,
કોટિ કામદેવ જેવા સુંદર એવા શ્રીકૃષ્ણને બેઠેલા અથવા ઉભા
રહેલા ધ્યાન કરે ॥૧૩॥

રૂપાનુરૂપસમ્પૂર્ણદિવ્યાવયવલક્ષિતમ્ ।

શરચન્દ્રાવદાતાઙ્ગં દીર્ઘચારુશુજદ્વયમ્ ॥૧૪॥

આરક્તકોમલતલરમ્યાહુલિપદામ્બુજમ્ ।

તુઙ્ગારુણશ્લિગ્ધનસ્વદ્યુતિલજ્જાયિતોઢુપમ્ ॥૧૫॥

શિઙ્ગત્કિક્ષિણિમઙ્ગીરહંસકાઙ્ગિયુગશ્રિયમ્ ।

સુવૃત્તજઙ્ગાયુગલં સમજાનૂરુશોભનમ્ ॥૧૬॥

સદ્રત્નરશનાવદ્ધપીતામ્બરકટિશ્રિયમ્ ।

ઉતુઙ્ગકુક્ષિનામ્યન્તર્નિઙ્ગનાભિવલિત્રયમ્ ॥૧૭॥

વળી કેવા ? તો રૂપને અનુરૂપ (સુંદરપણામાટે એક બીજા સાથે સ્પર્ધા કરતા, અર્થાત્ સમાન સૌન્દર્યવાળા) અને સંપૂર્ણ (ન્યૂન અધિક નહિ) એવા અપ્રાકૃત અવયવોએ સંપન્ન, શરદઃક્રતુના ચંદ્રમાની પેઠે જનોને આહ્વાદ આપનારાં નિર્મળ અંગો જેમનાં છે, લાનુપર્યંત લાંબા સુંદર બે બાહુ જેમના છે, રક્ત કોમળ તળવાળાં અને મનોહર આંગળિઓવાળાં ચરણારવિંદ જેમનાં છે, ઉન્નત મધ્ય ભાગવાળા રક્તવર્ણુવાળા મુંવાળા નખોની કાંતિએ કરીને ચંદ્રમાને લગ્ન પમાડનારા, (ચંદ્રકાન્તિ જેવી નખકાન્તિવાળા) શબ્દાયમાન ધુધરીઓ જેમાં જડેલી છે એવાં નૃપુર તથા સાંકળાંની શોભા જેમના અને ચરણુમાં છે, ગોળાકાર સુંદર બે જંઘાઓ જેમની છે, સમાન (વામન નહિ તેમ લાંબા નહિ એવા) ઠીંચણુ તથા સાથળવડે બહુ શોભાયમાન, શ્રેષ્ઠ રત્નો જેમાં જડ્યાં છે એવી મેખળા (કંદોરો)એ કરીને રૂડીરીતે આંધેલું જે પીતાંબર તેણે કરીને જેમની કટિમાં બહુ શોભા છે, ઉન્નત કુક્ષી (કુખ) જેમની છે. નાભિકૂપનો મધ્યભાગ જેમનો ઉન્નત છે, જેમની નાભિ બહુ ગંભીર છે, જેમના ઉદરમાં ત્રિવળી (ત્રણ વળ) રહેલી છે ॥૧૪-૧૭॥

વિતતોતુક્કહૃદયશ્રીવત્સાવર્તશોભિતમ્ ।

લલન્તીગુચ્છગુચ્છાર્ઘદેવચ્છન્દાદિભૂપિતમ્ ॥૧૮॥

નાનાસુગન્ધિપુષ્પસ્રવસ્વર્ણયજ્ઞોપવીતિનમ્ ।

ઉન્નિદ્રશોણપદ્મામકરકક્ષ્ણભૂષણમ્ ॥૧૯॥

વળી કેવા ? તો વિશાળ ઉન્નત વક્ષઃસ્થળમાં શ્રીવત્સના ચિહ્નવડે શોભાયમાન, (મહત્વને કહેનારો તે વત્સ કહેવાય, શ્રી-લક્ષ્મી ચિહ્ને યુક્ત તે શ્રીવત્સ કહેવાય, વક્ષઃસ્થળમાં મહત્વને જણાવનારો જે એક પ્રકારનો શોભનો ગોળાકાર ભ્રમર છે તેને શ્રીવત્સ કહે છે) લલંતી, ગુચ્છ, ગુચ્છાર્ઘ, દેવહંદ આદિક અનેક દારોવડે વિભૂષિત, (કંક યશી કિચિન્ લાંબા હીરાના દારને લલંતી કહે છે, બત્રીશુ સેપાંના દારને ગુચ્છ કહે છે, ચોવીસ સેપાંના દારને ગુચ્છાર્ઘ કહે છે, ત્રી સેપાંના દારને દેવચ્છંદ કહે છે. આદિ

શબ્દથી ખીજ પાણુ બાહુ જાતના હારો લેવા) વિચિત્ર પ્રકારે
ગુથેલી હોવાથી અનેક પ્રકારની સુગંધિ પુષ્પોની માળાઓને ધારી
રહેલા, સુવર્ણમય ઉપવીતને ધારી રહેલા, પ્રકુક્ષિત રક્તકમળ
જેવી કાંતિ જેની છે એવા હાથમાં કંકણ નામનાં કડાં સાંકળાં
આદિક આભૂષણોને ધારી રહેલા ॥૧૮-૧૯॥

સૂક્ષ્મપર્વાહુલિદ્યોતન્નૈકસદ્રજ્જમુદ્રિકમ્ ।
નિનાદયન્તં મધુરં વેણું સર્વમનોહરમ્ ॥૨૦॥
વિપુલાંસં ગૂઢજત્રું મહાવાહ્વજ્જદ્યુતિમ્ ।
અમત્સુગન્ધલુબ્ધાલિજ્ઞાઙ્કારિતવનસ્રજમ્ ॥૨૧॥
કમ્બૂપમગલબ્રાજત્સગ્રૈવેયકકૌસ્તુભમ્ ।
શોભમાનહનું વિમ્બીફલશોણાધરદ્યુતિમ્ ॥૨૨॥
સિતસિતકલારાજત્પૂર્ણચન્દ્રનિમાનનમ્ ।
તિલપુષ્પસમાકારદર્શનીયસુનાસિકમ્ ॥૨૩॥

વળી કેવા? તો સૂક્ષ્મ પર્વા જેના છે એવી આંગળિઓમાં
શ્રેષ્ઠ રત્નજડિત ચકળકંઠી અનેક વીંટીઓને ધારી રહેલા, વેણુને
સર્વના મનનું હરણુ થાય એમ મધુર સ્વરે વળકડતા, વિશાળ
ખભા જેમના છે, પુષ્પ કંઠ હોવાથી ગુપ્ત જત્રુ (કંઠના પડખાનાં
અસ્થિ) જેમનાં છે, મોટા બાહુમાં ધારેલા બાણુબંધે કરીને
જેમની શોભા છે, અહીંતહીં ભમતા સુગંધલોભી ભમરાઓના
નાદથી વ્યાપ્ત છે વનમાળા જેમની, શખની પેઠે ત્રણ રેખાથી
અકિત કંકપ્રદેશમાં શોભાયમાન કૌસ્તુભ મણિને કદાભરણોની
સાથે ધારી રહેલા, શોભાયમાન હનુ (હડપચી) જેમની છે, પાકા
ઘીલોડા જેવા લાલ નીચેના હોઠમાં મુંદર કાંતિ જેમની છે,
ઉગ્ગત્વળ મદહારના લેશથી શોભાયમાન પૂર્ણ ચદ્રતુલ્ય મુખ
જેમનું છે, તલના પુષ્પને તુલ્ય આકારવાળી, માટેજ દર્શન કરવા
મોચ ૩ડી નામિકા જેમની છે ॥૨૦-૨૩॥

સમાનકર્ણવિભ્રાજન્મકરાકૃતિકુण्डलम् ।
 કર્ણોપરિલસચ્ચિત્રપુષ્પગુચ્છાવતંસકમ્ ॥૨૪॥
 સમસૂક્ષ્મરદજ્યોત્સ્લોહસદ્રण्डस्थलश्रियम् ।
 પદ્મપત્રાયતારક્તપ્રાન્તરમ્યવિલોચનમ્ ॥૨૫॥
 પૃથુતુङ्गललाटं च कामचापायितभ्रुवम् ।
 વક્રસૂક્ષ્માસિતસ્લિગ્ધમનોહરશિરોરુહમ્ ॥૨૬॥
 નાનાસદ્રત્ત્રસ્વચિતકિરીટघृतशेखरम् ।
 પ્રેમ્ણા નિજં વીક્ષમાણં પ્રસન્નં સ્લિગ્ધયા દૃશા ॥૨૭॥

વળી દેવા ? તો સમાન-પરસ્પર તુલ્યપણે પ્રતિસ્પર્ધા કરતા બે કાનમાં વિશેષપણે શોભાયમાન મકરાકાર કુંડળને ધારી રહેલા, વિચિત્ર પુષ્પોના શોભાયમાન જે ગુચ્છો તેરૂપ કર્ણભરણુને કર્ણ ઉપર ધારી રહેલા, સમ-અન્યોન્ય સમાન આકારવાળા સૂક્ષ્મ દંતોની કાંતિએ કરીને શોભાયમાન એવા ગડસ્થળમાં શોભા જેમને છે, કમળદળ જેવાં વિશાળ કિંચિત રક્ત પ્રાંત-ભાગવાળાં રમણીય લોચન જેમનાં છે, વિશાળ ઉન્નત લલાટ જેમનું છે, કામદેવના ધનુષ જેવી વક્ર ભૃકુટી જેમની છે, વાંકા સૂક્ષ્મ સ્યામ સ્લિગ્ધ મનોહર મસ્તકકેશ જેમના છે, અધુવિધ શ્રેષ્ઠ રત્નોથી જડેલા મુકુટમાં તોશઓને ધારી રહેલા, કર્ણથી ભીની દષ્ટિએ કરીને સપ્રેમ પ્રસન્નપણે ભક્તોને નેહ રહેલા ॥૨૪-૨૭॥

ध्यात्वेत्यं कृष्णमथ तद्वामे राधां विचिन्तयेत् ।
 દિવ્બુજાં સ્વર્ણગૌરાઙ્ગીં કૌસુમ્મામલવાસસમ્ ॥૨૮॥
 સમકર્ણોહસદ્રત્ત્રભૂપણાં શુકનાસિકામ્ ।
 કિશોરીં મૃગશાવાર્ક્ષીં પીનોન્નતયનસ્તનામ્ ॥૨૯॥
 કૃશમઘ્યાં પૃથુશ્રોણિં રક્તકાઙ્ગીવિભૂપિતામ્ ।
 અનેકદિવ્યામરણાં વિકચાહ્વાનનસિતામ્ ॥૩૦॥

આવા વિશેષબૃવિશિષ્ટ શ્રીકૃષ્ણ ભગવાનનું ધ્યાન કરીને, પછી તેમના યશ્મા પડમામાં રહેલાં ચશિકાશ્નું ધ્યાન કરે. દેવાં ચશિકા? તો બે ભુજવાળાં, શુવર્ણના જેવા ગૌર અંગવાળાં, કમુંબત શુરુ

વસ્ત્રને ધારી રહેલાં, સમ-પરસ્પર તુલ્ય આકારવાળા બે કર્ણુમાં
રત્નમય શોભાયમાન આભરણોને ધારી રહેલાં, પોપટની નાસિકા
જેવી રમણીય નાસિકા જેમની છે, સોળ વર્ષની અવસ્થાએ સંપન્ન,
મૃગખાળકના નેત્ર જેવાં ચંચળ નેત્રવાળાં, સ્થૂળ ઉન્નત ઘાટ
સ્તન જેમના છે, કૃશ મધ્ય (ઉદર) જેમનું છે, વિશાળ કટિપ-
શ્રાહલાગ જેમનો છે, રત્નમય કટિમેખળાથી વિભૂષિત, અનેક
દિવ્ય આભરણોને ધારી રહેલાં, પ્રકુક્ષિત કમળ જેવા મુખમાં
મદહાસ જેમનો છે ॥૨૮-૩૦॥

રત્નાહુલીયકેયૂરકઙ્કણાદિલસત્કરમ્ ।

શિજ્જદ્વસકમઙ્ગીરશોભમાનાદ્વિપઙ્ગજામ્ ॥૩૧॥

વિશાલમાલવિલસત્સત્કારમીરલલાટિકામ્ ।

વિમ્વોર્ષીં સુકપોલાં ચ વેણીગ્રથિતમાલતીમ્ ॥૩૨॥

પ્રેક્ષમાણાં પ્રશ્નું પ્રેમ્ણા દધાનામમ્બુજં કરે ।

ધ્યાત્વૈવં રાધિકાં તત્ર પ્રશ્નમર્વેત્તયા સહ ॥૩૩॥

इति श्रीस्कन्दपुराणे विष्णु० श्रीवासुदेवमा० क्रियायोगे श्रीराधा-

कृष्णस्वरूपध्याननिरूपणनामाष्टाविंशोऽध्यायः ॥२८॥

વળી કેવાં? તો રત્નજડિત વીંટીઓ આબુખંધ કકણુ આદિક
આભરણોવડે શોભાયમાન હાથ જેમના છે, શબ્દને કરતાં
એવાં જે પાદનાં કહાં તથા નૂપુર તેણે કરીને શોભાયમાન ચરણુ-
કમળ જેમનાં છે, વિશાળ ભાલમાં સુંદર કુંકુમ અને લલાટિકા
(દામણી નામનું લલાટભૂષણ)ને ધારી રહેલાં, પાકા ઘીલોડા
જેવા લાલ ઓઠ જેમના છે, શોભાયમાન કપોળ જેમના છે,
વેળી જે કેશપાશ તેમાં ગુથેલાં માલતીપુષ્પોને ધારી રહેલાં,
પ્રેમથી પોતાના સ્વામી ભગવાન સામું નેઈ રહેલાં, હાથમાં
લીલાકમળને ધારી રહેલાં, આવાં વિશેષણોએ વિશિષ્ટ રાધિકા-
ણનું ધ્યાન કરીને, તે તેજસ્શિમય હૃદયકમળમાં રાધિકાએ
સહિત શ્રીકૃષ્ણનું માનસોપચારોવડે પૂજન કરે ॥૩૧-૩૩॥

इति श्रीस्कंदपुराणे विष्णु० श्रीवासुदेवमा० क्रियायोगे श्रीराधा-

कृष्णस्वरूपध्याननिरूपणनामाष्टाविंशोऽध्यायः ॥२८॥

श्रीनारायण उवाच-

उपचारैर्वहुविधैर्मानसैस्तं प्रपूज्य सः ।

आवाह्य स्थापयेद्भक्तो मूर्तौ स्थापनमुद्रया ॥१॥

अध्याय २६ भो.

श्रीनारायण कहे छे—हे नारद ! पूजक भक्त, पीताना मनथी उपकल्पेला अहुविध उपचारोवडे राधाकृष्णानुं पीताना छुट्यकमणमां इरीरीते पूजन करीने, पछी प्रतिभामां उक्त आवाहनप्रकारथी तेभनुं आवाहन करीने उक्त स्थापनप्रकारथी तेभनुं स्थापन करे ॥१॥

ततस्तदङ्गदेवांश्च तत्तन्मन्त्रैः पृथक्पृथक् ।

आवाह्य नाममन्त्रैर्वा सुप्रतिष्ठापयेच्च सः ॥२॥

त्यार पछी पूजक, श्रीकृष्णानु अंगदेव संकर्षणुादिकने ते ते देवोना वैदिक तांत्रिक मंत्रोवडे अथवा ते ते देवोना नाममंत्रोवडे पृथक् पृथक् प्रतिभामां आवाहन करवा पूर्वक इरीरीते स्थापन करे ॥२॥

घण्टादि वादयेद्वाद्यं कुर्याद्वा तालिकाध्वनिम् ।

सुप्तोत्थितमिवाथैनं कारयेदन्तधावनम् ॥३॥

ते पछी पूजक, घंटादि वाधने वजडे अथवा तेना अलावमां छस्तवडे ताणीयोना ध्वनिने करे, ते पछीना क्षणुमांज श्रीकृष्णानुने 'प्रथम पोढी गयेला अने पछीथी ठेला' जेम मानीने हंत-धावन करावे. अटले 'हे त्रिलोकीभंगण ! में अर्पणु करेकुं आ हंतशुद्धिमां हेतुभूत जगादि स्वीकार करे' जेम प्रार्थना करीने जगादिकवडे हंतशुद्धिने करावे (जेवी लावना करे) ॥३॥

श्यामाकविष्णुकान्ताभ्यां दूर्वाज्याभ्यां सहोदकम् ।

पाद्यमेतत्प्रभोर्दद्यात्ततोऽर्घ्याचमनीयके ॥४॥

स्थाभाक नामनुं जेक नतनुं वनमां अनुं तृणधान्य, विष्णुकांतु नामनुं मुगन्धि द्रव्य, (नेनुं जीधुं नाम गिरिकर्तुी ओपधि छे)

१ आ अध्यायमां श्यामोज इहेता, श्यामिकाकृष्णानी मदापनो संपदं विधि अनुक्रमे कसो छे तथा तेनुं मादात्त्य इयु छे.

દૂર્વા અને કમળ આ બધાથી મિશ્રિત એવું જે જળ તે પ્રભુને પાદ માટે અર્પણ કરે. એટલે 'હૈ ભગવન્ ! તમને નમસ્કાર છે, શ્યામાક આદિક સુગન્ધિ દ્રવ્યથી મિશ્રિત અને વળી કનક-પાત્રમાં રહેલું મેં અર્પણ કરેલું આ ગંગાજળ પાદપ્રક્ષાલન માટે તમો ગ્રહણ કરો' એમ આદરપૂર્વક પ્રાર્થના કરીને અર્પણ કરે. ત્યાર પછી અર્ધ્ય-હસ્તપ્રક્ષાલન માટે જળ અને આચમની-યક-મુખ પ્રક્ષાલન માટે જળને અર્પણ કરે ॥૪॥

चन्द्रनाक्षतपुष्पाणि दर्भाग्रतिलसर्षपान् ।

यवान् दूर्वा चार्घ्यपात्रे निक्षिपेदम्बुना भृते ॥૫॥

जातीफललवङ्गलाकङ्गीलोशीरवासितम् ।

दद्यादाचमनीयाम्बु ततः संस्त्रपयेद्वरिम् ॥૬॥

અર્ધ્ય તથા આચમનીય જળમાં વિશેષ કહે છે—જળથી ભરેલા અર્ધ્યપાત્રમાં ચંદન, અક્ષત, પુષ્પ, દર્ભાગ્ર, તિલ, સર્ષપ, યવ અને દૂર્વાને નાંખીને અર્પણ કરે. અર્થાત્ 'હૈ ભક્તાભયંકર ! ચંદ-નાદિ સુગન્ધિ પદાર્થોએ સુક્ત અને વળી સુવર્ણમય પાત્રમાં રહેલું આ ગંગોદક હસ્ત પ્રક્ષાલન માટે તમો ગ્રહણ કરો' એમ બોલીને અર્પણ કરે. જયફળ, લવીંગ, એલાયચી, કંકોળ અને વીરણના વાળાવડે વાસિત એવા આચમનીય જળને અર્પણ કરે. અર્થાત્ 'હૈ દેવદેવ ! તમને નમસ્કાર હો, જયફળ વિગેરે સુગન્ધિ પદાર્થોથી મિશ્રિત અને વળી સુવર્ણમય પાત્રમાં રહેલું આ ગંગા-જળ મુખપ્રક્ષાલનમાટે તમો ગ્રહણ કરો' એમ પ્રાર્થના કરીને અર્પણ કરે. ત્યારપછી 'હૈ ભગવન્ ! તમો સ્નાન કરો' એમ સવિ-નય પ્રાર્થના કરીને સ્નાન કરાવે ॥૫-૬॥

सुगन्धिपुष्पतैलेन कुर्यादभ्यङ्गमादितः ।

सुरमिद्रव्यकल्केन कुर्याच्चोद्धर्तनं ततः ॥૭॥

તેજ સ્નાનના પ્રકારને કહે છે—પ્રથમ ભગવાનના અંગમાં મોગરો ચંપો વિગેરે સુગન્ધિ પુષ્પોથી વાસિત કરેલા તેલ

(अत्तर) थी भईन करे. ते पछी सुगन्धि कुंकुम अगर् आदिकना
शुद्धी थी उद्धर्तन करे-प्रथम ओणेल तेलने आकर्षणु करीसे ॥७॥

क्षीरेण दध्ना चाज्येन मधुना सितया तथा ।

स्वपयेद्धरिमव्यग्रस्तत्तन्मन्त्रैः पृथक्पृथक् ॥८॥

ते पछी पूजके अव्यग्र मनवाणा थधने पंचामृतथी आन
करावुं. केवा प्रकारे? तो दुध दही घी मध अने साकरवडे अनु-
क्रमे पृथक् पृथक् तेना तेना वैदिक तांत्रिक मंत्रो उच्यारवा पूर्वक
लगवानने आन करावे ॥८॥

सुगन्धिना च शुद्धेन स्नानमुष्णेन चाम्बुना ।

तं कारयित्वा गन्धाद्यैः स्नानपीठेऽर्चयेच्छु ॥९॥

ते पछी सुगन्धि शुद्ध उष्णु जणवडे लगवानने आन करा-
पीने, अलिपेक स्नानने उचित अथवा पात्रमां अंदन पुष्पादिवडे
संक्षेपमां पूजन करे ॥९॥

निर्माल्यपुष्पादि ततो विसृज्योत्तरतो द्विजः ।

राजनाद्यैः सामभिर्वा महापुरुषविद्यया ।

श्रीसूक्तविष्णुसूक्ताभ्यामभिपेकं समाचरेत् ॥१०॥

त्यारपछी पूजके द्विज, निर्माल्य पुष्पादिकने उत्तर दिशा तरक
काठी नापीने, राजन शैलिषु आदिक सामगीतमंत्रो ओतवापूर्वक
अलिपेक करे. अथवा 'जितं ते पुण्डरीकाक्ष' आ महापुरुषविद्याना
मंत्रो ओधीने अथवा 'ॐ हिरण्यवणां हरिणां' आ श्रीसूक्ताना
मंत्रो ओधीने अथवा 'अतो देवा भवन्तु नः' इत्यादि विष्णु-
सूक्ताना मंत्रो ओधीने अथवा 'सहस्रतीर्षा पुरा' इत्यादि पुरा-
सूक्ताना मंत्रो ओधीने अलिपेक आन करावे ॥१०॥

नाम्नां सहस्रेण हरेरष्टोत्तरशतेन वा ।

अभिपेकं तु कुर्वीरन्त्रियः शूद्राश्च दीक्षिताः ॥११॥

दीक्षा पाभेक्षी त्रियो तथा शूद्रो तो लगवाननां २५३२ नामो
अथवा १०८ नामो ओतवा पूर्वक अलिपेक करे ॥११॥

ततः प्रमार्ज्य वस्त्रेण तमनर्घ्यांशुकानि च ।

परिधापयेदतिप्रेम्णा राधां चान्यांश्च शक्तितः ॥१२॥

તે પછી ભગવાનને વસ્ત્રથી માર્જન કરીને, અમૂલ્ય વસ્ત્રો પ્રેમ-પૂર્વક પહેરાવે. એવીજ રીતે શધિકાળને તથા ખીજા સંકર્ષણાદિક અંગદેવોને યથાશક્તિ વસ્ત્રોને ધરાવે ॥૧૨॥

उपवीतं भगवते दद्यात्सूक्ष्मं सितं शुभम् ।

रत्नहेमाद्यलङ्कारान् साङ्गायासौ च धारयेत् ॥१३॥

ત્યારપછી ભગવાનને શ્વેત સૂક્ષ્મ ઉત્તમ ઉપવીત આપે અને અંગદેવોએ સહવર્તમાન ભગવાનને રત્નજડિત સુવર્ણમય સુંદર કેયૂર કિરીટ નૂપુર આદિક અલંકારોને યથાસ્થાન ધરાવે ॥૧૩॥

यथाऋतु यथास्थानं चन्दनेन यथोचितम् ।

तिलकानुलेपनं कुर्यात्सकेसरघनादिना ॥१४॥

અનંતર શિશિરાદિ ઋતુને અનુસારે અને લલાટાદિ સ્થાનને અનુસારે યથોચિત તિલક તથા અનુલેપન (ચર્યા)ને કેસર કપૂર કસ્તુરી આદિકથી મિશ્રિત એવા ચંદનવડે કરે. ભગવાનને ચંદનથી તિલક કરે તથા અર્યાને કરે ॥૧૪॥

यथोचितमलङ्कारान्धारयित्वा च राधिकाम् ।

पत्रलेखां च तिलकं विदध्यात्कुङ्कुमाक्षतैः ॥१५॥

શધિકાળને પણ યથોચિત અલંકારો ધરાવીને, પત્રલેખા (જેને પીલ કહેછે) અને કુંકુમમિશ્રિત અક્ષતોવડે ચંદ્રક કરે ॥૧૫॥

आदर्शं दर्शयित्वाथ पुष्पस्रक्शेखरादिभिः ।

पूजयेत्तं सहस्रेण तुलसीमञ्जरीदलैः ॥१६॥

અનંતર ભગવાનને દર્પણ દર્શાવીને, પુષ્પહારો, તોરાઓ, હજાર તુલસીપત્રો કે માંજર્યાં આદિકવડે ભગવાનનું પૂજન કરે ॥૧૬॥

तुलस्या वाथ पुष्पेण प्रत्येकं नाम वैष्णवम् ।

नमःप्रान्तचतुर्थ्यन्तं कीर्तयन्नर्चयेत्प्रभुम् ॥१७॥

તુલસીવડે અથવા પુષ્પવડે પ્રભુ શ્રીકૃષ્ણનું પૂજન કરે તેમાં

आवो प्रकार लेवो. ऐक ऐक भांजर्य प्रत्ये के ऐक ऐक पत्र
प्रत्ये के ऐक ऐक पुष्प प्रत्ये, विष्णुना नामने अंते यतुर्थी
विभक्ति आवे अने तेने अंते नमः शब्द आवे अेषां विष्णवे
नमः' धर्यादि नामोने उच्यारणु करे. ऐक ऐक नामने थोलतो
थको ऐक ऐक पत्रादिकने अर्पणु करे ॥१७॥

सुगन्धिद्रव्यचूर्णानि ततः सौभाग्यवन्ति च ।

समर्प्य धूपं कुर्वीत दशाङ्गं वामृतादिकम् ॥१८॥

त्यार पछी सौभाग्यसूत्रक सुगन्धि पदार्थोनां यूलें ने अणीर
शुभाव आदिक ते लगवानने अर्पणु करीने, दशांग (दश वस्तुथी
बनावेवो) अथवा अमृतादि संज्ञावाणा धूपने करे. (दशांग तथा
अमृतधूपतुं लक्षणु भविष्योत्तर पुराणुमां आ प्रकारे कथुं छे-
"पद्माङ्गकुष्ठं द्विगुणो गुग्गुलुश्चाक्षयं पञ्च नखस्य भागाः । हरितकी
सर्जरसः समासी भांगकमेकं त्रिलवं शिलाजम् ॥ घनस्य चर्यादि
पुरस्य चैको धूपो दशाङ्गः कथितो मुनीन्द्रैः ॥ अगुहं चन्दनं मुद्गा
सिद्धकं वृषणं तथा । समभागं तु कर्तव्यं धूपोऽयममृतादयः ॥"
धृति. अर्थ-नागरवेला पातनी जडना छ भाग, जीणना थार
भाग, लाभना त्रणु भाग, नभलाना पांच भाग, नानी करड राण
अने जटामासीनो ऐक ऐक भाग, शिलाजतना त्रणु भाग,
कपूरना थार भाग, गुगुणनो ऐक भाग, आ रसने भेरां भेण-
पीने बनावेवा धूपने मुनिओ दशांग नामथी कहे छे. अगुह
अंदन मोथ शिलाजत अने कस्तुरीने सरभे भागे लधने भेरां
भेणपीने बनावेवा धूपने अमृत नामथी कहेछे) ॥१८॥

दीपं घृतेन कुर्वीत वर्तिकाद्वयदीपितम् ।

कृतं स्वशक्तितः शुद्धं महान्वेद्यमपयेत् ॥१९॥

संयावपायसापूपशङ्कुलीसण्डलद्रुकान् ।

पूरिकाः पोलिका मांद्रमोदनं व्यञ्जनानि च ।

दधिदुग्धघृतादीनि चतुष्पद्यां निघारयेत् ॥२०॥

त्यार पछी ने दीवेठोचणो पीनो हीनो प्रप्रयत्ते ते पछी यथा-

शक्ति करेहुं शुद्ध मछानैवेध पकवान्नादि लगवानने निवेदन करे. केवुं नैवेध ? तो शीरो लापशी, दुधपाक, मालपुवा, जलेणी, भांडना लाडु, पुरीओ, रोटलीओ, भगदण, भात, भाडु प्रकारनां शाको, दही, दुध अने घी आदिक उत्तम स्वादिष्ट पदार्थां लुटां लुटां पात्रोभां भरैलाने चार पायावाणा पीठ उपर स्थापन करे ॥१६-२०॥

भोजयेत्तं ततः प्रेम्णा मध्ये पानीयमर्पयन् ।

मुहूर्तार्धे गते दद्याद्दस्तप्रक्षालनाम्यु च ॥२१॥

ते पछी पूजक, ते स्थापेहुं पकवान्नादि नैवेध लगवानने अति-प्रेमथी मध्ये पानीय अर्पणु करतो थको थाण ओलवा पूर्वक जभाटे. जभाडतां अर्धो मुहूर्त (अेक घडी) थया पछी हस्त प्रक्षालन जणने अर्पणु करे. (विष्णुसहस्रनाम स्तोत्रनो पाठ थर्द रहे अेटलो सभय जभाटे' अेम वैष्णुवोतुं कहेवुं छे) ॥२१॥

उच्छेषणं भगवतो विष्वक्सेनादिदेवताः ।

उपकल्प्यान्यतः स्थाप्यं स्वार्थं तद्भुवमामृजेत् ॥२२॥

त्यारपछी भगवाननो उच्छिष्ट प्रसाद विश्वक्सेन आदिक पार्श्व-दोने निवेदन करीने, ते प्रसादने पोताभाटे णीज्ज स्थणभां स्थापी आवीने, न्यां नैवेध धराव्युं डोय ते पृथ्वीने धोर्द लीपाने शुद्ध करे ॥२२॥

मुखवासं ततो दद्यात्कृतां ताम्बूलवीटिकाम् ।

पूगचूर्णलवङ्गैलाजातिजादिसमन्विताम् ॥२३॥

त्यारपछी भगवानने मुखवास भाटे इडीरीते अनावेली, सोपारीनुं चूर्ण लवींग अेलायथी नयङ्गण लवत्री आदिक उचित पदार्थांअे युक्त अेवी तांबूलणीडी अर्पणु करे ॥२३॥

फलं च नालिकेरादि दत्त्वा शक्त्या च दक्षिणाम् ।

महानीराजनं कुर्याद्गीतवादित्रपूर्वकम् ॥२४॥

ते पछी नाणीघेर डेणां अन्नूर डेरी आदिक इण अर्पणु करीने, यथाशक्ति दक्षिणा अर्पणु करीने, गीत गावापूर्वक तेमज वाणंत्र चण्णवापूर्वक आरती करे ॥२४॥

સ્તુયાત્પુષ્પાન્જલીન્દ્રવા તત્સ્તોત્રેણૈવ તં તતઃ ।

નામસક્ષીર્તનં કુર્યાદ્વાયનૃત્યંથ તત્પુરઃ ॥૨૫॥

અનંતર પુષ્પાંજલિ આપીને, ભગવાનની તેમનાંજ સ્તોત્રોત્કરે સ્તુતિ કરે. પછીથી ભગવાનની સન્નિધિમાં ગાન કરતો થકો અને નૃત્ય કરતો થકો તેમનાં મંગળ નામોનું કીર્તન કરે ॥૨૫॥

મુહૂર્તં સ વિધાયેત્યં કૃત્વા ચૈવ પ્રદક્ષિણામ્ ।

પ્રણામં દણ્ડવત્કુર્યાત્તિર્યક્તદક્ષિણે ભુવિ ॥૨૬॥

પૂજક જન આ પ્રકારે એક મુહૂર્તપર્યંત કરીને, પછી પ્રદક્ષિણા કરે. પછી પ્રતિમાના દક્ષિણ ભાગમાં ભૂમિઉપર વક્ર થઈને દંડવત્ પ્રણામ કરે. એટલે 'ભગવાનના જમણા ચરણને જમણા હાથથી હું ગ્રહણ કરું છું અને ડાબા ચરણને મારા ડાબા હાથથી હું ગ્રહણ કરું છું' એવી મનમાં ભાવના કરતો થકો પ્રતિમાથી કિંચિત્ દૂર ભાગમાં દંડવત્ પડીને પ્રણામ કરે ॥૨૬॥

અષ્ટાઙ્ગં વાપિ પશ્ચાઙ્ગં પ્રણામં પુરુષશ્ચરેત્ ।

પશ્ચાગમેવ નારી તુ નાન્યથા મુનિસત્તમ ! ॥૨૭॥

હે મુનિસત્તમ ! અષ્ટાંગ અને પચાંગ એવા ભેદથી પ્રણામ બે પ્રકારનો કહ્યો છે. તેમાં પુરૂષ જાતિ, અષ્ટાંગ અથવા પંચાંગ પ્રણામને કરે. નારી જાતિ તો પંચાંગજ પ્રણામને કરે પણ અષ્ટાંગને ન કરે. આનો પ્રણામમાં વિશેષ સમજવો ॥૨૭॥

પદ્યાં કરાભ્યાં જાનુભ્યામુરસા શિરસા દૃશા ।

વચસા મનસા ચેતિ પ્રણામોઽષ્ટાઙ્ગ ઈરિતઃ ॥૨૮॥

બાહુભ્યાં ચૈવ મનસા શિરસા વચસા દૃશા ।

પશ્ચાઙ્ગોઽયં પ્રણામઃ સ્યાત્પૂજાસુ પ્રવરાવિમૌ ॥૨૯॥

અષ્ટાંગ પચાંગ બે પ્રણામનું લક્ષણ કહે છે—બે પગ, બે હાથ, બે હાથણ, ઉરઃસ્થળ, મસ્તક, દષ્ટિ, વચન અને મન આ આઠ અંગોએ કરીને જે પ્રણામ કરવો તે અષ્ટાંગ નામથી કહ્યો છે. બે હાથ, મસ્તક, દષ્ટિ, વચન અને મન આ પાંચ અંગોએ કરીને

प्रणाम करवो ते पंचांग नाभथी कहेवाय छे. पूजाविधिमां आ
वे प्रणामो श्रेष्ठपणु भान्या छे ॥२८-२९॥

भीतं मां संसृतेः पाहि प्रपन्नं त्वां प्रभो ! इति ।

ततः सम्प्रार्थ्य स्वाध्यायं शक्त्या कुर्वीत नैत्यकम् ॥३०॥

त्यार पछी 'हे प्रभो ! वारंवार जन्मभरणुइप संसार थकी लय
पामेलो, भाटेज तभारा शरणुने पामेलो हुं ते भारी तभो रक्षा
करो' आ रीते प्रार्थना करीने, प्रतिदिन करवा पणु कहेलो स्वाध्याय
जे वेदपुराणस्तोत्रादिकना पाठइप तेने यथाशक्ति करे ॥३०॥

ध्यात्वा शेषां च तद्दत्तां गृहीत्वा शिरसाऽऽदरात् ।

आवाहितं यथापूर्वं राधाकृष्णं हृदम्बुजे ।

संस्थापयेच्चाङ्गदेवान् स्वस्वस्थानं विसर्जयेत् ॥३१॥

त्यारपछी 'लगवाने भने पोतानो अंदनपुष्पादिइप शेष
प्रसाद आण्यो अने ते भे आदरथी भस्तके अडणु कर्षो' अेवी
भनमां लावना करीने, राधाकृष्णुने जेम प्रथम आवाहन कर्षा
छता तेभज हृदयकमणमां स्थापन करे अने तेभना अंगदेवोने
पोत पोताना स्थान प्रत्ये विसर्जन करे ॥३१॥

करण्डके वा शय्यायां मन्दिरे प्रतिमां हरेः ।

शाययित्वा पिधाय द्वावैश्वदेवं समाचरेत् ॥३२॥

लगवाननी प्रतिमाने करंडीयामां अथवा शय्यामां अथवा
मंदिरमां पोढाडीने, तेना द्वारने बंध करीने, पछीथी पंचमहा-
यज्ञइप वैश्वदेव कर्मने करे ॥३२॥

प्रासादिकं हरेरन्नं स्वपोष्येभ्यो विभज्य सः ।

स्वयं भुक्त्वा तत्कथाद्यैर्दिनशेषमतिक्रमेत् ॥३३॥

वैश्वदेव कर्षा पछी पूजक जन, लगवानना प्रसादभूत अन्ननो
पोताना पिताप्रभुअ पोष्यवर्गने यथोचित विभाग करी आपीने
पछीथी पोते जमे. अवशिष्ट दिवसने वृथा नछि पणु लगवा-
ननी कथानुं अथणु कीर्तन स्मरणु आदिक नवधा भक्ति करवानी
साथे निर्गमन करे ॥३३॥

મહાપૂજાવિધાનેન પ્રોક્તેનાનેન યોજ્વહમ્ ।
મત્તયા સમર્ચયેદ્વિષ્ણું સ ભવેત્તસ્ય પાર્ષદઃ ॥૩૪॥

ને જન પ્રતિદિન મેં કહેલા આ મહાપૂજાવિધિને અનુસારે પ્રેમ-
પૂર્વક ભગવાનનું પૂજન કરે તે ભગવાનનો પાર્ષદ થાય છે ॥૩૪॥

દિવ્યં વિમાનમારુહ્ય માસ્વરં દેવતોષિતમ્ ।
ગોલોકારુચ્યં હરેર્ધામ દિવ્યાન્જો યાતિ પૂજકઃ ॥૩૫॥

પૂર્વોક્ત પ્રકારે પૂજા કરનારો જન, દેહને અંતે દિવ્ય તનુને પામીને
બ્રહ્માદિ દેવોએ પણ વાંછના કરેલા દેહીપ્યમાન દિવ્ય વિમાનમાં
બેસીને ગોલોક નામના શ્રીહરિના ધામને પામે છે ॥૩૫॥

ફલાભિસન્ધિના વાપિ યસ્તમર્ચેદિને દિને ।
સોઽપિ ધર્મ કામમર્થ મોક્ષં ચામોત્યમીષિતમ્ ॥૩૬॥

નિષ્કામ ભક્તને મળતું પૂજકીળ કહીને, હવે સકામ ભક્તને
મળતું તે કહે છે—ને પૂર્વક ધર્મોદિ કીળતું અનુસંધાન સખીને
પણ ભગવાનનું દિને દિને પૂર્વોક્ત વિધિને અનુસારે પૂજન કરે છે
તે સકામ ભક્ત પણ પોતે ઇચ્છેલા ધર્મ અર્થ કામ અને મોક્ષને
પણ પામે છે ॥૩૬॥

इत्थं पूजाविधिं कर्तुमशक्तो राधया सह ।
हरिमेकं यथालब्धैरर्चेद्भक्तयोपचारकैः ॥૩૭॥

આ પ્રકારનો પૂજાવિધિ કરવા અસમર્થ એવો ભક્તજન, રાધા
સાથે એક (અંગદેવતાના સ્થાપન વિના) ભગવાનનું નેવા મળે
એવા ઉપચારોવડે ભક્તિપૂર્વક પૂજન કરે ॥૩૭॥

द्वादशाक्षरमंत्रेण द्विजोऽन्यो नाममन्त्रतः ।
श्रीराधाकृष्णमभ्यर्चेद्भक्तिरेवात्र सिद्धिदा ॥૩૮॥

દ્વિજશબ્દવાચ્ય ત્રૈવર્ણિક છે પણ વેદાદિ સમ્બંધરૂપે ભણ્યો
નથી એવો અને મહાપૂજા કરવામાં અસમર્થ એવો ભક્તજન
'ૐ નમો ભગવતે વાસુદેવાય' આ દ્વાદશાક્ષર મંત્રવડે પૂજન કરે.
ને ણીને મહાપૂજા કરવામાં અસમર્થ શ્રીશુદ્રાદિ જન છે તેતો

‘કેશવાય નમઃ’ ઇત્યાદિ નામમંત્રવડે શ્રીરાધાકૃષ્ણાનું પૂજન કરે. ભગવાનના પૂજનમાં અતિપ્રીતિરૂપ ભક્તિજ મહાકૃપાને આપનારી છે પણ અન્ય સાધન નથી ॥૩૮॥

एकादश्यां हरेर्जन्मोत्सवादौ तु विशेषतः ।

महापूजैव कर्तव्या स्वशक्त्याखिलवैष्णवैः ॥३९॥

સર્વ વૈષ્ણવોએ એકાદશી દિવસે અને ભગવાનના જન્મોત્સવાદિ દિવસે તો અધિકપણે મહાપૂજા યથાશક્તિ કરવીજ ॥૩૯॥

प्रतिष्ठामात्रमपि यः कुर्यादन्यकृतालये ।

स सार्वभौमराज्यं वै प्राप्नुयान्नष्टकिल्बिषः ॥४०॥

ખીનત કોઈએ કરાવેલા મંદિરમાં યથાશક્તિ પ્રતિમાપ્રતિષ્ઠામાત્રને પણ જે પુરૂષ કરાવે તે સમગ્ર પાપે રહિત થઈને સાર્વભૌમ રાજ્યને નિશ્ચે પામે ॥૪૦॥

कारयेन्मन्दिरं रम्यं धनाढ्यश्च हरेर्दंडम् ।

यः स तु प्राप्नुयाद्वाज्यं त्रैलोक्यस्याप्यकण्टकम् ॥४१॥

ધનાઢ્ય જે પુરૂષ ભગવાનનું દંડ મુંદર મંદિરમાત્રપણ કરાવે તે તો ત્રિલોકીના પણ નિષ્કંટક રાજ્યને પામે ॥૪૧॥

वृत्तिदानेन पूजायाः प्रवाहं वर्धयेत्तु यः ।

स पुमान्प्राप्नुयान्नૂનं विष्णुलोके महत्सुखम् ॥४२॥

જે પુરૂષ ક્ષેત્રાદિ અવિકાવૃત્તિ આપીને પૂજાપ્રવાહને વધારી આપે તેતો વિષ્ણુલોકમાં મહાસુખને નિશ્ચે પામે ॥૪૨॥

प्रतिष्ठां मन्दिरं पूजां कारयेत्रीण्यपीह यः ।

समानैश्वर्यमामोति वासुदेवस्य स भ्रुवम् ॥४३॥

જે પુરૂષ આ લોકમાં મંદિર, પ્રતિષ્ઠા અને પૂજા આ ત્રણેયને કરાવે તેતો નિશ્ચે ભગવાનના જેવા ઐશ્વર્ય (સાધર્મ્ય)ને પામે છે ॥૪૩॥

हरेर्दृष्टिं हरेद्यस्तु कृतां स्वेन परेण वा ।

कल्पमेकं स वै भुङ्क्ते नरके यमयातनाः ॥४४॥

જે પુરૂષ યોતે અથવા ખીનતએ ખાંધી આપેલી દેવની

एविक वृत्तिने हरी दे तेतो ओक कल्पपर्यंत नरकभां यमयातनाने
निश्चे भोगवे छे ॥४४॥

कर्ता कारयिता यश्च सहायश्चानुमोदकः ।

चतुर्णां हि फले भागः सुकृतस्येतरस्य च ॥४५॥

पुण्यनो तथा पापनो करनार, करानार, सहाय करनार अर्ने अ-
नुमोदन आपनार आ आरेय जलने पुण्यनो तथा पापनो कृणभां
समान भाग निश्चे भणे छे, भाटे पुण्य करतुं पाप करतुं नहि ४५

इति क्रियायोगविधिर्मया नारद! कीर्तितः ।

येनैकान्तिकधर्मोऽत्र सिद्धे चत्प्रवणात्मनाम् ॥४६॥

दे नारद! आ प्रकारे क्रियायोगनो विवि के जे प्रेमपूर्वक करवाथी
आ लोकभां भगवदधीनपणे वर्तनारा लक्षणनोने ओकान्तिक धर्मनी
सिद्धिने करी आपनारो छे ते मे तमने कही सम्भजान्यो ॥४६॥

विपयांश्चिन्तयंश्चित्ते बहिः पूजां हरेश्वरेत् ।

सम्मारेणापि महता न यथोक्तं फलं लभेत् ॥४७॥

भीजने तो छि कृणनी सिद्धि थती नथी जेम कडे छे-चित्तभां
सम्भारि आम्य विषयोतुं चित्तयन करतो पुत्र्य लडे मोटी मोटी
पातु सामग्रीवडे भडार भगवत्पूजने कर्वा जे करे पातु शास्त्रभां
जे भडापूजतुं कृण कडु छे तेने पाततो नथी ॥४७॥

इतस्ततो ग्राम्यसुखे अमत्स्वीर्यं मनस्ततः ।

नियम्य विष्णुपूजायां मुमुक्षुः प्रयतो भवेत् ॥४८॥

भाटे आम्य सुखभां अर्ही तर्ही लभता पोताना मनने वश
करीने, मुमुक्षु जन विष्णुपूजभां जे तत्पर थाय ॥४८॥

महाव्रता भूरितपस्विनोऽपि स्वधीतवेदा अपि

बुद्धिमन्तः । साहस्यं च योगं परिशीलयन्तः

सिद्धिं न यान्त्येव विनार्चनं हरेः ॥४९॥

इति श्रीस्कन्दपुराणे विष्णुखण्डे श्रीवासुदेवनाहास्ये क्रियायोगे

श्रीवासुदेवपूजाविधिनिरूपणनामैकोनविंशोऽध्यायः ॥२९॥

આવો પૂજાવિધિજ એકાંતિક ભક્તિરૂપ ફળને આપનાર હોવાથી તેનું સર્વ સાધનોની અપેક્ષાએ શ્રેષ્ઠપણું કહે છે—કેટલાક અહિંસાદિ પાંચ યમરૂપ મહાવ્રતને અથવા સનત્સુજાત ઋષિએ કહેલા બ્રાહ્મણના બાર ધર્માદિ ગુણરૂપ મહાવ્રતને ધારી રહેલા છે, કેટલાક કુંમ્બ આંદ્રાયણાદિ મહાવ્રતને કરનારા છે, કેટલાક ઋગાદિ વેદોને યથાર્થ ભણનારા છે, કેટલાક રાજ્યવ્યવહાર વિગેરે વિષયમાં બહુ શુદ્ધિવાળા છે, કેટલાક સાંખ્યશાસ્ત્રના પરિશીલનપરાયણ છે, કેટલાક યોગશાસ્ત્રના પરિશીલનપરાયણ છે, આ સર્વ પોત પોતાના અર્થમાં અત્યંત કુશળ છે તથાપિ પૂર્વોક્ત ભગવત્પૂજન વિના વાંછિત ફળને પામતાજ નથી. માટે સર્વ કોઈએ આ કહ્યું એવું ભગવત્પૂજન અવશ્ય કરવું ॥૪૯॥

ઇતિ શ્રીસ્કંદપુરાણે વિષ્ણુખંડે શ્રીવાસુદેવમાહાત્મ્યે ક્રિયાયોગે શ્રીવાસુદેવપૂજાવિધિનિરૂપણનામૈકોનાત્રિંશોઽધ્યાયઃ ॥૨૮॥

સ્કન્દ ઉવાચ—

વાસુદેવાર્ચનવિધિં નિશમ્યેત્યં સ નારદઃ ।

પ્રસન્નઃ પુનરપ્રાક્ષીતં મુનીનાં પરં ગુરુમ્ ॥૧॥

^૧અધ્યાય ૩૦ મો.

કાર્તિક સ્વામી કહે છે—હે સાવણિ મુને ! નારદમુનિ 'વાસુદેવના પૂજનનો વિધિ મનને વશ કરીને કરવામાં આવે તોજ અભીષ્ટ ફળને આપનારો ગ્રા્ય છે' એમ સાંભળીને પ્રસન્ન થયા થકા મુનિઓના પરમગુરૂ નારાયણને ફરીથી પુછવા લાગ્યા ॥૧॥

નારદ ઉવાચ—

સમ્યગુક્તો ભગવતા ક્રિયાયોગો મહાફલઃ ।

એકેન મનસા યોજ્ઞસૌ કાર્યઃ સિદ્ધિમમીપ્સુમિઃ ॥૨॥

^૧ આ અધ્યાયમાં મનના નિષદમાં દેવમૂત અષ્ટાંગ યોગ તેનાં લક્ષણો સાથે કહે છે. તથા યોજિને દેહલાગનો પ્રકાર કહ્યો છે.

મનસો નિગ્રહસ્ત્ર જ્ઞાનિનામપિ સદ્ગુરો !
 દુષ્કરઃ કિં પુનસ્તર્હિ નૃણાં કર્માત્મનાં ભુવિ ॥૩॥
 તમૃતે તુ હરેરર્ચા નામીષ્ટફલદાયિની !
 અતસ્તન્નિગ્રહોપાયમપિ મે વક્તુમર્હસિ ॥૪॥

નારદજી પુછે છે—હે ભગવન ! મહા અભીષ્ટ ક્ષણ જેવું છે
 એવો ક્રિયાયોગ આપ ભગવાને રૂઝીરીતે સવિસ્તર કહો. જે
 ક્રિયાયોગ ક્ષણસિદ્ધિને ઇચ્છતા પુરુષોએ એકાગ્ર મનથી કરવા યોગ્ય
 છે. હે સદ્ગુરો ! તેવો ક્રિયાયોગ કરવામાં મનનો નિગ્રહ નિર્વિષય-
 મનવાળા યોગિઓએ પણ દુષ્કર છે. તો વિષય પ્રવણ મનવાળા
 નરોએ દુષ્કર હોય એમાં કહેવુંજ શુ ? મનના નિગ્રહ વિના તો
 ભગવાનની પૂજા અભીષ્ટ ક્ષણને આપનારી થતી નથી, માટે મનના
 નિગ્રહનો સુકર ઉપાયપણુ મને જ્ઞામુને કહેવાને યોગ્ય છે ॥૨-૪૧

સ્કન્દ ઉવાચ—

इत्यापृष्टः स मुनिना मुनीन्द्रः सर्वदर्शनः ।

नारायणो नरसखो नारदं तमभाषत ॥५॥

કાર્તિકસ્થામી કહે છે—હે સાવલે ! આ પ્રકારે નારદજીએ પુછેલા
 સર્વજ્ઞ મુનિવર નરસખા નારાયણુ નારદજી પ્રત્યે બોલ્યા ॥૫॥

श्रीनारायण उवाच—

सत्यमेव मुने ! वक्षि मनसोऽस्ति बलं महत् ।

जितेऽपि यस्मिन्विद्यासः शत्रुवन्न विवेकिनाम् ॥६॥

मनसा सदृशोऽन्यस्तु शत्रुर्नास्त्येव देहिनाम् ।

विष्णुष्यानाम्यासयोगાનિર્દોષં તદ્દિ શામ્યતિ ॥૭॥

શ્રીનારાયણુ કહે છે—હે મુને ! તમો જે મનનો નિગ્રહ દુષ્કર
 કહો છો તે સત્યજ કહો છો. મનનું બળ બહુ મોટું છે. વરા
 કરેલા પણ જે મનમાં વિવેકી સાનિઓને શત્રુમાંજ જેમ એમ
 વિધારા આવતોજ નથી. વિવેકીઓ મનનો વિધાર કરવા નથી.

અવિવેકીઓ તો મનનો વિશ્વાસ કરવાથી ભ્રષ્ટ થઈ જાય છે. દેહિ-
ઓને મનને તુલ્ય બીજો કોઈ શત્રુજ નથી. એજ મહાન શત્રુ
છે. મહાશત્રુભૂત એવું પણ તે મન ભગવાનના ધ્યાનના અભ્યાસ-
રૂપ ઉપાયથી કામક્રોધાદિ દોષે રહિત થઈને ચંચળતાને છોડીને
શાંત થઈ જાય છે. આ અર્થે ભગવાને ગીતામાં 'અસંશયં મહા-
બાહો ! મનો દુર્નિગ્રહં ચલમ્ । અભ્યાસેન તુ કૌન્તેય ! વૈરાગ્યેણ ચ
ગૃહ્યતે' આ વચનથી કહ્યો છે ॥૬-૭॥

‡ અદાન્તાશ્વવદેવૈતઘતોઽસ્તિ દુરવગ્રહમ્ ।

અતો વૈરાગ્યયુક્તપુમ્નિઃ સદુપાયૈર્નિગૃહ્યતે ॥૮॥

જે હેતુમાટે નહિ દમ્ભો અશ્વજ જેમ એમ આ મન બહુ
દુર્ધર (ન વશ થાય તેવું) છે, તે હેતુમાટે વૈરાગ્યવાળા પુરુષોએ
સદુપાયોવડે વશ કરી શકાયજ છે ॥૮॥

ઉપાયાસ્ત્ર વહવઃ સન્તિ તેષ્વપિ સન્મતે ! ।

અષ્ટાઙ્ગયોગસ્યામ્યાસઃ શ્રેષ્ઠઃ સઘઃ ફલપ્રદઃ ॥૯॥

હે સન્મતે ! મનોનિગ્રહમાં ઘણા ઉપાયો આંદ્રાયણાદિ તપ-
શ્ર્યાપ્રમુખ પ્રદર્શાવ્યા છે. તેમાં પણ અષ્ટાંગયોગનો જે અભ્યાસ
તે શ્રેષ્ઠ અને તત્કાળ ફળદાયી ઉપાય કહ્યો છે ॥૯॥

યમાશ્ચ નિયમા બ્રહ્મનાસનાન્યસુસંયમઃ ।

પ્રત્યાહારો ધારણા ચ ધ્યાનમઙ્ગં તુ સત્તમમ્ ।

સમાધિશ્વાદમં પ્રોક્તં યોગસ્યાનુક્રમેણ વૈ ॥૧૦॥

અષ્ટ અંગોને અનુક્રમે કહે છે—હે બ્રહ્મન ! યમ નિયમ આસન
પ્રાણાયામ પ્રત્યાહાર ધારણા ધ્યાન અને સમાધિ આ અષ્ટ અંગી
નિવેકલપસમાધિરૂપ યોગનાં અંગો કહ્યાં છે ॥૧૦॥

‡ તન્નાહિંસા બ્રહ્મચર્યસત્યાસ્તેયાપરિગ્રહાઃ ।

एते पञ्च यमाः प्रोक्ताः साधनीयाः प्रयत्नतः ॥११॥

તેમાં અહિંસા બ્રહ્મચર્ય સત્ય અસ્તેય અપરિગ્રહ આ પાંચ

યમો પ્રથમ અંગપણે કહ્યા છે. આ યમો પ્રથમ કરીને પણ પોતા-
વિષે સંપાદન કરવા યોગ્ય છે ॥૧૧॥

શૌચં તપશ્ચ સન્તોષઃ સ્વાધ્યાયો વિષ્ણુપૂજનમ્ ।

एते च नियमाः पञ्च द्वितीयाङ्गतया मताः ॥१२॥

શૌચ તપ સંતોષ સ્વાધ્યાય વિષ્ણુપૂજન આ પાંચ નિયમો
દ્વિતીય અંગપણે માન્યા છે ॥૧૨॥

परिहायाङ्गचाञ्चल्यं यथासुखतया स्थितिः ।

तदासनं स्रस्तिकादि प्रोक्तं द्वन्द्वार्तिजिन्मुने ! ॥१३॥

હે મુને! અંગની ચપળતાનો ત્યાગ કરીને, યોગસિદ્ધિ માટે
યોગિજને તેમાં કે જેણે કરીને મુખેથી સ્થિર બેસાય તે આસન
કહેવાય. આ આસનો સ્વસ્તિકાદિ ચોરશી પ્રકારનાં યોગશાસ્ત્રમાં
કહ્યાં છે. તેમાં ત્રીશ મુખ્ય માન્યાં છે. તેમાં પણ ચૌદ મુખ્ય
માન્યાં છે. એ સર્વેનાં લક્ષણો યોગશાસ્ત્ર થકી જાણવાં. શીત
ઉષ્ણ આદિક દ્વન્દ્વ દુઃખનો જય થવો એ આસનનું ફળ કહ્યું છે.
આ આસનો યોગના તૃતીય અંગપણે કહ્યાં છે ॥૧૩॥

चरतां सर्वतोऽस्य नामेकदेशे तु धारणम् ।

गुरुपदिष्टरीत्यैव प्राणायामः स उच्यते ॥१४॥

चले वायौ चलं चित्तं स्थिरे तस्मिन्स्थिरं ततः ।

सुदेशोऽयं सदाभ्यस्यः पूरकुम्भकरेचकैः ॥१५॥

સર્વત્ર શરીરમાં વિચરતા પ્રાણોનું ગુરુએ ઉપદેશ કરેલી
રીતિને અનુસારેજ એક દેશમાં જે ધારણ-સ્થિર કરવું તે પ્રાણ-
યામ ચોથા અંગતરીકે કહ્યો છે. પ્રાણવાયુ ચંચળ થતાં ચિત્ત
ચંચળ થાય છે. પ્રાણવાયુ સ્થિર થતાં ચિત્ત સ્થિર થાય છે. માટે
આ પ્રાણયામ પૂરક રેચક કુંભક એવા બેદથી ત્રણ પ્રકારનો કહ્યો
છે. તેનો શુભ દેશમાં સદા અભ્યાસ કરે. ઇંદ્ર કે પિંગળા નાદી-
વટે બાહ્ય વાયુનું અંદર પૂરણ કરવું તે પૂરક કહેવાય, તેને અંદરજ
રોકી રખવો તે કુંભક કહેવાય, જે નાદીથી પૂરક કર્યો હોય તે
થકી બીજી નાદીથી બહાર કાઢવો તે રેચક કહેવાય ॥૧૪-૧૫॥

મનસેન્દ્રિયવૃત્તીનાં તત્તદ્વિપયતશ્ચ યત્ ।

આકર્ષણં પ્રતીચીનં પ્રત્યાહારઃ સ ઈરિતઃ ॥૧૬॥

અશ્વુઆદિક ઇન્દ્રિઓની નિરીક્ષણાદિ વૃત્તિઓને મનથી (વિચારથી) તેને ઇન્દ્રિયોના વિષયો થકી જે આત્મામાં પ્રતિલોભપણે આકર્ષણ કરવું તે પાંચમા અંગભૂત પ્રત્યાહાર કહ્યો છે ॥૧૬॥

નામ્યાઘન્યતમસ્થાને પ્રાણેન સહ ચેતસઃ ।

વાસુદેવસ્વરૂપે યદ્ધારણં ધારણોદિતા ॥૧૭॥

નાભિ આદિક હરકોઈ સ્થાનમાં પ્રાણવાયુની સાથે ચિત્તનું વાસુદેવસ્વરૂપમાં જે ધારણ તે ધારણા યોગના ષષ્ઠ અંગપણે કહી છે ॥૧૭॥

एकैकावयवस्यैव चिन्तनं यत्पृथक्पृथक् ।

पदाब्जादेर्भगवतस्तद्धानમिति कीर्तितम् ॥૧૮॥

ભગવાનના ચરણકુમળ આદિક એક એક અવયવનું ભુદુભુદુ-જ યોગશાસ્ત્રોક્ત પ્રકારે જે ચિંતન તે ધ્યાન યોગના સપ્તમ અંગ-ભૂત કહ્યું છે ॥૧૮॥

निरोधः प्राणमनसोरतिप्रेम्णा हरौ तु यः ।

स समाधिरिति प्रोक्तो योगिनाમभिवाञ्छितः ॥૧૯॥

ભગવાનના ભુદા ભુદા એક એક અવયવનું ચિંતન ભાગ કરીને પ્રાણમનનો ભગવત્ભૂતિમાંજ અત્યંત પ્રેમથી જે નિરોધ-અવિ-ચિંતનપણે સમગ્ર ભૂતિના ચિંતનપૂર્વક સ્થિર કરવું તે યોગીઓએ અભિવાંછિત યોગના અષ્ટમ અંગભૂત સમાધિ કહ્યો છે ॥૧૯॥

अङ्गैरष्टभिरेतैर्हि शिक्षितैः सिद्धसद्गुरोः ।

योगः सिद्ध्यति वै पुंसां समाधेः पक्वतात्मकः ॥૨૦॥

યોગસિદ્ધિને પામેલા સદ્ગુરુ થકીજ રૂડીરીતે અભ્યાસ કરેલાં આ આઠ અંગોએ કરીને સમાધિની પકવતારૂપ યોગ નિશ્ચે સિદ્ધ થાય છે ॥૨૦॥

नैतादृशं परं सम्यङ्मनोनिग्रहसाधनम् ।

पुरुषाणां मुमुक्षूणामिति जानीहि नारद ! ॥२१॥

हे नारद ! सर्वोत्तम श्रेयसे पाभवा ध्येयता पुरुषोने अधांग
योग जेवुं धीनु समीचीन साधन मनोनिग्रह भाटे छे नहि.
आज श्रेष्ठ साधन छे. अम तमो जणु ॥२१॥

तपस्विनां महाशत्रोर्ब्रह्माण्डक्षोभकादापि ।

मदनान्न भयं किञ्चिद्योगिनस्त्वस्ति कर्हिचित् ॥२२॥

सिद्ध यज्जेला अधांग योगनुं क्ण कहे छे-सिद्धयोगी पुरुषने तो
काम हे जे तपस्विओना महाशत्रुसूत अने आभाय ब्रह्माण्डने
क्षोभ करनारे छे तेना थकी पणु क्यारेय पणु किञ्चित् पणु लय
रहेतो नथी. साधनांतरनिष्ठने तो तेना थकी लय रहे छे ॥२२॥

आयास्यन्तं विदित्वैव सोऽन्तकालं च योगवित् ।

स्वातन्त्र्येणैव देहं स्वं त्यजतीत्यं समाधिना ॥२३॥

सिद्धयोगी पुरुष 'अमुक क्षणे भारो मृत्यु यशे' अम समी-
पमां आवनारा अंतकालने आगथी प्राणुधोपना अश्रवणुदि
बिहोवडे वल्लीनेज स्वतंत्रपणे आवा समाधिअे करीनेज
पोताना देहने त्याग करी दे छे ॥२३॥

पार्थिव्यां गुदमारीत्य वायुं पादद्वयस्थितम् ।

शूनैः शूनैः समाकृष्य मृत्युस्थानं नयत्यमुम् ॥२४॥

आ आभतने सात श्लोकथी कहे छे-जे पेनीवटे गुदाने दणा-
वीने, अने पादमां रहेला वायुने धीमे धीमे आकर्षणु करीने, आ
वायुने मृत्युस्थान-भूणाधार अक प्रत्ये पभाटे छे ॥२४॥

मनसा केशवं ध्यायंस्तन्मनुं च पठक्षरम् ।

जपंस्ततोऽमुं नयति वायुं स्थानं प्रजापतेः ॥२५॥

मनवटे जगवाननुं ध्यान करतो यको अने 'केशवाय नमः'
आ पठक्षर मंत्रने जपतो यको मृत्युस्थान थकी आ वायुने आक-

ર્ષણુ કરીને પ્રભપતિના સ્થાનભૂત સ્વાધિષ્ઠાન ચક્ર પ્રત્યે લઈ જાય છે ॥૨૫॥

તતો નાભિં ચ હૃદયમુરઃકર્ણં ચ યોગવિત્ ।

નયતિ ભૃકુટિં વાયું વાસુદેવપરાયણઃ ॥૨૬॥

વાસુદેવપરાયણુ એવો યોગી સ્વાધિષ્ઠાન ચક્ર થકી તે વાયુને આકર્ષીને નાભિસ્થાન-મણિપૂરક ચક્રપ્રત્યે લઈ જાય છે. તે પછી તેમાં રહેલા વાયુને આકર્ષણુ કરીને હૃદય-અનાહત ચક્ર પ્રત્યે લઈ જાય છે. તે પછી તેમાં રહેલા વાયુને આકર્ષીને ઉરથી આરંભીને કંકરપર્યંત રહેલા વિશુદ્ધિ ચક્રપ્રત્યે લઈ જાય છે. તે પછી તેમાં રહેલા વાયુને આકર્ષણુ કરીને ભૃકુટિ-આજ્ઞાચક્ર પ્રત્યે લઈ જાય છે ॥૨૬॥

एतेषु पद्सु स्थानेषु त्वेकैकस्मिन्पृथक्पृथक् ।

યોગી પ્રાણમનોક્ષાણાં નિરોધં ચ વિસર્જનમ્ ।

તાવદમ્યસતિ સ્વસ્ય યાવત્સાત્તત્સ્વતંત્રતા ॥૨૭॥

સારપછી યોગી જન આ છ સ્થાનોમધ્યે એક એક સ્થાનેમાં પૃથક્ પૃથક્ અનુક્રમે પ્રાણ મન અને ઇન્દ્રિયોના નિરોધનો અને વિસર્જનનો ત્યાંસુધી વારંવાર અભ્યાસ કરે છે, ક્યાં સુધી? તો પોતાના તે પ્રાણાદિકના નિરોધમાં અને વિસર્જનમાં સ્વતંત્રતા પ્રાપ્ત થાય ત્યાંસુધી અભ્યાસ કર્યા કરે છે. નિરોધ એટલે રોકવું અને વિસર્જન એટલે છોડવું જાણવું ॥૨૭॥

जितं जितं विहायैव स्थानं याति परं परम् ।

પ્રાપ્તસ્ય સ્થાનકં પદ્યં તદમ્યાસે શ્રમો નહિ ॥૨૮॥

મૂલાધારાદિ ચક્રે અધિષ્ઠિત એવા જે જે સ્થાનમાં પોતાના પ્રાણાદિકના નિરોધમાં અને વિસર્જનમાં સ્વાધીનતા થઈ જાય તે તે સ્થાનને છોડી દઈને, આગળ આગળ વર્તતા સ્થાનને (નહિ સ્વાધીન થએલાને) પામે છે. આ રીતે જીતી જીતીને આજ્ઞાચક્રે અધિષ્ઠિત એવા છકા સ્થાનને પામેલા યોગિને તે સ્થાનમાં જે પોતાના પ્રાણાદિકના નિરોધ વિસર્જનો અભ્યાસ તેમાં પ્રયાસજ નથી ॥૨૮॥

सप्तच्छिद्राणि रुद्धाय प्राणमक्षमनोयुतम् ।

प्रापय्य ताहुं व्रजति ब्रह्मरन्ध्रं स योगवित् ॥२९॥

अनंतर आ सिद्धयोगी सात छिद्रो (वे नासिका, वे यक्षु, वे
कान अने अेक मुष् अेम मणीने)ने रोकीने, छन्द्रियो तथा
मने सडित प्राणुवायुने ताणुस्थान प्रत्ये पमाडीने पछी ब्रह्मरं-
ध्रने पाभे छे ॥२९॥

मायामयपदार्थानां ततो हित्वैव वासनाः ।

स वासुदेवैकमनास्त्यजति स्वकलेवरम् ॥३०॥

सारपछी, आ निष्पन्नयोगी वासुदेव लगवानभांज मनने
नेडी दधने, तेथीज मायामय पदार्थोनी वासनाने त्याग करीनेज
पोताना शरीरनो त्याग करी दे छे ॥३०॥

ततो भगवतो धाम श्रीकृष्णस्य तमःपरम् ।

उपेत्य सेवमानस्तं नन्दते दिव्यविग्रहः ॥३१॥

पांच भौतिक देहनो त्याग कर्या पछी दिव्य विग्रहने पाभेवो
ते भक्तयोगी लगवान् श्रीकृष्णना तमःशब्दवाच्य भाषा थडी
पार वर्तता ब्रह्मपुर नामना धामने पाभेने, श्रीकृष्णुनी सेवा करतो
थको परमानंदने पाभे छे ॥३१॥

इति ते कथितो ब्रह्मन्योगशास्त्रस्य सङ्ग्रहः ।

जित्वा तेन मनः स्वीयं तमारुघय सर्वदा ॥३२॥

इति श्रीस्कन्दपुराणे विष्णुखण्डे श्रीवासुदेवमाहात्म्ये

अष्टाङ्गयोगनिरूपणनामा त्रिंशोऽध्यायः ॥३०॥

हे ब्रह्मन्! आ शीते तमने योगशास्त्रनो सिद्धांत संक्षेपभां में
कखो. ते आ योगथी पोताना मनने श्तीने सर्वदा ते श्रीकृष्णुनी
आराधना करो ॥३२॥

इति श्री स्कंदपुराणे विष्णुखण्डे श्रीवासुदेवमाहात्म्ये अष्टांग-

योगनिरूपणनामा त्रिंशोऽध्यायः ॥३०॥

स्कन्द उवाच—

श्रुत्वैतत्सकलं धर्म्यं यथावद्भगवद्वचः ।

निःसंशयो मुनिः प्राह तं प्रणम्य कृताञ्जलिः ॥१॥

અધ્યાય ૩૧ મો.

કાર્તિક સ્વામી કહે છે—હે સાવલું ! આનું ઐકાંતિક ધર્મને નિરૂપણ કરનારું સમગ્ર ભગવાનનું હિતવચન યથાસ્થિત સાંભળીને, નિઃસંશય થએલા નારદમુનિ નારાયણને નમસ્કાર કરીને બે હાથ બેડીને આ પ્રકારે બોલ્યા ॥૧॥

नारद उवाच—

नष्टा मे संशयाः सर्वे प्रसादाद्भगवंस्तव ।

वासुदेवस्य माहात्म्यं मयाधिगतमञ्जसा ॥२॥

નારદમુનિ કહે છે—હે ભગવન ! મારા સમગ્ર સંશયો આપના અનુગ્રહબળથી નષ્ટ થઈ ગયા. અને ભગવાન વાસુદેવનું માહાત્મ્ય મેં યથાર્થે જાણ્યું ॥૨॥

कञ्चित्कालमिहैवाहं तपः कुर्वस्त्वया सह ।

शृण्वंश्च नित्यं ज्ञानादि करिष्ये पक्वमात्मनः ॥३॥

આ બદરિકાશ્રમમાંજ હું તમારી સાથે કેટલોક કાળ તપને કરતો થકો અને નિત્ય જ્ઞાનાદિકને સાંભળતો થકો આત્મામાં પ્રાપ્ત થએલા તે જ્ઞાનાદિકને પરિપક્વ કરીશ ॥૩॥

स्कन्द उवाच—

इत्युक्त्वा नारदस्तत्र तेन चाप्यनुमोदितः ।

उवास दिव्यवर्षाणां सहस्रं स तपश्चरन् ॥४॥

કાર્તિક સ્વામી કહે છે—હે સાવલું ! આ પ્રકારે તે નારદમુનિ કહીને, નારાયણે પણ અનુમોદન આપવાથી તપને કરતા થકો બદરીવનમાં દેવતાઓનાં હજાર વર્ષ શુભેથી રહ્યા ॥૪॥

૧ આ અધ્યાયમાં અતિસંવૃષ્ટ થએલા નારદ મહર્ષિએ નરસખા શીનારાયણની અતિ પ્રેમથી કરેલી સ્તુતિનું નિરૂપણ કર્યું છે.

શુશ્રાવ ચાનુદિવસં યથાકાલં હરેર્મુખાત્ ।

ધર્મજ્ઞાનાદયથ પ્રાપ પક્તતાં તત્ર યોગિરાટ્ ॥૫॥

અનંતર યોગિરાજ નારદજી પ્રતિદિન યથાસમય ભગવાનના મુખ થકી ધર્મજ્ઞાનાદિકને સાંભળતાં તેમાં પરિપક્વતાને પામ્યા ॥૫॥

સ્નેહં ચ પરમં પ્રાપ સ શ્રીકૃષ્ણેઽલિલાત્મનિ ।

ગુણગાનપરો નિત્યમાસ ભાગવતાગ્રણીઃ ॥૬॥

નારદજી સર્વના પરમ આત્મા શ્રીકૃષ્ણમાં પરમ પ્રેમને પામ્યા. અને નિત્ય ભગવદ્ગુણોના ગાનપરાયણુ થતાં ભાગવતોમાં અગ્રણી થયા ॥૬॥

મક્તિનિષ્ઠાં પરાં પ્રાપ્તમથત્તં સિદ્ધયોગિનમ્ ।

ઉવાચ ભગવાન્પ્રીતઃ શ્રેયસ્કૃત્સર્વદેહિનામ્ ॥૭॥

અનંતર અષ્ટાંગયોગની સિદ્ધિને પામેલા, માટેજ ભગવાનમાં એકાંતિકી ભક્તિનિષ્ઠાને પામેલા નારદમુનિ પ્રત્યે અહુ પ્રસન્ન થએલા, સર્વ દેહિઓના શ્રેયને કરનારા ભગવાન્ શ્રીનારાયણુ ઓહ્યા ॥૭॥

શ્રીનારાયણ ઉવાચ—

સિદ્ધોઽસિ ત્વં મહર્ષેઽથ ગચ્છ લોકહિતં કુરુ ।

૯કાન્તધર્મં સર્વત્ર પ્રવર્તયિતુમર્હસિ ॥૮॥

શ્રીનારાયણુ કહે છે—હે મહર્ષે! તમો એકાંતિક ધર્મમાં સિદ્ધિને પામ્યા છો, તો હમણાં જવ અને લોકોનું હિત કરો. શું તે હિત? તો સર્વત્ર એકાંતિક ધર્મને પ્રવર્તાવાને ચોખ્ય છે. એથીજ સર્વ જનોનું હિત થશે ॥૮॥

સ્કન્દ ઉવાચ—

ઇત્યાજ્ઞાં શિરસા તસ્થ સ આદાય જગદ્દુરોઃ ।

ગચ્છંસ્તતસ્તમસ્તૌપીત્પ્રણમ્ય પ્રાજ્ઞલિઃ સ્થિતઃ ॥૯॥

કાર્તિક સ્વામી કહે છે—હે સાવલે! જગદ્ગુરુ શ્રીનારાયણુ

ણુની આવી લોકહિતોપયોગી આજ્ઞાને નારદજી મસ્તકે ગ્રહણુ કરીને, બદરીવન થકી જવાના હોવાથી શ્રીનારાયણુને પ્રણામ કરીને બે હાથ બેગી ઉભા રહીને તેમની સ્તુતિ કરવા લાગ્યા ॥૧૦॥

નારદ ઉવાચ-

નમો નમસ્તે ભગવન્ ! જગદ્ગુરો ! નારાયણા-
પ્રાકૃતદિવ્યમૂર્તે ! । અનન્તકલ્યાણગુણા-
કરસ્ત્વં દાસે મયિ પ્રીતતરઃ સદા સ્યાઃ ॥૧૦॥

નારદજી સ્તુતિ કરે છે—હે ભગવન્ ! (જ્ઞાન આદિક છ ઐશ્વર્યે સંપન્ન) હે જગદ્ગુરો ! (જગતના નિરૂપાધિક સાચા ગુરુ) હે નારાયણુ ! (ચિદચિદાત્મક સર્વ જગતમાં અંદર બહાર વ્યાપીને રહેલા) હે અપ્રાકૃત દિવ્યમૂર્તે ! (બેની મૂર્તિ અપ્રાકૃત દિવ્ય છે) અનન્ત કલ્યાણુ ગુણુરૂપ રત્નોની ખાણુરૂપ એવા તમને વારંવાર નમસ્કાર છે. તમો દાસબૂત મારી ઉપર સદાય અત્યંત પ્રસન્ન થાવ ॥૧૦॥

ત્વં વાસુદેવોઽસિ જગન્નિવાસઃ ક્ષેમાય
લોકસ્ય તપઃ કરોપિ । યોગેશ્વરેશોપશમસ્ય
આત્મારામાધિપસ્ત્વં પરહંસસદ્ગુરુઃ ॥૧૧॥

વાસુદેવ શબ્દાર્થને કહે છે—હે યોગેશ્વર ! તમો વાસુદેવ છો. શાથી ? તો ચિદચિદાત્મક જગતમાં તેના આત્માપણે સ્થિતિ કરી રહ્યા છો. આવા તમો લોકોના ક્ષેમ માટેજ તીવ્ર તપને કરો છો. ઉપશમ સ્થિતિમાં વર્તતા તમો આત્મારામ મુનિઓના અધિપ-તેમણે ઉપાસ્ય છો. અને સનકાદિ પરમહંસોના સદ્ગુરુ-નેષ્ટિકથેષ્ટ ઉપેદેષ્ટા છો ॥૧૧॥

વિશુર્કૃપીણામૃપમોઽક્ષરાત્મા જીવેશ્વરાણાં ચ
નિયામકોઽસિ । સાક્ષી મહાપૂરુષ આત્મ-
તત્ત્વઃ કાલોઽભવચદ્મુકુટર્મહાંશ્ચ ॥૧૨॥

તમો વિશુ-ચેતન અચેતનવર્ગમાં અંતર્યામિપણે વ્યાપક, અ-
સ્વાશી ઉ-નર ધર્મરેતા મુપિઓએ પૂજનીય, અક્ષરના અંતરાત્મા,

સર્વના સાક્ષી-દૃષ્ટા, જીવ ઇશ્વરોના નિયામક, ક્ષરાક્ષરપુરૂષ થકી મોટા હોવાથી સાર્થક મહાપુરૂષ નામથી નિરૂપણ કરેલા અને આત્મતત્ત્વ-સ્વયં સ્વતત્ત્વ છે. જે આપની ભૂકુટી થકી મહાન-આત્યતિક પ્રકાયને કરનારો કાળ પ્રાદુર્ભવે છે. અર્થાત્ કાળના કાળ તમો છે ॥૧૨॥

सर्गादिलीलां जगतां त्वमीश करोपि मायापुरुषात्मनैव ।
तथाप्यकर्ता ननु निर्गुणोऽसि भूमा परब्रह्म परात्परश्च १३

હે ઇશ! આપજ માયા પુરૂષરૂપે કરીને અનત બ્રહ્માંડોની સર્ગાદિ લીલાને કરો છો. તથાપિ અકર્તા-તેનાં લેખે રહિત છો; માટેજ નિર્ગુણ-માયાગુણે રહિત છો. ભૂમા-નિરતિશય સુખસ્વરૂપ પરબ્રહ્મ પરાત્પર પરમાત્મા જે કહ્યા છે તે આપજ છો ॥૧૩॥

सत्यः स्वयंज्योतिरतर्क्यशक्तिस्त्वं ब्रह्मभू-
तात्मविचिन्त्यमूर्तिः । बृहद्ब्रताचार्य! म-
हामुनीन्द्र! कन्दर्पदर्पापहरप्रताप! ॥१४॥

તમો સત્ય અને સ્વયંજ્યોતિ છે. તમારી શક્તિઓ કોઈના પણ તર્કમાં ન આવે એવી અદ્ભુત છે તમારી મૂર્તિ બ્રહ્મભૂત જીવોએ ચિંતન કરવા યોગ્ય છે. તમો બૃહદ્બ્રતાના આચાર્ય-ઉપદેશક પ્રવર્તક પરિપાલક છો. મહામુનિઓમાં શ્રેષ્ઠ અને કામ-દેવના ગર્વને હરનારા પ્રતાપશાલી તમો છો ॥૧૪॥

तपस्विनां ये रिपवः प्रसिद्धाः क्रोधो रसो
मत्सरलोभमुख्याः । अप्याश्रमं तेऽपि कदापि
वेष्टुं नेमं क्षमा ह्येव तव प्रतापः ॥१५॥

તપસ્વિઓના પ્રસિદ્ધ રિપુરૂપ જે કામ ક્રોધ લોભ માન રસા-સ્વાદ મત્સર આદિક મુખ્ય દોષો છે તેપણ કદાપિ આ આશ્ર-મમા પ્રવેશ કરવા પણ સમર્થ થતાજ નથી. આ તમારો પ્રતાપ પ્રખ્યાત છે ॥૧૫॥

છન્દોમયો જ્ઞાનમયોઽમૃતાધ્વા ધર્માત્મકો
ધર્મસર્ગાભિપોષ્ટા । ઉન્મૂલિતાધર્મસર્ગો મહા-
ત્મા ત્વમવ્યયશ્ચાક્ષયોઽવ્યક્તવન્ધુઃ ॥૧૬॥

તમો છન્દોમય-વેદમૂર્તિ, જ્ઞાનમય-સાંખ્યાદિ જ્ઞાનશાસ્ત્રના
સિદ્ધાંતનો ઘોષ કરનારા, અમૃતાધ્વા-આત્યંતિક મોક્ષના માર્ગ-
દર્શક, ધર્માત્મક-એકાંતિક ધર્મના આશ્રય, ધર્મસર્ગ જ્ઞાન વૈરાગ્ય
આદિકના સર્વથા પોષક, અધર્મસર્ગ દંભાદિકને મૂળમાંથી નાશ-
કરનારા, અતિ ઉદારસ્વભાવવાળા, સ્વરૂપ સ્વભાવ ગુણુ વિભૂ-
તિથી અવ્યયવ્યને અક્ષય અને અવ્યક્ત-અચેતનવર્ગના પણુ
અંધુ-ચેતયિતા છો ॥૧૬॥

નિર્દોષરૂપસ્ય તવાર્ચિલાઃ ક્રિયા ભવન્તિ
વૈ નિર્ગુણા નિર્ગુણસ્ય । ધર્માર્થકામેપ્સુભિર-
ર્ચનીયસ્ત્વમીશ્વરો નાથ ! મુમુક્ષુભિશ્ચ ॥૧૭॥

હે નાથ ! નિર્દોષરૂપ અને નિર્ગુણુ એવા આપની સમગ્ર
ક્રિયાઓ નિર્ગુણુ છે. ધર્મ અર્થ અને કામને ઇચ્છતા જનોએ તથા
મુમુક્ષુ જનોએ પણુ પૂજનીય અને ઇશ્વર-તેમના તેમના મનોર-
થોને પૂર્ણ કરવામાં સમર્થ આપ એકજ છો ॥૧૭॥

ત્વં કાલમાયાયમસંસૃતિભ્યો મહામયાત્પા-
તુમેકઃ સમર્થઃ । ભક્તાપરાધાનનવેક્ષમાણો
મહાદયાલુઃ કિલ ભક્તવત્સલઃ ॥૧૮॥

જનોને કાળ માયા યમ અને સંસાર થકી આવતો જે મહાભય
તે થકી રક્ષા કરવા માટે તમોજ એક સમર્થ છો. ભક્તોના અપ-
રાધોને નહિ ગણુનારા મહાદયાળુ ભક્તવત્સળ, તમો એકજ
કલા છો ॥૧૮॥

ઘૃતાવતારસ્ય હિ નામમાત્રં રૂપં ચ વા યઃ
સ્મરેદન્તકાલે । સોઽપિ પ્રમો ! ઘોરમહાઘ-
સહ્યાત્સઘો વિમુક્તો દિવમાશુ યાતિ ॥૧૯॥

હે પ્રભો ! જનોના કલ્યાણુમાટે ભૂમિ ઉપર અવતારને ધારી રહેલા આપના કેવળ નામનેજ અંતકાળે ઉચ્ચારણુ કરે કે આપની શ્રીભૂર્તિને, સ્મરણુમાં લાવે તે જન પણ ધોર મહાપાપસંઘથકી તત્કાણુ મુક્ત થઈને શીઘ્ર વૈકુંઠ લોકને પામે છે ॥૨૧॥

તં ત્વાં વિહાયાત્ર તુ યો મનુષ્યો દેહે ત્રિધા-
તાવપિ દૈહિકેષુ । જાયાત્મજજ્ઞાતિધનેષુ
સજ્જતે સ માયયા વચ્ચિત્ત એવ મૂઢઃ ॥૨૦॥

આ લોકમાં જે મનુષ્ય તો આવા મહિમાત્રાણુ ઝૌપમો*લોંગ કરીને, વાતપિત્તકફમૂચ એવા પણ દેહમાં અને સ્ત્રી પુત્ર સાતિ ધન આદિક દૈહિક પદાર્થોમાં આસક્ત થાય છે તે મૂઢ મનુષ્ય તમારી માયાએ નિશ્ચે ઠગેલો છે ॥૨૦॥

ત્વદ્ભક્તિયોગ્યો નરદેહ એવ યં કામયન્તેઽપિ
ચ નાકસંસ્થાઃ । ત્વદ્ભક્તિહીનં હિ દિવોઽપિ ઃ
સૌખ્યમહં તુ જાને નરકેણ તુલ્યમ્ ॥૨૧॥

નરદેહજ તમારી ભક્તિને યોગ્ય છે, જે દેહને સ્વર્ગનિવાસી ઈન્દ્રાદિ મોટા દેવતાઓ પણ ઇચ્છે છે. તમારી ભક્તિએ રહિત એવા સ્વર્ગના પણ મુખને હું તો નરકને તુલ્ય તુલ્ય જાણું છું ॥૨૧॥

તપશ્ચિલોકયાઃ કુરુપે સુસ્વાય તત્રાપિ તે
ભારતવાસિપુંઃસુ । અનુગ્રહો ભૂરિતરો યદત્ર
કૃતાવતારો વિચરન્વિરાજસે ॥૨૨॥

બ્રહ્માંડવાસી સર્વે લોકોને મુખ આપવા માટેજ તમો ભારે તપને કરો છો. (તપ કરવામાં ખીણુ કારણુ નથી) તેમાંપણુ ભરત-ખડવાસી જનો ઉપરતો આપનો અહુ મોટો અનુગ્રહ છે. જેથી આ ભારતવર્ષમાં અવતાર ધારીને વિચરતાત્રકા વિરાજે છો ॥૨૨॥

તસ્યાશ્રયં યે તવ નાત્ર કુર્વતે ત એવ-
શાસ્ત્રેષુ મતાઃ કૃતઘ્નાઃ । અતસ્તવૈકાશ્રયમેવ
વાઠં કુર્વત્યજસ્રં મયિ તેઽસ્તુ તુષ્ટિઃ ॥૨૩॥

इति श्रीस्कन्दपुराणे विष्णुखण्डे श्रीवासुदेवमाहात्म्ये श्रीनर-
नारायणस्तुतिनिरूपणनामैकत्रिंशोऽध्यायः ॥३१॥

આ ભરતખંડમાં રહીને જે જનો દયાનિધિ મહાસમર્થ આપનો
આશ્રય કરતા નથી તે જનોજ શાસ્ત્રમાં કૃતઘ્ની કહ્યા છે, કેમકે આપે
કરેલા મહોપકારને જાણતા નથી. માટે આપનાજ એક આશ્રયને
દૃઢપણે કરી રહેલો હું તે મારી ઉપર નિરંતર આપની પ્રસન્નતા
થાવ. તમારી પ્રસન્નતા થકી બીજા ક્ષણે હું ઇચ્છતો નથી ॥૨૩॥
इति श्रीस्कंदपुराणे विष्णुखण्डे श्रीवासुदेवमाहात्म्ये श्रीनर-
नारायणस्तुतिनिर्ूपणनामैकत्रिंशोऽध्यायः ॥३१॥

स्कन्द उवाच—

इति स्तुत्वा तंभीशानं नारदः स ययौ ततः ।
शम्याप्रासाभिधं ब्रह्मन्व्यासस्याश्रममादितः ॥१॥

अध्याय ३२ भो.

કાર્તિક સ્વામી કહે છે—હે બ્રહ્મન સાવલું ! નારદજી સર્વેશ્વર
શ્રીનારાયણની આ પ્રકારે સ્તુતિ પ્રાર્થના કરીને, બદરીવનથી પ્રથમ
વ્યાસ મહર્ષિના શમ્યાપ્રાસ નામના આશ્રમ પ્રત્યે આવ્યા ॥૧॥

सादरं मानितस्तेन प्रत्युत्थानासनादिभिः ।

तस्मा एकान्तिकं धर्मं प्राह जिज्ञासवे स च ॥२॥

પોતાના આશ્રમ પ્રત્યે આવેલા નારદજીનો વ્યાસજીએ સન્મુખ
ઉઠવું, આસન આપવું વિગેરે આતિથ્યવડે આદરપૂર્વક બહુ

૧ આ અધ્યાયમાં આ ગ્રંથની સપ્રદાયપ્રવૃત્તિ અને આના શ્રોતા'વક્તા
જનોને મળવું ક્ષણ ચર્ચા વર્ણવ્યું છે.

सत्कार कथौ. त्सारपथी सत्कार पामेला नारदमुनिं लक्षासु व्यास-
मुनिने भगवाने पोताने कहेलो ऐकांतिक धर्म कही संभगाव्यो ॥२॥

ततो ब्रह्मसभां गत्वा ब्रह्मणः शृण्वतो मुनिः ।

देवान्पितृन्महर्षींश्च तत्रस्थांस्तमुपादिशत् ॥३॥

त्सारपथी नारदमुनिं ब्रह्मानी सभाभां गया. त्यांपथु ब्रह्मने
सांभणतां सभाभां रहेला देवो पित्रिओ अने महर्षिओने
ऐकांतिक धर्मनो उपदेश आथ्यो ॥३॥

तत्र स्थितो भास्करश्च धर्ममेतं पुनर्मुने ! ।

शुश्राव नारदात्सर्वं श्रुतं नारायणात्पुरा ॥४॥

हे मुने ! आ समये सभाभां येहेला सूर्यदेवे ने ऐकांतिक धर्म
प्रथम कल्पभां साक्षात् नारायणु ऋषिथकी पोते सांभज्यो इतो
ऐक्य ऐकांतिक धर्म कहीथी नारदमुनिना मुण्थी सांभज्यो ॥४॥

स ग्राहात्माग्रयायिभ्यो बालखिल्येभ्य आदरात् ।

मेरौ ते सङ्गतान्देवानिन्द्रादींश्च न्यशामयन् ॥५॥

सूर्यदेवे सांभजेलो ते धर्म पोतानी आगण आदरा वासपिड्य-
ऋषिओने आदरथी केलो. ते पथी ऋषिओने पोते सांभजेलो
ते धर्म भेदभां लेगाभजेलो इन्द्रादि देवोने कही संभगाव्यो ॥५॥

तेभ्योऽसितो मुनिः श्रुत्वा धर्ममेतं द्विजोत्तम ! ।

पितृभ्यः कथयामास पितृलोकं गतः क्वचित् ॥६॥

हे द्विलेत्तम ! देवताओ थकी देवस नामना मुनिजे आ धर्म
सांभज्यो. कोर्ध समये पितृलोकभां गजेलो देवसमुनिजे अर्थभादि
पित्रिओने आ धर्म कथ्यो ॥६॥

पितरस्ते त्वर्यमाद्या ऊचिरे शन्तुं नृपम् ।

स मीप्माय स्वपुत्राय कथयामास तत्त्वतः ॥७॥

अर्थभादि ते पित्रिओनेतो पोते सांभजेलो ऐकांतिक धर्म सं-
नुराजने कथ्यो. शंतुंजे पोतला पुत्र जीवने या उचित कथ्यो ॥७॥

सौऽपि भारतयुद्धान्ते धर्मराजाय पृच्छते ।

शयानः शरशय्यायां ग्राह संसदि भूयसि ॥८॥

आशुशय्यायां सुतेला लीङ्गमेपलु भारतयुद्धने अंते पुछता युधिष्ठिर राजने भोटी सभायां आ अंकांतिक धर्म कळो ॥८॥

तत्र श्रुत्वा नारदोऽपि स्थितः सदसि सादरम् ।

कैलासे शङ्करं ग्राह स च मां मुनिसत्तम ! ॥९॥

हे मुनिसत्तम ! ते सभायां भेटेला नारदश्रुत्येपलु कुरीथी आ-
दरपूर्वक सांलणीने (प्रथम नारायणुता सुभ्रथडी आ धर्म सांलण्यो
डतो) कैलासयां आधीने भारा पिता शंकरने अंकांतिक धर्म कळो.
ते पिता शंकरे भने कळो. आ प्रकारे आनी गुडपरंपरा छे ॥९॥

मया ते कथितं ब्रह्मन्पृच्छते धर्मवर्तिने ।

पात्रायैतत्प्रदातव्यमिति मां हि पिताऽब्रवीत् ॥१०॥

हे सावलुं ! पुछता धर्मवर्ती तमने में आ सर्वकोई श्रुवोये
सुभेथी थई शंके अंतुं भोक्षसाधनसूत आ श्रीवासुदेवमाहात्म्य कळी
सांलणाव्युं. आ माहात्म्य पात्र (श्रीकृष्णुनो लक्ष्मण पात्र गणाय)ने
आपवुं (पात्रने उपदेश करवो) अंम पिता शंकरे भने कळुं छे ॥१०॥

येन येन श्रुतं ह्येतन्माहात्म्यं सात्वतां पतेः ।

स स तस्मिन्परां भक्तिं चकार स्वविमुक्तये ॥११॥

लक्ष्मणपति भगवान् श्रीवासुदेवतुं आ माहात्म्य ने ने ने
सांलण्युं ते ते पोताना भोक्षभाटे भगवान्मां अंकांतिकी लक्ष्मणे
करवा लागी गया ॥११॥

युधिष्ठिरोऽपि राजर्षिः श्रुत्वा भीष्मेण कीर्तितम् ।

माहात्म्यं देवकीसुनोर्मुमुदे भ्रातृभिः सह ॥१२॥

राजर्षि युधिष्ठिर पाणु लीमादि आतायो साथे लीङ्गमे कळेवुं
देवकीपुत्र श्रीकृष्णुनुं माहात्म्य सांलणीने आनंद पायी गया ॥१२॥

तमात्मनो मातुलेयं सर्वकारणकारणम् ।

निशम्याश्चर्यजलधौ निममज्ज महामतिः ॥१३॥

महाशुद्धि युधिष्ठिर, पीताना माभा वसुदेवना पुत्र वासुदेवने
सर्वकारणुकारणु सांभणी समञ्जिने, आश्रयसागरभां दुष्णी गया १३

वासुदेवादिकं व्यूहं वाराहादींश्च सर्वशः ।

अवतारानपि नृपो मेनेऽस्यैव रमापतेः ॥१४॥

सर्वकारणुपलुं रपष्ट कहेछे—युधिष्ठिर राजन्, वासुदेवादिक व्यूह
अने वाराहादि सर्वे अवतारो पणु रमापति आ श्रीकृष्णुनाञ्छे
अभेभ मानवा लाग्या ॥१४॥

ततः सहानुजो राजा दिव्यमानुषविग्रहे ।

अत्यन्तं भक्तिमान्कृष्णे वभूव द्विजसत्तम ! ॥१५॥

हे द्विजसत्तम ! अभेभ समञ्जया पछी युधिष्ठिर राजन्, नाना
भाधयो साथे दिव्य मानुष विग्रह धारी भगवान् श्रीकृष्णुभां
अत्यंत भक्तिनिष्ठावाणा थया ॥१५॥

श्रुत्वेमां च कथां सर्वे ब्रह्मराजसुरर्षयः ।

सभायां तत्र ये चासंस्तेऽप्यभूवन् सविस्मयाः ॥१६॥

ते सभाभां येठेला णीज्ज ने अहर्षिअो राजर्षिअो ढवर्षिअो
डता ते सर्वे पणु लीष्मोक्त श्रीकृष्णुभाडात्म्य सणन्धी कथाने
सांभणीने णाडु विस्मय पाभी गया ॥१६॥

कृष्णमेव परं ब्रह्म विदित्वा ते नराकृति ।

भक्तिं प्रपेदिरे तस्मिन्प्रणमन्तस्तमादरात् ॥१७॥

विस्मय पाभेला ते सभासटो नराकृति कृष्णुनेञ्च परंअह्म पर-
मात्मा समञ्जिने, आदरभावथी तेभने प्रणाम करता थका तेभने
विवे परा भक्तिने पाभ्या ॥१७॥

इत्थं तस्यास्ति माहात्म्यमतस्त्वमपि सन्मते ! ।

सर्वात्मना वासुदेवं तमेव भज भक्तितः ॥१८॥

हे सन्मते ! आतुं ते वासुदेवतुं भाडात्म्य छे. आटे तमे
पणु सर्वात्मना—काय वाणी मनथी ते वासुदेव परंअह्मनेञ्च प्रेम-
इप भक्तिथी लजे ॥१८॥

શ્રીવાસુદેવમાહાત્મ્યમેતત્તે કથિતં મયા ।

દુર્વાસનોપશમનં ભગવદ્ભક્તિવર્ધનમ્ ॥૧૯॥

આ શ્રીવાસુદેવમાહાત્મ્ય કે જે દુર્વાસનાને શમાવી દેનારૂં અને ભગવાનમાં ભક્તિને વધારનારૂં છે તે તમને કહી સંભળાવ્યું ॥૧૯॥

કથિતાનિ પુરાણેઽત્ર મયારૂયાનાનિ યાનિ તે ।

તેષાં સાર इदं ब्रह्मनिर्मथ्यैव समुद्धृतः ॥२०॥

હે બ્રહ્મનું સાવણું ! આ સમ્પૂર્ણાત્મક સ્કંદ પુરાણમાં તમને મેં જે આખ્યાનો કહ્યાં તેનું મથન કરીને જ આ શ્રીવાસુદેવમાહાત્મ્યરૂપ તેનો સાર કાઢ્યો છે ॥૨૦॥

वेदोपनिषदां चैतद्रसो वै साङ्ख्ययोगयोः ।

पञ्चरात्रस्य कृत्स्नस्य धर्मशास्त्रस्य चानघ ! ॥२१॥

હે નિષ્પાપ સાવણું ! કેવળ આ પુરાણનોજ સાર છે એમ નહિ, કિંતુ વેદો, ઉપનિષદો, સાંખ્ય, યોગ, પચરાત્ર અને સમગ્ર ધર્મશાસ્ત્રના સાર રસરૂપ આ શ્રીવાસુદેવ માહાત્મ્ય છે ॥૨૧॥

धन्यं यशस्यं चायुष्यमेतत्परममङ्गलम् ।

साक्षाद्भगवता गीतं सर्वाभद्रविनाशनम् ॥२२॥

આ આખ્યાન અભીષ્ટ ધનને આપનારૂં, ક્ષીર્તિને આપનારૂં, આયુષને આપનારૂં પરમ મંગળ છે. અને ભગવાને પોતે કહેલું હોવાથી સમગ્ર અમંગળને નાશ કરનારૂં છે ॥૨૨॥

य एतच्छृणुयात्पुण्यं कीर्तयेद्यथ यः पठेत् ।

वासुदेवे भवेत्तेषामचला निर्मला मतिः ॥२३॥

જે જન આ પુણ્યકારી આખ્યાનને સાંભળે અથવા કીર્તન કરે અથવા પાઠ કરે તે શ્રોતા વક્તા પાઠક જનોને શ્રીવાસુદેવમાં અચળ અને નિર્મળ મતિ થાય ॥૨૩॥

भक्ता एकान्तिकास्ते च भवेयुस्तस्य मानवाः ।

ब्रह्मरूपा ब्रजन्त्यन्ते ब्रह्मधाम तमः परम् ॥२४॥

આ આખ્યાનના તે શ્રોતા વક્તા મનુષ્યો ભગવાન શ્રીકૃષ્ણના

श्रेयसातिक्रमकतो थाय तो अहस्रप यधने देहने व्यते भायाथी पर
अेवा अहस्रधामने पामे छे ॥२४॥

धर्मार्थी लभतेऽनेन धर्मं कामं च कामुकः ।

धनार्थी धनमाप्नोति मोक्षार्थी मोक्षमुत्तमम् ॥२५॥

आ आभ्यानतुं अथेषुादि करवाथी धर्मार्थी धर्मने, अर्थार्थी
अर्थने, कामार्थी कामने अने मोक्षार्थी उत्तम मोक्षने पामे छे ॥२५॥

लभेत विद्यां विद्यार्थी मुच्येद्गुणश्च रोगतः ।

एतच्छ्रवणमात्रेण सर्वपापक्षयो भवेत् ॥२६॥

आ शास्त्रना अथेषुमात्रथी विद्यार्थी विद्याने पामे, रोगी
रोगथडी मुक्त थाय अने सर्व पापनो क्षय थाय ॥२६॥

ब्राह्मं तेजो लभेद्विप्रः क्षत्रियश्च नरेशताम् ।

धनं वैश्यः सुखं शूद्रः श्रवणादस्य चाप्नुयात् ॥२७॥

आ अथना अथेषुथी ब्राह्मणु अहस्रतेजने पामे, क्षत्रिय नरेश-
पदने पामे, वैश्य धनने पामे अने शूद्र सुभने पामे ॥२७॥

एवच्छ्रुत्वा रणं गच्छन्विजयं चाप्नुयान्नृपः ।

प्राप्नुयात्स्त्री च सौभाग्यं कन्या च स्वोप्सितं वरम् ॥२८॥

आ शास्त्रने सांभणीने राज्ज जे युद्धमां जय तो विजयने
पामे. स्त्री सौभाग्यने पामे कन्या छप्सित वरने पामे ॥२८॥

एतस्य श्रुतिकीर्तिभ्यां शास्त्रजातशिरोमणेः ।

यं यं यः कामयेत्कामं तं तं प्राप्नोति मानवः ॥२९॥

जे अनुष्य सभअ शास्त्रोना शिरोमण्भूत आ शास्त्रनुं अथेषु
कीर्तन करीने जेजे कामने छच्छे तेते अनुष्य तेते कामने पामेछे ॥२९॥

तस्मात्त्वं सर्वदा भक्त्या पठन्नेतद्विजोत्तम ! ।

कायवाणीमनोभिस्तं भजेया भक्तवत्सलम् ॥३०॥

भाटे छे द्विजेत्तम ! तमो सर्वदा भक्तिपूर्वक आ अथने
अथुताथका काय वाणी मनथी भक्तवत्सल श्रीहरिने भजे ॥३०॥

सौतिरुवाच-

एतन्महासेनमुखाञ्जनिःसृतं सावर्णिरा-
पीय वचोमृतं सः । चकार भक्तिं वसुदेव-
नन्दने नराकृतिब्रह्मणि सर्वमङ्गले ॥३१॥

सूत पुराणीना पुत्र उग्रश्रवा शौनकादि महर्षिभ्यो प्रत्ये कडे
छे-डे महर्षिभ्यो ! कर्तिक स्वाभीना मुभयश्री नीकणेलुं आतुं वयना-
भृत सावर्णिभ्यो सादर शालणीने, सर्वकोष्ठतुं भंगण करनारा
नराकृति परंश्रद्ध वसुदेवपुत्र श्रीकृष्णुनी लक्षितभां तत्पर तथा ॥३१॥

यूयं च सर्वे निगमागमज्ञा ब्रह्मण्यदेवं
भजनीयमीशम् । भजध्वमेकं तमुदार-
कीर्तिं श्रीवासुदेवं निजधर्मसंस्थाः ॥३२॥

निगम आगमने लक्षणारा तमे सर्वे पथु पोताना धर्मभां
पतेता थका श्रद्धपुयदेव उदारकीर्तिं अद्वितीय सर्वस्वाभी लज-
नीय ते श्रीवासुदेवनेन लने ॥३२॥

गोलोकधामपतये प्रकाशचयमूर्तये ।

नमोऽस्तु वासुदेवाय भक्त्यानन्दविवृद्धये ॥३३॥

इति श्रीस्कन्दपुराणे एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां वैया-
सिक्यां विष्णुखण्डे श्रीवासुदेवमाहात्म्ये ग्रन्थसंप्रदाय-
प्रवृत्तिनिरूपणनामा द्वात्रिंशोऽध्यायः ॥३२॥

गोलोक धामना अधिपति, प्रकाशभय मूर्ति नेमनी छे अेवा
तमने वासुदेव भगवानने आनदनी विशेष प्राप्ति भाटे अति-
प्रेमथी हुं प्रणाम कडे हुं ॥३३॥

इति श्रीस्कंदपुराणे एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां वैया-
सिक्यां विष्णुखण्डे श्रीवासुदेवमाहात्म्ये ग्रन्थसंप्रदाय-
प्रवृत्तिनिर्पणनामा द्वात्रिंशोऽध्यायः ॥३३॥

श्रीवासुदेवमाहात्म्यं सम्पूर्णम् ।

Not to be Issued
Bharatiya Vidya Bhavan's Granthalagar

Call No SA2 HY/VAS/HAR/8632

Title Vasudeva Mahatmya
with Gujarati translation
by author Harigundas

Date of Issue	Borrower's No	Date of Issue	Borrower's No

Not to be Issued